

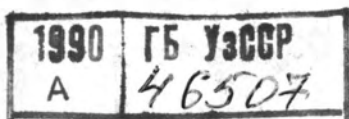
Зудойбекови Шухрат Абоев

КОНИФ - ШУХРАТ АБООЕВ

Тошкент
«Ўзбекистон»
1990

Уз2
Т99

40 202.19
3

ISBN 5-640-00727-3

X $\frac{4803620201-89}{M 351 (04) 90}$ 90

© Гафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1987 й.

© «Ўзбекистон» нашриёти, бадий безаги. 1990 й.

ЎЗИГА ХОС ИЖОД СОҲИБИ

Ҳар бир ёзувчининг ўзига хос ҳаёт йўли бор. Табиийки, у тугилиб ўсган муҳит ҳам, уни ўраб олган табиат олами ҳам, унинг болалик чоғларию илмга интилишлари ҳам ва ниҳоят адабиётга кириб келиш йўллари ҳам ўзига хос бўлади.

Еш китобхон муҳаббатини қозонган, ўз асарлари билан Бутуниттифок аренасига чиқиб олган Худойберди Тўхтабоевнинг ёзувчилик сафига кириб келиш сирлари билан қизиқсангиз англайсизки, у адабиёт майдонига ўнқир-чўнқирли йўллар билан қанчадан-қанча қийинчиликларни енгиб кириб келган.

Маълумотларга қараганда, у «Қатрон тоғи этакларига жойлашган Катта Тағоб қишлоғида туғилган». Бу сўлим, сермева қишлоқнинг одамлари қизиқчи, латифа ва эртақлар сўзлашга усталиги билан ажралиб туради. Табиийки, Х. Тўхтабоевнинг ёзувчи бўлиш учун қўлига калам олишида, ўша латифа ва эртақларни, қизиқчиликни яхши кўрадиган қишлоқ одамларининг катта ҳиссаси бор, албатта. Ешлигида такрор-такрор эшитган, илиб олиб ўзи ҳам тенгдошларига, укаларига айтиб берган латифа ва эртақлар унинг характерини шакллантиришда катта роль ўйнаган.

Х. Тўхтабоевнинг ҳаёти билан қизиқадиغان бўлсангиз, у чақалоқликдан етим қолгани, ўғай ота ким эканини таниганини, диний китобларни ўқиган диндор бувисининг қўлида тарбия олганини эслайди. Таҳмин қилиш керакки, Х. Тўхтабоевнинг ёзувчилик касбини танлашда ёшликдаги бу ҳаёт машаққатларининг, хусусан кампирларни ўз атрофига бирлаштира оладиган илмдон ва тақводор бувининг ҳам қандайдир ўрни бўлганини англайсиз.

Худойберди ўзининг ҳаёти тўғрисида қуйидагиларни алоҳида ҳаяжон билан гапирди:

«Менинг болалик ва ўсмирлик йилларим Улуғ Ватан уруши йилларига тўғри келган, ота-онасиз қолган етим ҳамқишлоқларимнинг ўкинч ва армонларини эшитганман. Ўғлидан «қора хат» келган оналарнинг кўксини юлиб додлаганини кўрганман, акасини интизор кутаётган сингилларнинг, эридан барвақт жудо бўлган ёш-ёш жувонларнинг пинҳоний кўз ёшларини кўрганман».

Болалик чоғларидаги бу таассуротлар бекорга ўтиб кетган эмас, албатта. Унинг ёзувчи бўлиб, хусусан болалар ёзувчиси бўлиб қўлига калам олишида бу фактларнинг роли ҳам озмунча бўлган эмас.

Мана Худойбердининг болалик чоғларини давоми:

«Ўғай отам — уста Абдуқодир рабобий батальонига кетгач; биз оилада саккиз бола қолдик. Бир хилларимиз болалар уйда, бир хилларимиз

Бировлар уйга молбокар бўлиб кетдик, мен ҳам болалар уйида бўлганман, мен ҳам молбокар бўлганман. Шундай оилалар ҳам бўлган эдики, ҳам онадан, ҳам отадан жудо бўлишганди... Мен булар билан роса болалар уйдан болалар уйга ўтиб «сайр» қилганман, ҳатто Тошкентдан Қўқонгача пиёда кетган пайтларимиз бўлган».

Бировларнинг эшигида юриб молбокарлик қилиш, қисқаси, кичик хизматкор бўлиш, унинг устига саккиз етимчанинг каттаси бўлиб, уларнинг ҳам ғамини ейиш, ёзувчи сўзлари билан айтганда «етимлар армияси сафида бўлиш» болалар уйида юриб турфа болалар характерларини кузатиш — булар ҳаммаси бўлажак ёзувчи учун фақат ҳаёт материали эмас, балки ҳаёт мактаби босқичлари ҳам эди.

Улуғ Ватан уруши тугади. Худойберди Тўхтабоевнинг ўқувчилик, студентлик даврлари тез суръатлар билан ўтди. Бадий ижодга у ҳали студентлик чоғларидаёқ қизиқди, дастлаб шеърлар машқини олмоқчи бўлди, кейин прозага ўтиб ҳикоялар ёзди. Студентлик чоғларида ёзилган «Фельетондан сўнг» ҳикояси учун «Совет Ўзбекистони» газетасининг мукофотини олди. Шундан кейин Х. Тўхтабоев қатор ҳикоялар эълон қилди.

Ёш адибнинг ҳикоялари тематик жиҳатдан ҳар хил бўлса ҳам бир жиҳатдан уларда муштарақлик бор эди. У ҳар хил ҳаёт материали, ҳар хил вазиятдан туриб ҳаётдаги иллатларга, эскилик сарқитларига, тўғрироғи, совет ахлоқ принципларини бузувчиларга қарши кескин кураш эълон қилар эди. Шу сабабдан ёт иллатларга танқидий муносабат пайдо бўлди. Шунинг учун бўлса керак, унинг ҳикояларида танқидий йўналиш анча устун туради.

Худойберди Тўхтабоев ўз ижодининг бу йўналишига изоҳ бериб ёзади:

«Турмушда ҳали иллат кўп, унга қарши курашиш керак. Хўп, қайси йўл билан? Муаллимлик йўли биланми? Лекция ўқиш биланми? Мен «Фельетондан сўнг» номли ҳикоямда журналист ҳам мураббий, тарбиячи, фельетон жанри эса журналист-мураббий қўлидаги энг яхши қурол, масалан занглаган темирни ўтга солсанг занги тўқилгани каби, сарқитларга ботган киши фельетон ўтида ловиллаб ёнса сарқитлардан холи бўлади, деган ғояни олға сурган эдим».

Ғоя шундай нарсаки, у бекордан-бекорга пайдо бўлиб ўтиб кетавермайди. Бир кун пайдо бўлган ғоя иккинчи кун ишга тушиши, ўз амалиятини кўриши керак бўлади. Ўзининг биринчи асарида олға сурилган ғоя Худойбердини тўла банд қилган эди. Шу асосда у фельетон жанрида анча ижод қилди. У узок вақтлар аввало «Тошкент ҳақиқати», кейин «Совет Ўзбекистони» газеталарида фельетончи мухбир бўлиб хизмат қилди. Яна шуниси ҳам қувонарлики, Худойберди ўз асарлари учун республика бўйлаб, ҳар хил соҳадан материал танлаб, танланган материаллар устида кунт билан ишлар ва фельетондан фельетонга ўз маҳоратини ошириб борар эди. Мана унинг фельетончилик фаолияти ҳақидаги ўз фикрлари:

«Ниманики сарқит ва иллат деб тушунсам, ниманики қонундан ташқари адолатсиз деб билсам, ниманики замондан орқада қолган

ва тараққинётга гов бўлувчи, деб тушунсам, чиройли турмушга нимаки доғ бўлиб тушаётган бўлса ана шуларнинг ҳаммасига қарши курашдим. 300 дан ортик катта-кичик фельетонлар ёздим. Х. Тўхтабоев, Т. Худойбердиев, Б. Назаров деган имзолар билан ёздим, ҳеч қимни аямай, жонни-жаҳдим билан ёздим...»

«Жонни-жаҳдим билан ёздим». Ҳа, фақат шу хилда ёзилган асарларгина ўз олдидаги вазифани адо эта олади. Назаримда, Худойберди ижоднинг бу талабини ёшлигиданок англаб олган кўринади. Гапнинг тўғриси айтганда, эҳтимол, ҳамма фельетонлар ҳам, ўша вақтларда яратилган ҳамма ҳикоялар ҳам баробарига мукамал бўлган деб бўлмайди. Улар ичида шошилиб ёзилган, объективлик талабига тўла жавоб беравермайдиган асарлар ҳам бўлиши эҳтимол. Бирок шу нарса муҳимки у ўз асарларини куйинишлар билан, «жон ва жаҳди» билан ёзди. Нимаки, «жон ва жаҳди» билан ёзилса, унда самимийлик салмоғи етарли бўлади. Демак, у китобхонга тўла етиб боради.

Х. Тўхтабоевнинг биринчи ҳикоялар тўплами бундан роса 20 йил олдин, яъни 1961 йил «Шошқалок» номи билан эълон қилинди. Ушандан бери у асосан болалар — ўсмирлар ҳаётига тегишли 10 дан ортик ҳикоялар тўплами, қиссалар, романлар эълон қилди.

Худойберди Тўхтабоев асарлари ичида «Сарик девни миниб», «Сарик девнинг ўлими» романлари ёш китобхонлар муҳаббатини қозонган асарлардан ҳисобланади.

Х. Тўхтабоев «Сарик девни миниб» саргузашт романи учун республикамиз комсомол мукофотини олишга сазовор бўлди. Асарнинг II қисми «Сарик девнинг ўлими» учун эса ёзувчи милиция ходимлари ҳаётига бағишланган асарлар конкурсининг ғолиби бўлди. Китобхонлар жамоатчилиги ва адабий танқидчилик ҳам Худойберди Тўхтабоевнинг бу асарларини маъқуллади. Қатор тақризлар эълон қилинди, мунаққидларнинг қатор мақолаларида тилга олинди. Худойбердининг бу асарлари саргузашт роман услубида яратилган новатор романлардир. Бу романларнинг иттифоқимизнинг ўнлаб тилларига, баъзи бир хорижий тилларга таржима қилиниб, катта тираж билан босилиши ҳам адиб меҳнатига берилган катта баҳодир.

Хўш, Худойбердининг номини маълум қилган бу асарларининг сирини мадада? Бу саволга жавоб бериш учун асарларга бир назар ташлаб кўрайлик.

Шундай қараганда «Сарик девни миниб», «Сарик девнинг ўлими» баъзи хусусиятлари билан Ғ. Ғулумнинг «Шум бола» сирини эслатади. Х. Тўхтабоев қаҳрамонлари ҳам «Шум бола» қаҳрамони сингари зийрак, серфаҳм, чакқон. Бунинг устига у фантазияга ҳам бой — маълум бир ишни битказиш учун дарров йўл излайди, агар йўл тополмай қолса, мушкул ишларни ҳаёлан ҳал қилишдан ҳам тоймайди.

Бирок, Худойберди Тўхтабоевнинг қаҳрамони замонавий «шум» лардан. Ғафур Ғулумнинг шум боласи эса замон замирида ҳаракат қилади. Ўзининг хатти-ҳаракатлари билан синфий зиддият асосига

қурилган замоннинг чиркин иллатларини фош қилади. Худойберди Тўхтабоев қаҳрамонлари эса олға бораётган бугунги кун замирида яшайди, ҳаракат қилади. Биз роман қаҳрамони Ҳошимжоннинг хатти-ҳаракатларини кузатиб куламиз ва янги жамиятга ёт бўлган раҳна ва иллатларни фош қилаётгани ва бу ишда унинг фаҳм-фаросатлари билан танишиб «офарин» деймиз.

«Сарик дев» қаҳрамонининг ҳаракат майдони кенг, фаолияти ҳам ранг-баранг, характерининг ўзига яраша шаклланиш тарихи ҳам бор.

Қитоб саҳифаларида қаҳрамон даккига сабаб бўлган ўз қилмишларидан пушаймон бўла бермайди, аммо, китобхон пайқаб оладики, бу даккиларнинг асл сабаби қаҳрамоннинг яхши ўқимаганида, умуман ҳали ўзи тайёр бўлмаган ишларга қўл урганида. Қаҳрамон мактабга қайтиб ўқишни давом эттиришга қарор қилади.

Воқеанинг шу тарзда берилишининг ўзида муҳим бир ҳақиқат бор. Баъзи бир ёшларда куч ва қобилиятини ортиқча баҳолаш, ўз имкониятлари билан ҳисоблашмасдан манманлик кўчасига кириб кетиш, реал ҳаёт талабларини ҳисобга ола бермаслик ҳоллари учраб туради. Худойберди Тўхтабоев шу ҳилда «ғоз чираниш» ларга муносабат билдиради.

Ҳошимжон ушун диндорлар билан бўлган бу муносабат ҳам асарнинг биринчи қисмларидаги «ғоз чираниш»лардек ўткинчи эди. У ёт муҳитда бир оз бўлиб, яна ўзининг асл вазифасига — ўқишига қайтади. Шу билан гўё «дакки»лар саргузашти маълум бир натижалар — қаҳрамон характерининг анча тобланиши билан яқунлангандек бўлади.

Бундан кейин қаҳрамон характерида учинчи ва масъулиятли босқич бошланади. Асардан шундай таассурот пайдо бўладики, қаҳрамон гўё ўзини нималаргадир тайёрлади, ўша тайёргарликка кўра ишга тушиши керак. Езувчи қаҳрамонига шунга лойиқ вазифа ҳам топиб беради. Бу — фирибгар, текинхўр, ўғрилардан халқ мулки ва оёйишталигини сақлашга қодир бир вазифа — милиция ходими. Биз Ҳошимжон билан бирга бўлиб халқ ишончини сунистеъмом қилиб, унинг мулкига қўл чўзган қаллоблар муҳитига борамиз ва уларнинг ҳийла-найранглари кўрамиз. Булар халқ орасидаги соддаларни гап-сўзларга ишонтириб, чақалаб-тийинлаб бойлик йиғадиганлардан эмас, балки хўжалик ичидаги касб-корларнинг илмини эгаллаган, ўзини илмли ҳисоблаган ҳар бир кишини гангитиб кўйишга тайёр «мутахассис ўғрилар». Табиатан зийрак, фаҳм-фаросатли, ҳаётнинг баъзи томонлари билан танишиб яна ҳам зийраклашган Ҳошимжон катта бир операцияда қатнашиб, унинг муваффақиятли яқунлашини таъминлайди. «Мутахассис ўғрилар» нинг катта группасини фош қилишда қатнашади.

«Сарик дев...» — саргузашт асар. Бунинг устига фантастик ҳам. Шунга мувофиқ асардаги воқеаларнинг баъзилари қутилмаган тарзда рўй беради, бир қисм воқеалар асоссиздек бўлиб кўринади. Саргузашт-фантастик асарларнинг қисмати маълум бир деталь ва ёки эпизоднинг нақадар конкрет ва реаллиги билан белгиланмайди, балки бир оз реалликдан узоқда бўлатуриб китобхонни ишонтира олиши ва «тўқима

вокеалар» воситасида зарур хулосалар чиқарилиши билан белги-ланани. Худойберди Тўхтабоев асардан кузатилган хулосани чиқара олган. Саргузашт йўли, фантастик баён унинг учун адабий приём — усул сифатида хизмат қилади. Масалан, қахрамон «Сирли қалпоқча»-сиз вокеаларнинг ич-ичига кириб бора олмас, ҳаётимизда учраб тура-диган, кўриб-кузатиб юрилган, бироқ сир-асрори етарли англамаган иллатларни етарли даражада фош қила олмаган бўлар эди.

Худойберди Тўхтабоевнинг фантастикаси, такрор айтамлики, замонавийдир. Бу фантастика орқали берилган вокеалар «Сехрли қалпоқча» билан унинг қахрамони амалга оширмакчи бўлган ҳамма ишлар бизнинг умид ва орзуларимизда яшайдиган ишлар — ҳуллас, замонавий «шум бола» га замонавий вазифа берилган ва асар қахрамони бу вазифани уйдасидан чиқа олган.

Худойберди Тўхтабоевнинг саргузашт асари бу хусусиятлари билан муҳим тарбиявий аҳамиятга эга. Тўғри, асарнинг яна ҳам пиши-тиш зарур бўлган жойлари ҳам йўқ эмас. Унда камраб олинган вокеалар керагидан ошиқчадек кўринади, баъзи жойларда бошқа асарларда учрайдиган деталь ва вокеалар олинади, баъзан батафсил тас-вир ўрнига вокеаларни баён қилиб ўтиш сингари ҳоллар ҳам кўзга ташланади. Аммо, шуларга қарамасдан, қўйилган мақсаднинг тўғри ифодаланиши, баёнда қизиқарли йўллар топилиши жиҳатидан Худойберди Тўхтабоевнинг бу асари ўсмирлар учун ёзилган яхши асарлар қаторидан ўрин олишга ҳақлидир.)

Ёзувчилик санъати шундайки, адиб, ё кўрган-билганини, ё эшитганини ёзади. Бу кўрган-билган ва эшитганларини маълум бир системага солишда доим ўз ҳаёти кўз олдида туради. Шу маънода ёзувчи учун ўз ҳаёти, кўрган-кечирганлари биринчи даражали материал вазифасини адо этади. Худойберди Тўхтабоевнинг «Сариқ девнинг ўлими» дан кейин эълон қилинган романида шундай сатрлар бор: «Белим сал букирок, буни ўзим тан оламан, укаларимни кўтара-бериб шунақанги бўлиб қолганман, бўйим ҳам тенгқурларимга кара-ганда сал пастроқ, буни ҳам инкор қилмайман. Мен юқорига қараб ўсаман деганимда укаларим елкамга миниб олиб, пастга қараб боси-шаверган. Шунинг учун паканароқ бўлиб қолганман. Беш болали дейишларига ҳам, ростини айтсам унча жаҳлим чиқмайди. Нега де-сангиз чиндан ҳам роппа-роса бешта укам бор. Бешовини ҳам ўзим катта қилганман, ойижоним тракторчи, уруш бошланганидан буён кечасию кундузи далада».

Хурматли ўқувчимиз сезаётган бўлса керакки, бу «Беш болали йигитча» романининг бош қахрамони Орифжоннинг сўзлари. Худойберди Тўхтабоевнинг ўзини кўрганларга нисбатан унинг китобларини ўқишларининг мароталаб кўпдир. Бироқ бу кўп сонли китобхонлар ҳеч вақт Орифга берилган бу портрет характеристикаси Худойберди Тўхтабоевнинг ўзига алоқадор эканини билмайди. Ҳа, бу портретда ёзувчининг ўз киёфасидан нималардир олинган, фақат портрет маъносида эмас, балки бошқа жиҳат-

лар билан ҳам Орифжон адибнинг прототипи деган хулосага келишга ҳуқуқ беради.

Саргузашт романлар, фельетон ва фельетонбоп ҳикоялар, ниҳоят комедия билан суғорилган роман «Беш болали йигитча» Худойбердини жиддийроқ ижодий босқичга тайёрлади. Бу унинг кейинги романи «Қасоскорнинг олтин боши» романи бўлди.

Роман ҳам материал жиҳатдан, қисман услуб жиҳатдан ҳам бошқа асарларидан катта фарқ қилади. Худойберди бу асарида ўтмиш тарихий материалга, реал шахс тасвирига мурожаат қилади. Бу асарда унинг бошқа йирик асарларидагидек болаларча тасаввур ҳам йўқ.

Худойберди бу роман билан ўзбек романчилиги географияси уфқини ҳам анча кенгайтди. Асар воқеалари Самарқанд атрофларида, қисман ҳозирги Қарши, Бухоро областлари территорияларида рўй беради.

Бу романда услуб жиҳатдан ҳам Худойбердининг ўзига хослиги кўзга ташланиб туради. Еш адиб Абдулла Қодирий романларидагидек кўпроқ реал воқеаларнинг кескин бурилишлари, бу бурилишлардаги қаҳрамонлар ҳолати билан қизиқади. Бироқ ҳаёт воқеликларини тасвирлашда Худойберди Абдулла Қодирийни айнан такрор қилади, деб ҳам бўлмайди. «Ўтган кунлар» муаллифи ўз санъати билан воқеаларни китобхон қалбини ларзага солиш даражасида кескинлаштира олар эди. Худойберди воқеалар кескинлигини бу даражага кўтара олмайди, албатта. Бунинг ўрнига «Қасоскорнинг олтин боши»да бошқа фазилатлар бор: у аниқ тарихий фактни кузатади, тадқиқот қилади. Асар марказига йиллар оша қилмишлари оғиздан-оғизга ўтиб, афсона бўлиб доғ таратган «Намоз ботир», «Намоз полвон» номли машҳур қасоскор қаҳрамон Пиримқул ўғли Намоз «саргузашт»лари асос қилиб олинади.

«Қасоскорнинг олтин боши» сюжети, унда акс эттирилган тарихий ҳақиқат ва бадний тўқима асослари шуни кўрсатадики, адиб узок йиллар давомида Намозга тегишли тарихий ҳужжатларни, даврнинг ижтимоий ва сиёсий ҳолатини қунт билан ўрганибди, танланган давр ҳақида ҳаққоний хулосалар чиқариши мумкин бўлган даражага етибди, кейин қўлига қалам олибди.

Тарихий маълумотларга қараганда асарнинг бош қаҳрамони — Намоз Пиримқул ўғли (1865—1907 йиллар) Самарқанд атрофларидаги қишлоқларда яшаган, маълум вақтлар давомида атрофига одам йиғиб, ўзига хос йўллар билан тенгсизликка қарши курашган — етим-есир, камбағаллар гамида ҳаётини фидо қилган. У анча билимдон ва дунё кўрган йигит, рус халқи ҳаёт тарзи билан яқиндан таниш. Баъзи бир тахминларга қараганда унинг фаолияти ўша вақтлардаги революцион ҳаракатлар билан ҳам боғлиқ бўлган.

Тўхтабоев ўз асарида тарихий ҳақиқатга яқин бўлишга ҳаракат қилади. Намоз ботир ҳаётда ҳам, романда ҳам халқ — оддий меҳнаткаш халоскори. У куч билан бойлар молу-мулкларини тортиб олиб,

камбагал, бева-бечораларга таркатади. Бу фаолияти туфайли унинг атрофига катта куч йиғилади. Шу даражага бориб етадики, бу кучдан Амир ҳам, ҳатто губернатор ҳам таҳликада қолади. Шу маънода Намознинг бу харақатлари маълум даражада синфий маъно касб этади. Унинг назарида одамлар икки гуруҳга бўлинган — бири меҳнаткаш, бойлик яратувчи заҳматкашлар, иккинчиси бойликларни ўзларига «тортиб олувчи» ва уни йиғиб, ҳаёт лаззатини кўргувчилар. Намознинг вазифаси бойликни эгаси — яратувчисига қайтаришдан иборат. Мана Тўхтабоев талкинидаги Намоз. Тарихдан яна шу нарса ҳам маълумки, бу кучга маълум бир йўналиш бериб турадиган, унинг кураш йўлларини ёритиб турадиган, замон талабига асосланган программаси бўлмаган. Х. Тўхтабоев масаланинг бу жиҳатларини ақс эттиришда ҳам тарихан объектив.

Адиб Намоз образини алоҳида муҳаббат билан тасвирлайди. Бу йўлда ёзувчи қалам бўёғини аямайди. Ҳатто шу даражага борадики, бу реал характер образини яратишда у халқ оғзаки ижодида ва ёки афсоналарда кўп учратиладиган образли ибораларни анчагина ишлатади. У «булутдек баланд», «кўкраклари кенг», «қўллари узун», «биллаклари йўғон» — «биттаси чақалокнинг белидек келади», «бўйи дароз», «пешонаси дўнг», у «наъра тортганда хонанинг шипи кўтарилаётгандек бўлади» ҳоказо ва ҳоказолар.

Намоз Ботир кўпгина мушкул ҳолатларда ҳам халқ эртақ ва достонларидаги ботирлар сингари бемалол чиқиб кета олади. Бундай пайтларда адиб бўёғини ошириб беришдан ҳам қайтмайди. У Намозни реалликдан бир оз юқори кўтаради ҳам. Таҳликага тушган пайтларда паҳса деворни тешиб кета олади, от устида ўн газлик жардан сакрай билади... (Фақат унда сирли қалпоқча йўқ холос). Булар деталлар албатта. Асосий масалага келганда эса — халқ қасоскори образини эса қоларли шаклда яратиш, унга нисбатан китобхон муҳаббатини уйғотиш масаласида — бу бўёқдорлик адиб мақсадига, реалистик образ яратиш принципларига зид келмайди.

Худойберди Тўхтабоевнинг қасоскори осмондан тушган эмас, ёки ҳеч ердан ҳеч гап йўқ Намоз бир думалаб қасоскор қиёфасига кириб қола қолгани йўқ. Унинг бу йўлга киришининг социал сабаблари бор. Романда масаланинг бу томони ҳам етарли очиб берилган. Гап шундаки, Намоз аввало ерли ва колонизатор бойлар эшигида хизматда бўлади. Бошда буни у нормал ҳолат деб тушунади — кимларнингдир қўлида катта бойлик бўлиши керак, кимлардир уларга хизмат қилиши керак... Бироқ маълум бир вақтга етгач у англайдики, бойлар эшигида ишлайдиган меҳнаткашларга бериладиган ҳақ уларнинг тиркичилиги учун етмайди, бунинг устига минимум даражада берилган ваъдаларни бойлар амалга ошира бермайди, улардан ўтиб тушган яна бир ҳол шундай бўладики, ҳақ сўраб борган меҳнаткаш таҳқирланади, қалтакланади ё ўлади, ё бутун умрга майиб бўлиб қолади. Одамнинг кадрсизланиши олий нуқтага бориб етади. Намознинг ўзи ҳам,

қариндошлари билан бирга шу аҳволга тушади. Ҳақ сўраш можароси жанжалга айланиб, бой билан камбағаллар орасида катта конфликт туғилади, қози калон бўлим ҳокими эса бу масалани ҳал қилиш ўрнига бой томонига ўтиб олади. Бу оздек Намозни от ўғрисига чиқарадилар. Пичоқ бориб суякка тегади. Намознинг қасоскорлик йўлига киришининг сабаби шулар.

Адиб Намознинг қасоскорлик давридаги воқеаларни, бу йўлда у дуч келган драматик ҳолатларни анча батафсил тасвирлайди. У қасоскор ота-она, қариндош-уруғлар бошига ёғдирилган бало-қазолар, севгилиси Насиба у билан бирга бўлгандаги фожиалар романда объектив акс эттирилади. Бошқача қилиб айтганда Худойберди Тўхтабоев Намоз ва намозчилар ҳаракатини эксплуатацияга қарши, тенгсизлик, ҳуқуқсизликка қарши халқ тўлқини сифатида кўрсатади.

Намоз эксплуатацияга қарши курашди. Лекин бу давр ҳали революцион вазият пишиб етилмаган давр эди. Шу сабабдан Намоз ва унинг атрофидагилар ҳаракатларининг баъзи бир ғалабалари вақтинчалик ғалаба ҳисобланар эди. Шу боисдан у баъзи бир ғалабалардан кейин зарбаларга учраб турар эди. Шундай пайтлардаги фожиавий ҳолатлар ҳамма томонда ўз аксини топган. Оқибат Намоз ҳаракати кескин фожиа билан тугалланади. Бу ҳам тарихий, ҳам бадний ҳақиқат сифатида романда тўғри акс эттирилган.

Намоз тажрибаси, бу улуг халқ ҳаракати беиз ўтиб кетиши мумкин эмас эди. Ахир оқибатда биз учун ҳам Намоз ишларининг аҳамияти озмунча эмас. Езувчи Пиримқул Қодиров романининг биринчи нашрига ёзган сўз бошида бу ҳақда шундай дейди:

«Намоз Ботир аллақачон Ўзбекистон тарихига кирган. Унинг саҳифаларида исёнкор халқ вакили сифатида таърифланган эди. Бу роман унинг ёрқин сиймосини адабиётимиз орқали ҳар бир хонадонга олиб қиради, муаллиф ўз таланти, меҳри, маҳорати ва меҳнати билан қайта тирилтирилган довурак, мард, танги йигит энди бизга туғишганимиздек қадрдон бўлиб қолади. Халқи учун жонини берган Намоз Ботир халқ қалбида мангу яшайди».

Ҳақиқий ёзувчининг ҳар бир асари изланишлар самарасидир. Худойберди Тўхтабоев ҳар бир асари билан ўз ижодини нималар биландир бойитади, қандайдир янгиликларга эришади. Бироқ ижодкор учун, хусусан ўзига талабчан, баднийат масъулиятини ҳис қиладиган ёзувчи учун изланишларнинг чеки йўқ. Бизнинг назаримизда Худойберди Тўхтабоев чексиз изланадиган, шу туфайли ҳар бир асари билан адабиётимиз тараққиётида сезиларли ҳисса кўша биладиган адибларимиздан. Адибнинг китобхонларни мамнун қиладиган хислатларидан бири ҳам шу.

*Матёқуб Қўшжонов,
ЎзФА муҳбир аъзоси*

САРИҚ ДЕВНИ МИНИБ

Р о м а н

СЕҲРЛИ ҚАЛПОҚЧА

I боб

КЎЧАГА ҚУВИЛДИМ

Танишиб кўяйлик: отим Ҳошим, эркалатиб чақирмоқчи бўлсангиз Ҳошимжон деб атайсиз. Фамилиям — Рўзиев, Рўзивой тракторчининг ўғлиман. Рухсат берсангиз, оиламиз ҳақида ҳам икки-уч оғиз сўзлаб ўтсам: дадам икки-уч йилдан буён чўлда бульдозер ҳайдаб ер текислайди, ойимнинг айтишига қараганда ўша томонларга ҳам пахта экишармиш. Бир ойда, баъзан икки ойда бир келиб кетади. Келганида ҳар биримизга алоҳида-алоҳида совға-саломлар олиб келади. Совғанинг энг яхшиси, албатта, менга тегади. Ойим бўлса уйимиздан уч юз метр наридаги фермада сигир соғади. Бир ўзига 24 говмиш қарайди. Ўтган йили сутни кўп соққани учун медаль ҳам олган. Ўша медални ойимдан яшириб мен ҳам икки марта тақдим. Бир марта тақиб бозорга бориб сабзи-пиёз олиб келдим, иккинчи марта тақиб мактабга борувдим, директоримиз чақириб олиб роса уришди.

Катта синглим Ойшахон тўртинчи синфда ўқийди. Ҳовлини супуриш, идиш-товоқларни ювиш ўшанинг бўйнида. Ойим уни: «Оппоқкинам, жонимнинг ҳузури», деб эркалатгани-эркалатган. Ойим уни бағрига босиб суйган куни мен ҳам биқинидан секин чимдиб:

— Пучуқкинам, — деб кўяман.

Кичик синглимнинг оти Донохон. Ҳозир биринчи синфда ўқияпти. Ойимнинг айтишига қараганда у катта бўлса, албатта доктор бўлармиш. Менимча, ундан доктор чикмаса керак. Нега десангиз, кўча-кўйда ҳамшираларга кўзи тушиб қолса укол қилади деб, тоғдан-тоққа қочади. Тунов куни мактаб ҳовлисида оқ халат кийган буфетчини кўриб доктор келди деб деразадан ташлаб қочибди.

Ростини айтсам, ўзим ҳам унчалик ёмон бола эмасман. Ақл-хушим жойида, одобим ҳам чакки эмас, олтинчи синфнинг интизомли ўқувчилариданман. Бир хил, ҳалиги шўх болаларга ўхшаб, кунбўйи кўча чангитиб юрмайман. Яшириб нима қиламан, кўча чангитиб юргандан кўра командага

бўлиниб олиб, тўп тепган ёки холироқ жойга, масалан, ойинг ҳарчанд чақирса ҳам овози етмайдиган жойга бориб олиб чиллак ўйнаган минг марта яхши.

— Ҳошим! — деб чақиради баъзан ойим.

— Лаббай, ойижон?

— Томдан ўтин ташлаб бергин.

— Хўп бўлади, ойижон, — дейману секин у ёқ-бу ёқка қарайман-да:

— Ойша! — деб кичкираман.

— Лаббай, акажон?

— Томдан ўтин ташлаб бергин.

— Хўп бўлади, акажон, — дейди Ойша. Шундай демаса, ишлар чаток. Оч биқинга мушт келиб тушади. Ишқилиб, ойимнинг гапини ҳеч ерда қолдирмайман. Айтганини ўзим бажармасам, биров орқали бажараман. Аслини олганда ўзинг бажаришинг шарт эмас. Фермамизнинг мудирини Сирожиддин ака нуқул шунақа қилади. Раисдан бирон топшириқ олиб келса аъзоларига топширади. Сиз канақалигингизни билмайман-ку, лекин мен ҳам мудирликка ўхшаш ишларни яхши кўраман. Шу ўйнайверсанг-ўйнайверсанг, сенга тегишли ишларни бировлар бажараверса-бажараверса...

— Ориф! — деб кичкираман баъзан. Айтгандек, эсимдан чиқиб қолаёзибди, Ориф билан бирга ўқиймиз, бир партада ўтираемиз. Ўзи паканагина бола-ю, лекин боши тўла ақл. Ҳар қандай масалани ҳам кўз юмиб-очгунча ишлаб ташлайди, мен ҳам кўз юмиб-очгунча кўчириб оламан. Гоҳ бирор жойини жўрттага хато қилиб кўчираман, шундай қилмасам бўлмайди-да, муаллимимиз кўчирганимни билиб қолади. Шундай қилиб:

— Ориф! — деб чақираман.

— Нима дейсан? — дейди Ориф уйларида туриб.

— Чик, дарс тайёрлаймиз.

— Ўзинг чиқа қол.

Ориф мени чақираётганини ойим эшитсин, деб жўрттага қайта-қайта сўрайман:

— Нима дединг?

— Ўзинг чиқа қол деяпман, нима, кулоғинг карми?

Папкани кўтариб секин «қуён» бўлиб қоламан. Чиқиб тайёр вазифаларни апил-тапил кўчираман-да, ҳали айтганимдек, кўча чангитиб юрмайман-ку, тўппа-тўғри нариги маҳаллага футбол ўйнагани жўнаб қоламан.

Мана бугун ҳам шунга ўхшаш режалар тузиб, Орифни чақираман, деб эндигина кекирдагимни чўзаётган эдим, ойим:

— Ҳошим,— деб чакириб қолди.

— Лаббай, ойижон.

— Нега товукларга дон бермадинг?

Рост, эрталаб ойим товукларга дон бериб қўйгин, деб тайинлаб кетган эди. Бутунлай унутган эканман. Энди нима қилдим-а, ишкилиб қулоқнинг тагида шавла қайнамаса бўлгани!

— Нима дедингиз, ойи?

— Нега товукларга дон бермадинг, деяпман, нима, қулоғинг деворнинг остида қолганми?

— Овқатини ўзи топиб есин-да. Токайгача текинхўрлик қилишади,— деб гапни чалғитмоқчи бўлдим.

— Вой, ўлмасам, сувам бермаганга ўхшайсан.

— Ойи, товуклар сув ичмайдиган бўлиб кетган...

— Шунақаи?

— Ҳа, шунақа...

Ножўя гап айтиб қўйган бўлсам керак, ойим катта калтакни олиб қувлашга тушди. Уч марта ҳовлини айландим-да, кўча эшик олдига бориб эгилиб салом бердим ва бир ҳатлаб ўзимни кўчага олдим. Ўша ердан туриб:

— Бир ҳафтадан бери сув берганим йўқ. Тухумини бир йўла порошок қилиб туғаверсин! — деб бақирдим.

— Церингга сомон тикмасамми! — деди ойим таёқни ўқталиб.

«Тамом», деб ўйладим ичимда. Нега десангиз, кеча ҳам шунга ўхшашроқ бир воқеа бўлиб ўтган эди. Ҳар куни дарсдан қайтганимда ойим:

— Ҳошимжон, бугун қанақа баҳо олдинг, ўғлим? — деб сўрайди.

— Беш-да, ойижон, бизники доим беш! — дейман.

— Баракалла,— дейди ойим. Кейин ўзим яхши кўрган шоколаддан икки-учта узатиб,— бор, энди бирпас ўйнаб келгин,— дейди. Кун ботгунча маза қилиб ўйнаб юрман.

Кеча ойим негадир баҳони сўрамади-ю, қани кундалигингни бир кўрсат-чи, деб қолди. Ранг-кутим ўчиб кетди, нега десангиз, ишнинг бу ёғи сал ишқалроқ эди-да.

— Кундалигим ўқитувчимизда қолган,— деб қутулмоқчи бўлдим.

— Папкангни оч деяпман!

Бошқа иложим бўлмаганидан папкани очиб, секин кундалиқни чиқариб бердим.

— Бу нима?— сўради ойим.

— Икки.

— Буниси-чи?

— Уч.

— Нега ёлгон гапирдинг?

— Ким ёлгон гапирибди, — дедим бўш келмай, — иккови-ни кўшса беш бўлади, ойижон!

— Шунақами?

— Шунақа...

Ойим қошларини чимириб, кўллари қалтираб, кундаликни варақлашда давом этди.

— Бу нима?

— Икки, ойижон.

— Буниси-чи?

— Буниси физикадан олинган баҳо.

— Хўп, мана бунисига нима дейсан?

— Ҳеч нарса деёлмайман, лекин ойижон, учовини кўшса беш бўлади.

— Шунақами?

— Шунақа...

— Ху ўша...

Физкультурадан қилган машқларим мана шу пайтда кўл келиб қолди. Бир сакраган эдим, ўзимни ҳовлининг ўртасида кўрдим. Бу гал калтак ейишим аниқ бўлиб қолди.

— Сен ҳали шошмай тургин! — деди ойим дағдаға қилиб.

Шундай қилиб десангиз, кеча мана шунақанги дили сиёҳлик бўлиб ўтган. Ҳозир кўчага чиқиб шуларни ўйлаб юрагим қисилиб кетди. Синглимни уйга киритиб папкани олдириб чикдим-да, уй вазифаларини кўчириб олиш учун Орифларникига кирдим.

— Ориф йўқ, — деди ойиси, — магазин томонга кетувди.

— Ориф мени папкамни олиб келгин деб юборди, — дедим. Нега десангиз, агар папка кўлга эсон-омон тегиб қолса, ичини очиб уй вазифаларини кўчириб олишни мўлжаллаган эдим.

— Папкасини ўзи билан олиб кетувди-ку.

— Бўлмаса, ўғлингиз мени алдапти-да, — дедим сир бой бермай.

Энди нима қилдим? Жуда бошим қотиб қолди-ку. Бир йўла уч фандан вазифа берилган эди, биттасини ҳам бажарганим йўқ. Ҳозир, негадир, Орифни тутиб олиб дўппослагим, биқинига, бошига роса муштлагим келиб кетди. Қани энди қўлимга тушса-ю, бир аламимдан чиқсам.

Анча вақтдан буён директоримиз номига тўрт-бештамир бирлашиб талабнома ёзмокчи бўлиб юрувдик. Мактабга бориб ўшани ёзишга киришдим.

«Пушкин номли мактаб директори ўртоқ О. Азизовга
Ўқувчилар номидан

А р и з а

Биз ўқувчилар сўнги пайтда жуда қийналиб кетдик, уй вазифалари кўпайди, ишлашга вақт йўқ. Шунинг учун қуйидаги фанларни дарс жадвалидан вақтинча бўлса ҳам олиб ташлашингизни сўраймиз: алгебра, геометрия, она тили. Умуман олганда, бу фанларнинг ҳеч кимга кераги йўқ. Бошни қотиради холос. Уларнинг ўрни бўш қолмасин десангиз, футбол ҳақида фан бўлса ўшани киритса ҳам бўлади. Ўқитувчиликка, агар хўп деса, ўртоқ Геннадий Красницкийни олиб келиш керак. Талабимизни амалга оширсангиз, ҳамма фанлардан беш олиб ўқишга сўз берамиз, шўхлик қилмаймиз. Ўқувчилар номидан:

Хошимжон Рўзиев».

Талабномани ёзишга ёзиб кўйдим-ку, лекин директорнинг олдига киришга ботинолмай қолдим. Ўрнимдан турай десам денг, тиззам дағ-дағ калтирайди. Кўзимни чирт юмиб шартта турдим-да, шу холда, кўзимни юмганимча, секретарь кизнинг хойхойлашига ҳам қарамай тўппа-тўғри Отажон Азизовичнинг кабинетига кириб бордим.

— Хизмат? — сўради директор.

— Салом, домла! — дедим кўзимни очиб.

— Салом.

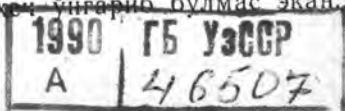
Индамасдан талабномани узатдим. Йўк, ишим яна ўнги-дан келмади. Отажон Азизович нақ бир соатча насихат қилди. Мен рўйхатдан ўчириб ташламокчи бўлган фанлар жуда фойдали эмиш, уларни пухта эгалламасдан туриб, киши агроном ҳам, инженер ҳам, зоотехник ҳам бўла олмас эмиш. У десам бу деди, бу десам у деди, хуллас, охирига бориб ҳеч гап тополмай қолдим. Ичимда эса «Алгебра ўқигандан кўра ойимдан калтак еганим минг марта яхши эди», деб турибман.

— Тўғрими? — деб сўради охирида Отажон Азизович.

— Нотўғри! — дедим кўзимни уйнинг шифтига тикиб, — участкамизнинг агрономи Анорвой тоға ҳеч жойда ўқимаган-ку.

— Энди ўқийман деб турганида уруш бошланиб қолган, сен билан бизнинг ҳаётимизни сақлаш учун фронтга кетган, — деб тушунтира бошлади Отажон Азизович. Кейин у ёғини яна насихатга улаб юборди...

Ўзи ишинг бир кетга кетса, ҳеч ўнгариб бўлмас экан.

Бу кўнгилсизликлар озлик килгандек, ўша кунни яна кетмакет ёмон баҳолар олдим. Биринчи дарс «жони-дилимдан яхши кўрганим» алгебра эди, албатта. Кўнғирок чалиниши билан юрагим ширғиллаб кетди. Кўнғирок худди қорнимнинг ичида чалингандек кўнглимни оздириб юборди. Ўқитувчи кўриб қолмасин, деб оёқларимни олдинги партанинг остига узатиб, факат бошимнигина чиқариб ўтирардим.

— Рўзиев, тўғри ўтириб ол! — деди Қобилов.

Тўғри ўтириб олдим.

— Рўзиев, қани айт-чи, ўтган дарсда нимани ўтувдик?

Секин ўрнимдан туриб ёнгинамда ўтирган Орифни туртдим. У бўлса тескари қараб, гўё ҳеч нарсадан хабарсиздек жим ўтирарди.

— Тезроқ гапир! — кистади муаллим.

Бу гал мен ҳам Орифни каттиқроқ туртган эдим, кўзлари ола-кула бўлиб кетди-ю, кўрққанидан пичирлай бошлади. У нима деса окизмай-томизмай мен ҳам такрорлаб турдим.

— Енг кучли енгламалар...— деб гап бошладим.

Синфда гуриллаб кулги кўтарилди. Ўзим ҳам маза қилиб кулгига кўшилдим. Кейин билсам, «тенг» сўзи ўрнига «енг» деб юборган эканман «Қани, таърифини айт-чи», — деди муаллим кулгини босиб.

— Тилимнинг учида турибди-ю, айтолмаяпман,— дедим гўё айтишга кийналаётгандек. Шундай дейману уйнийг шифтига, деразага, доскага қарайман. Орадан уч-тўрт минут ўтгач: «Айтасанми, йўқми», деб сўради яна ўқитувчимиз.

— Айтаман, домлажон, албатта айтаман.

— Айт, ахир бўлмасам.

— Мана ҳозир тилимнинг учида турибди.

— Тилингнинг учи курсин сени, ўтир,— деб юборди ўқитувчимиз.

Ўша кунни эсласам, ҳозир ҳам юрагим оркамга тортиб кетади. Ростини айтсам, туғилганимга минг бор пушаймон бўлдим. Лекин дарсдан қайтаётганда мен ҳам бўш келмадим, Орифдан бошлаб ўчимни олдим.

— Менга қара,— дедим чинорнинг тагига етганда биқинига туртиб,— нега менинг кучугимни урдинг?

— Қачон урибман?

— Ўтган йили урдинг-ку!

— Ҳечам урганим йўқ.

— Ургансан, мана бундай қилиб ургансан,— дедим-да, бошига бир мушт туширдим. Кейин... у ёғини ўзингиз ҳам билиб турган бўлсангиз керак, каттагина мушшлашиш бўл-

ди. Болаларнинг ярми Ориф тараф бўлишди, ярми мен тараф. Қийим-бошларимиз дабдала бўлди, юзларимиз конга бўялди...

Лекин мен хурсанд эдим, ўч олганимдан хурсанд эдим, юз-кўзи демай савалаганимдан ўзимда йўқ шод эдим. Тўғри-да, ҳадеб бешларни у қаторлаб олаверади-ю, мен иккидан чиқмас эканман-да. Менга ҳам унча-мунча ёрдамлашиб турса бир жойи камайиб қоладими!

Хуллас, кайфим чоғ эди. Хурсанд ҳолда ашулани ванг кўйиб уйга қайтардим. Қорин ҳам очган, ойижоним пишириб кўйган паловжонни кўз олдимга келтириб ҳар замонда лабларимни чапиллатиб кўяман. Ҳозир бориб паловхонтўрани пок-покиза тушираману, қоринни қашлаб ётиб, телевизор кўраман, деб ўйлайман-да, ашуланинг авжига чиқаман.

Кўча эшигимиз ичкаридан занжир экан. Такиллатдим. Тиркишидан қараб турибман. Бир маҳал таёк кўтариб аста-секин чиқиб келаётган ойимга кўзим тушиб қолса бўладими!

— Ким билан муштлашдинг?! — Эшикни очгач, ойижонимнинг биринчи саволи шу бўлди.

— Ҳеч ким билан, — дедим орқамга тисарилиб.

— Орифни урибсан-ку?

— Елғон! Унинг ўзи мени урди.

— Дарс тайёрламасанг, уй ишларига қарашмасанг, сингилларингга кун бермасанг, кунбўйи муштлашсанг — сени ўлдириб кўя қолмасамми, — деб ойим кўлидаги таёкни менга қараб отди. Чап бериб қолдим. — Йўқол, кўзимга кўринма!

Кўча эшик олдида узоқ туриб қолдим. Йўқ, ойим шаштидан қайтадиганга ўхшамайди. Энди нима қилдим, қаёққа борай, кимдан бошпана сўрайман? Қорин-чи, овқатни қаёқдан топдим энди...

II боб

ХУДОНИНГ ЕЛКАСИГА ИГНА САНЧДИМ

Бир жиҳатдан олиб қараганда, ойим уйга киритмай тўғри иш қилган экан. Нега десангиз, ўша пайтларда мен сеҳрли қалпоқ ахтариб эгаси кўчиб кетган ҳовлиларни, гўнғ тепаларни, эски-туски қийим-бошлар ташланадиган бурчак-сурчакларни тинтув қилиб юрган эдим. Бир ой аввал Қашкир кишлоқда турадиган бувим бизниқига меҳмонга келиб, сеҳрли қалпоқ ҳақида эртак айтиб берувди. Қалпоқни

кийиб олган азамат йигит бирам ишлар киладики, бирам қахрамонликлар кўрсатадики, агар эшитсангиз, оғзингиз очилиб қолади. У ҳаммани кўриб туради. Уни эса ҳеч ким, энг кўзи ўткир одамлар ҳам кўролмади.

— Буви, бувижон, ўша қалпоқнинг ранги қанақа? — деб сўрадим ҳовлиқиб.

— Оқ жундан тўқилган.

— Уни қаердан топса бўларкин?

— Ўша қахрамон қариб-чириб ўлаётганда қалпоқни шу атрофдаги ҳовлилардан бирига яшириб кетган, болам.

— Топса бўлармикан?

— Нега бўлмас экан. Изласанг, албатта топасан, ўғлим.

Хуллас, ўша кечадан буён оромимни йўқотганман. Кечасию кундузи тиним билмай сеҳрли қалпоқ ахтараман. Ишонсангиз, изламаган жойим қолмади. Фақат эски қишлоқнинг чеккасидаги ташландиқ бир уй қолган, холос. Бу ҳовли кимники эканлигини ҳеч ким билмайди. Ҳатто, ойим ҳам аниқ бир нарса айта олмади.

Кечкурун уйга киришдан маҳрум бўлгач, ойим айтяпти деб, кўшнимиздан иккита нонни қарзга олдим-да, қоронғи тушиши билан ўша ҳовли томон йўл олдим. Ташландиқ уйдан хунуги бўлмас экан. Қайси бурчакка қараманг, ажи-нами, алвастими кўзини лўқ қилиб менга бақрайиб турганга ўхшайди. Ҳатто назаримда икки марта бўри ҳам кўрингандек бўлди. Кейин бундоқ синчиклаб қарасам, икқови ҳам мушук экан. Мен титкиламаган бурчак қолмади. Тешикки бор, ҳаммасига қўл суқиб кўрдим...

Бир маҳал чарчаб, сувсаб, ҳолдан тойиб ўтириб қолибман. Мудрай бошладим. Йўқ, мен ухламаслигим керак, дедим ўзимга-ўзим. Кейин шартта ўрнимдан туриб сал ич-қарирок кирдим. Молхона бўлса керак, охурда бир тўп латта ётибди. Орасини титкилаган эдим... топдим, ишонасизми, топдим, худди ўшанинг ўзи! Оқ майин жундан, чеккасига ипакдан чиройли ҳошия тикилган!

— Салом, қалпоқчам! — кичқириб юбордим.

— Салом, Ҳошимжон! — деган овоз эшитилди.

— Мен сени ахтариб юрувдим.

— Мен сени кутиб ётувдим...

Бошимга илдим, уй томон қуш бўлиб учдим. Ахир мен унинг чинакам сеҳрли қалпоқ эканлигини синаб кўришим керак эди-да... Синаб кўрдим ҳам. Кўча эшикнинг устидан ошиб тўппа-тўғри уйга кириб бордим. Ойим тепки машинада Донога кўйлак тикиб ўтирган экан. Енгинасига бориб:

— Ойи, — дедим ингичка овозда. Ойим бошини кўтариб,

у ёқ-бу ёққа қаради-ю, «тавба» деб кўкрагига туфлаб қўйди. Секин бориб лагандаги совуқ ошни ея бошладим.

— Ойша, акангдан дарак бўлмади-ку? — деб сўради ойим.

— Билмасам, — деб қўйди бир чеккада дарс тайёрлаб ўтирган синглим.

— Бечора қаерларда қолиб кетди экан?

— Ўзингиз-да, бўлар-бўлмасга уришаверасиз.

Шу пайт совуқ ош томоғимга тикилиб ҳикичок тутиб қолса бўладими, бунақасига илгари ҳеч учрамаган эдим. Ўзиям нақ ўн беш минут нағма қилдим-да.

— Тавба! — деди ойим у ёқ-бу ёққа қараб.

— Тавба! — деди синглим ҳам ёқасини ушлаб.

Демак, қалпоқчам чиндан ҳам сеҳрли экан, деб ўйладим-да, термосдан чой қўйиб ичган эдим, ҳикичок босилди. Ўшангача ҳам ҳеч бирлари мени кўришмади. Секин холодильникнинг ёнига бордим, эшигини очиб бошимдан қалпоқчани олдим. Ойим билан синглим бараварига ўрниларидан туриб кетишди.

— Қаёқдан пайдо бўлиб қолдинг? — икковларининг ҳам саволи шу бўлди.

— Холодильникнинг ичида ётувдим, — деб юборибман билмасдан. Ойим бечора кўрққанидан андак бўлмаса йиғлаб юбораёзди. Дарров мени иссиқ бағрига олиб юзу кўзларимдан ўпа кетди.

— Болагинам, музлаб қолай дебсан-ку! — деди у тинмай. Иссиқ кўрпага ўраб қайноқ-қайноқ чой ичиришди. Ҳар чой хўплаганимда жўрттага бир инқиллаб кўяман. Ичимга иссиқ кириши билан ҳузур қилиб ухлаб қолибман.

Эртасига биринчи қилган ишим қишлоғимизда яшайдиган Сорахон фолбиннинг ишларини текшириб кўриш бўлди. Мени бирон киши комиссия қилиб тайинлагани йўқ-ку, лекин шунчаки ўзим қизиқиб қолдим-да. Ўқитувчимиз унга ишонманглар, ҳаммаси ёлғон дейди. Ёлғон бўлса, нега холамнинг шухрати шунчалик ёйилиб кетади. Ром очириб, дардига даво сўраш учун одам шунақанги кўп келадики, шунақанги кўп келадики, қишлоғимиздаги медпункт унинг олдида ип эшолмайди. Ундан кейин, келганлар қуруқ келишмайди. Бирови шохдор қўй, бирови сариқ эчки, бирови қозга ўралган пул, бир хиллари катта тоғорада тўрт қулоқли сомса ташлаб кетишади. Мен билан ўқийдиган ўғли Миробиддинхўжанинг керилганини айтмайсизми, бир ўзининг иккита велосипеди бор. Тунов кун, биттасини миниб бир оз саёҳат қилган эдим, қосқонини эгиб қўйган эканман, ака-ука мени тутиб олиб роса дўппослашди.

Одамлар:

— Сорахон фолбин тўппа-тўғри худо билан гаплашадими! — дейишади. Муробиддинхўжа бўлса мактаниб:

— Бизнинг уйдан худонинг овози эшитилиб туради! — дейди.

Ишкилиб, ана шу нарсаларни текшириб кўрмоқчи бўлдим, эрталаб нонуштадан сўнг тўппа-тўғри фолбин холамининг уйига қараб йўл олдим. Ховлисида еттита хотин, бешта чол, учта бола ўтиришибди. Ҳаммаси ҳам касал бўлса керак, ранги офтоб урган хамакдек сап-сарик. Қалпоқни кийиб секин ичкари кирдим. Фолбин холам қоронғи уйда ўтириб олиб ром очяпти, қаршисида бола қўлтиқлаган менинг оймга ўхшаган чўзиқ юзли бир аёл ўтирибди.

— Ўғлингни сарик жин урибди, кизим, — деди фолбин холам.

Шу пайт уйнинг поллари остиданми, қалин деворлари орасиданми, шифтиданми — қаёқданлигини аниқ англай олмадим-ку, — лекин сарик жинларнинг жаранг-журунг қилиб ўйинга тушаётгани, чилдирма чалаётгани эшитилиб, кўрққанимдан додлаб юбораёздим. Хайриятки, олдимда фолбин холам, болали аёл ўтиришибди. Бўлмаса, ким билади, нималар қилиб қўйган бўлардим. Ваҳимали овозлар тиниши билан ғойибдан:

— Овм-и-и-ин! — деган сурнайникига ўхшаш ингичка овоз эшитилди.

Фолбин холам давом этдилар:

— Сарик эчки сўйиб, терисига болангни ўрайсан.

— Овм-и-и-ин! — деган овоз эшитилди яна ғойибдан. Кетидан ҳалиги ваҳимали жаранг-журунлар жўр бўлди. Фолбин холам болали аёлнинг кўрққанидан ўйнаб турган кўзларига тикилиб:

— Худо ўзи шифо беради, ана, арши-аълодан унинг табаррук овози эшитиляпти, эшит! — деб қўйди.

Бу гал жаранг-журунг эшитилмади-ю, лекин қисқа-қисқа қилиб айтилган «овмин» эшитилди. Бошимда қалпоқчам бор. Жинлар бари бир мени кўролмайдими, деб ўзимга-ўзим далда бердим-да, улар билан учрашиш ниятида овоз қайси томондан келаётганлигини аниқлаш учун шошилиб томга чиқдим. Қалин девор орасига нарвон туширилган экан. Секин пастга тушдим. Уйнинг ости подвал, ўртада сўппайиб бир хум турибди. Шу чоқ фолбин холамининг уйига яна бир киши киргандек бўлди. Унинг: «Ох, отагинам, отагинам, сизга қора дев ҳамла қилибди, суф, суф, суф», дегани эшитилди. Бу овоз тиниб улгурмасдан хумнинг ичидан жаранг-журунг билан чилдирма садолари янгради, кетидан

«Овмин» ҳам эшитилиб қолди. Аввалига кўрққанымдан безгак тутгандек дағ-дағ қалтирадим. Кейин ўзимни босиб, секин бориб мўраласам, хумнинг ичида ўзимизнинг Миробиддинхўжа ўтирибди. Билакларига ҳар хил шиқилдоқлар тақиб олган, қўлида дўппидан сал каттароқ ўйинчоқ чилдирма! «Ий-е, ҳа, худои таолонинг ўзлари шу ерда эканлар-да, яшаворсинлар-е! — дедим кулгим кистаб,— сарик жин ҳам ўзлари бўлса керак?» Шу пайтда шунақанги аччиғим чикдики, шунақанги аччиғим чикдики, чўнтагимдан тўғнағични олиб бор бўйича худои таолонинг елкасига санчиб юборганимни ўзим ҳам сезмай қолибман.

— Вой-дод! — деб қичқирди Миробиддинхўжа. Фолбин холам: «Отагинам, касалингиз ғоят оғир, ана, кулоқ солинг, париларим фарёд чекапти», деб жаврай бошлади. Қапкатта хотиннинг ёлғон сўзлаганини кўриб, яна жаҳлим чиқиб кетди. Кўзимга Миробиддинхўжа алвастидан ҳам хунук кўриниб кетди назаримда. Тўғнағични яна санчиб юборибман.

— Ойижон! — деб қичқирди Миробиддинхўжа.

— Овозингни ўчир! — бошидан хумнинг ичига босдим.

— А! — Миробиддинхўжанинг кўзи худди жон бераётгандек ола-кула бўлиб кетди.— Сен кимсан ўзи, айт, кимсан?

— Мен Азроилман.

— Азроил?

— Ҳа, Азроилман, жонингни олгани келдим.

— Ойижон! Мен ўляпман...

— Додлама,— деб бошига бир шапалоқ урдим,— менга кара, Ҳошим деган болани танийсанми?

— Танийман, Азроилбобо, танийман.

— Танисанг, нега унга велосипедингни бериб турмадинг?

— Бердим-ку?

— Нега уни аканг билан икковлашиб урдиларинг?

— Тавба қилдим, энди урмаймиз.

— Бари бир, ҳозир жонингни оламан,— шундай деб жўрттага бўғмоқчи бўлгандек икки қўлимни томоғига олиб бордим.

— Жон Азроилбобо, бу гал жонимни олманг, кечиринг.

— Нега одамларни алдайсан?

— Ойим айтдилар-да...

— Ойинг нима деди?

— Овмин дейсан, деди. Ундан кейин мана бу шиқилдоқларни чалиб, чилдирмани дўпиллатасан, деди.

— Ёлғон. Ўзинг ҳам мактабга бориб уйимиздан худонинг овози эшитилади дегансан.

— Айтдим-ку, ойим ўргатди деб.

— Ойинг нима деб ўргатди?

— Кўча-кўйда юрганингда, мактабга борганинга шундай деб айтасан, деди.

— Демак, ҳаммаси ёлғонми?

— Ёлғон, Азроилбобо, ёлғон.

— Ёлғонлигини мактабга бориб айтасанми ёки жонингни олиб кўя қолайми?

— Айтаман, бугуноқ айтаман.

— Бўлмаса сени синаб кўраман. Ҳозирча жонинг ўзингда турсин. Уй вазифаларини яхшилаб тайёрлагин, Ҳошим деган бола сўраса йўқ демагин...

Ташқарига чиқиб энди нима қилиқ кўрсатсам экан, деб ўйланиб қолдим. Ҳали фолбин холам болали аёлга дори бераётганида халтасига кўзим тушиб қолувди. Ана ўша халтачаларни ҳам бир текшириб кўрмоқчи бўлдим. Ҳар хил читдан тикилган катта-кичик бешта халтача бор, ҳаммасида ҳам ўзимизнинг аптекаларда сотиладиган оддий дорилар: бирида пенициллин, бирида биомицин, бошқасида юрак ўйноқни босадиган порошок. Худои таоло ато қилган ноёб дорилар деб, холажоним ана шуларни пуллаётган экан. Яшаворсинлар-э, дедим ўзимга-ўзим, ҳали шошмай турсинлар, ўзларини ҳам бир уялтириб кўймасамми...

Фолбин холамнинг чўнтагига қўл солиб беш-ўн сўм олдим-да, дарҳол туғруқхона олдидаги аптекага югурдим. Ўша ердан ични сурадиган ҳар хил дорилар олиб келдим. Халтачалардаги дориларни олиб, ўрнига ўшаларни эҳтиётлик билан жойлаб қўйдим. Орадан ўн-ўн беш кун ўтар-ўтмас, холамнинг обрўлари ҳам бир пул бўлди. Сен ҳали бизни атайлабдан захарламоқчи бўлдингми деб, ичи суриб дармондан кетган беморлар холамини тутиб олиб роса дўп-послашибди...

Ишларим юришгандан-юришиб кетди. Ўзим хурсанд, кайфим чоғ, ашула айтганим-айтган. Баҳоларим ҳам жойида — нукул беш! Илгаригидек уй вазифангни бажарган бўлсанг менга бериб тур, деб бировларга ёлвориб ҳам ўтирмайман. Ўқитувчиларимизнинг уйига шартта кираман-да, конспект дафтарини олиб ўша ерда кўчираман-кўяман. Обрўйим ҳам шунақанги ошиб кетдики, ўқитувчилар менга кулиб боқадиган бўлиб қолишди. Фақат оғзаки сўраладиган фанлардан ҳамон мазам йўқроқ. Лекин унга ҳам бир важ топиб қўйганман.

— Менинг оғзаки нутқим ривожланмаган, ёзма равишда талаб қилаверинглар,— дейман-да, ўқитувчиларимнинг

Ўзларидан кўчириб олган конспектларни сал бошқачароқ қилиб ўқиб беравераман.

Хуллас, ишларим ҳар жиҳатдан юришиб кетган эди. Синфкомимизни амалдан тушириб ўрнига мени сайламоқчи бўлиб туришган эди-ю, бир хатога йўл қўйиб, бутун мактабда шармандаю шармисор бўлдим, ростини айтсам, бир пулча обрўйим қолмади.

Дарсдан қайтаётганда ҳеч ким сезмасе керак деб ўзимга ва энг яқин дўстим бўлмиш Қосимжонга еттита фандан аъло баҳолар қўйиб, чорак тугамаган бўлса ҳам, чўзиб ўтираманми деб, чорак баҳоларини ҳам чиқариб қўя қолган эдим. Бу ишни аввал она тили ўқитувчимиз, сўнгра физика ўқитувчимиз пайкаб қолибди. Ўша соатдаёқ ҳаммага ошқор бўлибди. Эртасига мактабга боришим билан директорнинг кабинетига чақиришди. Кирсам, еттита ўқитувчи қатор ўтирибди. Қосимни ҳам чақиртириб келишди.

— Хошим, берирок кел-чи, — деди Отажон Азизович бармоғи билан журналдаги баҳони кўрсатиб, — бу баҳоларни ким қўйди?

— Билмасам... — дедим елкамни қисиб.

— Сең қўйдингми? — сўради Қосимдан директор.

— Нимани? — мендан баттарроқ ҳайрон бўлиб деди Қосим.

— Икковинг маслаҳатлашиб қилгансан бу ишни. Очикчасига иккор бўлинглар, — деди ўқитувчилардан бири.

— Йўқ, бу иш Қосимдан чиққан, — деди бошқаси, — нега десанглар, Хошим сўнгни пайтларда анча тузалиб қолди. Баҳолари ҳам нуқул беш...

Ўтирганлар ҳаммасига бу фикр маъқул тушди шекли, ҳар томондан бечора Қосимга савол ёғдира бошлашди. Қарасам, дўстимнинг аҳволи чаток — кўзида милтилаб ёш томчилари кўриняпти. Йўқ қилғиликни мең қилиб, жабрини биров тортмаслиги керак! Шартта ўртага чиқдим:

— Кечирасизлар, бу ишни мен қилганман.

— Нимага?! — саккиз киши бирданига шу саволни берди.

— Ҳа, мен қилганман. Қосимнинг бу ишдан мутлақо хабари йўқ. Ундан кейин, хуллас, бу ишни мен қилганман...

Тамом, ҳали айтганимдек, обрў икки пул бўлди. Айтилмаган гапу, қилинмаган насиҳат қолмади. Мендан шу кетишда кетаверсам, тузукрок одам чиқмас эмиш, агроном ҳам, инженер ҳам, зоотехник ҳам бўла олмас эмишман.

— Йўқ, — дедим қайсарлигим тутиб, — мендан агроном чиқади, албатта.

— Чикмайди! — саккизталовлари бир овоздан такрорлашди.

— Бўлмаса зоотехник бўламан.

— Илмсиз бўлсанг, зоотехник тугул молбоқар ҳам бўлолмайсан!

— Бўла оламан.

— Гапни кўпайтирма, бўлолмайсан! — аччиғи чиқиб деди директор.

— Бўламан, бўламан, бўламан! — дедим-да, эшикни тарсиллатиб ёпиб чиқиб кетдим. Мен ўқимай туриб ҳам бошимда шу кадрдон қалпоқчам бор экан, албатта, агроном ҳам, инженер ҳам, шоиру артист ҳам бўла оламан деб қаттиқ ишонар эдим. «Ҳа, албатта бўламан, — деб такрорладим ўзимга-ўзим, — буларга, менга ишончсизлик билан қараётган мана шу кадрдон ўқитувчиларимга ўзимнинг кимлигимни кўрсатиб кўяман...»

Ўша куни кечасиёқ қахрамонликлар кўрсатиб, шону шуҳрат таратиб, ўқитувчиларимни, Отажон Азизовични ҳайратда қолдириш ниятида сафарга отландим.

Хайр жонажон кишлоғим, ҳайқириб тошдан-тошга урилиб оқаётган зилол сувли анҳорлар, поёнсиз мевазор боғлар, ҳаммангизга хайр. Йўл ёқасидаги азим ёнғоқлар, сизлар ҳам яхши қолинг. Энди сизларга ҳеч ким тош отиб шохингизни синдирмайди, танангизга миҳ қоқиб озор бермайди!

Меҳрибон ойижоним, шўхликлар қилиб кўнглингизни оғритган бўлсам, қайсарлигим туфайли ўқитган бўлсам, кечиринг мени! Кўнғир сочли сингилларим, сизлар ҳам яхши қолинг. Ҳар хил қизиқчиликлар қилиб сизларни қикирлатиб қулдирадиган, мактабдан қайтаётганингизда шўх болалар урганда тарафингизни оладиган акангиз ёнингизда йўқ энди. Соғинганда, кўнглингиз ўқисганда расмга боқинг. Лекин йиғламанг. У албатта келади, қахрамонликлар кўрсатиб қайтади. Ўз ўқитувчиларига ўқимасдан туриб ҳам агроном бўла олиши мумкинлигини, артист бўлиб ҳаммани ўзига маҳлиё қила олиши мумкинлигини кўрсатиб кўяди. Ҳа, албатта кўрсатади. Кўкси тўла орден билан қайтади.

Хайр!

Эй, чала қолган уй вазифалари, сизларга ҳам хайр!

Ярим тунда кишлокдан чиқиб борар эканман, кўзим жикқа ёш, аммо қалбим шодликларга тўла эди.

III боб

БАХТИМ ҚУЛИБ БОҚҚАН ЭДИ

Қаёққа боришни, нима қилишни билмас эдим. Бошим қотган, ўйлаб ўйимга етолмайман. Аммо бир жиҳатдан кўнглим шод — овқат текин, поезду автобуслар текин,

қадрдон қалпоқчам бошимда. Зериксам, у билан суҳбат кураман.

— Қалпоқчам, қаерларга келиб колдик? — деб сўрайман.

— Ўзим ҳам билмайман, Хошимжон,— дейди қалпоқчам.

— Ростини айт, мендан агроном чиқармикин-а?

— Чиқади. Албатта, чиқади.

— Ахир менинг дипломим йўқ-ку? — дейман кўнглим ўқсиб.

— Ўқинма,— дейди қалпоқчам,— кўлингни чўнтагингга сол — диплом тайёр.

Кўлимни чўнтагимга солган эдим, чиндан ҳам кўк жилдли, ичкарисига ҳар хил ёзувлар ёзилиб, думалок муҳр босилган диплом чиқиб колди.

— Қалпоқчам, ахир менинг бўйим жуда паст-ку,— дейман яна иккиланиб,— ҳеч ким мени, катта одам деб ўйламайди-ку?

— Хафа бўлма, керак бўлганда бўй ҳам кўшиб берман.

Йўл юрдим, йўл юрсам ҳам мўл юрдим, бир маҳал мундоқ қарасам саҳрою биёбонга келиб қолибман. Бир томони поёни йўқ чўл. Қарасанг, кўзинг жимирлаб кетади. Янтоғу шўрадан бошқа ҳеч нарса кўринмайди. Аҳён-аҳёнда менга ўхшаб қаёққа боришини билмай гаранг бўлиб учиб юрган қушлар тўдасигами, думи узун юмронқозик ёки кўзини лўқ қилиб турган қалтакесакками дуч келиб коласан.

Икки марта илонлар галасига ҳам учраб колдим. Егани овқат тополмай бир-бирининг думини сўриб ётган экан, мени кўриши билан севишиб шунақанги қувлашга тушиб кетишдики, агар бошимга қалпоқчамни кийиб олмаганимда, ким билади, ҳолим не кечар эди...

Бир оз юргач, боғ-роғлар яшнаб ётган жойга келиб қолибман. Таваккал қилиб дарахтзорлар орасидан юриб боравердим. Гоҳ олмазор, гоҳ шафтолизор, гоҳ тоқзорлар орасидан ўтиб борардим. Бир томонда ғўзалар ҳам яшнаб ётибди. Дадамга ўхшаган одамлар тепасига брезентдан соябон ўрнатилган универсалларга миниб олиб ишлов беришмоқда. Катта цемент ариқдан шундоқкина ўтишим билан ғалати бир манзарага кўзим тушиб, ростини айтсам, ҳангу манг бўлиб қолдим. Юз гектарча келадиган катта майдон майда-майда бўлақларга бўлиб ташланган, ҳар бир бўлақдада учтадан-тўрттадан бўлиб ўзим тенги, ўзимдан сал каттароқ болалар, Ойшахон синглимга ўхшаш кўнғир сочли кизчалар терлаб-пишиб ишлашиб ётибди.

— Ҳой бола, ҳорма! — дедим ғўзанинг ичидан ўт юлиб юрган бир боланинг ёнига бориб.

— Ишингни қил,— деди у бошини кўтармай.

— Ҳорма, деяпман.

— Ишингни қил деяпман,— шундай деб нотаниш бола секин бошини кўтарди. Кўтарди-ю, уялганидан бўлса керак шолғомдек қизариб кетди.

— Кечирасиз,— деди пешанасидаги терини артиб,— мен сизни ўзимизнинг Шавкат деб ўйлабман.

— Кечирасиз,— дедим мен ҳам ҳурматини жойига қўйиб,— бу қайси мамлакат?

— Нима?

— Қайси мамлакат деяпман?

— Мамлакат эмас, Мирзачўл.

— Э, анави газетадаги Мирзачўл шу ерларми?

— Газетадаги эмас, Мирзачўлдаги Мирзачўл,— тушунтирди нотаниш бола.

— Бу ерда нима қияпсизлар?

— Ўт юляпмиз.

— Бу ғўзалар кимники ўзи?

— Бизники.

— Нега энди сизники бўларкан?

— Ана шу, кўриб турганингиз ўн гектар ердаги ғўзани олтовимиз экканмиз, ўзимиз парваришляпмиз, ҳосилини ҳам машинада ўзимиз йиғиштириб олмоқчимиз.

— Сизларга агроном керак эмасми?

— Йўқ,— деди бола бошини чайқаб,— биз ўзи бўлажак агрономлармиз...

Гапни чўзиб ўтирмасдан нариги карталарга ўтиб кетдим. Мендан кўра сал новчароқ бўлган иккита бола қовун чопиқ қилиш билан овора.

— Нима қияпсизлар? — сўрадим жўрттага нима қилаётгандарини кўриб турган бўлсам ҳам.

— Иккинчи чопиқ қияпмиз,— деган мужмалроқ жавоб олдим. Болалар жуда шошиб ишлашарди. Ё бир-бирлари билан ким кўп ишлашга мусобақа ўйнашган ёки ўзлари шунақанги чаккон ишлашга ўрганиб қолишган бўлса керак, деб ўйладим. Ростини айтсам, шу пайтда менинг ҳам ана шу болалар билан эгатларга ёнма-ён тушиб олиб, мусобақалашиб, кетмон чопгим келиб кетди. Лекин ўзимни босиб, жиддий бир оҳангда:

— Сизларга агроном керак эмасми? — деб сўрадим.

— Йўқ, керак эмас.

— Нега энди керак бўлмас экан? Эҳтимол, керакдир?

— Бизнинг ўзимиз агрономмиз.

Шундан кейин кун ботгунча ишлаётганларни гапга солиб, суҳбатлашиб, майда карталарни айланиб, томоша қилиб юравердим. Ҳазир томоша қилсанг арзигулик жойлар экан, чўлни яшнатиб юборишибди. Бир картада ҳали айтганимдек пахта, бошқасида ҳали айтганимдек қовуқ-тарвуз, нарироқда пиёз, берироқда қарам! Айниқса, бу атрофдаги меваларни айтмайсизми. Луччак шафтолиларга маза қирай деб қолибди, олма дарахлари ҳосилни кўп қилганидан бирон айб иш қилиб қўйгандек бошларини эгиб турибди. Узумнинг ўзидан, хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, роппа-роса йигирма икки хилини санасам-а.

Товуқларга дон бериб юрган, ҳадеб тухум еяверганидан бўлса керак, ошқовокдек семириб кетган сарик сочли бир қиздан:

— Бу товуқлар қимники? — деб сўрадим.

— Бизники,— деди қиз ҳозиргина арчилган каттагина тухумни оғзига солиб.

— Тухумни қимга берасан?

— Ҳазирчиларга.

— Уй вазифаларини бажармаганларга ҳам бериладими?

— Унақалар бизда йўқ.

— Борди-ю, битта-яримта топилиб қолса-чи?

— Бор, ишингни қил,— деди сарик сочли қиз яна битта тухумни оғзига солиб,— товуқларимни хуркитиб юборяпсан.

— Менга қара,— дедим бир оз юмшаб,— сизларга зоотехник керак эмасми?

— Зоотехникни нима қиламиз?

— Иш ўргатади-да.

— Унақасидан ўзимизда ҳам тўлиб ётибди...

Сал нари борган эдим, атрофи ёғоч тахта билан ўралган катта қўрғонга кўзим тушиб қолди. Дарвоза тепасига «Крупская номли мактаб-интернат фермаси» деб ёзиб қўйишибди. Ҳа-ҳа, бу мактабнинг ҳали фермаси ҳам бор экан-да, деб ўйладиму, секин ичкари кириб бордим. Ростини айтсам, ферма унча катта ҳам, унча кичик ҳам эмас экан: саккизта сигир, ўн тўртта чўчка, учта қўтир эчки — бор-йўғи шу.

— Қўйларинг ҳам борми? — сўрадим молларнинг тагини тозалаб юрган паст бўйли, пешонаси дўнг бир боладан.

— Қўйлар чўлда...— деди бола менга қараб анграйиб.

— Қуёнлар-чи?

— Қуён фермамиз катта боғнинг ичида туради.

— Эчкиларинг бор-йўғи учтами?

— Мунча эзма экансан, айтдим-ку, эчкилар ҳам қўйларнинг ёнида деб.

— Шунака демайсанми,— дедим сал паст келиб.— Мен бўлсам бошқалари касал тегиб ўлиб кетганми деб ўйлабман. Бузоқларинг кўринмайди?

Пешонаси дўнг бола тоза жонимга тегдинг-ку, дегандек кўлини силтаб, пакир билан супургини кўтарганча, хиёл оқсоқланиб чўчкахонага ўтиб кетди. Ўша ердан туриб, негадир тилини узун чиқариб мени масхара ҳам килиб кўйди.

— Торт тилингни, хозир бориб суғуриб оламан!— дедим муштимни кўрсатиб.

— Мени-я!

— Ҳа, сени.

— Уришгандан кўра келиб ишга қарашсанг бўлмайди-ми! — деди бола илжайиб. Ишга тушсам тушай деб устимдаги янги кўйлагимни шартта ечдим-да:

— Қани, ишингни кўрсатавер,— деб кўйдим.

— Менга қара, тағин сен меҳмон бўлмагин? — кизиқиб қолди у.

— Меҳмонман-да.

— Ие, шундай демайсанми? Қани, танишиб кўяйлик: менинг отим Ҳайитвой, еттинчи синфда ўқийман.

— Менинг отим Хошимбой,— деб кўлимни чўздим,— олтинчи синфнинг аълочи ўқувчиларидан бўламан. Сизлар ўзи кимларсизлар, ўқувчими, колхозчими, ҳеч тушунолмайд қолдим-ку?

— Бизми, биз ху анави икки қаватли бино бор-ку, ўша ерда ўқиймиз, дарсдан бўш вақтимизда кўриб турганингдек ишлаймиз, касб ўрганамиз. Биз-чи, Хошимбой, ўзимизни ўзимиз боқамиз, ўзимизни ўзимиз кийинтирамиз...

— Ростдан-а?! — дедим ҳеч ишонгим келмай.

— Рост,— Ҳайитвой ишончсизлик билдирганим учун бир оз хафа бўлди,— ҳали сен кўрганинг йўқ, ўттиз гектар ерда мевазор богимиз бор, шигил ҳосилга қирган. Ярмини еймиз, ярмини бозорга чиқариб сотамиз. Гўшт ҳам, сут ҳам ўзимизда етарли.

— Сигирларни ким соғиб беради?

— Ким соғарди, ўнинчи синфнинг кизлари-да.

— Мева-чеваларни ҳам ўшалар сотиб берадими?

— Бўлмасам-чи? — деди Ҳайитвой мақтаниб,— директоримиз Хурсанали Шарафиддинович бу кизлардан ажойиб сотувчилар етишиб чиқади, дейди. Майли, растрата қилсалар ҳам ишлашаверсин, бора-бора ўрганиб кетишади, дейди. Тунов кунни, биласанми, нима бўлди? Текширувчилар борганда, ҳалиги будқада сут-қатик сотиб ўтирадиган Санобар опам бор-ку?

— Қайси? — сўраб кўйдим.

— Ҳалиги ўнинчи «б» да ўқийдиган бор-ку, ўша ок халат киймасдан савдо қилаётган экан, қўлга тушиб қолибди. Тартибни бузгани учун роса муҳокама қилиб виговор беришди. Ундан кейин десанг, ўн беш сўм штраф қилишди.

— Штраф пулини қаердан олади?

— Қаердан оларди, бригаданинг фондидан олади-да, хали айтдим-ку, маҳсулотларимиздан келган фойдани кассага қўямиз деб. Кассадаги пул йиғилаверади, йиғилаверади, кейин ўнинчини битириб бутунлай кетаётганимизда ҳар ким ўзига тегишли пулни олиб кетади.

— Рост айтяпсанми? — дедим яна ишонгим келмай.

— Рост. Ўтган йили мактабимизни эллик киши битирувди, битириш кечаси Хурсанали Шарафиддинович ҳар бирига минг сўмдан пул улашди, биз роса қарсақ чалдик... Сизларнинг мактабларингизда ҳам шунақами?

Ростини айтсам, нима дейишимни билмай, жўрттага нарирокдаги сигирларни томоша қилаётгандек анграйиб туравердим. Бизнинг мактабимизда, яшириб нима қиламан, бу ерда кўрганларимнинг мингдан бири ҳам йўқ. Рост, тирик бурчақда иккита ориқ қуён бор эди, лекин унинг ҳам биттаси очидан ўлиб қолган. Ундан кейин мактабимизнинг орқасида каттагина мевазор боғ ҳам бор, лекин бу дарахтлар мева қиладими-йўқми, ҳозир ўйлай-ўйлай ҳеч хотирлай олмадим. Шундай бўлса ҳам мактабимизнинг шаънини ҳечам ерга ургим келмасди.

— Нима дединг? — дедим мақтанишга чоғланиб.

— Сизларда ҳам шунақалар борми деяпман?

— Сизларникидан юз марта яхшиси бор.

— Қуён фермаларингиз ҳам борми?

— Бор. Ҳатто бизда шер, арслонларгача бор...

— Ўх-хў,— деди Ҳайитвой кўркканидан кўзлари олакула бўлиб,— еб қўймайдими?

— Биз уларни темир қафасларга солиб, устидан катталиги сенинг каллангдек келадиган қулфлар солиб қўйганмиз...

— Сизларда ҳалиги эшик, ром ясайдиган устахоналар ҳам борми?

— Оҳ-хо, бизнинг устахонани бир кўрсанг,— деб қўйдим. Шундай дейману, лекин мактабимизнинг устахонаси қаерда эканлигини ўзим ҳам билмайман.

— Ҳалиги кийим-бош тикадиган артел-чи? — деб сўрашда давом этди Ҳайитвой.

— Бор. Ҳаммаси бор. Мана шу устимдаги кўйлак ҳам ўша ерда тикилган. Оёғимдаги туфлини Шокир деган битта оғайним тикиб берган.

— Бизда ҳам устахонанинг ҳар хилидан бор,— деди Ҳайитвой бир оз шаштидан тушиб,— ҳозир олиб бориб кўрсатардим, лекин ишларим қолиб кетади-да.

Мен унинг ишларига кўмаклашадиган бўлдим. Кўз юмиб-очгунча аввал молхонани, сўнгра чўчкахонани ёғ томса ялагудек қилиб тозалаб ташладик. Гўнг билан чиқиндиларни мен катта челаққа солиб турдим. Ҳайитвой ташқарига бўзчининг моксидек қатнаб турди. Бир нафасда ҳаммаёқ, хали айтганимдек, ёғ томса ялагудек бўлди-қолди.

— Дўстим Ҳайитвой,— дедим ишлар тугагач,— сизларга мол доктори керак эмасми?

— Дўстим Ҳошимбой,— жавоб қайтарди шеригим,— мана шу фермадаги саккиз бола ҳаммамиз мол доктори бўламиз...

Ҳайитвой билан ўртоқ бўлиб қолдик. Ўзиям кўнгли очик, хушчақчақ, менга ўхшаб кизикчирок бола экан. Авваллига роса мактанчоқ бўлса керак, деб ўйлаган эдим. Йўк, унчалик мактанчоқ ҳам эмас экан. Айтганидек, мактабнинг устахонаси кўрсанг кўргудек, томоша қилсанг томоша қилгудек жой экан. Қизлар менинг ойимникига ўхшаш тепки машинада чок тикишаётган хонага кириб ўн минут чамаси анграйиб турдим. Қасам ич десангиз, қасам ичиб айтаманки, бунақанги устахона дунёда ҳеч бир мактабда бўлмаса керак. Қуёнларнинг терисидан жажжи кизлар учун попукли қалпоқчалар, оқ батистдан ўқувчи кизлар киядиган фартук дейсизми, пахта териладиган каноп этаклар дейсизми, хуллас, дунёдаги йўк кийимлар мана шу ерда тикилар экан. Бирам бежирим, бирам чиройли тикишяптики! Ҳай-хай, нозик қўлчаларнинг чиройли ҳаракатларини айтмайсизми, оёқчаларнинг бир меъёрда ишлашини қаранг-а! Ўзлари кичкина-кичкина кизлар, оёқлари тепкига зўрға етяпти-ю, катта хотинлардек керилиб ўтиришади-я, оббо жин сочлар-эй! Завқим ошганидан ёнига бориб биттасининг биқинидан секин чимдиган эдим, қўлимга бир туширди.

— Булар ҳам сотиладимми? — деб сўрадим Ҳайитвойдан.

— Сотилади, ҳаммаси сотилади,— тушунтиришда давом этди у.

— Менга қара, ана у қалпоқчалардан эсдалик учун менга иккита беролмайсанми?

— Нима қиласан буларни?

— Иккита синглим бор, ўшаларга совға қилиб олиб бормоқчиман.

— Йўк, беролмайман.

— Берасан, кейин қўлимга пул тушганда келиб тўлаб кетаман.

— Беролмайман! — деди Ҳайитвой бир оз жаҳли чикиб.

— Берасан,— шундай дедим-да, стол устида турган чиройли қалпоқчалардан иккитасини олиб қўлтиққа урдим. Ҳайитвой қўлимга ёпишган эди, билмасдан қаттиқрок итариб юборган эканман, бечора икки-уч думалаб кетса бўладими. Чок тикаётган қизлар бизни кузатиб туришган экан, уларни сут-қатиклар билан таъминлаб, нонушталарига қаймоқлар етказиб бераётган укажонларини ранжитганим учун мендан ўч олмоқчи бўлиб 28 қиз бараварига ўрнидан турди: бирининг қўлида пичоқ, бирининг қўлида қайчи, бириси қизиб турган дазмолини ушлаб олган, ҳаммалари менга ташланиб қолишди. Қарасам, ишнинг кети хунук бўладиган. Қочмаган номард, дедим-да, ўзимни эшикка урдим... Йўқ, Муллахошимбой кечиккан эканлар, эшикни аллақачон беркитишга улгуришибди, қалпоқчамни бошимга кийишга аранг улгуриб қолдим. Қўздан йўқ бўлишим билан:

— Столнинг тагини қаранглар, столнинг тагида! — деб қичқирди бири.

— Шкафнинг ичига киргандек бўлди! — деди бошқаси шовқин солиб. Ўзимни секингина деразадан ҳовлига отдим. Қизлар: «Ўғри қочди, ушланглар!» — деб орқамдан югуриб чикишди. Бутун интернатда тревога кўтарилди. Директор Хурсанали Шарафиддинович радиоузел орқали эълон қилиб, мени кидиришга 550 ўқувчининг ҳаммасини сафарбар қилди.

— Афти ангори эсингда қолганми? — сўради у Ҳайитвойдан.

— Бўлмасам-чи?..

— Унда мана бу радиоузел орқали ҳаммасини гапириб бер, тезроқ бўл!

— Диккат, диккат! — ҳовлиқиб, хириллаб гапира бошлади Ҳайитвой,— ўғрини қидираётганлар диккатига. Хозиргина қочган бола 12—13 ёшларда эди. Ўзи қорачадан келган, ориқ, бўйи мендан кўра новчароқ. Қўзлари йирик-йирик, доим чакнаб туради. Бурни ангишвонага ўхшайди. Гапирганда тутилиб-тутилиб қолади. Устида оқ шойидан сорочкаси бор, шими йўл-йўл шерстдан, дазмолланмаган. Афти бошига бир ҳафтадан буён сув тегмаган бўлса керак, ҳаммаёғи кир...

Ҳайитвой радиодан эълон бераётган маҳалда мен директорнинг кабинетида худди ўша директорнинг ўзи билан ёнма-ён ўтириб чойхўрлик қилмоқда эдим. Диванга ёнбошлаб олиб ўйланиб кетдим.

Нималар қилиб қўйдим ўзи? Уларнинг меҳнатига ёрдамлашиш ўрнига ҳаммасини ишдан қўйдим-ку! Мана Хурсанали Шарафиддинович билан ёнма-ён ўтирибмиз, ўзи ёмон

одамга ўхшамайди, анча меҳрибон, гапга тушунадиган кўринади... Эҳтимол, яхшиликчасига илтимос қилганимда мени бирон участкага агроном қилиб олган бўлармиди. Ишларим юришиб кетганда, ким билади, расмим газеталарда босилиб ҳам чиқармиди. Ана унда меҳрибон директоримиз Отажон Азизович ҳам, алгебра муаллимимиз Қобилов ҳам киши ўқимасдан туриб агроном бўла олиши, ўртоқларига ҳисобсиз фойдалар келтириши мумкинлигини ўз кўзлари билан кўрардилар... ҳа, бахтим кулиб боқай деб турган эди. Лекин афсуски, ишни ўзим бузиб қўйдим...

Секин ўрнимдан турдим-да, Хурсанали Шарафиддиновичнинг совиб қолган чойидан оч қоринга хўриллатиб бир хўпладиму, радиоузел ўрнатилган хонага кирдим. Хайитвой ўша ерда ҳамон кекирдагини чўзиб гапирар эди.

— Ма, қалпоғингни ол, бунақаси бизнинг мактабда ҳам тўлиб ётибди! — дедим-да, оёғининг тагига тап этиб ташладим.

Арзимаган бир нарса учун юзим шувут бўлиб қолди, энди бу ерда қолишим мумкин эмас эди. Болаларнинг ошхонасига кириб, қозоннинг бошига ўтириб олдим-да, лаззатли таомлардан тўйиб-тўйиб едим. Компот пиширишган экан, ундан ҳам икки стаканни пок-покиза уриб олдим. Кейин, ўзингиз ҳам сезиб турган бўлсангиз керак, яна йўлга равона бўлдим...

IV боб

ҲАШАРОТНИ ҚАЛТАКЛАШГА БУЮРДИМ

Кетяпман-кетяпман, на йўлнинг охири кўринади, на атрофда бирон кўккайган кулба. Ўннга қарасанг ҳам гўза, чапга қарасанг ҳам гўза. Бир маҳал бурилиб орқамга боқкан эдим, назаримда, ҳозиргина мен босиб ўтган йўлларда ҳам гўзалар ўсаётганга ўхшаб кўринди. Сиз қанақалигингни билмайман-ку, лекин мен мана шунақанги поёнсиз далаларга чиққанимда яйраб, жоним танимга сиғмай кетади. Ундан кейин қорним тўйди дегунча, ашула айтиб юборадиган одатим ҳам бор. Шу пайтда қорин масаласида шикоятим йўқ ҳисоби. Ундан кейин атрофда: «Ҳой, Муллахошим, кулоқ ўзимизга ҳам керак», — деб танбех берадиган бирон кимса ҳам кўринмайди. Шартта ашулани бошлаб юбордим:

Хох гўзам, хоҳ-хоҳ гўзам,
Ҳоснали оппоқ гўзам,—

дейману, буралиб-буралиб ўйинга тушиб юбораман. Кейин икки кўлимни биқинимга кўйиб, эгилиб, ғўзаларга салом бераман-да:

Хох ғўзам, хох-хох ғўзам,
Хосили оппоқ ғўзам,—

деб куйлаб йўлда давом этаман. Қоронғи тушиб осмонда чараклаб юлдузлар ҳам кўриниб қолди. Аммо ҳали айтганимдек, йўлнинг охиридан дарак йўқ.

Бир маҳал кўчанинг чап томонидан милтиллаб чирок ёруғи кўриниб қолди. Бориб қарасам, етмиш ёшларга кирган, оппоқ соқоли кўксига тушиб турган бир отахон ёнбошлаб олиб хўриллатиб кўк чой ичяпти. Оёқ томонда — тошфонус, ўшанинг ёруғини кўрган эканман.

— Ассалому алайкум, отахон! — дедим чўзиб,— сув қуя-япсизми?

— Ваалайкум,— отахон чордана қуриб ўтириб олди,— кел, ўғлим, кел. Қани, берирок кел-чи, танимайроқ турибман. Қимнинг ўғлисан ўзи?

— Дадамнинг ўғлиман,— деб юборибман шошилиб.

Хаш-паш дегунча икковимиз ота-боладек бўлдик-қолдик. Отахоннинг исмлари Полвонтоға экан. Ишимнинг ўнгидан келганини қаранги, Полвонтоға ёлғиз ўзи зерикиб ўтирган экан. Менга ўхшаш эсли-хушли, гапга тушунадиган бир йигитга жуда-жуда ҳам зорикиб ўтирган экан. Хурсанд бўлиб кетганидан отахон мени обдан меҳмон қилди, кейин термосдан чой қуйиб бераётди:

— Оббо ўғлим-эй, оббо тайлоғим-эй,— деб қўйди.

— Отахон, бу ғўзалар қайси колхозники? — секин мақсадга ўтдим.

— Колхозники эмас, совхозники. Олтинчи совхозники. Ўғлим, қани қанддан ол, чой расми қанд билан ичилади.

— Отахон, совхозларингга агроном керак эмасми?

— Совхозга керак-керакмаслигини билмайман-у, аммо лекин бизнинг бўлимга агроном керак. Ўзимизнинг агроном областга кўтарилиб кетди. Умрингдан барака топкур кўп азамат йигит эди. Нима, даданг агрономми дейман?

— Дадам эмас, менинг ўзим агрономман.

— Нима?! Муштумдек бола-я! — Шундай деб отахон менга бошдан-оёқ разм солиб чиқди. Мен кўлтиғимда турган қалпоқчамга «қалпоқчам, сеҳрингни кўрсат», деб аста шивирладим-да, овозимни чиқариб:

— Отахон, мени чоримда ёш бола деб ўйлаяпсиз

шекилли? — деб шартта ўрнимдан турган эдим, Полвонтоғам мирзатеракдек бўйимни кўриб:

— Ёпирим-эй, ёпирим-эй! — деб соқолини чангаллаб, хангу манг бўлганча менга тикилиб қолди. — Ҳозиргина ёш бола эдинг-ку, ё туш кўраётибманмикин-а! Астағфирулло...

— Отахон, мен ўзи шунақаман, — дедим шошиб-пишиб, — бир қарасангиз ёш боладек, яна бир қарасангиз катта одамдек кўринаман.

— Ёпир-ей, ёпир-ей! — дерди отахон тинмасдан. У бир нафасдан сўнг ўзига келиб, «шундай қилиб, агрономман денг, ўғлим» деб сўради.

— Ҳа, отахон, агрономман.

— Бизнинг совхозга ишга кирмоқчи бўлиб яхши қилиб-сиз, ўғлим. Совхозимиз кенг, ҳаммага ҳам иш етиб ортади. Фарғона томондан бўламан, дедингизми?

— Ҳа, Фарғона томондан бўламан.

— Ота-оналар ҳаётми?

— Ҳаёт, отахон, ҳаёт.

— Баракалла. Уларнинг даврида у ёк-бу ёкни кўриб олганингиз маъқул. Мусофир бўлмасанг, мусулмон бўлмайсан, дейдилар кексалар. Эрталаб совхоз директорининг олдига ўзим бошлаб бораман. Фарғонадан мени қора тортиб кепти, ҳамшаҳарим бўлади, ишга олсанг ҳам оласан, олмасанг ҳам оласан, деб туриб оламан...

Уша кечаси Полвонтоға билан даланинг ўзида ётиб қолдик. Ўзиям анчадан буён бунақанги хузури жон бўлмаган эди. Цемент ариқларда ҳайқириб оқаётган сувлардан эгаларга тараб кўйдик-да, ернинг ўртасига қилинган баланд супада чўзилиб ётдик. Олис-олисларда милтиллаб чироқлар ёнади, кўкдаги юлдузларни айтмайсизми, чараклаб кўзни олай дейди. Ой бўлса тепамизга келиб аллақандай сарғиш, аллақандай кўкимтир нурлар сочади. Қалбимизда ҳеч тушуниб бўлмайдиган, шодликка ҳам, ғуссага ҳам ўхшамайдиган ғалати-ғалати ҳислар уйғотгандек бўлади. Сув ўз тилида бир нималар деб чулдурайди, чигирткаларнинг басма-басга куйлаши, қурбақаларнинг пашша тута олмаганидан кимгадир шикоят қилаётгандек чўзиб-чўзиб қуриллаши — мана шуларнинг ҳаммаси менга, негадир, қишлоғимизни эслатиб юборди. Чалқанча тушиб, икки кўлимни бошим остига қўйганча юлдузлар чаманига маҳлиё бўлиб ётарканман, шу пайтда ойижоним, жондан яхши кўрган сингилларимни эслаб кетдим. Эҳтимол, бечора ойижоним сочларини юлиб фарёд чекаётгандир, далама-дала, қишлоқма-қишлоқ бўзлаб мени ахтариб юргандир. Ойижон, ойижоним, мени ахтарманг, мени деб кўз ёшларингизни оқизманг. Ҳошим-

бойнинг ишлари беш, катта совхозга катта агроном бўлай деб турибди...

Уйлай-уйлай ухлаб қолибман.

Совхоз директори баланд бўйли, елкалари кенг, полвоннамо бир киши экан. Гапирганда овози худди хумнинг ичидан чиққандек гулдираб, жаранглаб эшитилади. Кулганда томни кўтариб юборгудек қаттиқ кулади, юрганда уйнинг поллари лапанглаб кетади. Полвонтоға мени таништиргач:

— Ҳошимбой ҳали ёш, уни ўзинг тарбияннга оласан,— деб тайинлади совхоз директорига.

— Отахон, Сизнинг гапиргани ҳеч қайтаролмайман,— деди директор менга зимдан разм солиб, кейин менинг ўзимдан ҳам сўраб қўйди:— Қайси институтни битиргансиз?

— Агрономлик институтини.

— Қайси факультетини?

— Агрономлик факультетини.

— Яхши. Илгари ишлаганмисиз?

— Йўқ.

Акбар ака Носиров унақанги эзма директорлардан эмас экан, гапни чўзиб, мени ҳам, ўзини ҳам қийнаб ўтирмади-ю, шартта агроном қилиб тайинлади-қўйди.

Ўша куни икковимиз унинг «виллис» ига ўтириб, дала айландик. Тўртинчи бўлимга тайинланган эканман, ихтиёримда 1200 гектар пахта майдони-ю, 12 бригада. Акбар ака мени жамики бригада бошлиқлари, мен раҳбарлик қилишим керак бўлган одамлар билан бирма-бир таништириб чиқди. Миниб юринг деб, «ИЖ» маркали мотоцикл бериб, 120 сўм ойлик ҳам тайинлади.

— Энг муҳими, ўртоқ Рўзиев,— деди у таъкидлаб,— одамлар билан ишлаш. Агар кишилар билан яхши муомала қилсангиз, уларнинг қалбига йўл топа олсангиз иш ўз-ўзидан юришиб кетаверади. Тушунарлими?

— Тушунарли, ўртоқ Носиров! — дедим.

Мотоциклни олишга олиб қўйдим-у, лекин яшириб нима қиламан, ҳайдашни билмас эдим. Тўғри, дадамнинг мотоциклига уч-тўрт бор минганим бор. Ўт олдиришни, газ беришни, тезлигини ошириб, пасайтиришни ўшанда унча-мунча ўрганган эдим.

Уч кун мотоцикл минишни машқ қилиб, тўртинчи кундан бошлаб дала айланишга тушдим. Бу ернинг одамлари ажойиб кишилар экан. Қаерга бормаи, хурматимни жойига қўйиб, кутиб олишади. Чой, баъзан қозон осиб овқат ҳам тайёрлашади. Икки марта товук шўрва ҳам қилиб беришди. «Ароқ-пароқ ҳам ичасизми?» деб сўрашган эди, «тағин

маст бўлиб қолиб алжиб ўтирмай» деб, «йўқ, мен ичкиликни ёмон кўраман», деб кўя қолдим. Гоҳида:

— Ўртоқ агроном, сизнингча, маҳаллий ўғитга суперфосфатни аралаштириб солган яхшими, ёки суперфосфатни селитра билан ташлайвераёликми? — деб сўраб қолишади.

Суперфосфат нимаси-ю, селитра нимаси, ростини айтсам, ўзим ҳам билмайман. Илгари бунақанги гапларни ҳеч эшитмаган эканман. Лекин шундай бўлса ҳам сир бой бермайман:

— Шуни ҳам сўраб ўтирибсизларми, — деб жўрттага баланддан келаман, — ким айтади сизларни Мирзачўлнинг машҳур пахтакорлари деб, уят эмасми!

Айланиб юриб тўртинчи бригада даласида жанжал устидан чиқиб қолибман. Бўлим бошлиғи Ўрмон ака билан бригадир Раҳимжон ака нима тўғрисидадир қўлларини пахса қилиб баҳслашмоқда эди. Мени кўриши билан бўлим бошлиғи:

— Ўртоқ агроном, Сиздан бир илтимосим бор, — деб қолди.

— Марҳамат, — мотоциклдан аста тушдим.

— Агар малол келмаса мана бу Раҳимжонга, унинг аъзоларига компост тўғрисида бир гапириб берсангиз. Булар ҳалигача ҳеч нарса тушунишмас экан.

— Марҳамат, — дедим-да, у ёқ-бу ёққа қараб олгач, лекция ўқишга тушиб кетдим, — ўртоқлар, компост жуда фойдали ичимлик, уни асосан мевадан тайёрлашади. Меваларнинг хили қанча кўп бўлса, у шунча ширин бўлади. Бизнинг Фарғона томонларда компостни ўрик, шафтоли қоқи ва оличанинг қуруғидан тайёрлашади. Хуллас, компост ичмабсиз, дунёга келмабсиз...

Гапимни тугатмасимдан ўтирган одамлар шарақлаб кулиб юборишди. Қизикроқ гап айтган бўлсам керак деб, менинг ўзим ҳам кулавердим, роса кулишдик. Кейин билсам, ўша куни обдан шарманда бўлган эканман. Гўнгни ачитиб тайёрланадиган компост билан мевалардан тайёрланадиган компотнинг фарқи бормасдан, роса алжибман, ўша кундан бошлаб тўртинчи бригада далаларига қадам босмайдиган бўлиб кетдим.

Қяскаси, мана шунга ўхшаш икир-чикирларни ҳисобга олмаганда ишларим кўнғилдагидек, кайфим чоғ эди. Қани энди директоримиз Отажон Азизовичми ёки менга икки баҳолар қўйишдан ҳеч чарчамайдиган Қобиловми мана шу юришларимни бир кўришса-ю, ўқимасдан катта одам бўлиб олганимни, масъул ишда ишлаётганимни кўриб ўз айтганларига пушаймон бўлишса, деб ўйлайман.

Кунларнинг бирида меҳрибон ойижонимга, директори-
мизга алоҳида-алоҳида килиб хат ёздим. Ойижонимга нима
деб ёзганимни ўзингиз ҳам сезиб турган бўлсангиз керак.
Отажон Азизовичга эса тахминан мана бундай деб ёзган
эдим:

«Қадрли Отажон Азизович!

*Мирзачўлнинг азамат пахтакорларидан Сизга оташин
салом. Шунини ҳам айтиб қўяйки, Сиз ёлгончи бўлиб чиқдин-
гиз, киши ўқимаса, ёшликда илм олмаса, алгебра, геомет-
рия, она тилини пухта эгалламаса, агроном ҳам, инженер
ҳам бўла олмайди девдингиз, ёлгон экан. Мана мен агро-
номман. Ишонмасангиз, шу хат билан юборган расмимга
қаранг. Энди орденли бўлганимда учрашамиз.*

Хайр. Салом билан агроном Ҳошимжон Рўзиев».

Хатни юборган куним эртасига иккинчи бригада ерлари-
ни айланиб нима қилишни, кимга қанақа буйруқ беришни
билмай хунобим ошиб юрган эдим. Раҳбар бўлсангу, ҳеч
кимга ҳеч қанақа буйруқ бера олмасанг, бундан ҳам
хунуги бўлмас экан. Демак, дейман ўзимга-ўзим, қишлоғи-
миздаги саводсиз агроном Анорбой тоға шунинг учун ҳам бў-
лар-бўлмасга бақиравераркан-да. Кўп бақирсанг, ёмон иш-
лаётганинг ҳам сезилмас экан. Бақирокларнинг ҳаммаси
ҳам менга ўхшаб илмсиз, сеҳргарлик билан раҳбар бўлган
экан-да, деб ўйлайману, ишлаб турган кишиларнинг ёнига
бориб бўлар-бўлмасга бақираман, шовқин соламан.

Лекин бугун кимга, нима деб бақиршни билмай гаранг
эдим. Бир маҳал бригада бошлиғи Муроджон ака ҳаллос-
лаганча келиб қолди.

— Ўртоқ агроном, ўртоқ агроном! — деди у ўпкаси
оғзига тикилиб.

— Хўш, — дедим ковоғимни солиб, қошларимни паст-
баланд килиб.

— Мен сизни эрталабдан буён ахтариб юрувдим.

— Хўш? — деб пишқирдим яна.

— Гап бундай, ўртоқ агроном, ғўзаларимизга ёппасига
шира тушиб кетибди.

— Шира? Қанақа шира?! — деб бақирдим, — ёпишқо-
ғидан тушибдимми?

Шундай дейману, лекин ўзим шира қанақа бўлишини
ҳеч кўз олдимга келтиролмайман. Тўғри, илгари шира-пира
деб эшитганим бор, лекин ҳеч кўрган эмасман.

— Маслахат берсангиз, қандай тугатсак экан? — деб сўради яна Муродхон ака.

— Қани, менга кўрсатинг-чи,— дедим ўзимни босиб. Бригадир келган томонга қараб кетдик. Боряпману, йўл-йўлакай қўлтиғимга қисиб олганим, сеҳрли қалпоқчамга «қалпоқчам, ёрдам бергин, ақл ўргатгин» деб шивирлайман.

«Ақл сеҳрга бўйсунмайди, аклинга ақл қўшиб беролмайман, ўзимда ҳам шу қурғурдан сал камроқ»,— дейди қалпоқчам.

— Бўлмаган гап, кўшасан!

— «Кўшолмайман. Илм, ақл деган нарсалар қалин жилдли китобларда бўлади, доно кишиларнинг калласида бўлади. Умрим бино бўлиб битта ҳам китоб ўқиган эмасман. Хат-саводим йўк..»

— Мана кўринг, мана шу ғўзаларга шира тушган,— деб қолди Муродхон ака шу пайт катта пайкални кўрсатиб. Имиллашининг пайти эмас эди. Бирон донороқ маслахат бермасам, бу ерда ҳам тўртинчи бригададагига ўхшаб обрўйим бир пул бўлиб қолиши мумкин. Лекин нима десам экан?

— Баргига тушибдими? — деб сўрадим гап орасида.

— Баргига тушмай, поясига тушармиди? — Кесатиб қўйди бригадир.

— Менга қаранг, ғўзаларнинг тубидан ушлаб қаттиқрок силкитсак шираси тўкилиб кетмасмикан-а?

— Ҳазилингишни қўйсангиз-чи, ўртоқ агроном.

— Ғўзанинг устидан челақлаб сув куйсак, ширасини ювиб кетади-ку. Ҳа, албатта шундай қиламиз. Шундай! — дедим ховлиқиб.

Муроджон ака далани бошига кўтариб хахолаб кулиб юборди. Демак, у мени ҳазил қиляпти деб ўйламоқда. Ҳазил бўлса бўла қолсин дедим-да, ўзим ҳам кикирлаб кулавердим. Жағларимиз қийшайиб қолгунча кулишдик. Кейин ўзимни босиб, жиддий бир оҳангда:

— Неча ишчингиз бор? — деб сўрадим.

— Эллик бешта, ўртоқ агроном.

— Ҳар биттасига йигирма донадан тол новдаси кестиринг ва бир соат ичида жамики ишчингизни мана шу ерга тўпланг! — деб буюрдим. Айтганимдек, бир соат ўтар-ўтмас 55 ишчи қўлтиғида бир дастадан новдаси билан ҳузуримга «қани, ишингиз бўлса буюринг», деб етиб келишди. Эгат оралаб пайкалга тушинглар, дедим.

— Энди ҳурматли ўртоқлар, шира тушган барглари калтаклайсизлар,— деб қўйдим гапимнинг охирида.

— Нима? — кўзлари жойидан чиқиб кетгудек бўлиб сўради бригадир.

— Гапни кўпайтирманг, буйруқни бажаринг!

— Хушингиз жойидами ўзи, ўртоқ агроном? Ахир бунда ғўзалар нобуд бўлади-ку!

— Ғўза нобуд бўлса, мен жавоб бераман, агроном жавоб беради,— деб бақириб юбордим тўсатдан.— Ширага қарши курашишнинг янги методи бўлади бу. Тушундингми? Замондан орқада қопсан, каллаварам...

Хуллас, буйруғимни ўтказмагунча қўймадим. Тўғри-да, гапимни гап қилолмасам бу ерда мен нима деб юрибман. Одамлар аввалига елка қисишиб, бир-бирларига қараб, ҳайрон бўлиб туришди-да, янги метод деганимни эшитиб, «чиндан ҳам бирон ҳикмати бўлса керак», деб ўйлашди шекилли, кўзларини чирт юмиб, ғўзаларни савалашга тушиб кетишди.

Бир маҳал, бундай қарасам, бир хил ғўзаларда битта ҳам барг қолмаган, тандир қосовдек сўппайиб турибди, бир хилларининг боши синган.

— Эсизгина меҳнат, Эшвой! — дейди ишчилардан бири бош чайқаб.

— Нимасини айтасиз, Қобилвой,— дейди бошқаси ух тортиб,— янги метод шунақа бўлса... тавба.

— Аслида, агрономнинг ўзини тутиб олиб калтаклаш керак эди! — деди учинчиси.

Шу пайт орқа томондан машинанинг кетма-кет чалинган сигнали эшитилиб қолди. Қарасам, совхозимизнинг директори Носир ака тушиб келяпти.

— Ҳорманг, агроном,— деб кўл узатди у.

— Саломат бўлинг,— дедим янги метод ўйлаб чиқарганим учун гердайиб. Эҳтимол, мукофотга ҳам тақдим қилиб юборар, деб ич-ичимдан севиниб ҳам турибман.

— Нималар қилдирыпсиз?

— Ширага қарши курашяпмиз.

Директор одамлар ишлаётган жойга бориб, аввалига нималар бўлаётганига тушунмади шекилли, бирпас анграйиб турди. Кейин тўсатдан ҳар бир кўзи шокосадек бўлиб:

— Булар тентак бўлганми ўзи! — деб бақирди.

— Ўртоқ агроном буюрдилар,— тушунтирди бригадир.

— Агроном? Нима?! — Носиров шунақанги қаттиқ бақирдики, назаримда олис-олислардаги тоғлар ҳам ларзага келиб силкингандек бўлди.

— Аклингиз жойидами ўзи, ўртоқ Рўзиев,— ўша вожоҳат билан сўради директор.

— Жойида, ўртоқ Носиров.

— Агрономимиз жинни бўлиб қолганга ўхшайди,— деди кимдир.

— Рост, ана, қаранглар кўзи ҳам бежо,— деди бошқаси.

— Ушланглар уни! — деб юборса бўладими Носиров.

Эллик беш киши тенгдан ғазабга келиб турган экан, ҳаммалари мужиб ташлагудек бўлиб менга ташланиб қолишди. Қани, хурматли дўстим, ўзингиз инсоф билан айтингчи, шундан кейин мен, нима қилишим керак эди. Албатта, бошимга қалпоқчамни кийиб хайр-маъзурни насия қилиб бўлса ҳам жуфтакни ростлаб қолишдан ўзга чора қолмаганди.

Ўша атрофда айланиб юрган эдим, қўлимга, нима бўлди-ю, битта газета тушиб қолди. Унда ушбу эълонча босилган экан:

«Район милиция бўлими меҳнаткашларга шуни ёзиб билдирадики, бундан уч кун аввал тўртинчи совхоздан Ҳошимжон Рўзиев номли бир йигит қочди. Ўзини агроном қилиб кўрсатиб юрган бу шахс, аслида, шаҳар жиннихоналарининг биридан қочиб келган кимсадир. Бўйи теракдек новча, ўзи игна ютгандек озғин, юрганда бир оз оқсаб юради. Гапида маъно йўқ, ёш болалардек алжиб гапиради. Кўрган-билганлар бўлса милиция бўлимига хабар қилишини сўраймиз...»

Бу даргохдан ҳам тезроқ чиқиб кетиш пайига тушиб қолдим.

V боб

ҚОФИЯ БОЗОРИ ҚАЙДАДИР

Санқиб юриб бир маҳал катта йиғин устидан чиқиб қолибман: тўй десам, тўйга ўхшамайди, мажлис десам, мажлисга ўхшамайди. Қолхознинг катта боғию одам демагани ҳеч ерга сиғмай кетган. Гулзор ўртасига қўйилган сўриларда, атрофи гул билан ўралган супаларда кишилар тўп-тўп бўлиб гурунглашмоқда. Кимдир елпиб-елпиб барра гўштлардан кабоб пиширяпти. Новча бўйли бир одам ёнига бешта шогирдини олиб палов дамлаш билан овора. Нарироқда учта хотин куйиб-пишиб, пуф-пуфлаб тўрт кулокли сомса ёпмоқда, менга ўхшаш болалар физиллаб чой ташиб турибди. Ҳаммаси ясанган-тусанган, лабларида кулги десам кулгига, табассум десам табассумга ўхшамайдиган ғалати ифода. Кимнидир кутишаётганга ўхшайди. Барчаси бетоқат, кўзи атрофда.

Аввало, бошимдан калпоқчамни олмасдан туриб иссиқ-иссиқ сомсалардан тўйиб-тўйиб еб олдим. Кейин, қалпоқчамни олгач, олма дарахтининг шохига чиқиб олган олакўз боладан сўрадим:

— Бу ерда нима бўляпти ўзи?

— Хабаринг йўқми? — деди олакўз.

— Йўк.

— Қани, оғайни, бу ёққа чиқавер. Кейин ҳаммасини айтиб бераман.

Дарахтга чиқиб, жойлашиброк ўтириб олдим. Олакўз оёғини силкита-силкита тушунтира кетди:

— Бу ерда, оғайни, шеър базми бўлади, билдингми? Шаҳардан зўр шоирлар келган, билдингми? Улар чўлқуварлар билан каттакон учрашув ўтказади. Ҳозир меҳмонхонага тухум ютгани кириб кетишди, билдингми?

— Нега энди тухум ютишар экан?

— Нега дейсанми, тоза каллаварам экансан-ку, оғайни. Ахир тухум ютишмаса, овозларни яхши чиқмай шеърни паст-баланд килиб ўқиб қўйишадн-да. Ҳозир раисимиз ўша томонга тўрт яшик тухум олиб ўтиб кетди, билдингми?

Тўрт яшик тухумни эсон-омон ютиб олишса, роса шеърхонлик кизир экан-да, деб ўйладиму жойлашиброк ўтириб олдим.

Шу пайт боғнинг дарвозасидан бир йўла саккизта шоир бирин-кетин кириб кела бошладилар. Олдинда паст бўйли, дум-думалоқ, кўзойнак такқан эллик ёшлардаги бир шоир, унинг орқасидан котмадан келган, сочларига оқ оралаб қолган, чўзиқ юзли яна бир шоир. Ҳаммасининг бошида мовут шляпа, ҳаммасининг эғнида кетворган костюмлар, учи нингичка туфлиларини айтмайсизми!

Дарвоза олдида кўринишлари билан қолхозчилар ўринларидан туриб қарсақ чалиб юборишди. Мен ҳам, дарахт устида ўтирганим ҳеч эсимда йўқ, қарсақ чалмоқчи бўлган эдим, ушлаб турган шохим қўлдан чиқиб, гурсиллаб ерга йиқилдим. Хайриятки, ҳеч ким мени кўрмай қолди, бўлмас роса кулги бўлармидим. Шеърхонлик бошланиб кетди.

Биринчи бўлиб ҳалиги катта шоир, оти Мамарасул Болта экан, ўша ўқиди. У пайтларда хотирам жуда ёмон эди, шеърни қаторма-қатор эслаб қололмадим, аммо мазмунини ҳалигача унутган эмасман.

Далалар, гўзал далалар, боқиб тўйиб бўлмас хуснингиз, ранг-баранг тобланган атласингиз, гулдек яшнаган шу жамолингиз қалбимга ўт солар.

Далалар, кадрдон далалар. Баҳор таърифингиз бошласа булбул, мадҳингиз тугамас кузда ҳам буткул. Қути бара-

кангиз тўкин шу қадар. Фаровон ҳаётда қайнаб-тўлибсиз, хази́на бўлибсиз, гўзал бўлибсиз...

Одамлар шеърнинг сеҳрига маҳлиё бўлиб, ишонсангиз ҳайкалдек қотиб қолишди. Шунинг учун ҳам шеърнинг тугаганини ҳеч ким сезмади. Фақат шоир ўрнига қайтиб ўтираётгандагина кишилар ўзига келиб қарсақни янгра-тиб юборишди.

— Баракалло!

— Минг офарин!

— Шеър деган ана шундай бўлиши керак! — деган овозлар янгради атрофда. Шу пайт колхозчилардан бири отилиб ўрнидан турди-да, шоирга яқинлашиб, елкасига банорас тўн ёпди, бошига чувст нуска дўппи кийгазди, белига жимжимадор гуллар тикилган қизил атлас белбоғ боғлади.

— Рухсат берсалар,— деди у тўлқиняниб,— колхозчилар номидан бир табриклаб ҳам қўйсам.

Шундай деди-ю, шоирнинг терлаб турган пешонасидан чўлпиллатиб ўпиб олди. Яна гуриллаб қарсақ чалинди. Бу гал мен ҳам, ёнгинамда оёғини солинтириб ўтирган олакўз ҳам ўзимизни ушлаб туролмай, йиқилсақ йиқилармиз-да, деб қарсақ чалиб юбордик...

Шоирлар тухумни кўп ютишган экан, шеърхонлик қоронғи тушгунча давом этди. Мен эса биринчи шеърни эшитганимдаёқ, шоирга кўрсатилган ҳурмату эҳтиромни кўриб адойи тамом бўлган эдим.

«Ана ҳурмату, ана эъзоз,— дейман ўзимга-ўзим,— мен бўлсам жонимни қийнаб агроном бўламан, деб қаёқдаги галваларга қолиб юрибман-а. Мана, шоир бўлсанг бошқа гап. Тўйиб-тўйиб тухум ютасан, китобларинг чиқади, сура-тинг газетада босилади. Битта-яримта шеър ўқиб қўйсанг, елканга банорас тўн ёпишади. Қарсақлар, офаринлар! Йўқ. Йўқ! Мен ҳам шоир бўламан. Бўламан, албатта бўламан».

Йиғин тугаши билан секин пастга тушдим-у, қалпоқчамни бошимга илиб шоирларга қўшилиб олдим. Ахир шоир бўлиш учун, унча-мунча уларнинг сирү асроридан хабардор бўлишим, лоақал битта-яримтаси билан дурустроқ ошно бўлиб олишим керак эди-да. Шоирлар, ишлари қистов экан, колхозчилар ҳарчанд қисташса ҳам, тунаб қолишга кўнмай, «Волга» ларга ўтириб секин жилиб қолишди. Мен ҳам Мамарасул Болта ўтирган «Волга» га тушдим. Қарасам, бўш жой йўқ, шоирнинг тиззасига ўтириб қўя қолдим.

— Сайдулло, мен негадир оғирлашиб кетяпман,— деди Мамарасул ака бетоқат бўлиб. Қарасам, гап кўпаядиган, шунинг учун учовларининг тиззасига узала тушиб ётиб ол-

дим. Машина текис йўлдан кушдек учиб борарди. Мен шоирликка оид бирор гап эшитиб қолармиканман, деб уларнинг оғзини пойлайман. Гапга кулоқ солиб ётиб, бир маҳал кўзим илинай деб қопти. «Шаҳар, шаҳар» деган сўзлар кулогимга чалиниши билан сапчиб ўрнимдан туриб кетдим. Минглаб чироклар порлайди, кетма-кет липиллаб ўтаётган кўп қаватли уйлар, симда юрадиган шохли автобуслар, бирининг кетига иккинчиси тумшугини тираб бораётган ҳисобсиз енгил машиналар... Йўлакларга одам сифмайди, кўчаларнинг кенг ва яхлитлиги, шишадек яраклаб турган асфальтлар — мана шуларнинг ҳаммаси завқимни ошириб, менинг ҳам қалбимга илҳом солгандек бўлди. Беихтиёр шеър ўкиб юбордим:

Кўчалар,
Оҳ бегона кўчалар,
Мунча силлиқсиз,
Мунча тиниқсиз.
Қалбимга яқин кўчалар,
Уйқум йўқдир кечалар...

Мен ўша куни Сайдулло аканикида ётиб қолдим. Лекин менинг юмшоқ диванда ҳузур қилиб, мириқиб ухлаганимни на унинг ўзи, на бола-чақаси билди. Эртасига эса шоирлик ҳаётим ўз-ўзидан бошланиб кетди. Олдинда ҳурматли ўртоқлар, мени шону шуҳрат кутарди.

Бунақанги катта шаҳарда биринчи бор бўлишим. Тўғри, киноларда кўрганман, ўлка географияси китобида унча-мунча ўқиганман, одамлардан таърифини оз-оз бўлса ҳам эшитганман. Лекин, такрор айтаманки, бир-бирига ўхшаш бўлган ҳисобсиз кўчалари, бир-биридан шинам, бир-биридан гўзал, саришта хиёбонлари, санаб ҳисобига етиб бўлмайдиган соя-салқин боғлари бўлган бу азим шаҳарни биринчи бор кўриб турибман. Бир кун кечгача томоша қилиб роса маза қилдим. Музейларни, кинотеатрларни, кўғирчоқ театри, цирк — ҳамма-ҳаммасини кўрдим, деворларини қўлларим билан силадим. Кечкурун шинам меҳмонхоналардан бирига кириб:

— Жой борми, опажон? — деб сўрадим.

— Каттага йўқ-ку, сенга йўл бўлсин, — деди қоши мушукнинг думига ўхшайдиган новча бир хотин. Бўлмаса бўлмасин дедиму, қалпоқчамни кийиб ичкари кирдим. Бўш жойлар кўп экан. Биттасига ечиниб ётиб тонг отгунча шеър машқ қилдим. Эрталабга яқин ижод маҳсулим ҳам тайёр бўлди. Ўпкамни қўлтиклаб редакциялардан бирига қараб

югурдим. Эшигининг устига «Адабиёт, санъат бўлими» деб ёзиб қўйилган хонага «ассалому алайкум» деб кириб бордим. Хонанинг эгаси бошқа бир шоирнинг шеърини кўриб, сўзлашиб, чақчақлашиб ўтирган экан, менинг шеъримни кўлига олиб ичида, овоз чиқармасдан маза қилиб ўкиди. Аввал оёғимга, ундан кейин қорнимга, энг охирида бошимга назар ташлаб:

— Бўлмайди, ука,— деб кўйди.

— Нега энди бўлмас экан, бўлади,— дедим шошиб-пишиб.

— Бу шеър эмас, оддий гап-ку.

— Нега энди шеър бўлмас экан, ажойиб шеър бу!

— Шеърда қофия, вазн, туроқ деган нарсалар бўлиши керак. Маъно, мантиқ деган нарсалар бўлиши керак. Шеърингизда мен ўшаларни кўрмаймман.

— Бор, синчиклаб қаранг! — деб туриб олдим.

— Менга қаранг, ука, отингиз нима эди?

— Шоир Ҳошимжон Рўзи.

— Шоир Ҳошимжон Рўзи, Сизга маслаҳатим шуки, машқ қилинг, шеър машқ билан камолотга етади.

— Хўп бўлади,— дедим гапни чўзиб ўтирмасдан.

Шеърим ўтмади, баҳоси икки пул бўлди. Лекин мен умидсизликка тушганим йўқ. Йўқ, асло бундай деб ўйламанг. Умидсизлик менга бегона. Ойим сен тирмизак тегирмонга тушсанг ҳам тирик чиқасан, дер эди. Ҳақиқатан ҳам тўғри айтган экан. Нега десангиз, мен ҳар қандай қийинчиликдан ғам-ташвишсиз, бир хил, ўзим тенги болаларга ўхшаб йиғлаб-сиктаб ўтирмасдан осонликча чиқиб кетавераман. Бу гал ҳам шундай бўлди. Шеърим касодга учрагач, лаб-лунжимни осилтириб ўтирмасдан, қофия, вазн, туроқ сўроқлаб магазинларни кезишга тушдим.

— Опажон, сизда қофиядан борми? — деб сўрадим китоб сотиб ўтирган аёлдан. У шапалоқдек ойнага тикилиб, лабига қизил суртиш билан овора эди. Гапимни эшитмади шекилли, «қофия борми?» деб сўрадим яна.

— Нима? — Юзимга қарамасдан сўради аёл.

— Қофия, шеърга ишлатиладиган қофия,— тушунтирдим,— жон опа, бўлса юз грамм топиб беринг. Жуда зарур бўлиб қолди.

— Унақа нарса йўқ бизда.

— Бўлмаса беш-ўнта вазн топиб беринг.

— Вазн ҳам йўқ.

— Туроқ-чи? Туроқ ҳам бўлмаса керак? — дедим кесатиб.

— Йўк дедим-ку. Қанақа эзма боласан ўзинг. Сен сўраган нарсалар культмагда бўлади.

Культмагга борган эдим, хозмагдан сўраб кўринг дейишди.

Ўша кунни мен бормаган магазин колмади. Ҳатто бир оз кимматга бўлса ҳам ола қолай деб чайков бозорига ҳам бирров тушиб чикдим. Йўк, анконинг уруғи бўлиб кетган экан бу нарсалар, топилмади. Алаимдан кечаси қофия, вазн, туроғи бўлмаса ҳам шеърни шунақанги кўп ёздимки, кўрсангиз юрагингиз ваҳм олади.

Эртасига яна яхши умидлар билан редакцияга келдим. Кечаги одам ўрнидан туриб илиққина қарши олди:

— Хўш, машқ қилдингизми?

— Бўлмасам-чи, тунни билан ухламадим.

— Қани, шеърни олинг-чи.

— Марҳамат.

Жўра Жуман шеъримни маза қилиб ўқигач, мийғида билинар-билинемас кулиб қўйди, кейин худди кечагига ўхшатиб, аввал оёғимга, кейин шу пайтда жуда очқаб, чулдураб нағма қилаётган қорнимга, энг охирида терлаб турган пешонамга назар ташлаб:

— Нечанчи синфда ўқийсиз, шоир? — деб сўради.

— Ўқишни тугатганман, — дедим шошиб-пишиб. Нега десангиз фалон синфда ўқийман десам, бор, аввал ўқишингни тугатиб кел, деб юборишидан кўрққан эдим-да.

— Қайси шоирни кўпроқ ўқийсиз?

— Ҳаммасини ҳам.

— Ҳамид Олимжонни ўқиганмисиз?

Қарасам, савол кетидан савол ёғилаверадиганга ўхшайди. Елғон гапириб қийналгандан кўра, рост айтиб саволжавобни қисқартириб кўя қолмоқчи бўлдим:

— Йўк, ўқиган эмасман.

— Ғафур Ғуломни-чи?

— Унақанги шоирнинг шеърини кўрганим йўк.

— Уйғунни-чи?

— Йўк дедим-ку. Бизнинг қишлоқда унақанги шоир яшамайди.

Афтидан Жўра Жуман бугун савол бериш учун атайлаб тайёргарлик кўриб келганга ўхшайди. Етти ухлаб тушимга кирмаган шоирларнинг шеърларини, китобларини сўрайди. Бирига йўк дейман, иккинчисига елкамни қисаман. Бир маҳал бундай қарасам икковимиз ҳам чарчаб, терлаб кетиб-миз. Ўшанда ҳам тўхтамаймиз. Йўк, деб елкамни қисаверганимдан бўйинларим оғриб, оёқда зўрға турибман. Чикиб кетмоқчи бўлиб юра бошлаган эдим:

— Тўхтанг! — деб қолди Жўра Жуман. — Рус адабиётидан кўпроқ кимларнинг шеърини ўқийсиз?

— Нима?

— Пушкинни ўқиганмисиз?

— Йўқ.

— Лермонтовни-чи?

— Йўқ.

— Некрасовни-чи?

— Йўқ.

— Маяковскийни-чи?

Йўқ, дейман деб оғзимни очмоқчи бўлган эдим, ишонсангиз, тинкам қуригандан лабларимни кимирлата олмадим. Оғзимга толқон солгандек жимгина орқамга бурилиб эшик томон юрдим. «Тўхтанг», деган овоз эшитилди орқамдан. Тўхтадим.

— Кўнгилда шоир бўлишлик орзу бўлса, ҳозир номларини тилга олганимиз шоирларнинг шеърларини кўпроқ ўқинг, ёд олинг. Хўпми?

— Хўп бўлади.

— Демак, келишдик. Шундайми?

— Шундай.

— Хайр.

— Саломат бўлинг, — дедим-да, шоирона юриш қилиб ташқарига чиқиб кетдим. Соф ҳаводан тўйиб-тўйиб нафас олдим. Маст одамга ўхшаб чалама-чатти қадам ташлаб юриб боряпман. Қаёққа кетяпман, нима учун кетяпман, ростини айтсам, ўзим ҳам билмайман. «Гапни қаранг-а? Ўқинг эмиш, — дейман ўзимга-ўзим, — нега ўқир эканман? Ўқийдиган бўлсам ўзимизнинг мактабда ҳам китоб тўлиб ётган эди-ку, ўша ерда ўқийверардим-да. Йўқ, мен ўқимасдан шоир бўламан. Шошмай турсангиз ҳали, ҳурматли Жўра Жума, мен сизга шоир бўлганимни кўрсатиб қўяман. Сехрли қалпоқчам омон экан, менга ёрдам беради, албатта ёрдам беради. Шундайми, қалпоқчам?»

— Шундай, — деган овоз эшитилди қўлтиғимдан.

— Ёрдам берасанми?

— Берганда қандок.

— Айт-чи, ишни нимадан бошлашим керак?

— Аввал меҳмонхонанинг ошхонасига кириб қорнингни тўйгазиб ол, — деб маслаҳат берди қалпоқчам.

Оҳ, қадрдон қалпоқчам, жонимнинг ҳузурни, маслаҳат-гўйим! Сен борсан, ҳам-ташвишим йўқ, қорним тўқ, устим бут. Балли сенга, омон бўлгур қалпоқчам. Ана шундай ўй-хаёллар билан ошхонага кириб борганимни ўзим ҳам сезмай қолибман.

Уч-тўрт кунгача қилар ишимни билмай юрдим. Мен унақанги қимматли вақтини бекорга ўтказадиган болалардан эмасман. Бекор қолган кунларимдан фойдаланиб, Мирзачўлда танишган шоирларнинг адресини аниқлаб, уйларига йўл олдим. Мақсад — улардан яхши шеър ёзиш йўлларини ўрганиш.

Сайдулло ака ўз шеърларини кўпроқ кечаси, шаҳар халқи оромли уйқуга кетган маҳалда, ҳаммадан яшириб ёзаркан. Шунақанги кўп ёзадики, баъзан тикилиб ўтираве-риб зерикиб кетаман. Эркин Ҳамид бўлса шаҳар чоғида ёзаркан. Жўра Жуман ҳам шоир экан. Уч кунгача пойлаб бораману, қай вақтда шеър ёзишини ҳеч аниқлай олмай-ман. Кейин билсам, ишдан қайтгач, тўйиб ухларкан, сўнг ўрнидан туриб шеър ёзишга киришаркан. Тунов куни бир яхши шеъримни ёмонга чиқариб, ҳаммаёғнига чизиб ташла-гани учун мен ҳам унга жиндақ ҳазил қилиб қўйдим. Иш столининг устида турган бир тақсимча шоколадни пок-покиза туширдим-да, қоғозини аста бориб, қўшни хонада пишиллаб ухлаб ётган қизининг ёнига қўйдим. Шоир аста бошини кўтариб бундоқ қараса — тақсимчадаги шоколад йўк.

— Ойиси, шоколадни олиб қўйдингми? — деб сўради у.

— Йўк, — деди хотини, кейин «вой ўлмасам, шоколадни қизингиз ебди. Дилбар, қуриб кетмагур, тур ўрнингдан», деган овоз эшитилди. Жўра Жуман ҳам югуриб ўша хо-нага кирди-ю, қизининг қўлларидан тортиб уйғота бош-лади.

— Озроқ есанг бўлмайдимми? — сўради уйқусираб турган қизидан.

— Нимани? — деди қизи.

— Яна тағин нимани дейди-я.

Эр-хотин тағин қизимизга зарар қилмасин, деб ошхона-дан икки банка қатиқ олиб чиқишди.

— Ич! — деди шоир банкани қизининг қўлига тутқазиб.

— Ичмайман, ада!

— Ичасан.— Шундай деб Жўра Жуман нима иш билан-дир ташқарига чиқиб кетди. Тағин зарар қилмасин деб банкалардаги қатикни ўзим ичиб қўя қолдим.

Шундай қилиб десангиз, шоирларнинг ҳаётига арала-шиб кетган эдим. Аммо ҳарчанд кидирсам-да, уларнинг уйи-дан на қофия, на туроқ, на вазн топдим. Ғаладонни титкилаб кўрдим, шкафларни бирма-бир очдим, китоблар-нинг орасини варақладим — йўк, ҳеч жойда йўк. Кунлар-нинг бирида Сайдулло аканинг диванида ёнбошлаб унинг шеър ёзишини томоша қилиб ўтирган эдим. Бошимга ажо-

йиб бир фикр келиб колди. Сайдулло ака шеърини ёзади, ёзади-да, коғоз тўлгайди уни ғижимлаб деразадан таш-қарига ирғитади. Ўша шеърлардан бирини олиб кўрсам, назаримда, кофия, вазн, туроғи бор шеърларга ўхшаб кетди. Нега у бу шеърни ташлаб юборади, ахир унга керак бўлмаса, менга керак-ку, кофия тополмай гаранг бўлиб юрибман-ку, дедим-да, шеърни олиб ўз кулбамга — меҳмонхонага қайтдим. Кечаси билан ухламай окка кўчирдим, эрталаб оёкни қўлга олиб редакцияга югурдим. Жўра Жуман шеъримни ўқиб ўз одатига кўра аввал оёғимга, кейин қорнимга, энг охирида пешонамга боқиб:

— Қани, қўлни беринг, бир табриклаб қўяй! — деди завқи ошиб.— Меҳнат қилганингиз шундоққина кўриниб турибди.

— Ҳа, шеър ёзиш қийин экан,— дедим талтайиб.

— Охирги тўртлик бир оз сустроқ, лекин тузатса бўлади, ўзим тузатарман. Сиз бораверинг.

— Демак, шеърим газетада чиқадими?

— Чиқади.

— Расмим-чи, расмимни ҳам босасизми?

— Нега энди расмингизни босар эканмиз?

— Ахир ойим, йўқ... директоримиз Отажон Азизович кўрсинлар дедим-да... Ҳа, майли. Демак, шеърим босилди, шундайми?

— Навбатдаги сонларнинг бирида беришга ҳаракат қиламай.

О, ўша куни менинг қувонганимни айтсангиз. Кўчада кетялману, сакраб-сакраб ўйинга тушаман, ашула айтаман, дўппимни осмонга отаман, югураман-еламан.

— Хой бола, жинни-пинни бўлиб қолдингми? — деди бир одам билангидан ушлаб.

— Шеърим чиқяпти, амакижон, шеърим!

— Шеъринг чикса, сал у ёқ-бу ёққа қараб юр-да.

— Иложи йўқ, амакижон, иложим йўқ.— Шундай дейману, сакраб-ирғишлаб йўлимда давом этаман.

Ўша кундан бошлаб ишларим юришгандан-юришиб кетди. Биринчи шеърим босилиб чиқиши билан мазахўрак бўлиб олдим-да, бошқа шоирларнинг ғижимлаб ташланган шеърларини ҳам редакцияга кетма-кет келтириб беравердим. Шуни ҳам айтиб қўяйки, газеталарда шеър учун катта пул тўлашар экан. Пулим ҳам анча кўпайиб (ресторанларда яширинчасига овқат ейиш жонимга тегиб юрган эди) очиқчасига, одамлардек пул тўлаб керилиб ўтириб овқатланадиган бўлдим.

Ўша кувончим ичимга сифмай юрган кезларда, негадир, дўстим Орифни тез-тез хотирлайдиган бўлиб қолдим. Рост, у менга кўп яхшиликлар қилган эди. Одамгарчилик қилувди. Мен-чи? Мен уни хафа қилдим, бегуноҳ калтакладим, жонига озор бердим... Хат ёзиб, ундан кечирим сўрашга жазм қилдим. Мана ўша хат:

«Дўстим, Орифбой!

Салом, саломатмисан? Ишларинг жойидами? Умуман олганда, меники ҳам чакки эмас. Энди сенга айтадиган гапим шундан иборатки, жон дўстим, мени кечир. Қаршингда бошимни эгиб турибман. Истасанг, юзимга тарсаки торт, истасанг, калламга муштла. Аммо кечир, кечир мени. Қалай, яхши юрибсанми? Уқитувчимиз Қобилов-чи, Отажон Азизович-чи? Уларга айтиб қўй, мен ҳозир катта шоир бўлиб кетганман. Шеъримни газеталардан ўқиб туришган бўлса керак. Ўша Ҳошимжон Рўзи деган шоир мен бўламан. Ўзлари ҳам энди уялиб қолишгандир, баттар бўлишсин. Бундан сўнг ҳеч кимга ўқимасанг, уй вазифаларини бажармасанг одам бўлмайсан, деб айтишмайди.

Сингилларим Ойшахон, Донохонлар-чи? Уларни мактабдан қайтишадиганда ҳеч ким урмаяптими? Агар битта-яримтаси шундай қилса айтиб қўй, борганимда мижиқлаб ташлайман.

Ойижонимни ҳам соғиндим. Кечалари тушимга киради. «Болагинам, ўзимнинг шумшугим, қаёқларда юрибсан, қорнинг очмадим, устинг йиртилмадим?»— деб бошларимни силайди. Урнимдан турсам атрофимда ҳеч ким йўқ, ўтириб олиб йиғлайман.

Азиз дўстим, сендан кечирим сўраб қоламан. Айтгандай, ҳалиям футбол ўйнаб турибсизларми? Менинг ўрнимга капитанликка кимни сайладиларинг? Ғуломними? Унинг зарби зўр-ку, аммо оёқни чалиш одати ёмон-да... Мени кечир, хайр.

Салом билан шоир Ҳошимжон Рўзи»

Хатни жўнатиб, елкамдан оғир тоғ қулагандек енгил нафас олдим. Нега десангиз, унинг олдида ўзимни айбдор ҳисоблаганимдан виждоним азоб чекиб юрган эди-да. Ўзи шу виждон азобидан оғири бўлмас экан.

Ўша куни редакцияга сўнгги шеъримни олиб бордим.

Хонага шундок кадам босишим билан Жўра Жуман: «Жуда вақтида келдингиз-да», — деб қарши олди.

— Тинчликми ўзи? — негадир хавфсираб қолдим мен ҳам.

— Тинчлик. Сиз ўтириб туринг.— Шундай деб Жўра Жуман ташқарига чикди-ю, зум ўтмай ўзи билан Сайдулло ака, Эркин Ҳамид, Тошқин Обид, Зоҳид Тўхта деган шоирларни эргаштириб кирди. Уларнинг ҳаммасини танийман. Бир ёклама бўлса ҳам дўстона алоқа боғлаганмиз, орамиздан қил ўтмайди, борди-келдимиз бор. Қофия, вази, туроқларини мендан беркитиб ишлатадиган шоирлар мана шулар бўлади.

— Бизнинг газетада босилган «Она ўлка» номли шеърни ўзингиз ёздингизми? — сўради Жўра Жуман менга юзланиб.

— Ўзим ёзганман.

— Елғон,— деди Сайдулло ака ўрнидан туриб,— бу шеър меники бўлади, мана оригинали.

— «Пахтакор, сени куйлайман» сарлавҳали шеърни ҳам ўзингиз ёзганмисиз? — яна сўради Жўра Жуман.

— Бўлмасам-чи?! — дедим овозни бир парда юқорила-тиб.

— Бўлмаган гап,— шундай деб Эркин Ҳамид менга қараб бостириб кела бошлади,— бу шеърни мен ёзганман, ҳа, мен ёзганман.

Қарасам, ишнинг кети хунук бўладиган. Ўзлари гижимлаб ташлаган, ҳечам кераги бўлмаган шеърларидан унча-мунча фойдаланганим учун мени ўртага олишмоқчига ўхшайди. Бошимга қалпоқчамни кийиб секин жўнаб қолдим. Орқамдан:

— Сехргар!

— Плагиатор.

— Шеър ўғриси.

— Уятсиз.

— Текинхўр.

— Ишёкмас.

— Дангаса,— деган кишини унча хурсанд қилмайдиган, йўғон-ингичка овозлар анча вақтгача эшитилиб турди. Кўчага чиқиб беҳавотир жойга бориб олгач, қўлимни оғзимга қарнай қилиб адабиёт бўлимининг деразасига қараб қичқирдим:

— Ўзларинг-чи, ўзларинг! Магазинга келган қофия, вази, туроқларни бизга ўхшаганларга бир грамм ҳам бермасдан олиб, кўясизлар-ку! Уят эмасми!

ХАЙР, АМАКИЛАР

Шоирлик оламидан эсон-омон қувилгач, меҳмонхонанинг чойшаб, болиш, кўрпа сингари майда-чуйдалари сақландиган омборида уч кечаю уч кундуз кимирламай ухладим. Қиладиган ишим, ҳасратимни айтиб кўнгил ёзадиган бирон меҳрибон кишим йўқ эди. Ўз ёғимда ўзим қовурилиб, ўйлаб, ширин-ширин хаёллар суриб ётавердим. Тўрт кун деганда ўрнимдан туриб, бирон ишнинг бошини тутгунча эрмак бўлар-ку, дея меҳмонхонанинг администратори, қоши мушукнинг думига ўхшайдиган Эътибор Умаровадан ўч олишга тушдим. Нега десангиз, бу хотин пора олишда устаси фаранглардан. Меҳмонхонада бўш жойлар тўлиб ётган бўлишига қарамай:

— Афсуски, бўш ўрин йўқ,— деб безрайиб тураверади.

— Жон опа, узоқдан келганмиз, ҳеч бўлмаса иккита ўрин топиб беринг,— деб ёлворишади меҳмонлар.

— Икки-уч кунсиз иложим йўқ,— дейди администратор. Икки-уч кун дегани — икки-уч сўм чўзинг дегани. Меҳмонлар гапнинг маъносига тушунса, албатта енг учида уч-тўрт сўм узатишади. Шундан кейин Эътибор Умарова:

— Шарифа,— деб кичкиради кассирга,— меҳмонларга чек ёзиб бер, тўртинчи хонада бўш ўрин борга ўхшайди.

Хуллас, бу Эътибор Умарова деганлари бориб турган порахўр. Бир варақ қоғозга: «Эҳтиёт бўлинг, бутун ишларингизни бир ҳафтадан буён формасиз милиционер кузатиб юрибди...» деб ёздиму, сездирмасдан чўнтагига солиб қўйдим. Бирпасдан сўнг қоғозга кўзи тушиб опанинг қошлари мушукнинг думидек ўйнаб кетди, кўзлари ола-кула бўлди. Ҳовликканча директорнинг олдига кирди. Кейин директор икковлари худди қувлашмачоқ ўйнаётгандек кетма-кет югуриб чиқишди-да, кассир Шарифа опанинг қулоғига нималарнидир шивирлаб, ранги қутлари ўчганча, совуқ урган помидордек гезаришиб, пастга тушиб кетишди.

Ўша куни меҳмонларнинг рўйхати қайтадан кўриб чиқилди. Формасиз милиционерни тополмай, назаримда, роса хуноб бўлишди ҳам. Опа кимдан пул олган бўлса, ҳаммасига, бир сўм олганига икки сўмдан, икки сўм олганига тўрт сўмдан қилиб қайтариб берди. Кечгача ҳаллослаб, оёғи куйган товукдек ҳар томонга зир югуриб, адоий-тамом бўлди. Унинг бу қулгили аҳволини кўриб ич-ичимдан кулдим. Шу баҳона бўлдию кўнглимдаги ғашлик тарқаб, сен кўр-мен кўр бўлдим-кетдим.

Ташқарига чиқсам, меҳмонхона олдидаги майдончага одам деган сизмай кетибди, игна ташласанг ерга тушмайди. Каттаю кичик бир-бирини итар-итар қилиб ўртага интилади. Суриштирсам, машхур сайёҳлар Власов билан Петров деган одамлар келишган экану, кишилар ўшалар билан кўришиш, кўлларини сиқиб сўрашиш умидида бир-бириларини уриб-суриб ўртага интилаётган экан.

Ниҳоят, икки сайёҳ одамлар тўдасидан ажраб меҳмонхона томон юра бошладилар. 24-хонага кириб, дам олишмоқчи шекилли, ечиниб, юмшоқ кўрпалар, парёстиклар тўшалган каравотларга чўзилишди.

Қалпоқни кийиб секин ҳузурларига кириб бордим-да:

— Салом, амакилар,— деб қўйдим. Власов амаки у ёқбу ёққа қараб:

— Гапирдингизми?— деб сўради шеригидан.

— Йўқ, қорнинг қулдурагандир,— деб қулди Петров амаки.

— Гапирган менман! — дедим яна. Икковлари ҳам ётган ўринларидан туриб, елкаларини қисганча бир-бирларига тикилиб қолишди.

— Сен кимсан, ўзи? — сўради бири.

— Мен машхур ўзбек сеҳргари Ҳошимжон Рўзи бўламан.

— Қандай қилиб сеҳргар бўлдинг?

— Бўлдим-да...

— Мумкинми, сирларингдан биз ҳам хабардор бўлсак?

Зора Жанубий Африка ўрмонларидаги йиртқич хайвонлар билан олишаётганимизда сеҳргарлик кўл келиб қолса.

Ростини айтсам, шу саволни кутиб турган эдим, ҳа, ҳа, худди шу саволни. Бундан бир неча кун аввал газетада бу икки сайёҳ ҳақида мақола ўқиганимда уларга ҳавасим келганидан кўзларим чакнаб кетганди. Ушалардек кўрқмас, ўшалардек жасур сайёҳ бўлишни орзу қилиб кўнглимга тугиб қўйгандим. Жаҳонда булар бормаган мамлакат қолмаган, улар босиб ўтган йўл шунчалик узунки, бир олим ҳисоблаб чиқаман деб, ақлдан озиб қолган. Улар ўз кўрган-билганлари ҳақида шунақанги кўп китоблар ёзишганки, ўқиб чиқиш учун нақ ўн беш йил керак бўлади. Улар тезоқар тоғ дарёларидан қулоч отиб сузиб ўтишган, денгизларда совуқ бўронларда қолишган, Африка ўрмонларида йиртқич шерлар билан яккама-якка олишганлар, ёввойи одамлар билан бир кўрпада ухлаб қолган пайтлари бўлган. Ҳар биттаси ўн метрдан келадиган бўғма илонлар билан омонсиз жанглар бўлган, ҳа, ҳа, булар чакана бўлмайди, минглаб газеталарда расмларим босилади, номим тилларда

достон бўлади. Шоирлик эса... турган-битгани меҳнат, машаққат, уйқусиз туллар экан, керак эмас, нима қиламан бошимни қотириб. Яхшиси, сайёҳ бўламан, Магелланга ўхшаб ёввойи одамлар билан қилич яланғочлаб жангга тушаман, найзавозлик қиламан. Робинзон Крузога ўхшаб оролларда ҳаёт кечираман, ёввойи ҳайвонларни ўргатаман.

— Агар мени ўзларингга шерик қилиб олсаларинг,— дедим бир оз жимликдан сўнг,— сеҳримдан сизларни хабардор қиламан, қалпоқ учовимизники бўлади.

— Бажону дил,— деди Власов амаки,— лекин бунинг учун баъзи бир тайёргарликдан ўтиш керак-ку, ўртоқ Хошимжон Рўзи?

— Бажону дил,— дедим мен ҳам.

— Аввало географияни яхши билиш керак.

— Мен уни сув қилиб ичиб юборганман.

— Жуда соз. Рухсат берсангиз, баъзи бир саволларим бор.

— Марҳамат.

— Қани, мана бу картага яқинроқ келиб, дунёдаги энг кичик кўлни кўрсатиб беринг-чи.

Картага шунча тикилсам-да, ҳеч қандай кўл тополмадим. Шундан сўнг бошимни кўтариб:

— Бу ерда кўл йўқ, қуриб қолганга ўхшайди,— деб кўя қолдим.

— Эҳтимол. Қани айтинг-чи, дунёдаги энг катта кўлнинг номи нима?

— Хотирам ёмон, номларини эсимда олиб қололмайман,— дедим шошиб-пишиб.

— Шундайми? Географияни сув қилиб ичиб юборганман девдилар-ку? — сўради Петров амаки қулимсираб.

— Географияни яхши биламану, картага тикилсам кўзим жимирлашиб кетади-да,— деб тушунтирдим.

Власов амаки ўрнидан туриб енгилроқ кийинди-да, столга жойлашиб ўтириб олди, кетма-кет саволлар бера бошлади. Мен ҳам ўйлаб-нетиб ўтирмасдан шартта-шартта жавоб қайтаравердим.

— Бўлмаса, марҳамат қилиб айтсинлар-чи, Африка қитъасида неча хил халқ яшайди?

— Ҳали айтдим-ку, хотирам ёмон деб, эсимдан чиқиб қолган.

— Ҳаммасини эсан чикара бериш яхши эмас,— норози бўлиб деди Власов амаки,— бўлмаса бошқа савол бераман. Айтсинлар-чи, сиз билан биз яшаб турган Ер неча ёшга кирган?

— Тилимнинг учида турибди-ю, айтолмаяпман.

- Арабистондаги энг катта чўлнинг номи нима?
- Ҳали у томонларга борганим йўқ.
- Жанубий Америка ўрмонларида яшайдиган энг катта қушнинг номини айтиб беролмайдиларми?
- Йўқ, айтиб беролмайман.
- Индонезияда неча орол борлигини сўрасам, жаноби сеҳргарни хафа қилиб қўймайманми?
- Хафа бўламан, бошқасини сўранг.
- Дунёдаги энг баланд шаршара қайси мамлакатга жойлашганлигини сўрамоқчи эдим?
- Ий-е, амаки, сиз айтганлар ҳаммаси ребус-ку. Мендан география тўғрисида сўранг-да.
- Марҳамат, бошқасини сўрашим мумкин. Қани, айтсинлар-чи, Атлантик океанининг энг чуқур жойи неча метр?
- Ўлчаб кўрганим йўқ.
- Ер юзидан қанча аҳоли яшади?
- Юз миллион! — дедим ниҳоят аччиғим чиқиб.
- Ўх-хў, жаноби сеҳргар, ер юзи аҳолисининг қолганларини нима қилдингиз, ё аллақачон ойга кўчириб юбордингизми?
- Ҳа, ойга кўчириб юбордим.
- Ҳурматли Ҳошимжон Рўзи, география илмидан хабарингиз йўққа ўхшайди-ку? — деб сўради ҳалидан буён қараётган чалқанча ётиб савол-жавобларимизни маза қилиб эшитаётган Петров амаки.
- Илмим бўлмаса ҳам, ҳамроҳ қилиб олаверинглар, — деб туриб олдим, — бир кун нафим тегиб қолар ахир.
- Илмсиз ҳамроҳнинг кераги йўқ! — деди сайёҳлардан бири.
- Нега энди керак бўлмас экан?
- Чунки машинамизга ортиқча юк бўлади. Сизнинг ўрингизга Ўрта Осиё тоғларида яшайдиган ёввойи қўйларнинг терисидан олиб кетсак... ўша фойдалироқ.
- Ҳеч бўлмаса чой-пой қайнатиб бериб турарман, — дедим шаштимдан тушиб.
- Илтифотингиз учун ташаккур! Шундай қилиб сеҳрингизни бизга айтмайсизми?
- Афсуски, айтолмайман.
- Бўлмаса, хайр.
- Икковлари билан дўстона хайрлашиб унча хафа ҳам бўлмасдан, унча хурсанд ҳам бўлмасдан, ҳар қанча илтимос қилсалар ҳам сеҳримни айтмай, юзимни кўрсатмай ташқарига чиқиб кетдим.
- Хайр, амакилар! — деб қичқирдим коридордан туриб. Кўчага чиқиб тўйиб-тўйиб нафас олдим. Савол-жавоб

махалида терга тушиб кетган эканман. Рўмолчамни чиқариб юз-бошимни артдим. Кейин «Шолиқор» стадиони томон йўл олдим. Айтгандек, Сизга айтаман деб бутунлай ёдимдан чиқиб қолипти. Шаҳарга келганимдан буён тез-тез футболчилар билан учрашадиган одат чиқарганман. Авваллари ҳам бу ўйинни жону дилимдан яхши кўрардим. Ўзимизнинг мактабдаги команданинг капитани эдим. Бу ерда футболчилар шунақанги кўп эканки, ўйинлар шунақанги тез-тез бўлиб турар эканки, гоҳида қайси бирига боришни билмай бошим котиб қолади.

Шундай қилиб «Шолиқор» стадиони томон секин йўл олдим. Борсам, аллақачон одам ҳеч ёққа сиғмай кетибди. Аммо ўйин ҳали бошланганча йўқ. Биринчи қатордаги хукумат арбоблари учун ажратилган юмшоқ ўринлардан бирига ўтирмакчи эдим, қарасам дарвозанинг шундоққина ёнидаги ҳалиги дублёрлар ўтирадиган узун скамейка бўш, ўша ёққа ўтиб кета қолдим. Ўйин ишқибозларининг баҳлашуви баралла эшитилиб турибди.

— Менимча, бугун «Шолиқор» ютади.

— Туновги ўйини бўлса, икки дунёда ҳам ютолмайди.

— Вильгельм Қодировнинг ўйинлари жуда сусайиб кетган-да.

— Бўлмаган гап, тўпни узоққа аниқ тепишда унинг олдига тушадигани йўқ.

— Теодор Раҳимов-чи, ишқилиб бугун чиқсин-да.

— Ҳаммаси чикмаса ҳам, Геннадий Супаницкий чикса бас.

Хуллас, ана шунга ўхшаш баҳслар ҳеч тўхтамас эди. Ўйин бошланиши билан меҳмонлар дарҳол хужумга ўтишди-да, командамизни доғда қолдириб, дарвозамизга боплаб тўп уриб қўйишди. Шундан кейин ўйин демагани шунақанги кизиб кетдики, шунақанги кизиб кетдики, агар менга ўхшаб яқинроқдан кўрсангиз, ҳайратдан оғзингиз очилиб қолган бўларди. Қасам ич десангиз, қасам ичиб айтаманки, бунақанги шиддаткор ўйинни илгари ҳеч кўрмагандим. Меҳмонларнинг ҳимоячиси жуда зўр экан, хужумчиларимизнинг қилган ҳаракатлари бефойда кетаверди. Ун минут чамаси тўп қўлдан-қўлга ўтиб турди-да, ниҳоят меҳмонлар уни усталик билан олға суриб кетишди. Чап қанот ҳимоячиси олисдан туриб ўнг қанот ҳимоячисига узатди. У бўлса тўпни ҳаволатиб, марказий хужумчига оширди. Марказий хужумчи умуман бизнинг йигитларга караганда чакқонроқ экан, кучли бир зарб билан бу тўпни ҳам эсон-омон тўрға жойлаб қўйди. Ишқибозлар бетокат бўлиб:

— Геннадий, жон койитиб ўйнасанг-чи!

— Теодор, розга ўхшаб лапанглаб юраверасанми!

— Ёкубов, эпласанг майдонга чиккин-да, шарманда килдинг-ку! — дея ҳар томондан кичкириб, хуштаклар чала бошлашди. Меҳмонларнинг тўпни узатиш санъати бизникига қараганда киттак бўлса ҳам юқори экан. Буни мен учинчи тўпни киритганларида пайқаб қолдим.

Томошабинларнинг ҳафсаласи пир бўлди, кўплар ўринларидан туриб, кўлларини умидсиз силтаганларича аста-секин жўнаб қолишди. «Шоликор» нинг ютқизиши аниқ бўлиб қолган эди. Агар ютқазса, ўз-ўзидан тўртликдан тушиб қолади. Э-воҳ, қанча меҳнат қилишган эди-я, аттанг! Қандай қилиб қалпоқни бошимга кийиб майдонга тушиб кетганимни ўзим ҳам билмай қолибман. Ҳали шошмай туринглар, хурматли меҳмонлар. Биз сизларга осонликча ютқазиб қўймаймиз, «Шоликор» нинг кимлигини кўрсатиб қўямиз, бу ерда сал кам юз минг томошабин бекорга ўтирганимиз йўқ. Ўз командамизни ғалаба билан табриклаш учун келганмиз, ҳа, ҳа, шошмай турсинлар ҳали!

Майдонга тушдим, тўпни қўлтиғимга қисиб меҳмонларнинг дарвозаси томон ташландим. Одамларнинг назарида тўп ҳавода илон изи ясаб, ўйинчиларга чап бериб, учиб бораётгандек, аслида эса уни мен кўтариб боряпман. Орқамдан ҳалдослаганча Геннадий келарди. Дарвозага йигирма метр чамаси қолганда тўпни секин қўйиб юбордим... Оҳ, Геннадийнинг, ўзимизнинг Генканинг зарбини бир томоша қилсангиз эди, бир томоша қилсангиз эди...

Стадионда қийқирик, ура, яшасин Супаницкий деган садолар янгради. Одамлар жонланиб кетди, ҳаммасининг кайфияти кўтарилди. Худди шу пайтда, янграб турган қийқирик садолари остида мен яна бир усталик ишлатдим. Меҳмонларнинг дарвозабони тўпни ерга қўйиб кучлироқ зарб билан тепиш мақсадида орқага тисарилган эди, югуриб бориб тўпни илиб олдим-да, шу атрофда ўралашиб юрган Ёкубовнинг оёғига ташладим.

— Удар!!! — деб кичкирди одамлар. Чиндан ҳам кучли зарб бўлди. Меҳмонларнинг дарвозабони тўпни илиб олмоқчи бўлиб икки қўлини олға чўзганча қиялаб сакраган эди, тўпга етолмади-ю, аммо ўзи худди сувга сакраган бақадек шалоплаб ерга йиқилди.

Афсуски, гапга унча чечан эмасман. Бўлмаса Сизга бу ердаги шодлик-хуррамликни, қулоқларни қоматга келтирувчи бахтиёр қийқирикларни, осмонга минут сайин учурилаётган тўп-тўп қаптарлар — ҳамма-ҳаммасини таърифлаб берган бўлардим.

Шу пайтда, негадир мен ўзимни жуда ғалати ҳис қила бошладим. Ахир мен ўз халқимга, кўриб турганингиздек, шодлик, қувончлар келтирдим-ку! Аҳмоқ бўлиб қаёқдаги ишларни орзу қилиб юрибман-а, ўзимни ҳам, ўзгаларни ҳам қийнаб юрган эканман. Демак, менинг ўрним мана шу ерда, стадионда экан. Худди шу ерда, устига ажриқ қопланган шу юмшоқ майдончада мен фойдали киши бўла олар эканман. Бир умр футболчи бўлиб қолганим бўлсин. Эшитяпсизми, ҳурматли Отажон Азизович, Сиз ҳам кадрдон ўқитувчим Қобилов, билиб қўйинг, мен футбол оламида шухрат қозонмоқчиман...

Белни маҳкам боғлаб яна ишга киришиб кетдим. Зум ўтмай тўпни яна илиб олдиму, саккиз йил футбол ўйнаб, саккиз йил муттасил югуриб, дарвозага биронта ҳам тўп кирита олмаган Акмал Лазизхўжаевнинг оёқлари остига ташладим. Тўп киритишнинг гаштини бу бечора ҳам бир суриб кўрсин дедим-да. Шундан кейин командамизнинг ўн бир ўйинчисига иккитадан, чакқонроғига учтадан тўп ташлаб бердим. Ҳисоб бизнинг фойдамизга 24—3 бўлган эди. Ўйин асосан меҳмонлар дарвозаси олдида бўлди. Бизнинг дарвозабонимиз Юра Кукурузников зерикканидан дублёрдаги бир йигитни чакириб, кўк чой ичишиб, шахмат ўйнаб ўтиришаверди. Стадион эса ҳамон булоқдек қайнаб, бўронда қолган денгиздек тўлқинланарди.

Бахт ҳам, бахтсизлик ҳам оёқ остидан чиқади деганлари тўппа-тўғри экан. Агар сўнгги тўпни қўлтиғимга қисшим бошимга не-не кулфатлар солиб, бир умр мени футболдан жудо қилишини билганимда, зинҳор уни қўлимга олмаган бўлардим, бир чеккага чиқиб ўйиннинг қолган ўн беш минутини маза қилиб томоша қилган бўлардим.

Ўзимизнинг майдонга ўтиб кетган тўпни чакқонлик билан ушлаб, физиллаганимча меҳмонлар дарвозасига қараб кетаётган эдим, шу пайт чап томонимдан қарши томоннинг ҳимоячиси ўқдек отилиб чиқди-да, тўпни осмонга тепиб қайтармоқчи бўлди шекилли, кучли зарб билан чап бикинимга тенди. Шилқиллаб ерга тушдим. Ушанда ҳам қайсарлик қилиб тўпни қўйиб юбормаган эканман, бошқа бири келиб елкам аралаш тепганини сал-пал эслайман... Кейин нима бўлганини билмайман, хушдан кетиб қолибман...

Бир маҳал кўзимни очсам, жануб томондан зар кокилларини тараб куёш кўтарилиб келяпти. Нарирокда иккита кампир, бир қўлида челақ, бир қўлида узун сопли супурги, гангур-гангур таплашиб атрофни супуриш билан овора.

— Қўшни, кечаги ўйинда кўринмадингизми? — деб сўради новча кампир.

— Кеча чолим белимга кепак қиздириб босасан, деб ўйинга чиқармади,— тушунтирди пакана кампир,— сиз-чи, кўшни? Сиз чиқдингизми?

— Кечаги ўйинни кўрмабсиз, дунёга келмабсиз, кўшни. Вой, бунақанги ўйинни, тавба қилдим-ку, худойи таолонинг ўзи ҳам ҳали кўрмаган бўлса керак. Сизга ёлгон, менга чин, ҳой кўшни, кийкириқдан мана шу стадион нақ ёрилиб кетай деди-я.

— Нима бўлди ўзи, кўшни, тезроқ айтсангиз-чи.

— Бизникилар меҳмонлар дарвозасига 25 та тўп киритишди-я. Энг қизиғи ўйиннинг охирида бўлди. Меҳмонлар ўйин тугаши билан югуриб келиб дарвозабонларини қўлларига кўтариб, осмонларга отишди. Нега ундай қиласизлар деб сўрашса: «Агар шу хушёр бўлмаганда, дарвозамизга элликта тўп кириши ҳеч гап эмас эди, балли шунга!»— дейишади денг. Шундай қилиб денг, кўшни, дарвозабонларини кўтар-кўтар қилиб эъзоз-эҳтиром билан олиб чиқиб кетишди. Бўлди кулги, бўлди қийкириқ...

— Кампирларнинг гапига кулоқ солиб ётиб, у ёқ-бу ёғимни пайпаслаб кўрдим. Иккита коворғам қаттиқ шикастланган, белим чиқиб кетибди, афтидан, хушсиз бўлиб йиқилганимдан сўнг устимдан у ёқ-бу ёқка роса югуриб ўтишганга ўхшайди — бошим ёрилган, тиззамнинг кўзидан ҳалигача қон оқиб ётибди. Не-не машаққатлар билан бошимдаги қалпоқчамни олиб майкам ичидан осиб олган халтага жойладим-да:

— Холажон! — дея инградим. Кампирлар дарҳол бошимга югуриб келишди.

— Вой, болагинам, қаёқдан пайдо бўла қолдинг? — сўради новчаси.

— Шу ерда эдим.

— Вой ўлай, кўшни, бола бечоранинг ҳаммаёғи қон-ку! Қани, ўрнингдан тур-чи, ўғлим.

— Туролмайман, белим чиқиб кетган.

— Вой, шўрим! Ҳой, кўшни, югуринг, искара помш чақиринг! Болам бечора-ей! — дер эди тинмай новча кампир,— кимнинг ўғлисан ўзи?

— Мусофирман, холажон. Ҳеч кимим йўқ.

— Онагинанг айлансин! — деди кампир яна бошимдан силаб,— кечаси безориларнинг кўлига тушибсан-да.

Йигирма минутлардан сўнг мени ўлик ташийдиган усти берк машинада касалхонага олиб кетишди. Ёнимда дағал қўллари билан бошларимни силаб, кўзларимга термилиб новча кампир борарди.

ИНЖЕНЕРМАН, ИНЖЕНЕР

Икки ойдирки, мана касалхонада ётибман. Қаравотим шундоқкина ойнанинг тагида, бор-йўғи икки кишимиз. Эшикнинг олдида, кираверишдаги ўринда Саид ака ётади, жуда қизиқчи одам. Кулдиргани-кулдирган. Қурилишда ишларкан, ўзи Социалистик Меҳнат Қаҳрамони-ку, аммо юлдузини ҳечам такмайди. Агар ўшанақанги юлдуз менда бўлганда жон-жон деб халатимнинг устидан тақиб олган бўлардим. Ишхонасида ҳам обрўйи зўр бўлса керак, уни кўргани нукул шоирларга ўхшаб мовут шляпа кийган, корни катта одамлар келади. Бирови товук пишириб келади, бирови узум, олма ташлаб кетади, гул кўтариб келганлари ҳам кўп. Пиширилган товук келган куни, Саид ака қанақа бўлаётганини билмайман-ку, аммо мен ич-ичимдан севиниб кетаман. Нега десангиз, Саид ака парранда гўштини унча хушламас экан, нукул менга узатади.

Уни кўргани ҳамма келади, жағи-жағига тегмай гапирадиган хотини, кўзи менга тушиши билан кўрққанидай йиғлаб қочадиган Ҳасан-Ҳусан исмли ўғиллари, бирга ишлайдиган ёр-биродарлари — ишқилиб ёнидан одам аримайди. Ҳасан билан Ҳусан менга Жирафа деб ном қўйишган. Касалхонага тушган кунимнинг эртасига бундай қарасам, мени ёш болаларга қўшиб қўйишибди. Бири йиғлайди, бири тўполон кўтаради. На уйкуда ором бору, на мундоқ бир маза қилиб, тинчгина дард тортасан.

Катталар хонасига ўтмоқчи бўлиб:

— Қалпоқчам, қалпоқчам, бўйимга бўй қўшиб бер,— дея илтимос қилдим.

— Белинг гиспда-ку, қандай қилиб қўшаман,— дейди қалпоқчам.

— Бир иложини қил.

— Бўйнинг чўзилиб кетади-да.

— Майли.

— Оёғинг узайиб кетади-да.

— Майли.

Бир маҳал бундоқ қарасам, бўйним уч қаричгача чўзилиб кетибди, бошимни кўтарган эдим — Африка ўрмонларида яшайдиган жирафанинг худди ўзгинаси бўлиб қолибман.

Ўша куни кечаси Саид аканинг ёнига олиб ўтишди. Шу йўсин икковимиз ҳамхона бўлиб қолдик. Ундан ҳолаҳвол сўрагани, ҳали айтганимдек ҳамма келади, менинг эса йўқлайдиган кишим йўқ.

Кун бўйи етимчадек кўзимни мўлтиллашиб эшик пойлайман. Сўроклаб оркамдан ҳеч ким келмаслигини биламану, шундай бўлса ҳам аллакимнинг келишидан умидворман. Ох, ҳозир сингилларим бўлармиди! Акажоним, Сизга нима бўлди деб кечалари бошимда ўтириб чиқишмасмиди, зиркираб оғриётган оёқларимни биттадан бўлиб олиб укалашмасмиди? Ойижоним-чи, мени шу ахволда кўриб, биланман, аввал жиғибийрони чиқиб бир уришарди-да, кейин иситмаси ловиллаб турган пешонамдан ўпарди, сочларимдан силарди. Мана кеч ҳам кириб қолди. Ҳозир ойижоним повиллатиб сигир соғяпти. Бир нафасдан сўнг чўтир юзли шофёр машинасини ҳайдаб, бидонларни қалдиратиб келди-да, сутларни олиб районга жўнайди. Ойим ҳовлиқиб уйга келади, атрофга қарасаки, мен йўқ, ҳамон қайтмаганман. Йиғлай-йиғлай мангалкага ўт ёқади. Кўча эшик олдида мотоцикл овози эшитилгандек бўлади. Бу — дадам албатта!

— Дадажон, дадажоним! — деб кичкириб юбордим. Саид ака хаёл суриб ўтирган экан, бир чўчиб тушди.

— Ие, куёв бола, нега йиғлаяпсиз?

— Йиғлаганим йўқ, шунчаки ўзим машқ қиляпман.

— Ие, йиғининг ҳам машқи бўлармикан?

— Бўлади-да.

Яна иккимиз ҳам жим бўлиб қоламиз. Мен деразага тикилиб кушчаларнинг сайрашини, дарахтдан-дарахтга сакраб ўтишларини томоша қиламан. Ошхонанинг мўрисидан буралиб-буралиб қора тутун чиқяпти, ху нарироқда, осмони фалакда ортидан кўк чизик қолдириб, кумуш қанотларини ялтиратиб самолёт учиб боряпти. Қаёқдан келаётган экан, эҳтимол кишлоғимиз тепасидан учиб ўтгандир.

— Шундай қилиб, куёв бола, инженерман, денг? — секин сўрайди Саид ака.

Саид аканинг машҳур қурувчи эканлигини эшитиб, зора ўша атрофда бирон шуҳрати тезроқ чиқадиган, каттароқ иш топилиб қолса деган умидда ўзимни қурувчи инженер қилиб танитган эдим.

— Ҳа, инженерман, — деб қўяман.

— Институтни бу йил битирдингизми?

— Ҳа, бу йил битирганман.

— Ҳаммаси бўлиб бир ҳафта ишладингиз холосми?

— Ҳа, бир ҳафта.

— Қурилишда, ука, эҳтиёт бўлиш керак.

— Нимасини айтасиз, — дейман енгил уҳ тортиб, — ўзим қураётган уйнинг у ёқ-бу ёғини кўрай деб томига чиққан эдим, оёғим тойиб кетди-да.

— Лекин, ука, коллективингиз менга маъкул бўлмади. Икки ойдан буён лоакал биттаси ҳолинг не кечди, деб сўраб келмади-я! Бунақанги коллективнинг боридан йўғи.

— Шунинг учун ҳам ўша ердан кетмоқчиман-да.

— Хўп десангиз, мана бизга боринг, курувчи инженер анқонинг уруғи бўлиб турибди ҳозир. Боринг, биргалашиб ишлаймиз, билмаганимизни бир-биримизга ўргатамиз.

— Бориб кимга учрашамиз? — деб сўрайман гап орасида.

— Хўп десангиз, биргалашиб борамиз, ўзим ўртада тураман. Бош инженеримиз ёшларни жони дилидан яхши кўради.

Олтиш тўрт кун деганда Саид аканинг тош тушиб мажакланган оёғи тузалиб, қўлтиктаёқсиз, ҳеч кимнинг кўмагисиз бир ўзи юриб чиқиб кетди. Уй адресини қолдириб, тез-тез келиб ҳолимдан хабар олиб туришга ваъда ҳам берди.

— Тезроқ чиқишнинг пайдан бўлаверинг, — деди у хайрлашаётганда. — Сиз билан бизга бу ерда ётавериш ярашмас экан. Иш масаласида эса кўнглингиз тинч бўлсин, ўзим гаплашиб кўяман.

Саид аканинг ўрнига узоқдан қарасангиз самоварга ўхшаб кўринадиган қўл-оёғи калта, хўппа семиз бир одамни ётқизишди. Жуда уйқучи экан, фақат овқат маҳалида уйғонади. Ушанда ҳам бир кўзи паккос уйқуда бўлади. Бунинг устига шунақанги хуррак тортадики, ранг-баранг овозларни шунақанги кўп чиқарадики, диққат билан кулоқ солсанг, худди ичида оркестр чалинаётганга ўхшайди. Бир қарасангиз, бўғизланган кўйдек хириллаб қолади, бир қарасангиз, бузук қарнай чалаётганга ўхшайди, баъзан эски паровоздек пишиллаган овозлар чиқаради, тонготарга яқин сурнай, доира садоларига ўхшаш ғалати овозлар янграйди. Гоҳида кўркиб кетиб, беихтиёр ҳамширани чакириб юборганимни ўзим ҳам билмай қоламан.

Бахтимдан ўргилайки, хўппа семиз амаки билан узоқ турмадик. Саид ака кетгач, ўн кун деганда мени ҳам чиқарадиган бўлиб қолишди. Бечора Саид ака менга бошдан-оёқ янги сарпо килиб, ўз «Волга» сини ҳайдаб келибди. Мендан кўркиб қочадиган ўғиллари бир дастадан гул кўтариб олишган.

— Ие, амаки бўйнингизнинг қолгани қани? — деб сўради Ҳасан.

— Вой, амаки, тагин сиз бошқа одам бўлманг? — сўради Ҳусан.

Гипсдан чиқишим билан қалпоқчамга ёлвориб бўйним билан оёғимни бир оз қисқартириб белимга бел кўшиб, асли одам холига келиб олган эдим.

— Йўқ, мен ўша Хошимжонман,— тушунтирдим болаларга,— факат дард тортаверганимдан бўйним чўзилиб кетган эди-да.

Саид аканинг «Волга» сида жимгина боряпмиз. У рулда ўтиргани учун юзи кўринмайди, нима тўғрисида ўйлаганини билолмайман. Ҳасан билан Ҳусан йўл бўйи дадаси қурган иморатларни санаб боряпти. Мен бўлсам Саид ака, унинг менга кўрсатган чексиз меҳрибонликлари борасида ўйлайман. Қасалхонадалигимда овқатимдан хабардор бўлиб турди; яхши гаплар айтиб кўнглимни кўтарди. Мана бугун кийим-бош килиб кепти, уйига олиб кетяпти, ишга жойлаб қўймоқчи. Бу ўзи қанақа одам, нега бунчалик сахий, ўйлаб ўйимга етолмайман. Қатта бўлсам, дейман, ўзимга-ўзим, мен ҳам одамларга яхшиликлар қиламан, касалхонада ётганлардан кўнгил сўраб тураман...

Саид акаларнинг уйи шаҳарнинг бир чеккасида экан. Участка янги қурилганга ўхшайди. Кўча томони ҳали суवालмаган. Дарвозага бўр билан «Ҳасан-Ҳусан» деб ёзиб қўйишибди. Ичкарига киришим билан оғзим очилиб қолди. Хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, ихтиёр ўзингизда, аммо-лекин мен бунақанги данғиллама участкани ҳалигача кўрган эмасман. Ҳатто колхозимизнинг раиси Носир аканинг уйи ҳам бунинг олдида ип эшолмайди. Бу ерда ҳамма нарса механизациялашган: приёмник, телевизор, телефон, холодильник, кир ювадиган машина, газ қозон, нариги уй билан бериги уй ўртасида ҳам телефон алоқалари ўрнатилган. Ҳатто, умивальникда ҳам кнопка. Кўк тугмани боссангиз совуқ сув келади, сариқ тугмани боссангиз қайноқ сув келади. Икковини тенгдан босган эдим, илимилиқ сув жилдираб туша бошлади. Буларни кўриб Саид аканинг хотини ҳам жиндак механизациялашган бўлса керак, деб ўйлаб қўйдим ичимда. Нега десангиз, Фотима келинойим бидирлаб гапираверадигапираверадиди, Саид ака кўзини сал олайтириб қўйса, тўсатдан ўти ўчиб қолгандек тақа-так тўхтайтиди. Кўзини четга олиши билан яна гапга тушиб кетади. Кейин билсам, Фотима келинойим механизациялашмаган экану, мияси шамоллаб бечора шунақанги касалга чалиниб қолган экан. Хонадоннинг эркатой ўғли бўлиб дармонга киргунча шу ерда қолиб кетдим. Бир-икки марта стадионга ҳам бориб келдим, албатта. Лекин ичига киришга юрак курғур бетламади. Назаримда, ўша куни еган тепкиларим билан футболга бўлган муҳаббатим ҳам жиндек лат еганга ўхшайди. Бора-

бора футбол деса кўнглим озиб, ўқчийдиган бўлиб колдим Фотима келишойим Саид акадан ҳам меҳрибон экан: «Ўғлим, тезроқ тузалинг», деб тухумлар пишриб беради дег, гўштлар ковриб берган кунлари ҳам кўп бўлди. Танижони соппа-соғ йигитлардан эмасманми, ўн беш кун деганда ўзиям нақ боқувдаги отдек гижинглаб кетдим.

Бир юзу эллик учинчи қурилиш трестининг ўн тўртинчи участкасига инженер этиб тайинландим. Ўша кунларда комсомол-ёшлардан зарбдор бригада тузиб, инженерни қаёқдан топсак экан, деб бошлари котиб, гаранг бўлиб юришган экан. Трестнинг бош инженери мени кўриши билан:

— Қадамларига ҳасанот, азизим,— деб қўлларимни қаттиқ қисди. Бу гапларга яхши тушунмасам ҳам одоб юзасидан бирор нарса дейишим керак-ку, деган ўй билан лаб-лунжимни энди йиғиштираётган эдим, бош инженер:

— Хожати йўқ, хожати йўқ, азизим,— деб кўлимни яна ҳам қаттиқроқ қисди,— ҳамма гапни Саид ака айтиб берганлар. Биз учун бу кишининг ҳар бир сўзи олтин. Фақат азизим Рўзиев, ишга қачон тушмоқчисиз? Шунини айтсангиз бас.

— Эртадан туша қолай.

— Муваффақият тилайман, азизим! — деди бош инженер.

Ўша куни қимматли вақтни қўлдан бой бермаслик учун бирор тажриба ўрганарман, деган ниятда қурилиш объектларини кўздан кечириб чиқдим. Ҳай-хай, бу ерда қурилишлар шунақанги авж олганки, шунақанги авж олганки, назаримда шаҳар, беш-олти ойдан буён мен дарбадар бўлиб юрган шу катта шаҳар улкан қурилиш майдончасига айланган. Бир ёқда кинотеатр биносига сўнгги пардоз берилляпти, бир ёқда шошилиб болалар боғчаси қуриляпти, тураржой биоларининг каватлари шунақанги кўпки, тепасига қарасанг, дўппинг тушади. Бугун-эрта шу атрофда мен қурган иморатлар ҳам қад кўтариб, хуснини кўз-кўзлаб туради. Ҳа, ҳа, албатта шундай бўлади. Ана уйдан кейин ўтган-кетган йўловчилар:

— Шошманг, шошманг,— дейди шеригининг енгидан тортиб,— бу гўзал иморатларни ким қурган?

— Ийе, билмайсизми? — дейди бошқаси.

— Йўқ, билмайман.

— Билмасангиз билиб қўйинг. Бу иморатларни Фарғона томондан келган машҳур инженер Ҳошимжон Рўзиев қурган.

— Э, билдим, билдим! Ана у алгебра ўқитувчиси Қоби-

лов, севимли директор Отажон Азизовичлар билан бас бойлашиб келган йигит бўлмасин тағин?

— Топдингиз, худди ўша.

— Баракалла Отасига минг раҳмат. Каранг-а, директори ўқимасанг сендан инженер чикмайди деганди. Чикибди-ку, баракалла...

Ана шундай ширин хаёлларга берилиб бир куннинг ўтганини сезмай қолибман. Эртасига эса, хурматли ўртоқлар, инженерлик фаолиятим кизигандан-қизиб кетди.

Етмиш кишидан иборат қурилиш бригадасига бошчилик қилишим керак экан. Бош инженер Олимжон Олимжоновиç:

— Мана бу сиз қуришингиз керак бўлган 71-уйнинг лойиҳаси,— деди деворий газета чиқарадиган калин қоғозни қўлимга бериб,— мана бу эса, азизим, генплан, қурилиш объектингизни мана шуларга қараб белгилаб олаверасиз. Менга саволингиз йўқми, азизим?

— Тушунарли, азизим,— дедим иккинчи қоғозни ҳам унинг қўлидан олиб.

Олимжон Олимжоновиç кетгач, қоғозларнинг гоҳ унисига, гоҳ бунисига тикилиб анча вақтгача хуноб бўлиб ўтирдим. Ростини айтсам «лойиҳа», «генплан» деган сўзларга ҳеч тушунмайман. Тўғри, қоғозларда майда-чуйда чизиклар, ҳеч тушуниб бўлмайдиган катта-кичик белгилар тўлиб ётибди. Лекин калламни ҳар қанча ишлатсам-да, ҳеч нарсага тушуна олмаяпман. Шунинг учун ҳам қоғозларга тикилганча, уят иш қилиб қўйган ёш боладек, лалайиб ўтиравердим.

— Ўртоқ инженер, ишга қачон тушамиз? — сўради ишчилардан бири.

— Ҳозир мен лойиҳаларни бир ўрганиб олай,— дедим сир бой бермай. Бригаданинг ҳамма аъзоси, асосан, ёшлар. Ораларида қоп-қора сочларини қизил дуррачалар билан танғиб олган ой ёзли қизлар ҳам ўтирибди. Шу пайт бошимга ажойиб бир фикр келди-ю, севинганимдан қарсақ чалиб юбораёзим.

— Илгари қурилишда ишлаганлар борми? — деб сўрадим. Ўн бештаси тенгдан қўл кўтарди. Севинчимга севинч қўшилди.— Иш бошлашдан аввал сизлардан имтиҳон олмақчиман.

— Марҳамат! — деди етмиш киши бир оғиздан.

— Қани айтинг-чи, қўлимдаги қоғозларнинг қайси бири лойиҳа-ю, қайси бири генплан? — Шундай деб қоғозларни баланд кўтардим. Енгинамда ўтирган жингалак сочли йигит

— Ўнг қўлингиздаги лойиҳа, чап қўлингиздаги генплан,— деб жавоб берди.

— Молодец! Қани ким айтади, қурилишнинг биринчи иши нимадан бошланади?

— Фундаментнинг ўрнини казишдан,— деган овозлар эшитилди ҳар томондан.

— Фундаментнинг чуқурлиги қанча бўлиши керак?

— Лойиҳада кўрсатилганидек.

Шунга ўхшаш саволларни кетма-кет беравердим, шунга ўхшаш жавобларни ҳам кетма-кет олавердим. Бир маҳал бундай карасам, анча-мунча нарсадан хабардор бўлиб, аклим тўлишиб қолибди. «Қани энди ишга, ўртоқлар!» деб юбордим.

Лекин иш демаганининг ҳам чагини осмонга чиқарвордик-да, бир кун ўтар-ўтмас фундаментнинг ўрнини казиб қўйибмиз-а. Қурилиш объектининг шундоққина ёнгинасига брезентдан палатка тикиб олдим. Ётиш-туришим шу ерда. У ёқ-бу ёққа югуриб вақтингиз кетмасин, деб телефон ҳам тушириб беришган. Баъзан Олимжон Олимжонович:

— Алё, бу ким? — деб қолади.

— Инженер Хошимжон Рўзиев,— деб кўяман.

— Э, салом, азизим, ишлар қалай боряпти?

— Жойида!

— Тахминан неча процент бажарилди?

— Яқинда юз бўлади!

— Барақалла, офарин! — дейди Олимжон Олимжонович. — Шунинг учун ҳам ёшларни яхши кўраман-да, ёшлар — олов қалблар, ёшлар — бургутлар, ёшлар, эҳ ёшлигим!. Лекин, азизим, бу ёнга ҳам бўш келмаймиз.

Йиғирма бир кун деганда ўттиз саккиз квартиралари етмиш биринчи уй битиб фойдаланишга топширса бўлаверадиган даражага келиб қолди. Оҳ, ўша кунги менинг қувончимни айтсангиз. Севинганимдан юрагим коптоқдек ўйнаб турибди, югураман, еламан, юзларимни ўзим битказган уйнинг деворларига суриб: «Уйим, уйгинам, эй мен битказган турар-жойлар!» — деб ирғишлайман.

Қабул маросими тантаналироқ ўтиб, шухратим Фарғона томонларга ҳам борсин деган умидда жуда кўп ташкилотларга қўнғироқ қилдим, вакиллар юборишнинг сўрадим. Эртасига, ўзим кутгандек, ҳаммаёқни шляпа кийган басавлат одамлар босиб кетди. Шаҳар ижроия комитетидан кўзойнакли ўртоқ Қурбонов, газетадан бўйнига фотоаппарат осган новча бўйли ўртоқ Иброҳимов, трестимизнинг гапирганда «так-так» деб гапирадиган бошлиғи ўртоқ Маликов, милициядан жамини милиционерларнинг каттаси ўртоқ Тошматов — ҳамма-ҳаммаларни етиб келишди.

— Бошладикми? — деди Олимжон Олимжонович комиссия аъзоларига мурожаат қилиб.

— Та-аак, бошладик! — деди ўртоқ Маликов.

Учтадан-тўрттадан бўлиб уйнинг сифатини текширишга тушиб кетишди.

— Ийе,— деди Олимжон Олимжонович хайрон бўлиб,— уйнинг канализацияси қани?

— Қанақа канализация? — дедим ранги қутим ўчиб.

— Расво қилибсиз-ку! — деб бақирди бош инженер.

Шу пайт нариги томондан ҳам комиссиянинг бир группа аъзоси ҳовлиққанча келиб қолди.

— Ўртоқлар, уйни қабул қилолмаймиз,— деди биттаси,— хоналарнинг ҳаммаси қийшиқ.

— Нега энди қийшиқ бўлар экан? Ўзингиз қийшиқ,— дедим жаҳлим чиқиб. Аммо гапимни тугатмасимдан юқоридан қахқаҳа овози эшитилди-ю, зинадан кула-кула одамлар тушиб кела бошлашди.

— Ўртоқлар, янгилик...— деди олдингиси ўзини кулгидан аранг тийиб,— тепасидаги хоналарнинг ҳеч қайсисига эшиқ очилмаган, уйлар бамисоли гугурт қутисига ўхшайди...

Бўлди кулги, бўлди қахқаҳа. Қахқаҳа овозлари босилмасдан туриб кўча томондан ҳам комиссиянинг икки аъзоси энтиқиб бир нарсадан қурук қолаётгандек ҳовлиқиб келиб қолишди.

— Бу уй бўлмапти, кўчага кўприқ бўлипти.

— Нима? — сўради Горисполком вакили.

— Мана лойиҳа, ишонмасангиз ўзингиз текшириб кўринг. Уй кўчага кўндаланг тушиб қолган, ҳа-ҳа, кўндаланг!

Яна гуриллаб кулги кўтарилди. Аммо бу галги кулгида на қувонч, на шодлик, на таажжуб бор эди. Унда олам-олам газаб, олам-олам нафрат мужассам. Ҳаммаси қуляпти. Менинг устимдан қуляпти. Шу газаб, шу нафратнинг ҳаммаси менинг бошимга ёғиляпти... Бир нафас аввал ўзимда йўқ шод эдим, хурсанд эдим, севиңчларим бир дунё эди... Энди-чи? Бошим эгилган, кўзимдан милтиллаб ёш оқяпти, йиғлаяпман.

— Жиноятчи! — деди вакиллардан бири.

— Бракчи! — деди бошқаси қўлини бигиз қилиб.

— Қамаш керак! — деб ўшқирди Горисполком вакили,— ушланг уни, ўртоқ Шерматов.

Сехрли калпоқчамни секин бошимга қийдиму, кўздан ғойиб бўла қолдим. Қаёққа бораман, энди қайси даргоҳдан бошлана ахтараман?..

Албатта, Саид аканинг ёнига боришим, ҳамма гапни очик айтиб менга шунча яхшилик қилган, ўз дадамдек бошимни силаган бу меҳрибон одамдан яна маслаҳат сўрашим керак. Қалпоқчамни олиб аввалги ҳолимга, олтинчи синф ўқувчиси Хошимжон Рўзиев холига қайтдим-да, бориб кўк дарвозали ховлининг тугмачасини босдим. Йўл-йўл пижама кийиб, хозиргина палов еган бўлса керак, тишини қовлаб, йўл-йўлакай кекириб Саид аканинг ўзи чикиб келди.

— Салом,— дедим кўришиш учун кўлимни чўзиб.

— Нима?

— Салом деяпман.

— Ҳасаннинг сен билан ўйнагани вақти йўқ, бор ишингни қил,— деди Саид ака мени танитай.

— Мен... мен, мени танимадингизми? — дедим дудукла-ниб.

— Сен кимсан ўзи?

— Мен Хошимжонман, Хошимжон Рўзиев.

— Бор ишингни қил. Битта Хошимжоннинг шарманда килиб қочгани ҳам етар. Энди сен бормидинг. Бор, Ҳасан бугун ўйнамайди...

Дарвоза олдида узок туриб қолдим.

VIII боб

МАНА, АРТИСТ ҲАМ БЎЛДИМ

Яна иш ахтариб юрибман. Кўнглимда хафагарчиликдан асар ҳам йўқ. Нега энди хафа бўлар эканман. Нима, иморат кўчага кўндаланг тушиб қолган бўлса айб мендами? Ўзларидан кўришсин, ажаб бўпти! Бундан кейин бировни ишга оладиган бўлишса суриштириб, маълумотини текшириб, сеҳргарми-сеҳргар эмасми, мана шунини ҳам аниқлаб, кейин олишади.

Шундай килиб яна иш ахтариб юрибман. Бу шаҳарда ишга киришдан осони йўқ. Газеталарнинг тўртинчи бетига катта-катта ҳарфлар билан «Ишга тақлиф қиламиз» деб эълонлар босишади. Ундан кейин трамвай-троллейбусларнинг останковкаларидаги симёғочларга ёпиштирилган қоғозларга қараб ҳам қаерда қанақа иш борлигини билиб ола бўлади. Ана шундай қоғозларнинг бирида: «Кўғирчоқ театрига артистлар керак. Ишлашни хоҳловчилар уй-жой билан таъминланади. Мояна ишбай асосида. Справка олиш учун кундуз соат иккига қадар кадрлар бўлимига мурожаат қилиш мумкин. Дирекция», деб ёзилган экан. Ўқийману, кўз-

ларимга ишонмайман. Такрор-такрор ўқийман, пичирлаб, овоз чиқариб ўқийман. Наҳотки, наҳотки, шу рост бўлса! Наҳотки, бахтим яна кулиб боққан бўлса! Ха, ха, мен ўзи шунақа бахти кулган йиғитман-да, ишим донм ўнгидан келаверади.

Бундай қарасам, тепамдаги соат ўн минути кам икки. Ўқдек учиб кетдим. Трамвай-троллейбусларни ортда қолдириб кетяпман, енгил машиналарнинг устидан хатлаб ўтаман. Чорраҳада ўн тонналик грузовик йўлимга кўндаланг бўлиб ўтган эди, бу эшигидан кириб, нариги эшигидан чикиб кетдим. Одамлар ҳайрон, милиционерлар чуриллатиб хуштак чалади. Шундай катта тезлик билан боряпманки, хай-хай, олимпиада чемпиони Иван Болотников кўрганда оғзи очилиб қолган бўларди.

— Нима бало, жинни-пинни бўлганми,— дейди одамлар.

— Спортчи бўлса керак.

— Спортчи эмас, безори. Ана қаранг, милиционер хуштак чалапти,— деган овозлар эшитилади.

Беш минути кам иккида тўппа-тўғри директорнинг эшигига қора брезент мато қопланган кабинетига кириб бордим. Тўғридаги креслода ёш бола десам ёш болага, катта киши десам катта кишига ўхшайдиган бир одам ўтирибди. Бўйи мендан бир қарич паст. Саид аканинг ўғли Ҳасанча келади... Креслода ўтирибди-ю, оёғи ерга етмайди. Қоп-қора соқоли кўксига тушиб турибди. «Ишкилиб, менга ўхшаш сеҳргар бўлмасин», деб қўйдим ичимда. Шу пайт девларниқига ўхшаш йўғон овоз билан:

— Хизмат, йиғитча? — деб сўраб қолди.

— Кечирасиз, менга директор керак,— дедим.

— Шаҳар кўғирчоқ театрининг директори мен бўламан.

— Ҳалиги... мен иш сўраб келувдим.

— Қанақа иш?

— Иш-да. Эълонда ёзиб қўйибсизлар-ку, ўшанақа иш.

— Директор оёқларини питирлатиб бир амаллаб креслодан тушди-да:

— Укажон, бу театр ёшлар театри бўлса ҳам, томошаларимизни асосан ёшлар кўрса ҳам,— деб тушунтира бошлади,— бизда катта одамлар ишлайди. Сизни ишга қабул қилмайман. Сиз ҳали ёшсиз, театршунослик институтини ҳам битирмаган кўринасиз. Артистлик осон иш эмас. Унга талант, қобилият керак. Артистларимиз кўпроқ ҳайвонларнинг образларида чиқишади; пайти билан ит бўлиб увиллашади, лозим бўлганда сугир бўлиб маърашади, эчки бўлиб тоғдан-тоққа сакрашади.

— Мен ҳам ўшалардек бўла оламан,— деб оёғимни тираб туриб олдим. Директор бориб ўрнига ўтирди-да, бошини бир томонга хиёл солинтирганча ўйланиб кетди. Кейин менга юзланиб: «Қани, бир ит бўлиб вовилланг-чи» деб қолди.

— Қанака ит бўлай?

— Масалан... нима десам экан? Сиз, хўш, айтайлик қари итсиз, кун бўйи кўчада, дарвоза ёнида ётасиз, ўтган-кетган билан ишингиз йўқ. Ҳамма нарса жонингизга теккан. Фақат сизни тинч қўйишса бас. Лекин ёш болалар сизга кун бермайди: тошми, бақлажондан бўшаган консерва кутисиними, отиб туришади. Қани уйғокмикин, деб жунингиздан тортиб ҳам кўришади. Мана, бир йўловчи бехосдан этигининг пошнаси билан думингизни босиб олди. Қани айтинг-чи, сиз шунда қандай муомала қиласиз?

— Бошимни кўтариб: «Ирррррррр» дейман-да, ётавераман,— дедим шоша-пиша.

— Баракалла! — деди директор хурсанд бўлиб,— тарбияласам сиздан ажойиб ит чиқади.

Бир ой синаб кўриш шарти билан кўғирчок театрига қабул қилишди. Мояна эса, эълонда кўрсатилгандек, ишбай асосида. Энди ҳамма нарса ўзимга боғлиқ бўлиб қолган эди. Эртасига театрнинг бош режиссёри Оқил Турғунов билан учрашдим. Ўша кунлари ҳайвонлар тўғрисидаги бир спектаклни саҳнага қўйишаётган экан. Менга ўз-ўзидан ит роли тегди. Ўша кундан бошлаб машқлар ҳам кизиби кетди.

— Қани, она ит бўлиб бир вовилланг-чи,— деб илтимос қилди режиссёр. Вовиллаган эдим, овозимнинг нимасидир у кишига ёкмади.

— Бўлмайди,— деди бошини чайқаб, она ит овозидаги майинликни беролмаяпсиз. Қани, бошқатдан вовилланг Яна вовилладим.

— Йўқ,— деди режиссёр ҳафсаласи пир бўлгандек қўлини силтаб,— назаримда сиздан артист чиқмайдиганга ўхшайди.

— Нега энди чиқмас экан, чиқади! — деб қайсарлик қилиб туриб олдим.

— Менга қаранг, йигитча,— куйиб-пишиб гап бошладим. Оқил Турғунов,— театримиз хозрасчётга ўтган. Агар спектакль сифатсиз ўтса, томошабинлар қайтиб театрга тушмайдиган бўлиб кетади. Спектаклни жонли, кизиқарли қиладиган эса сиз билан биз. Саҳнада вовиллаганингизда кишилар сизни Ҳошимжон Рўзиев деб ўйламасин, балки ҳақиқий ит деб ўйласин. Тушунарлими, йигитча?

— Тушунарли.

— Боринг, машк килинг. Бир хафтадан сўнг учрашамиз.

Дархол шахарнинг чеккароғидан холироқ бир жойни квартирага олдим, машкни бошлаб юбордим. Кўча эшик устига «Эхтиёт бўлинг, ховлида копагон ит бор» деб ёзиб қўйганман. Куннинг биринчи ярмида онасини йўқотиб оч колган кучук болага таклид киламан, она ит бўлиб болаларимни эркалайман. Куннинг иккинчи ярмида эса, айникса, кечалари халиги чўпонларда бўладиган бир хил катта итлар бўлади-ку, худди ўшаларга ўхшатиб увиллайман.

Бирор касбни чин юракдан севиб колсанг, унинг машакатлари жонга хузур бағишларкан. Машкларга шундай берилиб кетдимки, гоҳида кечалари ҳам уйкум келмайди денг. Шундай килиб десангиз, бир хафта ўтар-ўтмас хақикий итнинг ўзи бўлдим-қўйдим. Энди кўчаларда ҳам жим юрмайман. Ўқувчи болаларга караб жўрттага ириллаб қўяман. Бечоралар гоҳо папкаларини улоқтириб қочиб қолишади...

Йўқ, уйкусиз ўтказган кунларим бекорга кетмаган экан. Режиссёримиз вовиллашимни эшитиб, худди ёкимли музика тинглагандек эриб кетди. Елкамга қўлини қўйиб:

— Мана энди хақикий артист бўлибсиз,— деб қўйди.

Ўша кундан бошлаб оз-оз сахнага ҳам чиқа бошладим. Келишиб олганимиздек ишим «издельный»: яъни бир марта «вов» деб қўйсам икки тийин оламан, икки мартасига тўрт тийин. Баъзида уч сўм-тўрт сўм ишлаб қайтган кунларим ҳам бўлади. Чўнтагингда пулинг кўп бўлса ташвишлардан холи бўларкансан. Шу кунларда қайғу нима билмайман, оғзимдан ашула тушмайди. Ундан кейин ҳар хил режалар ҳам тузаман. «Агар,— дейман ўзимга-ўзим,— шу йўсин пул ишлаб бораверсам, ойнинг охиригача тўпланган пулимга уйимизга совға-салом қилиб жўнатсам ҳам бўлади...»

Аммо режалар тузишга туздиму, амалга оширишга келганда ишни ўзим бузиб қўйдим. Театримизда Карим ака деган лайлак уяга ўхшатиб соч қўйган, юрганга худди шамолда колган теракдек лапанглаб юрадиган новча бир артист бор. У доим бировларнинг ғийбатини қилиб юради. Мен ҳам ўшанинг дастидан қочгани жой топа олмай колдим. Обрўйим кун сайин, балки соат сайин ўсиб бораётганини кўриб, менинг шаънимга ҳар хил тухматлар ёғдира бошлади. Мен эмиш, ҳар куни чойхонага чиқиб паловхўрлик қилармишман. Ундан кейин чойхонада ўтириб олиб: «Ўртоқлар, театрдаги нарсаларнинг ҳаммаси ёлғон, қалбаки. У ерда бирорта тирик ит ҳам, биронта тирик парранда

хам йўк. Ҳаммасини менга ўхшаган артистлар ўйнайди. Агар ҳақиқий хайвонларни томоша қиламан десанглар, хайвонот боғига боринглар, ана у ердаги хайвонларни томоша қилса арзийди. Сизларга маслаҳатим шу, пул тўлаб кўғирчоқ театрига тушиб юрманглар», — деган эмишман. Директоримиз Сарвар Мираъзамов ўз кабинетига чақириб: «Хали шунақами?» — деб сўради.

— Нима, шунақами? — сўрадим мен ҳам.

— Чойхонада нима деб лақилладингиз?

— Ҳеч нарса деб лақиллаганим йўк.

— Бўлмаган гап, сиз театримизга қарши пропаганда юритгансиз. Мен сизни тарбиялайман, одам қиламан, шу йилнинг ўзидаёқ театршунослик институтига киритиб кўяман, деб яхши ниятлар билан тарбиямга олган эдим. Сиз бўлсангиз сирларимизни фош қиляпсиз.

— Ёлғон, мен ҳеч кимга ҳеч нарса деганим йўк.

— Ёлғонми? — деб директор Карим акани чақиртириб келди-да, унинг ўзидан сўради, — қани Каримжон, айтингни, бу йигит чойхонада нима деб лақиллади?

— Оғзига нима келса шуни деди-да. Хали сизга айтдим-ку, бу бола ҳаммамизни шарманда қилди, — деб ёлғондан тушунтирди Карим ака.

Икковлари бир бўлгандан кейин менинг гапим инобатга ўтмай кўя қолди. Шундай қилиб бировнинг тухмати туфайли номим ёмон отликка чиқиб қолди: Директор мени каттик огоҳлантирди. Иккинчи марта бу одатимни такрорласам, театрдан бутунлай хайдаладиган бўлдим. Ташқарига чиққач:

— Бу нима қилганингиз? — сўрадим Карим акадан оёқ-кўлим қалтираб.

— Қарасам, шуҳратинг ошиб кетяпти, директоримиз олдида обрўли, эътиборли бўлиб қоляпсан. Шунинг учун популингни сал силаб кўйдим-да, укажон! — деди Карим ака мени мазах қилгандек қикирлаб қулиб. Ўша кундан бошлаб бу одамни жинимдан баттар ёмон кўриб қолдим-у, ҳап сеними, деб кўнглимга ҳам тугиб кўйдим.

Кечкурун навбатдаги спектакль ўйналиши керак эди. Мен кенг яйловларда ёш чўпон билан қўй боқаман, эганининг ортидан думимни солинтириб, баъзан оёғига бошимни суркаб, эркаланиб, эргашиб юраман. Қўйлар дам олгани ётганда чўпон уларнинг ёнига мени қоровул қилиб қолдиради-да, ўзи овул томонга кетади. Шу пайт қаёқдандир тишларини тақиллатиб оч бўри — Карим ака пайдо бўлиб қолади. У янги туғилган барра гўштли кўзичоқ ёнига келиб:

— Сени ҳозир ейман! — деб оғизларини катта очиб, йирткич тишларини кўрсатади.

— Қоплонжон, ёрдам бер! — деб бақиради кўзичок.

Шунда мен, яъни қоплон, бўри, яъни Қарим ака иккимиз ўртамизда омонсиз олишув бошланади... Охирида мен бўрини бўғиб ўлдиришим керак.

Мана, спектакль ҳам бошланди, залга одам сўнмайди. Ёш чўпон менга бир парча гўшт бериб, бошимни силаб ўзи овул томонга жўнаб кетди. Саҳнада оч бўри — Қарим ака пайдо бўлди.

— Қоплонжон, ёрдам бер! — деб кичкирди кўзичок.

Бир сакраб ўрнимдан турдим-да, сеҳрли калпоқчамни бошимга кийиб, оч бўрига ташландим: бетидан, кўлидан, кўкрагидан — дуч келган жойидан тишлайвердим. Бечора Қарим ака қочгани жой тополмай қолди.

— Қутқаринглар! — деб кичкирди ниҳоят у. Бизни ажратиш учун саҳнага артистларнинг ҳаммаси югуриб чиқишди. Лекин мен кўзга кўринмас эдим, елкасига миниб олиб Қарим акани ҳамон кийнардим, тишлаб баданларини кўкартирдим.

— Яна бировга тухмат қиласанми? — деб сўрадим.

— Тавба қилдим, войдод!! Ажратинглар... — деб Қарим ака жонҳолатда ўзини залга, томошабинлар орасига урди. Қий-чув, тўполон кўтарилди, ҳамма ўрнимдан туриб ташқарига қочиб чиқа бошлади, ўн минут ўтар-ўтмас театрда артистлардан ўзга ҳеч ким қолмади.

Ўша кундан бошлаб, томошабинларни театрда бездириб қўйганимиз учун, Қарим ака икковимизни ҳамма ёмон кўриб қолди. Пьесанинг автори ҳам ўша тўполон бўлган соатда залда ўтирган экан, унинг кўзига ҳам хунук кўриниб қолибмиз. Ўз асарини қайта ишлаб, қоплон билан бўрининг образини бутунлай чиқариб ташлади. Буларнинг ўрнига ёш чўпоннинг родини кучайтирибди.

— Афсуски, сиз билан хайрлашишга тўғри келади, — деди директор Мираъзамов, — сокрошенига тушиб қолдингиз.

— Бўлмаса, бошқа роль беринг, — деб ёлвордим.

— Бошқа ролни ўйнай олармикансиз?

— Ўйнайман, жуда боплаб ўйнайман, — деб ишонтиришга ҳаракат қилдим уни. Бош режиссёримиз билан уч кун машқ қилдик. Ҳарчанд тиришсам-да, бошқа ролни дурустроқ ўйнай олмадим. Сигир бўлиб маърасам, овозим хўқизникига ўхшаб чиқади. Қушларнинг овозини эса, очик икром бўлишим керакки, ҳеч ўхшатолмадим. Директор яна ўз кабинетига чақирди:

— Ука, хали ёшсиз,— кўнглимни кўтара бошлади у.—
Хўп десангиз, театршунослик институтига киритиб кўяман.

— Ўқишгами? — дедим ранги-қутим ўчиб.

— Ўқийсиз, ўрганасиз...

Хафа бўлганимни сездирмаслик учун, жўрттага, арслон бўлиб «ауууу» дея бир улидим-да, ташқарига чиқиб кетдим...

IX боб

ҚАЕРДАСАН, МАКТАБИМ

Мени алдаб-сулдаб кўчага ҳайдаб чиқаришди, ҳа, шундай қилишди. Бўлмаса театрда иш тўлиб ётган эди. Ҳеч бўлмаса кўча эшик олдида туриб билет йиртай десам «ўшанга ҳам маълумот керак» дейишди. Гапни қаранг-а. Ўқинг, ўрганинг эмиш! Нега энди ўқир эканман.

— Нега?

Тўхтанг, нега энди ишим доим кетга кетаверади? Агроном бўлдим — қувилдим. Шоир бўлдим — номим ёмонга чикди. Инженер бўлдим — аранг қочиб қутулдим.

— Нега?

Саёҳатчи бўлмоқчи эдим, Петров амаки билан Власов амаки ҳамроҳликка олишмади, ёнларига ҳам йўлатишмади. Артист бўлиб номимни шону шуҳратга буркамқчи эдим, бўлмади.

— Нега?

Ҳой, кўчадаги одамлар, жавоб беринг. Ҳой, шумшайиб турган азим дарахтлар, осмондаги эркин учган қушчалар, елиб-югурган машиналар, жавоб беринг, сиздан сўраяпман:

— Нега, нега?!

Йўк, ҳеч кимдан садо чикмайди. Ҳамма жим, ўз иши билан банд.

Сафарга чиққанимдан буён кўп ажойиботларни кўрдим, кўп ғаройиботларнинг гувоҳи бўлдим. Хурсанд бўлган кунларим бўлди, хафа бўлган кунларим бўлди. Аммо ҳеч қачон бугунгидек кўнглим ўксимаган, бугунгидек хўрлигим келмаган. Тўғри, ойижонимни соғинганман, сингилларим кўз ўнгимдан нари кетмай қолишди, бирга ўқиган ўртоқларим: малла сочли Ортиқвой, дарса ухлаб ўтирадиган Шокиржон — ҳамма-ҳаммаларини соғиндим, кўргим келади. Аммо начора. Мен ўқимасдан агроном бўлмоқчи эдим, шунинг учун ҳам барча азобларга, барча машаққатларга тишимни тишимга қўйиб чидаган эдим, мақсадимга эриша олмадим, шарманда бўлдим!

— Нега?

Хўнграб йиғлаб юбордим. Туртиниб-суртиниб ўз уйимга бордим-да, бошимни кўрпага буркаб кўзларимда ёш тамом бўлгунча йиғладим.

— Қалпоқчам, эй сафарларда ҳамиша йўлдошим, мас-лаҳатгўйим, қани, ўзинг айт-чи, нега мен максадга эриша олмадим.

— Чунки илминг йўқ эди,— дейди қалпоқчам.

— Илм олиш учун нима қилишим керак эди?

— Ўқишинг керак эди...

— Нима?!

— Ҳа, ҳа, ўқитувчинг Қобилов, сеvimли директоринг Отажон Азизовичларнинг гапига қулоқ солишинг керак эди.

— Демак, сен мени чалғитган экансан-да, алдабсан-да!

— Йўқ, алдамадим, чалғитмадим. Фикрларинг хато эканлигини тушуниб олгин, деб кўлимдан келганча кўмаклашдим, ёрдамимни аямадим. Оч қолсанг овқат бердим, устинг йиртилса кийим-бош бердим. Фақат сен ўз хатойингни тушуниб олгин дедим,— деб сўзлайди қалпоқчам.

Яна ўйланиб кетаман, йиғлайман. Хато қилган бўлсам бордир, бунини шу пайтда ўзим ҳам тушуниб турибман. Аммо ўз хатосини бўйнига олишдан оғир нарса бўлмас экан. Майли, йигирма градусли совуқ сувда яланғоч сувга тушай, майли, жазирама иссиқда бир ҳафта сувсиз юрай, истасангиз, Москвагача пиёда югуриб бораман, истасангиз, бундан ҳам оғирроқ ишларни буюринг, ҳаммасини бажони дил бажараман. Аммо ўзим йўл кўйган хатони бўйнимга олгим келмай турибди. Тўғри, киши ўқимаса, ёшлигида илм ўрганмаса агроном ҳам, шоир ҳам, инженер ҳам, артист ҳам бўла олмас экан, ҳа, бўла олмас экан. Ишонмасангиз, мана, қалпоқчам бугундан эътиборан бўшади, уни кийиб чарчаганингизда дунёни айланишингиз мумкин...

Секин ўрнимдан туриб, юз-кўлимни ювдим. Тўйиб овқатландим. Қорнинг тўқ бўлса миянг яхши ишлайди деганлари рост экан. Қорним тўйгач, миям ҳам ёғланган мотордек ишга тушиб кетди. Дарҳол совға-саломлар олиш учун магазинларга қараб югурдим. Қишлоғимизда юрганымда, вазифаларни бировдан кўчириб олишни кашф қилганимдан кейин, дарсликларимни ўртоқларимга эсдаликка деб улашиб берган эдим. Шунинг учун тўпланган пулимнинг бешдан бир қисмига чамадонни тўлдириб дарсликлар, 54 та обшйй дафтар олдим. Синглим Донохоннинг кўнғир сочига деб, оқ лента, Ойшахонга олти хоналик чарм папқа, ойимга кўк шохи дурраю дадамга атаб жун кўлқоп харид қилдим. Ҳурматли ўқитувчим Қобилов билан Отажон Азизо-

вични ҳам курук кўймадим, албатта. Бирига авторучкаю иккинчисига гул соладиган ваза олдим.

Қандай қилиб поездга чиқиб олганимни ўзим ҳам билмайман. Хайр, эй кадрдон шаҳар! Шляпа кийган шоирлар, гапга уста артистлар, Сизларга ҳам хайр, яхши қолинг! Саид ака, меҳрибон Саид ака, Сизнинг олдингизда қарздорман. Оғир кунда бошимни силадингиз, уйингиз тўридан жой бердингиз, инженерлик касбига ҳавас уйғотдингиз. Инженер бўламан, албатта, бўламан. Ўқийман, кунт билан, ҳавас билан ўқийман. Аввал аъло баҳолар билан ўнинчи синфни, сўнгра институтни ҳам битираман. Ана ундан сўнг ёнингизга қайтаман. Ҳозирча хайр, яхши қолинг!

Кетиб боряпман, жонажон кишлўғимга, она мактабим кучоғига қайтпман.

Поезддан тушиб чамадонларимни кўтардим-да, ҳовлиқиб, кишлўғимиз томон йўл олдим. Ҳамма нарса ҳал бўлди ҳисоб, аммо ишонсангиз, ҳалигача бир муаммони ечолганим йўқ. Кадрдон қалпоқчамни нима қилишим кераклигини шу соатгача ўйлаб кўрмабман. Олиб кетаверай десам, яна сеҳргар бўлиб кетишдан кўркаман. Кўчада ёлғиз қолдириб кетгани, гапнинг очиги, кўзим қиймайди. Яхшиси, қаердан топиб олган бўлсам, ўша ерга олиб бориб ташлайман, дедим-да, секин ўзидан сўрадим:

— Ҳўш, бунга нима дейсан?

— Жуда яхши фикр. Ўз жойимга, латтага ўраб охурга ташлаб кет... Сендан бошқаларга ҳам керак бўлиб қоларман.

Ниҳоят, иккимиз ажралишадиган минутлар ҳам келди. Қаердан олган бўлсам ўша ерга олиб бордим-да, ўпиб, бағримга босиб хайрлашдим. У ҳам менинг пешонамдан чўпиллатиб ўпиб олди, оз-оздан кўз ёши ҳам тўқдик.

— Хайр, кадрдон қалпоқчам!

— Хайр, қувнок дўстим Хошимжон.

Уйимизга кириб борганимда қоронғи тушай деб қолган эди. Кўча эшикни очишим билан биринчи бўлиб кўзим ошхонага қўлтигида ўтин олиб қираётган Донога тушди. У ҳам мени кўрди-ю, югуриб келиб бўйнимга осилиш ўрнига қўлидаги ўтинни ерга ташлаб юбориб, турган жойида ҳайкалдек қотиб қолди. Кейин:

— Опа, акамнинг арвоҳи келди! — деб қичкириб юборди.

Ошхонадан қўлида қапгир, ҳовлиққанча Ойша югуриб чиқди-ю, у ҳам менга кўзи тушиши билан: «Арвоҳ, арвоҳ-мисан!» дея додлаб юборди.

— Нима қилганларинг бу? Ахир, мен акаларинг Хошимжон бўламан,— дедим аччиғим чиқиб.

— Йўқ, сен бизнинг акамиз эмассан, акамиз ўлган!

— Ўлган?!

— Ҳа, ўлган, биз уни кўмганмиз. Э, арвоҳ, сен қаёқдан келдинг? — кўрка-писа сўрашди сингилларим.

— Очқ мазордан! — дедим тобора аччиғим чиқиб.

— Вой, ана, очқ мазордан деяпти, — деди Доно кўрқанидан ранги докадек оқариб. Мен ортиқча тоқат қилиб туролмадим. — Эҳтимол, ўлгандирман, эҳтимол, ўлмагандирман, лекин мен сизларни соғинганман, сингилларим! — Уларни ушлаб кўришмоқчи бўлиб олдинга ташланган эдим, икковлари ҳам: «Бизни арвоҳ кувди», деб додлаганча кўчага чиқиб кетишди.

Ўйлаб ўйимга етолмайман. Нима гап ўзи ёки узоқ вақт дом-дараксиз бўлиб кетганимга мени ўлдига чиқаришиб кўйишганмикан. Ундай десам, сизни кўмганмиз дейишяпти-ку? Тавба...

Уйда ҳеч ким йўқ, ойим ишдан қайтмаганга ўхшайди. Айвонда дадамнинг мотоцикли турибди. Демак, у чўлдан қайтгану, чойхонагами, идорагами чиқиб кетган. Ўйимиз, назаримда ҳеч ўзгармагандек. Фақат мен сув, дон бермай қийнаганим товукларнинг хонасини сад кенгайтиришибди. Товуклар «тағин келдингми» дейишаётгандек сеткадан бошларини чиқариб, менга тикилиб туришибди. Шу пайт кўчадан ойижонимнинг овози эшитилиб қолди:

— Болагинамнинг арвоҳини менга кўрсатинглар. Майли, арвоҳи бўлса ҳам бағримга босай, тўйиб-тўйиб юзларидан ўпай. Хошимгинам, қани сен?

— Ойижон! — деб юбордим ўзимни тутолмай.

Ойим мени бағрига босиб, сочларимдан ўпди, узоқ йиғлади.

— Болагинам, тирикмидинг? Ё чиңдан ҳам арвоҳми-сан? — деб сўради у қайтадан орқасига тисарилиб.

— Ойижон, нега мен арвоҳ бўлар эканман? Ахир, мен ўглингиз Хошимжонман-ку Хошимжон Рўзиевман.

— Демак, ўлмаган экансан-да?

— Қасам ичиб айтаманки, ўлган эмасман.

— Сени деб биз бошқа болани кўмибмиз-да бўлмаса..

Гап бундай бўлган экан: мёндан хат-хабар йўқ бўлиб кетгач, дадам билан ойим юрак-бағирлари эзилиб милиция органлари орқали кидиришга тушишибди... Узоқ вақт ҳеч қандай хабар бўлмапти. Ниҳоят, мен яшаб турган шаҳарнинг милиция бўлимидан «келиб ўглингизнинг ўлигини олиб кетинг» деган телеграмма келибди. Ойим билан дадам фарёд қилиб, дарҳол етиб боришибди. Ўликлар сақланадиган музхонада бўйи менинг бўйимга тенг келадиган, эғнида мен

уйдан кийиб чиқиб кетган қостюмга ўхшаш костюм, оёғида худди меникига ўхшаш ботинкаси бор бир ўлик ётган эмишу, калласи машина филдираклари остида қолиб мажакланиб кетганидан кимга ўхшашлигини билиб бўлмас эмиш. Шунда ойим ўликка ўзини ташлаб, дарров унинг кўкрагини очиб кўрибди. Чап елкасида худди меникига ўхшаш холни кўриб:

— Болагинам! — деб сочларини юлибди. Кейин ўша ўликни самолётга юклаб қишлоққа келтиришибди-да, ювб-тараб, барча расм-русмларни жойига қўйиб, йиғи-сиғи билан кўмишибди.

— Бугун роппа-роса икки ой бўлди,— деди ойим кўз ёшларини артиб. Ойижонимнинг хикояси тугамасдан кўчадан номимни айтиб чақирганча дадам ҳам кириб келди. Кейин кўшнилари, бирга ўқийдиган синфдош ўртоқларим, ўқитувчиларим тўпланишиб ҳовлимизга одам сиғмай кетди. Дадам дарҳол колхоз фермасидан кўй олдириб келиб сўйдириб юбордилар. Зиёфат бошланиб кетди. Ўзиям ўша куни роса маза қилдим-да: ковурилган гўштлардан, кабоблардан тўйиб-тўйиб ейман-да, ёнгинамда эркаланиб ўтирган Донохоннинг сочидан тортиб:

— Пучуқкинам! — деб қўяман.

САРИҚ ДЕВНИ МИНИБ

I боб

МУҲАММАД ПАЙҒАМБАРНИНГ ШЕЪРИ

Вой, эсим курсин, вой хомкалла бўлмай кетай! Қаранг-а, шунчадан буён сиз билан гаплашиб ўтирибману, қанчадан-қанча ҳикоялар сўзлаб берибману, сизга қишлоғимиз ҳақида бир оғиз ҳам гапирмапман-а. Ахир бир кунмас-бир кун Муллахошимбойни кўргингиз келиб қолса ёки хат орқали кўнглини сўрамоқчи бўлсангиз, лоақал, адресимни билмайсиз-ку! Йўқ, бари бир қачон бўлмасин сизни қишлоғимизга бир таклиф қиламан. Келиб уч-тўрт кун дам олиб, мевалардан маза қилиб еб кетасиз.

Эсингизда бўлсин, районимиз марказидан ҳар кун қишлоғимизга беш-олти марта автобус келиб-кетеди. Автобуснинг нақ пешанасига «Яйпан — Хўжақишлоқ» деб катта-катта ҳарфлар билан ёзиб қўйишган. Ёзиб қўйишмаса ҳам бўлмайди-да. Нега десангиз, шофёр Хўжақишлоқдан машинани қайтариш ўрнига янглишиб Рафқонга ўтиб кетиши мумкин. Шунинг учун ҳам «Хўжақишлоқ» деб ёзиб қўйишган. Ана шу қишлоқ бизнинг қишлоқ бўлади. Эсингиздан чиқмасин — Хўжақишлоқ.

Нима учун Хўжақишлоқ деб аташган десангиз, бунинг ҳам бир сабаби бор. Дадамнинг айтишига қараганда, илгариги замонларда бизнинг қишлоқда хўжалар, катта-кичик эшонлар, эшонбаччалар жуда кўп яшашган экан. У ёқ-бу ёқка битта-яримта рўдапо эшонми, қорни катта домлами, ёки қулогини чўзиб азон айтадиган сўфими, керак бўлиб қолса, бизнинг қишлоқдан олиб кетишар экан. Бордию битта-яримта қишлоқда эшонпochча ёки домла имом ишни пачава қилиб қочадиган бўлса, саллани қўлтиққа уриб, эшакка тесқари ўтириб тўппа-тўғри бизнинг қишлоқни мўлжалга олиб қочар экан-да, Узунқулоқ ота мазориди «дийдиё» ўқиб айшини суриб, кун кечирар экан. Шунинг учун ҳам бизнинг қишлоқни Хўжақишлоқ, деб аташган экан.

Қишлоғимиз шундоққина тоғнинг этагига жойлашган. Бу ерда ҳар хил мевалар шунақанги кўп бўладики, келиб кўрсангиз оғзингиз очилиб қолади. Сарғайиб пишадиган

ўриқлар, устида майизак бўлиб, тагига тўкилиб ётадиган олчалар, нордон гилослар дейсизми, шафтоли, узум, олма дейсизми, ҳар биттаси чала пишган тарвуздек келадиган анору, кўрғанда оғзингиз сув очиб кетадиган олтиндек саргайиб пишадиган нон беҳилар дейсизми — йўқ, бари бир, ҳаммасини айтиб адо қилолмайман. Одамларнинг айтишига қараганда, бизнинг кишлоқ витамин заводининг ўзгинаси эмиш.

Тоғ ичкарасига бир километрча юрсангиз, Узункулоқ отанинг қабри бор. Қабр атрофига осмон бўйи келадиган чинорлар, тепасига қарасанг дўппинг тушиб кетадиган садалар, беш кишининг ҳам қулочи етмайдиган йўғон толлар соя ташлаб туради. Бу атрофда катта-кичик ўн учта зилол сувли булоқ ҳам бор. Зиёратгоҳнинг қок ўртасидан шаркираб муздек сувли анҳор оқади. Суви бирам муздекки, чўмиламан десангиз дарров оёғингизнинг томири тортишиб қолади. Зиёратгоҳга ёз ойлари, айниқса, чоршанба куни одам демагани ёғилиб кетади. Бувижонимнинг айтишича, Узункулоқ отага астойдил сиғинган одам муроди мақсадига етмасдан қолмас экан.

— Аълочи ҳам бўп кетадими? — деб сўрайман бувижонимдан.

— Ҳа, аълочи ҳам бўлиб кетади, — тушунтиради бувижоним.

— Ўзи, Узункулоқ ота қайси фандан дарс берган, бувижон?

— Тавба қилдим де, эси йўқ!

— Тавба қилдим, бувижон, — деб қўяман мен ҳам...

Шундай қилиб, район марказидан автобустга ўтирасизда, тўппи-тўғри Хўжакишлоққа келиб тушасиз. Ўнг қўл томонда кўк гишдан чиройли қилиб солинган магазин, чойхона, кундузи фақат бир соат очиб, бошқа вақтда доим қулф турадиган дорихона, ундан сал нарироқда сартарошхона ҳам бор. Сартарошхонада бир оёғи йўқ уста Усмон амаки деган киши ишлайди.

Қачон соч олдиргани кирсангиз:

— Сочингизнинг ҳаммасини олайми ёки бир ланкалик қолдирайми? — деб сўрайди.

— Ҳаммасини олаверар экансиз, ойим айтдила, — десангиз:

— Пулингиз оз-ку, акаси! — деб қўяди уста амаки.

— Бўлмаса пулимга яраша олиб қўя қолинг.

Уста амаки хахолаб кулади-ю, сочингизни машина қайчи билан бирпасда қиртишлаб ташлайди.

Магазиннинг оркасида бир гектарча келадиган боғ бор. Мактабимиз мана шу боғнинг коқ ўртасига жойлашган. Ориф, Зокир, Икром — ҳаммамиз мана шу ерда ўқиймиз. Яшириб нима қиламан, бир-биридан чиройли бўлган икки баҳоларни мен мана шу ерда олганман. Севимли ўқитувчим Қобилов ҳам мана шу ерда ишлайдилар. Хозир бу ерда ҳеч ким кўринмайди. Нега десангиз, ҳаммаси каникулда, маза килиб дам олишяпти.

Қишлоғимиз марказидаги одамларнинг иши тушиб турадиган биноларнинг бори йўғи шу. Қолгани колхоз марказида. Иши бор одамлар ўша ёққа боришади. Баъзан кунбўйи қишлоғимизда зиёратга келган бегона одамларнинг кети узилмайди, у ёқ-бу ёққа ўтиб туришади, майда-чуйда сўраб ўйма-уй эшик қоқиб юришади.

Магазин олдидан юқорига қараб кетган йўл тўппа-тўғри тоққа олиб боради. Икки томонига янги иморатлар солишган. Иморатларнинг орқа томони поёнсиз пахтазорлар. Бу ерларда Икромнинг дадаси Холиқ тоға бригадирлик қилади. Одамларнинг айтишича, у гўзанинг тилини билар эмиш, у билан пичирлашиб гаплашармиш. Шунинг учун ҳам ўтган йили Москвага бориб бир йўла иккита орден тақиб келган. Пахтазор тугаб, кетидан ўрик майдон, ундан кейин анорзорлар бошланиб кетади. Анорзорлардан у ёғига ўтмай кўя қолинг. Ҳаммаёқ тош, тошдан бошқа ҳеч нарса топмайсиз. Тоғдан туриб пастга қарасангиз, қишлоғимиз худди ичига гул солинган катта пиёлага ўхшаб кўринади. Бу ердан эски қишлоқдаги масжиднинг томи, янги маҳалладаги телевизорларнинг антенналари ҳам бемалол кўришиб туради. Ёнма-ён турган иккита антеннадан сал баландроғи бизники, пастроғи Орифларники, албатта. Аммо бувижоним бизникига келганидан буён телевизорни камдан-кам кўядиган бўлиб кетганимиз ёмон бўлди-да. Дадам билан ойим доим ишда бўлгани учун мен сал бузилиб қолган эмишман. Мени тартибга солиш, тарбиялаш учун ойим билан дадам маслаҳатлашиб, бувижонимни кўчириб олиб келишган.

Бувижоним айтадиларки, телевизор шайтоннинг ўйини эмиш. Ҳадеб кўраверсак, уйимиздан барака кўтарилармиш. Ундан кейин гуноҳимиз кўпайиб, нариги дунёга борганда савол-жавобда қийналиб колар эканмиз.

— Бувижоним, нариги дунёда савол-жавоб ҳам бўладими? — деб сўрайман.

— Ҳа, савол-жавоб ҳам бўлади.

— Саволни ким беради ўзи?

— Жаброил алайсалом, — деб тушунтиради бувим.

— Алгебра ҳақида ҳам ўша киши сўрайдими?

— Ишингни кил, тентак! — деб уришиб беради бувижоним. Мен бўлсам ҳаммасини билиб олгим келади. Шунинг учун кайта-кайта сўрайверамаи:

— Яхши жавоб берганга бешу ёмон жавоб берганга икки кўядими-а?

Бувижоним жавоб бермайди-ю, кўзларини олайтириб кўяди. Бу — гапни бас қил дегани бўлади. У киши кўчиб келгандан буён менинг ишларим ҳеч юришмай қолди. Кўчага чиқадиган бўлсам ҳам, кечкурун шерикларим билан кинога борадиган бўлсам ҳам, бари бир бувижонимдан рухсат олишим керак. Кейин кўли ишдан бўшади дегунча, мени ёнгинасига ўтқизиб олиб, тарбиялашга тушиб кетади: ҳар хил нарсаларни ёд олдиради. Мазмуни эса худди алгебра формулаларига ўхшаб жуда-жуда ҳам қийин, калламни мниг ишлатсам ҳам, бари бир тушунолмаймаи.

— Бувижон, буларингиз нима ўзи, ё шеърми-а? — деб сўраймаи.

— Ҳа, шеър деса ҳам бўлади, болам.

— Қимнинг шеъри ўзи?

— Муҳаммад пайғамбарнинг шеъри. Бунча эзма бўлиб кетдинг, қоквош! — дейди бувижоним аччиғи чиқиб.

Муҳаммад пайғамбарнинг шеърими ёки бошқа бировникими эканлигини суриштиришимнинг ҳам бир сабаби борда. Бир марта мана шунақанги шеърни деб (ўшаниям бувижоним ўргатган эди) мактабда роса кулги бўлганмаи. Ўшанда бешинчи синфни битираётганимизга бағишлаб кеча ўтказаетган эдик. Шерикларим шеър ўқинишяпти, ўйинга тушишяпти, ашула айтишяпти — ишкилиб, ўзларини кўрсатишяпти-да. Одилжон немисча шеър ўқиб, ҳаммаи оғзига қаратди. Кейин шунақанги каттиқ қарсақ чалиндики, нақ мактабинг томи кўчиб кетай деди. Мен ҳам ўзимни бир кўрсатиб кўяй деб шартта ўртага чиқдим.

— Ҳа, Хошим, ўйнаб берасанми? — хурсанд бўлиб сўради вожатиймиз.

— Йўк, шеър ўқиймаи.

— Жим, болалар! — деди вожатий икки кўлини кўтариб, — ҳозир Хошимжон Рўзиев сизларга шеър ўқиб беради... Қани бошла, Хошим.

Икки кўлимни ёнимга тушириб томоғимни бир кириб кўйдим-да:

— Муҳаммад пайғамбарнинг шеъри. «Кулху облоху аҳад», деб ўзим эълон қилиб юбордим.

— Нима? — деб сўради вожатий, яхши эшитмай қолди шекилли.

— «Кулху облоху аҳад», — деб тушунтирдим.

Болалар кийкиришиб, чапаклар чалиб «унақа шеърни бувижонингнинг ўзига ўкиб беравер» деб оғиз очиртиргани кўйишмади. Шунақанги уялиб кетдимки, ишонсангиз йиғлавораяездим. Ўшандан буён болаларнинг нега оғиз очиртирмаганига ҳеч тушунолмаيمان...

Мана ҳозир ҳам бувижоним менга Муҳаммад пайғамбарнинг яна битта шеърини ўргатмоқчи бўлаяпти.

— Ўзи ёзганми ёки бировдан кўчириб олганми? — деб сўрайман бувижонимдан. Мана шунақанги пайтда ўнг бетимга ё чап бетимга тарсаки келиб тушади.

— Тавба қилдим де!

— Демайман!

— Демайсанми? — бувижоним бу бетимга ҳам бир тарсаки туширмоқчи бўлиб интилганда сапчиб ўрнимдан турман-да, шаталок отиб қочиб қоламан. Нарирокка бориб, сўфига ўхшаб икки қулоғимдан чўзиб, оёқларимнинг учиди туриб, бошимни гоҳ ўнгга, гоҳ чапга буриб азон айтаман:

— Абдурайўўўм,

— Мадрайўўўм,

— Мол канўўў,

— Хў, манўўў.

— Хе ўўўл!

Ана шундан кейин десангиз, бувижоним шунақанги тутакиб кетадики, кани энди тутиб олиб сочларимдан битта-лаб юлса!

— Даданг келсин хали, сени оёғингдан остирмасамми! — дейди бувим икки қўлини мушт қилиб.

— Остирсангиз остираверинг. Менга бари бир. Қайта, нариги дунёда маза қилиб юраман,— дейман-да, бокками, кўчагами чиқиб кетаман.

— Шуни билгинки, мен сени одам қилмагунча қўймайман,— орқамдан бақириб қолади бувижоним.

Шундай қилиб, бувижонимнинг тарбиясидан бирпасгина бўшаб, катакдан қочиб чиққан товукдек, эркин канот қоқиб узок-узокларга ўйнагани кетаман.

II боб

ЙУҚ, ЗОКИР ДАНГАСА ЭМАС

Бувижоним отинбуви холаникига «Мушкулкушод» ўқитгани кетган эди.

Кўча эшигимиз олдидаги қум тўкилган майдончада икки кўлимни ерга, оёқларимни осмонга қилиб шу алфозда ол-

динга, оркага юриб синглим Донохонни кикирлатиб кулдираётган эдим, кўчадан Зокир ўтиб қолди. Зокир билан биринчи синфдан буён бирга ўқиймиз. Гавдасини кўрсангиз ўн биринчи синфда ўқийдимиз, дейсиз. Аммо юрак деган нарсадан зиғирча ҳам йўқ. Ҳатто ўзи тенги қиз болалардан ҳам кўрқиб, битта-яримтаси бехосдан тегиб кетса дарров бориб ўқитувчимизга чакимчилик қилади, директорга айтишдан ҳам тоймайди. Қизлар ҳам аксига юриб нуқул ўшанга тегажақлик қилишади. Мактабдан қайтаётганда тўртта-бештаси бир бўлиб, олдиларига солишиб, қувалаб келишади. Тутиб олиб уришмайди-ю, аммо урамиз деб бечоранинг нақ юрагини ёришади. Бунинг устига Зокирнинг дарсда ухлаб ўтирадиган одати ҳам бор. Ухлаганда ҳам жуда каттик ухлайди. Турткилаб уйғотиб:

— Нега ухлайсан? — десангиз, оғзини катта-катта очиб эснайди-да:

— Қани, ухлаганим,— деб тониб туриб олади. Ҳатто бир куни мактабимиз ҳовлисидаги майдончада, физкультура машқлари ўтказиладиган ёғочнинг устида оғзида нони билан ёғочга посанги бўлганча ухлаб қопти. Ўқитувчимиз турткилаб:

— Уят эмасми, йикилиб кетсанг нима бўлади! — деган эди, Зокир кўзини укалаб:

— Ухлаганим йўқ, ўзим шундай... дам олиб ётувдим,— деб қўя қолди.

— Ҳа, Зокиржон, йўл бўлсин! — деб чақирдим уни. Зокир юришдан тўхтаб мен томонга ўгирилди-да, негадир ўзида йўқ севиниб кетди. Чап кўлтиғида уч-тўртта китоб, ўнг кўлида бодринг.

— Ия, сен шу ерданинг, шерик? Мен бўлсам, қарамабман ҳам. Ўзим ҳам ўйланиб кетаётувдим-да.

— Нималарни ўйлаяпсан?

— Ҳар нарсаларни-да. Зокир кўлидаги бодрингни қарсиллатиб ейишга тушди. Кейин шимининг чўнтагидан битта баррагина бодрингни олиб Донога узатди-да, менга қараб:— Ейсанми? — деб сўради.

— Ол-чи,— дедим оғзим сув очиб,— ўзи қаёққа кетаётувдинг?

— Дарс тайёрлагани.

— Ҳамма каникулда юрипти-ю, нега энди сен дарс тайёрлар экансан?

— Эшитганинг йўқми?

— Нимани эшитаман?

— Мен кузги имтиҳонга қолганман. Она тилидан, рус тилидан, ундан кейин алгебрадан ҳам... Учовидан кузги

имтихон топширишим керак. Кураторимиз сен ўзинг бўлаган боласан, ақл-хушинг ҳам жойида, фақат ёзда жиндаккина ҳафсала қилсанг ҳаммасини бешга топширасан, дедилар.

— Ҳали кузгача анча бор-ку, бари бир эсингдан чикиб қолади.

— Мен ҳам шунақа десам, ойим «бугундан бошлаб дарс тайёрлашга киришмасанг, кечаси ухлатгани қўймайман, бошингдан сув қўяман» деяпти... Биласан-ку, кечаси ухлмасам, мен касал бўлиб қоламан... Бодрингдан тагин битта берайми? Ма, олавер, бу чўнтагимда ҳам бор. Ойимга билдирмасдан аста бокка ўтдим-да, чўнтақларимни тўлдириб бодринг уздим. Кейин шимимни ечиб девордан ирғитиб юбордим. Чикаётганда ойим «шимингни кийиб ол» деган эди:

— Трусикда кетавераман, шим кийсам терлаб кетиб, юрагим қисилади,— дедим. Кўчага чиксам шим ариққа тушиб жикка ҳўл бўпти... Оркамни офтобга тўғрилаб кетяпман. Биласанми, ҳозир мен Аббосларникига боряпман... У менга ота бўлган.

— Ота дедингми? Қандай қилиб ота бўлар экан? У сендан кичкина-ку! — дедим ҳеч нарса тушунмай.

— Билмасам, ўқиш тамом бўлаётган куни завучнинг кабинетида учала фандан ҳам яхши ўзлаштиришига ўзим ёрдам бераман, ота бўламан деди-да.

— Оталиққа оламан дегандир? — деб сўрадим.

— Билмасам, ишқилиб шунақа деди-да.

Донони уйга киритиб юбориб, Зокир билан анчагача гаплашиб ўтирдик. Ўзиям бир-биримизни роса соғиниб қолган эканмиз. У менинг йўғимда мактабда бўлиб ўтган воқеаларни бир бошдан гапириб берди. Қизлар унга кун бермай қўйишибди. «Уйқучи», «дангаса» деб роса жиғига тегишибди. Зокир битта-яримтасини тутиб олиб роса дўппосламокчи ҳам бўлипти-ю, ке қўй, шуларга тенг бўлиб обрўйимни тўкиб юраманми, деб индамапти.

— Ўзинг айт-чи,— деб сўради мендан кетма-кет эснаб,— мен уйқучиманми-а?

— Ҳеч ҳам-да. Дунёда сендан кам ухлайдиган бола йўк.

— Бунинг устига мени доим дангаса дейишади.

— Бўлмаган гап, сени дангаса деганларинг ўзи дангаса! — дедим дўстимнинг қўнглини кўтариб. Кейин икковимиз кузги имтихон масаласини ҳам бафуржа ўтириб гаплашиб олдик. Аслини олганда бунинг ҳеч кераги йўк. Бир йўла уч фандан ёмон баҳо олгандан кейин, яхшиси ўша

синфда қайтадан ўқиб, илмнинг пойдеворини тагидан мустаҳкамлаб чиққан маъжул. Тагидан мустаҳкамламасанг ишлар чаток: еттинчига ўтганинда имтиҳонларда яна йиқилиб қоласан, саккизинчида ундан баттар бўлади, ўнинчини битиргунигча мана шунақанги кузги имтиҳонларга қолавериб нақ ийигинг чиқиб кетади. Ундан кўра олтинчи синфда илмнинг пойдеворини мустаҳкамлаб олиш керак. Ана ундан кейин юкори синфларда доим бешга ўқийсан, эҳтимол, хурматинг ошиб кетса, сени синфком ҳам қилиб юборишар, аълочи сифатида лагерларга борасан, маза қиласан, деб тушунтирдим дўстимга.

— Қалай бўларкин-а? — деди Зокир иккиланиб.

— Қалай-палайи борми. Биласанми, мен саёҳатда юрганамда битта билимдон бола билан дўстлашиб қолдим. Ўзи еттинчида ўқийди-ю, билими шунақанги зўрки, гаплашсанг оғзинг очилиб қолади. Нега сиз бунақанги билимдонсиз десам, акаси, мен ҳар бир синфда икки йилдан ўқиганман, олтинчида уч йил ўқидим, дейди. Шунинг учун ҳам ўқитувчилар уни сизлаб гапирар экан.

— Ростданми-а? — деб сўради Зокир ҳаваси келиб.

— Рост. Хўп десанг, олтинчида бирга ўқиймиз. Ҳатто бир партада ўтирамиз. Уйқунг келиб қолса, менинг тиззамга бемалол бошингни кўйиб хуррақни тортиб ухлайверасан...

— Қўлни бер! — деди Зокир ўрнидан туриб. — Гапингдан қайтмайсан-а?

— Йўк, қайтмайман.

Шу пайтда, негадир, ич-ичимдан севиниб, ишонсангиз, ўзимда йўк хурсанд бўлиб кетдим. Назаримда, Зокир ҳам шунақанги бир ҳолни бошидан кечирарди. Биз беихтиёр бир-биримизни кучоқлаб, шунақанги ўпишиб кетдикки, узоқдан кўрган одам, булар, албатта, жинни бўлса керак деб ўйлаши мумкин эди.

Бувижоним «мушкулкушод» га кетаётганида, Доно икковларинг шафтолини териб ёриб кўйинглар деб тайинлаган эди. Бирпас ўйнай, бирпас ўйнай деб, кунни ярим қилган эдим. Зокирни ишлашга кўндиргач, шошилиб бокка кириб бордик. Кун тепага келиб, ҳаммаёқни ёндираётган бўлса ҳам, боғ салқин, ғир-ғир шабада эсиб турганидан баҳаво эди. Гапни кўпайтириб ўтирмай ишга киришиб кетдик. Йўк, қасам ичиб айтаманки, Зокирвойини дангаса деганларнинг ўзи дангаса! Бунақанги чакқон ишлайдиган, бунақанги паҳлавон болани мен умримда кўрган эмасман...

Бир соат ўтар-ўтмас, етти туп шафтолининг мевасини териб, эсон-омон томга чиқариб олдик.

— Шерик, энди ёриб ҳам ташлаймизми? — деб сўради Зокирвой пешонасидан терини сидириб.

— Йўқ, энди бирпас дам оламиз.

— Мен чарчаганим йўқ,— деди Зокирвой,— сен бўлмаса бирпас дамингни ол, мен ёриб тураман.

— Мен сен чарчаб қолдингми деб ўйловдим. Чарчамаган бўлсанг ишлайверамиз. Мен-чи, Зокиржон, чарчаганимда яхши ишлайман.

Кун бирам кизидики, нақ миямизни қайнатиб юборай дейди. Оёқнинг остидан эса томнинг иссиғи уриб нафас олдиргани кўймайди. Зокиржон хомсезми бола эмасми, ҳадемай пишиллаб қолди. Жони кийналганидан ўзини қўярга жой тополмай, нукул ғинғиллаб ашула айтади, оғзини катта-катта очиб, мен ҳеч тушунмайдиган шакллар ясайди. Мен бўлсам, баданим сал салкин бўлармикин деган умидда қаҳратон кишни, оппоқ қорларни, оёғим совуқ қотиб яхмалак учган пайтларимни эслайман. Ниҳоят, пешиндан кейин шафтолини ёриб бўлдик. Зокир ўрнидан туриб, уюшиб қолган белини чангаллаб, керишди-да:

— Яна борми? — деб сўрамоқчи бўлган эди, овози чиқмади.

— Қани, тушдик энди,— дедим гандираклаб ўрнимдан туриб,— яна бирпас ўтирсак ўзимиз ҳам шафтоли коки бўлиб қоламиз.

Боққа кириб ариқ бўйидаги майса устига ёнбошладик. Қоринлар ҳам роса очган эди. Бир оз дам олгач, уйдан сузма қатиқ билан нон олиб чиқиш учун ўрнимдан турдим. Қайтиб чиқсам, Зокир аллақачон ухлаб қолибди. Хатто, туш ҳам кўраётганга ўхшайди, нега десангиз худди уйғок одамдек, қулимсираб ҳар замонда лабларини учириб-учириб қўяди. Ким билади, тушига нималар кираётган экан. Ё битта-яримта синфга аллақачон синфком бўлиб олдимикин-а!

— Мен ҳам жиндак мизғимоқчи бўлиб шунча уринсам ҳам, бари бир бўлмади — энди қўзим илинганда кизиқроқ бир воқеа эсимга тушади-ю, пикиллаб қулиб юбораман, уйқум қочиб кетади...

III боб

АМЕРИКАНЧА ФОКУС

Билмадим, шунақанги одат мана бу ёнгинамда пишиллаб ухлаб ётган, ширин-ширин тушлар кўраётган Зокирвойда ҳам борми, йўқми, бунисини аниқ билмайман-ку, аммо-

лекин мен бирон яхши ишни бажариб қўйсам, кетидан яна тагин шунақанги ишларни қилгим келаверади. Бир марта раҳмат эшитган куним иккинчисини ҳам эшитмагунча тиниб-тинчимайман. Мана, шафтолиларни битта қўймай томга чиқариб ёриб ташладик. Бунинг учун бувижонимдан раҳматлар эшитишим аниқ. Ҳатто дадам ҳам елкамга қўлини қўйиб:

— Оббо Ҳошимбой-эй, баракалла, ўғлим! — дейиши турган гап. Лекин шундай бўлса ҳам, шу пайтда қўшалок раҳмат эшитгим келиб, сапчиб ўрнимдан туриб кетдим.

Қўча эшигимиз олдидаги кумни уйимизни алебастр сувок қилдириш учун тўққанмиз. Дадам бир неча марта шу кумни элаб қўйгин деб тайинлагану, мен ўзимни жўрттага эшитмаганга солиб юрардим. Сим элак билан белкуракни олиб ишга киришиб кетдим. Эндигина икки-уч элак элаган ҳам эдимки, шу пайт, қўлларини орқасига қилиб керилганча Ориф ўтиб қолди. Кечадан буён шунақанги қилиб учинчи бор ўтиши. Ниманидир айтмоқчи бўлади-ю, мен гап ташламаганим учун баҳона тополмай, жимгина ўтиб кетаверади. «Оббо, нимасига керилар экан, еттинчига ўтгани учун бўлса керак-да! Биқинига иккита муштласаму еттинчиси кўриниб қолади-я...» деб ўйлаб:

— Ориф, қаёққа кетяпсан? — деб гапга солдим уни.

— Ишинг нима қаёққа боришим билан! — қўлларини биқинига тираб юришдан тўхтади Ориф.

— Ўзим сўраяпман-да.

— Биласанми, мен лагерга бориб келдим.

— Лагерь, қанақа лагерь?

— Лагерь нималигини билмайсанми ҳали?

— Йўк.

— Оҳ-оҳ! Лагерь шунақанги маза бўлар эканки, шунақанги роҳатижон бўларканки... Лекин у ерга фақат аълочи ўқувчилар боради-да, сенга ўхшаганларни қабул қилмайди...

Мана шу гапи менга ҳеч маъқул бўлмади. Қаранг-а, менга ўхшаганларни олмас эмиш.

— Картошка тергансизлар-да... — дедим аччиғим чиқиб.

— Ҳечам-да... Биз у ердан яхши ниятлар билан қайтдик.

— Ният? Қанақа ният?

— Ният дегани мақсад дегани, билдингми, шуниям билмайсан-а. Ўша ердаги вожатиймиз: ҳар бирларинг биттадан мақсад билан уйларингга қайтинглар. Қелгуси йил мана шу ерда яна учрашамиз. Ўшанда, ким ўзининг яхши

ниятини амалга оширди, ким ошира олмади, суриштириб кўрамиз. Биринчи ўринни олган кишига мукофот берамиз деди, билдингми! Мен уйимизда кутубхона очмоқчиман.

— Кутубхона?

— Бўласам-чи. Ўзим китоб тўплаб кутубхона очаман.

— Шунини ўрганиш учун лагерга бордингми-а?

— Ҳечам-да... Биз у ерда волейбол ўйнадик, тоғларга чикдик, сойларда маза килиб чўмилдик... Ундан кейин ҳар хил ўйинлар ҳам ўргандик...

Ориф ўзи мактанишни яхши кўрадиган бола. Қачон қарасанг, мактангани-мактанган. Ҳатто бировдан калтак еб келса ҳам, боплаб саваладим, деб керилади. Бир куни: «Мен тоғдан арслоннинг боласини ушлаб келдим, кулоқлари бир қариждан, тумшуги нақ челақдек келади, ҳар қандай бўрини ҳам таппа босади», деб мактаниб қолди. Бориб кўрсак, мушукдан сал катта бир лайча экан, бизни кўриши билан боғ томонга қараб вангиллаб қочиб қолди.

— Арслоннинг сал юраксизроқ эканми?! — десак, ўшанда ҳам бўш келмай «шошмай тургин ҳали, катта бўлганда кўрасан!» дейди.

— Айт-чи, қанақа ўйинлар ўрганиб келдинг? — деб сўрадим Орифдан.

— Ҳар хилидан ўргандик... Хўп десанг, сенга американча фокус ўргатиб кўяман...

Ростини айтсам, саёҳатда юрганимда жуда кўп фокусларни кўрганман. Бир хиллари шунақанги қийин бўладики, ақлингни ҳар қанча ишлатсанг ҳам, бари бир ҳеч нарса тушунолмайсан. Лекин американча фокусни биринчи марта эшитишим. Эҳтимол жуда қизиқдир, ўрганиб олсам бир кун иш бериб қолар, деб ўйладим-да:

— Ўшанингни менга ҳам ўргатиб қўй,— деб илтимос қилдим.

Ориф тўсатдан жиддийлашиб, бошини сарак-сарак қилди:

— Йўк, сенга ўргатмайман.

— Ўргатасан.

— Ўргатмайман дедим, ўргатмайман!

— Қани, ўргатмай кўр-чи.

— Биламан, ўргатсам дарров йиғлашга тушасан.

— Мен-а?

— Ҳа, сен.

— Мен йиғлайманми?

— Демак, йиғламайсан-а?

— Йўк, йиғламайман.

— Йўк, бари бир, ўргатмайман.

Ориф пайсалга солган сари американча фокусга бўлган кизиқишим ошаверди. Елвордим, илтимос қилдим, ишқилиб кўндирмагунча кўймадим-да.

— Бор бўлмаса,— деди Ориф ниҳоят юмшаб,— уйлари-рингдан қийиқ билан бир қулоқ пишиқ арқон олиб чиқ. Тезроқ чиқ, бўлмаса кетиб қоламан...

Кўз юмиб-очгунча арқон билан қийиқни олиб чиқдим. Кейин Ориф кўрсатиб, ўргатиб турди. Қийиқ билан кўзимни маҳкам боғладим. Ориф чилвир билан кўлларимни оркамга қилиб чандиб ташлади.

— Энди ерга чўккала! — деб буюрди у.

— Чўккаладим.

— Ўтган йили мени урган эдинг-а? — сўради Ориф.

— Кейин кечирим сўраган эдим-ку.

— Йўк, урганинг эсингдами?

— Эсимда. Қани фокусингни тезроқ кўрсат!

— Мана, мана, сенга американча фокус!!

Ориф югуриб келиб елкамга зарб билан шундай тепди ки пешонам билан ерга урилдим. Ўрнимдан турай десам, тутолмайман. Додлай десам, оғзимга кум тўлиб қолган, овозим чиқмайди. Бир маҳал елкамга суяниб ўрнимдан тураётган эдим, нимадир, Орифнинг тепкисидан кўра каттикроқ бир нарса қорнимга келиб урилди. Кетидан «безори, бошни эдинг-ку!» деган овоз ҳам эшитилиб қолди...

Кейин у ёғи жуда тез кетди: кимдир аввал кўлимни, сўнгра кўзларимни ечиб ташлади. Моторли велосипед миниб муюлишдан чиқиб келган Одилжон ака бехосдан менга урилиб, мункиб кетибди-да, бориб мияси билан тўппа-тўғри (мўлжални тўғри олганини қарангки) тутга урилибди.

— Безори, бошни эдинг-ку! — деди яна менга қарамай.

Бир нафасда ҳаммаёқни одам босиб кетди. Шовкин солиб, кўшнимизинг уйдан бувижоним ҳам чиқиб келди. Қаёқдандир ойим ҳам пайдо бўлиб қолди:

— Нима гап, нима қилдиларинг менинг боламни! — деди ойим йиғлагудек бўлиб.

— Болангизга жин ҳам ургани йўк,— деди Орифнинг ойиси. Шундан кейин ҳаммаси мени ўртага олиб, безоридан олиб безорига солишди. Ойим билан дадам мени жуда эр-калатиб юборишган эмиш, шу кетишда кетаверсам мендан кип-кизил безори чиқар эмиш. Гапни қаранг-а, безорининг кизилию сарини ҳам бўлар экан! Мен ҳамма айб Орифда деган эдим, балога қолдим. Қилғиликни қилиб нега тағин бировга тўнкайсан деб, хатто мени гапиртиргани ҳам кўйишмади. Ориф бўлса бир чеккада туриб тилини чиқариб, мени ҳадеб ажаб бўлди дегандек масҳара қиларди

— Ўзинг айтгин, кўзимни бойладингми? — деб сўрадим ундан.

— Хечам-да, — деди Ориф одамларга қараб. — Уннинг ўзи мени кистади, кўзиниям ўзи боғлади, арконниям ўзи олиб чиққан.

Ориф ёлғончилик қилиб ҳамма айбни менга тўнкагани учун жаҳлим чиққанидан сал бўлмаса йиғлаворай дедим. Ҳаммадан ҳам боши ёрилган Одилжон аканинг «сени мактабдан хайдатмасамми!» дегани ошиб тушди. Нега десангиз, у мактабимизда ўқитувчи бўлиб ишлайди. Отажон Азизовичга бир оғиз айтса — тамом! Катталар катталарнинг гапига тезроқ қиради-да, мен бўлсам бу йил енг шимариб астойдил ўқимоқчи эдим, ўзимни бир кўрсатиб қўяй, деган орзум бор эди.

Бувижоним кечгача бир оғиз ҳам гапирмади, қовоғини ҳам очмади. Фақат дадам ишдан келгандан кейин овқатланиб бўлишгач:

— Хошимингни тартибга чакириб қўясанми ёки устига керосин қуйиб ўт ёқворайми? — деб сўради.

Дадам дарров жавоб қайтармади, чой хўплади, яна хўплади. Мен бўлсам сўрида чалқанча ётиб осмондаги жимир-жимир юлдузларни томоша қиламан, американча фокус туфайли еган тепкидан елкаларим зирқираб оғрийди, «ишқилиб, мактабдан хайдатмаса бўлгани, хайдатмаса бўлгани...» деб ўйлайман.

— Ўт қўйсангиз, ўт қўяверинг, — деди ниҳоят дадам.

— Сенга доим ҳазил бўлса-да!

— Ҳазил эмиш... Епишганларинг Хошим бўлиб қолди. Болани ҳадеб ундок қил, бундок қил деявериш ҳам ярамайди. Тўғри кетаётган машинанинг рулини у ёк-бу ёкка буравёрсангиз авария бўлади, ойи. Бола ҳам бамисоли машинадай гап. Уни қил, буни қил деяверсангиз, анков бўлиб қолади. Ишингизга ёрдамлашяпти. Мана бутун шафтолини ёриб берибди.

— Ерган шафтолиси ҳам қуриб кетсин, — хали ҳам шаштидан тушмай деди бувижоним, — хомини термагин девдим, кейин кўлим тегмайди деб хомигача кўшиб узибди.

— Майли, ишлашга ҳам секин-аста ўрганайди.

Шу пайтда ўчок бошида идиш-товок ювиб ўтирган ойим ҳам гапга аралашиб қолди:

— Адаси, Одилжон бугун ўғлингизни мактабдан хайдатаман, деб кетди.

— Хайдатмайди, — деди дадам ойимга ҳам бўш келмай, бордию хайдатса, хафа бўладиган жойи йўқ. Шунча ўқигани ҳам етар. Инженер бўлмаса, тракторчи бўлар...

Нима, тракторчи бўлиб мен кам бўлдимми! Қимдан кам-миз. Мана, уй-жой қилдик, мол-ҳол қилдик, кассада пулимиз бор. Айтгандек, ойиси, хушхабар олиб келдим. Қани, чойдан куй-чи!

— Қанақа хушхабар экан? — ойимдан олдин сўради бувижоним.

— Чўлда ишлаб келганларга мукофот учун иккита «Москвич» ажратишган экан. Биттасини бизга берадиган бўлишди.

— Вой, машинами? — ҳовликиб деди ойим.

— «Москвич» машина бўлмай, тойчоқ бўлармиди, машина-да... Чойдан куй, деяпман!

Шу пайтда жуда хурсанд бўлиб кетганимдан нақ бўлмаса урра деб кичкириб юбораёздим. Аммо ўзимни ҳалидан буён ухлаганга солиб ётганим учун овозимни чиқаргани гапнинг очиги, жиндак уялдим. Аммо, шодлигимни бирор йўл билан ифодалашим керак эди-да. Шунинг учун бошлаб бир хуррак тортиб кўя қолдим. Қимдир кўча эшигимизни шиддат билан қокди. Ойим бориб эшикни очган эди, Зокирнинг ойиси экан:

— Мабодо Зокир бу ерга келмадимми? — деди у энти-киб.

— Келгани йўқ, тинчликми?

— Ош вақтида чиқиб кетганча дараги йўқ, — йиғламсираб деди Каромат холам, — кидирмаган жойимиз қолмади...

— Зокир шу ерда! — деб сакраб ўрнимдан туриб бокка югурдим. Кундузи бўлган ғалвалар билан овора бўлиб, Зокирни паккос унутиб юборган эканман. У ариқнинг бўйида, қандай ётган бўлса ўшандайлигича донг қотиб ухлаб ётарди. Турткилаб уйғота бошлаганимда орқамдан ойиси ҳам кириб борди.

— Тур-е, одам ҳам шунақа қаттиқ ухлайдими! — дедим иккала кулоғидан баравар чўзиб.

— Қани, ухлаганим, — деди Зокир эснаб, кейин тепасида турган ойисига кўзи тушиб қолди шекилли, шоша-пиша кўшиб кўйди: — Оғзингга қараб гапир, қани ухлаганим. Мен бу ерда дарс тайёрлаб ўтирибман, билдингми!..

IV боб

КИННА СОЛАДИГАН АППАРАТ

Энди ўзингиз ҳам билсангиз керакки, ваъда бергандан кейин уни бажариш масаласи ҳам бор. Кеча Зокиржонга алғов-далғов ишлаймиз, деб сўз берганман. Шунинг учун

хам у менга ишлашиб берди, ёмон ишламади, терляб-пишиб ишлади. Бугун мен уникага боришим керак. Аммо бувижонимдан қандай рухсат олсам экан? Кечаги гаплардан кейин дарров жавоб бера қолмас. Эҳтимол, Зокирнинг ўзи у ёқ-бу ёққа ўтиб қолар, унда жавоб олиш жуда осонлашиб кетарди-я. Шу фикр билан тез-тез кўчадан хабар олиб турибман.

— Хошим, туғадиган товукдек бунча бетоқат бўлиб қолдинг? — деб сўради бувижоним, — ке, игнадан мана бу ипни ўтказиб бергин, кўзим ўтмаяпти.

— Бетоқат бўлганим йўк, — деб тушунтирдим бувижонимга.

— Утир бўлмаса, намозлик ўргатаман.

— Юрагим қисилиб кетяпти, бувижон.

— Бўлмаса бокқа чиқиб салқинда бирпас сабзи ўтагин, Қара, шундай ўт босиб кетибди.

Бувижонимга Зокирга берган кечаги ваъдам ҳақида ётиги билан гапириб берган эдим, аввал қошларини чимириб ўйланиб турди-да, кейин сал юмшаб:

— Бошимга бирор галва орттириб келмайсанми? — деб сўради.

— Йўк, бувижоним, ҳеч қандай галва орттириб келмайман.

— Бора қол бўлмаса, бирпас ўйнаб дарров қайтгин.

Ох, менинг бувижоним ўзи бошқача-да. Шўхлик қилсанг қулоғингдан чўзишдан ҳам қайтмайди. Етиги билан гапирсанг, мана шунақанги гапингга дарров тушуна қолади. Бувижоним-эй, минг раҳмат сизга! Қатта бўлганимда сизга кўшқаватли кўзойнак олиб бериб бир хурсанд қилмасамми!.. Шу пайтда меҳрим шунақанги товланиб кетдики, югуриб бориб бувижонимнинг оппоқ сочларидан, тириш босган юзларидан қайта-қайта ўпдим-да, сакраб-сакраб, ирғишлаб кўчага югурдим. Остона олдида андак бўлмаса Доноҳонини кўкрагим билан уриб юбораёздим. Доно икки букилиб, чап кўли билан қорнини чангаллаганча йиғлаб қириб келар эди.

— Қим урди?

— Қорним оғрияпти, акажон!.. — Доно баттарроқ йиғлаб юборди. Бечоранинг сочлари тўзғинган, ранги бир аҳвол, юзи кичкина бўлиб кетибди — раҳмим келиб кетди унга. Дарров қўлтигидан олдим. Тикаётган чокни ерга қўйиб бувижоним ўрнидан турди. Ичкарида тепки машинада чок тикиб ўтирган ойм ҳам чиқиб келди. Худди биров чақиртириб келгандек идорага наряд топширгани кетган дадам ҳам келиб қолди.

Донони сўрига авайлаб ётқизиб бугун эрталаб нима егани, кеча, аввалги кунни нима егани тўғрисида суриштириб кетишди. Ун минутлардан кейин маълум бўлдики, Доно корин сўритадиган ҳеч нарса емаган экан. Қаймоқдан, умуман, корин оғримас экан.

— Кинна кирган болангга! — деди бувижоним гўштсиз, гадир-будур кафтини Дононинг пешонасига кўйиб, — бор, Сора кампирни айтиб ке.

Мен ялт этиб ойимга қарадим. Назаримда, дадамга қараганда, ойим кўпроқ ташвишга тушиб қолганга ўхшайди — кўллари билди-билдинмас қалтираб, юзи жуда-жуда ҳам гамгин бўлиб қопти.

— Югур, — деди ойим ҳам, — дарров олдинга солиб кел.

Очк айтиб кўя қолай, Сора холамни жинимдан баттар ёмон кўраман. Уйимиздан худойи таолонинг овози келади, деб ўғли Миробиддинхўжани хумга қамаб, кўлига тақинчоқлар тақиб минг кўйга солиб ўйнатганини ўз кўзим билан кўрганман. Шармандасини чиқарганман ҳам. Аммо бу ҳақда ҳеч кимга айтмаганман, айта олмас ҳам эдим. Нега десаңгиз, бу ишларнинг ҳаммасини кадрдон дўстим — Сехрли қалпоқчам билан биргаликда бажарганман-да. Оҳ, қалпоқчам, кадрдоним, қаерларда ётибсан, ҳозир?..

— Ойи, — дедим эътироз билдирмоқчи бўлиб.

— Югур деяман, ҳалиям шу ердამисан? — уришиб берди ойим.

Ростдан ҳам иккиланишнинг пайти эмас ҳозир. Бу ёқда жондан азиз синглим азоб чекиб, чинкириб ётибди-ю, мен бўлсам қаёқдаги хаёлларга бориб ўтирибман-а. Эҳтимол, Сора холам ром очишни яхши билмасу, кинна солишнинг устасидир. Ҳозир бориб «кинна соладиган аппаратингизни олиб дарров юрар экансиз...» дейман-да. Йўқ, бормайман, бари бир, у алдайди, бечора синглимнинг жонига озор беради.

— Ойи, у алдоқчи-ку! — дедим кўча эшик олдига етганда оркамга қайтиб.

Ойшани юборишди. Сора хола бир нафасда ҳовлиқиб етиб келди-да, айвонда ётган Донога кўзи тушиши билан оғзини катта очиб эснаб юборди. Хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг шу пайтда мени ҳам, ойим билан дадамни ҳам эсноқ тутиб қолса бўладими, оғзимизни кап-кап очиб, нақ уч минут чамаси «хай-хай-хай» лашиб наъма қилдик-да.

— Тоза қул билан исприк келтир, — буюрди Сора холам. Кейин бир нарсаларни пичирлаб фотиҳа ўқиди. Пиёлага солинган қулнинг бетини рўмол билан беркитиб Дононинг корнига суркай бошлади:

— Чик, чик, чикмаганингга кўймайман, — дерди холам ўзи ҳам кетма-кет эснаб, — эски тегирмонларга бор, қорни катта бойларга бор! Чик, чикмаганингга кўймайман...

Худди шу пайтда, назаримда Дононинг юзи ёришгандай бўлди. Эснаб, дадамга қараб кулимсираб кўйди. Ҳаммамиз хурсанд бўлиб кетдик. Ойим кинначи холамга пул, икки банка қаймоқ чиқариб берди.

Сора холам кетди. Мен эса сўрида оёқларимни солинтириб ўтирганимча ўйланиб қолдим... Шу Сора холамга ҳеч тушуниб бўлмайдн-да, ўзи. Бир қарасанг, одамларни алдаётган бўлади, яна бир қарасанг, энг оғир касалларниям кўз юмиб-очгунча даволаб кўяди... Ҳар қалай, мен ўшанда чакки иш қилганга ўхшайман. Бечора Миробиддинхўжанинг елкасига игна санчиб жонини кийнабман-а. Йўқ, ҳозироқ бориб ундан кечирим сўрайман, велосипедининг қосқонини букиб кўйган эдим, хақини тўлайман. Велосипед оламан деб, шафтоли сотиб пул йиғиб юрган эдим, ярмини олдим-да, Сора холамнинг орқасидан югурдим...

Миробиддинхўжа бўш челақни тарақлатиб чалиб уйдан чиқиб келаётган экан.

— Тўхта! — дедим энтикиб.

— Айтавер гапингни, — деди Миробиддинхўжа ҳаяжонланганимдан бир оз ташвишга тушиб...

— Сенга пул бермоқчиман.

— Нега энди менга пул берар экансан?

— Бергим келиб қолди-да, тўхта.

Секин қўлимни чўнтагимга солган эдим, Миробиддинхўжа мени уради деб ўйлади шекилли, челақни салангла-тиб қочиб қолса бўладими! Менам бўш келмай орқасидан қувлаб кетдим. Йўл-йўлақай пулни кўрсатиб боряпману ўшандаям ишонмайди, денг.

— Тўхта! — деб қичкираман.

— Тўхтамайман! — дейди Миробиддинхўжа орқа-ўнгига қарамай.

— Пул бермоқчиман ахир, тушунсанг-чи.

— Пулинг ўзингга буюрсин, ниятингни билиб турибман, — дейди бечора кўркиб. Охири етиб олдим-да, ўнг қўлим билан елкасидан тортиб ўзимга қаратдим:

— Ма, ол!

— Ўз-ўзимга беряпсанми? — кўзларини катта-катта очиб сўради Миробиддинхўжа.

— Ўз-ўзингга. Доно бутунлай тузалиб қолса яна берман, хўпми? Фақат тузалиб қолса бўлгани. Бечора бирам кийналувдики.

Миробиддинхўжа мана шу гапимдан кейингина менга ишонди. Пулни кўлига олиб, ўзида йўқ севиниб кетди:

— Хафа бўлма, бутунлай тузалиб кетади.

Ўзим ҳам шу пайтда хурсанд эдим. Аммо уйга қайтгач, мана шу шодлигимдан асар ҳам қолмади. Доно ўзини ерга кўтариб уриб чиқариб йиғлар эди.

— Бор, Сора холагни яна айтиб кел,— деди бувижоним йиғлагудек бўлиб турган Ойшага.

Ойим бувижонимнинг гапини қайтаришга ҳеч ботинолмасди, кўрка-писа:

— Доктор чакиртирсакмикан-а? — деб эътироз билдирди.

— Докторингга бало борми! — уришиб берди бувижоним. — Докторлар яра-чакага тузук.

Бир зум ўтмай Сора холам яна етиб келди. Бу гал кинна солмади-ю, Дононинг у ёқ-бу ёғини кўриб:

— Қорнинг оғримасдан аввал қаерда ўйновдинг? — деб сўради.

— Гумнинг тагида... — йиғлаб юборди Доно.

— Болагинамга девлар назар солибди. Гумнинг орқасидаги чангалзорда ҳар чоршанба кун и девлар базм қуришади, чангалзор сарик девларнинг макони...

Бувижоним, дадам, ойим, Сора холам тўртовлари бир нарсалар ҳақида узоқ маслаҳат қилишди. Улардан анча нарида ўтирган им учун гапларини шунча диққат билан кулоқ солсам ҳам, бари бир, эшитолмадим. Негадир, дадам бир-икки марта жаҳл қилиб ўрнидан туриб кетди. Бувижоним мени уришгандақа қилиб уришиб берган эди, дадам уф тортиб, яна ўрнига ўтирди. Сарик кўй, сарик кўйнинг калласи деганларинингина аранг эшитиб қолдим. Кейин Ойша икковимиз қориларни айтиб келадиган бўлдик. Дадам мотоциклга миниб, қаёққадир жўнаб кетди. Назаримда ё сарик кўй, ёки сарик кўйнинг калласини топиб келгани кетган бўлса керак.

— Ойша, сен эшитдингми, нима қилмоқчимиз ўзи? — деб сўрадим.

— Чилёсин қилмоқчимиз, — тушунтирди Ойша.

Чилёсин деганларини илгари кўп эшитгандиму, аммо қанақа бўлишини, ростини айтсам, ҳеч кўрмаган эдим. Маълум бўлишича, бу қори поччамларнинг вечери экан.

Қишлоғимизда учта қори почча бор. Учовлари қишлоқнинг уч чеккасида туришади. Одамларнинг айтишига қараганда, яқинроқ туришса бўлмас эмиш — бир-бирларининг гўштларини еб кўйишармиш. Менимча, бу ёлғон бўлса ке-

рак. Ахир ўзингиз ўйлаб кўринг, ҳеч жаҳонда одам ҳам бир-бирининг гўштини ейдими?

Сой бўйида турадиган қори почча жуда-жуда ҳам пака-на, семириб дум-думалок бўлиб қолган. Узокдан қарасангиз, худди Дононинг елим кўғирчоғига ўхшаб кўринади. Одамлар уни Данак қори деб аташади. Учинчи синфда ўқийдиган Ханифанинг бобосини эса Бодом қори, деб чакиришади. Бодом қори Данак қоридан сал новчароғу, аммо оёқлари жуда-жуда ҳам калта, кўллари ундан калта. Узокдан қарасангиз ҳам, яқиндан қарасангиз ҳам бари бир мис самоварнинг ўзгинаси дейсиз. Учинчисини, Ёнғоқ қори дейишади. Ўзиям худди пўсти арчилмаган ёнғоқдек дум-думалок. Бунинг устига доим бошига саватдек салла ўраб юради. Бир куни узокдан кўриб қолиб, ишонасизми, буғдойзорда кўзикорин униб чиқибдими деб, югуриб бориб қарасам — қори поччам энгашиб ўтирган экан.

Мана шу учовларини чилёсинга таклиф қилиб келдик. Энг охирида Ёнғоқ қори поччамникига борган эдим. Қайтиб келсам Данак қори билан Бодом қори аллақачон етиб келишибди-ю, аммо кўча эшик олдида тил учида бир-бирига мулозамат қилиб туришган экан.

— Қани, марҳамат қилсинлар! — деди Данак қори кўли билан эшикни кўрсатиб.

— Йўк, йўк, ўзларидан бўлсин, — деди Бодом қори калта кўлини кўксига кўйиб.

— Йўғ-е, пирим, марҳамат, бошласинлар!

— Ўзларидан бўлсин, таксир.

— Йўк, йўк, пирим...

Худди шу пайтда икковлари ҳам эшикка баравар яқинлашиб, бир вақтда ёнбош бўлишиб ичкари кирмоқчи бўлишган эди, қоринлари катта эмасми, эшикка қисилиб қолишди.

— Қани, таксир! — деди биттаси.

— Йўк, ўзлари бир зўр берсинлар, — деди бошқаси. Назаримда иккови тенгдан интилган бўлса керак, эшикнинг нариги тавақаси шарақлаб очилиб кетди-ю, ичкарига қараб мункиб кетишди.

Ховлига кирсак, Ёнғоқ қори поччам аллақачон уйда ўтирибди. Тавба, бу ўнгимми ё тушимми деб ёкамни ушладим. У ахир ҳозиргина уйда эди-ку! Еки қанот боғлаб осмондан учиб келдимикин, ё далама-дала гўзаларнинг ичидан югуриб келдимикин?..

Беш минутдан кейин чилёсин деганлари ҳам бошланиб кетди. Қозонга янги сўйилган кўйнинг гўшtidан тўлдириб шўрва солинди. Мен кўл-оёғи чаккон бола эмасманми,

югуриб-елиб чой-пой ташиб хизмат қилиб турибман. Қори поччамлар чўкка тушиб ким ўзарга бош силкитишяпти. Данак қори амаким менга ўхшаб қайнатма шўрвани яхши кўрса керак, нега десангиз, икки кўзи ховлидаги ўчокда: қозонга картошка тушадими, пиёз тушадими, ҳаммасини кўриб, кузатиб турибди. Бир маҳал бўйинини чўзиб:

— Қелин, иккитагина гармдори ҳам ташлаворинг! — деб илтимос қилиб қолса бўладими.

Енғоқ қори поччам дадамдан жуда кўрқар экан. Нега десангиз, дадам уйга кирди дегунча, овозини баланд чиқариб қироат билан ўқийди. Чиқиб кетса, яна овози ичига тушиб кетади-ю, фақат «бай-бай-бай» дегандек бошини силкитиб ўтираверади.

Пешинга бориб, ҳаммаси тамом бўлди. Дадам учовларига ҳам пул, олтитадан чала кўпти патир, газетага ўралган гўшт улашди. Енғоқ қори поччам кўча эшикка борганда:

— Иншоолло, кизингиз шу соатдан эътиборан чопқиллаб кетади! — деб кўйди.

— Илоё айтганингиз келсин, таксир! — деди дадам кўлини кўксига кўйиб.

V боб

ЛАЙЛАТУЛҚАДР

Аммо, Енғоқ қори поччамнинг айтгани бўлмади. Ҳали пичирлашиб бир нарсаларни ўқиганда бутунлай бошқа нарсалар тўғрисида гаплашиб ўтиришган эканми ёки қори поччамлардан Дононинг қорнига назар солган сариқ Дев мутлако кўркмас эканми, ишқилиб, Доно тузалмади. Қайтага баттар бўлиб кетди, Биз Ойша икковимиз ҳозир сариқ Дев қори поччамлардан кўркиб шаталок отиб қочиб қолади деб ўйловдик, бунақа бўлмаганини кўриб, икковимиз ҳам хайрон бўлиб қолдик. Бундай қарасам, ойим билан дадам ҳам хайрон бўлиб, бир-бирларига тикилишиб ўтирибди.

— Дадажон, дадажон-ей! — деб бақириб юборди Доно қоринини чангаллаб.

Дадам сакраб ўрнидан туриб кетди.

— Яна қаёққа отланиб қолдинг шу пайтда? — ташвишланиб сўради бувижоним.

— Доктор олиб келаман.

— Қўйсанг-чи, болам бечорани олиб кетиб қолади

— Олиб кетса яна яхши, — дадам шошилиб бориб мотоциклни кўчага олиб чиқа бошлади, — бечоранинг шунча кийналгани ҳам етар. Сизнинг гапингизга кирмай, доктор олиб келганимда аллақачон тузалиб қолармиди...

Чилёсин дегани, ростини айтсам, бувижонимдан чикди. У кишининг одати ўзи шунақа. Доим кори почча, чилёсин, лайлатулқадр дегани-деган. Бувижонимнинг гапига кириб, ҳув бирда ҳам бутун кишлокқа гап бўлишимизга сал қолувди.

Бувижоним рўза тутарди. Мени рўза тутмасанг ҳам сахарликда туриб менинг ёнимда ўтирсанг ўрнига ўта-веради деб, бундай бир мириқиб ухлашга ҳам қўймасди, хар куни уйғотарди.

Бир куни бизникига Бувотин хола, Орифнинг ойиси Обида келинойим, фарзанд кўрмагани учун эри билан доим қўйди-чикди бўлиб юрадиган Хожархон опам ҳам-малари тўпланишиб бир нарсалар ҳақида роса гаплашишди. Кейин билсам, ўша кечаси лайлатулқадр ўтиши керак экан, пойламоқчи бўлиб тўпланишибди.

— Вой ўлай, қанақа рангда кўринади дедингиз? — деб сўради Хожархон опа.

— Одам бўлиб ҳам кўринадилар, — тушунтирди бувижоним, — ўт бўлиб ўзларини ўчокка ҳам урадилар... Ниманики тиласангиз, ўшани дарров мухайё қиладилар, айланай! Лайлатулқадрни кўрган пайтингизда ниманики ушласангиз ўша сариқ тиллога айланади, айланай...

Бувижонимнинг айтишича, ўтган йили қайси бир кишлокда қайси бир жувон кечаси лайлатулқадрни кўриб, фарзанд сўраган экан, тўққиз ою тўққиз кун деганда кўчқордек ўғил туғиб олибди. Буни эшитиб Хожархон опам худди ўша болани ўзи туккандек севиниб кетди.

Сахарликдан кейин ҳеч биримиз ухламадик. Биримиз кўчада, биримиз ҳовлида, ҳаммамизнинг кўзимиз осмонга тикилган — постда турган соқчидек ҳушёр турибмиз. Бир маҳал кўчада аллақандай шарпа эшитилиб қолди-ку! Хожархон опам ўнги-терсига қарамай, югуриб бориб ўша шарпани кучоклаб олди.

— Қўйворинг мени! — деди шарпа қўрқиб.

— Айланай, Лайлатулқадрбувам! — йиғлагудек бўлиб деди Хожархон опам, — биринчи бўлиб сизни мен кўрдим.

— Қанақа лайлатулқадр?.. Мен Абдуқодир бўламан.

— Айланай овозингиздан. Тилагим шуки...

— Қўйворинг мени, уят бўлади!

— Қўйвормайман, бирдан-бир илтимосим

Худди шу пайтда Обида келинойим ҳаллослаб келиб, халиги одамнинг этагидан маҳкам ушлаб олди.

— Олинг, кўлингизни! — деди Хожар опам аччиғи чиқиб, — биринчи бўлиб мен кўрганман.

— Вой кўшни, икковимиз тенг кўрдик-ку. — Обида келинойим ҳам кизишиб кетди.

— Қўйворинглар, — деди бегона одам силкиниб, — мен ҳеч қандай лайлатулқадр эмасман. Бекободлик Абдукодир бўламан. Фермадан келяпман, тушунсангизлар-чи, фермадан! Молларга ҳашак солиб келяпман.

Шундай деб, Абдукодир ака бир силкиниб аёлларнинг кўлидан чикди-да, йўлтўсар хотинларга учрадим деб кўрқиб кетган экан шекилли, кўлларидан эсон-омон чиқиб олганига шукр қилиб қочиб қолди. Кўйлагининг этағи Обида келинойимнинг кўлида қолибди...

Ховлига кирсам, бувижоним катта толни маҳкам қучоқлаганича қимир этмай қотиб қолибди.

— Бувижон, толимиз сариқ тиллога айланяптими? — деб сўрадим.

— Ишингни қил, тирмизак, — уришиб берди бувижоним.

Эртасига бу гапни кўни-кўшнилар эшитиб, бизнинг устимиздан роса кулишибди. Назаримда, бувижонимнинг гапига кириб бугун ҳам алданганга ўхшаймиз, бўлмаса, нега энди сариқ Дев халигача Донони қўйиб юбормай қорини чангаллаб, жонини қийнайди? Ростдан ҳам гумнинг олдида девлар яшармикин-а? Кечаси-ку, ўт қалаб ўйинга тушишар экан, кундузи қаёққа кетишади? Чангалзорнинг ичига беркиниб олишармикин-а...

Ўй-хаёлларга берилиб, ховлига дадам билан кетмакет доктор кириб келганини ҳам пайқамай қолибман. Доктор дарди оғирлигидан қора терга ботиб хушидан озай деб ётган Донони шошилиб у ёқ-бу ёғини кўрди-да, бошини кескин кўтарди:

— Кўричак бўпти!

— Нима қил дейсиз? — Шошилиб сўради дадам.

— Қани, машинага олиб чикдик.

Биринчи бўлиб бувижоним йиғлаб юборди. Қетидан ойим билан Ойша ҳам жўр бўлишди. Бемехр деб номини ёмонга чиқариб қўйишларидан қўрқиб, мен ҳам йиғлашга шунча уринсам ҳам кўзимга ёш келмаса бўладими?

«Тез ёрдам» машинасида район марказига — Яйпанга жўнадик. Дононинг ўнг томонида доктор, чап томонида дадам, оёқ томонида мен ўтириб олганман. Машина

кушдек учиб боряпти-ю, мен бўлсам негадир нукул сарик Дев хакида ўйлайман...

Кўричакни операция киладиган ориккина доктор касалхонанинг буфетида овқат еб ўтирган экан. Чап кўлида стаканда буғи кўтарилиб турган чой, ўнг кўлида бир бурда нон ушлаганча югуриб чикди-ю:

— Мен ҳозир... — деб яна буфетга кириб кетди.

Бир зум ўтар-ўтмас халат кийган эркак-аёл докторлар, ҳалиги мактабга комиссия келганда ўқитувчилар типирчилаб қолишади-ку, ана шундай типирчилаб қолишди. Бувижонимга ўхшаб кўзойнак такиб олган бир кампир дадам икковимизни оркасидан эргаштириб ҳар хил дориларнинг хиди анкиб турган бир хонага олиб кирди-да:

— Шу ерда ўтириб туринглар, — деб тайинлади.

— Қалай, кизалокнинг аҳволи яхшими? — ташвишланиб сўради дадам.

— Операцияга олиб киришди.

— Операция?! — дадам беихтиёр ўрнидан туриб кетди. Мен ҳам кўрққанымдан ўтиргандан ўтириб қолдим... Бордию йўк... Йўк... Ундай бўлмайди, соппа-соғ чиқади, албатта, соғ чиқади!

Доно-ей, сингилгинам-ей! Мен бўлсам доим сени хафа қиламан-а, иш буюраман-а. Бундан кейин сенга ҳечам иш буюрмайман, ҳаммасини ўзим бажараман, Хошимжон бажаради...

— Йиғлама, — деди дадам менга ўгирилиб, — кўз ёшларингни артиб ол. Эркак киши йиғламаслиги керак.

Дадам диванга чўкиб, болишига суянганча жим ўтирибди, бир нарсалар хакида ўйлаётганга ўхшайди. Аммо нима тўғридалигини билмайман. Мен бўлсам операция столида кийналаётган синглимнинг аҳволини кўз олдимга келтиришдан кўркиб жўрттага Данак қори, Бодом қори, Ёнғоқ қори поччамлар тўғрисида ўйлаб кетдим... Демак, сарик Девни ҳайдаймиз деб ёлғон гапиришган экан-да, дадамнинг машина оламан деб йиғиб юрган пулига чанг солгилари келиб қопти-да! Миробиддинхўжа-чи, Миробиддинхўжа! Тишимнинг ковагида асраб юрган пулимни олиб бориб берибман-а. «Қайтиб олмайсанми?» дейди-я тағин... Ҳаммалари ҳам шошмай туришсин ҳали, қайнатма шўрвага гармдори солиб ичишни кўрсатиб қўймасамми уларга!

Эшик очилиб йўл-йўлакай кўлидаги капрон қўлқопини ечиб орик доктор кириб келди. Пешонасидан, юзларидан

тер куйиляпти, жуда чарчаган кўринади, маст одамдек гандираклаб-гандираклаб кетяпти.

— Қалай, тузукми? — шошилиб сўради дадам.

Доктор хиёл кулимсираб, яхши дегандек, бошини сил-китди-да:

— Беш минут кечикканингизда... қизчадан ажралиб колардингиз,— деди дадамга қарамай. Кейин оппоқ со-чик билан юзларини артаётиб,— нега дард тутган захоти олиб келмадингиз? — деб сўради. Дадам ўзи жуда кам гапиради. Баъзи пайтларда гапиришга гап тополмай кун бўйи ғинғиллаб ашула айтиб юраверади.

Қарасам, шу пайтда ҳам дадам ҳали-вери жавоб бера-диганга ўхшамайди.

— Биз уни чилёсин килдирдик! — деб тушунтирдим докторга.

— Чилёсин? Қанақа чилёсин? — кизиқиб қолди доктор амаки. Кизиқиб қолгани учун мен ҳам сал тушунадиган-роқ қилиб гапирдим.

— Қори поччаларни тўплаб вечер қилдик.

Доктор амаки, назаримда, яна ҳеч нарса тушунмади. Елкасини қисиб менга бошдан-оёқ разм солди-да, «бу-нақанги жойга ёш болаларни олиб келиш ярамайди», деб танбеҳ берди дадамга.

— Қизалок тузукми ўзи? — деб сўради яна дадам.

— Бирор соатлардан кейин кириб кўришларинг мум-кин,— шундай деб доктор амаки чиқиб кетди. Айтгани-дек, роппа-роса бир соат ўтгач, дадам икковимизга оқ халат бериб, кўришга рухсат этишди. Қирсак, Доно оп-поқ чойшабларга ўралиб мушук боладек беозоргина пи-шиллаб ухлаб ётибди. Уйғотгани кўзимиз қиймай, оёқ учида юриб ташқари чикдик.

— Юр энди,— деди дадам мени кўчага бошлаб,— синглинг уйғонгунча кишлоққа бориб келамиз, ойинг билан бувижонингнинг кўнглини тинчитмасак, нақ юрак ўйноғи бўлиб қолишади-я.

Ўша кунни уйда бувижоним билан ойимнинг йўқлиги-дан фойдаланиб, Сехрли қалпоқчамни беркитиб кўйган жойга бориб эски-туски латталар орасидан уни яна топиб олдим.

— Қалпоқчам! — қичқириб юбордим севинганимдан...

— Ҳошимжон! — деди қалпоқчам ҳам қувончини ичи-га сиғдиrolмай.

— Мен сени соғиниб қолдим, дўстим!

— Мен ҳам қачон келасан деб кутиб ётгандим, ази-зим.

САРИҚ ДЕВНИ МИНИБ ОЛДИМ

— Шундай килиб, Донохонга ҳамла қилган сарик Дев билан олишсам майлими? — сўрайман қалпоқчамдан.

— Олиш, албатта, олиш.

— Ердам берасанми?

— Берганда қандок.

— Хўш, сенингча ишни нимадан бошласам экан?

— Кўзларинг юмилиб кетяпти, хозирча тўйиб ухлаб ол,— маслахат берди доно қалпоқчам,— эртага бир гап бўлар.

Чиндан ҳам уйкум келиб қолган экан, бошимни ёс-тиққа кўйишим билан пишиллаб ухлаб қолибман. Тонг саҳарда, ҳали ҳаммаёқда хўрозлар басма-басга қичкиришаётган бир пайтда бувижоним турткилаб уйғота бошлади.

— Турсанг-чи, кўзинг очигу ўзингни ухлаганга соласан-а.

— Ҳали эрта-ку, бувижон,— дейман кўзимни очгим келмай.

— Намоз ўқиймиз, тур, болам.

— Кеча ўқидик-ку, тагин ўқиймизми?

— Ҳар куни ўқилади. Тур деяпман.

— Бувижон,— дедим секин кўрпамни устимга тортиб,— бутундан бошлаб намоз ўқимайман.

— Нега энди ўқимас экансан?

— Намоз ўқиганлар... дўзахда куяр эмиш...

— Бу гап қайси пайғамбардан чиқди? — аччиғи чиқиб сўради бувижоним.

— Хошим деган пайғамбардан чиқди.

— Нима, нима! Яна бир гапир!

Йўқ, бувижоним билан ҳазиллашиб бўлмайди. Ойим бўлса бошқа гап, жаҳли чиққани билан урмоқчидек бир ҳамла қилади-ю, бари бир урмайди. Аммо бувижоним... бу киши келганларидан буён кулоқларим чўзилавериб ҳар биттаси нақ супрадай бўлиб кетди-я.

Сакраб ўрнимдан туриб ювиндим, намоз ўқидик. Кейин қаймоқ билан чой ичдик. Нонушта тугагач, дадам ўз ишига, бувижоним билан ойим Донохоннинг ҳолидан хабар олгани Яйпанга жўнаб кетишди. Мен бўлсам оёқни қўлга олиб, Зокирвойникига югурдим.

Лекин борганим ҳам кўп яхши бўлган экан-да, нега десангиз, бечора дўстим бир ўзи беда ўргиси келмай, эрталабки салкинда жиндак мизғиб олсамми, деб ўйла-ниб турган экан. Менга кўзи тушиши билан ўзида йўк севиниб кетди.

— Мен бўлсам, келмайсан деб турувдим,— деди у нима дейишини билмай.

— Кеча келардим-у, Доно касал бўлиб колди-да.

— Айтгандек, Донога нима бўлди ўзи?

— Дев ҳамла килибди унга!

— Дев! Қанақа Дев?!— Қўрканидан сапчиб ўрнидан туриб кетди дўстим.

Кеча уйимизга фолбин хола, Данак кори, Бодом кори, Ёнғок кори поччамлар келиб ўша Девни қувишга кўп харакат қилганларини, аммо ҳеч бир натижа чиқаролмай да-дамдан пул олиб кетганларини гапириб бердим.

— Мен бугун у билан жанг қилмоқчиман,— дедим га-пимни тугатиб.

— Ким билан?— шошилиб сўради Зокир.

— Ўша сариқ Дев билан-да, ким билан бўларди.

Зокир ўзи кўркок бола эмасми, Девнинг номини эшит-гандаёқ ранги оппоқ оқариб кетган эди. У билан олишмоқчи бўлганимни эшитиб, ишонасизми, оғзини очганча анграйиб колди. Кейин ишга тушиб бедани ўриб бўлгунимизча ҳам бу ҳақда бир оғиз гап очмади. Жўрттага гапни нукул бошқа ёққа буради денг. Агар биз иккимиз доим бирга бўлсак, ҳар қандай мушкул ишни ҳам кўз юмиб-очгунча бажариб ташлар эмишимиз, дарслардан ҳам нукул беш олармишимиз, энг безори болалардан ҳам зигирча кўркмас эмишимиз.

Мен мавриди келди деб ўйладиму Зокирни ҳам кечаси мен билан бирга борасан, Девга қарши жанг қиламиз, деб таклиф қилдим. Зокир бош чайкаб:

— Мен кечаси китоб ўқимоқчиман,— деб кўнмади.

Менинг ғалати бир одатим бор. Бировга айтмайман, деб сўз берсангиз сизга ҳам айтиб беришим мумкин... Агар битта-яримта одамни гапимга кўндирилмасам, дарров уни мақташга тушиб кетаман. Мақтайвериб, энг қайсар одамни ҳам бир зум ўтар-ўтмас ёгдек эритиб юбораман. Шу пайтда, ўзига сездирмасдан, Зокирвойни ҳам мактаб юбордим-ку. Ботирларнинг энг паҳлавони, паҳлавонларнинг энг ботири сен, дедим. Бора-бора ўзини бу гапга ишонтирдим ҳам.

— Билагингдаги кучни кара,— дедим гапимнинг охи-рида,— тўртта дев билан ҳам бемалол олишсанг бўлаве-ради.

Зокир сал юмшагандек бўлди.

— Шундай қилиб, сарик Дев билан олиш дейсанми?— билакларига кўз ташлаб сўради у.

— Нега энди сен олишар экансан. Менинг ўзим олишаман. Фақат сувсаб қолганимда сув бериб турсанг бўлди.

— Қўлни бер!— Зокир паҳлавонлардек оёқларини кериб ўрнидан турди-ю, нимадир эсига тушиб кетди шекилли, шошилиб сўради:— Бордию Дев мени осмонга олиб чиқиб кетса нима қиламан? .

— Кўркма, олиб чиқиб кетмайди. Бордию кўрксанг арқон олиб бориб мен сени тутга мақкам боғлаб қўйишим ҳам мумкин.

— Тўғри айтасан. Яхсиси, бойлаб қўя қол мени,— маслаҳатга кўнди Зокир,— тагин Дев кўтариб кетса ойим ахтариб юрмасин.

Зокир билан гапни бир жойга қўйиб, ташқарига чиқдимۇ қадамим сустлашаётганини сезиб қолдим. Бундок ўйлаб қарасам, ҳазил-ҳазил билан катта ишни бошлаб юборибман. Ахир Дев Орифнинг кучуги эмаски, бикинига пойлаб туриб битта тепсанг вангиллаб қочиб қолса. Эртақларда айтилишича, девлар жуда кучли, жуда маккор бўлишади. Бунинг устига уларнинг сеҳргарликдан ҳам хабари бор. Шундай бўлгандан кейин мен ҳам тузукрок тайёргарлик кўришим, иложи бўлса, уни ғафлатда босишим, ҳеч бўлмаганда майдонга ўт қалаб ўйинга тушаётган пайтида хужум қилиб қолишим керак.

Тўппа-тўғри Сора холамникига йўл олдим. Аввал Миробиддинхўжани топиб кечаги пулимни қайтариб оламан. Нега десангиз, ойиси кинна солгани билан, бари бир Доно тузалмади. Тузалмагандан кейин бировнинг пулини чўзиб қўйсин-да... Ундан кейин Сора холамдан сарик Дев ҳақида сўраб ҳаммасини билиб оламан. Ахир сарик Дев ҳақида кеча биринчи бўлиб фолбин холам гап очган эди-да.

Миробиддинхўжа уйларида кўринмайди. Сора холам ғир-ғир шабада эсиб турган айвонда атлас кўрпачаларнинг устида маза қилиб дам олиб ётибди, ҳар замонда кўлидаги бир даста райхон билан хира пашшаларни ҳайдаб қўяди.

— Ассалому алайкум, холажон!— дедим келганимни сездириш учун.

— Мулла бўлинг, мулла бўлинг,— деб фолбин холам аста ўрнидан туриб ўтирди,— кел, ўғлим, кел.

— Миробиддинхўжа бўлса ўйнаймиз деб келувдим.

— Ўртоғинг далага қовунга кетувди-я. Хабаринг йўқми, бугун колхоз қовун узибди... Доно тузукми?

— Тузук. Кеча операция килишди. Доктор яхшиямки кинна солдирганларинг, бўлмаса ўлиб қолар экан, деди.

Шундай дейишим билан негадир, Сора холам кулиб юборди. Оёғига қўнган пашшани райҳон билан бир уриб:

— Оббо ўғлим-эй, шундай дедими-а?— деб сўради.

— Ха, шундай деди.

— Бундан кейин ёлғон гапирмагин, ўғлим, хўпми?

— Хўп бўлади, холажон,— дедиму ёлғон гапирганимни сезиб қолгани учун бу ёғини сал тўғрилаб гапира бошладим.— Ундан кейин, бувижоним, гумнинг олдига борманглар, у ерда Девлар макон курган; зиён етказди деяптилар... Ростдан ҳам ўша ерда Дев борми, холажон?

— Мана энди ўзингга келдинг, болам,— Сора хола кўлидаги райҳондан бир шинча узатди,— ма, искаб-искаб ўтир, макон курган. Бемахалда у ёқларга бора кўрмагин.

— Кечасию кундузи бўладими-а?

— Йўқ, кўпроқ кечаси бўлишади.

— Кундуз-чи, кундузи каёкка кетишади?

— Кундузи Кўхикофга учиб кетишади, болам.

Кейин Сора холам, мен яхши бола бўлганим учун, бошқа нарсалар хақида ҳам гапириб берди. Девлар гоҳ канот чиқариб кушдек учар экан, гоҳ шамол бўлиб гувиллар экан, гоҳ сув бўлиб шалдирар экан, гоҳо одамга ўхшаб ҳам кўриниб қолар эмиш... Бир кун Сора холам нариги кишлоқдан келаётган экан, йўлда Миробиддинхўжага ўхшаган бир бола йиғлаб ўтирган эмиш, нега йиғлайсан деса — баттар йиғлармиш. Юр, уйга олиб кетай деса, юролмаيمان дермиш. Шунда Сора холам раҳми келиб орқасига опичиб олган экан, аввал кушдек енгил туюлибди, кейин тегирмон тошдек оғир бўлиб кетибди. Сора холам тер босиб:

— Ке, ўғлим, энди бирпас пиёда юргин!— деб бундок елкаси оша назар ташласа, орқасида бир коп тезак турган эмиш.

— Хола, сиз кўркиб кетмадингизми?— деб сўрадим.

— Кўркмадим, кўрксам зарар етказарди,— деб тушунтирди Сора холам.

Юрагимга ваҳима тушиб қолди. Қизик, ваҳима кучайган сари Дев билан бўладиган олишувга бўлган кизикишим ҳам ошаверди. Охири омонсиз жанг килишга қарор қилдим. «Майли, бувижоним намозлик ўргатаман деб нак жонимни ҳикилдоғимга келтириб қўйди. Қулоғимдан чўзавериб безор қилди. Ўлсам, қайта шулардан бир йўла қутуламан. Бордию уни ўлдирсам яна шуҳратим чиқади, обрўйим ошади, яна мулла Хошим бўлиб кетаман...»

Кун ботарга бориб ҳаммаси тайёр бўлди. Зокирникига бориб, ойсидан «Зокиржон кечаси бизникида ётсин, китоб ўқиймиз», деб рухсат олдик. Бизникига келиб бувижонимни «Зокирларникида ётиб икковимиз намозлик ўрганмоқчимиз», деб кўндирдик-да, жанг бўладиган жойга қараб йўл олдик.

Гум деганимизни сизга тушунтириб берсам, у уйимиздан ярим километр нарида. Паст томони пахтазор, тоғ томони одам ўтиб бўлмайдиган чангалзор. Ана шу чангалзорлар орасидан ёйилиб катта анҳор оқиб чиқади-да, пахтазорга етай деганда уч метр баландликдан пастга шалдираб тушади — мана шу ерни гум деб атаймиз.

Коронғи тушиши билан ўша жойга етиб олдик. Дархол у ёк-бу ёққа кўз югуртириб жанг бўладиган жойни ўзимча чамалаб ҳам кўйдим.

— Шерик, хо шерик,— деб мени турта бошлади Зокиржон,— мен... мен... қалтираб кетяпман.

— Совқотдингми?

— Йўқ, совқотмадим.

— Нега қалтирайсан бўлмаса?

— Юр, кета қолайлик. Жангни эртага қилармиз.

— Ўлардек кўрқоксан-да.

— Ким кўрқоқ?

— Сен-да, ким бўларди.

— Мен-а!

— Ҳа, сен.

— Бўпти,— деди Зокир аччиғи чиқиб,— қани ўша Девинг келсин-чи, яккама-якка олишмасамми!

Шундай деб, Зокир жим бўлди. Икковимиз харсанг тошнинг панасига ёнбошлашиб олганмиз. Бу ердан қишлоқдаги уйларнинг-чироқлари бемалол кўриниб туради. Шамол қулоғимизга одамларнинг бақириб-чакирганини, сутга тўймай қолган бузоқчаларнинг эркаланиб маъраган овозини келтириб уради, бугун клубда кино бўлаётган бўлса керак, кимдир «Олға!» деб бақиряпти.

Ой чиқиб, чангалларнинг учи йилтираб қолди, осмон хиралашиб атроф ёришгандек бўлди. Энди чангалзорни ҳам, пахтазор томонни ҳам бемалол кўрса бўлади.

— Бугунги воқеа ҳақида бировга оғиз очсанг, жонингдан умидингни узавер!— деб пичирладим Зокирга.

— Ҳўп,— деди Зокир ҳам,— ҳеч кимга айтмайман.

Шу пайтда сувнинг шалдираши бир оз пасайди-да, тўсатдан яна кучайиб кетди. Чангалзор орасида нимадир қичқирмоқчи бўлган хўроздек қанотларини тапиллатиб «хув-хув» деб кўйди. Кейин ҳаммаёқ яна сув қуйгандек жимжит бўлиб қолди.

Бундай карасам, Зокир аллакачон ухлаб копти. Бечорага шу пайтда негадир жуда раҳмим келиб кетди, оҳистагина бошини силаб кўйдим. Сўнгра ваъдамга биноан арқои келтирган эдим, ўшанинг бир учини дўстимнинг қорнига боғладим, иккинчи учини дев тугул алвасти ҳам ечолмайдиган қилиб тутга чандиб ташладим. Совкотиб шамоллаб қолса ойисидан балога қолмай деб кўйлагимни ечиб устига ёпиб ҳам кўйдим...

Елғиз қолғач, қўлтиғимдаги қалпоқчамни чиқариб бошимга қияётган эдим:

— Нега қалтирайсан?— деб сўради қалпоқчам.

— Ростини айтсам, кўрқяпман.

— Кўрқма, Кўрқоқлар ҳеч қачон муродига етолмайди.

Шу гап эсингдан чиқмасин,— кўнглимни кўтарди қалпоқчам.

Кўзга кўринмайдиган бўлиб олғач, ханжар билан милтиқни олиб нарирок кетдим... Кутяпман, кутяпман, вақт ярим кечадан ўтиб, уйқуларим келиб кетди ҳамки, аммо сариқ Девдан ҳамон дарак йўқ... Бир маҳал кўзим уйқуга кетай деб қолган экан, чангалзор ичидан шатир-шутур овоз эшитилиб қолди. Сакраб ўрнимдан туриб кетдим... Ана, келяпти! Ўзингни дадил тут, Хошим. Синглинг Донохоннинг ўчини оладиган пайт келди! Ўнг қўлимда яланғоч ханжар, чап қўлимда ўқланган милтиқ, майдонда паҳлавонлардек тик турибман. Дев менга қараб бостириб кела бошлади, ана, у яқин қолди: елкасида бир қоп юк. Назаримда, чангалзорда ўтириб олиб, 20—30 одамнинг гўштини еб, бошини қопга солиб кўтариб келаётганга ўхшайди. Оббо маккор-ей, афти ангорини бошлаб ўзгартириб, одамзод қиёфасига кириб олибди-я, хоҳ кўринг, хоҳ кўрманг, Данак қори поччамнинг ўзгинаси, дейсиз!

— Тўхта!— дедим бир одим олдинга ташлаб.

Дев тўхтаб, у ёк-бу ёкка назар ташлади-да, одамга ўхшаб:

— Астағфирулло!— деб кўйди. Кейин худди эски паровоздек пишиллаб мен томонга яна бостириб кела бошлади. Мени назаримда, кажава саватдек келадиган қорни билан босиб ўлдирмоқчига ўхшайди.

— Тўхта!— деб наъра тортиб юбордим паҳлавонлардек.

Дев оёқларини кериб тўхтади-да, яна «астағфирулло!» деб кўйди. Кейин пичирлаб афсун ўқий бошлади. Ҳа, мана энди жанг бошланади, энди кўрқоқлик қилишнинг пайти ўтди, қани, олға, Хошимбой!

— Қани айт, қиличбозлик қилишамизми, милтиқда отишамизми ёки кураш тушасанми?

Дев ўзини мугамбирликка солиб аввал калтиради, сўнгра мени чалғитиш учун:

— Сен кимсан ўзи? — деб сўради, — инсу жинсмисан ёки деу паримисан?

— Мен одамзодман.

— Одамзод? Одамзод бўлсанг нега кўзга кўринмайсан?

— Бу менинг ишим... Хўш, сенинг ўзинг кимсан? Сарик Девмисан ёки қора Девмисан? Айт?

— Мен Данак қори бўламан.

— Данак қори?! Нега бўлмаса чангалзорда юрибсан? Нега бегуноҳ одамларнинг калласини кўтариб юрибсан?

— Қалла эмас, бу — қовун. Қовун олиб келяпман.

— Қайси мамлакатдан ўғирлаб келяпсан?

— Мамлакатдан эмас, ўзимизнинг бригададан. Кундузи борсам меҳнат кунингиз йўқ экан, деб бермади. Шунинг учун кечаси ўғирлаб келяпман... Астаффирулло, э худо, ўзинг асрагин.

Дунёда ўзи девдан айёри бўлмас экан. Мени гапга чалғитиб, ҳаёлимни ўғирлаб секин-аста таппа босишнинг пайдан бўляпти. Йўқ, Хошимбой унақанги осонликча алданадиганлардан эмас. Яланғоч пичокни шартта кўкрагига тираб:

— Пичокбозликми? — деб сўради.

— Йўқ, йў-ў-ў-ўқ, пичокдан кўрқаман...

— Отишамизми бўлмаса?

— Асло, асло! Э одамзод, кўрқитма мени! — шундай деб, Дев елкасидаги қовунни ташлаб юборди. Демак, масала равшан. У мен билан кураш тушмоқчи. Фурсатни кўлдан бермай, бир сакраб елкасига миниб олдим.

— Енгилганингни тан ол, бўлмаса чилпарчин қиламан.

— Енгилдим. Э одамзод, енгилдим.

— Бундан кейин одамзодга зидан-заҳмат етказмайман...

— Хошимжоннинг синглиси Донохонга назар солганим учун тавба қилдим де.

— Дам солганим учун минг тавба қилдим.

— Бундан кейин «Коммунизм» колхозидан қовун ўғирламайман, деб сўз берасанми?

— Сўз бераман, қовун ўғирламайман, — деди Дев дағдағ калтираб. Энди нима қилсам экан, деб ўйланиб қолдим. Эртақлардаги пахлавонлар Девлар билан олишиб, уларни енггач, ўзларига қул қилиб олишади. Тоғдан ўтин ташиштиради, харсанглар келтириб, ҳашаматли уйлар солдиради. Томимиз тўла ўтин, уйимиз ҳали яп-янги. Шундай бўлса ҳам Девга осонликча жавоб бериб юборгим келмасди.

— Қани бир югур-чи!— дедим Девнинг жағига пичок-нинг дастаси билан уриб.

— Қаёкка югураман?

— Қишлоқни бир саёхат қилиб келайлик.

Дев бир уф тортиб олди-да, лўкиллаганича югуриб кетди. Лекин ўзиям роса маза қилдим-да. Қасам ичиб айтаманки, умримда бунақанги рохатижон бўлмаган. Мен сизга айтсам, велосипед миниб катайса қилгандан Девни миниб катайса қилган минг марта яхши экан. Оёғинг ҳам чарчамайди, ўзинг ҳам терламайсан, қадами сал сусайса, бошига бир муштлаб кўйсанг, тамом — зипиллаб югуриб кетади.

Қишлоқни икки марта айланиб, Девни яна гумнинг олдига қайтариб келдим-да, коптаги қовунларни елкасига ортиб:

— Қани, энди ўша Кўхикофингга қараб учиб қол!— дедим,— бундан кейин яна шу атрофларга келадиган бўлсанг жонингдан умидингни узавер!

Дев қушдек учиб кетди.

Шу пайтда Зокиржон эсимга тушди-ю, ростини айтсам, жуда ҳам кўркиб кетдим. Хали мен қари Дев билан олишаётганимда унинг болалари келиб Зокирни кўтариб Кўхикофга олиб кетган бўлса-я! Югуриб бориб қарасам, йўқ, дўстгинам ўз жойида экан — оқшом қандай уйкуга кетган бўлса шундайлигича ухлаб ётибди. Қалпоқчамни бошимдан олиб кўйнимга солдим-да, Зокирни турткилаб уйғота бошладим. Қани энди кимир этса. Дев бўғиб кетган бўлса-чи, деб ўйладиму шошилиб юраги уряпган-урмаяпганлигини билиш учун қулоғимни кўкрагига босдим. Хайрият, бўлмаган экан — юраги гупиллаб ишлаб турибди. Юраги дук-дук, дик-дик деб бирам чиройли уряптики, эшитган саринг эшитгинг келади. Бирпас эштай деб ётиб кўксига бошимни кўйганимча кўзим уйкуга кетганини ўзим ҳам сезмай қолибман.

Кимдир қулоғимдан қаттиқ чўзгандай бўлди. Кўзимни очсам, тепамада ойим, бувижоним, яна икки-уч аёл йиғлаб туришибди. Зокирни ҳам турткилаб уйғотишмоқда. Ойиси йиғлаб белидаги арқонни ечиш билан овора. Қуёш кўтарилиб нақ тепамизга келиб қолипти.

— Оқшом қаерда ётган эдиларинг?— дағ-дағ қалтираб сўради бувижоним.

Зокир менга қаради, мен унга қараб кўзимни қисдим-да:

— Зокирларнинг томида,— деб жавоб бердим.

— Бу ерга қандай келиб қолдиларинг?

— Билмаймиз,— дедик Зокир иккимиз.

— Милтиқ билан пичоқ қаёқдан келди?

Зокир иккимиз нима дейишимизни билмай бараварига елкамизни қисиб кўя қолдик. «Айтмадимми, буларни Дев кўтариб келган...» деди бувижоним ваҳимали овозда. Кейин Зокир икковимиз Девнинг кўлидан эсон-омон чиққанимиз учун бизга хурмату эъозлар билдиришиб уй-уйимизга олиб кетинди.

Уша кунни хунук бир хабар эшитдим.

Данак қори поччам «кечаси гумнинг олдида менга Дев ҳамла қилди, тонг отгунча олишиб чиқдим...» деб гап таркатибди.

Буни эшитиб, пешонам терлаб кетди. Мен янглишиб, сарик Дев ўрнига қори поччамни кечаси билан миниб чиққанга ўхшайман...

VII боб

ҚОРИ ПОЧЧАМ ПЕНСИЯ СЎРАЯПТИ

Уч-тўрт кунгача кўнглим ғаш бўлиб юрди. Нимаданлигини, ўлай агар, ўзим ҳам билмайман. Шу денг, кўнглим ғаш бўлган пайтларда кўлим ҳеч ишга бормаи сал анқовроқ бўлиб қоламан.

— Хошим, сал машқинг пастроқ кўринади,— деб сўради дадам ишга жўнаётиб.

— Нима дедингиз?

— Хафароқ кўринасан дейман.

— Билмасам.

— Е мен билан бирга боринг келяптими?

— Қаёққа, дада?

— Мен ишлаётган жойга-да.

— Жон деб бораман, раҳмат, дадажон!— Сакраб ўрнимдан туриб кўйлагимни кияётган эдим, гапимизни эшитиб ўтирган бувижоним:

— Рўзи! — деб дадамни чақириб қолди.

— Нима дейсиз?— деди дадам мотоциклга минаётиб.

— Ўзинг кетавер, Хошимнинг иши бор.

— Дарров орқасига қайтариб юбораман,— дадам менга қараб кўзини қисиб қўйди. Югуриб бориб мотоциклнинг орқасига ўтириб олдим.

Жўнаб кетдик.

Тоққа қараб чиқиб боряпмизу, севинганимдан дадажонимни маҳкамроқ кучоқлагим келади. Ўзи менинг дадам ажойиб-да. Мотоциклни мана шунақанги учуриб хайдайди, универсал хайдаб пахта чопик қилишни ҳам жойига қўяди,

бульдозер мниб ерларни текислаб ҳам кетаверади. Ундан кейин машинага ўтириб олиб гишт десангиз гишт, шағал десангиз шағал ташиб ишингизни бирпасда битириб беради. Шунинг учун ҳам дадамни у ёк-бу ёкка таклиф қилишгани қилишган. Пионер лагери қурилаётган жойнинг директори Абдушукуров амаки чўлга бориб, атайлаб дадамни бу ёкка олиб келган. Ўзиям Абдушукуров амаки дадамнинг бошлиғи билан нақ икки соат тортишибди.

— Йўк, Рўзивойни беролмайман,— дебди дадамнинг бошлиғи.

— Нега энди беролмас экансиз? Юкоридан топширик олиб келганман,— депти Абдушукуров амаки.

— Чунки Рўзивойни биз универсал деймиз, универсал чўлга жуда ҳам зарур.

— Афсуски, беришга мажбурсиз,— деб икки бошлик каттик тортишиб қолишибди-ю, охири дадамнинг ўзидан сўрашга мажбур бўлишибди.

— Бошқа жойга бўлса бормасдим, албатта,— депти дадам,— аммо пионерлар лагери қурилиши бўлгани учун йўк дея олмайман... болаларни ҳам бир хурсанд қилайлик-да, ахир...

Шундан кейин Абдушукуров амаки дадамни ўзининг энгил машинасига ўтказиб, тўппа-тўғри лагерь қурилаётган жойга олиб келибди-да:

— Ишни бугун бошлаймизми ёки эртагами?— деб сўрабди.

— Пайсалга солиб ўтираимизми?— деб дадам энгларини шимариб ишга тушиб кетибди.

Хаёлларга берилиб, қишлоқдан чиқиб тоғ йўлига бурилганимизни ҳам билмай қолибман. Бир километр юрилгач, Узунқулоқ ота мозори келади. Бугун чоршанба бўлгани учун узоқ-яқиндан келган зиёратчиларнинг ҳаммаси ўша томонга қараб кетишяпти: бирови машинада, бирови дадам иккимизга ўхшаб мотоциклда, эшак минганлару пиёда кетаётганлар ҳам кўп.

Биз зиёратгоҳдан йигирма метрча пастроқдан тўппа-тўғри қурилиш бўлаётган жойга қараб ўтиб кетдик. Дадам мотоциклнинг олдинги филдирагини чинорга қадаб:

— Туш! — деб ўзи ҳам секин туша бошлади. Чинорнинг шундоққина ёнбошидан ҳайкириб катта сой оқяпти. Соининг ўнг томонидаги ялангликда гишталар уюми, коп-коп цементлар, ёғоч билан тахта ер-кўкка сизмайди. Чап томонда эса скреперда адирларнинг паст-баландини текислашяпти.

— Дада, текислаб нима қилишади?— деб сўрадим кийимини алмаштираётган дадамдан.

- Бадантарбия майдончаси бўлармиш.
- Нарирокдаги чуқурча-чи, ертўла бўладими?
- Ертўлага бало борми. Болалар чўмиладиган цемент ховуз бўлади у ерда.
- Дада, ростдан ҳам пионерлар учун куриляптими-а?
- Бўлмасам-чи.
- Фақат аълочилар дам оладими?
- Бўлмасам-чи.
- Дада, мен-чи, бу йил фақат «5» олиб ўкимокчиман.
- Қани энди кўлингдан келса... Соз бўларди-я... Хошим, бирпас у ёк-бу ёкни томоша килгину, дарров қайтиб кетгин. Бўлмаса бувингдан балога қоламиз.
- Хўп бўлади, дадажон.

Дадам коржомасини кийиб олгач, секин бориб яланг-ликда тупроқ оладиган чўмичини ерга тираганча дам олиб ётган бульдозернинг устига чиқиб, менга қараб кўлини бир силкитиб кўйди-да, ишга киришиб кетди. Чўмичига шағални тўлдириб олади-да, уни осмони фалакка кўтариб, аста-аста буриб, дўнглик орқасига тўқади. Кейин яна бошкатдан бошлайди. Берилиб томоша қилаётган эдим, оркамда кимдир хахолаб кулиб юборди — бир чўчиб тушдим. Бурилиб карасам Абдушукуров амаки экан, икки кўлини биқинига килиб турибди.

- Хой бола, нега муком қиласан?— сўради у.
- Қани муком килганим?
- Гоҳ ўннга буриласан, гоҳ чапга буриласан.
- Мен бульдозерни томоша қиляпман, билдингизми?!— дедим аччиғим чиқиб.
- Кимнинг ўғлисан?
- Рўзивой тракторчининг.
- Э, оғайним экансан-ку. Қани бери кел-чи, тегирмондан топиб олган ўғли сен бўласанми?
- Хечам-да, мени ойим тукқан,— дедим баттар жаҳлим чиқиб.

Абдушукуров амаки билан бирпасда иноқ бўлиб кетдик. Қизикчи, дадамга ўхшаш оқ кўнгил экан. Ишимнинг ўнги-дан келганини карангки, мен ҳам унга жуда маъкул тушиб қолибман. Пионерларни жон-дилидан яхши кўраркан...

— Лагерни бу йил куриб битирасизларми, кузги имтиҳонни топширган болалар келиб дам олиб кетадими?— деб сўраган эдим:

— Бу йил битирардик-ку... Аммо Енғок кори поччанг ишимизнинг белига тегиб турибди-да, Хошимбой,— деб кўйди Абдушукуров амаки. Кейин ёнида ўтирган бегона бир

одам билан худди шу масала ҳақида гаплаша бошлади. Маълум бўлишича, пионер лагери Узунқулоқ ота мазори жойлашган ерларни ҳам ўз ичига олиши, худди қабрининг ўрнига ёзги кинотеатр биноси тушиши керак экан. Ёнғоқ қори поччам бу гапни эшитиб, қазабга келиб, авлиё-анбиёларга мурожаат қиламану, сизни тўппа-тўғри дўзахга жўна-тиб, икки минг градус иссиқда куйдириб таъзирингизни бераман депти. Кейин сал қазабдан тушиб:

— Борди-ю, гапингизга кўнсам, меннинг ҳам кичкинагина бир шартчам бор, бажарасизми?— деб сўрабди.

— Қанақа шарт?— хурсанд бўлиб сўрабди Абдушукуров амаки.

— Шартим шуки,— депти қори поччам томоғини кириб,— менга давлатдан жиндақкина пенсия ундириб берасиз.

— А?! — депти Абдушукуров амаки ўрнидан туриб.

— Ҳа! — депти қори поччам ҳам ўрнидан туриб.

— Ахир, сиз ҳеч жойда ишламагансиз-ку?

— Ишлаганмиз... Пайғамбар йўлида азият чекканмиз.

— Бўлмаса пенсияни ўша пайғамбарингиз берсин сизга.

— Ҳали шундайми?

— Ҳа, шундай!

Ҳозир чинор тагида ўтириб Абдушукуров амаки мана шу гапларнинг ҳаммасини оқизмай-томизмай бегона одамга гапириб берди. Бегона одам кўлида ўйнаб ўтирган лаппак тошни сойга отиб:

— Менга қотса, ўша қабрга бугунок бульдозер кўйиб юбораман,— деб кўйди. Абдушукуров амаки:

— Ҳай-ай, шаштингиздан қайтинг. Бунақа ишда сабр-тоқат керак. Тушунмаган халқ галаёнга келиши мумкин.. Яхшиси, шошмасдан тушунтириш керак...— деб уни фикридан қайтарди.

Бу гапларни эшитиб, мен сизларга ёрдам беришим мумкин деб айтай ҳам дедиму, тағни ўйланиб қолдим. Биласиз-ку, ёш болалар катта одамларнинг ишига аралашса, уларнинг аччиғи келади ёки бўлмаса аввал бурнингги артиб ол, кейин бир гап бўлар, деб устингиздан кулишади. Шунинг учун ҳам индамай кўя қолдим.

Абдушукуров амаки билан бегона одам ўринларидан туришиб, ёғоч-тахталар уйилиб ётган томонга жўнашди. Қурилиш кетаётган жой билан зиёратгоҳнинг ораси тахта девор орқали ажратиб кўйилган экан. Бир сакраб деворга чиқдим-да, нариги томонга ўтиб кетдим.

УРГАТИЛГАН ИЛОН

Зиёратгоҳ бугун зиёратгоҳ эмас, бамисоли катта сайилнинг ўзгинаси бўлибди — одам демагани ҳеч жойга сиймайди: ориқ-семиз хотинлар, узун-киска кампирлар, мен тенги болалардан тортиб Доноҳон тенги қизларгача, дадамга ўхшаш эркаклардан тортиб Ёнғок кори поччамдек салла ўраган, икки бети кип-кизил чолларгача — ҳамма-хаммаси шу ерда. Булоқларнинг бўйида, катта толларнинг тагида, бўйи осмонга тенг чинорларнинг салкинида одамлар тўп-тўп бўлиб қозон қайнатишяпти. Ароқни чойнакка қуйиб яшириб ичаётганлар ҳам бор, пиво ичаётганлар ундан кўп. Хатто, биттаси бутилкадаги пивони шундоқлигича кўтариб оғзига култ-култ қуйди-да, лабини қафти билан артиб:

— Савобини Узунқулоқ отамга бағишладим,— деб бўшаган шишани тўппа-тўғри сойга иргитиб юборди.

Катта чинордан сал нарироқда Узунқулоқ отанинг қабри бор. Қабрга тош зиналардан юриб чиқасиз. Зинанинг пастроғида Данак кори поччам, сал юқорироғида Бодом кори амаким, энг тепасида уч хонали тош уйнинг эшиги олдида бахмал кўрпачалар устида Ёнғок кори поччам чўкка тушиб олиб чилёсинда ўкигандек алланарсаларни ўқияпти. Одамлар пул бериб, хурсанд қилиб кетишяпти.

Зиёратгоҳнинг чеккароғида кичкинагина бозорча ҳам бор. Савдо-сотик авжида. Яна тагин қанақа савдо денг — нукул кўтарасига. Узуму, чала пишган қовун дейсизми, шафтолию қурт тушган олма дейсизми, хатто, ишонасизми, битта кампир халтачада гармдори ҳам пуллаб ўтирибди. Бир маҳал Орифга кўзим тушиб қолса бўладими! Бир халта қурутни олдига қўйиб.

— Кеп қолинг, мазали қурут, ёғли қурут! — деб булбулдек сайраб ётибди.

— Қурутинг шўр-ку! — дедим биттасини оғзимга солиб. Ориф мени кўрди-ю, хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, ихтиёр ўзингизда, аммо бола бечора тарракдек қотиб қолди. Бир вақт ўзига келиб:

— Ўчингни олмоқчимисан-а! — деб сўради мендан.

— Бўлмасам-чи! — дедим мен ҳам жўрттага жиддий туриб, мен энди сенга немисча фокус кўрсатаман.

— Мен... мен... ахир, ўзинг ўтган йили мениям қалтакловдинг-ку?

— Бўпти, кечирдим,— дедим қурутдан яна биттасини оғзимга солиб.

— Ростданми?

— Рост.

— Агар кечирсанг, биласанми... Мен бу йил ўзим ёмон ўқисам ҳам, сенга ёрдам бераман, сени аълочи қилмагунча кўймайман... Ол курутдан... Мен буни ойимдан яшириб томда курутганман. Унча-мунча тупроғи бор-ку, лекин ўзи ширин... Кеп қолинг, мазали курут, ёғли курут! — деб яна сайраб кетди Ориф. — Биласанми, шерик?

— Йўк, билмайман.

— Мен, мана шу курутларнинг пулига кутубхонам учун янги китоблар сотиб олмақчиман... Кеп қолинг, мазали курут!

Нарирокка ўтсам, бозорчанинг шундоққина чиқаверишида чордана куриб ўзимизнинг Зокирвой ўтирибдилар. Олдига газета ёзиб, устига йигирматача буррак-суррак, офтобда носковокдай саргайиб кетган бодрингни териб кўйибди.

— Нима қилиб ўтирибсан? — деб сўрадим бодрингдан биттани олиб.

— Бодринг сотяпман, — хурсанд бўлиб деди Зокир. Кейин чўнтагини пайпаслаб кўшиб кўйди: — Биласанми, бу пулга мен нима оламан?

— Йўк, билмайман.

— Милтиқ оламан.

— Милтикни нима қиласан?

— Сен билан яна Дев овлашга чикаман... Биласанми, ўша кундан буён мен анча ботир бўлиб қолдим. Илгари мозорнинг олдидан ўтсам, кўзларимни чирт юмиб, «бисмилло, бисмилло», деб ўтардим. Энди бўлса иккала кўзимни ҳам очиб ашула айтиб ўтяпман, ҳеч нарсадан кўркмаяпман.

Икковимизнинг суҳбатимиз чала қолди. Нега десангиз, шу пайтда одамлар ўртасида шов-шув бўлиб «пирим чиқармишлар, ваъз айтар эмишлар...» деган гаплар тарқаб қолди. Ҳамма катта чинорнинг тагига тўплана бошлади. Зокир икковимиз ҳам ўша томонга қараб йўл олдик. Бориб етмаган ҳам эдикки, кимдир:

— Ана, чиқяптилар! — деди йиғламсираб.

Бундай қарасак, қабрнинг ёнидаги тош уйдан Енғоқ қори поччам чиқиб келяпти. Ўнг томонида Данак қори, чап томонида Бодом қори амаки. Учовининг ҳам бошида ҳар биттаси лайлак уяча-лайлак уяча келадиган оқ салла, учовининг ҳам эгнида этаги ерни супуриб келаётган малла чопон. Назаримда учови ҳам ҳозиргина ёғли палов еганга ўхшайди — лаб-лунжлари ялтираб турибди.

Ёнғок кори поччамнинг кўлида узунлиги икки метрча келадиган ҳасса. Оёқлари остига қарамай негадир осмонга қараганча битта-битта босиб зинадан тушиб келяпти. Шу пайтда менинг ёнгинамда турган битта болали хотин «пиримдан айланай!» деб пиқиллаб йиғлаб юборса бўладими!

— Гуноҳкор бандалар! — калтироқ овоз билан деди Ёнғок кори поччам, — сиз билан биз инсонпарвар ҳукуматимизнинг сояйи давлатида, ҳазрати Узунқулоқ пиримнинг химоятида, обло-таолонинг нозу неъматидан ризки-рўзимизни тергилаб еяпмиз... Илоё овмин, етимпарвар ҳам бевабечорага раҳмдил бўлган ҳукуматимиз яна ҳам барқарор бўлсин, ҳазрати райкому, ҳазрати исполкомнинг пахтаю жун тайёрлаш плани икки юз пойиз бажарилсин!

— Овмин!.. — деб Данак кори поччам кичкириб юборди. Одамлар ҳам:

— Овмин! — деб фотиҳа ўқишди.

Ёнғок кори поччам давом этади:

— Сўнгги пайтда шайтоннинг васвасасига учиб, рўза тутмай, намоз ўқимай гуноҳга ботаётганлар кўпайиб, юрт вазмин бўлиб қолди. Бундан уч-тўрт кун аввал Ҳўшимжон, Зокиржон деган икки гуноҳсиз бўталокни инсу жинслар чангалзорга бойлаб кетишди. Ўша кечаси ҳазрати Данак корига сарик Дев ҳамла қилди...

— Вой худойим-ей! — деб йиғлаб юборди менинг ёнимдаги болали хотин. Зокир бўлса мени секин туртиб, лабини ғалати қилиб буриб қўйди.

Ёнғок кори поччам осмонга қараганча гапида давом этди:

— Юрт вазмин. Бу ниманинг оқибати? Азиз-авлиёлар йўлига хайру эҳсонни камайтириб юбордик — бу мана шунинг оқибати. Бединларнинг дилига шайтон васваса солиб, шу кеча-кундузда ҳазрати Узунқулоқ пиримнинг қабрларини бузиб, ўрнига лагерь қурмоқчи бўлишяпти. Бундан худойи таоло каттик ғазабда, бундан пиримнинг арвоқлари ҳам безовта... Юртимизга офат ёғилди, аждарҳо пайдо бўлди...

— Илон!!! — бақириб юборди одамлардан бири.

Бундай қарасам, чиндан ҳам Узунқулоқ отанинг қабри ёнидан узунлиги беш метр, йўғонлиги самовар карнайча, калласи қумғонча келадиган коп-қора илон буралиб-буралиб, вишиллаб чиқиб келяпти. Ҳаммаёқ олатасир бўлиб кетди. Биров додлаган, биров йиғлаган, машинага чопган қайси, велосипед минган қайси, эшакнинг тўқимини ахтарган қайси — билиб бўлмайди. Биринчи бўлиб ҳў ҳалиги бутилкадаги пивони паққос кўтариб савобини Узунқулоқ отага

бағишладим, деган йигит кочишга тушди. Мотоцикliga бир сакраб минди-да, тепкисини босган эди, кани энди ўт олса! Мотоциклин колдириб, ўзи шаталок отганча токка караб чикиб кетди. Болалар чинкириб йиғлапти. Бозорча ҳам айқаш-уйқаш бўлиб кетди. Ковунлар думалаб юрибди, олмалар ҳар томонга сочилган. Қимдир қочаётиб, шўрва пишаётган козонни билмасдан ағдариб юборган эди, бош-қаснинг оёғи куйиб қолди. Зокирни ҳам йўқотиб кўйдим — куш бўлиб осмонга учиб кетганга ўхшайди.

Данак қори поччам безгак тутгандек, дағ-дағ қалтира-япти. Бодом қори поччам қалтирамаяпти-ю, аммо мактабимиз ҳовлисидаги ҳайкалдек қотиб қолибди. Енғок қори поччам бўлса икки кўлини осмонга кўтариб:

— Э худо, бу офатни ўзинг юбординг, ўзинг даф қилгин! Э Ҳазрати Узункулоқ пирим, кўллаб юборинг! — деб тинмай жаврапти.

Қандай қилиб қалпоқчамни кўлимга олиб бошимга кийганимни ўзим ҳам билмай қолибман. Ўшанда жуда шошиб қолган бўлсам керак, нега десангиз, узун таёқ кўлимга каёқдан келганини ҳатто ҳозир ҳам эслай олмайман... Бир сакраб қора илоннинг ёнида пайдо бўлдим. «Кеча Дев билан олишган эдим, бугун сен билан жанг қилишга тайёрман, эй инсу жинс!» дедим-да, таёқнинг йўғон томони билан тош зинадан шиддат билан тушиб келаётган илоннинг бошига туширдим. Шошиб қолганим учунми, мўлжални жиндак нотўғри олган эканман, таёқ илоннинг бошига эмас, елкасига тегди. Оғриқ зарбидан ғазабга келган қора илон буралиб, ҳавода муаллақ юрган таёқни қувлашга тушиб қолди-ку! Қочмай иложим қанча, қочдим. Аммо қочганда ҳам сая қаллани ишлатиб қочдим. Ингичка чинорни гир айланавердим-айланавердим. Бир маҳал илон чинорга ўралиб қолгандек бўлиб кўринди. Шартта бурилдим-да, ерда турган катта тош билан қора махлуқнинг коқ белига туширдим. Ўзи илондан жони қаттиғи бўлмас экан, бели узилай-узилай деб қолди-ю, шунда ҳам бошини ярим метр кўтариб, оғзини каппа-каппа очиб, мени қувлаб келяпти-я! Шу пайтда қабристон томондан цирклардаги кизиқчиларга ўхшаб куроқдан кўйлак-иштон кийган бир одам югуриб чиқди-да, кўлимдаги таёққа ташланиб қолди. Бу ҳам инсу жинс бўлса керак, деб ўйлаб таёқ билан келтириб туриб бошига бир туширган эдим, икки кўли билан таёқ теккан жойини чангаллаганча қандай тезлик билан чиққан бўлса, ана шундай тезлик билан ичкарига кириб кетди.

Бирини енгганим учунми, шу нафасда чарчоғимни ҳам унутиб, ўзимни яна ҳам кучлироқ, яна ҳам чаққонроқ ҳис

килгандек бўлдим. Якинлаб келаётган илоннинг бошига таёк билан уч марта кетма-кет туширдим. Илон шилк этиб ерга йиқилди-да тўлғана бошлади. Кейин югуриб бориб ўчок бошида турган болтани келтирдим-да, кийма-кийма қилиб ташладим.

Сувсаб кетган эканман, бориб сойдан ҳовучлаб сув ичаётган эдим, бир-бирига суянишиб ҳангу манг бўлиб турган кори поччамларга кўзим тушиб қолди.

— Астаффирулло, кутилмаган воқеа бўлди-я!— деди Данак кори тилга кириб.

— Ё, навизамбилло,— деб кўкрагига туфлаб кўйди Бодам кори амаким.

— Боринг, одамларни чакириб келинг,— деб буюрди Ёнғок кори поччам Данак корига,— биз ичкарига кириб анави инжикни кўндирайлик энди, бўлмаса...

Сой бўйида ўтириб анчагина дам олдим, одамлар ташлаб қочиб кетган қозонлардан гўштларни олиб маза қилиб едим. Кейин, қани кўрай-чи, кори поччамлар нима қилиб ўтиришибди экан деб, уларнинг олдига кириб бордим.

Қирсам, Ёнғок кори поччам, Бодам кори амаким, ундан кейин ҳалиги мендан калтак еб қочган қуроқ кўйлакли одам учовлари бир нарсалар тўғрисида гаплашиб ўтиришибди.

— Сиз, таксир, илонни одамларга бир кўрсатасиз, деган эдингиз, шундайми?— сўради қуроқ кўйлакли Ёнғок кори поччамдан,— бунинг учун менга уч юз сўм ваъда қилган эдингиз.

— Ваъда қилинган пулни олдингиз-ку!

— Бунинг учун раҳмат... Лекин сиз менинг илонимни ўлдириб қўйдингиз.

— Мен эмас, худойи таоло ўлдирди,— тушунтирди Ёнғок кори поччам.

— Мен бу илонни беш йилдан буён боқаётган эдим. қўлга туширганимда икки қаричгина эди... Мен уни бугун-эрта циркка топшириб қаттагина пул олмоқчи эдим, илонимнинг хунини тўлайсиз.

— Хунини тўлайсиз?

— Ҳа, тўлаб берасиз. Бўлмаса ҳозироқ чиқиб одамларга ҳамма гапни айтаман...

Ёнғок кори поччам Бодом кори амакимга қаради. Бодом кори амаким тушунмадим, дегандек, елкасини қисиб қўйди.

— Хўш, ўша циркингиз қанча пул бермоқчи эди?— ковоғини осилтириб сўради кори поччам.

— Уч минг сўм.

— Юз сўм бераман.

— Йўқ. Илонимни топиб берасиз.

— Икки юз манот оласиз.

— Менга пул керак эмас.

— Яна юз сўм кўшдим, кўндингизми?— чўнтақларини пайпаслаб қолди қори поччам.

— Икки мингдан бир сўм ҳам камига кўнмайман. Бу илонни деб мен беш йил азоб чекдим-а!

— Ортиқча бир сўм ҳам кўшолмайман.

— Бўлмаса ҳозир ташқарига чикиб одамларга арз киламан.

— Мен ҳам чиқаман-да, бу одамнинг гапига ишонманглар, бу шайтон, бизга офат келтирди, дейман. Ана унда сизни оломон қора қалтак қилиб ўлдиради, билдингизми?

Қуроқ кўйлакли бир нафас ўйланиб қолди. Назаримда қаттиқ кўркиб кетди шекилли:

— Майли, таксир, минг сўм беринг бўлмаса,— деди шошилиб.

— Менда ҳозир пул йўқ.

— Ана, беш юз сўмга кўндим, пулни тезроқ чиқаринг.

— Менда пул йўқ деяпман, қулогингиз оғирми?

— Қанча пулингиз бор бўлмаса?

— Сарик чақам ҳам йўқ. Гапни кўпайтирмасдан тезроқ жўнаб қолинг. Бўлмаса сизни ҳозирок шайтон деб эълон киламан.

— Демак, илоннинг хунини тўламайсизми?

— Йўқ, тўламайман.

— Инсофингиз йўқ экан.

— Гапингизни қайтиб олинг, бўлмаса ҳозир чўнтагингиздаги пулни ҳам қайтариб оламан.

— Виждонсиз экансиз!

— Нима, нима?! — шундай деб Ёнғоқ қори поччам ўрнидан туриб кетди. Қаттиқ ғазаблангани шундоққина кўзларидан билиниб турарди. Қуроқ кўйлакли одам, қараса, қори поччамдан яхшилик чиқадиганга ўхшамайди. Ичида сўкинганича илон солиб келган сандиқни елкасига олди-да, тез-тез юриб чикиб кетди. У чикиб кетиши билан хонага пилдираб Данак қори поччам кириб келди-да:

— Таксир, сизни халойиқ кутяпти! — деб кўйди.

Ёнғоқ қори поччам ташқарига чикиб, хали нутқ сўзлаган жойига борди-ю, осмонга қараб шошмасдан гапира бошлади:

— Худонинг марҳамати улуғ. Кўз олдингизда инсу жинсни даф қилди. Ана, унинг киймаланган гавдаси, ерда ётибди. Буларнинг ҳаммаси ҳазрати Узунқулоқ пиримнинг қўллаб-қувватлашлари туфайли бўлди. У кишининг покиза

руҳларини шод этмоқ учун назру ниёзни аямайлик, жонлик сўйиб ис чиқарайлик...

Енғоқ қори поччам шундайлигича, яъни икки кўзини осмонга тикканча, битта-битта юриб тош уйга кириб кетди. Данак қори поччам тўнининг ўнгирига одамлардан пул йиға бошлади...

Лекин пул демагани ҳам ёғилиб кетди-да! Ҳалиги бутил-када пиво ичган йигит қори поччамнинг этагига битта ўн сўмликни ташлаб:

— Савобини Узункулоқ отага бағишладим,— деб қўйди.

Бир соатлардан сўнг Зокир, Ориф учовимиз кишлокқа қайтиб кетдик.

IX боб

ОВДА

Худди ўша соатдан бошлаб Енғоқ қори поччамнинг обрўлари шунақанги ошиб кетдики, шунақанги ошиб кетдики, асти қўяверасиз. Кўча-кўйдан эшак минибми ёки пиёда юрибми ўтиб қолгудек бўлса бувижонимга ўхшаш бир хил кампирлар то қори поччамнинг қораси ўчиб кетгунча эгилиб салом қилиб туради, деиғ. Бунинг устига «нима дейсан, Енғоқ қори тўппа-тўғри худога мурожаат қилиб, Узункулоқ ота мазориди пайдо бўлган аждаҳони қиймалаб ташлаган эмиш.

— У кишининг ўзлари ярим авлиё-да!

— Кечирасиз, ярим авлиё эмас, тўлиқ авлиё!

— Ўша киши бўлмаганда Ҳошим билан Зокирни инсу жинслар тўппа-тўғри осмонга олиб чиқиб кетар эди.

— Қароматларидан айланай, қори поччамларнинг! Данак қорига сариқ Дев ҳамла қилганда дарров ёрдам қўлларини чўзибдилар...»— деган ҳар хил гаплар ҳам тарқаб қолди. Қори поччамнинг обрўлари мана шунақа ортаверган сари, очигини айтиб қўя қолай, менин аччиғим чиқа бошлади. Гапни қаранг-а, қўрқинчли илон билан олишиб, андак бўлмаса мен ўлиб кетаёзим, мақтанашга келганда қори поччам мақтанар экан-да, ёлғончилик ҳам эви билан-да... Сариқ Дев деб янглишиб, Данак қори амакимни кечаси минган мен эдим-ку, нега энди ҳамма айбни Девга тўнкашади?

Шундай қилиб десангиз, Енғоқ Қори поччамни бутунлай ёмон кўриб қолганимни ўзим ҳам сезмай қолибман. Қандай қилиб энди у кишини фош қилсам экан, деб ўйланиб юрган

кунларимнинг бирида, яъни Донони касалхонадан олиб келган кунимизнинг эртасига, дадам, ойим, бувижоним учовлари дастурхон устида нима тўғрисидадир узок баҳслашиб ўтиришди. Мен томонга тез-тез кўз ташлаб кўйишларидан, ундан кейин бувижонимнинг икковларини жеркиб-жеркиб ташлаётганидан сездимки, гап менинг тўғримда боряпти.

— Ўқиши-чи, ўқиши? — сўради дадам.

— Ўқишининг бошланишига ҳали икки ой бор, — тушунтирди бувижоним, — унгача бориб-келиб хизматларини қилсин, дуоларини олсин. У кишининг дуоларини олган одам у дунёю бу дунё кам бўлмайди. Зора, худо кўнглига солиб, Хошимжонгинам куйилиб, кечалари кочиб кетиш одатини ташласа...

— Билганингизни қилинг! — деди охири дадам кўл силтаб.

— Ўзим ҳам тушунолмайдим, — деди ойим икки ланиб.

— Гап битта. Мен набирамни одам қилмоқчиман, шунинг учун бу ерга келганман, — деди бувижоним, кейин ойим билан дадамга жавоб бериб юборди-да, мени секин чақириб пешонамдан, сочларимдан силаб, юзимдан икки марта ўпиб ҳам кўйди.

— Ўғлим, эсли-хушли бўлганингдан жуда хурсандман-да! — деб мактади охирида.

— Ўзим ҳам хурсандман, — дедим мен талтайиб.

— Ёнғок қори поччанга шогирдликка берсам борасанми?

— Жон деб бораман, бувижон!

— Вой тилингдан айланай, болагинам, — хурсанд бўлиб кетди бувижоним. — Ҳой Рўзи, эшитяпсанми, ўғлинг кўнди. Айтмадимми, худо кўнглига солади деб.

Бир соатдан сўнг қори поччамга атаб бир сават ёғли патир, битта авра чопон, оқ сурпдан яқтак-иштон олиб, бувижоним иккимиз йўлга тушдик. Шу пайтда негадир жуда хурсандман. Бошимда сават, гоҳ ўнг елкамни олдинга чиқариб, гоҳ чап елкамни олдинга чиқариб, баъзан муқомлар қилиб ўйнаб боряпман... ўзиям хўп омади келган боламан-да, қайси ишга ихтиёр қилмай, ўнгидан келгани-келган

— Ассалому алайкум! — дедим остонадан ўтишимиз биланок.

— Ваалайкум... — деб қори поччам менга қарамади-ю, бошимдаги саватга тикилиб кулимсираб кўйди.

Бувижоним нима мақсадда келганимизни айтган эди, омадимнинг яна бир марта келганини қаранг, қори поччам савдолашиб ўтирмасдан:

— Баракалла, ўғлим! — деб ўнг кўли билан елкамни силади. Иншоолло, мулла Хошимни ўзим одам қиламан.

Ўша кунни қори поччам менга уйга кириб чиқиш, ҳовлида ҳаракат қилиш қоидаларини ўргатиб қўйди. Чақирса «лаббай, тақсир», иш буюрса «хўп бўлади, тақсир!» дейишим керак. Уйга қираётганимда ўнг кўлимни кўксимга қўйиб хиёл эгилиб, чиқаётганимда орқам билан юриб чиқишим керак экан. Ундан кейин бу ерда кўрган-билганларим, эшитганларим ҳақида бировга оғиз очсам, қорним ёрилиб ўлар эканман, шундай деб тайинлади қори поччам.

Шундай қилиб десангиз, шогирдмисан шогирд бўлиб қолдим: сочимни олдириб, бошимга оқ дўппи, эгнимга итёка қўйлақ кийгизиб қўйишган. Ўзим тенги болалар қори поччамга шогирд тушганимни эшитиб, ҳаваслари келганиданми ёки алам қилганиданми, ишқилиб, менга ҳам «Жийда қори» деб лақаб қўйишган.

Қиладиган ишим, ростини айтсам, унча оғир эмас. Қори поччамга таҳорат учун сув келтириб бераман, кўк чой дамлаб бераман, дам солдиргани одамлар келса, ичкари кириб бу ҳақда қори поччамга хабар бераман. Бу кишининг она-бола эшаги ҳам бор. Ўшанга яширинча бориб, колхознинг бедасидан ўриб келаман, эшакларнинг тагини тозалайман. Қори поччамнинг катта хотини Эшон ойим қошига ўсма қўйиш, пишиллаб ухлашдан бошқасига ярамайди. У киши уйқудан уйғонгунларича ўчоқнинг қулини оламан, ҳовли супураман, идиш-товоқ юваман... Ундан кейин кўлим бўшади дегунча:

— Бўтам,— деб чақиради қори поччам.

— Лаббай, тақсир!

— Қани, белимни иккита сиқиб ташланг-чи! — деб буюради қори поччам. У кишини дарров тесқари ағдариб, аввал белини, кейин оёқларини, энг охирида калта қўлларини роса эзгилаб уқалайман. Қори поччам баъзан жуда хурсанд бўлиб кетиб: — Баракалло, бўталоғим,— деб қўяди,— сиз асли жаннати боласиз-да, жаннати!

— Жаннат яхшими-а?— деб сўрайман.

— О, нимасини айтасиз, бўтам!

— Икковимиз ўша ёққа кета қолсак бўлмайдими-а?

— Нима?!— қори поччам шартта ўрнидан туриб кетади,— тавба қилдим де, шайтонбачча.

— Тавба қилдим, тақсир.

— Кел энди, қилган гуноҳинг учун тиззамнинг пастини ҳам бир уқалаб қўй.

Оёқларини бутун кучимни ишга солиб сиқиб-сиқиб яна уқалашга тушиб кетаман.

— Каттик оғрияптими-а?— дейман жим туролмай.

— Жудаям.

— Бировларга дам солгунча ўзингизга ҳам бир дам солиб олсангиз бўлмайдимиз?

— Сен шайтонбаччага минг марта айтдим-ку, гап сўрамагунча оғзингни очмагин деб. Мунча шаккок бўлмасанг.

Баъзан оғрик жуда ҳам зўрайиб кетади шекилли, кори поччам кўлимга ўн тийин бериб:

— Югур! — деб қолади. Бу — дорихонага бориб кел, дегани. Пулни аптекачига узатсам:

— Бунинг оз-ку? — деб сўрайди у.

— Қолганига кори поччам дуо қилиб кўяр экан. — дейман-да, дорини олиб қайтаётганда йўл-йўлакай «нега энди кори поччам ўз оёғи салгина оғриси ҳам дори ичади-ю, бировларники оғриси дам солиб иншоолло, ҳеч нарса кўрмагандек бўлиб кетасиз», деб кўяр экан, дея ўйланиб кетаман. Ўйлайману, худди арифметикадан берилган машқни еча олмагандек, буни ҳам еча олмай, бор-е, менга нима, деб қўл силтаб кўя қоламан.

Бир кун кори поччам билан тоғ ичкарисидаги олис-олис кишлоқларга овга борадиган бўлиб қолдик. Буни эшитиб, хайрият, уч-тўрт кун бел укалашдан қутулиб, у ёқ-бу ёқни томоша қилиб келар эканман, деб ўзимда йўқ севиниб кетдим. Дадамнинг кўштиғини кўтариб, ховлиқиб чиқиб кетаётган эдим, бувижоним:

— Милтиқни нима қиласан? — деб жеркиб берди.

— Биз кори поччам билан мурда овлагани кетяпмиз! — дедим аччиғим чиқиб. Бувижоним қотиб-қотиб қулди-да:

— Мурда эмас, мурид дегин, болам, мурид, — деб тушунтирди. Кейин мурда билан муриднинг фарқини ҳам гапириб берди. Шошилиб турганим учун, бари бир, ҳеч нарса англамай, милтиқни ташлаб кори поччамникига қараб югурдим.

Йўлга чиқдик.

Кори поччам эшакда, мен эса эшакнинг тўқимидан маҳкам ушлаб у кишининг ёнида зипиллаб боряпман. Хўтикча гоҳ орқада қолади, гоҳ югуриб, шаталок отиб, менинг хавасимни келтириб олдинга ўтиб кетади.

Йўл юрдик, йўл юрсак ҳам мўл юрдик. Етти довонни ортда қолдириб қанча-қанча сойлардан кечиб, булоқлардан сув ичиб, арчазорларда ағанаб дам олиб, кун ботай деганда кичкинагина бир кишлоққа кириб бордик. Магазин олдига етганда кори поччам эшакдан тушаётган эди, магазинчи кўриб қолди-ю:

— Пирим! — деб бакириб юборди. Кейин прилавкадан бир сакраб ўтди-да, югуриб келиб аввал кори поччамнинг оёғидан ўпди, кейин кўришаётиб қўлларини кўзига суртди:

— Зап ташриф буюрибсиз-да, таксир, зап келибсиз-да! — дерди у тинмай. Кейин билсам, мана шу магазинчи қори поччамнинг муриди экан — биз ўшани овлагани келган эканмиз. Бу кичкинагина кишлокчада қори поччанинг яна учта муриди бор экан. Эрталабгача учовини ҳам бошлаб овлаб чикдик: бири қўй сўйди, бошқаси эчки сўйди, яна биттаси кийик гўшти солиб бошлаб коворма палов тайёрлади.

Эрталабки намоздан кейин қори поччам дами чиқиб кетиб касал бўлган кишиларга бисмилло дея енгларини шимариб дам солишга тушиб кетди. Ҳаммаларидан пул олдик, хуржунларнинг кўзини тўлғизиб, гўшт, ёғ, ёнғоқ, писта олиб яна ҳайё-хув деб йўлга равона бўлдик.

Йўл юрдик, йўл юрсак ҳам мўл юрдик. Ям-яшил ўтлоқлардан, кўю кўзилар ба-булашиб ўтлаб юрган кенг яйловлардан ўтдик, тепасига қарасанг дўппинг тушадиган баланд қояларни, усти ям-яшил арчалар билан қопланган паст-баланд адирларни ортда қолдириб, пешини маҳалида сой бўйига жойлашган яна бир кишлокчага кириб бордик.

Йўқ, бу кишлокнинг қанчалик гўзал эканлигини сизга таърифлаб беролмайман. Биласиз-ку, сўзга жуда-жуда ҳам камбағалман. Қишлоқнинг паст томонидан тошдан-тошга урилиб, яйловдаги тойчокдек ўйноқлаб катта сой оқади. Юқори томон эса паст-баланд адирлар. Адирларда гуркираб ям-яшил арчалар ўсиб ётибди. Уйларнинг томларида ёввойи гуллар, ҳар биттаси чинни пиёладек келадиган кип-қизил лолалар кийғос очилган, кишлокчанинг юзини ҳар кун икки маҳал ёмғир ёғиб, ювиб турар экан. Ҳавосини айтмай-сизми, бирам тоза, бирам мусаффоки... Йўқ, йўқ, бу ернинг гўзаллигини бари бир таърифлай олмайман, кўлимдан келмайди.

Пастаккина уй олдида тўхтаб эшакдан хуржунни олаётган эдик, шу пайт ичкаридан бири беш ёшларда, иккинчиси уч ёшларда бўлган иккита кип-яланғоч бола отилиб чикди-да:

— Дадам, дадажоним! — деб чарчаб турган қори поччамнинг йўғон бўйинларига осилиб олишди. Қори поччам ҳали уларнинг пешонасини ўпишга улгурмаган ҳам эдики, худди шу пайтда болалар чиққан уйдан, ҳамир қориб ўтирган бўлса керак, тирсақларигача оппоқ уни билан 23—24 ёшлардаги бир жувон ҳам ҳовлиққанча чиқиб келди:

— Вой, тўрам! Бизни ҳам йўқлар экансиз-а!

— Қалай, эсон-омонмисилар? Онанг саломатми? — сўради қори поччам.

— Ун кундан буён йўлингизга кўз тутамиз-а..

— Иш кўп-да, онаси. Қўл тегмади...

Ана шу гаплардан кейин эшакни ҳовлига бойлаб, пасткам уйлардан бирига кириб бордик. Кейин билсам, ҳалиги «бизни ҳам йўқлар экансиз-а», деган жувон қори поччамнинг хотини, яъни менинг келинойим бўлар экан. Келинойим хуржундаги совға-саломларни кўриб жуда хурсанд бўлиб кетди. Битта атласни кўкрагига босиб:

— Ярашдимми? — деб сўради қори поччамдан.

— Баҳорда очилган лоланинг ўзи бўлдингиз! — деди қори поччам.

Биз бу ерда тўрт-беш кун қолиб кетдик. Қундузлари яна қишлоқма-қишлоқ юриб ов қиламиз, хуржунларнинг кўзини ҳар хил нарсаларга лик тўлдириб қайтамиз. Кечкурунлари мен ҳалиги яланғоч болаларни галма-гал елкамга миндириб от-от ўйнатаман. Айниқса, каттаси жуда шилқим экан. Ҳатто кечалари ҳам уйқумдан уйғотиб, тагин миндираган, деб хархаша қилади денг.

Бешинчи кун эрталаб орқамизга қайтдик. Бутунлай бошқа йўлдан юрган эканмиз. Янги-янги қишлоқларга тушиб, яна зиёфатлар едик, кимизлар ичдик, каклик гўшtidан кабоблар пиширттирдик.

— Ош бўлсин, тўйиб-тўйиб ол, бўтам! — деб қўяди қори поччам кўзини қисиб.

— Йўқ, энди ея олмайман, — дейман қоринимни силаб.

— Бу ёғида энди қишлоқ йўқ. Очкаб коласан.

— Бир ҳафталикни еб олдим, таксир.

Нихоят, охирги манзилни тарк этиб яна йўлга равона бўлдик. Эшакдаги икки хуржуннинг ҳам кўзи лик тўла, олмаю ёнғоқ дейсизми, янги сўйилган қўй гўшти, қувда пишилган ёғ дейсизми, сутда йўғрилган чала қўпти патиру шиша банкада асал дейсизми — ҳаммаси бор. Хуржунга сиғмаганини мен орқалаб олганман. Мендан ортганини қори поччам катта қийикка тугиб елкасига ташлаб олган. Эшакларни ҳайдаб икковимиз еал орқароқда келяпмиз, қоринлар тўқ, кайфимиз чоғ, қори поччам ашула айтиб келяпти, мен жўр бўляпман:

Алифни дилга жо қилмоқни бисмиллодин ўргандим,

Шаҳид қонини тўқмақни каломуллодин ўргандим,

Гуноҳ қилмоқни ман Одами Сайфуллодин ўргандим!..

Қутилмаганда қори поччам ашулани тўхтатиб, оғизларини катта-катта очиб энтика бошлади:

— Бўтам, эшакни тўхтатинг! — деди у қиши елкасидаги юкни ерга қўйиб, — мен бўмай кетяпман...

Эшакларни тўхтатиб, бундай карасам, чиндан ҳам қори поччам терга ботиб кетибди.

— Қорин шишиб кетяпти, қорин... — деб устозим бировни ахтараётгандек у ёқ-бу ёққа қараб қўйди.

Дарров қори поччамнинг устки кийимларини ечиб, ерга чалқанча ётқиздим-да, қўйлаги билан юзини, қоринларини елпий бошладим. Илгари қорин оғриганини ҳам, қорин шишганини ҳам кўрган эдим-у, лекин бунақасига ҳеч дуч келмаган эканман... Ҳой, ишонасизми, қориннинг шишгани, секин-аста кўтарилиб бораётгани бемалол кўриниб турибди-я! Ўзиям овқат номи борки, аралаш-қуралаш қилиб роса туширган эдик-да: сўлқиллатиб пиширилган қатлама, янги олинган қаймоқ, мурч сепилган гўштқуйди, ҳар хил доривор ўтлардан солиниб тайёрланган қайнатма шўрва, кийик гўшти солинган қазӣ, писта-мағиз аралаш туйилган толқон, кашнич солинган икки коса мастава, бир тоғора ёғлиқ қатик, етти пиёла қимиз... Йўқ, айб қори поччамнинг ўзидан экан. Ахир, битта қоринга шунча нарса қаёқдан сиғсин!

— Хошим, бўталоғим! Мен ўляпман! — деб ингради қори поччам. Бундай карасам, чиндан ҳам қорни нақ тўнқарилган тандирдек бўлиб кетибди. Бетлари кичрайиб, куйган қулчадек, оёқлари ҳам ингичка тортиб, хоҳ кўринг, хоҳ кўрманг, худди ўқлоғидек бўлиб қолибди. Қўркиб кетдим. Нима қилсам экан?

— Докторга югур! — деди қори поччам энтикиб,

— Яқин ўртада қишлоқ йўқ-ку, тақсир?

— Ҳу тилинг кесилгур! Доктор топ деяпман!

«Нима қилсам экан? Эй қалпоқчам, эй ақли расо дўстим, ёрдам бер. Ақл ўргат. Қандай қилиб қори поччамни ўлимдан олиб қолсам бўлар экан?» — деб ёлвордим майкамнинг ичидан тақиб олган қалпоқчамга.

— Қорнига сув қуй! — тилга кирди қалпоқчам.

— Сув йўқ-ку?

— Нарирокда булоқ бор.

— Сувни нимада келтираман?

— Гилам хуржунни бўшат, ўшанда келтирасан,— ақл ўргатди қалпоқчам.

Қори поччамга устингиздан сув қуймоқчиман, деган эдим, кўзини очмасдан боши билан маъқул деган ишорани қилди. Шошилиб-гилам хуржунни бўшатишга тушдим.

— Эҳтиёт бўл, тухум синмасин... — ингради қори поччам.

Шундан кейин у кишининг дўмбирадек шишиб кетган қорнига булоқнинг муздек сувидан роппа-роса йигирма сак-

киз хуржун келтириб куйдим. Шундан сўнг қорин сал пасайиб, қори поччамнинг чехраси ҳам очилгандек бўлди.

— Офарин, бўтам, офарин! Иншоолло, сизни кейинчалик ўзимнинг ўрнимга шайх қилиб қолдириб кетаман.

Аммо бу хурсандчилик узокқа чўзилмади. Сал ўтмасдан қорин яна шиша бошлади. Бу гал худди мен билан ўчакишмоқчи бўлгандек жуда тезлик билан кўтарилиб борарди... Энди нима қилсам экан? Илгари ойим фермага ишга кирмасдан аввал, ола сигиримиз бўларди. Нафси ёмон бўлгани сабабли кўп еб қўйиб, қорни шишиб бамисоли дўмбира бўлиб кетарди. Шунда дадам бақатеракнинг шоҳидан кесиб сигирнинг оғзига керги солса — шиш кайтарди-қоларди. Булоқнинг бўйида бақатерак ўсиб ётибди. Ушандан кесиб қори поччамнинг оғзига керги солсам қалай бўларкан деб, фикримни ўзига айтган эдим:

— Тезроқ, бўтам, тез югуринг! — деди қори поччам кўзлари ола-кула бўлиб.

Йўғонлиги теша сопидек келадиган керги кесиб, қори поччамнинг оғзига қўндаланг солдим-да, салласи билан бўйнига чандиб, икки қўлини орқасига қайириб турдим. Устозим қалтакни чайнаб, ўқчиб, кўзлари олайиб, тер босиб, беш-ўн минут қийналди-ю, бора-бора қорни пасайиб, ёрилган коптокдек пуч бўлиб қолди. Кейин қори поччам тошга бошини қўйиб ширингина уйқуга кетди. Қанча ухлаганини билмайман. Бир маҳал кўзини очиб:

— Ҳошимжон, бугун ҳафтанинг қайси куни? — деб сўради.

— Сешанба.

— Сешанба? — сакраб ўрнидан туриб кетди қори поччам, — эртага чоршанба денг... Қани, эшакка ортинг хуржунни!

Қори поччам эртага чоршанбада Узунқулоқ ота мозорида бўлиши керак. Бўлмаса ўрнига Данак қори поччамми ёки Бодом қори амакимми ўтириб олади-ю, тушган пулни паққос чўнтакка уради.

Шошилиб йўлга тушдик.

Аста-аста тезлигини оширган машинадек биз ҳам бора-бора юришни тезлатиб, бир-биримизни ортда қолдириб кета бошладик. Гоҳ чопонининг этакларини пирпиратиб қори поччам ўзиб кетади, гоҳ тумшугини олдинга чўзиб қари эшак ўзиб кетади, гоҳ олдинга мен чиқиб оламан, гоҳо хўтикча ўтиб, шаталоқ отиб ҳаммамизни ортда қолдириб кетади...

Хуфтон маҳалида Хўжақишлоққа эсон-омон кириб олдик.

ЁНҒОҚ ҚОРИНИНГ ЗИЁФАТИ

Эсингизда бўлса керак, қори поччамнинг ҳеч кимга маълум бўлмаган сирларини фош қилиб ташлайман деган ниятда у кишига шогирд тушган эдим. Аммо бора-бора бу ниятимдан қайта бошладим. Нега десангиз, бу ерга келганимдан буён жонгинам роҳатда бўлиб қолди. Қори поччам бувижонимга ўхшаб Муҳаммад пайғамбарнинг шеърини ўргатаман деб қийнамайди, қулоғимдан чўзғиламайди. Бир-галашиб намоз ўқиймиз, деб қистамайди.

— Мулла Ҳошим! — деб чақиради қори поччам.

— Лаббай, тақсир! — дейман дарров кўлимни кўксимга кўйиб.

— Юраклар қисилиб кетяпти-ку, бўтам.

— Белингизни укалаб кўяйми, тақсир?

— Йўқ, бўтам, анави обизамзамдан олинг.

Обизамзам дегани нима эканлигини ҳалигача билмайман. Аммо унинг ранги ҳам, ҳиди ҳам дадам хумчага солиб чиқарадиган мусалласга жуда ўхшаб кетади.

Буйруқни эшитиб, дарров ўрнимдан тураман-да, кўзадаги обизамзамдан бир пиёла қуйиб, устозимга узатаман.

— Бай-бай-бай! — дейди қори поччам пиёладагини симириб,— обикавсарнинг ўзи-я!

— Қори почча, мен ҳам жиндак ичсам майлими?— деб сўрайман баъзан,— менинг ҳам юрагим қисилиб кетяпти.

— Юрагингиз қисилмай ўлсин, бўтам,— деб уришиб беради қори поччам,— бу болалар учун заҳарнинг ўзи-я!

— Ичсам ўлиб қоламанми?

— Тил тортмай ўласиз, бўтам. Қани, яна бир пиёла қуйинг-чи... Ҳа, баракалла... Энди боринг, ичкари кириб эшон оингизга қарашиб юборинг. Одамлар келса, менинг ёнимга киритманг, китоб кўряптилар денг...

Шундай қилиб, биз қори поччам билан апок-чапок яшаб, маза қилиб юрган эдик. Ҳали айтганимдек, у кишини фош қилишни унутаёзган эдим. Бир воқеа сабаб бўлди-ю, мен яна тўнимни тесқари қийиб:

— Ҳа, шошмай турсинлар ҳали! — деб қўйдим.

Ўша куни нимаданлигини аниқ билмайман-у, лекин жуда хурсанд эдим. Ашула айтиб Узунқулоқ ота мазорига, қори поччамнинг олдига кетаётган эдим. Йўлда Ориф билан Зокирга дуч келиб қолдим. Ҳуноб бўлиб ниманидир ахта-ришяпти.

— Нима йўқотдиларинг?— сўрадим секин.

— Пул. Кўрмадингни?— деди Ориф.

— Қанақа пул?

— Пулдака пул-да. Қанақа бўларди,— жеркди Ориф.

Маълум бўлишича, эрталаб икковлари мана шу йўлдан юриб, она тили ўқитувчимизникига ўтишган экан. Ориф Зокирга она тилидан ўргатаётган эди-да. Бугун имтиҳон топширгани боришибди.

— Ростдан топширдингни-а?— секин туртиб кўйдим Зокирни.

— Ўлай агар, топширдим.

— Нечта савол берди?

— Ўнта савол берди.

— Ростдан-а?

— Рост. Ундан кейин машқ дафтаримни ҳам бир бошдан варақлаб кўрди. Чакки эмас, анча меҳнат қилганинг билиниб турибди, деди. Ишонмаяпсан-а? Ишонмасанг, сенга ҳам айтиб беришим мумкин. Қани, сўра-чи... Сўрайвер. Гапни айтиб берайми? Гап деб тугал фикр англатган... Тугал фикр англатган. Ориф, у ёғи нима эди?

— Ишингни қил! — деб уришиб берди Ориф. Зокир чап кўлининг кўрсаткич бармоғини чаккасига кўйиб бирпас ўйлашиб турди-да:

— Топдим,— деди ҳовлиқиб,— тугал фикр англатган сўз ёки сўзлар бирикмасига айтилади.

— Шундай қилиб, она тилидан қутулибсан-да?

— Қутулдим. Энди алгебра колди... Ана ундан кейин тўппа-тўғри еттинчи синфга кириб ўқийвераман... Агар сен билан юраверганимда, биласанми, мен ҳам қолиб кетар эдим.

Негадир шу пайтда Зокирнинг гапларига қулоқ солгим келмай колди. Ундан шартта юзимни ўгирдим-да:

— Пулингни топдингни?— деб сўрадим арикнинг бўйига ўтириб олиб ўтларнинг орасини титкилаётган Орифдан.

— Йўқ,— бошини кўтармай деди Ориф,— эрталаб Зокир келгунча мана шу ерга ўтириб санаган эдим. Кейин чўнтагимга солиб мана бу тутдан чумчук бола олиб тушган эдим.

— Хафа бўлма,— деб кўнглини кўтардим дўстимнинг.

— Биласанми, мен уни кутубхона ташкил қиламан деб биттангалаб йиққан эдим. Келаси бозорга ойим билан шаҳарга бориб, ойнали жавоң олиб келмоқчи эдим...

Шундай деб, ҳеч нарсадан-ҳеч нарса йўқ, Ориф йиғлаб юборса бўладими. Кўнглим бузилиб кетди, юпатай десам ҳеч гап тополмайман.

— Кўпмиди?— дедим ниҳоят.

— Йигирма бир сўм эди,— ҳикиллаб деди Ориф.

Учовимиз яна излашга тушиб кетдик. Кун тепага келгунча ахтардик ҳамки, бари бир топилмади.

Узункулок ота мозорига кўнглим ғаш келди. Бугун гарчи чоршанба бўлмаса ҳам одам яна ҳеч жойга сиғмай кетибди. Қори поччам ўз жойида, духоба тўшакларда ўтириб назринёз қабул қиляпти.

— Нега кеч қолдингиз, бўтам?— деб сўради аста.

— Бу ёкка келиш эсимдан чикибти,— баҳона қилдим.

— Боринг, эшакларингиздан хабар олинг, эрталабдан буён ҳеч нарса солганим йўқ — оч ётгандир.

Қори поччамнинг эшаги анча нарида, пасткам бир жойда туради. Оч ётган бўлса хашак солиб, сув ҳам бериб кўйай, деб ўша томонга ўтган эдим, она-бола эшакни хотинлар, мен тенги, мендан кичкина болалар куршаб олишибди. Қапкатта бир одам хўтикчанинг бошидан ушлаб, беш-олти ёшлар чамасидаги битта кизчани ҳадеб миндирмоқчи бўляпти.

— Миндирманг, белини синдириб кўясиз,— дедим жаҳлим чикиб.

— Белини синдирсам пулини тўлайман, акаси.

— Бўлмаса аввал тўлаб кўйинг.

— Қанча оласан?

— Топганингизни бераверинг.

Ўзим ҳам мана шунақа ишларга суяги йўқ боламанда. Хўтикчанинг устига эски тўн ташлаб, қизчани миндириб бир айлантириб келган эдим, бошқа болалар ҳам ишқибоз бўлиб қолишди. Биласиз-ку, бизнинг томонларда моторли велосипед чиққандан буён эшак зоти камайиб, ажойибхонадаги ҳайвондек одамларни кизиктирадиган бўлиб қолган. Уч-тўрт сўм ишлаб, Орифга берсам зораки кўнгли кўтарилса, кутубхонасига китоб олиб, хурсанд бўлса деган ниятда дарҳол енг шимариб ишга киришиб кетдим. Ўзим тенги бир болани кассир қилиб тайинладим. Эшакчага бир-иккитасини миндириб сой бўйига обориб келгунимча кассир бола янгиларидан пул олиб, навбат белгилаб кўяди. Бир бориб келишим бора-бора эллик тийинга чикиб кетди. Шундай қилиб десангиз, роса пул ишладим-да. Хўтикнўям нақ бўлмаса ўлдириб кўяёздим, бечора мадори қуригандан охири тер босиб юролмай қолди. Энди ишни йиғиштириб, тушган пулларни бир санаб кўрай-чи, деб турган эдим, ўн саккиз-ўн тўккиз ёшлардаги бир киз келиб:

— Хой бола, хўтикчанга мени ҳам бир миндир,— деб илтимос қилди.

— Йўқ, хўтикча чарчаб қолди.

— Вой, чарчаса нима кипти?

— Хўп десагиз, қари эшакка миндираман. Кулоқларини қаранг, ҳар биттаси карнайдек келади...

— Жуни хурпаймай ўлсин эшагингни!.. Анвар ака,— деб ёнидаги турган йигитга мурожаат қилди қиз,— сиз айтинг, жо-о-он Анвар ака.

— Кел энди, ука, келинойингни бир катайса қилдир!— деб елкамга кўлини кўйди Анвар ака.

— Йўк, беш сўм берсангиз ҳам кўнмайман.

— Бир сўм берсак-чи?— сўради қиз,

— Йўк, тўрт сўмга ҳам кўнмайман.

— Ҳа, ана, бир сўм эллик тийин!.. Тур энди!

— Йўк, уч сўмга ҳам кўнмайман.

— Икки сўмга-чи?— қошларини чимириб деди қиз.

«Ҳа, майли», деб ўйладим ичимда. Икки сўмни олсам ола қолай, шунда пулим роппа-роса ўн тўққиз сўм бўлади. Орифни роса қувонтирадиган бўлдим-да. Ўзим яхши ўқимагандан кейин яхши ўқиганларга ёрдам бериб туришим керак-да.

— Аввал берсангиз, кейин миндираман,— деб секин ўрнимдан турдим,— лекин ўзиям худда «Волга»га тушгандек маза қиласиз-да, келинойи.

Фалокат оёқ остида деганлари паққос рост экан. Келинойимни хўтикчага миндириб, тепаликка олиб чиқаётганимда, жонивор аввал оёқларини кериб, тер босиб, калтиради. Кейин бақадек ерга ялпайиб қолди — бели узилиб кетган экан. Қаёқдандир пайдо бўлиб қолган қори поччам қулоғимдан чўзиб:

— Нима қилдинг, бадбахт?! — деб сўради.

— Ҳали ўлгани йўк,— дедим нима дейишимни билмай. Қулоғимдан чўзганча тош уйга олиб кириб кетди қори поччам. Мен энди роса калтакни ҳам есам керак, деб жонимни ховучлаб турган эдим, йўк, қори поччам тўсатдан юмшаб қолди.

— Қанча пул тушди, бўтам?

— Пул тушгани йўк.

— Елғон гапирманг, бўтам. Елғончининг жойи дўзах бўлади.— Аввалгидан ҳам юмшаб, ярим кулиб, ярим жиддий туриб давом этди қори поччам: — Қира қилаётганингизни эрталабдан буён кузатиб ўтирган эдим... Қани, пулни олинг-чи, бир санайлик-чи.

— Мен бу пулни Орифга бераман, билдингизми? Кутубхона ташкил қилмоқчи у, билдингизми?

— Кутубхонага бало борми, қани, пулни чиқаринг

— Бермайман.

— Нима?

— Бермайман, вассалом!

— Нима-нима?! — шундай деб қори поччам мени таппа босди-да, чўнтагимдаги пулларнинг ҳаммасини олиб қўйди. Орасидан иккита беш тийинликни тахлаб менга узатди:

— Манг, бунга хўрозканд олиб енг, бўтам!

Шунақанги хафа бўлдимки, шунақанги хафа бўлиб кетдимки, ишонасизми йиғлавораязим. Йўқ, йиғлаган ҳам эканман, буни мен қори поччамнинг гапидан билиб қолдим.

— Ие, ие, бўталоғим, нега йиғлайсиз? — деб авра чопонининг ўнгири билан кўз ёшимни артиб қўйди устозим. — битта хўтикчага ҳам шунча хафа бўладими одам. Ўлса ўлибди-да. Мен сизга унақасидан эртага бир йўла иккитасини келтириб бераман. Устига чиройли гилам тўқимчалар босиб, пешонасига ипак попукчалар тақиб, кўзмунчоклар осиб қўғирчоқдек ясашиб бераман... Сиз киракашлик қилиб турасиз, мен тушган пулларни тўплаб тураман. Ана ундан кейин мен сизга янги «Москвич» олиб бераман... Хайдашни биласизми?

— Йўқ! — дедим бурнимни тортиб.

— Ҳечқиси йўқ, иншоолло, ўрганиб оласиз. Энди, ўрнингиздан туриб мана бу гўштларни қассобга топширинг-да, пулини нақд берар экансиз денг. Иншоолло, сизни ўзимдан кейин мана шу ерга шайх этиб тайинлаб кетаман...

Қори поччам бир сўзли одам экан. Кечаси каёққадир йўқ бўлиб кетди-ю, эртасига эрталаб ўзи айтгандек чиройликкина иккита хўтикчани етаклаб келди. Ҳатто гилам тўқимчалар, узангию тақинчоқларигача ҳамма-ҳаммасини тахт қилиб келибди. Ўша куни чоршанба бўлгани учун зиёратгоҳга кечагидан ҳам кўп одам келиб, бамисоли катта сайилнинг ўзгинаси эди.

— Қани, бўтам, бошламайсизми? — деб имо қилиб қўйди қори поччам.

— Ҳозир бошлайми ёки ҳалироқ бошлайми?

— Йўқ, йўқ, дарҳол бошланг!

— Бошласам бошлайвераман-да... — дедиму шошилиб кечаси ўйлаб қўйган режамни амалга оширишга киришдим. Хўтикчаларни одамлар кўпроқ тўпланган жойга етаклаб келдим-да, думининг тагига чангал қистириб, кетма-кет қўйиб юбордим. Нарироқдаги кеча боласидан ажраб шумшайиб турган қари эшакни ҳам худди шундай қилдим, у ҳам бир яйраб олсин дедим-да!

— Қоч, эшак босиб кетади! — деди кимдир.

— Ойи! — деб додлади бир бола.

Бир нафасда ҳаммаёқ алғов-далғов бўлиб кетди. Эшаклар ҳам нукул одамлар турган томонга югуриб шаталок отади денг. Қийқириб кулган ким, чапак чалган ким, вой-войлаб йиғлаган ким — ажратиб бўлмайди. Ўзим ҳам бу томошага берилиб кулоғимнинг тагига тарсаки келиб тушганини ҳам билмай қолибман.

— Бадбахт!

— Лаббай, таксир?— деб ўгирилдим қори поччамга.

— Бетавфик,— қори поччам бу кулоғимнинг тагига ҳам бир тарсаки туширди.

— Хўп бўлади, таксир,— дедим нима деганларига тушунмай. Қори поччам билагимдан омбир билан қисгандай қисиб, диконглатганча, оёғимни ерга теккизмай хужрага олиб кириб кетди...

Бу ерда қанақанги воқеалар юз берганини сизга айтмай қўя қолай. Фақат шуни айтмоқчиманки, қори поччам мени бошлаб зиёфат қилдилар. Лекин бу зиёфатда оғир-оғир мушт, қайноқ-қайноқ тарсаки, енгил-енгил тепкидан бошқа кеч нарса емадим.

— Тавба қилдим де, бетавфик! — деди қори поччам зиёфатнинг биринчи қисмини тугатиб.

— Тавба қилмайман, таксир,— дедим жуфтакни ростлаб қолиш учун секин эшикка яқинлашиб,— шошмай турсангиз ҳали бошқа сирларингизни ҳам очиб ташлайман.

— Нима-нима?!

Бир сакраб остонадан ўтиб кетдим.

ХI боб

ЯРАШ-ЯРАШ

Қори поччамдан калтак еганимни эшитиб бувижоним роса хафа бўлар, деган ўйда бўлган воқеани ошириб-тошириб сўзлаб берган эдим, бувижоним севинганидан кўзлари қисилиб:

— Хайрият-эй! — деб қўйди.

— Нега энди хайрият дейсиз, ахир, биқинларим оғриб кетяпти...

— Оғриси яна яхши, болам. У кишининг қўллари теккан жой дўзахда куймайди. Айланиб кетай пиримдан... Бундан кейин ўнг бетингга урсалар, чап бетингни ҳам тутиб бергин, болам...

Хуллас, ўша куни бувижоним у деди, мен бу дедим, охири қори поччам билан ярашишга, хозироқ бориб кечирим сўрашга кўна қолдим. Кўнмас эдим, аммо ҳали у кишининг одамларга маълум бўлмаган сирларини очганимча йўқ эди-да. Ростини айтсам, у кишининг сирларини очиб

ташлаш осон иш эмас. Қори поччам шунақанги пухта, шунақанги ишбилармонки, менинг ўзимни шайтоннинг боласи деб одамларга тутиб бериб, ўлдириб юбориши ҳеч гап эмас. Данак қори поччам билан Бодом қори амаким у кишининг номини эшитгандаёқ зир-зир титраб қолишади. Ҳатто бир куни икковларини қори поччам шунақанги бошлаб саваладиларки, тошкентлик биринчи разрядли боксёр Имомалиев ака ҳам бунақанги чаккон, бунақанги кучли бўлмаса керак деб қўйдим ичимда.

Қори поччамга шогирд тушганимнинг биринчи ҳафтасини, иккинчи ҳафтасини, ҳозир аниқ эслай олмай турибман, ишқилиб, чоршанба куни эди-да. Кеч кириб, зиёратчилар кетиб бўлган. Мен қори поччамнинг хужрасини чапгагиб супураётиман, у киши эшикка тесқари ўтириб олиб, кун бўйи тушган пулларни икки оёғи орасига тўкиб, санаш билан овора. Хужра эшигини биров аввал тирноғи билан тирнагандек бўлди. Кейин сўроксиз кирсам калтак ейман, деб ўйлади шекилли, кўрка-писа тақиллатди.

— Қимдир у?— оёғини биров босиб олгандек оғриқ билан сўради Енғок қори поччам.

— Бу бизмиз, таксир,— сурнайнинг овозига ўхшаш ингичка овоз эшитилди.

Қори поччам пулларни шошилиб қийикқа солиб белига маҳкам боғлаб, устидан малла чопонини кийди-да:

— Бўтам, эшикни очинг! — деб қўйди.

Эшикни очдим.

— Ассалому алайкум,— деб аввал Данак қори поччам, кетидан Бодом қори амаким иккови ҳам калта қўлларини кўксига қўйганча, паққидек букилиб кириб келишди.

— Ваалайкум,— Енғок қори поччам тўсатдан қовоғини уйиб олди.

— Таксир...— деди биттаси гапини йўқотиб.

— Биз...— деди бошқаси ҳам тутилиб.

— Бўтам, сиз чиқиб туринг-чи,— буюрди менга Енғок қори поччам.

Ташқарига чиқдим, дарров қўлтиғимдаги калпоқчамни бошимга кийиб, кўзга кўринмайдиган бўлиб олгач, яна орқамга қайтдим. Ичкарига киришим билан Енғок қори поччам эшикнинг занжирини солиб:

— Хўш?— деди икковларига бир-бир қараб,— қулоғим ихтиёрларингизда.

— Сиз бошланг,— деди Данак қори поччам.

— Йўқ, ўзлари бошласинлар,— деди Бодом қори амаким орқага тисарилиб.

— Белингиздаги пулни арра қиламиз,— дейишди кейин икковлари бараварига.

Ёнғоқ қори поччам ўнг кошини пастга, чап кошини баландга килиб хўмрайди:

— Нима?

— Шундай, таксир! — дейишди яна икковлари,— бугундан бошлаб, тушган пул ўртада арра қилинади.

— Арра қилинади?

— Ҳа, таксир, арра қиламиз.

— Сиз, Бодом қори, жиндак ақлдан озган кўринасиз. Сиз, мулла Данак, бутунлай тентак бўлиб қопсиз.

— Йўк, таксир,— деб бир одим олдинга ташлашди икки қори,— биз, худога шукур, соппа-соғмиз. Соппа-соғ бўла туриб, касал одамчалик ҳам пул ишлай олмаяпмиз. Қишлоқ-ма-қишлоқ юриб қавмларга Ёнғоқ қори ҳазратларининг дами ўтқир деб тушунтирган ким? Биз. Ёнғоқ қори Узунқулоқ пиримнинг сўнгги авлоди бўлади деб, яна ўша қавми ишонтирган ким? Биз. Ҳар ким ўз маҳалласидан чиққан ўликнинг жанозасини ўқийди, деб келишиб олган эдик. Сиз биздан олдин бориб жанозани ўқиб кўйяпсиз, пулни олиб бизга ҳеч нарса бермаяпсиз... Анави куни Хошим деган шогирдингиз таҳорат сувига қалампир, туз солиб... бизни кўп қийнаб кўйди. Буни ким ўргатган, сиз!.. Йўк, таксир, бугундан бошлаб пул арра.

— Нима, иккинги исён кўтармоқчимисиз?— ғазаб билан сўради Ёнғоқ қори поччам.

— Ҳа, таксир,— деб гапга аралашди Данак қори поччам,— биз исён кўтармоқчимиз.

Бодом қори амаким устозимнинг белидаги пулга секин кўл узатган эди, у киши:

— Нарн тур, бетавфик! — деб бакириб берди.

— Йўк, таксирим, ўз улишимизни берасиз.

Ёнғоқ қори поччам оғзини катта очиб, кўзларини юмиб:
— Апчшу! — дея каттик чучкириб юборди,— ана сизларга пул, бўлиб олинглар!

— Биз ҳали сизнинг мишигингизга тенг бўлдикми?

Данак қори билан Бодом қори амаким жон талвасасида устозимнинг белидаги пулга ёпишишди. Ёнғоқ қори поччам икковини бақувват қўллари билан икки томонга итариб юборган эди, бири хужранинг ўнг деворига, иккинчиси чап деворига бориб урилди. Яна қайтиб ёпишмоқчи бўлган эди, устозим энгашиб қалла солишни мўлжаллаб келаётган Бодом қори амакининг бетига «бисмиллоҳи раҳмони раҳим» деб тарсаки тортиб юборди.

Ана шундан кейин десангиз, зўр муштлашиш бошланиб кетди, агар телевизорда олиб кўрсатса, «ё тавба, қори поччалар ҳам боксга тушар экан-да», деб ёқангизни ушлардингиз.

Бир маҳал Ёнғоқ қори поччам икковини ҳам ерга ётқизиб, устига миниб олди-да, енгларини шимариб олиб:

— Ё Ҳасан, ё Хусан! — дея дўппослашга тушиб кетди. Уриб-уриб чарчади шекилли, хушидан озгудек бўлиб ётган Бодом қори амакимнинг қулоғидан бувижоним менинг қулоғимдан чўзгандақа чўзиб:

— Пул ҳақида яна оғиз очасанми? — деб сўради.

— Йўқ, тақсир, минбаъд оғиз очмайман.

Устозим Данак қори поччамнинг ҳам ўнг қулоғидан чўзиб:

— Хўш, мулла Данак, аҳволлари қалай? — деб калта соқолини силкитиб, ҳе-ҳелаб кулди. Назаримда, Данак қори поччам ҳам унга ўхшатиб кулмоқчи бўлди-ю, устидаги юк оғирлик қилиб:

— Ҳе... — деб қўя қолди.

Ёнғоқ қори поччам остида хансираб ётган азаматларга яна бир муштдан совга қилиб:

— Тавба қилдиларингми? — деб сўради.

— Минг бор тавба қилдик!

Учовлари ҳам бир-бирларидан ҳадиксирашиб, этакларини қоқа-қоқа секин ўринларидан туришди. Ёнғоқ қори поччам оғзини катта очиб кулиб турибди. Бодом қори амакимнинг лаби куляпти-ю, кўзи хўмрайган, Данак қори поччам кулишини ҳам, хўмрайишини ҳам билмай, энтиқиб, гоҳ унисига, гоҳ бунисига қарайди.

— Лекин тақсир, худойи таоло сизга кучни ҳам берган экан-да, — деб қўйди Бодом қори амаким. Кейин, негадир учовлари ҳам бараварига кулиб юборишди.

— Ҳо, хо-хох, — деб қорнини силкитди менинг устозим.

— Ҳе-ҳе-ҳе! — деб елкасини учирди Бодом қори амаки.

Данак қори поччам бўлса худди эчкининг маърашига ўхшатиб узоқ кулди-да:

— Тақсир, биз шунчаки ҳазиллашган эдик, — деб қўйди.

— Мен ҳам ҳазиллашиб урдим, — соқолини силаб қўйди Ёнғоқ қори поччам, — чинакамига урганимда бирингизни дўзахга, бирингизни ундан нарига жўнатардим.

Кейин учовлари яраш-яраш қилиб бу гап шу ерда қолиши керак, одамлар эшитса шаънимизга яхши бўлмайди, кулги бўламиз. Қимки бу хусусда гап очса, соч-соқоли тўкилиб пес бўлсин, деб фотиҳа ўқишди. Гўё ҳеч гап бўлмагандек меҳрибон ака-укалардек бир-бирини қўлтиклашиб ташқа-

рига чиқа бошлашди. Енғоқ қори ўртада, Бодом қори ўнг кўлтиғидан, Данак қори чап кўлтиғидан кўтариб олишган.

— Қани, таксир, марҳамат қилсинлар.

— Йўк, йўк, ўзларидан бўлсин.

— Йўғ-е, хўжам, қани, бошласинлар.

Шу гаплардан сўнг уювлари эшикдан бараварига қия бўлиб чиқиб кетишди.

Хуллас, Енғоқ қори поччам ҳазилакам одам эмас. У кишининг сирларини ошқор қилиш учун пухта тайёргарлик кўришим керак. Тайёргарликни эса ўзлари билан биргаликда олиб боришим зарур.

— Шундай қилиб, бувижон, бориб кечирим сўра дейсизми?— деб сўрадим ўрнимдан туриб.

— Оёқларига йиқил,— деди бувижоним,— у кишининг даргохлари кенг, албатта кечирадилар.

— Қани, кетдик, бўлмаса.

Бир кийик чала қуриган шафтоли қоқи олиб бувижоним билан устозимникига жўнадик. Хақиқатан ҳам у кишининг даргохи жуда кенг экан, менга ўхшаб бировга кек сақлашни ёмон кўрар экан. Бувижоним мендан олдин кириб ётиги билан тушунтирган эди, қори поччам:

— Бола-да, бола,— деб қўйди. Кейин менинг бошимни силаб, кўшимча қилди,— оббо қочқоқвой-эй, эртага хўтиқчаларни тўқимлаб, зиёратчиларни хурсанд қиламизми?

— Бўлмасам-чи, таксир,— дедим хурсанд бўлиб.

— Баракалла, бўтам, лекин Бибиробия, набирангиздан ажойиб мулла чиқади-да. Иншоолло, ўрнимга қолдириб кетмоқчиман. Аввалги гапим гап.

Бувижоним қори поччамни дуо қилиб, чиқиб кетди. Устозим мени ёнига ўтқизиб олиб, мулла бўлиш жуда машаққат эканлиги, бу йўлда кўп заҳмат чекиш зарурлигини айтиб, ҳатто ўзи Бухорода роппа-роса уч йил тупрок ялаганлигини ҳам гапириб берди.

— Кўнглингиз айнамадимми?— деб сўрадим кўрка-писа.

— Нега энди кўнглим айнар экан, бўтам?

— Ахир тупрок ялабсиз-ку?.. Мен тупрок яласам, дарров кўнглим айнийди.

Қори поччам жавоб қайтармади-ю, қорини силкитиб кулди. Кулиб бўлгач:

— Энди, бўталоғим, сизга андаккина юмуш бор,— деди.

— Буюринг, таксир.

— Ҳозир кўшни қишлоққа, Рафқонга ўтасиз-да, кимлар қасал ётганини, исми нима, ёши нечада, қанақа қасал билан оғриган — ҳаммасини билиб қайтасиз. Лекин, бўтам,

зинхор кимлигингизни бировга айта кўрманг. Қасал қариндошимиз бор, отини билмайман, ўшани излаб келдим, денг. Уддасидан чиқа оласизми?

— Қойиллатиб ташлайман, тақсир.

— Офарин, бўтам, иншоолло, сизга янги «Москвич» олиб бераман.

Рафқонга бориб пешин маҳалигача бешта касал борлигини аниқлаб келдим. Кечқурун қори поччам боласи ўлган қари эшакни миниб ўша қишлоққа шошилгинч жўнаб кетди.

ХII боб

ҚОЧМАГАН НОМАРД

Тўсатдан пионер лагери қурилиши учун келтирилган ёғоч-тахталар куйиб кетди. Кечаси бўлгани учун одамлар тўпланиб то ўтти ўчиргунча ёғоч-тахтанинг анча қисми ёниб тамом бўлди.

— Бу мана шу писмиқнинг иши,— деди дадам кечқурун хаммамиз сўрида чой ичиб ўтирган эдик.

— Писмиқнинг ким?— сўради бувижоним.

— Ким бўларди. Енғок қори-да.

— Хой, оғзингга қараб гапир, болам.

— Оғзимга қараб гапирсам ҳам, қарамасдан гапирсам ҳам бу ишда ўшанинг қўли бор. Лагеръ қурилишига ким қарши чиқяпти? Енғок қори қарши чиқяпти. Негаки, лагеръ битса, қори мўмай даромаддан маҳрум бўлиб қолади-да. Баъзи бир гўл одамларни қурилишдан кетиб қолишга ундаётган ҳам, мана шу писмиқ. Шу бугундан кечикмай участкавой милиционерни бошлаб келаман.

— Хой, болам, астағфирулло де,— бувижонимнинг аччиғи чикиб кетди.

— Кўйинг-э,— қўл силтади дадам.— Хошим, бугундан бошлаб сен ҳам ўша ҳаромхўрниқига бормайсан.

Бувижоним жуда хафа бўлиб кетди шекилли, лаблари учиб, шартта ўрнидан турди:

— Рўзи, бу гапларни билиб гапиряпсанми?

— Билиб гапиряпман. Ҳозир бориб милицияга хабар қиламан.

— Менга қара, мен сени тукқан онангман-а?

— Ҳа, онамсиз.

— Оқ сут бериб катта қилганман-а?

— Ҳа, катта қилгансиз.

— Яхши емадим, яхши киймадим,— йиғламсираб деди бувижоним,— отаси йўқ, ўксимасин, деб, топганимни сенга бердим, одам қилдим. Оқибат сендан кўрган ҳурматим шу

бўлдимми?.. Менинг кўз олдимда менинг пиримни ҳақорат қиладиган бўлдингми? Бир оёғи гўрда бўлиб қолган онангининг хурмати шу бўлдимми?!

Шундай деб, бувижоним хўнграб йиғлаб юборди. Шунақанги бир алам билан йиғладики, ростини айтсам, андак бўлмаса мен ҳам йиғлаворай дедим. Ичкаридан ойим чиқиб дадамга қараб ўкрайиб кўйди. Худди келишиб олгандек, Ойша билан Доно ҳам бувижонимга жўр бўлиб қолишса бўладими?

Бувижоним елкасини силкитиб-силкитиб ўрнидан турди-да, ичкарига кириб эски паранжини кийшиқ ёпиниб чиқди: — Мен... Мен... сиғмай қолдим энди бу уйга.

Ойим бориб бувижонимнинг йўлини тўсди. Доно билан Ойша оёғига ёпишиб:

— Бувижон, қайтинг! — деб баттар йиғлай бошлашди,

— Хой эркак, нега ўшшайиб турибсиз,— жеркиб деди ойим.— Қайси ўғил ўз онасини уйдан хайдаб чиқаради!

Шу пайтда дадам бўлганича бўлди. Назаримда айтган гапига ҳам минг бор пушаймон бўлиб кетди.

— Бўпти энди, ойи, бир айтдим-кўйдим-да.

— Тавба қилмагунингча орқага қайтмайман,— оёғини тираб туриб олди бувижоним.

— Ха, ана, тавба қилдим. Кўнглингиз жойига тушдимми?

— Анави участкавойингга бормайсанми?

— Йўқ, бормайман. Қайтинг, энди, ойи!

Бувижоним кўз ёшларини артиб уйга кириб кетди. Дадам сўрида дўпписини ўйнаб ўтиргандан ўтириб қолди. Ўзи мен қизикман-да! Хозиргина йиғлаётганини кўриб бувижонимга ачинган эдим... Энди бўлса дадамга раҳмим келиб ўтирибди... Дадамга ҳеч кун беришмайди. Бирор нарсани ўйлаб амалга оширмакчи бўлса, аввало ойим қаршилиқ кўрсатади. Ойимнинг қаршилигини енгиб ўтса, бу ёқда бувижоним енг шимариб турган бўлади. Шунда дадам:

— Билганларингни қилинглар,— деб қўл силтайди-да, далага қараб жўнаб қолади. Мана ҳозир ҳам бечора жуда хафа бўлиб ўтирибди.

— Дада, иссиқ чой куйиб берайми?— деб сўрадим.

— Қе кўй, шу топда чой ҳам томоқдан ўтмайди,— дадам дўпписини кафтига қоқиб, бошига кийди-да, қаёққадир чиқиб кетди.

У жуда хафа эди.

Туни билан ўйлаб чиқдим. Йўқ, энди енг шимариб киришмасам бўлмайдиганга ўхшайди. Қори поччамнинг ҳамма кирдикорларини одамларга айтиб беришим, эртадан қолмай уни фош қилишим керак. Шунчадан буён иккиланиб юрган

хам етар, бас энди. Эртагаёк зиёратгоҳга бориб, тўпланган бдамларга хаммасини оқизмай-томизмай айтиб бераман. Қори поччам ғазабланиб мени шайтоннинг боласи деб тош-бўрон қилдирмоқчи бўлсалар, қалпоқчамни кийиб оламану... у ёғига яна бирор нарса ўйлаб топаман. Аммо сирларини фош қилиб, шаталоқ отиб қочмагунларича қўймайман...

Эртасига чошгоҳ маҳалида у кишининг чиллахоналарига салом бермасдан кириб борган эдим, атлас кўрпача устида бирам чиройли уҳлаб ётибдиларки... ким билади, аллақачон жаннатга бориб олиб, хуру пайкарларга белларини уқалат-яптиларми, аммо хурракниям жуда келтириб тортяптилар-да. Секин туртиб уйғотган эдим, аввал хуррак тинди. Кейин қори поччам кўзларини очиб, бошларини секин кўтардилару:

— Йўк, кўтаролмаяпман,— деб тап этказиб яна ёстикқа ташладилар,— лаънати, мусалласга спирт қўшган экан-да...

— Бошингиз оғрияптими?— деб сўрадим нима дейишим-ни билмай.

— Оғрияпти, қаттиқ оғрияпти. Мулла Ҳошим, бўталоғим, ичкарида кўзада обизамзам бор, ана шу зормондадан бир пиёла қуйиб чиқинг.

— Хўп бўлади, таксир.

Ичкари кириб анор сувидек кип-қизил обизамзамдан гуруч ўлчайдиган катта пиёлада тўлдириб олиб чиқдим. Устозим кўзларини юмиб, ҳузур қилиб симирдилар-да, қафтларининг орқаси билан лабларини артиб:

— Бай-бай-бай, муздаклигини қаранг-а,— деб қўйдилар.

— Яна бир пиёла олиб чиқайми?

— Олиб чиксангиз, олиб чиқинг!

Яна бир пиёлани пок-покиза уриб олдилар. Уриб олдилару, назаримда Шотурсуннинг дадасига ўхшаб кип-қизил маст ҳам бўлиб қолдилар. Бунимен кўзларини хиёл сузиб кулимсираб туришларидан сезиб қолдим.

— Бари бир ўлиб кетамиз, бўталоғим. Яна бир пиёла олиб чиқинг-чи...

Хиёл ўтмай қори поччам бутунлай маст бўлиб, тўшакка чўзилиб қолдилар.

Қимдир кўча эшикни шиддат билан дўпира-дўпирига олиб қоқа бошлади. Югуриб чиқсам, сочлари тўзғиган, кўзлари ёшли, олтмиш ёшлардаги бир кампир. Ёнида учта девдек-девдек барваста йигит ҳам турибди. Йигитлар ака-ука бўлишса керак, нега десангиз, хаммасининг афти бири-бирига ўхшаб кетади. Учови ҳам велосипедда, жуда тез ҳайдаб келишган бўлса керак — ҳансираб туришибди.

— Ёнғоқ қорининг ҳовлиси шуми?— сўради кампир.

— Шу.

— Ер юткур ўзи уйдами?

— Уйда. Лекин ўринларидан туролмайдилар, маст бўлиб ётибдилар.

— Маст?— тўрт киши бирдан сўради.

— Ха, маст. Обизамзамдан кўп ичиб маст бўлиб қолдилар.

Шундай дейишимни биламан, сочи тўзғиган хотин ўзини эшикка урди. Қетидан йигитлар ҳам кириб боришди. Бир нафасда ҳовли тўполон, қий-чув бўлиб кетди. Нима гап бўлдиқин, деб ичкари ҳовлидан ўсма кўйиб ўтирган эшон ойим ҳам бир қошида ўсма, бир қоши ўсмасиз югуриб чиқди. Бепул томоша кўриш учун кўни-кўшнилар ҳам чиқишди. Бундан тўрт кун аввал сочи тўзғиган холанинг кичик ўғли ўлиб қолибди.

— Ўғлимни топиб берасан, номард,— деб нукул қори поччамга ташланади денг. Қори поччам бўлсалар қаттиқ маст бўлиб қолган эканлар, шунча сургалашса ҳам қани энди бундай кўзини очса — нукул русчалаб сўкинади денг. Ниҳоят, бир маҳал муборак бошлариңи кўтариб:

— Қим у, бемаҳалда шовкин кўтарган?— деб сўрадилар.

— Пияниста, боламни ўлдирдинг. Шухратжонимни топиб бер! — деб сочи тўзғиган хола қори поччамнинг соқолига ёпишиб қолди-ку! Одамлар ажратиб қўймаганда, қим билади бу жанжал нима билан тугарди.

Қори поччамнинг кайфи учиб, кўзлари катта-катта очилиб кетди-ю, гандирақлаб секин ўринларидан турдилар:

— Нима гап ўзи?

— Шухратжоним ўлди!!

— Ўлган бўлса, жойи жаннатда бўлсин, обловху акбар!

Шундай деб қори поччам секин эшикка чиқиб кетмоқчи бўлган эдилар, аёл у кишининг йўлини тўсди:

— Тўхтанг, ўша қуни бизнинг уйни қандай топиб борган эдингиз?

— Айтдим-ку, хобимда аён бўлган эди...

— Исми-чи, ахир сиз, Шухратжонимнинг номини айтиб кириб бордингиз.

— Исми ҳам, касали ҳам хобимда аён бўлган эди,— деб қўйдилар қори поччам.

— Ахир сиз, мени ўша қуни сарик қўй сўйишга мажбур қилдингиз, иссиққина терисига болагинамни ўраб етти хил меванинг новдаси билан саваладингиз... Энди докторга кўрсатманг, иншоолло, ўғлингиз эртагаёқ чопқиллаб кетади деддингиз... Бечора Шухратжоним доктор чақиринг, деб

бирам зорландики, бирам зорландики, ўлигини кўрган докторлар бир кун аввал билганимизда касали ҳеч гап эмас экан, олиб қолардик дейишди... Вой болагинам-эй, вой Шухратжоним-эй... Шу пиянистанинг гапига киргунча, онагинанг ўзи ўлса бўлмасмиди!

Аёл шундай бир алам билан йиғладики, тўпланганлар ҳам ўзларини тутолмай хўнг-хўнг йиғлаб юборишди. Мехрим қаттиқлиги билан ном чиқарган бўлишимга қарамай, ишонсангиз, шу пайтда мен ҳам йиғлаб юбордим.

— Шухратжоним дилида армон билан кетди, армони билан кетди,— деб йиғларди аёл.

Демак, масала равшан, мен аҳмоқ қори поччамнинг гапига кириб, қишлоқма-қишлоқ юриб касалларнинг касали қанақа эканлигини, исми нима эканлигини билиб келар эканман-у, қори поччам «хобимда аён бўлди» деб аста бориб, бечораларни шилиб келар эканлар. Яшаворсинлар-эй! «Бўталоғим», деб елкамни сслаб кўйишларида гап бор экан-да. Шартта ўртага чиқдим:

— Холажон, мени танияпсизми?

— Йўқ, сени танайман.

— Уйингизга кириб ўғлингизнинг исмини, касали нима эканлигини сўраган эдим-ку?

— Вой эсим курсин! Қирган эдинг, касал қариндошимизни ахтариб юрибман, деб эдинг...

Шундан кейин бутун воқеани тўпланганларга шартта-шартта гапириб бердим. Зодиён, Макиён, Элаш, Тўлаш деган қишлоқларга ҳам бориб, касалларни суриштириб келаман деб, йўлларда роса итларга таланган эдим. Ана шуларгача ҳаммасини гапириб бердим.

— Бу бетавфиқнинг гапига қулоқ солманглар! — деб худди бўғиб ташламоқчидек икки кўлини чангак қилиб, тишларини ғижирлатиб қори поччам мен томонга қараб бостириб кела бошладилар,— бу ақлдан озган бола. Буви-жони ўкиб, дам солиб одам қилинг, деб берган эди. Мана бундай қилиб бўғиб ташламоқчи эдиму...

Қори поччам менга ташланган эдилар, лип этиб қўлтиқларининг тагидан ўтдим-да, бежавотирроқ жойга бориб:

— Обизамзамни сиз ичаркансизу, ақлдан биз озар эканмиз-да,— деб кўйдим.

Худди шу пайт сочи тўзғиган холанинг ўғиллари домла поччамнинг икки кўлидан маҳкам ушлаб:

— Қани, олдимизга тушсинлар-чи! — деб қолишди.

— Қаёққа борар эканман?

— Сизни ҳозироқ прокурорга топширамиз.

— Прокурорга?!

— Ха, прокурорга! Прокурорга топширмагунча ўлган укамизнинг аламидан чиқолмаймиз.— Чуварани хом санаб-сизлар! Уйимча бостириб кириб, мени ўлдирмоқчи бўлганларинг учун ўзларингни судга бераман,— деб шовкин солиб қолдилар қори поччам,— хали сизлар мени билмас экансизлар...

Йигитлар қори поччамнинг икки қўлтиғидан олиб, қалта оёқларини ерга теккизмай диконглатганча олиб чиқишаётган эди:

— Тўхтанглар, тўхтанглар! — деб оёқларини питиллатиб қолдилар қори поччам.— Мен кийимимни алмаштириб чикай бўлмаса... Лекин сиз тухматчилар билан ўша ерда гаплашаман... Э парвардигор, қанақа кунларга қолдим-а!

Қори поччам шундай деб, гўё кийиниб чиқсалар бутун дунёни остин-устин қилиб юборадигандек бир важоҳат билан ичкари ҳовлига кириб кетдилар...

Беш минут, ўн минут, э борингки, йигирма беш минут кутдик ҳамки, қани энди қори поччам чиқсалар. Бир маҳал кўча эшик томондан ҳовлиққанча Миробиддинхўжа кириб келди.

— Қори поччам қочдилар! — деди у энтикиб.

— Қочдилар?! — Бараварига сўради йигирма чоғли одам.

— Катта арикнинг бўйида кўрдим. Моторли велосипедга миниб, тоғ томонга қараб қочиб кетяптилар.

Ёпирилиб ичкари ҳовлига кирган эдик, чиндан ҳам ҳеч ким йўқ, боғ томонга чиқадиган эшик ланг очик.

— Олдимизга похол солиб кетибди-ю! — деб бақирди қасос олгани келган азамат йигитлардан бири. Кейин кўчага чиқиб, уювлари ҳам шошилиш велосипедга ўтиришди. Мен ҳам устозим билан ҳеч бўлмаса хайрлашиб қолай деган яхши бир ниятда Миробиддинхўжанинг моторли велосипедини бир соатга сўраб олдим-да, орқаларидан қувиб қолдим.

Мактабимизда бўладиган велосипед пойгаларига илгари ҳам кўп қатнашган эдим-у, аммо бунақа пойгани, ўлай агар, биринчи марта кўришим. Қасос олгани келган йигитлар чинакам паҳлавон йигитлар экан. Ярим соат деганда қори поччамни қувиб етишди. Устозим авра чопонларининг ўнгирини пирпиратиб, ҳайбатли бир кушдек икки юз метр олдинда учиб борар эдилар. Йигитлар бутун вужудларидан тер челақлаб қуйилаётган бўлишига қарамай, тинмай педальни тепиб, олға интилишади. Қори поччам илгари ҳам шунга ўхшаш қувди-қувдиларда иштирок этиб, тажриба-

лари ортиб кетган эканми ёки Узункулоқ пирим мадад қиляптими, ишкилиб, қочганда ҳам жўн қочмай, ўйин кўрсатиб, йигитларнинг жиғига тегиб, жаҳлини чиқариб қочапдилар. Моторни ўчириб секинлатиб борадилар-да, йигитлар етай-етай деганда моторни ўт олдириб, яна жуда-жуда ҳам олдинлаб кетадилар...

Ниҳоят, тепаликка чиқаётганда йигитлар ҳолдан тойиб кетма-кет велосипеддан йиқилиб тушишди.

— Оббо, муғамбир-эй! — деб кўйди бири энтикиб.

— Девдек кучи бор экан, — деди бошқаси.

— Қайтдик, — деди учинчиси ҳафсаласи пир бўлиб.

Довоннинг тепасига эсон-омон чиқиб олган қори поччам велосипеддан тушиб саллаларининг учи билан юз ва пешоналарига терни артиб, менга қараб қўлларини мушт қилдилар:

— Сен ҳали қараб тургин! — деган бўлсалар керак. Мен ҳам дарров икки кафтимни оғзимга кўвача қилдим-да:

— Оёғингизни укалаб кўяйми, таксир! — деб бақирдим.

Тоғдан қайтиб келгунимизча азамат йигитлар негадир бир-бирларига гап кўшишмади...

Ўша куни кишлоқда ҳар хил гаплар тарқаб кетди. Хотинлар, чоллар, илгари қори поччамга дам солдириб кетган касалманд одамлар тўп-тўп бўлиб олишиб:

— Ёнғоқ қори Узункулоқ пиримнинг қарғишига қолибди.

— Йўғе, у киши Маккатиллога кетибди-ку?

— Қип-қизил пияниста экан, хужрасидан етмишта бутилка чиқибди.

— Ўзиям кўҳнабисот бой эди-да.

— Тўғри айтасиз, кўшни, қорининг тилласи ҳам бор эди, — сингари гапларнинг кети узилмас эди.

Мен бўлсам, ҳаммасидан хабардор бўлганим учун одамларнинг: «Бу ёққа кел-чи, бир бошдан гапириб бер-чи», деб чақирганларига ҳам парво қилмай совун олиб магазиндан қайтар эдим. Кўчада тахта қўлтиқлаб кетаётган Зокирга дуч келиб қолдим. Мен кейинги пайтда, нимагадир, Зокир билан нукул кўчада учрашадиган бўлиб қолдим. Дарс тайёрлайман дейди-ю, доим мана шунақа кўча чанги-тиб юради.

— Қори почча қочиб кетибди, энди нима қиласан? — худди «ажаб бўлсин» дегандек бир оҳангда сўради Зокир.

— Нима қилардим, энди сен билан Дев овлаймиз-да, — дедим жўрттага.

— Хечам-да, — Зокир қўлидаги тахтани ерга кўйиб гапида давом этди, — энди мен ҳеч шунақа ишларга юрмайман.

Ростини айтсам, шерик, энди сен билан камрок борди-келди киламан... Ойим Хошимга кўшилсанг, одам бўлмайсан, деяпти... Мана, Орифга кўшилиб одам бўл колдим. Сен кузги имтихон эмас, яхсиси, олтинчи синфда иккинчи йили ҳам қолиб ўқиш керак, деб эдинг. Мана шу гаплар ғирт ёлгон экан. Кураторимизга айтган эдим, «бу — дангасанинг гапи», деб мени уришиб берди... Мен-чи, шерик, алгебраиям топширдим.

— Хисобга жуда уста бўлиб кетибсан-да, бўлмаса?

— Рост, шерик, хисобга жуда уста бўлиб колдим. Ўқи-тувчимиз ўзи сен бўладиган боласан, деяпти.

— Ҳозир бикинингга битта тепсам, елкангга иккита муштласаму, шуни учга кўпайтирсам — ҳаммаси нечта бўлади?

— Ия, шерик, мени урмоқчимисан?

— Йўк, урмайман, қани айт-чи, нечта бўлади?

— Умумий йиғиндисини сўраяпсанми?... Ҳозир... Қў-лингни мушт қилмай тур-да, адашиб кетяпман... Ҳозир ўн бешта бўлади!

— Топдинг, қандингни ур! Қани юр энди, тахтангни элтишиб берай.

Тахтанинг бир учини Зокир, иккинчи учини мен елкамга кўйиб Орифларникига жўнадик. Йўл-йўлакай Зокир Ориф ташкил қилаётган кутубхона тўғрисида гапириб берди. Унинг айтишича, бунақанги китобга бой кутубхона бутун дунёда ҳам топилмас эмиш. Дарсликдан бошка ҳамма китобни ўша ердан олса бўлармиш. Ҳатто қалинлиги бир қарич келадиган китоблар ҳам бор эмиш. Мана шу тахтани сўкичак қилиш учун олиб бораётган эмиш. Умуман, Ориф-нинг айтишича, китобларни озода сақлаш учун ойнали жа-вондан сўкичак яхши бўлар эмиш.

— Сўкичакни ким қилиб беради?

— Ким бўларди, мен-да...

— Вой-бой, сен хали миҳ қоқишни билмайсан-ку!

— Ориф ўргатиб тургандан кейин... биламан-да!

— Менга қара, китобларни тўплаб-тўплаб, кейин нима қиласизлар?

— Ўқиймиз-да. Ориф, ухлагандан китоб ўқиган яхши дейди. Шерик, сени ҳам рўйхатга кўшиб қўйдик. Китоб ўқигинг келса, кириб аввал қўл кўясан-да, истаган китобингни олаверасан... Биз иккинчи синф болаларига китоб бермайдиган бўлдик. Биласан-ку, уларнинг қўлига китоб тушса расмини қиркиб олиб кўғирчоқ ясашади.

Гап билан бўлиб Орифжонникига кириб борганимизни ҳам билмай қолибмиз. Ориф қўлида дастарра, биз кўтариб

келгандан сал калтароқ бир тахтани арралаётган экан. Бизни кўрди-ю, севиниб кетди. Хаммадан ҳам тахтага хурсанд бўлди. Дарсхонасининг тўрига қилаётган сўкичаги битай деб қопти. Менга кўрсатиб:

— Қалай?— деб сўради.

— Тахтасини рандаламабсан-ку!

— Шуниси яхши. Рандаласа силлиқ бўлиб китоб турмайдиган бўлиб қолади,— тушунтирди Ориф.

Ўша куни ойим совунни тезлик билан келтириб бергин деганини ҳам унутиб, кун ботгунча Орифларникида қолиб кетдим. Сўкичакни битказмагунча учовимиз ҳам уйдан чикмадик.

XIII боб

КОТИЛЛАР МАСЛАҲАТИ

Кечаси билан кўркиб ухлай олмадим. Кўзим уйкуга илинди дегунча, кори поччам орка томондан писиб келиб, худди товукни таппа босгандек босади-да, икки кўллаб бўғиб:

— Ҳа, ҳали сенмидинг мени шарманда қиладиган?— деб қийнай бошлайди. Кўркиб уйғониб кетаман. Уйғонсам, ё оғзимга кўрпа тўғри келиб қолган бўлади, ё ерга қараб ётиб қолган бўламан. Бир маҳал тушимда қорним тарсиллаб ёрилиб кетгандек бўлди. Энди овқатни қаеримга ер эканман, деб хафа бўлиб йиғлаб, йиғлаганимча уйғониб кетдим.

Қори поччам икковимиз ўртамиздаги сирни бировга айтсанг қорнинг ёрилиб ўласан, деган эди... Демак, энди қорним ёрилар экан-да, деб кўркиб, кўзимни очиб ўзимга қулоқ солиб ётдим. Кун чиқиб қолди ҳамки, қорним ёрилмади. Демак, мени кўркитиш учун шундай деган экан-да, деб кўнглимни тўқ қилиб, хурсанд бўлиб ўрнимдан турдим. Етти марта керишиб, уч марта эснаб муздек сувда маза қилиб ювиндим. Кейин ҳусайни узум билан чой ичдим-да, кори поччам ҳойнаҳой Узунқулоқ ота мазоридида беркиниб ётгандир, қани, бир бора-чи, эҳтимол, белини уқалаб қўйишга тўғри келар, деган ўй билан тўппа-тўғри зиёратгоҳга жўнадим.

Қори поччамнинг хужрасига ҳар куни чопқиллаб кириб бораверардим, бугун, негадир тўппа-тўғри кириб боришга ботинолмадим. Тушим ўнгидан келиб қори поччам бўғиб ўлдириб қўйса кўнглимдаги орзуларим амалга ошмай қолиб кетишидан кўрқдим. Ҳамиша мушқулимни осон қиладиган кадрдон қалпоқчамни бошимга кийиб, ичкари кириб бордим... Ёнғоқ қори поччам ўтирадиган атлас кўрпачалар тўшалган мрамар супачада бугун, негадир, расмга тушаёт-

гандек савлатли бўлиб, хода ютгандек кеккайиб Бодом қори амаким ўтирибди: бошида оппоқ салла, эғнида олача чопон, тасбех ўгириб бир нарсаларни пичирлаб ўқияпти. Хужрага киришим билан орқамдан Данак қори поччам ҳам кириб борди.

— Хўш, мулла Данак, келдингизми?— тасбех ўгиришдан тўхтаб сўради Бодом қори амаким,— аввало эшикни ичидан беркитиб қўйинг... Баракалла! Қани энди, берирок келиб ўтиринг-чи. Кўп ажойиб ишлар бўлдимми-а?

— Нимасини айтасиз, хўжам.

— Аммо-лекин халқ Ёнғоқ қорини тошбўрон қилиб ўлдирганда савобга қоларди-да.

— Қочиб қолди-да, бўлмаса ўлдириш ҳам гапми, терисига сомон тикарди.

— Энди, мулла Данак, у кишининг ўринларига бугундан эътиборан мен ўтираман.

— А?— оғзини ва кўзларини катта очганча анграйиб қолди Данак қори поччам.

— Нима, ўзлари ҳам умидвормидилар? Ўттиз йилдан буён Ёнғоқ қори ҳазратлари ўрнимга сизни қолдириб кетаман, деб каминанинг кўнглини гул-гул яшнатиб келадилар... Бугун мен муроиди мақсадимга етдим...

— Каминани кечиринг. Аммо бу ўрин шу соатдан эътиборан меники бўлғай,— деб секин Бодом қорига яқинлашди Данак қори поччам,— авваламбор, Узунқулоқ ота ҳазратларининг авлодларидан бўламан. Сўнгра, Ёнғоқ қори бу ўринни менга ўттиз беш йилдан буён ваъда қилиб: «Мулла Данак, белни маҳкам боғлаб, хизматни қилаверинг, ўзимдан сўнг бу мазорни сизга хат қилиб бериб кетаман...»— деб кўнглимни тоғдек кўтариб келадилар.

— Чучварани хом санабсиз, мулла Данак.

— Ўзлари хом санабдилар, мулла Бодом.

— Бу ўринга сиз нолойиксиз,— овозини бир парда юқорилатиб деди Бодом қори амаким,— сабабким, халқумингиз нопокдир. Қуни кеча қисир ғунажинни бўғоз деб пулладингиз ва яна колхознинг полизига қоровул бўлиб турганингизда етти пуд пиёзни бир кадок кўкнорига алмаштириб ичгансиз...

— Е навзамбилло! — ёқасини ушлаб ўрнидан турди Данак қори поччам,— халқуми нопок деб ўзларини атамоқ даркорким, боғларидан кесиб олинган беҳи таёкни Макка-тиллодан келган ҳассаи Мусо деб авомни алдаб юрибдилар.

Қарасам, икковлари ўртасидаги жанжал ҳали-бери тугайдиган эмас. Кечаси уйқудан қолган эмасманми, бу ёқда

уйкум келиб кўзларим юмилиб кетяпти. Нарирокдаги бўш кўрпачага чўзилиб тўсатдан ухлаб қолибман. Қанча ухлаганимни эслай олмайман. Бир маҳал кўзимни очсам, икковлари бир ўринга ўтириб олиб, худди елимлаб қўйилгандек бир-бирларига қапишиб елкалари билан ҳадеб бири иккинчисини итаряпти.

— Қани, нарирок ўтирсинлар-чи! — дейди Бодом қори.

— Йўк, ўзлари нарирок ўтирсинлар,— дейди Данак қори поччам.

Ўзи уйқудан зўри бўлмас экан. Шу пайтда мен ўзимни шунча хушёр тутишга ҳаракат қилсам ҳам бари бир яна ухлаб қолдим. Назаримда бу гал унча узоқ ухламадим шекли. Нега десангиз, кўзимни очганимда икковлари ҳамон бир жойда ўтиришар эди. Энди улар Енғоқ қори ҳаммамизнинг обрўйимизга путур етказиб қочди, энди мана бу лагерни қураётганлар кучайиб, ҳеч кимдан ҳайиқмай бугун-эрта Узунқулоқ пиримнинг қабрларини бузиб ташлайди, шунинг олдини олишимиз керак, деб маслаҳат қилишар эди. Данак қори энди одамлар бизнинг гапимизга кирмайди, деб бу таклифга қўшилмади.

— Хўш, унда нима киламиз, мулла Бодом?

— Абдушукуровни ўлдирамиз.

Данак қори жуда кўрқоқ экан, бу гапни эшитиб, рангикути ўчиб кетди:

— Раъйингиздан қайтинг.

— Қарор катъий. Акс холда, Узунқулоқ пиримнинг қабрларидан жудо бўламиз.

— Мен бу ишга бош қўшолмайман,— қалтираб деди Данак қори поччам,— яхшиси, мозор ҳам ўзингизга бўла қолсин. Менга хатми-куръон билан жанозадан тушган пул ҳам етади... Сизнинг юрагингиз дадилроқ, кўрбошига йигит бўлгансиз, ботирсиз!

Кейин икковлари Абдушукуров амакини қандай қилиб ҳеч кимга билдирмасдан ўлдириш тўғрисида режалар туза бошлашди. Бу ишни, мана шу лагерда тиланчилик қилиб ўтирадиган бели букри, соқоли оппоқ оқарган бир дарвиш бор эди, ўшанга топширадиган бўлишди. Букри букри эмас, балки «Қизил юлдуз» колхозининг омборчиси Султонов деган ёш йигит экан. Ўн йилга камалиб кетаётганда қочиб менинг устозим бўлмиш Енғоқ қоридан паноҳ сўраб келган экан. Қори поччам ўз қўли билан оппоқ соқол ясаб бериб бошига ҳам ясама соч кийгизиб, бели букри бўлсин деб елкасига увада боғлаб: «Узунқулоқ пиримга хизмат қил!» деб тайинлаган экан.

— Енғок қори кўп пухта одам эдилар,— деб сўзини тугатди Бодом қори амаким. Данак қорига ташқарига чиқиб дарвишни чақириб келинг, деб буюрди.

Мен қора ошқовокнинг ярим палласини бўйнига осиб олган, бир йилдан буён қўлига ҳам, юзига ҳам сув тегмаганидан соч-соқолигача сарғайиб кетган жулдур кийимли бу дарвишни ҳар кун кўраман, гаплашаман. Кун бўйи тиланчилик қилади. Муҳаммад пайғамбарнинг шеърларини айтиб, бошини тебратиб, паранжи ёпинган хотинларни роса йиғлатади, чўнтагидаги бор пулини қоқиб олади.

Шеърларини кўп эшитганимдан оҳанги ёқиб қолгани учунми, ҳатто уни ёдлаб ҳам олганман:

Бисмиллодин баён айлаб,
Хикмат айтдим толибларга,
Дурри-ғавҳар сочдим мано,
Риёзатни қаттиқ тутиб,
Қонлар ютиб,
Мен дафтарий сонин сўзин
Очдим мано...

Данак қори дарвишни бошлаб кирди. Дарвиш узун ирғай таёкка осилиб, Бодом қори амакимга таъзим қилиб, кўл ковуштирганча буйрук кутарди.

— Хўш, мулла Болта, ишлар қалай?

— Бир нави, пул яхши тушмаяпти.

— Пулни кўя туринг ҳозирча,— қўлини силтаб қўйди Бодом қори,— сизни хавф-хатардан огоҳ қилиб қўймоқчиман.

— Қанақа хавф?— қаддини ростлаб кўзларини ўйнатиб сўради дарвиш.

— Сизни бу ерда эканлигингиздан ҳеч кимнинг хабари бормиди?

— Худойи таолодан бошқа ҳеч кимнинг хабари йўқ.

— Лагерь қурилишининг директори Абдушуқуровни танийсизми?

— Танийман. Лекин у мени танймайди.

— Шу одам сизнинг кимлигингизни билиб қолибди.

— Кеча ёнимдан ўта туриб: «Ивирсимай ўл!» деган эди-я,— деди дарвиш ташвишланиб.

— Ҳа, баракалло! — хурсанд бўлиб деди Бодом қори амаким.

— Шу одам сизни мелисага чақиб бермоқчи.

— Мелисага?! — қаттиқ кўрқиб кетди шекилли, дарвишнинг кўзлари нақ жойидан чиқиб кетаёзди.

— Ҳа, мелисага,— тасдиқлади Данак қори поччам ҳам.

— Мен ҳозирок бориб уни чаваклаб ташлайман! — дарвиш ёнини пайпаслаб пичоғини ахтара бошлади, — ичагини бошига салла қиламан.

— Ҳай, ҳай, ўзингизни босинг. Шайтонга ҳай беринг, — насихат қилди Бодом қори. Кейин Абдушукуровни ўлдириш йўлларини ахтара бошлашди. Пичоклаб ўлдириш — бу жиноят бўлар экан. Шунинг учун дарвиш уни бўғиб ўлдирадигану, қори поччам эртасига одамларга: «Йигит бечора Узункулоқ пирим мазорини бузиб ўрнига лагерь қураман» деб ўз жонига жабр қилди. Бу худойи таолонинг ғазабини келтирди, худо ўз омонатини олди-қўйди... Эсизгина, ёш кетди-да... болаларига жабр бўлди...» деб ҳаммадан олдин йиғлайдиган бўлди.

— Кечаси, эл ухлаганда кишлокка тушиб бориб ўз уйда, ухлаб ётган ўрнида бўғасиз, — деб давом этди Бодом қори амаким.

— Кўнглингиз тинч бўсин, тақсирим, — кулиб қўйди дарвиш, — бунақанги ишни биринчи қилаётганим йўқ. Худога шукр, ишим доим ўнгидан келган.

— Илоё омин! — қўл кўтариб фотиҳа беришди қорилар, — ҳайрли ишингизда Узункулоқ пирим мададкор бўлсин, зиёратчилар кўпайиб, назри ниёзга барака кирсин, обловху акбар!

Ҳар куни фотиҳа ўқиб ўрганиб қолган эмасманми, қаерда ўтирганимни ҳам унутиб мен ҳам овозимни чўзиб:

— Обловху акбар! — деб юборибман.

Яширмай кўя қолай, шу пайтда ўзимни йўкотгудек шошиб қолган эдим. Нима қилишимни, ишни нимадан бошлашимни билмайман денг. Қори поччамнинг қўлидаги беҳи таёкни олиб ҳаммаларини савалаб кетай десам, ўзингдан катта одамни уриш ақлдан эмас...

Шартта ўрнимдан туриб участкавой милиционерни ахтариб кетдим. Участкавой амаки қиладиган иши бўлмагани учун кишлоғимиздаги аптекачи билан кун бўйи шахмат ўйнаб ўтиради. Уни бугун ҳам худди аптеканинг ўзидан топдим.

— Амаки, амакижон! — деб юборибман осонгина топганим учун ўзимда йўқ севиниб.

— Сал ўзингни бос, нима гап ўзи? — хавотирланиб ўрнимдан турди участкавой амаки.

— Сиз Болта Султоновни танирмидингиз?

— Танийман. Икки йил аввал камокдан қочган.

— Мен унинг қаердалигини биламан.

— Рост айтяпсанми? — негадир ёнбошидаги наганини пайпаслаб қўйди участкавой амаки.

— Менга қара, сен анави Рўзи тракторчининг ўгли-
мисан?

— Топдингиз, ўшаман.

— Енғоқ қори ухлаб ётганда... ушлаб берган сенмидинг?

— Ўша мен эдим-да,— деб кўйдим яхшироқ гап эшит-
сам керак деб талтайиб.

— Агар бу гапинг ҳам рост бўлса, мен сенга... Мен
сени дружиначилар рўйхатига ёзиб қўяман. Йўк... яхшиси,
милиция начальнигига айтиб, катта мукофот олиб бераман.

— Амаки, менга мукофот керак эмас,— дедим шошиб-
пишиб.— менга-чи, китоб соладиган битта жавон олиб бера-
сиз. Мен уни Орифга совға қилмоқчиман...

— Кетдик! — деди участкавой амаки қизил шапкасини
бошига кийиб,— гапинг рост бўлса, битта эмас, иккита жавон
олиб бераман.

Орадан ярим соат ўтар-ўтмас, дийдиё ўқиб хотинларни
йиғлатиб ўтирган дарвишнинг кўлини орқасига боғлаб, ия-
гига елим билан ёпиштириб олган узун соқолини юлиб
ташладик.

— Қани, юр! — деди участкавой амаки елкасига наган-
нинг сопи билан туртиб.

— Жавон эсингиздан чиқмасин, амаки! — деб кичкирдим
орқаларидан.

XIV боб

УЗУНҚУЛОҚ ОТА ЁКИ УРҒОЧИ ЭШАК ҚИССАСИ

Югуравериб роса ҳолдан тойган эканман, муздаккина
тош устига ўтириб ҳар нарсалар тўғрисида ўйланиб кетдим.
Ўйлаб-ўйлаб зерикканимдан кейин қўлтигимда турган
қалпоқчам билан ширингина сухбат курдим.

— Балли сенга, қалпоқчам, ҳаммаси сен туфайли бўл-
япти. Хўп десанг, участкавой амакига айтиб, сенга ҳам бир
мукофот олиб берсам?

— Менга мукофот керак эмас,— тилга кирди қалпоқ-
чам,— ҳозир ўрнингдан туриб, Бодом қорининг орқасидан
югур.

— Уни қаердан топаман?

— Уйига кетяпти, йўлдан топасан.

Шартта ўрнимдан туриб кадрдон қалпоқчамни бошимга
кийдим-да, нарироқда зиёратчилар қозонда шўрва пиши-
ришаётган экан, Енғоқ қори поччамнинг ҳақлари деб

гўштининг ярмини олдим-да, йўл-йўлакай еб Бодом қори амакимнинг орқасидан югурдим.

Қорни гўштга тўйган одам яхши югуришини мен ўшанда билдим. Ишонасизми, ярим соатлик йўлни ўн беш минутда босиб кўйибман-а! Қори амаким йўл юганда, мен уй-қумда гапириб чиққандек, у ҳам гапириб юрар экан. Мана, ҳозир ҳам овозини чиқариб, жавраб боряпти:

— Э парвардигори олам, марҳаматингга минг қатлашукр. Мана, эсон-омон каттагина мозорнинг шайхи ҳам бўлиб олдим. Кечалари қилган ноламни, тезроқ Енғоқ қорини гумдон қилгин, деб қилган илтижоларимни инобатга олибсан-да. Мана энди, жарақ-жарақ пуллар, назру ниёзлар, мева-чева, ўз оёғи билан юриб келадиган кўю эчкилар...

Бир маҳал қарасам, Бодом қори амаким, ҳалиги радиодан Мулла Дўстнинг ашуласини беради-ку, худди ўшанинг оҳангига мослаб ашула айтиб елкаларини учуриб ўйнаворса бўладими!

— Мулло Бодом, овинг келди,
овинг келди.

Даврингни сур, довинг келди,
довинг келди.

Ҳо, довинг келди...—

деб ашулани ванг кўйиб, яна биров кўриб қолмадимкан, дея у ёк-бу ёғига қараб кўяди денг.

— Жуфт бўлсин, қори почча! — деб юборганимни ўзим ҳам билмай қолдим.

Қори амаки атрофига кўз югуртириб ҳеч кимни кўрмагач, «қорним кулдиради шекилли...» деб қўйди ўзига-ўзи.

— Ашуладан яна эштайлик,— дедим яна.

— А? Биров гапиргандек бўлдими?

— Ҳа, мен гапирдим.

— Тавба, сен кимсан ўзи?

— Мен Ҳошимжон... Йўк, мен... Дев бўламан!

— Дев?! Э худо, э худовандо! — қори амаким оғзини катта очиб, кўзларини олайтириб қўлидаги таёқдек қотдиқолди. Анчадан кейин келиб Муҳаммад пайғамбарнинг шеърдан бир жуфт ўқиб, ўнг ва чап томонига дам солди-да:

— Мендан нима истайсан, э улуғ Дев?— деб сўради.

— Ҳозир бориб Узунқулоқ пиримнинг мазорини бузасиз.

— Бузасиз?!

— Ҳа, текислаб ташлайсиз. Ўрнига пионерлар учун ёзги кинотеатр солинади.

— Нима, қабри бошқа ёққа кўчирамизми?

— Кўчирсак ҳам бўлади. Қани орқага қайтинг,— деб қўлидаги хассани тортиб олиб ўша билан секин туртиб кўйдим қори амакимни,— бўлмаса жонингизни оламан.

Қори амаки қанақа воқеа юз бераётганига ақли етмай, ўнгими-тушими, хатто шуни ҳам аниқлай олмай, кўркаписа дуолар ўқиб мозорга қараб йўл олди. Нима қилиш кераклигини, ишни аввало нимадан бошлаш зарурлигини уқдириб боряпман. Йўлда боряпти-ю, арокни кўп ичиб кўйган одамдек гандираклаб-гандираклаб кетади, икки марта шаталоқ отиб қочмоқчи ҳам бўлган эди, тўсиб қўлимдаги таёк билан энгил-елпи туртиб кўйдим.

Зиёратгоҳга етгач, қабри кучоклаб:

— Эй, Узунқулоқ пирим, ўзингиз паноҳингизда асранг,— дея илтижо қила бошлади,— қабрингизни бошқа жойга кўчирмоқчилар... инсу жинслар елкамга таёк тираб турибди... Эй пирим!

Қори амаким мен нима деб тайинлаган бўлсам, худди шундай қилди. Зиёратчиларни, тиланчиларни, қассобу чойхоначини, лагерь қурилишида ишлаётган ишчиларнинг ҳаммасини қабр атрофига тўплаб:

— Пиримнинг хокларини бошқа жойга оламиз,— деди калтирок овоз билан.

Зиёратчилардан етти киши хўнграб йиғлаб юборди, беш киши юзини тесқари ўгирди. Уч киши бу даргоҳдан дарров жўнаб қолди. Ишчиларнинг кўпчилиги, назаримда, қарсақ чалиб юборгандек бўлди. Қурилиш директори, эрталаб қори амаким томонидан ўлимга маққум этилган Абдушукуров амаки:

— Қори почча, сиз ўзи ажойиб одам экансиз! — деди севиниб.

— Ажойиб бўлмай ўлай! — деб қори амаким қабрга кетмон урди. Кейин кўплашиб кетишди. Ҳаш-паш дегунча Узунқулоқ пиримнинг суяклари ҳам чиқиб қолди.

— Ие, бу эшакнинг суяги-ку! — деди қабрдан суякларни олаётган киши.

Тўпланганлар анграйиб қолишди. Бир хили худди «апшу» деб аксирмоқчи бўлгандек оғзини очиб, кўзини юмганча; бир хили ҳам кўзини, ҳам оғзини очганча; олдинги қаторда турганлар бошини орқага ташлаб, орқада турганлар хиёл олдинга эгилганча қотиб туришарди. Нарирокда Бодом қори амаким билан Данак қори поччам худди жин чалиб кетгандек тилдан қолиб, ёқаларини ушлашиб, галмагал елка қисишяпти.

— Йўк, отнинг суяги,— деди одамлардан бири ниҳоят тилга кириб.

— Кечирасиз, бу хачирнинг суяги,— деди, иккинчиси.

Зиёратгоҳнинг мўйловдор кассоби суякларни кўлига олиб, кўзини қисиб у ёқ-бу ёғига назар ташлади-да:

— Эшакники,— деди ишонч билан,— урғочи эшакнинг суяги...

Одамлар аста-секин ўзига келиб қабри яна ҳам чуқур-рок ковлаб кўриш керак, пиримнинг суяклари эҳтимол пастрокдадир, деб илтимос қилишди. Қабр яна ковланди. Тошдан бошқа ҳеч нарса чиқмади. Йигирма чокли одам ўша атрофни илма-тешиқ қилиб юборди ҳамки — ҳеч нарса йўк.

— Хўш, тақсир, бу қанақаси бўлди? — деб сўради зиёратчилардан бири Бодом қори амакимдан.

— Мен... йўғ-е, яхшиси, мулло Данак гапирсинлар,— орқага тисарилди қори амаким,— бу киши Узунқулоқ пиримнинг авлоди бўладилар...

— Йўк, ўзларидан бўлсин,— шундай деб Данак қори Бодом қорининг орқасига ўтиб, бекиниб олди.

Одамлар ўртасида аввал пичир-пичир, кейин ғала-ғовур бошланди. Қорилар бизни лақиллатиб юришган экан, деган гаплар ҳам бўлди. «Пиримнинг суякларини кофирлар ўғирлаб, ўрнига урғочи эшакнинг суягини кўмиб кетишган экан...», мазмунидаги мулоҳазалар ҳам ўртага ташланди. Ниҳоят, лагерь қурилишида ишлаётган соқолсиз бир чол ўртага чиқиб: «Тоғнинг ичкарисиди бир юз ўттиз тўрт ёшга кирган Қобилбобо исмли бир чол яшайди. Ҳар гал кўргани борганимда: «Ҳа, эшакка сиғинувчилар», деб сўрашади. Эҳтимол, ўша кишидан бир гап чиқар...» — деган эди, кўпчилик чувиллаб:

— Ўша чолни олиб келиш керак!

— Дарров машина юбориш керак! — деб қолди.

Ҳазил-ҳазил билан ҳалиги соқолсиз чолни қурилишда ишлаётган бир машинага ўтказиб тоққа жўнатиб юборишди.

Пиримнинг қабридан урғочи эшакнинг суяги чиққани тўғрисидаги шум хабар бирпасда яқин ўртадаги кишлоқларга ҳам тарқаб, то бир юз ўттиз тўрт ёшга кирган чолни олиб келгунларича зиёратгоҳни одам демагани чумолидек босиб кетди. Эски паранжини ёпиниб, ҳатто бувижоним ҳам келиб қолди.

— Сен нима қилиб юрибсан, Ҳошим? — деб сўради мендан.

— Ўзим, шундай... Ўйнаб юрибман,— тушунтирдим бувижонимга.

Қобилбобони машинанинг кабинасида олиб келишди. Қўлтиғидан олиб Ёнғоқ қори поччам ваъз айтадиган тепаликка олиб чиқишди:

— Энди болаларим...— энтикиб деди Қобилбобо,— қарлик курсин, чарчаб қолдим. Бир оз нафасимни ростлаб олай... зап тўпланибсизлар-да, ҳаммасини гапириб бераман...

Бу воқеага бир юзу йигирма етти йил бўлди. Ўшанда мен етти ёшли бола эдим. Пастки қишлоқда Раҳим ўтинкаш деган бир чол яшарди. Бечоранинг битта урғочи эшагидан бошқа ҳеч нарсаи йўқ эди. Токка чикиб ўтин кесиб, ўша эшагига юклаб бозорга борар эди. Бир куни тоғдан арча ортиб келаётганда, эшак мана шу мен турган тепаликдан пастга тушаётиб, оёғи тийғониб, йиқилади-ю, бели чўрт узилиб кетади... Чол йиғлайди, сиктайди, йигирма йил рўзгорини тебратишга ёрдам қилган бу қари эшакни кўп ҳурмату эъзоз билан мана шу ерга кўмади. Чарчаб, қабрга суяниб дам олаётганида тоғдан бегона ўтинчилар тушиб келишиб:

— Э, бобо, бу канака қабр?— деб сўрашади.

Чол йиғлаб:

— Валинеъматимни кўмдим,— дейди ярим ҳазил, ярим чин қилиб,— мени йигирма йилдан буён бокиб келган... Узунқулок пиримни кўмдим...

Ўтинчилар бечора чолга ачиниб, бир танга, ярим тангадан бериб ўтиб кетишади.

Чол уч-тўрт йил мана шу ерда тиланчилик қилиб ўтирди...

Раҳимқул ўлгандан кейин Азизхон эшон бу ерга келиб даҳма солдирди, тол, чинорлар эктирди, булоқларнинг атрофига кўриб турганларингдек, харсанг тошлар ётқиздирди. Қабрнинг устига мраммар тошдан сағана қилдириб:

— Узунқулок пирим катта авлиё эдилар. Кофирлар билан жанг қила-қила мана шу тепалик ёнида шахид бўлдилар...— деб бошлаб маъруза қилди.

Шу-шу бўлди-ю, Узунқулок пиримнинг овозаси етти музофотга таркалиб зиёратчилар бу ерга селдек оқиб кела бошлашди. Кимки, бу гаплар ёлғон деса, уни тошбўрон қилишга буюрдилар... Эҳ-хе, бу ерда не-не эшон, эшонваччалар бойиб давру даврон сурмади... кўрбоши замонида не-не йигитларнинг қони тўкилмади, босмачиларга қарши чиққани учун кофир деб аталиб, бу қабр атрофида не-не азаматлар кўйдек бўғизланиб кетди...

Бир кун мен ҳам бу ерга эшак кўмилган, деб балойи азимга қолдим, токка қочиб, аранг қутулдим...

Бундоқ қарасам, одамлар худди гипноз қилингандек

қотиб қолишибди. Аммо ҳаммалари ҳам қўлларини мушт қилиб, тишларини гижирлатиб турибди. Бувижоним бўлса нима қиларини, шунча йил алданиб келгани учун аламни кимдан оларини билмай, безгак тутгандек дағ-дағ қалти-раяпти.

— Энди сўз қориларга, қорилар гапирсин! — деди Абдушукуров амаки.

Қори поччалар Қобил бобо гапириб одамларни оғзига қаратиб турган пайтда хайр-маъзурни насия қилиб секингина жуфтакни ростлаб қолишган экан, ҳеч жойдан топиб бўлмади.

Одамлардан бири ажойиб бир таклиф киритиб қолди. Ўша ақлли одамнинг таклифи билан эшакнинг суяқларини йиғиб, сим билан боғлаб, чинорга, энг новча одамларнинг ҳам қўли етмайдиган жойга осиб қўйишди. Тагидаги бир парча тахтачада эса биринчи синф ўқувчилари ҳам бемалол ўқий оладиган катта-катта ҳарфлар билан мана бундай ёзув ёзилган эди:

«Бир юз йигирма етти йилдан буён диндорлар сифиниб келган, бели синиб ўлган урғочи эшак — ҳазрати Узунқулоқ пиримнинг суяқлари мана шу бўлади... Қўл теккизилмасин, штраф ўн сўм».

XV боб

ЯПРОҚЛАР ҚАРСАҚ ЧАЛАДИ

Шундай қилиб десангиз, ишларим яна юришгандан юришиб кетди. Бувижоним мени бошлаб тарбиялайман деб, ўртоқларимдан ажратиб олиб, уйга қамаб, Муҳаммад пайгамбарнинг шеърларини ўргатиб, эшон поччамга шогирдликка бериб жонгинамни қийнаётган эди. Энди у бу фикридан бутунлай қайтганга ўхшайди. Нега десангиз, бугун эрталаб намозга мени уйғотмади. Кўзимни очиб:

— Бувижон, мен ҳам турайми? — деб сўрадим.

— Ухлайвер, болам, — деди бувижоним қўл силтаб, — менинг алданганим ҳам етар.

Бунинг устига худди ўша куни эрталаб участкавой амаким ваъдасининг устидан чиқиб юк ташийдиган машинага эскироқ бўлса ҳам битта китоб соладиган жавон юклаб келиб қолди. Машинанинг орқасини тўппа-тўғри Орифларнинг кўча эшигига тўғриладик. Ўзимизнинг уйга туширсак ҳам бўлар эди-ю, лекин гап-сўз кўпайишидан кўрқдим. Бувижонимнинг одатини биласиз-ку, ахир ҳар хил саволларни қалаштириб ташлашда алгебра ўқитувчимиздан кейин қишлоқда иккинчи ўринда туради. «Нега милиционер

сенга шкаф келтириб берди, нега бошкага бермайди, ё яширинча алоқанг борми?..» деган саволларга кўмилиб кетишим турган гап. Шунинг учун тўппа-тўғри Орифларни-кига туширавердик.

Участкавой амаки шкафни чертиб:

— Тараклашини кара,— деб кўйди,— эски бўлса ҳам, янгисидан яхши!

— Тўғри,— дедим мен ҳам севиниб,— бўяб, кўчган тахталарини кайтадан қоқса — яп-янги бўлади.

Ориф шунақанги хурсанд бўлдики, шунақанги хурсанд бўлдики, шкафнинг бир чеккасидан кўтариш ўрнига, менинг елкамдан кучоклаб:

— Шерик, шериквой! — дейди нукул ирғишлаб,— китобларимнинг ҳаммаси сиғади энди, бемалол сиғади. Минг раҳмат сенга!..

— Ҳатто ўзинг ҳам сиғасан,— деб яна ҳам хурсанд қилиб юбордим дўстимни,— ойинг билан аразлашиб қолган кунларингда ичига кириб бемалол ухлайверасан..

Шкафни кўплашиб жойига кўйиб китобларни тартиби билан териб бўлган ҳам эдикки, ковоғини айрон халтадек осилтирганча Миробиддинхўжа келиб қолди. «Сенга айтадиган яширинча гапим бор», деб мени кўймасдан ташқарига олиб чиқиб кетди:

— Шерик, маслаҳат сўраб келдим,— деди у шивирлаб.

Хайрият, мендан ҳам маслаҳат сўрайдиган одам бор экан бу дунёда деб, ишонсангиз, шу пайтда бошим осмонга етди:

— Қанақа маслаҳат?

— Ҳеч кимга айтмайман, деб сўз бергин аввал.

— Бировга айтсам, калламни шартта кесиб ташлайман.

— Мен, шерик, бугун кечаси қочиб кетмоқчиман... Сен менга йўл-йўриғини ўргатиб қўй. Ахир сен бунақа ишларга устасан-ку.

— Нима, сен ҳам қалпоқча топиб олдингми?— деб юборганимни билмай қолибман. Айтишга айтдимۇ қўлтиғимда турган қалпоқчамни пайпаслаб кўрдим, йўқ, жойида турган экан.

— Қалпоқ топганим йўқ,— деди Миробиддинхўжа,— мен, биласанми, янги дўппимни кийиб қочмоқчиман.

— Нега энди қочмоқчи бўлдинг?

— Ишлар чаток, мен расво бўлдим,— йиғламсираб деди Миробиддинхўжа,— ҳеч кимга айтмайсан-а? Хўп, очигини айтаман. Мен ўтган йили Азроил бобони кўрганман. Хумга камаб олиб, мени роса савалаган. Яна тагин ёлғон гапириб, одамларни алдасанг, жонингни оламан деган.

— Ростдан-а?— деб кўйдим жўрттага.

— Рост. Ойим, мана, корилар расвоси чиқиб қочди, энди кишлоқ ўзимизга қолди. Тағни хумга тушасан, болам, деяпти. Мен энди тушмайман десам, ойим бошимга муштлаб «тушмасанг терингга сомон тикаман» дейди. Бу ёкда Азроил бободан кўркаман, қори поччаларниям, — ойимниям — ҳаммасини ёмон кўриб қолдим. Йўқ, ойим ўзлари яхши-ку, мана шу ёлгон гапиртиргани ёмон-да. Бу ёкда ўқишим ҳам расво бўлган, хумда ўтириб ўйинга тушавериб ҳаммаёкни «2»га бостириб юборган эканман. Кўчмай қолдим, олтин-чида қолиб кетганман.

Бир хил вақтда, нима сабабданлигини билмайман-у, аммо гапга жуда чечан бўлиб кетаман. Ўзимдан катта одамларни ҳам оғзимга қаратиб ўтирган пайтларим кўп бўлган. Шу топда ҳам гапдонлигим жуда тутиб кетдию Миробиддинхўжани ҳам ҳаш-паш дегунча уйдан қочиш тўғрисидаги фикрдан бутунлай қайтардим-кўйдим.

— Ўқиш масаласида эса ташвишланма,— дедим,— икковимиз бирга ўқиймиз. Хўп десанг, деразанинг ёнидаги катта партада бирга ўтирамыз. Мен бу йил албатта синфком бўлсам керак. Сени тозалик комиссиясига раис қилиб қўяман. Қара, кўлларинг оппоқкина, тирноқларинг олинган.. Ойингни, ҳали айтганимдек, шу бугундан қолдирмай ўзим кўндираман. Лекин менинг боришимни аввалдан айтма, хўпми?

— Хўп,— деди Миробиддинхўжа хурсанд бўлиб.

— Демак, келишдик. Қани, оппоқ кўлингни бир қисиб қўяй-чи, тозалик комиссиясининг бўлажак раиси,— деб кўлларини каттиқ қисиб, пешонасидан ўпиб, кикирлатиб қулдириб дўстимни кузатиб кўйдим.

Уйга кириб Сора холамнинг одамларни алдайдиган катта хумини қандай қилиб синдирсам экан, деб ҳар хил режалар тузаётган эдим, кўчадан аввал машинанинг сигнали, кетидан болаларнинг қийқириғи, Ҳошим деб чақиргани эшитилди. Ташқарига чиқиб келган бувижоним:

— Ҳошимжон, чиқ, ўғлим, ўртоқларинг келди,— деб кистади,— лагерь қуриляётган жойга бориб, тош терармиш-сизлар.

— Чикмайман, бувижон,— дедим жўрттага.

— Нега энди чикмайсан, болам?

— Мен сиз билан ўтириб бу ерда намозлик ўрганаман. Нариги дунёнинг пайдан бўламан... Нима қиламан, эси йўқ болаларга қўшилиб.

— Нариги дунёси қуриб кетсин! — шундай деб бувижоним менга яқинлашиб аста мени тиззасига олди. Эркалаб пешонамдан ўпди.— Оббо ўзимнинг эслик ўғлим-ей, буви-

жонингнинг олтмиш йил эшакка сиғингани ҳам етар... Сени беҳуда қийнаб қўйибман. Майли, ёмон ўқисанг ҳам ўртоқларингнинг ичида бўл. Тур энди, қараб қолишди.

Шартта ўрнимдан турдим-да:

— Бувижон, мана шу гапингиз учун сизга, албатта, кўзойнак олиб бераман,— деб ташқарига чиқа бошладим.

— Умрингдан барака топ, болам.

— Йўқ, бувижон, кўшқаватлигидан олиб бераман, кўшқаватлигидан! — Югуриб кўчага чиқиб кетдим.

Беш тонналик катта машина лик тўла бола экан. Мени кўришлари билан қийқиришиб, дарров қўлимдан тортишди. Қанча вақтлардан буён бунақанги кўпчилик бўлиб тўпланмаган эдик. Севинишиб, қарсақлар чалиб, ашула бошлаб юборганимизни ўзимиз ҳам билмай қолибмиз. Шерикларим менинг ўйинларимни соғиниб қолишган экан, мен ҳам таранг қилиб ўтирмай дарров кабинетининг томига тескари ўтириб, ўйнашга тушиб кетдим.

— Бўш бола, бўш бола,
Ўйинлари беш бола,
беш бола,—

дейнишиб қарсақ чалишганда эгилиб ҳаммаларига салом бериб қўяман.

Ўйин-кулги билан зиёратгоҳга етиб борганимизни сезмай қолибмиз. Машинадан тушиб биринчи қилган ишимиз чинорга осиб қўйилган эшакнинг суягини томоша қилишу остидаги ёзувни ўқиш бўлди. Орифнинг фикрича, «эшак» деганда иккита «ш» ёзилар экан. Мен дарров эътироз билдириб нега энди, иккита «ш» ёзилар экан, қари эшакка битта «ш» ёзишса ҳам бўлаверади, деб зўрға кўндирдим.

Шу атрофда бир йўла бешта бульдозер ишлаб, ўнқир-чўнқирларни текислаётган экан. Текисланган ерлардаги тупрокдан чиқиб қолган катта-кичик тошларни тезроқ териб олишда ёрдамлашимиз керак экан. Ўнг-терсини суриш тириб ўтирмай, қўйлақларни ечиб ҳар томонга улоқтирдикда, ишлаш мана бунақа бўлади деб, ишга тушиб кетдик. Мен дарров йигирма чоғли болани ажратиб, алоҳида бригада тузиб, нариги бригадани социалистик мусобақага чақирдим. Биласиз-ку, қишлоғимизнинг пионерлари шўхлик қилиб, донм ойиларидан гап эшитиб юрса ҳам, аммо ишга келганда катта одамларни ҳам қочиради.

Икки соат ўтар-ўтмас, уч пайкал ернинг тошини териб, чинорнинг тагига уюб ташладик.

— Тагин иш борми, кўрсатинг? — деб сўради ўқитувчимиз Абдушукуров амакидан.

— Бир оз дам олиб туринглар, хозир бульдозер нариги ерга ўтиб кетади.

Эндигина зиёратчилар ҳар куни маза килиб дам оладиган салкин булоқлар бўйига, сой устидаги баҳаво сўриларга ўтириб, бирпас дам олсак олайлик, деб турган эдик, кишлок томондан ҳаллослаганча Зокир келиб қолди:

— Мени чақирмабсизлар-а! — деди у хафа бўлиб.

— Чақиринг ҳам гапми, — деб кўйди тош ташишда хозирча иккинчи ўринни эгаллаб турган Миробиддинхўжа, — машинанинг сигналини чалавериб, кишлокни кўчириб юборай дедик-ку!

— Мен бўлсам боғда ухлаб ётувдим, — ўзини оклади Зокир, — сигнални эшитувдим туш кўраётган бўлсам керак, деб ётавердим. Қани, менга ҳам иш борми?

— Бор, — деди ўқитувчимиз, — қани, бир «Кичкинажон» га ўйнаб юбор-чи.

Сизга айтаман деб, эсимдан чиқиб қолган экан, Зокир жиндак уйқучироқ-ку, аммо кизикчилик ўйинларига тушишда ундан ўтадигани йўқ. Айниқса, «Кичкинажон»ни кийиб ташлайди.

Хаммамиз катта чинор тагига тўпланиб, давра олиб, Зокирни ўртага чиқардик. Аввал уялиб турди-да, кейин кўллариини ёнига қисиб санъатини кўрсата бошлади Зокир:

Кичкинажон, кичкина,
Товукдан ҳам кичкина,
Тарвуддан ҳам кичкина.
Кичкинажон, кичкина,
Тарикдан ҳам кичкина,
Кичкинажон, кичкина
Кўноқдан ҳам кичкина,
Кичкина, кичиккина..

Еру кўкни қарсак, кийкирик овози тутиб кетди. Ишонасизми, худди шу пайтда хурсанд бўлганидан тепамиздаги чинорнинг япроқлари ҳам бизга кўшилиб қарсак чалар эди.

Ўша куни лагерь қурилишидан кош қорайганда қайтдик. Дўстларим билан хайрлашиб, уйимизга томон жадал келаётган эдим, тўсатдан калпоқчам:

— Шерикларинг билан учрашганингдан хурсандми сан? — деб сўраб қолди.

— Бўлмасам-чи?! — деб кўйдим.

— Бугун-эрта ўқишлар ҳам бошланади, хабаринг борми?

— Хабарим бор. Мен бу йил енг шимариб ўқимокчиман.

— Унда мени ўз уйимга элтиб кўй, — деди калпоқчам,

качон ёрдамим керак бўлса, тортинмай боравер, сен учун ҳаминша хизматга тайёрман...

Шундай қилиб десангиз, мен ўша куни кадрдон калпоқчам билан иккинчи бор хайрлашдим.

— Хайр, калпоқчам! — дедим кўзимга ёш олиб, — биз яна кўришамиз.

— Хайр, қувноқ дўстим, — деди калпоқчам ҳам йиғлаб, — албатта, кўришамиз...

МЕНИНГ ҲАМ ДЎСТЛАРИМ БОР

I боб

БИР ТОВОҚ ШИРГУРУЧ

Йигирма олтинчи август куни, йўқ, кечирасиз, йигирма еттинчи август экан... Йигирма еттинчи августмикан-а? Ҳар қалай, ўша куни ҳаво жуда ҳам иссиқ эди-да, қишлоқ кўчалари жимжит, зоғ ҳам учмайди. Тирик жон борки, ҳаммаси ўзини салқинга урган. Орифнинг кучуги ҳам муздеккина ариққа бағрини бериб тилини чиқариб, хансираб ётибди. Дарахтлар ҳам қилт этмайди, бутун нарсалар турган жойида қотиб қолгандек. Тол шохига беркинган чумчуқлар ҳам чиркиллашмай қолишган, атроф дим, жуда ҳам дим.

Биз бўлсак, яъни Ориф, Зокир, Икромиддин олакўз, Миробиддин инжиқ — ҳаммамиз тутдан чумчуқ бола олиб, Мирзабуванинг боғидан шафтоли ўғирлаб, гумнинг этагида чўмилишиб, маза қилиб ўйнаётган эдик. Узокдан Доно қакириб қолди.

— Берилок келсанг-чи! — дедим ўрнимдан тургим келмай.

— Яланғочсизлар, уяламан.

— Бўлмаса гапингни қаттиқроқ айт.

— Сизни янги муаллим сўраяпти.

Сувдан чиққим келмаса ҳам янги келган муаллим билан танишсам танишиб қўя қолай, деб шошилиб кийиндим-да, уйга жўнадим.

Борсам, чиндан ҳам ховлимизда бегона йигит ўтирибди. Ёши йигирма икки-йигирма учларда, бўйи новча, ўзи ориқ, коп-кора сочини силлиқ қилиб тараб олган, яқинига бориб тикилган эдим, юзи чузиқ, кўзлари катта-катта, пешонаси дўнг бир киши экан. Менга ер остидан разм солган эди, беихтиёр юришдан тўхтаб:

— Ассалому алайкум! — деб юборганимни ўзим ҳам сезмай қолибман.

— Хошимжонмисиз? — янги муаллим бир бош узумни чўкилаб еб ўтирган экан, уни лаганга қўйиб, секин ўрнимдан турди-да, икки қўлини менга узатди. Маълум бўлиши-

ча янги муаллимнинг исми шарифлари Воҳид Солиевич Солиев экан. Институтни бу йил битириб, тўппа-тўғри бизнинг кишлокқа ишга келибди. Ўзи алгебрадан, математикадан дарс берармиш. Бундан уч кун аввал, мен ўқишим керак бўлган 6 «Б» синфига куратор этиб тайинланибди. У, бу гапларни менга эмас, бувижонимга қараб гапирарди. Бувижонимга қараб яна давом этди:

— Синф ўқувчиларининг шахсий делоси билан танишиб чиқдим, бир хиллари билан алоҳида-алоҳида гаплашиб кўришга қарор қилдим,— деди у яна узум ейишга тушиб.

— Яхши қилибсиз-да, айланай,— деб қўйди бувижоним ҳам

— Энди опоки, ўз синфингдаги ўқувчиларнинг ота-онаси, ўй шаронти билан эртарок танишиб қўйган яхши-да... Ёлғиз ўзим тураман. Қиладиган ишимнинг тайини ҳам йўқ.

— Ота-оналарингиз қаерда, айланай?— деб сўради бувижоним.

— Шаҳарда... Лекин узумларингиз ширин экан, опоки

— Ош бўлсин, еяверинг, қоқиндик. Уйланганмисиз?

— Йўғ-е, ҳали ёшмиз-у, опоки.

— Кийим-бошларингиз кир бўлса, тортинмай олиб келаверинг. Вақти бемаҳал иссиғингиздан ҳам, айланай, ўзим хабар олиб тураман... Ишқилиб, мана шу шумшукни сал эпакага келтириб берсангиз бўлгани. Дадаси ишдан бошқасини билмайди. Ойиси қунбўйи фермада. Менга бўйин эгмай қўйди бу бола. Қаранг, орқангизга ўтиб олиб, елкасини учириб менга муком қияпти...

— Қани муком қилганим, орқам кичияпти, ўшани қашияпман,— дедим бувижоним бегона одамга мени ёмонлагани учун сал жаҳлим чиқиб.

Янги ўқитувчи дадамга ўхшаб хотин кишиларнинг гапига кўпам қулок солавермайдиган бир киши экан. Бувижоним гапиряпти-ю, у бўлса, нукул узум ейди. Ниҳоят, узум кўнглига урди шекилли, лаганни чори билан нарирок сурди-да, лабадаги ширани оппок сочик билан артаётди:

— Қани, Хошимжон, берирок келинг-чи,— деб қўйди. Сўрининг бир чеккасига омонатгина ўтирдим. Бувижоним нима иш биландир бокка кириб кетди.

— Қаникулни яхши ўтказдингизми?— сўради муаллим

— Яхши ўтказдим.

— Қанақа китоблар ўқидингиз?

— Китоб ўқимадим, домла.

— Нега ўқимадингиз?

— Китоб ўқисам, шу денг, уйқум келиб, юрагим қиси лаверади

— Юрагим қисилаверади? — муаллим хайрон бўлгандек менга тикилди, — нега энди юрагингиз қисилар экан?

— Мен ўзи нервиннийман-да, домла, — дедим жўрттага ҳазилга олиб.

— Нервиннийман? Ҳалитдан-а, қандай қилиб нервинний бўла қолдингиз?

— Домлалар уй вазифаларини жуда кўп беришади-да, ўшаларни ишлайман деб, нервинний бўлиб қолганман.

Муаллим тиззасинга шаппалаб, кулиб юборди. Котиб-котиб кулди. Кулганда оғзини катта-катта очиб, осмонга қараб кулар экан. Қаҳқаҳа овозидан толдаги чумчуқлар хуркиб ҳар томонга учиб кетишди. Янги муаллимнинг бунчалик хурсанд бўлганини кўриб, мен ҳам гапимни давом эттиравердим:

— Ундан кейин, синглим Ойша ҳам нервинний, мендан кўркқанидан шунақа бўлиб қолган. Энг кичкина синглим Доно бор-ку, ху, ана қаранг — сўрининг тагида мушук болани ўйнатиб ўтирибди, ўша ҳам нервинний.

— Зиғирдай қизча-я?

— Зиғирдак эмас, иккинчида ўқийди... у ҳам нервинний, боғчада кўғирчок талашавериб шунақа бўлиб қолган... биз ҳаммамиз нервинниймиз.

Муаллим яна кулиб юборди. Бу гал ҳам чин юракдан кулган бўлса керак, нега десангиз кўзларидан ёш чиқиб кетди.

— Оббо Ҳошимбой-ей, Сиз жа қизикчи экансиз. Менга маъқул бўлиб қолдингиз.

— Мана шу қизикчилигим учун бувижоним мени тириқлайин кўммоччи бўлиб юрибди, — арз қилдим янги муаллимга.

— Нега кўмар эканлар?

— Билмасам. Ишкилиб, тириқлайин кўммасам муродимга етмайман, дейдилар.

Муаллим менга тикилиб, кулимсираганча жим бўлиб қолди. Нималарнидир ўйлаб кетди. Пешоналари тиришиб, кўзлари қисилганини шундоққина кўриб турибман.

— Бувижонингизни хафа қилманг. Менинг ҳам ана шундай бувижоним бўлганда бошимга кўтарардим. Қаранг, кийимларингизни ювиб, дазмоллаб берибдилар. Ховлиларинг озода, ҳаммаёқ супурилган, саранжом-сарашта... Хўш, дарсликларнинг ҳаммаси бутми?

— Ҳаммаси тайёр-да, домлажон.

— Қани, олиб чиқинг-чи.

Физиллиб кириб уйдан катта папкамини олиб чиқдим. Бир хил фанлардан ҳали дарсликларим етишмас экан, буни мен папкамини олиб чиқаётганимда эслаб қолдим..

Уша куни муаллим мени бошлаб бориб, мактабдан дарсликлар олишиб берди. Кейин менга ўхшаш қоқоқроқ бўлган яна уч ўқувчининг уйига биргалашиб бордик. Соё бўйдаги Ақромларникига ҳам бирров кириб чиқдик. Ховлиларида хайвону қушлар шунақанги кўпки, аввалига хайвонот боғига кириб қолдикми, деб икковимиз ҳам хайрон бўлиб қолдик.

— Домла, бошқа болаларникига ҳам қирамизми? — деб сўрадим қайтаётганда.

— Йўқ, энди бўлди, — деб қўйди муаллим.

— Нега бошқаларникига қирмаймиз?

— Биз уйларига қирган болалар бешинчи синфда яхши ўқимаган. Ушалар билан алоҳида-алоҳида шуғулланишга тўғри келади.

— Демак, мен билан ҳам алоҳида шуғулланасизми?

— Сиз ҳам ўтган йили синфда қолгансиз. Демак, сиз билан ҳам алоҳида шуғулланишга тўғри келади...

Гап билан бўлиб мактабимиз ховлисидаги муаллимларга ажратиб берилган уйга етиб борганимизни ҳам сезмай қолибмиз. Ўтган йили бу уйда эр-хотин Рябовлар туришар эди. Эри немис тилидан, малла сочли хотини рус тилидан дарс берарди. Иккала фандан ҳам баҳом сал чатоқроқ бўлгани учун бу уйнинг яқинига ҳам йўламасдём. Ҳатто, ўша атрофдан ўтганда жўрттага тесқари қараб ўтардим. Воҳид Солиев қутилмаганда мени мана шу уйга таклиф қилиб қолса бўладими. Ичкарига сал кўрқиброқ кириб бордим, хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, хангу манг бўлиб қолдим. Бу ерни китобхонанинг ўзгинаси дейсиз. Токчаларга ҳам, жавонларга ҳам ориқ-семиз китобларни шунақанги кўп териб ташлашибдики, асти қўяверасиз.

— Ҳаммаси ўзингизникими? — биринчи саволим шу бўлди.

— Йўқ, Рябовларники ҳам бор, — тушунтирди муаллим.

У, негадир, ўзи жуда кам гапирди нукул мени гапга солади. Қунбўйи мендан, сўрамаган нарсаси қолмади. Нега алгебрани ёмон кўраман, қочиб кетишимнинг сабаби нима, қайси болалар билан мушқлашганман, Ёнғоқ қорига шогирд тушишга бувижоним нега мажбур қилди, қишлоқда намоз ўқийдиган нечта бола бор, қизлар ҳам намоз ўқийдими — ҳуллас, мана шунақа нарсаларни роса сўради-да.

— Журналлар ҳам Рябовларникими? — деб сўрадим жўрттага гапни қалғитиш учун.

— Йўқ, булар меники. Ўқимокчи бўлсангиз, ола қолинг Кейин келтириб берарсиз.

— Шахмат-чи, шахмат ҳам уларникими?

— Йўқ, шахмат меники. Ўйнайсизми?

— Мен шашкани биламан-да.

— Кани олинг, бир куч синашиб кўрайлик-чи! Лекин билиб кўйинг. Мен қаттиқ ўйнайман.

— Мен ҳам бўш келмайман, домла.

Шашкани ўйнаётимиз-у, лекин менинг хаёлим бутунлай бошка ёқда. Шу кунгача биронта ўқитувчим менга ўзини яқин олиб муомала қилган эмас. Ҳаммаси безоридан олиб, безорига солади, сендан одам чиқмайди, деб камситгани-камситган. Воҳид Солиевич бўлса, мана мени одам қаторига кўшиб, мен билан гаплашгани уйимизга борибди, ёнма-ён ўтириб шашка ўйнапти.

— Домла, мендан тузукрок одам чиқмайдими-а? — деб сўраганимни ўзим ҳам билмай қолдим.

— Нега ундай дейсиз?

— Ҳамма шунақа дейди-да.

— Бўлмаган гап,— деди Воҳид Солиевич кетма-кет икки-та тошимни олиб,— шошмай турсангиз... ҳаммаси уялиб қолади.

Ўша куни ҳар қанча уринсам ҳам, бари бир шашкадан омадим келмади: кетма-кет тўрт марта юткизиб кўйдим. Лекин шундай бўлса ҳам яна тўрт марта юткизиб, Воҳид Солиевични хурсанд қилишга тайёр эдим. Нега десангиз, ҳали айтганимдай, бу кишини астойдил яхши кўриб қолдим.

— Ҳовлингизга сув сепиб берайми? — дедим шартта ўрнимдан туриб.

Воҳид Солиевич бош чайқади:

— Ўзим сепаман. Сиз менинг ишимни қилиб берсангиз, бора-бора мен дангаса бўлиб қоламан-ку, Ҳошимжон.

— Бўлмаса пича қатик олиб берайми? Жудаям ширинда. Худди қаймоқнинг ўзи дейсиз.

— Раҳмат, ука, қатикни унча хушламайман.

— Бўлмаса, домла, мен Сизга ҳали еган узумингиздан бир челак келтириб бераман.

— Раҳмат, узум керак бўлса ўзим бораман. Баҳонада бувижонингиз билан бирпас гаплашиб ўтириб келаман. Ажойиб кампир эканлар...

Воҳид Солиевич ўқиб, расмини томоша қилинг деб, менга бир даста суратли журналлар берди. Ўзимда йўқ севиниб кетдим. Нега десангиз, сурат томоша қилиб тагидаги хатларни ўқишни жони дилимдан яхши кўраман.

Қўлтиғимдаги журнални кўриб, хайрият, сенинг қўлинг-да ҳам китоб кўрадиган замонлар келар экан, деб бувижоним ҳам севиниб кетди.

— Энди мени тириклайин кўммайсизми? — деб сўрадим бувижонимдан.

— Вой тентагим-эй, шу гапларни ҳалиям эслаб юрибсанми-а? Қани, берирок кел, бир ачомлашиб қўяйлик.

Бувижоним билан ачомлашиб бўлганимиздан кейин сўрига чордана куриб ўтириб олиб, сингиллариму бувижоним, дадажониму ойижонимга журналлардаги суратлардан кўрсатдим Тагидаги хатларни шариллатиб ўкиб бердим. Хаммалари ўзларида йўқ хурсанд бўлиб кетишди. Хатто назаримда шу пайтда Ойша ҳам ич-ичидан севиниб ўтирибди. Акам ўқишга хавас қўйса, уй вазифаларини ўзи ишлаб мени жоним ҳам тинчир экан, деб севинаётган бўлса керак.

Кечкурун сўрида ширгуруч еб ўтириб мен яна Воҳид Солиевични эслаб кетдим... бечора бир ўзи мактабнинг катта ховлисида зерикиб ўтиргандир. Эҳтимол, зерикканидан хуштак чалиб у ёқ-бу ёқка юраётгандир, ё овқат пиширмакчи бўлиб, примусга ўт калайолмай кийналаётганмикин-а?

— Ойи, овқатингиздан яна борми?— дедим.

— Дадангга олиб қўйганим колди. Ейсанми?

— Муаллимга олиб бормокчи эдим.

— Келин, устига сариегдан кўпрок солиб беринг,— деб гапга аралашиб колди шу пайтда бувижоним ҳам,— бир паришталик йигит экан, Хошимжон, айтгин, тез-тез келиб турсин.

Бир минутдан сўнг товоқдаги ширгуручни катта сочикка ўраб, мактаб томонга қараб ўкдек учиб борардим. Айтганимдек, Воҳид Солиевич кастрюлга шўрва солиб, ўзи катталиги хонтахтадек келадиган бир китобни варақлаб ўтирган экан. Мени кўриб, ростини айтсам, унча хафа ҳам, хурсанд ҳам бўлмади:

— Ие, ўзим ҳам овқат қилувдим-ку,— деб кулимсираб қўйди, холос.

Қайтаётганимда домламиз яшаб турган уйнинг ховлисига кўзим тушди-ю, юрагим «шув» этиб кетди: Рябовлар кўчиб кетгандан буён бу атрофга сув келмапти. Гуллар қуриган, райхонлар сўлиган, марзадаги ажриқлар сарғайган, олмаларнинг дастки шохи сувсизликдан қурий-қурий деб турибди.

Кечаси Воҳид Солиевичга сездирмасдан суғориб қўйишга, у кишини тўсатдан жуда-жуда ҳам хурсанд қилишга қаттиқ аҳд қилдим. Бувижоним уйкуга кетиши билан катта кетмонни олиб, мактабнинг ховлисига жўнадим. Ҳовлига сув қирадиган қулоқ, ариқларни очиб, аста-секин катта анҳорга чиқиб бордим-да, ярим тегирмон келадиган сувни очиб юбордим. Ўша ерда, анҳорнинг шундоққина лабида жиндаққина мизғиб олмокчи бўлиб, уйкум қуриб кетсин!

тонг отгунча донг котиб ухлаб қолибман. Уйғондиму оёқни қўлга олиб мактабнинг ховлисига югурдим. Андак кечиккан эканман. Ҳаммаёқни сув босиб кетибди. Воҳид Солиевич тиззасидан сув кечиб, нишабини қаёққа олишни билмай, гаранг бўлиб турган экан:

— Кетмон керакми?— деб сўрадим нима дейишни билмай.

— Тезрок келтиринг, тезрок!— деди муаллимимиз энтикиб.

Эрталабгача сув билан олишиб чикдик.

II боб

ЖАРАНГЛА, ҚУНҒИРОҒИМ

Эртага ўқиш бошланади, деган куни кечаси, ростини айтиб қўя қолай, ухлай олмадим. Ҳар хил ширин хаёллар суриб, бир маҳал ухлаб қолибману хаёлимнинг бир томони секингина тушга уланиб кетганини ўзим ҳам пайкамай қолибман. Бир вақт бундай қарасам, Отажон Азизович жамики ўқувчиларни тўплаб, менга мактов қоғози топширмакчи бўлаётган эмишлару мен хомкалла бўлсам, уни олмайман деб, қочиб юрган эмишман. Ниҳоят, мени ушлаб қўлимга мактов қоғозини зўрлаб беришди. Қарсак демагани, ҳаммаёқни қоплаб кетди. Ўзим ҳам қўшилишиб қарсак чалиб юборибман денг.

— Хошим, тек ётасанми, йўқми?— деб бувижоним секингина бикинимга туртиб қўйди.

— Мактов қоғозим қани?— сўрадим уйқусираб.

— Қанақа мактов қоғоз?

— Хозир қўлимда турувди-ку?

— Уйқусирама. Ўнг томонингни босиб ёт.

Ўнг томонимни босиб ётган эдим, чиндан ҳам донг котиб ухлаб қолибман. Қаттиқ занг овозидан уйғониб кетдим. Мактабимизнинг ховлисидаги қари тутнинг шохига катта темир осиб қўйишган эди. Кимдир ана ўшани жаранглатиб уряпти. Хиёл ўтмай горн ҳам чала бошлашди, яна хиёл ўтмай ёнига чилдирма овози қўшилиб кетди.

— Салом, мактаб, салом, сентябрь!— дедим-да, сакраб ўрнимдан турдим. Нонушта ҳам қилмай папкани қўлтиққа олиб, ўзимни кўчага урмакчи бўлган эдим, бувижоним:

— Сингилларинг билан кетасан!— деб йўлимни тўсди.

Бундай қарасам... Оббо, сочларига ленталар тақиб, оппоқкина қўйлақларини кийиб, бир даста гулни бағрига босиб бир чеккада Донохон турибдилар!

— Хоҳладимга боряптиларми?— деб секингина биқинидан чимдиб кўйдим.

Нарирокда Ойшахон ҳам ясан-тусанни жойига кўйиб, тайёргарлик кўряптилар.

— Қани, мактаб томон шагом-арш!— дедим-да, икковини олдимга солиб кўчага чикдим.

Хай-хай, бугун кўчада чиндан ҳам байрам бўляпти, ҳамма ясанган-тусанган, кўлларида гул, лабларида кулги, мактабга шошишяпти. Мактаб томонда ҳамон горн янграйди, чилдирма гумбурлайди:

Гумбура гум,	Рус тили
Гумбура гум.	Хаммаси ҳам
Чал тезрок!	Беш бўлар,
Мулла Хошим	Беш бўлар.
Мактаб борар.	Чал тезрок.
Аъло ўқиш	Чал тезрок
Нияти, нияти,	Гумбура гум,
Алгебра,	Гумбура гум!..

Мактаб ҳовлисига ўйинга тушиб, муқомлар қилиб кириб бордим. Горни Асад деган болаю чилдирмани Султон йиғлоки чалаётган экан. Шартта кўлидан олдим-да, енгни шимариб, бармоқларимни хўллаб, чилдирма чалиш мана бунака бўлади, деб савалаб кетдим.

Така тум-тум, тум така тум,
Ҳар ёнларни кезиб юрдим.
Яхши-ёмон барни кўрдим,
Аъло ўқийман деб келдим.

Ана шунақанги гапларни хаёлимдан ўтказиб, чилдирмани завқ билан ураётган эдим, кимдир орқамдан келиб билагимдан маҳкам қисди. Қарасам, Воҳид Солиевич экан:

— Баракалла, чилдирмани яхши чалар экансиз!

— Боплаб ташлаймиз-да, домлажон!

— Чалаверинг, қаттикроқ чалинг!— деб Воҳид Солиевич яна қаёққадир кетди. Аксига юриб худди шу пайтда кўлларим чарчаб қолган эди. Чилдирмани ёнгинамда кўзини мўлтиллайтиб турган Султон йиғлоқига узатдим-да, дўстларим билан кучоклашиб кўришиб кетдим. Мактаб ҳовлисига бирин-кетин еттинчи синфга бир амаллаб кўчиб олган Зокирвой, кутубхона ташкил қилдим, деб керилиб юрган Орифбой, мендан кўркканидан доим охирги соатдан қочиб кетадиган Ҳакимжон, Миробиддинхўжалар кириб кела бошлашди. Болалар тўп-тўп бўлиб гаплашишар, пионер лагер-

ларида, саёхатларда кўрган-билганларини бир-бирига сўзлаб мактанишар, кулишар эди. Икром кемага тушиб, дарёда сузибди, Шоолим дадаси билан чўлда ковун экишган экан, битта ковунни сўйишса, ичидан тарвузнинг уруғи чикиб келибди.

— Елгон! — деди Зокир ишонмай.

— Бас бойлашаман,— деди Шоолим гапига ҳеч ким ишонмаганига йиғлагудек бўлиб.

Еттинчи синфда ўқийдиган бир оёғи чўлок Рафик шаҳарда Африкадан келган негрларни ўз кўзи билан кўриб, ўшалар билан битта столда ёнма-ён ўтириб овкат ебди. Қораси кийимига юкармикан, йўқмикан, деб синчиклаб қараган экан, кўйлагининг ёқаси оппоқ эмиш. Бу йил биз билан ўқийдиган Шоҳида менинг ойим ишлайдиган фермада бузоқ бокқан экан, ферма мудир: «Ўнинчини битирсанг, сени сигир соғувчи қилиб оламан, расмингни газетада чикартираман», деб ваъда берибди.

Худди шу пайтда турникка чиқа олмайдиган физругимиз Одилжон ака баланд овоз билан, ҳамма бўй-бўйи билан, синф-синфи билан сафга тизилсин, деб буйрук бериб колди. Бир-биримизни итаришиб, туртишиб, эндигина сафга тизилиб бўлган эдикки, ичкаридан менинг жонажон муаллимларим — Воҳид Солиевич, алгебра ўқитувчиси Қобилов, кадрдон директоримиз Отажон Азизовичлар бирин-кетин чикиб келишди. Отажон Азизович мени кўрсин, деб оёғининг учида туриб шунча бўйнимни чўзаман, қани энди бир кие бокса!

Директоримиз ўқув йили бошлангани билан бизни табриклаб, ҳаммамиз аъло ўқишда, аъло хулқли бўлишда бир-биримизга намуна бўлишимиз кераклиги тўғрисида роппароса 21 минут гапиргандан кейин ўқимаган киши у дунёю бу дунё одам бўлмайди, деган мазмунда ҳам етти минутча гапириб, охирида:

— Тўғрим, Ҳошим?— деб сўраб қўйди мендан.

— Жуда тўғри,— дедим мен ҳам шошиб-пишиб.

— Аъло ўқиш бу сенга чилдирма чалиш эмас!— деди бир чеккада турган Қобилов домла.

— Бу йил алгебрани ҳам чилдирма қилиб юбораман, домлажон,— дедим мен ҳам гапдан колмай.

Мажлис тугаб кий-чув, тўполон билан синф раҳбарларимиз бошчилигида ўз синфимизга қараб йўл олдик. Миробиддинхўжа билан келишиб, дераза олдидаги партани танладик. Нега десангиз, бу ердан кўчадан ўтган-кетганларни бемалол кўриб ўтирса бўлади. Жой-жойимизга ўтиришимиз билан Воҳид Солиевич:

— Қани, галстукларни бир тўғрилаб олинглар-чи!— деб буюрди.

Галстукларни тўғрилаб олдик.

— Аббосов, нега сен кир галстук такиб келдинг? — сўради муаллим.

— Янгисини тақсам кир бўлиб қолади-да,— ҳазилга олиб деди Ақром.

Болалар шарақлаб кулиб юборишди. Муаллим кулмади. Ақромга қараб шундай бир тикилдик, болаларнинг кулгиси бўғзида қотиб қолгандек бўлди.

— Пионернинг интизоми галстукни қандай таққанига қараб билинади. Тушунарлими?

— Эртага янгисини такиб келаман,— секингина деди Ақром.

Худди шу пайтда синфнинг эшиги овозсиз очилиб, остонада Ақромнинг бу йил биринчи синфга келган синглиси Ҳожар кўринди.

— Ака, менинг фамилиям нима бўлади?— деб сўради у кўрка-писа. Болалар яна кулмоқчи бўлиб чоғланишди-ю, аммо муаллимнинг ҳалиги қараши эсларига тушиб кетди шекилли, ҳеч бирлари ботина олмади.

— Фамилиянг Аббосова бўлади,— тушунтирди Ақром синглисига.

Шундан сўнг муаллим йўқлама бўйича ўқувчилар билан бирма-бир таниша бошлади. Охирида ўзини ҳам танитди:

— Мени Воҳид Солиевич, деб чақирасизлар!

— Хўп бўлади, домла,— деди Миробиддинхўжа!

— Домла деган сўз, бугундан эътиборан ишлатилмасин!— таъкидлади Воҳид Солиевич,— кимки мени домла деб чақирса, жавоб бермайман. Қани, синфком қилиб кимни сайлаймиз?

Бўйим новчароқ бўлгани учун омадим келиб мени сайлаб юборишармикан, деган яширин бир умидда негадир ўзимдан-ўзим ҳам хурсанд бўлиб, ҳам уялиб қизариб-бўзариб ўтирибман. Бордию сайлаймиз, дейишса, шошиб қолиб йўқ, деб кўймай деб ўзимни хушёр тутишга тиришиб турган эдим:

— Ҳамроқулнинг ўзи бўла қолсин!— деб қолди кимдир орадан. Шундан кейин бутун синф:

— Ҳамроқул бўлсин!

— Ўзи аъло ўқийди.

— Интизоми ҳам яхши,— деб ҳар томондан чувиллаб юборди. Болалар чувиллашган сари мен ўзимдан-ўзим баттар уялиб, бўйнимни ичимга тортаман денг.

— Тозалик комиссиясига раисликка кимни кўрсата-

миз?— сўради Воҳид Солиевич. Ҳамма жим. Назаримда кимни сайласак экан, деб ҳар бири ўзича ўйлаётганга ўхшайди. Шартта ўрнимдан турдим:

— Миробиддинхўжани сайлаймиз. Каранглар, бўйни ҳам оппоқ, кийимлари ҳам ювилган, дазмолланган. Ойиси дазмол босишни билмайди, ўзи дазмоллаган. Тўғрими? Ундан кейин, битта-яримталарингни тугмаларинг узилиб кетса, дарров кадаб ҳам бераверади, дўпписининг ичига доим игна кадаб юради, тўғрими?— шундай деб дўстгинамнинг дўпписини олиб, ич томонини ўқувчиларга кўрсатган эдим, чиндан ҳам кизагида иккита кўрпа қавийдиган игна турган экан — болалар кулиб юборишди. Ҳазил-ҳазил билан Миробиддинхўжа тозалик комиссиясига раис бўлиб кўтарилди.

Ана шундан кейин синф раҳбаримиз ўқувчилар бир-бирлари билан мусобакалашиб ўқишлари керак, аълочи ўқувчилар колоқ ўқувчиларни мусобакага чакирсин, бири-бирига кўлидан келганча кўмаклашишсин, деб колди. Ҳамрокул биринчи бўлиб Акромни мусобакага чакирди. Ўқитувчи:

— Кўндингми?— деб сўраган эди, Акром ўрнимдан туриб кафти билан оғзини бекитди-да:

— Им...— деб куйди.

— Хўпми, йўқми?— яна сўради муаллим.

— Имм.— деди яна Акром. Худди шў пайтда унинг кўзлари олайиб, лаблари кийшайиб кетди. Ҳаммамиз кўр-киб кетдик. Енида ўтирган бола:

— Воҳид Солиевич томоғига нон тикилиб колди.— деди шошилиб. Кейин зарб билан елкасига бир мушт туширган эди, йўқ, дўстимнинг томоқкинасига қуриб кетмагур колбаса тикилиб колган экан, оғзидан бир парча гўшт учиб чикди. Ҳамма кулиб юборди. Бу гал Воҳид Солиевич ҳам ўзини тутиб тура олмади. Халидан буён жиддий турганини кўриб, роса сиқиб сувимизни ичадиган синф раҳбарига учраб колдик шекилли, деб ҳаммамиз ҳам кўрқиб, юрагимизни ҳовучлаб турган эдик. Кулганини кўриб, ўзимизни сал эркинроқ тута бошладик.

— Мен у билан мусобақа ўйнамайман,— деди Акром синфда ғовур босилгач.

— Нега ўйнамайсан?

— Ўтган йили варрагимни олиб, пулини бермаган.

— Ҳечам-да, ўрнимдан туриб кетди Ҳамрокул,— мен сенга унинг ўрнига авторучка берган эдим-ку!

— Авторучканг ёзмас экан, варрагимни тўлаб қўй.

Воҳид Солиевич шартта ўрнимдан туриб:

— Уят эмасми!— деди-да, икковини ҳам ўрнига ўтқазиб

кўйди. Кейин мусобақа ўйнаган бошқа болаларнинг фамилиясини дафтарига ёза бошлади. Бир маҳал навбат менга етиб колди-ку.

— Рўзиевни ким мусобақага чақиради?— сўради муаллим. Ҳозир болалар мени талашиб қолишса керак, деб ўйладиму, ўзимдан-ўзим хурсанд бўлиб кетдим. Аммо бир минут, икки минут... мана ўн минут ўтди ҳамки, ҳеч кимдан садо чиқмайди. Шунақанги ўсал бўлдимки, асти қўяверасиз. Ўтиришимни ҳам, тикка туришимни ҳам билмай, нукул бармоқларимни гижимлайман денг.— Нахотки, Рўзиевга ҳеч ким дўстларча ёрдам беришни истамаса,— ҳайрон бўлди муаллим. Шундан кейин ҳам биттаси гинг демаса-я, кизариб-бўзариб энди ўрнимга ўтираётган эдим:

— Мен мусобақага чақираман!— деб колди олдинги партада ўтирган Саддиниса. Аввалига, ўлай агар, бутунлай ишонмадим, мени мазах қиляпти, деб ўйладим. Нега десангиз, анови кун Саддиниса бошига ўт қўйиб даладан қайтаётганида ариқнинг ичига беркиниб олиб, ит бўлиб вовиллаб, паналаб орқасидан кувиб роса ўтақасини ёрган эдим. Ўша кун Саддиниса дадангга айтиб бир калтаклатмасамми, деган эди. Эсидан чиқиб кетди шекилли, дадамга айтиб калтаклатмади. Калтаклатиш ўрнига, бугун, ҳеч ким мени менсимай, одам каторига қўшмай турган бир пайтда, хижолатдан кутқариб жонимга ора кириб ўтирса-я, буниси неча пулдан тушди энди, Муллахошим!

— Ҳазиллашаётганинг йўқми?— сўрадим кўрка-писа.

— Рост айтяпман,— менга эмас, муаллимга қараб деди Саддиниса.

Сал вақт ўтмасдан кўнғироқ чалиниб дарслар ҳам бошланиб кетди. Дарс бошлангандан кейин, ўзингиз ҳам биласизки, ўқитувчилар ишни дарров савол-жавобдан бошлашади. Ўша кун тўртта фан кирди. Лекин тўртовиди ҳам янги дарс ўтилмай, нукул ўтганларни қайтаришди, жавоб бермаган бола қолмади. Мен камтарлик қилиб деразадан ўтган-кетганларни томоша қилиб, жимгина ўтиравердим. Нега десангиз, ўтган йили сафарда бўлганим учун ҳаммаси эсимдан чиқиб кетган экан. География муаллимимиз менга кўзи тушиши билан:

— Ий-е, Ҳошим, сен ҳам шу ердამисан?— деб негадир кулимсираб қўйди.

Хуллас, олтинчи «Б» синфида мен яна ўқишларимни бошлаб юбордим. Дарсдан қайтаётганимизда Саддиниса ёнимга келиб:

— Ҳошим ака, дарсни бизникида тайёрлаймизми ёки сизларникига борамизми?— деб сўради.

Бугун мен янги-янги дўстлар орттирганим, ҳеч қайси фандан икки олмаганим, биронта ҳам ўқитувчимдан дакки эшитмаганим учун ўзимда йўқ хурсанд эдим. Шунинг учун ҳам:

— Йўқ, дарсни эртага тайёрлаймиз,— деб кўя қолдим

— Ўзингиз биласиз. Лекин ойингиз анови куни бизни-кига бориб, ойим билан гаплашиб ўтирганларида йиғладилар...

— Нима деб йиғлади?

— Хошим мени куйдиргани-куйдирган, деб йиғладилар.

— Ҳечқиси йўқ, ҳозир бориб бир кулдираман, ҳаммаси эсидан чиқиб кетади,— дедим-да, тезроқ юриб илгарилаб кетдим. Мени Ақром кутиб турган эди-да.

III боб

САДДИНИСА

Энди бу қизнинг қимлигини сизга айтиб берсам, кўзлари катта-катта, юзлари чўзиккина, сочини майдалаб ўриб, учига ўзимизнинг пахтадан жамалак қилиб, орқасига ташлаб юради. Ўзи жуда нозик, каттиқроқ йўталиб юборсангиз шабадасига учиб кетадигандек. Еган овқати ақл бўлиб, тўппа-тўғри миясига борадими, қалласи шунақанги тез ишлайдики, унинг олдида ҳозир еттиёчи синфда ўқиётган Ориф ип эшолмайди. Арифметикаю геометрия дейсизми, рус тилию немис тили дейсизми — ҳаммасидан беш. Фақат бўлар-бўлмасга уф тортиб бурнини жийиравериши менга ёқмай қолди. Унинг тиришқоклигини айтиб берсам, ёқангизни ушлайсиз. Қунбўйи тиним йўқ — ғимир-ғимир. Митти қўллари чарчамаганига хайронман. Бунинг устига ҳаддан ташқари ёпишқок, халиги, баҳорда ёмғир ёққанда ўриқлардан елим чиқадиду, худди ана ўшанинг ўзи дейсиз.

— Хошим ака, қачон дарс тайёрлаймиз?

— Хошим ака, бугун ўйнагани бормайсиз,— деб бир минут бўлсин ҳолм-жонимга қўймайди.

— Қўп қийнайверма, пучук,— деб қўяман баъзан.

— Нега унақа дейсиз? — хафа бўлгандек сўрайди Саддиниса.

— Ахир бурнинг пучук-да.

— Пучук бўлса сизга нима,— деб Саддиниса аразлаган киши бўлиб баъзан тесқари ўгирилиб олади.

Шу пайтда биз Саддинисаларнинг уйида офтобга қараб тушган торгина бир хонада дарс тайёрлаб ўтирибмиз. Ховлида Саддинисанинг боғбон бобосидан бошқа ҳеч ким кўринмайди. Дадаси ҳисобчи бўлиб ишлайди, ҳозир идорада,

чик-чик қилиб чўт қоқиб ўтирган бўлса керак. Ойиси бор-чада тарбиячи, у ҳам ишда. Ҳовли юзида тухумдан қолган товуклар тимирскиланиб юришибди. Тепага баланд қилиб қўтарилган токнинг узуми ҳали узилмаганлиги учун зағчалар чағ-чағлашиб узум талашишади.

— Эй, Хошим ака, мунча анграясиз?— жеркиб берди Саддиниса.

— Қани анграйганим?

— Мени ўқитиб қўйиб, ўзингиз бутунлай бошка томонларга қараб ўтирибсиз... рус тилидан нечанчи машқни берган эди?

— Эсимда йўқ.

— Уч юзу эллик биринчи машқ. Билиб турибсизу, ўзингизни билмаганга соласиз-а, кундалигингизга ёзиб олган эдингиз-ку.

— Ёзишга ёзувдиму, Нина Тимофеевна шартини тушунтираётганда яхши англамай қолувдим,— деб ўзимни оқлай бошладим. Саддиниса менинг китобимдан 351- машқни қандай бажариш кераклигини русчалаб дона-дона қилиб ўқиб берди.

— Энди тушундингизми?— қошларини чимириб сўради у.

— Йўқ, бутунлай тушунмадим.

— Қани айтинг-чи, рус тилида нечта род бор?

— Олтита... йўқ, учта.

— Қани, бирма-бир айтинг-чи?

— Мужской, женский, средний.

— Қайси сўзлар мужской родга қиради?

— Мужский сўзлар,— дедим шоша-пиша.

— Йўқ, қандай товуш билан яқунланишини сўраяпман.

— Женский родни айтайми? Женский роднинг охириги товуши а, я... Топдимми?

— Топдингиз.

— Энди средний родни айтиб кўринг-чи?

— Хозир... йўқ, эсимдан чиқиб қолибди.

— Перо қанақа род?

— Топдим,— севинганимдан ўрнимдан туриб кетаёзим,— о, е билан тамом бўлган сўзлар средний род бўлади. Перо, поле, метро...

— Хошим ака, ҳаммасини билар экансиз-ку,— хурсанд бўлиб деди менинг кичкина муаллимачам,— фақат ўзингиздангасасиз-да.

Мана шу мактовлардан кейин ўзим ҳам жиндаққина талтайиб кетдим-да:

— Пучуквой, биз ҳам чакана эмасмиз!— деб ўрнимдан

туриб ўйинга тушиб юбордим. Ана шундан сўнг менинг талабчан муаллимачам қошларини чимириб, киприкларини пирпиратиб, 351- машкнинг шартларини тушунтира кетди. Уч хил роддаги сўзлар иштирокида сўз бирикмалари тузишимиз керак экан. Дарров дафтаримнинг бир варағини қалам билан учга бўлиб, ҳар бир бўлак устига родларни ёзиб қўйдиму, икковлашиб, ишга киришиб кетдик.

— Товариш қанақа род?— деб сўрайди Саддиниса.

— Мужский род-да, товариш Саддихон,— деб қўяман.

— Енига битта сўз кўшинг-чи.

— Мой товариш Акрам хороший,— дедим яна.

— Молодец, Хошим ака,— яна мактаб юборди Саддиниса,— энди шу сўзларни дафтарга ёзамиз.

Шундай қилиб десангиз, бирпасда бир варақ дафтарни лик тўлдириб ташлабмиз. Ақлим кўпайиб, бунинг устига чидамли ҳам бўлиб бораётганимдан Саддиниса ўзида йўқ хурсанд, ўзимни эса асти қўяверасиз, ҳар битта сўзни ёзиб бўлганимдан сўнг қўлимни кўксимга қўйиб дафтаримга салом бериб қўяман.

— Войбўй,— деди бир маҳал Саддиниса дафтаримга қўз ташлаб,— виж-виж хато-ку!

— Нимаси хато? Ҳаммаси тўғри,— дедим жаҳлим чиқиб.

— Зелёный сўзи «е» билан ёзилади. Сиз бўлсангиз «и» билан «зилёний» деб ёзибсиз.— Саддиниса дафтаримни кўлига олиб, худди Нина Тимофеевнага ўхшаб қизил қалам билан ҳамма хатоларини кўрсатиб берди. Нариги бетга қайта бошдан ёзишим кераклигини айтди. Гапни кўпайтирсам, Саддиниса сен билан энди дарс тайёрламайман, эзма экансан, қани энди жўнаб қол, дейиши мумкин эди. Шунинг учун ҳам айтганига дарров кўна қолдим. Иродамни ишга солиб, қийналиб, терлаб-пишиб бўлса ҳам бир бет ёзувни қайта кўчириб чиқдим. Умрим бино бўлиб бир ўтиришда мана шунчалик кўп хат ёзмаган эдим. Мана шу бугун, қуёш чарақлаб ер-кўкка мўлу қўл нур сочаётган бир паллада, Саддинисанинг сичконнинг хиди анкиб турган торгина дарсхонасида бу ишни бажардим.

— Саддиниса!— дедим бошимни кўтариб,— ховлингни супуришга ёрдамлашиб юборайми?

— Нега энди, бошқа ишингиз йўқми?

— Сенга ёрдамлашгим келяпти-да,— дедим секин ховлига чиқиб,— очигини айтсам, сенга бирон яхшилик қилгим келяпти.

Аммо Саддиниса жуда қайсар қиз эмасми, ўз гапида туриб олди. Хеч ишга қўл урдиргани қўймади.

— Агар менга яхшилик қилмоқчи бўлсангиз,— деди у

ингичка кошларини чимириб,— физикани такрорлаймиз

— Физикадан топширик бергани йўқ-ку?

— Аълочи бўламан десангиз, ўқитувчи топширик берманса ҳам ўтган дарсларни такрорлаб бориш керак.

Бошқа биров шундай деганда ишонмаган бўлардим. Аммо Саддинисанинг ҳамма гапларига ҳеч иккиланмай ишонадиган бўлиб қолганман. Шунинг учун ҳам дарров физика китобини очиб:

— Ўтган дарсда «Торози» темасини ўтганмиз,— дедим.

— Қани айтинг-чи, торози деб нимага айтилади?

Эсимдан чиқиб қолган экан, китобдан ўқиб бердим.

— Энди эсингизда қолганини айтинг,— кистаб туриб олди Саддиниса.

— Жисмларни тортиш учун ишлатиладиган асбоб торози дейилади.

— Торози неча турли бўлади?

— Лабораторияларда аналитик торози, магазинларда стол торози ишлатилади,— дедим-да,— у ёғига ўзимдан ҳам жиндай кўшиб кўйдим,— чайковчилар ўғри торози ишлатишади...

Саддиниса кулиб юборди. Унинг кулганини илгари ҳеч эшитмаган эканман. Овози жуда тиник, жаранглаб чиқар экан. Юзларида кулдиргич кўриниб, кўзлари бутунлай юмилиб кетди.

— Китобда ўғри торози хақида ёзилмаган-ку?— деди у кула-кула.

— Китобда ёзилмаган бўлса, бизнинг китобда ёзилган-да, Саддинисахоним...

Физиканинг кетидан она тилини ҳам тайёрлаб бўлгач, Саддиниса, бас энди, деб китобларни йиғиштира бошлади.

— Тўхта, яна бирпас тайёрлайлик,— дедим кизишиб.

— Далага ўт тергани бораман,— гапимга кулок солмай деди Саддиниса.

— Унда далага мен ҳам бораман. Сенга ўт теришиб юбораман. Фақат йўқ дема, йўқ десанг, эртага дарс тайёрлагани келмайман...

Ўша куни куёш чараклаб турган бўлса-да, ҳаво унча салкин ҳам, унча иссиқ ҳам эмас эди. Ариқлар бўйидаги ўтлар сарғайиб қолган, дарахтларнинг барги тўкилиб, оёқлар остида шилдирайди, осмон шишадай тиник, олис-олисларда қушлар тўп-тўп бўлиб учиб, оппоқ булутларни чўкилаб ўйнашади. Суви озайиб қолган анҳор бўйлаб далага бор-япмиз, анҳорнинг суви шунақанги тиник, шунақанги мусаффоки, остидаги қумлар, шиша синиклари, ялтирок тошлар бемалол кўриниб турибди.

— Саддиниса, ке, қувлашамиз!— дедим шу пайтда негадир завким ошиб...

Эртасига ойм кундалигимдаги иккита тўрт баҳони кўриб секингина пешонамдан ўпди-да:

— Дадаси, Хошимжонга шим-костюм олиб берсангиз бўларкан, каранг, шими титилиб кетибди, болам бечоранинг,— деб кўйди.

Шундай килиб, мен ҳам ниҳоят яхши ўқувчилар қаторига кўшила бошлаган эдим, аммо... куриб кетмагур мана шу «аммо» туфайли доим ишларим чаппасига айланиб кетаверади... аммо бир воқеа бўлди-ю... ха, майли, колганини эртага айтиб берарман.

IV боб

АКРОМ БҮРИ УШЛАБДИ

Папкамни елкамга осиб, Саддинисаларникига дарс тайёрлагани кетаётган эдим. Тўйиб катиқли гўжа ош ичганим учун кайфим чоғ, она тилидан ўтган кишилиқ олмошларини ўзимча куйга солиб, «мен, сен, у; биз, сиз, улар», деб ашула килиб бораётган эдим, чоррахада йигирма чоғли бола тўпланганини кўриб колдим. Болалар кимнидир ўртага олиб, бир-бирларига гал бермай, нима тўғрисидадир чуғурлашиб ётишибди. Бориб карасам, ўртага олганлари Ақром экан. Бечоранинг ҳаммаёғи қон, кўйлақлари узилиб кетган, кийим-боши жикка хўл. Симёғочга тизза баробар келадиган, тумшуклари узун, ориккина бир кучук болани боғлаб кўйишибди.

— Кучук кимники?— сўрадим Зокирдан.

— Ййе, шерик, сенмисан?— деди у негадир севиниб.— бу кучук эмас, бўрининг боласи.

— Йўғ-е.

— Рост, катта одамлар ҳам кўриб хайрон қолишяпти.

— Ким ушлабди уни?

— Ақром ушлабди.

— Йўғ-е,— дедим яна ишонмай.

— Нега ишонмайсан, бир соатча бўпти ушлаганига.

— Тезроқ гапирсанг-чи, канақа килиб ушладинг ўзи?— деб сўраб колди шу пайтда еттинчи синфда ўқийдиган бир кўзи гилай Олим. Ақром икки кўлини бикинига кўйиб тўпланганларга бир-бир қараб чикди-да:

— Мактабдан қайтиб келсам,— дея шошмасдан гап бошлади,— ойм, «жон ўғлим, даштга бориб пиёзга сув

тузаб келгин, якшанба куни юламиз, йўк демагин, бир дўппи ёнгоқ бераман»,— деб қолди. Майли, деб кетмонни кўтариб даштга жўнадим. Бориб анҳордан энди сув очаман деб энгашиганимни биламан, чаңгалзор билинар-билинемас шитирлагандек бўлди. Бошимни кўтараман десам, мана шу махлук белимга ташланиб қолса бўладими.

— Жуда бўлади-да,— деб қўйди Олим.

— Сен гапга аралашмай тургин-да, адашиб кетаман,— жеркиб берди Ақром,— ташланди-ю, ременим аралаш оркамни тишлагандек бўлди... мана кўринглар, белимдаги тишиниң изини...

Ақром сўзлашдан тўхтаб қўйлагини кўтарди. Чиндан ҳам белининиң пастроғидан қон томчилаб сизиб турарди. Буни кўриб бир хил болалар хангу манг бўлиб қолишди. Бир хиллари худди бўрига ёлғиз ўзи дуч келиб қолгандек, кўркиб, бир-икки одим орқага тисарилиб ҳам олишди. Ақром мақтанчоқлик билан сўзида давом этди:

— Олим, қани айт-чи, сен бўлганингда шу пайтда нима қилар эдинг?

— Менми, мен,— деб дудукланиб қолди Олим.

— Ана, сен иккиланияпсан, мен бўлсам, ҳеч иккиланмай, ўзимни анҳорга ташладим. Бўри оғзига, қулоғига сув кириб, қочмоқчи бўлган эди, орқа оёғидан тортиб йикитдим... биласизлар-ку, ўлардек итбозман. Уйдаги итларим билан сувда олишавериб уста бўлиб кетганман... Йикитдим, қалласини сувга тикиб, теқ туравердим. Оёқлари билан тепиниб, мана кўринглар, кўкрақларимни қонатиб юборди. Ушанда ҳам бўш келмадим. Охири хушидан кета бошлаган эди, шартта мана бу қопга солдим-да, Чўтивой ақанинги уйига қараб югурдим. Чўтивой ақа аввалига:

— Қўйиб юбор, онаси ҳаммамизни гажиб ташлайди!— деб туриб олди.

— Йўк, гажимамайди,— деб мен ҳам туриб олдим.

Охири қопдан чиқариб, оғзига мана шу сим тўрни тутиб, энди тезроқ жўнаб қол бу ердан, деди. Ҳозир ўша ёқдан келяпман.

Ақром сўзлашдан тўхтаб, тўпланганларга бирма-бир қараб чиқди. Очиғини айтсам, Ақром анови куни чакимчилик қилгани учун уни жинимдан баттар ёмон кўриб қолган эдим. Дардан кеч қолиб билдирмасдан синфга кириб ўрнимга ўтираётган эдим, Ақром:

— Воҳид Солневич, домла поччани қаранг! — деб чакимчилик қилди. Энг орқадаги партада арифметикадан берилган уй вазифаларини текшираётган синф раҳбаримиз бошини кўтариб:

— Домла поччанг ким?— деб сўради.

— Ким бўларди, Хошим-да.

— Хошимжон, нега кечга колдингиз?— сўради Вохид Солиевич.

— Сув ичгани ўтувдим,— деб баҳона қилдим.

— Нега рухсатсиз кирдингиз?

— Сизни бутунлай кўрмай қолибман,— деб яна баҳона қилдим. Баҳона қилиб, жазодан қутулдим, аммо чақимчилик қилгани учун ва мени «домла почча» деб чақириб жиғимга теккани учун Акромни жинимдан баттар ёмон кўриб қолдим. Танаффусда ҳисоб-китобни тўғрилаб олмоқчи эдим, ёнгинамда турган Саддиниса:

— Қўйинг, директор эшитиб қолса, бешинчи синфга тушириб юборади,— деб қўлимдан тортиб коридорга олиб чиқиб кетди.

Шу пайтда бир ўзи бўрининг боласи билан яккама-якка олишган бу болани, ишонсангиз, жону дилимдан яхши кўриб қолдим. Югуриб бориб пешонасидан ўпиб олмоқчи ҳам бўлдим, аммо ёнига ўтишнинг ҳеч иложи бўлмади...

Шундай қилиб, Акром сўзлашдан тўхтаб, кўрдиларингми, мен қанака бола эканман, дегандек атрофга аланглай бошлади.

— Кўркмадингми-а?— сўради Зокир кўзларини катта-катта очиб.

— Нимасидан кўркади уни,— бўри боласини менсимангандек қўл силтаб қўйди Акром,— мен катта бўрини алдаб кетганману, бу нима бўпти унинг олдида...

— Ҳечам-да, катта бўрини алдаб бўларканми,— деди Зокир Акромни кўпроқ гапга солиш, ваҳимали гаплардан яна ҳам кўпроқ эшитиш мақсадида.

— Алдаганман, ишонмасанг, ана, Олимдан сўра. Тўғри-ми, Олим?

— Тўғри, ўтган йили қишда алдаган...

— Қанака қилиб алдыңи-а? — сал орқасига тисарилиб сўради Зокир. Шу пайтда ҳар қандай ишнинг бахридан ўтиб Акромнинг ҳикоясини тинглашга, гапнинг очиғи, менинг ўзим ҳам тайёр эдим. Акром ҳам таранг қилиб ўтирмади-да, кўк бўрини қандай қилиб алдаб кетганини гапира бошлади.

— Майли, айтсам-айта қолай... Пиёзга сувни очиб қўйганман. Ўзи қониб ичаверади... Ўзларинг биласизлар, биз сойнинг бўйида турамиз, атрофимизда қўни-қўшнилари йўқ.. Бир куни кечаси холамникидан қайтаётган эдим. Холам ўша куни қўй сўйиб каллашўрва қилган эди. Мурч сепилган калла гўштига роса тўйиб, адам билан ойимга ҳам пича

олиб кайтаётган эдим. Атроф коп-коронғи. Бунинг устига сийрак туман ҳам тушган. Қўлимда фонус, ғингиллаб ашула айтиб келяпман. Бир маҳал йнгирма метрча олдинда бир нарса чўнқайиб менга каттиқ тикилиб турганини кўриб колдим, кўзлари чўғдек ёняпти, тумшуклари узун, калта кулоклари чимирилган... «Бўри» деб ўйладиму, юрагим шиг этиб кетди. Нима қилиш керак? Олим, қани айт-чи, ўшанда сен бўлганигда нима қилган бўлар эдинг?

— Мен, мен...— дудукланиб колди Олим.

— Ана, сен аллақачон кўркиб кетдинг... мен бўлсам, ўзимни йўкотмадим. Чунки, кўлида чироғи бор одамга бўри яқинлай олмайди. Додлаганим билан бари бир бефойда. Атрофда ҳеч ким йўқ. Олдинга қараб юришга юрагим дов бермади. Икки кўзим бўрида-ю, оркам билан юриб, секин-ақта тисарила бошладим. Аммо, бўрининг ҳам роса очига учраган эканман, юрсам юради, тўхтасам тўхтаб тишларини мана бундай қилиб тақиллатади... Тисарилиб-тисарилиб, бир вақт йўлни кесиб ўтган ариққа бориб қолибман, оркам билан йиқилишимга оз колди. Ариққа тушдим-да, фонусни унинг четига ўрнатиб ёнига бошимдаги чарм телпагимни ҳам кўйдим. Секин мўралаб қарасам, бўрининг икки кўзи телпак билан фонусда. «Сени алдаб кетмасам, Акром отимни бошқа кўяман», дедим-да, секин ариқнинг ичидан эмак-лаб жўнаб колдим. Уйга борсам, дадам билан ойим менга илҳак бўлиб, ухлай олмай ўтиришган экан. Бўлган воқеани айтган эдим, дадам ичкари уйдан кўшотарни олиб чиқди-да:

— Қани, юр-чи!— деб колди. Ойимнинг дод-войига ҳам қарамай, мен келган ариқнинг ичи билан паналаб борган эдик, бўри йўқ, фонус ҳам ўчиб, ағанаб ётибди. Телпагимнинг устки қисми қора хромдан эди. Бўри тишлари билан титкилаб ташлабди. Назаримда алдангани учун ўчини телпакдан олганга ўхшайди.

Акром сўзлашдан тўхтаб, яна қимда савол бор дегандек, тўпланганларнинг оғзини пойлай бошлади. Аммо бу гал унга ҳеч қим савол бермади. Нега десангиз, ҳамманинг диққати бўрининг боласида бўлиб колган эди. У бўлса, арқонни узиш учун бор қучи билан интилар, оғзидан кўпиклар окизиб, бошини ерга урар, тишларини кўрсатиб, ириллар эди.

— Концерт тамом... бўричам сизлардан бегонасираяпти,— деди-да, бориб бўрининг боласини ечиб, уйга жўнаб колди. Тўрт-беш бола орқасидан эргашган эди, уларни уришиб берди: — Агар биттанг оркамдан эргашадиган бўлсанг, бўрини кўйиб юбораман!— деб кўркитиб ҳам кўйди. Мен бўлсам, худди сеҳрлангандек, унинг орқасидан изма-

из боравердим.— Сен нега келяпсан, домла почча? — сўради Акром юришдан тўхтаб. Ё муштлашмоқчимисан-а?

— Бўрини енгган бола билан муштлашиб бўлармикан,— деб эътироз билдирдим,— бари бир сен зўрсан-да.

— Йўк; менга қара, ке, бир куч синашиб кўрайлик. Еттинчи синфнинг болалари Ҳошим бало, унга яқинлаша кўрма, таъзирингни бериб кўяди, дейишди. Ўзимизнинг болалар бўлса сен Ҳошимдан зўрсан, дейишди. Ке, бир куч синашайлик.

— Ҳеч кўнглим бўлмаёпти-да.

— Нега энди?

— Нега десанг, мен сени ҳозир жон-дилимдан яхши кўриб қолдим. Ўзинг айт-чи, қандай қилиб мен нягингга муштлай оламан.

— Бўлмаса, кураш туша қолайлик,— таклиф қилди Акром.

— Бу бошка гап,— деб мен ҳам дарров кўна қолдим.

Худди шу пайтда биз Акромларнинг сой бўйидаги катта боғига етиб қолган эдик. Ҳовлига кириб, уринаверганидан оғзидан оппоқ кўпиклар оқаётган бўри боласини ўриққа боғладик-да, курашга тушиб кетдик. Курашга тушаётганимизда бўрини енгган шу болага йикилиб бериб, бир хурсанд қилай, деган ниятим бор эди. Аммо, кизишиб кетиб, ерга чалпақ қилиб урганимни ўзим ҳам билмай қолибман.

— Дарров йикитмагин-да,— деб қўйди Акром ўрнидан тураётиб.

— Бошқатдан тушамизми?

— Бўлмасам-чи.

Яна олиша бошладик. Акром белимни бука олмагач, аста кўлини олди-да:

— Бўри билан олишавериб, кучим тамом бўлиб қолганга ўхшайди,— деб қўйди,— сен билан эртага кураш тушаман.

V боб

БҮРИНИНГ БОЛАСИНИ АРАВАЧАГА ҚУШМОҚЧИ БЎЛГАНИМИЗ

— Энди буни нима қиласан?— деб сўрадим бир оз дам олгач.

— Ростини айтсам, ўзим ҳам билмай турибман.

— Сен ҳеч циркда бўлганмисан?

— Ҳалиги... от ўйинини айтасанми?

— Йўк, цирк бошқачарок бўлади.

— Театрми?

— Йўк, бутунлай бошқача.

— Бўлмаса мен унака кинони кўрмаган эканман... нима эди?— деб сўраб колди Акрот.

— Биласанми, мен саёхатда юрганимда,— дедим-да, шу пайтда ишонсангиз орзуларга шунақанги берилиб кетдимки, асти кўяверасиз. Агар биз мана шу бўри болани кучук бола билан ёнма-ён аравачага кўшишни машқ қилсак, арава-чанинг устига куёнга ўхшаш бирор беозор хайвонни ўтказиб, унга аравакашликни ўргатсак ва бу циркни биз «Хайвон-лар дўстлиги» номли цирк деб атасак, қани айтгин-чи, қайси бола бунга ҳавас қилмайди, кўрганда қайси боланинг оғзи очилиб қолмайди. Аввал мактабимизда томошалар кўрсатамиз, каникулда кишлокма-кишлоқ юриб санъати-мизни бошқаларга ҳам намоёиш қиламиз... охири бора-бора цирк артистлари бўлиб қолишимиз ҳеч гап эмас. Бу ёқда мен кизиқчилик қилиб одамларни кулдириб тураман, у ёқда Акрот полвон бўрини ўйнатиб туради. Аммо ўқишни ҳечам ташламаймиз.

Бир маҳал бундай қарасам, Акрот оғзи очилиб ан-райиб қолибди.

— Қалай?— деб сўрадим гапни тугатиб.

— Жуда мазаку-а! — деди Акрот кафтларини бир-бири-га ишқаб.

— Мазаликка маза-ю, аммо қийинчилиги ҳам бор-да.

— Мен қийинчиликдан кўркмайман.

— Бўлмаса, ишни бошлаймиз.

— Нимадан бошлаймиз?

— Аввало аравача ясашимиз керак... бир ёнида ит, бир ёнида бўри бўлади. Араванинг устига куёнхонни ўтказиб кўямиз.

Акротнинг дадаси мол доктори бўлиб ишлагани учунми, ховлиларида катта-кичик итлар, оқ-кўк рангдаги куёнлар, қафасларга солиниб дарахтларга илиб кўйилган сайроқи кушлар жуда кўп эди. Дадаси шаҳардаги катта институтда сиртдан ўқир экан. Имтиҳон топшириш учун бундан уч кун аввал ўша ёққа кетибди. Ойиси — Инобат опам хозир ишда. Бўрини ўргатиш учун бунақанги қулай шароит ҳеч жойда бўлмайди. Дадасининг эски велосипеди бор экан. Ўшани бу-зиб, гилдиракларини олдик-да, кўпол, хунук бўлса ҳам икки-та от кўшиладиган пиргон аравага ўхшатиб, аравача ясай бошладик.

Аравачани судрайдиган шотисигача тайёрлаб кўйдигу, аммо уни қандай қилиб бирлаштиришни, очигини айтсам, икковимиз ҳам билмас эканмиз.

— Хўш, энди нима қилдик?— сўради Акрот.

— Аввал гилдиракка ўқни ўтказамиз,— дедим мен би-

лағонлик қилиб. Филдиракка ўқни ўтказган эдик, у айлан май, филдиракни судрай бошлади. Акром менга каради, мен унга қарадим. Икковимиз ҳам елкамизни қисганимизча бир нафас жим колдик.

— Топдим,— деди ниҳоят Акром севиниб,— ўқнинг филдирак айланадиган жойини йўниб, ингичкарок қиламиз-да, афтол билан мойлаб қўямиз.

— Ақлингга қойил! Ке, пешонангдан бир ўпиб қўяй,— деб юбордим севинганимдан.

Акром айтганидек қилган эдик, филдираклар ўқ атрофида равонгина айлана бошлади. Ўша куни Акромнинг ойиси ишдан қайтгунга қадар арава деб аташ мумкин бўлмаса ҳам, ҳар қалай, шотисидан тортса филдирайдиган бир нарса ясадик-да, аравачанинг шоти билан туташадиган жойинга эса кичикрок бир яшиқни миҳлаб қўя колдик — бу аравакаш қуёнбой ўтирадиган жой эди. Худди шу пайтда, яъни биз ўзимиз ясаган аравачани синовдан ўтказиш учун ховлида у ёқдан-бу ёққа судраб кўраётган бир пайтимизда Акромларнинг кўча эшиги тақиллаб колди.

— Ойим! — деди Акром ранги кути ўчиб,— дарров аравачани офилхонага олиб кир. Тез бўл! Ундан кейин айвонга бориб, китобларни очиб ўтир. Тез-тез кимирласанг-чи! Шу пайтда эшик яна тақиллаб колди.

— Хозир...— шундай деб дўстим кўча эшик томон югурди. У то эшиқни имиллаб очиб, ойиси билан бошлашиб киргунча мен унинг топшириғини бажариб, китобларни очишга улгурган эдим. Инобат опам Акром бўрининг боласини ушлаганини эшитиб, юраги ваҳм олиб, ишдан эртарок қайтибди.

— Хайрият, ўзинг саломат экансан,— деди Инобат опа кўнгли жойинга тушиб,— кани, бўрингни менга кўрсат-чи... Вой, жуда кичкина-ку?

— Ҳечкиси йўқ, ўзим катта қилиб оламан.

— Яхшиси, уни дарров қўйиб юбор, онаси излаб келиб ҳаммамизни нобуд қилади,— деди Инобат онам ташвишлианиб.

— Қўркманг,— деди Акром керилиб,— мен бор эканман, бу уйга бўри яқин келолмайди.

Худди шу пайтда Инобат опам айвонга кўз ташлаб, мени кўриб колди. Мен бўлсам жўрттага овозимни чиқариб астойдилрок ўқий бошладим.

— Бу йигитча ким?

— Хошим, Рўзивой аканинг ўғли, бирга ўқиймиз,— тушунтирди дўстим. Мен аста ўрнимдан туриб, одоб билан салом бердим.

— Ассалому алайкум, келинойи, ҳорманг!
— Бор бўлинг, баракалла.
— Келинойи, биз Акромжон билан дарс тайёрлаб ўтирибмиз.— дедим оғилхона томонга кўз киримни ташлаб. Нега десангиз, оғилхонанинг эшигидан аравача бемалол кўриниб турган эди-да.

— Ойи, энди Хошимжон билан ҳар куни бирга дарс тайёрламоқчимиз, майлими?— эркаланиб сўради Акром

— Лекин ўйинга берилиб кетмайсизларми?

— Йўқ,— дедик Акром иккимиз бараварига,— биз ўйинни ёмон кўрамиз, ўйнасақ, дарсимиз қолиб кетади-ку!

Шундан сўнг бўрининг боласини оғилхонага олиб кириб, каттароқ кафас бор экан, ана ўшанга киритдик-да, олдига бир парча хом гўшт ташлаб, эшигининг устидан занжиричи солиб кўйдик.

Эртасига, яширмай кўя қолай, икковимиз ҳам дарсда ўтиролмай охириги соатдан куён бўлишга қарор қилдик. Қелсақ, бўрининг боласи кафасдан чиқиб кетиш учун уринавериб, чарчаб ухла қолган экан. Бизни сезиб уйғонди-ю, курак тишларини кўрсатиб, ириллаб кўйди.

— Шошмай тур, тойчоғим, ҳозир сени аравачага кўшамиз! — секин думидан тортиб кўйди Акром.

У ҳадеб тишлашга уринавергани учун оғзига кеча Чўтивой аканинг уйидан тутиб келган сим тўрни яна тутиб, арава шотисининг бир томонига боғладик-да, иккинчи томонига Акромнинг лайчасини боғлашга ҳаракат қилдик. Аммо ҳар қанча уринсак ҳам бари бир фойдаси бўлмади — бўрига кўзи тушиши билан лайча думини қисиб, орқага тисарилаверди.

— Кўзини бойлаймиз,— таклиф қилдим мен,— кўзини бойласак бўрини кўрмайди.

— Бари бир ҳидини билиб туради-ку,— эътироз билдирди Акром,— ит бўрининг ҳидини етти чақиримдан ҳам билади, дейишади.

— Борди-ю, бурнига пахта тиқиб кўйсак-чи?

— Унда дами қайтиб ўлиб қолади.

Худди шу пайтда жуда қизиқ бир воқеа юз берди, аравачанинг шотисига омонатгина боғланган бўри бир ҳамла билан чилвирни узди-да, Акромнинг қўлида қўрққанидан жунларини ҳурпайтириб, дир-дир қалтираб турган лайчага жаҳл билан ташланиб қолди.

— Кўйиб юбор, бир уришиб олсин,— дедим.

Бўрининг боласи бир нафасда лайчани пийпалаб ташлади. Лайча унинг тагидан чиқиб ҳаракат қилиб, оёқларини типирлатар, инграр, худди бизни ёрдамга чақираёт-

гандай бўлар эди. Бўри бўлса, бутун гавдаси билан уни босиб сим тўр тутилган тумшуғини бўғзига қўйиб олган Лайча бир амаллаб унинг остидан чиқди-да, кочишга тушди. Бўри негадир уни кувламади. Аксинча, ўзи ҳам ховлининг бошка томонига қараб югура кетди...

Икковини ушлаб аравачага қўшгунимизча нақ ярим соат овора бўлдик. Ниҳоят, уларнинг бошини эски тўн билан ўраб:

— Қани энди бир етакла-чи,— дедим Акромга. Аммо, бари бир яна натижа чиқмади. Иккови ҳам оёғини тираб тургандан туриб олди. Уларни ёнма-ён юргизиш, аравачани судрашга ўргатиш учун нима қилиш кераклиги хақида яна бош қотира бошладик.

— Елғиз-ёлғиз қўшиб қўрайлик-чи,— дедим охири нима дейшимни билмай.

Ақллироқ деб ҳисоблаганимиз учун, аввал лайчанинг бир ўзини аравачага қўшдик. Аммо, у ожизлик қилиб аравачани ҳатто жойидан ҳам қўзғата олмади. Шунда яна бир ақлли тадбир ҳаёлимга келди-ю, севишиб кетдим. Яъни Акромни ҳам аравачадаги кучукнинг ёнига қўшишга тўғри келарди. Бу фикрни унга айтган эдим, дарров кўна қолди. Лайча икковлари аравачани ховлининг у бошидан-бу бошига судрай бошлашди. Фақат тезроқ ҳайдашнинг ҳеч иложи йўқ эди, нега десангиз, Акром эмаклаб борарди.

— Бўлди, тиззаларимнинг кўзи оғриб кетди...— деди у икки марта бориб келгандан кейин.

Икковларини аравачадан чиқариб, ўрнига бўри билан мен тушдим. Аммо бўрининг боласидан аҳмоқ хайвон бўлмас экан: ё чапга қараб ташлаб қолади, ё қутилмаганда орқага тисарилади, баъзан олдинга шунақанги тезлик билан югурадики, ҳеч етолмайман. Икки марта аравачани ағдариб юбордик.

— Сен чик энди, икковини яна қўшиб қўрайлик-чи,— тоқати тоқ бўлиб деди Акром.

— Тўхта, тумшуғига бир тепай!— дедим ўрнимдан туриб. Бўри билан лайчани аравачага қўшиб икковимиз икки ёнидан етаклаб бордик. Икковимизнинг қўлимизда ҳам қалтак, лайча қочмоқчи бўлиб типирчиласа, Акром савалаб қолади, бўри ириллагудек бўлса, тумшуғига мен тушираман. Кечга томон иккала хайвон ҳам чарчаб, холдан тойиб йиқилгудек бўлиб қолди-ю, аммо бари бир, аравачада юришга қўнмади.

— Мен энди эртага келмайман,— дедим ниҳоят ҳафсалам пир бўлиб.

— Нега энди?— қўркиб кетди дўстим

— Зерикиб кетдим.

— Ҳечам-да, ишнинг кизиги энди чиқади. Биз хали «Ҳайвонлар дўстлиги» циркни мактабга ҳам олиб бориб кўрсатамиз. Бир бөлаларнинг ҳавасини келтирмасакми..

Эрталаб энди мактабга жўнаймиз деб Доно, Ойша учовимиз тараддуд кўраётган эдик, қутилмаганда Ақром кириб келди.

— Қулоғингга бир гап айтмоқчиман,— деди шивирлаб.

— Айт-чи?

— Биринчи соатга бормаймиз... Немис тилига бординг нима-ю, бормадинг нима, бари бир эмасми?!

Ақромнинг гапида ҳам жон бор — янги келган немис тили ўқитувчимиз ҳеч йўқлама ўқимайди, ким келди, ким келмади, суриштирмайди ҳам. Бунинг устига ҳеч кимга ёмон баҳо қўймайдиган ажойиб бир одати бор экан. Фақат уй вазифасини бажариб келган ўқувчилардан сўрайди, холос. Шундай бўлгандан кейин, бир соат-ярим соат прогул қилсак ҳеч нарса қилмас, деб ўйладим-да:

— Тўғри айтасан,— деб дўстим билан етаклашиб кўчага чиқдик. Ўша куни кечаси билан яхши ухламай, ажойиб бир режа тузган эдим. Ақромга айтсам, севинганидан қичкириб:

— Ақлингга қойил!— деб елкамга уриб қўйди.

Ўша соатдан бошлаб ит билан бўрига оз-оздан гўшт бериб, шу овқат баҳонасида уларни ишга ўргатмоқчи бўлдим. Лайчани аравачага қўшиб ҳовлининг нариги бурчагига етаклаб борамиз-да, олдига бир парча гўшт ташлаймиз. Бунинг оч-наҳор ётган бўри боласининг кўз ўнгида қиламиз, иштаҳасини кўзгаб, оғзидан сўлакайлари оқиб юборамиз. «Кўрдингми, ишласанг овқат ейсан, ишламасанг тумшугингга тепки ейсан...» дегандек бўламиз. Бу ишни тўрт-беш бор такрорлаган эдик, бўрининг боласи кулранг кўзларини мўлтиллаб, узун тишларини тақиллатиб, типирчилаб қолди. Ана шундан сўнг уни ҳам аравага қўшдик. Ниҳоят, бир оз мурасага қўнгандек бўлди. Мен билан ёнма-ён юриб, уч маротаба аравачани судраб борди.

— Энди икковини тенг қўшамиз,— таклиф қилди Ақром.

Ўша куни икки ҳайвон бизнинг кўмагимизда аравачани судраб ҳовлини тўрт-беш марта айланиб чиқишди. Оҳ, ўшанда бизни, яъни бўлажак циркнинг артистлари бўлмиш Ақром билан менинг қувонганимизни айтсангиз. Худди романа сахнада ўйин кўрсатаётгандек, бир-бирларимизни қучоқлаб, елкаларимизни силашиб табриклашдик.

...Мактабга бориш бутунлай ёдимиздан кўтарилиб кетибди. Эртасига ҳам, индинисига ҳам негадир мактабга бор-

гимиз келмади. Хайвонларга ҳар хил ўйинларни ўрғатишга жуда берилиб кетдик. Бир ҳафта деганда лайча билан бўрининг боласи аравагани мустақил ўзлари судраб юрадиган бўлишди...

Ақром иккимиз цирк артистлариникига ўхшатиб пахта коплайдиган қанор кодан кўйлак, кенг иштон тикдик-да, артистлариникига ўхшаб олачиפור бўлсин учун сиёҳ билан ҳар жойини бўяб ҳам кўйдик. Мен кизикчилик ролини бажаришим керак эди. Қоғоздан куббали калпок ясаб, уни ҳам олачиפור қилиб бўяб олдим. Юзимнинг бир томонига ун, бир томонига сиёҳ суртдим.

— Қалай? — сўрадим дўстимдан.

— Ростини айтсам, сени ҳеч таниб бўлмайди, — деди Ақром.

— Танимаганинг яхши бўпти. Танисанг, менинг артист-лигим қайда коларди... Ҳеч ким танимаса, ўшанда кизик бўлади.

Ана шундан сўнг икки ҳайвонни афту ангоримизга, устимиздаги ола-була кийимларга кўниктириш учун машқларни қайтадан бошлаб юбормоқчи бўлдик.

— Ийе, бўри қани? — деб қолди Ақром тўсатдан хушёр тортиб. Бўрининг боласини ховлидаги ўриққа боғлаб кўйган эдик. Арқонни узиб, хайр-маъзурни насиё қилиб жуфтакни ростлаб қолибди. Боғнинг эшиги очик, ўша томонга қочган бўлса керак, деб бокка чикдик, қарамаган жойимиз қолмади. Ҳеч жойда йўқ!

— Тамом! — йиғлағудек бўлиб деди Ақром, — мана, изни кўргин, деворга сапчиб чиқа олмагандан сўнг мана бу арик билан юриб обчиндан ўтиб кетибди.

Девордан ўтиб пахтазорларнинг ичинини-ю, сой бўйидаги чангалзорларни бирма-бир титқиладик — бари бир изини ҳам топа олмадик.

— Хафа бўлма, қуён гўшти егиси келса, ўзи қайтиб келади, — қўнглини кўтардим Ақромнинг.

Ҳеч нарсага қўлимиз бормаи қолди. Ит билан қуённи аравачага қўшишининг эса ҳеч кизиги йўқ эди, секингина уйга жўнадим.

Қўча эшигимиздан шундоқ қадам босишимни биламан, ховлидаги катта сўрида дадам, синф раҳбаримиз Воҳид Солиевич, мени жинидан баттар ёмон кўрадиган вожатийимиз Зоқиржон ака учовларни чойхўрлик қилиб ўтиришганини кўриб қолдим. Орқага қайтишимни ҳам, тўппа-тўғри бостириб бораверишимни ҳам билмасдим. Орқага қайтай десам, мени аллақачон кўриб бўлишган, бораверай десам, бир ҳафтадан буён мактабга бормаи, мактабга бордим

дарсдан сўнг Акромларникида дарс тайёрлаб роса чарчадим, деб ўйнимиздагиларни ишонтириб юрган эдим. Олдиларига дадил бораверишга қарор қилдим. Яқинлашган сари уювлари ҳам барабар ўринларидан туриб, бир-бирларига қараб елка қисишиб, орқаларига тисарилаверишди. Негадир, уювларининг ҳам кайфи учганрок кўринади...

— Ассалому алайкум, Воҳид Солиевич,— деб салом бердим одоб билан.

— Ие, Хошим, бу сенмисан?— деб сўради дадам.

— Менман, нима? Овозим ўхшамаяптими, дада?

— Овозинг-ку ўхшаяпти-ку, лекин афтинг худди алвастининг ўзи.

Турган жойимда котиб қолдим. Алвасти деган сўзни эшитганим учун эмас, йўқ, йўқ, ундай деб ўйламанг. Шарманда бўлганим учун котиб қолдим. Ҳали Акромларнинг уйида цирк кизикчиларига ўхшаб ўзимга пардоз берганимни бўрини ахтариш баҳонасида паққос эсимдан чиқариб юборган эканман. Ҳатто бошимдаги қуббали қоғоз қалпоғимни олишни ҳам унутибман...

— Бор, ювиниб чик,— деди дадам, кейин гаплашамиз дегандек бир оҳангда.

VI боб

МЕНИНГ ҲАМ ДЎСТЛАРИМ БОР

Ювинаман деб кўйлагимни ечган эдим, унгу қулим култигимнинг таги аралаш тирсиллаб шишиб кетганини кўрдим. Анови куни бўрининг боласини овқатлантираётганимда уч-тўрт бор каттик-каттик тишлаган эди. Машғулотга берилиб кетиб, қўлим газак олиб шишиб кетганини ҳам сезмай қолибман. Шу пайтда каттик оғриётганини, баданимда иситмам ҳам борлигини пайқаб қолдим. Шундай бўлса ҳам меҳмонларнинг олдига чиқдим.

— Ҳа, баракалла, мана энди ўзингизга келдингиз,— деди Воҳид Солиевич,— қани, берирок ўтиринг-чи, шу келишда қаёқдан келяпсиз?

— Менми?— дедиму, у ёғига дудукланиб қолдим.

— Кейинги кунларда мактабга қадамранжида қилмай кўйдилар?— кесатиб сўради вожатийимиз.

— Мактабгами?— деб сўрадим мен ҳам.

— Ҳа, мактабга!— ўшкириб берди дадам.

Қарасам, иш сал чатокроққа ўхшайди. Уювлари бекорга тўпланишмаган, нима қилиш кераклигини аввалдан келишиб олишган бўлса ҳам ажаб эмас.

— Касалман,— дедим йиғламснраб,— мана, ишонмасаларнинг қўлимни кўринглар, шишиб кетган, мана!

Қўйлагимни ечиб благимни кўрсатган эдим, уковлари бир-бирларига караб қолишди.

— Нимадан шишди?— меҳрибонлик билан сўради Воҳид Солиевич. Унинг чиндан ҳам ачиниби сўраётганлиги шундоқкина гап оҳангидан сезилиб турарди. Шундай бир одамни, муаллимлар ичида биринчи бўлиб «сендан яхши йигит чиқади», деб кўнглимни кўтарган, кунора дарсларимни суриштириб турган, мана бугун қимматли вақтини сарфлаб, мендан хабар олгани келган бир қимсани ҳеч алдагим келмасди.

— Бўрининг боласи тишлаб олди...— дедим секин бошимни кўтариб. Кейин бўлган воқеани ипидан-игнасиғача гапириб бердим.

— Эсизгина, қочмаганда биз ундан бирор гап чиқарардик,— деб афсусланди Воҳид Солиевич,— менда ҳайвонларни қўлга ўргатишда ном чиқарган машҳур бир одамнинг китоби бор, ана ўша ерда ҳамма нарса ёзилган.

Шу пайтда ишни яширинча олиб борганимиз, бошидаёқ ҳамма гапни Воҳид Солиевичга айтмаганимиз учун афсусландим, алашимдан сочларимни юлғудек бўлдим.

— Тентак,— деди дадам аччиғи чиқиб,— мана шунақа бемаъни ишларнинг кетидан қувиб, бўйинг теракдек бўлса ҳам ўқишни битира олмай юрасан.. Нега мактабга бормадинг?

Нима дейишимни билмасдим.

Хуфтон маҳалиғача уковлари гаплашиб ўтиришди. Бувижоним дарров паловга унаб кетди. Мен чой-пой ташиб хизмат қилиб турдим. Ойша билан Доно бўлса бизни одобли болалар деб аташсин, деб жўрттага деразанинг рўпарасига ўтириб дарс тайёрлашарди. Вазифа ишлашяптими ёки яхши гаплардан бенасиб қолмайлик, деб кулоқларини диккайтириб гап пойлашяптими, билиб бўлмасди. Меҳмонлар директоримизнинг уч яшар новвоси кунжарага бўкиб ўлиб қолгани, синфимиздаги Саддиниса, Ҳамроқул энг аълочи болалар эканлиги, бу йилги пахта ҳар йилгидан ҳам мўл бўлганлиги тўғрисида сўзлашиб ўтиришарди. Гап аълочи болалар ҳақида кетганда дадам мени эшитсин деб, жўрттага баланд овоз билан қайта-қайта сўради:

— Бу Саддиниса яхши ўқийдими-я?

— Бугун ўтиладиган дарсни бир ҳафта аввал ўқиб қўйган бўлади,— тушунтирди Воҳид Солиевич.

— Қиз бола-я?

— Қиз бўлса ҳам бало!

— Ану кинначининг ўгли-чи?

Миробиддинхўжа баҳона бўлди-ю, эски урф-одатлар, кинна солиш одамни алдаш эканлиги, ниҳоят, мени «Енғок қори»га шогирдликка бериб кўп хато иш қилишганлиги тўғрисида гапга тушиб кетишди.

— Хошим, меҳмонларнинг кўлига сув қуй,— деб қолди шу пайтда бувижоним.

Ошдан сўнг меҳмонлар ўринларидан туришди. Улар ўзи нега келишди, ахир фақат овқат еб кетгани келмагандир, мени мактабга бормаётганлигим учун нега савол-жавобга тутишмади... Жимгина қайтиб кетганларидан кўра икки оғиз уришиб қўйишганда анча енгил тортган бўлардим-ку!

— Воҳид Солиевич, нега мени уришмайсиз?— деб сўрадим охири токат қилолмай.

— Нима деб уришай?

— Ахир прогул қилдим-ку?

— Прогул қилганингиз учун афсусланаётганингизни билиб турибман... ё афсусланмаяпсизми?

— Энди ҳечам прогул қилмайман.

— Мана бу гапингиз унча тўғри эмас, бундан кейин кўлингиздан келмаган ишга ҳечам ваъда берманг.

— Прогулсиз ўқиш қўлимдан келмайдими?

— Эҳтимол келар. Лекин Сиз, бари бир, ваъдангизни унутиб қўясиз.

— Хўп бўлмаса, мана дадам, ойим, бувижоним, ҳаммаларининг олдида тантанали ваъда бериб айтаманки...

— Қўйинг, бунақанги тантанали ваъдаларингизни...— Воҳид Солиевич биз билан хайрлашиб чиқиб кетди. Алам қилганидан йиғлаб юборай дедим. Энди, мактабимизда менга ишонадиган бирдан-бир одам ҳам қўлини ювиб қўлтиғига артадиган бўлса... йўқ, бунга токат қилолмайман.

— Нега симёғочдек қотиб қолдинг? Ке энди бу ёққа!— деб чақириб қолди ойим.

— Мазам бўлмай кетяпти,— дедим негандир ўқчигим келиб. Ойим пешонамга қўлини қўйиб:

— Дадаси, Хошимингизнинг иситмаси бор!— деди ваҳимали бир оҳангда. Қўлтиғимнинг тагига муздеккина термометр қўйишган эди, ҳароратим 39 экан. Иситмам жуда тезлик билан кўтарилиб бораётганини, суякларим зиркираб, бошим айланаётганини сезиб турардим. Дадам эри армияга кетган ҳамшира Собира опани айтиб келганини, кастрюлькага ўхшаш идишда ҳар биттаси мол боғланадиган қозикдек-қозикдек келадиган шприцларни шарақа-шуруқ қилиб қайнатаётганларини сал-пал биламан. Кейин иситмам 40 дан ошиб, бутунлай ҳушдан кетиб қолибман.

Бир маҳал кўзимни очсам, уйда ёлғиз ўзим ётибман. Хурматимни жойига қўйиб оппоқ-чойшабу атлас кўрпаларга ўраб қўйишибди. Ташқарида кутурган бўридек увиллаб шамол эсяпти. Шамол деразаларнинг ойнасига чўп-хасларни, кумтупроқларни келтириб зарб билан уради, дарахтларнинг бошини ерга теккудек-теккудек қилиб эгиб қочади. Хў наридаги толлар фарёд қилиб тўлғанади, шохларини бир-бирига ишкаб, ғийт-ғийт қилиб йиғлайди... Бош томонимда, кўзидан милтиллаб ёш оқиб ойим ўтирибди.

— Сув!— дедим секингина.

— Вой, тойлоғим, кўзингни очдингми?— шундай деб ойим энгашиб пешонамдан ўпди-да,— ҳой дадаси,— деб чакра бошлади,— Ҳошимжон кўзини очди.

Хонага дадам, кетидан хў бирда синглим Донохоннинг қорини ёриб, кўричагини олиб ташлаган орик доктор амаки кириб келишди.

— Айтмадимми, иситмаси тушса кўзини очади, деб Оббо азамат-эй,— деди-да, доктор амаки пешонамга кўлини қўйди.— калай, бош оғримаяптими?

— Сал-пал...

— Ҳечкиси йўқ, кечга бориб, бош оғрик ҳам қолади Эртага ўрнингиздан ҳам туриб кетасиз... индинисига бемалол бўри овига боришингиз мумкин.

— Дадаси, Ҳошимжонингиз ўзига келганини синф раҳбарига хабар қилайлик. Бечора кечадан буён адои тамом бўлди,— деб гапга арашди ойим.

— Воҳид Солиевич ҳам билдиларми, ойи?

— Уч марта келди-я... мунча энди сени яхши кўрмаса!

— Мен ўзи яхши боламан-да, ойинжон,— деб қўйдим хазиллашгим келиб.

Доктор амаки дадам билан ойимга ҳар уч соатда биллагимни ечиб, тиш ботган жойни аввал марганцовка билан ювиб, кетидан мана бу доридан суртиб кўясизлар, деб тайинлади-да, хайрлашиб чиқиб кетди.

Шамол зўрайгандан зўрайиб, хиёл ўтмай, қор ҳам учқунлай бошлади.

Хозиргина мактабдан қайтган Ойша:

— Ака, акажон!— деб оёғимдан тортқилай бошлади.

— Нима дейсан?

— Ухлокмисиз, уйғокмисиз?

— Ухлокман.

— Ҳо, алдаяпсиз. Кўзингизни биттаси очик-ку.

— Туш кўряпман-да, ўшанинг учун биттасини очиб ётибман,— деб қўйдим

— Ака, Сизни кўргани синфингиздаги ўртоқларингиз келишар экан.

— Менинг ниямни кўришар экан?

— Тузалиб қолганингизни сўрашса керак-да...

Ойша гапини тугатолмади. Нега десангиз, худди шу пайтда эшик томондан дапир-дупур оёк товуши, болаларнинг сен кир, сен кир, деб пичирлашаётгани эшитилиб қолди. Мен ётган хонанинг эшигини очишди-ю, аммо ўшандан кейин ҳам, сен бошла, сен бошла, деб беш минутча таранг қилиб туришди. Ниҳоят, остонада кулимсираганча Ҳамрокул кўринди.

— Тузукмисан, шерик?— деди у негадир кулиб юборгудек бўлиб.

— Хайрият, тузалиб қолибсан,—деб орқасидан Миробиддинхўжа мўраллади. Шундан кейин болалар уйга ёпирилиб киришди. Бир даста совук урган гул, попукли канд, ўн дона олма олиб келишибди. Уни тоқчага кўйиб, бири кўлимни, бири пешонамни ушлаб ҳар томондан ҳар хил саволлар ёғдира кетишди. Воҳид Солиевич шошилиб кириб келди-да, «йўк, йўк, касал кўриш бунақа бўлмайди», деб ҳаммаларини ўтиришга таклиф қилди.

Негадир юрагим хапкириб, ич-ичимдан йиғи кела бошлади. Яширмай кўя қолай, шу кунгача бу синфга тушиб қолганим учун киши билмас ҳафа эдим. Назаримда болаларнинг ҳаммаси ҳам менга бегонадек, бири мактанчок, бири маҳмадона, бири кўрқокдек бўлиб кўринган эди. Синфга кирсам, худди қафасга тушгандек бетокат бўлиб қолардим... Улар бўлса мен дард билан олишаётганда аҳвол сўрагани, кўнглимни кўтаргани келишибди. Демак, ёмон болалар эмас экан-да, демак, ўзим ёмон эканман-да. «Раҳмат, ҳаммаларингга раҳмат...» деб ўйлардим ўзимча.

— Иситманг қолдимми?— сўради орқа партада ўтириб, қизларнинг сочини бир-бирига боғлаб кўядиган Абдусамат.

— Раҳмат, тузалиб қолдим.

— Қори почча, ўзингга ўзинг бир дам солиб олмабсан да,— деди Ғиёс. Болалар гур этиб кулиб юборишди.

Орқамдаги партада ўтирадиган Шохида жиҳолат бўлганимни сезиб қолди шекилли:

— Ҳўкиз минаман деб, бошини ёриб олган одамнинг гапини қаранг,— деб кўйди. Болалар яна шарақлаб кулиб юборишган эди, Ғиёс ўрнидан туриб, ўзини оклай бошлади:

— Ўша хўкиз жуда баланд экан, устига шоти кўйиб чиқаман десам, юриб кетди. Шоти билан шалоплаб ерга йиқилдим-да...

Ҳаммадан ҳам ойим бечора ўзида йўк хурсанд эди, ўзини кўярга жой тополмай:

— Вой худойим-ей, менинг ўғлимни ҳам орқасидан йўк-лаб келадиган ўртоқлари бор экан,— деб гоҳ уйга кирар, гоҳ эшикка чиқар, нима қилаётганини ўзи ҳам билмай чойкутини кўлига ушлаб олиб, Ойшадан, «қуриб кетмагур, чойкутини кўрмадингми», деб сўрар эди. Болалар турамиз, деб кўзғалишган эди, ойим «бир пиёладан кайнок-кайнок чой ичирмагунча ҳеч ёкка кўймайман», деб йўлларини тўсиб туриб олди. Кейин ҳаммаларини меҳмон қила бошлади. Олдиларига шкафта қулфлоглик турадиган шоколадлардан, мевалардан уйиб ташлади. Болалар қоронғи тушай дегандагина ўрниларидан туришди.

— Ҳошимжон, тезроқ тузалинг, синфимиз сизсиз хувиллаб қолди,— деди Воҳид Солиевич.

— Йўк, ҳечам тузалмайман,— дедим бетимга кўрпани тортиб.

— Ие, нега тузалмайсиз?

— Ҳаммаси мени доим «домла почча» деб чақиривади Ана шу одатларини ташламагунча тузалмайман, чўзилиб ётавераман.

Болалар ҳазиллашаётганимни пайқаб, қулиб юборишди.

— Бугундан эътиборан ҳеч ким Ҳошимжонни «домла почча» деб чақирмасин. Келишдикми, болалар?— сўради Воҳид Солиевич.

— Келишдик,— умумий хор бўлиб такрорлашди ўртоқларим.

— Мен ҳам бугундан эътиборан тузалдим бўлмаса,— деб секин бетимни очдим.

Ҳаммалари чиқиб кетишгач, анча маҳалгача ойим пешонамни силаб ўтирди. Энтикди, кейин йиғламсирагандек.

— Бирам ажойиб болалар эканки,— деб кўйди,— бири биридан қувнок-а.

— Шулар билан ўқийман деб атайлаб синфда қолган эдим-да, ойижон.

— Анови, ўртоғинг бор эди-ку, оти нима эди, бўрининг боласини ушлаган-чи?

— Ақромми?

— Ҳа, ўша. Ушанинг ҳам кеча деразанинг ёнидан кетмади Ичкари кир десам, уяламан, деб шаталоқ отиб қочди.. Бечора сенга бирам ташвишландики. Ҳаммалари ҳам яхши болалар экан.. Шулардан ажрамагнн, этакларини маҳкам ушла..

«ИЯ, МЕНИНГ КАЛЛАМ ҚАНИ?»

Биласиз-ку, мен унча-мунча касални парвойимга ҳам келтирмайман. Агар хушимдан кетиб қолмаганимда, ўлай агар, чўзилиб ётмаган бўлардим. Уч кун деганда оёкка туриб, гижинглаган тойчокдек бўлиб кетдим. Ойим билан бувижонимнинг хайхайлашига ҳам қарамай, мактабга, кадрдон синфимга жўнадим. Майли, икки олсам ҳам ўша ерда бўлганим яхши.

Аммо синфга киришим билан таъбим жуда тирриқ бўлди, бундан кўра касал бўлиб ётаверганим минг марта яхши эди. Синфимизда «Аълочи» деган деворий газета чиқарди. Ана ўшанга Ақром иккимизни боплаб уриб чиқишти. Танқид қилишгани озлик қилиб, ёнига расмимизни ҳам чизиб қўйишибди: Ақром бўрининг боласини миниб турибди, мен паканагина лайчани миниб олганман. Иккимизнинг ҳам калламиз йўқ, калланинг ўрнида доира-ю, доиранинг ичига фамилияларимиз ёзилган. Остига:

— Ие, нега буларнинг калласи йўқ?

— Калласи бўлса ўқишдан қолариди!— деб бир чиройли қилиб ёзиб ҳам қўйишибди. Аввалига, яширмай қўя қолай, роса маза қилиб қулдим. Нега десангиз расм ўзимга ҳам жуда маъқул бўлган эди-да. Кейин бошқалар ҳам бизнинг устимиздан мана шунақанги қилиб қулишган бўлса керак, хатто уйларига ҳам бориб қулишгандир, деб ўйладиму, алам қилганидан тишларим ғижирлаб кетганини ўзим ҳам билмай қолдим.

— Ким чизди буни?— Худди раҳмат айтмоқчидек қулим-сираб сўрадим. Тоштемир деган чапақай бола газетага редактор эди. Мен газета кўраётганимда ёнгинамда турган эди. Сал тисарилиб, мактангандек:

— Мен чиздим,— деб қўйди,— ашш-у, нарирок тур, тумовман.

Мен бу ёқда уятдан ўлай деяпман-у, у бўлса мактаниб, икки кўли бикинида, илжайиб тирибди. Шартта ёқасидан олдим.

— Нега чиздинг?

— Чиздим, ашш-у..

— Нега деяпман?

— Ашшу, ашшу...

— Тоза кўриб ол-чи, менинг каллам борми-йўқми?— деб бошимни Тоштемирнинг қорнига ишқаб қўйдим

— Хозир бор, ашшу.

Хей, «апшу», нега бўлмаса менинг расмимни калласиз килиб чиздинг?

— Нега бўлмаса, апшу... ўзинг бўлар-бўлмасга прогуд килиб давоматни оркага судрайсан, апшу... ҳозир еттинчи ўринга тушиб қолдик, билдингми!

— Ҳозир расмни олиб ташлайсан!

— Апшу, олмайман.

— Мана бўлмаса,— Тоштемирни иткитиб юбордим-да, деворий газетанинг худди ўша калласиз расм солинган бурчагини йиртиб ташладим. Синф тўс-тўполон бўлиб кетди: биров менинг кўлимга ёпишган, биров Тоштемирни ўрнидан тургазиб елкасидан чангини қоққан, биров чақимчилик қилиб яхши кўриниш умидида директорнинг кабинетига қараб югурган. Қаёқдандир вожатийимиз Зокиржон ака пайдо бўлиб қолди.

— Уят эмасми! — деди у менга яқинлашаётиб,— қани, жой-жойларингга ўтиринглар-чи... нега йиртдинг?

— Билмай қолибман,— дедим бошимни секин эгиб.

— Дарсдан кейин ҳеч ким кетмасин... Отряд мажлисини ўтказамиз.

Зокиржон ака чиқиб кетди. Мен қани, хафа бўлдимикан-йўқмикан, деб секин Тоштемирга қараган эдим, у юзини тескари ўгириб олди. Бир хаёлим дармоним қуриб кетяпти, деб мажлисдан олдинроқ жуфтакни ростлаб ҳам қолай дедиму, ҳамма мени кўрқок деб аташидан чўчиб, нима бўлса ҳам пешонамдан кўрдим, дея қолишга қарор қилдим. Ақром:

— Айб ўзидан ўтди,— деб кўнглимни кўтарди,— мен сенга гувоҳ бўламан, кўрқма.

Шундай килиб синф мажлиси ҳам бошланди. Аввал Зокиржон ака, кетидан Отажон Азизович кириб келди. Воҳид Солиевич юқори синф болалари билан районга аллақандай кенгашга кетган экан, мажлисга қатнашмади. Мажлисни отряд советининг раиси ориқликда мендан ҳам ориқ, новчаликда мендан ҳам новча Маматжон олиб борадиган бўлди. Унинг ўнг томонига кадрдон директоримиз, чап томонига ундан ҳам кадрдонроқ бўлган вожатийимиз ўтириб олишди.

— Олтинчи «Б» синфи пионерларининг давомат масаласига бағишланган...— деб Маматжон муштирага бир йўталиб олиб, столнинг қиррасини маҳкам ушлаганча, билинар-билимас калтираб сўзида давом этди,— бағишланган мажлиси очик.

Болалар эшитилар-эшитилмас қарсақ чалишди. Мен чалмай бошимни эгиб, жуда уялган кишидек, ҳар замонда

бурнимни тортиб жимгина ўтирардим. Отажон Азизович ўрнидан туриб, аввал хиёл кулимсиради, кейин ковоғини солиб ҳаммага бир-бир кўз ташлаб чикди-да:

— Хўш, болалар, қани айтинглар-чи, ҳозир синфларинг давомат масаласида нечанчи ўринда турибди? — деб сўради

— Еттинчи ўринда, — ҳар томондан чуғурлашди болалар.

— Нега биринчи ўринни ололмадиларинг?

— Чунки бизда прогулчилар кўп-да.

— Хўш, энг кўп прогул қилганлар кимлар экан?

— Хошим.

— Акром.

— Умринисо.

— Шеркўзи, — чувиллаб қолишди болалар. Мен бўлсам, хайрият, прогулчи бир мен эмас экан, кўпчилик эканмиз, биргалашиб жавоб берсак осонроқ бўлади, деб ўйладиму, қаддимни ростлаброк ўтириб олдим. Отажон Азизович сўрашда давом этди:

— Демак, синфнинг давоматини орқага суриб қора доскага тушиб қолишларингга сабабчи бўлганлар шулар эканда?

— Худди шуларнинг ўзи!

— Қани, бу ёкка чикинглар-чи, тортинмасдан чиқавринглар, баракалла! Қаранглар-а, бир-биридан чиройли болалар-а... Қандай қилиб прогулчи бўлиб қолганларингга ҳеч ақлим етмайди... Маматжон, энди сўз яна ўзингизга Мажлисни давом эттираверинг, мен бир чеккада ўтираман Қани, олтинчи «Б» синфининг пионерлари ҳақиқий пионерларми, ўртоқларининг камчиликларини очиб ташлаш қўлларидан келадими, бир синаб кўрай-чи.

Маматжон ўрнидан туриб нима дейишини билмай қўлларини қисирлатиб, анграйиб турди-да, кейин:

— Отажон Азизович, Акромнинг қўлтиғида кирли бор, қаранг, питирляпти, — деб кўйди. Вожатиймиз Акромнинг қўлтиғидаги халтачага солинган кирпининг боласини олиб, доскадаги латта илинадиган миҳга осмокчи бўлган эди, директоримиз «партанинг остига кўйинг, партанинг остига!» деб жеркиб берди. Синф яна сув қуйгандек жим бўлди Маматжон сўради:

— Ким гапирди?

Тоштемир қўл ҳам кўтармасдан ўрнидан туриб гавирмокчи бўлган эди, Маматжон «аввал қўл кўтар, руҳсат берсам, кейин гапирасан», деб ўрнига ўтқизиб кўйди. Тоштемир партага ўтирди-ю, аразлаб энди гапирмайман, деб туриб олди.

Синфимизнинг болалари мана шунақанги мажлисни анчадан буён соғиниб юришган экан. Енг шимариб прогулчиларни муҳокама қилишга, нега прогул қилдинг, нега уй вазифасини бажармайсан, нега синфимизни шарманда қиласан, деб ҳар хил саволлар беришга тушиб кетишди. Охири прогулчилар энди қилмаймиз, тавба қилдик, агар яна такрорласак, майли, билганларингни қилинглар, деб аранг қутулишди.

— Энди навбат Ҳошимжон. Рўзиевга,— деб қолса бўладими бир маҳал Маматжон,— хўш, Ҳошимжон ҳақида қим биринчи бўлиб гапирмокчи?

Ҳамма жим эди. «Минг марта раҳмат сизларга, дўстларим», деб эндигина ёнбошимга қарайман, десам худди шу пайтда Тоштемир кўлини кўтарганча ўрнидан турди-да, шу ҳолида, кўлини туширмасдан бидиллаб гапира бошлади:

— Давомат масаласига бағишлаб, апшу... кечирасизлар. тумовман, деворий газета чиқарган эдик. Воҳид Солиевич айтган эдилар. Домла почча, йўк, Ҳошим Рўзиев безорилик қилиб уни йиртиб ташлади, апшу... Совет ҳукуматида безорилик қилиш ман этилган. Жавоб берсин! Апшу...

— Ҳали деворий газетани ҳам йиртдимми?— ўзини билмаганга солиб сўради директоримиз,— нега йиртдинг?

— Нега бўлмаса менинг расмимни бошсиз қилиб чизади?— деб сўрадим мен ҳам.

Йўк, иш бутунлай чаппасига айланиб кетди. Мажлисга раислик қилишни Отажон Азизович ўз кўлига олди. Акромни ҳам менинг ёнимга турғазиб қўйишди. Мени энди ҳам прогулчи, ҳам безори сифатида муҳокама қила бошлашди. Мен синфдан ҳайдаб юборишларидан қўрқардим. Ойим айтганидек, бунақанги синфни, бунақанги яхши болаларни ҳеч жойдан топиб бўлмайди.

— Қани, айтинглар-чи, пионернинг биринчи бурчи нимадан иборат?— синфга савол ташлади Отажон Азизович.

— Аъло ўқишдан.

— Яна?

— Интизомли бўлиш.

— Яна?

— Прогулсиз ўқиш!

— Баракалла! Демак, пионер Ҳошимжон Рўзиев ўз бурчини адо эта олмаяпти. Шундайми?

— Шундай.

— Ўз бурчини адо этолмаган бола пионернинг кип-қизил галстугини тақиб юришга лойикми?

— Йўк, лойик эмас.

«Тамом,— деб ўйладим ичимда — ҳаммаси тамом бўл-

ди... нега энди Вохид Солиевич тезрок кела қолмайди экан? Ўша бўлганда мени олиб қолармиди...»

— Хўш, кимда қандай таклиф бор?

— Менда,— сакраб ўрнидан туриб кетди Миробиддин-хўжа,— мен айтмоқчиманки, мен... умуман айтмоқчиманки...

— Нима демокчисан ўзи?

— Мен ҳеч нарса демокчи эмасман... мен айтмоқчиманки, Хошим яхши бола, ўзи сал дангасарок, холос. Агар уни пионердан чиқарсаларинг мен ҳам ўқимайман. Гапим тамом.

— Яна ким гапирмоқчи?

Саддиниса ўрнидан туриб сочининг жамалагини ўйнаганча бирпас деразага тикилиб турди-да:

— Хошимни пионердан хайдасак, ойиси ўзини осиб кўяди,— деб ҳаммани кўрkitиб юборди,— ойисининг ўзи айтган. «Агар Хошим бу йил ҳам тузук ўқимаса, ўзимни ўзим осаман, ё устимга керосин куйиб, ўт кўяман» деган...

Саддинисадан кейин Тоштемир яна гапириб, прогул қилгани учун кечирим сўрасин, деворий газетани эса қайта бошдан ёзиб берсин, мени туртгани учун кейинчалик ҳисобкитобни ўзимиз тўғрилаб оламиз, деди. Синфкомимиз Ҳамроқул: «Хошим синфдан ташқари ишларга ҳеч қатнашмайди, уни редколлегияга аъзо қилиб олиш керак, хати чиройли»,— деб кўйди. Маматжон ҳам муштирага йўталиб анча гапирди: «Пионердан хайдамайлиг-у, вақтинча бўйнидаги галстугини ечиб олайлик», деди. Кимдир биттаси, бошига тўн ёпиб, бир савалаш керак, деб таклиф киритди. Ҳар хил гаплар шунақанги кўпайиб кетдики, охири қулоғимга ҳеч нарса кирмай, бурнимни жийриб, анграйганимча ўтиравердим. Эсноқ тутиб, уйқум кела бошлаган эди, директор шартта ўрнидан турди:

— Пионерлик бурчини адо эта олмагани учун, Хошимжон Рўзиевни кимда-ким пионердан ўчсин деса, қўлини кўтарсин.

Директоримизнинг мана шу «илиқ» гапидан кейин кўзларим ярқ этиб очилди-ю, уйқум ҳам ўчиб кетди... ҳеч ким қўл кўтармаяпти. Бир минут, икки минут, уч минут... йўқ, ҳеч ким қўл кўтармади.

— Яхши!— деди Отажон Азизович, негадир хурсанд бўлиб,— ўзим ҳам шундай бўлишини кутган эдим, баракалла! Энди бошқа бир таклифни ўртага қўймоқчиман. Пионер аъзоси Хошимжон Рўзиевни тарбияланиб, яхши ўқувчи, интизомли пионер бўлиб етишишига қўлимдан келган ёрдамни аямайман, деган пионер қўлини кўтарсин.

Бу гал ўттиз олти бола бараварига қўлини кўтарди. Назаримда, бир хил болалар иккала қўлини ҳам кўтарган-

га ўхшади. Санашганда иккита кўл ортик бўлиб чикди. Севиниб кетганимдан ўша пайтда ўзим ҳам кўлимни кўтариб юборган эканман.

— Хўш, Хошимжон, ўзинг нима дейсан?— сўради кадрдон директоримиз.

— Ўзимми, ўзим бутун синфдан кечирим сўрайман, бунанганги ишларни энди қилмайман!

— Демак, тантанали ваъда берасанми?

— Йўқ, ваъда беролмайман.

— Нега?— ўттиз олти бола бараварига сўради.

— Чунки, илгари ваъдалар беравериб, ваъдамнинг тутуруғи кетиб қолган,— деб тушунтирдим дўстларимга,— шунинг учун бу ишни ваъдасиз бажармоқчиман...

Мажлис ёпилди.

Мактабнинг буфетидан бир товоқ мастава олиб ичдим-да, Тоштемирнинг ёнгинасига ўтириб олиб деворий газетана бошдан-оёқ кўчириб чиқдим.

— Қалай?— деб сўрадим редактордан.

— Хатинг чиройли-ку, лекин хатоси кўпроқ экан,— деб кўйди Тоштемир,— тайёрланиб юр, янаги чоршанба куни газетанинг янги сонини чиқарамиз.

— Нимага тайёрланиб юрай?

— Прогулчиларни, ёмон баҳо олганларни, безориларни хисобга олиб юр. Ўшалар ҳақида боплаб мақола ёзасан.

Мактабдан хурсанд кайтдим. Ахир мен редколлегия аъзоси бўлган эдим-да. Умрим бино бўлиб биринчи марта амал тегди-ю, хурсанд бўлмайманми!

VIII боб

ОДАМ БЎЛАЙ ДЕБ ҚОЛДИМ

Очигини айтсам, мен шу кунларда жуда иродали бўлиб кетганман, йўқ, қулманг. Рост айтяпман. Ишонмасангиз — оймидан сўранг. Бечора мен дарсдан бошимни кўтармаганим учун раҳми келиб:

— Хошимжон, ўғлим, бор, бирпас ўйнаб келгин!— деб кўяди.

— Ҳечам-да,— дейман бош чайқаб,— мен энди чарчамайдиган бўлиб кетганман. Чарчасам, болалардан орқада қолиб кетаман, ҳаммага қулги бўламан.

Бундай дейишимга бир жиҳатдан хў бирдаги деворий газетага ёзган мақолам сабабчи бўлди. Эсингизда бўлса керак, Тоштемир, болаларни қузатиб юр, камчилиги бўлса

деворий газетага уриб чиқамиз, деган эди. Мен кузатиб юравердим. Охири бир куни каттагина мақола ёзиб хатосини ҳеч кимга сездирмасдан Саддинисага тузаттириб олдимда, газетада бостириб чиқардим. Ўша катта жанжалга сабаб бўлган мақолада тахминан мана бундай сўзлар бор эди: «Акром ёввойи ҳайвонларни яхши кўради, шунинг учун ёмон ўқийди. Умриниса дарсда нон еб ўтиради. Миробиддинхўжа ўқитувчи бир нарса сўраса аввал ичида дуо ўқиб олади. Саддиниса жуда кўп ух тортади. Ҳамроқулнинг овозинингичка, болалар мендан ҳайиксин деб, атайлаб овозини дўриллатиб гапиради. Икром ёғочоёқ дарсдан қайтаётганда бўр билан бировларнинг эшигига ёмон сўзларни ёзиб кетади. Орифжон — чакимчи. Зариф дарсда ухлаб ўтиради. Шарифанинг адаси нос чекади. Шоҳида бўлар-бўлмасга қикирлаб кулаверади. Адхам арифметикадан бериладиган уй вазибаларини дадасига ишлатиб келади...» Хуллас, ўша мақолада ўттиз олти ўқувчининг ҳамма камчилигини кўрсатиб ўтган эдим-да.

— Ўзинг-чи, ўзинг?— деб ҳаммалари мени қуршаб олишди.

— Менда камчилик йўқ. Борини ҳам Сизлар тугатдиларинг,— дедим бўш қелмай.

— Сенда камчилик йўқми?

— Йўқ, зиғирча ҳам қолмади.

— Мактабдаги энг катта ёлғончи, иродасиз бола сен эмасмисан?.. Ироданг бўлганда, ёмон баҳо олиб синфни орқага судрамас эдинг... Болалар, келинлар, ўзини ҳам газетага уриб чиқамиз, бир бошлаб ёзайликки...

Ўша куни бизнинг тортишувимиз ҳазил-ҳазил билан синф мажлисига айланиб кетди. Воҳид Солиевич:

— Ўртоқлар, Ҳошимжон Рўзиев Сизларни жуда тўғри танкид қилган,— деб менинг тарафимни олди,— кимда-ким шунақанги камчилигим йўқ деса, ўрнидан туриб ўзини оқласин. Қани, ким биринчи бўлиб чиқади?

Воҳид Солиевич икковимиз ўн минут чамаси кутиб турдик ҳамки, ҳеч ким ўрнидан қўзғалмади.

— Демак, айбларингга икросизлар?— сўради синф раҳбаримиз,— ўртоқлар, бу катта гап. Қиши ўз камчилигини тан олса, ундан яхши одам чиқади.

— Ўзи-чи, ўзи? Ёлғончилигини бўйнига олармикан?— деб чувиллашиб ҳар томондан саволлар бера бошлашди болалар.

— Йўқ, бўйнимга олмайман,— дедим ўрнимдан туриб.— Мен сизларга ёлғончи эмаслигимни, иродам ҳам чакана эмаслигини кўрсатиб қўяман.

Бугун синф билан бас бойлашиб колдим. Воҳид Солиевич менинг тарафимда эдими ёки у ҳам болалар томонидамиди, буни ўша пайтда аниқлай олмадим. Аммо ҳаммалари бир бўлиб менга иккинчи чоракнинг охиригача муҳлат берадиган бўлишди. Ана шу пайтда мен ким эканлигимни, ўша ирода деган нарсадан бизда ҳам оз-моз борлигини кўрсатиб қўймоқчи эдим-да...

Мана бугун иккинчи чорак якуни ўқиб эшиттирилади. Синф мажлисига ҳар ким ўз отасини ёки онасини бирга олиб бориши керак. Воҳид Солиевич шундай деб тайинланганлар. Кимни олиб борсам экан, ойимними ёки дадажонимними? Бечора дадам ҳеч хурсандчиликни кўрган эмас. Ё ойимдан, ё бувижонимдан гап эшитгани-эшитган. Бунинг устига, ўтган йили худди мана шунақа иккинчи чорак якунини эшитгани борганида мен у кишини алдаган эдим. Ўшанда бир йўла тўрт фандан икки баҳом бор эди-да. Чорак якунига негадир дадам борадиган бўлувди.

— Адаси, Сиз ҳам бошқа эркакларга ўхшаб, болаларингизнинг ўқишига бундай бир кизиксангиз-чи,— деб хафа бўлди ойим.

— Қизикмай нима қияпман, қизикиш шунчалик бўлади-да,— деб қўйди дадам ҳам бўш келмай.

— Қизиксангиз, бугун синф мажлиси бўлар экан, бориб келинг,— деди ойим,— суюкли ўғлингизнинг баҳоларини эшитиб келасиз.

Дадам билан мактабга боряпмизу, қандай қилиб уни йўлдан қайтариш ҳақида ўйлайман. Нега десангиз, дадамни жон-дилимдан яхши кўраман. Мен туфайли унинг ўсал бўлишини, одамлар олдида изза тортишини ҳечам истамайман. Мактабга қадам қўйгуниimizча ҳам бирор қарорга келолмадим. Борсақ, мажлис бошланиб қолган экан.

— Қайси синфга қираман?— деб сўради дадам.

— Тўғрингиздаги синфга,— дедим-да, ҳатто қайси синфда ҳам ўқишимни билмайдиган дадамни учинчи синфга киритиб юбордим. Уйга қайтиб келгач, ойим:

— Хуш, нима гаплар бўлди, гапирсангиз-чи,— деб сўради.

— Ҳеч қандай гап бўлмади.

— Атайлаб айтқизиб юборади-ю, ҳеч нарса демайдимми? Қанақа синф раҳбари экан у?

— Биров нега келдинг деб сўрамади ҳам!— аччиғи чиқиб деди дадам. Кейин болгани олиб ўтин майдалаш учун ташқарига чиқиб кетди. Ўшандан буён ўзимдан-ўзим хафа бўлиб юрган эдим.

Мана бугун яна синф мажлиси, яна худди ўша кунги-

дек чорак якуни эшиттирилади. Аммо, ишонаманки, дада-жоним бугун, албатта хурсанд қайтади.

— Бугун бизда синф мажлиси бўлади,— дедим ҳовлида қор кураётган ойимга.

— Хабарим бор.

— Воҳид Солневич, даданг, албатта келсин, дедилар.

— Эҳтимол, ойинг келсин дегандир?

— Ишқилиб, битталаринг борар экансизлар-да..

Дадам борадиган бўлди.

— Ишқилиб, баҳоларинг тузукми?— сўради у йўлга чиканимизда.

— Борганда биласиз.

Ўша куни эрталаб қор ёққан эди. Оппок қор дарахтларнинг новдасида, электр симларида, томларнинг бўғотида осилиб қолгандек. Қуёш чараклаб, нур тўқаётгандан ҳаммаёқ товланиб, кўзни камаштиради. Кўнглимда шодлик уйғотади. Дадажонимнинг кўлидан ушлаб югуриб кетгим, қичкиргим келади. Дадам бўлса жим, нималарнидир ўйлаб кетяпти.

— Дада, лагерь битдими?— сўрадим гаплашиб кетиш учун.

— Лагерь-ку, битиб қолди-я, лекин мен ҳозир бошқа нарсани хаёл қилиб кетяпман... назаримда сендан ўқимишли одам чикмайдиганга ўхшайди. Сен тенги болалар еттинчи, саккизинчи синфларда ўқишяпти. Сен бўлсанг, ҳалиям олтинчида юрибсан... ўқишдан чиқариб олсам нима дейсан?

Дадам ҳеч қачон бировга ҳазиллашиб гапирмайди. Шунини ўйладиму, юрагим «шув» этиб кетди. Энди ўқишга ҳавас қўйиб, яйраб ўқийман деганимда-я...

— Дод дейман!— дедим юришдан тўхтаб.

— Ахир, ўзингда ҳам ўқишга ҳавас йўққа ўхшайди-ку?

— Илгари шунақа эди. Ҳозир бошқача. Мажлисга борганингизда биласиз.

Мактабга етгунимизча бир-биримизга гап қотмадик.

Синфга кирсак, Ҳамроқулнинг дадаси, Саддинисанинг ойиси, Тоштемирнинг тракторчи акаси — хуллас, анча-мунча одам тўпланиб, ўзаро ҳар нарсалар тўғрисида суҳбатлашиб ўтиришган экан. Деворий газетанинг энг кейинги сониди Саддиниса менга бағишлаб бир мақола ёзган эди.

— Деворий газетамизни кўрмайсизми?— деб сўрадим.

— Газетангни кўя тур ҳозир,— дадам Таштемирнинг акаси Ақром тоғанинг ёнига ўтириб олди-да, қор босган ерни шудгор килиш фойдалими ёки зарарми — шу тўғрида баҳслаша бошлади. Мен қандай бўлса ҳам, мақолани дадамга ўқитишни жуда ҳам истар эдим.

— Дада, газетамизнинг расмлари жуда чиройли чизилган-да,— дедим яна.

— Майли, газетада расм бўлгани маъкул,— кўлини слтаб кўйди Ақром тоға.

— Лекин Тоштемир икковимизни бошлаб уриб чиқишган...

— Нима?! Уриб чиқишган?— дадам билан Ақром тоға ўринларидан туриб кетишди,— нега энди уриб чиқишар экан, ёмон ўкигандирсизлар-да?

Икковлари оркама-кетин бориб газетани бир бошдан ўқий бошлашди. Уларнинг шошиб борганини кўриб, бирон кизикрок гап борга ўхшайди деб бошқалар ҳам ёпирилишди. Кимдир баланд овоз билан «Хошим тиришқок бола чикиб колди» сарлавхали мақолани ўқий бошлади. Кўнглим жойига тушгач, одам деган сал камтар бўлиши керак, деб ўйладим-да, ташқарига чикиб эшикнинг тиркишидан мўралаб турдим.

— Рўзивой ака, ўглингиз чаканага ўхшамайди-ку!— деб кўйди Тоштемирнинг акаси.

— Бўлмаса-чи, кечасию кундузи ўқийди-ю...—мақтаниб деди дадам,— Саддиниса одам килди уни...

Ўн минутлардан сўнг синф мажлиси бошланди. Воҳид Солиевич журнални очмасдан аввал олтинчи «Б» синфи қанақа синф эканлиги, кимлар ўқиши, қандай ўқиётганлари тўғрисида гапирди:

— Умуман, бу синфга раҳбар бўлганимдан хурсандман. Ўттиз олти ўқувчининг ҳаммаси ҳам қобилиятли, тиришқок, бир сўзли болалар десам хато бўлмас... Бу болалар билан ҳар қанча ишласанг, меҳнатинг зое кетмайди... Мана, Хошимжон Рўзиевни олайлик. Олти йиллик табелини кўриб чиқдим. Кўпчилик фанлардан ҳамиша уч ёки икки баҳо олиб келган. Аммо, бу чоракда у деярли барча фанлардан ўзлаштирди. Физика билан географиядан тўрт, она тилининг оғзақисидан беш баҳо олди.

Кимдир, секингина қарсак чалди, кейин бошқалар ҳам жўр бўлишди. Яширмай қўя қолай, ўзим ҳам кўлимни юқори кўтариб қарсак чалиб юбордим...

Қарсак баҳона бўлди-ю, Воҳид Солиевич сўзлашдан тўхтаб баҳоларни эшиттиришга киришди. Фақат Саддинисагина ҳамма фанлардан беш олибди. Ҳамроқулда олти беш, Тоштемирда тўртта, қолганларида эса иккита ёки учтадан эди. «Ҳали шошмай турсаларинг, мулла Хошим ўзининг ким эканлигини кўрсатиб қўяди. Учтинчи чоракда учта фандан, тўрттинчи чоракда энг қаида бешта фандан аъло баҳо олмасам отимни бошқа қўяман...» деб ўйлар эдим. Аммо, хур-

сандчилигим узокка бормади. Энг яқин дўстим Акромни бир йўла тўртта фандан ёмон баҳо олганини эшитиб, дилим хуфтон бўлиб кетди. Қани энди мажлис тезрок тугаса-ю, тезрок бориб дўстгинамнинг аҳволидан хабар олсам, деб бетоқатланганлигим учун нима тўғрисида гап бўлганлигини яхши англай олмадим. Фақат қайтаётганимизда, дадам

— Хошимжон, нималарни ўйлаб кетяпсан, ўғлим?— дегандагина ўзимга келдим.

— Ўқишни ташлаб, Сизнинг ёнингизга бориб тракторчи бўлсаммикан, деб ўйлаяпман,— дедим ҳазилга олиб.

— Эси йўк, бунақанги гапни иккинчи оғзингга олмагин, сендан туппа-тузук одам чиқадиганга ўхшаб қолди.

ХОТИМА

Тоғ бағрига жойлашган пионер лагери. Тепасига қарасанг, дўппнинг тушиб кетадиган азим чинорлар, кишининг кулочи ҳам етмайдиган сершоҳ толлар соя ташлаб туради. Ғир-ғир шаббода эсяпти. Лагернинг шундок биқинидан ўйноқлаб ўтадиган сой бўйида ўн беш чоғли бола қумларга думалаб, елкасини офтобга тоблаб ётибди. Хеч бирининг атрофдаги гўзаллик билан иши йўк. Ҳаммалари бутун вужудини кулокка айлантириб, ҳикоя тинглашяпти. Қотмадан келган, ёшига караганда бўйи новчароқ, тимқора кўзлари чакнаб турган бола ҳикоя сўзлашдан тўхтаб, ўрнидан туриб керишди.

— Кейин-чи, кейин нима бўлди?— бетоқат бўлиб сўрашди тинглаётганлар.

— Энди чарқадим, қолганини эртага айтаман.

— Йўк, бугун айта қол!

— Ҳадеб чўзаверасанми, бугун тугатиб кўя қол.

— Қалпоқча нима бўлди, ўшандан гапир,— деб болалар ҳар томондан саволлар ёғдира кетишди.

Ҳикоя сўзлаётган бола Хошимжон Рўзиев эди. У яна бир марта керишиб, ўрнига ўтирди-да, яланғоч оёғини қумга кўмиб, ҳикоясини давом эттирди:

— Хуллас, оғайнилар, дўстим Акромга жуда ачиндим. Эрталаб барвақт турдим-да, шошилиб уларникига жўнадим. Борсам, аллақачон чангалзорга чиқиб тулки тутиш учун қопқон қўяётган экан.

— Нега кеча синф мажлисига бормадинг?— Биринчи саволим шу бўлди.

— Энди ўкимайман...—қўл силтаб қўйди Акром,— катта бўлганимда ўқирман... Дадам ҳам 30 ёшга киргандан кейин ўқиган экан.— Акром бир оз жиқ турди-да, кейин

тулки муғамбир хайвон эканлиги, копконнинг устини чўп-хас билан бекитиб билинмайдиган қилиб қўйилмаса, дарров сезиб қолиши мумкинлиги тўғрисида гапира бошлади.

Дўстимнинг тепасида тик турганимча ўйлашиб кетдим. Фикри хато эканлигини унга қандай тушунтирсам экан. Ўзи ўлардек қайсар бола, унга гап тушунтиргандан кўра хўкизнинг қулоғига танбур чалган минг марта яхши.

Охири, ўйлай-ўйлай сеҳрли калпоқчамни унга совға қилишга қарор қилдим. Ақром аввалига анграйиб, ҳангу манг бўлиб қолди. Эртасига сеҳрли калпоқчани кўлига олиб, бошига кийиб, сеҳрини синаб кўргач:

— Раҳмат, яхшилигингни ўла-ўлгунча унутмайман! — деди-да, шу захотиёк кўздан ғойиб бўлди.

Ўзим бўлсам, ўқишга бошим билан шўнғиб кетдим. Учинчи чоракда учта фандан беш олдим. Йил охирида эса бир йўла беш фандан аъло баҳолар олганимни, ўлай агар, ўзим ҳам билмай қолибман. Ўқишлар тамом бўлаётган кунни бутун мактаб хайрлашув мажлисига тўпландик. Ана ўша катта йиғинда менинг кадрдон директорим:

— Энг аъло ўқиган ўқувчилар қаторида Хошимжон Рўзиев «Аълочи» пионер лагерига бориш учун текин путёвка билан мукофотланади,— деб эълон қилиб юборса бўладими. Мен ўзимнинг «Узункулоқ ота»даги қўлбола лагеримизда дам олмоқчиман, десам ҳам меҳрибон ўқитувчиларим ҳеч кўнишмади. Одам деган ўз обрўйига яраша иш қилиши керак, деб туриб олишди...

Шундай қилиб, яланғоч дўстларим, мана бугун мен сизлар билан маза қилиб бу ерда дам оляпман. Бошимдан ўтган воқеалар мана шулар. Гапимнинг охирида сизлардан бир нарсани илтимос қилмоқчиман: қизишиб кетиб унча-мунча ёлғон ишлатиб юборган бўлсам, кечира-сизлар.

— Ақром нима бўлди, Ақром?— деб сўрашди болалар.

— Ақромнинг бошидан ўтганларини кейин гапириб бераман, оғзим чарчаб кетди ахир...— деб қўйди Хошимжон.

Худди шу пайт лагерда горн овози янграб қолди. Болаларни пешинги овқатга чорлар эди ў. Хаммалари ўринларидан туриб, бир-бирларини қувлашиб, шаталок отишиб ўша томонга қараб югуришди.

Хаммадан олдинда Хошимжон борарди.

САРИҚ ДЕВНИНГ ЎЛИМИ

ЎРТОҚ ПОЛКОВНИК

ЯНГИ КАСБ ТАНЛАДИМ

Шундай қилиб десангиз, ишларим юришгандан юришиб кетаверди, ўзи мен шунақа боламан-да, қайси ишни ихтиёр қилсам, албатта мақсадимга етаман. Еттинчини битираётганимда, энди нима қилсам экан, қайси мактабга бориб ўқийману, яна қайси муаллимларнинг бошини қотираман, деб ўйланиб юрган эдим. Бахтим кулиб боққанини қарангки, қимматли директорим Отажон Азизович мактабни битириш кечамизда бир соату ўн минут нутқ сўзлаб, охирида:

— Шундай қилиб,— деб бир пиёла чой ичиб олди,— азиз ўртоқлар, энди ихтиёр ўзларингизда. Ўқишни давом эттирмоқчи бўлганлар, мана, Макаренко мактабига ўтиб ўқишаверади. Уларнинг шахсий делосини бугуноқ ўша мактабга ўтказиб беришимиз мумкин. Хунар ўрганиш пайдан бўлганлар бўлса, нима кўп, шаҳарларда хунар мактаблари кўп, ўша мактабларга кириб ўқишларига биз қўлимиздан келганча ёрдам берамиз. Хўш, Ҳошим, сен нима қилмоқчисан?

— Мең сартарош бўлмоқчиман,— дедим ҳеч иккиланмай.

— А?.. Сартарош дедингми?!

— Ҳа, сартарош бўлмоқчиман. Бувижоним, ўқийвериб миянғ суюлиб кетди, бурнинг оқадиган бўлиб қолди, деяпти.

— Шу қароринг қатъийми?

— Қасам ич десангиз, қасам ичаман.

— Йўқ, қасам ичмай қўя қол,— деди ҳурматли директорим,— шундоқ ҳам гапингга ишондим. Бу ниятингни табриклайман, майли, бирингиз сартарош, бирингиз дурадгор бўлинг, яна биттангиз электрга қарайдиган монтер бўлинг. Ишқилиб ё илмли, ё хунарли бўлиш пайдан бўлинглар.

Қим нима деса деяверсин. Лекин дунёда сартарошликдан яхши касб йўқ. Ўша ҳар хил уйлар куриб, одамларни хурсанд қиладиган инженерлар ҳам, маза қилиб шеърлар ўқийдиган шоирлар ҳам, қизиқчилик қилиб ҳаммани қикир-

латиб кулдирадиган артистлар ҳам бари бир эгилиб сартарошга салом беришади.

Хў бирда айтувдим-ку, мактабимизнинг шундоққина қаршисида сартарошхона бор деб. Товукнинг катагидан сал каттарок ўша сартарошхонада уста бува деган чол ишлайди. Уста бувам бошқаларга караганда мени жону дилидан яхши кўради. Дарсдан кечга қолсам ёки дарсдан қочиб, пана жой ахтарсам тўппа-тўғри буважонимнинг олдига қираман.

— Ассалому алайкум, уста бува! — дейман кўлимни кўксимга кўйиб.

— Эй-ҳа, Хошиммисан? — дейди уста бувам.

— Ҳа, менман.

— Яна журнал ўғирлагани келдингми?

— Йўқ, бугун ҳеч нарса ўғирламайман, ўзим шундай...

— Сенлар ҳамманг шунақа, фотогазета чикармоқчи бўлсаларинг уста бувани соғиниб қоласизлар... Мен, навбат кутаётганлар зерикмай варақлаб ўтиришсин, деб журнал топиб келаман, сенлар суратини қирқиб деворга ёпиштирасанлар... Ўтир, сочингни олиб кўяй.

— Сочим ўсгани йўқ.

— Ўтир деяпман. Сочинг қурқ товукнинг патидек хурпайиб кетибди-ю, яна ўсгани йўқ дейсан-а.

— Пулим йўқ-да, уста бува.

— Сенларда қачон пул бўлган ўзи. Ҳозирги замоннинг болаларига хайронсан. Дадасидан, соч олдираман, деб пул олиб, танаффусда морожний олиб ейишади...

Уста бувам гаплашиб туриб сочингизни олиб кўяди. Лекин, кўпинча атир ўрнига бошингизга сув сепиб:

— Оҳ, оҳ, оҳ! Ҳидини қара-я буни! — дейди сочик билан юзингизни елпиб.

Шундай қилиб, мен сартарош бўлишга қарор қилдим. Биласиз-ку, бирор ишга аҳд қилсам уни охирига етказмагунча қўймайдиган одатим бор. Жонимни қийнаб бўлса ҳам мақсадимга эришаман.

Бу ниятим меҳрибон бувижонимга, дадажониму ойинжонимга, ҳатто жондан азиз сингилларим Ойшахону Доноҳонларга—ҳамма-ҳаммаларига маъқул бўлди. Фақат дадам сал иккиланиб:

— Ишкилиб, одамларнинг бошини кесиб олиб, бир балога йўликмасанг бўлгани!— деб кўйди. Ўша қуниёқ уста бувамнинг хузурларига кириб бордим.

— Ассалому алайкум! — дедим икки кўлимни баравар кўксимга кўйиб.

— Ваалайкум, э ха, Хошиммисан, тинчликми, бунча энтикмасанг?

— Тинчлик, тинчлик, буважон.

— Е оркангдан бувижонинг кувлаб келяптими?

— Хеч ким кувлагани йўк. Буважон, сизга бир илтимос билан келдим.

— Қани эшитайлик-чи?

— Факат, «хўп» десангиз айтаман.

— Сен кўнгли очик боласан. Илтимосингни рад қилолмайман.

— Уста бува, мен сизга шогирд тушмоқчиман. Сартарош бўлмоқчиман...

Уста бувам менинг гапимни ё эшитмади, ё жуда хурсанд бўлиб кетганидан нафаси ичига тушиб кетди. Нега десангиз, ўн минут чамаси менга тикилганча жим қолди.

— Хошимжон, бу сенмисан? — деди ниҳоят ўзига келиб

— Ўзимман, буважон.

— Бери кел, ўғлим, пешонангдан бир ўпай.

Уста бувам хозир роппа-роса 73 ёшга кирибди. Олтмиш йилдан буён сартарошлик қилар экан. Шу йиллар давомида тахминан 250 минг бошнинг сочини олиб, 250 минг маротаба раҳмат эшитибди. Тахминан 400 минг бор соқол-мўйловга кўл уриб, йўк деганда 350 минг бора раҳмат эшитибди. Уста бувамнинг айтишларича, бу дунёда сартарошчалик хурматли одам йўк экан. Негаки ўликка ҳам, тирикка ҳам сартарош бирдек зарур экан. Бу шунақанги улуғ касб эканки, ҳатто Арабистон деган мамлакатнинг Маккаю Мадина деган шаҳарларида ҳам одамлар сартарошсиз кун кечириша олмас экан.

— Африка ўрмонларида ҳамми? — жиндек ҳазилга олиб сўрадим.

— Ҳамма жойда, ўғлим. Кел, пешонангдан яна бир ўпай Баракалла! Қариб қолдим, дўконни кимга қолдириб кетаман энди, деб ташвишда эдим. Раҳмат, раҳмат, ўғлим.

Уша куни уста бувам шогирд бола нималар қилиши кераклиги ҳақида кўп нарсалар ўргатди. Иш бошлашдан аввал, ишдан сўнг, албатта, совунлаб ювинишим керак экан. Бу — бир, иш бошлашдан аввал, ишдан сўнг асбобларни артиб тозалашим керак экан, бу — икки, иш бошлашдан аввал, ишдан сўнг, албатта дўконни супуриш керак экан, бу — уч. Устахонага кадам кўйишим билан, бугун одамларга ҳалол хизмат қиламан, деб уч бор тақрорлашим керак экан, бу — тўрт. Уста бувам мана шунақанги қондаларни санаб ҳисобни ўн олтига етказган эди, шу пайт дўконга

қўшни кишлоклик бўлса керак, ўрта ёшли бир одам кириб келди. Уста бувам меҳмон билан хол-ахвол сўрашиб бўлгач

— Хошимжон,— деб буюриб колди менга,— кани, кўлингни бир кўрайлик-чи, амакингни бошларига кўпик суртиб, сочларини бир юмшатиб ташла-чи.

— Хўп бўлади, буважон! — енг шимариб ишга киришиб кетдим. Ўзиям халиги одамнинг боши етилиб пишган кўзивой тарвузча келар экан. Қатик ивитадиган товоқдек келадиган кўпикдонда кўпик тайёрлаб аста суртган эдим, сал суюкрок қилиб қўйган эканман, бетларидан оқиб туша бошлади. Кўзларига ҳам жиндек кириб кетган бўлса керак, меҳмон сапчиб ўрнидан турди-да:

— Қанақа боласан ўзинг,— деб кўзини ишкалай бошладди.— Нима, челаклаб куйяпсанми?

— Ўзи бошингиз силлик экан, кўпик турмаяпти,— дедим нима дейишимни билмай.

Сувга чиқиб кетган уста бувам қайтиб кириб ишни дарров ўз қўлига олди... Мижоз чиқиб кета туриб менга, негадир, бир хўмрайиб қўйди.

— Парво қилма, аста-секин ўрганиб кетасан,— кўнглимни кўтарди уста бувам.

Аввал қайчи билан ишлашни, кейин машина қайчи тутишни ўргандим. Уч ой деганда устара билан ишлай бошладим. Ҳушёргина бола бўлганим учунми, роппа-роса тўрт ой деганда, жуда зўр бўлмасам ҳам, ҳар қалай, ўртачарок уста бўлиб етишдим. Одамлар Хошимжоннинг қўли енгил экан деб, орқаворатдан унча-мунча мактай ҳам бошлашди. Ҳаммадан ҳам бувижоним ўзида йўқ хурсанд, қўни-қўшнларникига чиқиб мактангани мактанган. Фақат дўконимизнинг мазаси йўқроқ эди. Деворларига шунча расм ёпиштирганимиз билан, бари бир, кирган одам диккинафас бўлиб узок ўтира олмайди. Бир куни унинг ҳам иложини қилдим

Уста бувам қўшни кишлокка тўйга кетиб, дўконда ёлғиз эдим. Қолғозимизнинг раиси ховлиқиб кириб келди

— Уста канилар?— деди у остонада туриб.

— Тўйга кетганлар,— деб тушунтирдим.

— Сочимни эплаб олиб қўяласанми?

— Анави куни «рахмат» деб чиқиб кетдингиз-ку?

— Қани тез бўл, районга мажлисга кетяпман.

— Марҳамат, ўтирсинлар,— деб ишга шунақанги тез киришдимки, раис амакимнинг ўзи ҳам хайрон бўлиб колди. Сочини устара билан олишим керак экан, ярмини олгач, ишни тўхтатдим.

— Нега ўтириб олдинг, тез-тез бўлсанг-чи,— деб кистади раис амаким

- Иш ташлаш эълон килдим,— дедим бепарвогина.
- Иш ташлаш? Нега энди?
- Чунки устахонамиз зах, коронги, тор. Бунақанги жойда энди ишламайман.
- Тўғри, мазаси йўқрок экан. Кел ука, тезрок бўл, мажлисдан кечга коляпман.
- Кечга қолсангиз шундай кетаверинг.
- Эсинг жойидами?
- Билмадим.
- Сочни ол деяпман!
- Олмайман!

Раис амаким мени урмоқчи бўлиб секин ўрнидан тураётган эди, лип этиб эшикка чикдим-да, деразадан бошимни сукиб:

- Янги устахона солдириб беришга сўз берсангиз, кейин оламан,— дедим.
- Хўп, ана, сўз бердим.
- Уста бувамга хам ўн йилдан буён сўз берасиз-у, лекин бажармайсиз.
- Сени алдамайман, ке ука, энди...
- Йўк. Тилхат ёзиб берасиз, кейин оламан.
- Сен эси пастни эртагаёк ишдан хайдайман!
- Иложи бўлса бугун хайданг. Бунақанги зах жойда ишлагандан бекор юрганим минг марта яхши.
- Хўп, нима деб ёзай?
- Эртадан бошлаб янги сартарошхона курдириб бермасам раис отимни бошка кўяман. деб ёзсангиз хам бўлаверди.

Раис амаким, мен у кишига худди ўз тенгимдек муомала қилганим учун аввалига жуда тутакиб кетди. Жахл билан столни тепиб, чикиб қетмоқчи хам бўлди-ю, лекин бу ахволда кўчага чикса одамларга кулги бўлишини ўйлаб, яна ўрнига ўтирди. Шошилиб тилхат ёзиб, дераза орқали менга узатди.

- Мана, кўнглинг жойига тушдими, тирмизак!
- Йўк. Кўнглим жойига тушмади,— дедим тилхатни ўзига қайтариб,— печать босмабсиз-ку.

Раис амаким яна кизариб кетди.

— Агар ўзимнинг ўғлим бўлганигда бўғиб ташлардим хозир,— шундай деб шимининг соат чўнтагидан дамканинг тошига ўхшаш печатини олиб, қоғозга бир урди.

- Ма, тез бўл энди!
- Хўп бўлади, амакижон.

Раис амакимнинг бошидаги кўпик куриб қолган экан, сочини қайтадан юмшатдим. Икковимиз хам жим, хар за-

монда кўзларимиз учрашиб қолади. Мен, ишқилиб, уста бувам билан мени ишдан ҳайдаб юбормасайди, деб сал кўркиброк турибман. Сочни олиб, атирларнинг ҳам энг тозасидан сепиб бўлдим. Раис амаким ўрнидан тураётиб, тўсатдан шунақанги каттик кулиб юбордики, хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, кулги зарбидан эшиклар ҳам шарақлаб очилиб кетгандек бўлди.

— Лекин жуда бопладинг-да, ука,— деди у бошига дўпписини кия туриб.— Шунча ёшга кириб ҳеч ким мени бунақанги бопламаган эди... Отинг нима?

— Хошимжон.

— Кимнинг ўғлисан?

— Рўзивой тракторчининг ўғлиман.

— Э, ўша сенмисан? Лекин, ёшинг сал каттарок бўлганида колхозга экспедитор қилиб олардим-да! Бировдан нарсанга ундиришга жуда уста экансан. Ма, манави пулни олгин-да, янги устара, кўпикдон билан атир-упа ҳам сотиб олгин. Йўқ десанг, устахонани курдириб бермайман.

Йўқ, раис амаким ўша кун и алдамаган экан. Эртасига колхознинг бош устаси келиб, янги тушадиган сартарошхонанинг ўрнини лента билан ўлчаб, қанақа қурилиш материаллари кераклигини дафтарчасига ёзиб кетди.

Ўн беш кун деганда икки деразали, таги полли устахонамиз битди. Ўн олтинчи кун уста икковимиз кун бўйи кўч ташидик, ўн еттинчи кун энди иш бошламоқчи бўлиб турган эдик, тўсатдан уста бувамнинг мазаси қочиб қолди.

Уч-тўрт кун ўзим ишлаб турдим. Бир кун эрталаб Хайри холам келиб, «уста буванг сени йўқлаяптилар» деди-ю, негадир йиғлаб юборди.

— Ўзлари тузукмилар?— дедим бўшашиб.

Борсак уста бувам анча ўсал бўлиб қолибди. Мен тенги, мендан кичик набиралари оёқларини уқалаб, кўзлари мўлтиллашиб, атрофида парвона бўлиб туришибди. Уста бувам бир маҳал кўзини хиёл очиб:

— Келдингми, ўғлим? — деб сўради.

— Келдим, буважон.

— Ўғлим, устачиликни ташламагин. Дўкон беркилиб қолмасин.

— Хўп, ташламайман.

— Хамиша покиза бўлгин.

— Айтганингизни қиламан, буважон.

— Ҳеч тамагир бўлмагин, ўғлим... Ўғилларим...— Уста бувам бир силқинди-ю, жим бўлди, боши бир томонга қийшайиб, кўзлари олайиб кетди.

— Буважон!

— Буважон-эй!!!

Уйни дод-фарёд коплади. Хеч қачон шу пайтдагидек иччимдан йиғламаган бўлсам керак. Додлагим, бошларимни ерга уриб додлагим келарди. Ичим куйиб, бошим айланиб, тишларим гижирлар, кўксимдан эса: «Буважоним!» деган фарёд отилиб чиқар эди.

Бир ҳафта тинмай йиғладим. Лекин, ўзингиз ҳам билсангиз керакки, ғам-ғуссаларни тезроқ унутишда қишлоғимизда менга тенг келадигани йўқ. Бир кўзим йиғласа, бошқа кўзим билан кулиб тураверадиган одатим бор. Уста бувамнинг арвоҳларини шод қилиш мақсадида тездан иш бошлаб юбордим. Темир тахтачага: «Мархум усто Ақром бобо номидаги сартарошхона» деб ёздириб, дўконнинг шундоқкина пешанасига осиб қўйдим. Прейскурант ўрнига куйидагиларни ёздим.

1. Аълочи ўқувчиларнинг сочи бепул олинади.
2. Ёмон баҳо олувчилар икки хисса ҳақ тўлашади.
3. Чоллар бенавбат киритилади.
4. Йиғлаган болалар чиқариб юборилади.

Бобожонимга мотам тутиб юрган кунларим дўкон берк бўлиб, соч-соқоли ўсганлар кўпайиб кетган экан. Қўл-оёғи чакконгина бола эмасманми, ҳаш-паш дегунча ҳаммаларини тозалаб қўйдим. Лекин, бир кўпол хатога йўл қўйибманки, андак бўлмаса мени тириклайин кўмиб юбораёзишди.

Уста бувам тирик эканлигида стаканга пашша ўлдирадиган захарли сув куйиб қўйган экан. Мен каллаварам, уни устарани чайқаб оладиган хлорли сув деб ўйлаб, соч ёки соқол олиш олтидан устарани ўшанга чайқаб олаверибман.

Катта-кичикнинг боши дейсизми, бетию бўйни дейсизми — қаергаки устара ёки қайчи теккан бўлса, яра босиб кетди. Унисига у дедим, бунисига бу дедим, охири баҳона тополмай, дўконни кулфлаб уйга қараб қочиб қолдим

БУВИЖОНИМ БИЛАН ЙИҒЛАБ-ЙИҒЛАБ ХАЙРЛАШДИМ

Иссиқкина кўрпада ўрнимдан турайма-турмайми, деб иккиланиб, ўзимча ширин-ширин хаёллар суриб ётган эдим. Бир маҳал кўча эшиғимизни кимдир худди дўмбира чалгандек тапира-тупурига олиб уриб қолди.

— Ким у? — деб сўрадим бошимни кўтариб.

— Шерик, оч. Бу менман, — деди Зокир. Ростини айтсам бу дунёда Зокирчалик меҳрибон, садоқатли дўстим йўқ. Ҳамиша жонимга ора қиради у. Уриб бошини ёриб ташла-

санг ҳам ўрнидан туриб, «шерик, кўлинг оғримадими?» деб яна кўнгил сўрайверади.

Югуриб бориб эшикни очдим.

— Уйларингда ҳеч ким йўқми? — биринчи саволи шу бўлди Зокирнинг.

— Ишга, ўқишга кетишган.

— Сен-чи?

— Касалман.

— Касал бўлганинг яхши бўлибди. Иложи бўлса яна уч-тўрт кун касал бўлиб ёт.

— Нега?

— Хозир аптекага дорига борувдим. Менга ўхшаб бошига, бетига яра тошиб кетганлар тўпланишиб, уста Ҳошимнинг кир устарасини кўлидан тортиб олиб, ўзини роса тепкилаймиз, дейишяпти.

— Энди нима қилсам экан-а?

— Айтдим-ку, уч-тўрт кун касал бўлиб ёт, деб.

Дўстгинамнинг чин юракдан берган маслаҳатига амал қилиб, бир ҳафтача уйдан чиқмай «касал» бўлиб ётдим. Бошига, бетига яра тошганларнинг ахволи ҳақида садокатли дўстим ҳар куни ахборот бериб турди. Ана шу садокатли дўстим бир куни яна ҳовлиқиб келиб қолди:

— Шерик, устахонага янги сартарош келди! Бор, чакириб кел, деб мени юборди.

— Янги сартарош?! — шундай деганча кўчага отилдим. Рост. Сартарошхонамиз олдида бегона одам ўтирибди. Кўлида кичкинагина, бир чеккасини сичкон кемирган қора чамадончаси ҳам бор. «Лайлум, лайлум» оҳангида хуштак чаляпти.

— Ассалому алайкум! — деб одоб билан салом бердим.

— Сиз Ҳошимжон бўласизми? — сўради ҳалиги одам саломимга алик олмай.

— Худди шундай.

— Марҳамат қилиб, қулфни очсалар.

— Хўп бўлади.

Янги сартарош ичкари кириб, икки кўлини шимининг чўнтагига солганча хуштак чала-чала, хонанинг у ёқ-бу ёғига назар ташлаб чиқди.

— Хўш, йигитча, аввал эшик тепасидаги бемаъни вивескангизни кўчириб ташланг! — деди ниҳоят хуштак чалишдан тўхтаб. Уста Ақромнинг ўзи ким? Давлат сартарошхонаси нега энди унинг номига қўйилар экан!

— У менинг устозим бўлади, билдингизми!

— Сартарошхонага унинг номини қўйиш учун махсус рухсатнома олдингизми?

— Йўк.

— Бўлмаса, вивескани тезроқ кўчириб ташласинлар.

— Кўчирмайман,— дедим негадир шу пайтда йиғлагим келиб.

Янги сартарош ташқарига чикиб, ўзининг бўйи ҳам иккита нарвонни улагандан баландроқ экан, вивескани юлиб, магазиннинг томига отди. Ичкари кириб, прејскурантнинг олдида тўхтади:

Бу нима майнавозчилик?!

Бир нарса демокчи бўлиб шунча уринсам ҳам, овозим чикмади. Иягим учиб, лабларим тортишиб, гапиролмай туравердим. Янги сартарош, хонанинг бурчагида ётган бўш яшикка уста бувамдан колган жамики асбобларни жойлади-да, яна икки кўлини чўнтагига солди. Кейин, район сартарошхоналар идораси уни бу ерга сартарош этиб тайинлагани, мен бугундан колмай ўша ерга бориб учрашишим зарурлигини, агар бундан сўнг сартарош бўлиб ишлашни хоҳласам, маълум комиссиянинг имтихонидан ўтишим шарт эканлиги хақида ахборот бериб:

— Энди секин жўнаб колсинлар,— деди.

Яшикни аста қўлтиғимга олдим.

— Соғинтириб кўймай тез-тез кадамранжида қилиб турсинлар,— деди у захархандалик билан кулиб.

— Ўзлари... ўзлари...— Йўк, бари бир гапира олмадим. Яшикни кўтариб, югурганча ташқарига чикиб кетдим. Жахлданми, хўрлигим келганиданми, бунисини аниқ билмайманку, ишқилиб, шу югурганимча тўппа-тўғри уйга бориб тўхтадим. Кечгача кўксимни ерга бериб қоронғи уйда ётдим. Кечга томон каттик ухлаб колган эканман. Синглим Донохон оёғимдан тортиб уйғота бошлади. Кўзимни ишқалаб ховлига чиқсам, айвондаги сўрида бувижоним, дадам, яна битта бегона одам ҳам ўтирибди. Ким экан, деб кўзимни каттароқ очган эдим,— ишқилиб, ишнинг буёғи пачава бўлмаса эди-да,— участкавой амаки келибди! Демак, масала равшан. Мени камашмокчи. Ифлос устара билан соч-сокол олиб ярани кўпайтириб юборганим учун мени камашга жазм қилганга ўхшайди. Қочаман, ҳозир бет-қўлимни ювмокчи бўлиб чорвоққа ўтаман-у, Ақромдан зўрға қайтарволиб кунданинг ўрнига кўмиб кўйган кадрдон қалпоқчамни олиб бошимга кияман-да, жуфтакни ростлаб қоламан. Йўк, Ҳошимжон анойи болалардан эмас. Уни осонликча қамаб бўлмайди!

— Ҳошим, меҳмон билан кўришмайсанми? — деб қолди дадам.

— Ҳозир, чорвоққа ўтиб келай,— дедим чайналиб.

— Аввал кўриш, одобсиз!

Шу пайт участкавой амаки ўрнидан туриб, икки кўлини чўзганча, кўришиш учун мен томонга юра бошлади:

— Ўх-хў, катта йигит бўлиб колибсиз-ку!

— Ха, аклинг ўрнига ҳам худо унга бўйдан беряпти,— деб кўйди бувижоним.

— Йигит киши мана шунақа бўйдор бўлгани яхши,— деди участкавой амаким мен билан кўришиб бўлгач.

«Қочайми, қочмайми, афтидан мени камоқка оладиганга ўхшамайди, жуда хурсанд кўринади, кани бир азмойиш олай-чи, қочишга ҳаммавакт улгураман». Шу ўй билан сўрининг четига омонатгина ўтирдим. Дадам участкавой амакимга, участкавой амаки дадамга зимдан қараб қўйишяпти.

— Гапирсанг-чи, Рўзи, ё ўзингнинг болангдан ҳам уяла-санми! — уришиб берди бувижоним. Бечора дадам-ей. Гапга шунақанги нўнокки, асти қўяверасиз. У кишига фақат иш бўлса-ю, гапни менга қўйиб беришса-да. Дадам дўпписини олиб, бошини қашиди. Йўталди, жойлашиброк ўтириб олди-да, дўпписини кафтига уриб, яна кийди.

— Энди, ўғлим... Чой ичасанми?

— Йўк.

— Хўш, мен йигитлигимда ким бўлишни орзу қилганимни сенга айтганман-а?

— Милиционер бўлмоқчи бўлгансиз.

— Нима учун мени ишга олишмаган?

— Қулоғингиз кар бўлгани учун.

— Кар эмас, оғирроқ эди. Хозир, мана очилиб ҳам кетди. Хўш, нима учун милиционер бўлишни орзу қилган эдим?

— Бир милиционер сизни ўлимдан қутқариб, ўзи ўлгани учун.

— Ўлган эмас, қахрамонларча халок бўлган,— деб тузатиб кўйди участкавой амаки.

— Уйнинг тўрига кимнинг суратини осиб қўйганмиз? — сўрашда давом этди дадам.

— Мархум капитан Акромовнинг,— жавоб беришда давом этдим мен ҳам.

Дадамнинг пешанасида йилтираб тер кўринди. Чўнтагини пайпаслаб рўмолчани тополмагач, энгашиб, дастурхонга артмоқчи бўлган эди, бувижоним жеркиб берди:

— Соколинга ок кирса ҳам аклинг кирмас экан-да, Рўзи!

— Хадеб сокол-сокол дейсиз,— дадам ҳам бўш келмади,— бу Хошимингизга гап тушунтириш осон бўлса экан. Йўк деб қолмасин, деб бу ёкда ўзим жонимни ҳовучлаб турибман.

Дадам бундан йигирма икки йил олдин, кеч кузда шаҳарга узум сотгани борибди. Яхши пул қилиб келса, ойим икковларининг тўйлари бўлиши керак экан. Узумни сотиб бўлгунча қоронғи тушиб қолибди. Дадам қўрқа-писа қайтаётган экан, жар ёқасида ўғрилар йўлини тўсиб:

— Қани, пулни чиқар! — дейишибди. Дадам шунақанги каттик додлабдики, ер-кўк ларзага келибди. Нарирокдан бир милиционер велосипедга қизчасини миндириб ўтиб бораётган экан. Дам олиш куни бўлгани учун ёнида тўппончаси ҳам йўқ экан. Шундай бўлса ҳам, бир зумда етиб келиб, ўғриларга ташланибди. Дадам унга қўмаклашиш ўрнига, эсон-омон кутулганига шукр қилиб, копни қўлтиғига уриб, соатига 50 километр чамаси тезликда қочишга тушибди. Пулни олдириб қўйишдан қўрққанми ёки ўғрилар билан муштлашиб қўйлагимни йиртиб борсам, бувижоним уришади деб ўйлаганми, ишқилиб, қочиб қолган-да.

Орадан олти кун ўтгач, дадам газетада бир милиционернинг сурати билан таъзияномани кўриб қолган. Таъзияни ўқиб, бу ўша уни ўлимдан қутқарган милиционер эканини билган ва яна додлаб юборган. Эртасига марҳумнинг уйига бориб, ўртоқ Ақромов мени қутқарган эди, уни оиласи олдида гуноҳқорман, деб роса йиғлаган. Шу ҳолда яъни йиғлаганча милиция идорасига бориб, бўлган воқеани очиқчасига айтган ва унинг ўрнига мени ишга олишларингизни сўрайман, деган. Лекин, ўша куни тайинли жавоб ололмаган. Тайинли жавоб олгунча роппа-роса бир ой катнаган. Ниҳоят, энди ниятига етай деганда қулоғи ишнинг белига тепган.

— Майли, қулоғим оғир бўлса ҳам ишлайвераман, — деб оёғини тираб туриб олган дадам.

— Йўқ, аввал қулоқни даволатинг, — деб маслаҳат берган милиция бошлиғи.

Бу воқеани дадам бизга бир неча марталаб айтиб берган. Участковой амакига ҳам айтиб, иложи бўлса, ўғлим Ҳошимжонни милиционер қилмоқчиман, деган экан.

Яқинда шаҳарда ёш милиционерлар тайёрлайдиган ўрта мактаб очилибди, бизнинг томонлардан ҳам бир болани танлаб юборишларини сўраб, печать босилган хат юборибди. Участковой амаки менинг ҳақимда, менинг Ёнғоқ қори поччани фош қилганим, ашаддий жиноятчи Султоновни қўлга туширишга ёрдамлашганимгача ҳаммасини ёзиб юборган экан. Ўша мактабнинг директори: «Ҳошимжон Рўзиевни тезда бизга олиб келинг», деб тайинлабди. Участковой амаким бугун эрталаб далага — дадамнинг ёнига бориб, шундай-шундай дебди. Дадам, «мен рози, кечкурун уйга

келинг. Биргалашиб бувижониси билан ойисини ҳам кўндирамиз», дебди.

Участковой амаки мен ухлаб ётганда келган экан. Бу масалани оиламизнинг ҳамма аъзолари обдан муҳокама қилишибди. Бувижоним: «Яккаю ягона ўғлимни ўлимдан олиб қолган ўша раҳматли милиционернинг арвоҳини шод қилиб Хошимжонгинам милицияга кириб, ҳалол хизмат қилса, мен мингдан-минг рози. Лекин, бировни ўғри тўсса яқинига бормай, узоқдан хуштак чалиб, тўппонча отаверсин...», дебди. Ойим: «Ўзим ҳам билмай қолдим, болагиннам минг хунарга қўл уряпти-ю, бари бир ташлаб кетяпти. Ишқилиб кечаси навбатда турганда ухлаб қолиб ҳаммамизни уятга қўйма-са бўлгани...» дебди. Ойшахон: «Акам милиционер бўлса Ортик ола кўзни қаматаман, сочимдан тортиб ҳеч дарс тинглатгани қўймайди», дебди. Донохон бўлса: «Урра! Акам милиционер бўлса, кечаси ухлаганда хуштагини ўғирлайман-да, мактабга борганимда маза қилиб чалиб юраман», деган гапларни айтибди. Хуллас, суюкли ўғилларига, яъни мулла Хошимга, унинг руҳсатисиз, аллақачон милиция формасини кийгизиб, хуштагигача ўғирлаб бўлишибди.

— Мана шунақа гаплар...— деди участковой амаки, суҳбатимизнинг охида.— Ўзингиз нима дейсиз?

Қизик... Нималар бўляпти ўзи, ўнгимми, тушимми? Мен ўзи қанақа боламан? Шу пайтда хурсанд бўлишим керакми, ёки хафа бўлиб йиғлайми? Хозиргина қочишга, яна дарбадар бўлишга тайёр эдим. Энди бўлса... Тавба! Милиционерлик! Тўғри, дадам бу ҳақда кўп гапиради, гапирганда ҳам шавқ-завқ билан гапиради. Йигитнинг хўрози милицияга қиради, деб мактагани-мактаган. Борди-ю, милицияга кириб кетсам, унда сартарошликни ким қилади? Ахир мен уста бобомга бу касбни ҳеч ташламайман деб сўз берганман-ку. Ёки... кечаси милиционерлигу, кундузи сартарошлик қилса ҳам бўлармикан?

— Гапир, нега жим бўлиб қолдинг? — қистади дадам.

— Сартарошлик нима бўлади? — сўрадим участковой амакидан.

— Йигит кишига етмиш хунар оз,— деди участковой амаки.— Сартарошликни ўша ерда ҳам давом эттиравемасиз.

— Қачон жўнаймиз?

— Демак, розимсиз? — бу саволни участковой амаки берди-ю, аммо жавобини бутун оиламиз аъзолари қутарди. Саволни қаранг: «Розимсиз» эмиш. Хошимжон янги касб танлаш олдида ҳеч иккиланганми ўзи? Йўқ, ҳеч қачон! Аста ўрнимдан турдим-да, қафтимни қулоғим устига қўйиб:

— Полковник Хошимжон Рўзиев буйруғингизга тайёр! — деб ҳаммаларини кулдириб юбордим.

Ош сузилди, кетидан тарвуз сўйилди, э борингки, совиб қолган чойлар ҳам ичиб бўлинди. Эртага соат 9 да жўнашга келишиб, дастурхонга фотиҳа ўқидик. Шу оқшом уйдагилар менга бирам меҳрибон бўлиб қолишдики, асти кўяверасиз. Катта синглим Ойшахон пайпоқларимни ювган, кичик синглим Донохон шимимга дазмол босган! Ойим патирга уннаб кетди, дадам пул олиб келгани кассирнинг хузурига отланди.

Кечаси бувижоним анча маҳалгача ухламай бош томонимда ўтириб, сочларимдан силади, пешанамдан қайта-қайта ўпди.

— Оббў тентагим-эй, шундай қилиб бизни яна ташлаб кетар экансан-да? — деди у негадир йиғламсираб.

— Ташлаб кетаман, бувижон.

— Тез-тез хат ёзиб тургин.

— Хўп бўлади, бувижон.

— Бемаҳалда кўчага чикмагин.

— Яхши.

— Астойдил ўқиб, одам бўлиш пайдан бўлгин.

— Айтганингизни қиламан, бувижон.

— Бемаъни болалар билан юрмагин.

— Хўп.

— Ўзингдан катта иш буюрса йўқ демагин.

— Ҳеч йўқ демайман.

— Кўйлагинг кир бўлса оқшом ювиб қўйсанг, эрталаб-гача қурийдим. Кир қўйлак билан кўчага чикмагин.

— Хўп бўлади.

— Ейиш-ичишдан ўзингни қисма, шукр, дадангни топиши ёмон эмас. Пул жўнатиб турамин.

— Мева-чевадан посилка ҳам қилиб туринглар.

— Бўлмасам-чи, болам, топганимиз сеники. Ишқилиб, ўлим бўлмасин...

Бувижоним тўсатдан йиғлаб юборди. Ўрнимдан туриб юпатаман деб шунча уринсам ҳам, ҳеч иложи бўлмади. Қўз ёшлари ҳам тўпланиб қолган эканми, қуйилиб келди-верди.

— Бувижон, сиз ҳали ўлмайсиз! — шундай деб меҳрибон бувижонимнинг ажин босган бетларидан, кўзларидан ўпа бошладим.

— Ўлиб қолсам-чи?

— Йўқ, ўлмайсиз!

— Ўламан

— Ўлмайсиз!

— Борди-ю... иссик жон-да... Эшитсанг, дарров келиб хасса ушлагин.

— Бувижон!

— Болагинам! Тентагим!

Тўсатдан ич-ичимдан бир хўрсиниш келди-ю, хўнграб йиғлаб юбордим. Назаримда бувижонимдан айрилиб қолаётгандек, онамдан ҳам азиз бўлган, мени деб ўзини ўтга ҳам, сувга ҳам урган меҳрибонимдан ажралиб қолаётгандек бўлиб кетдим.

— Йиғлама, болам! — энди бувижоним мени юпата бошлади.

— Йўк, бормайман, ўлиб коласиз.

— Ўлмайман!

— Борди-ю... иссик жон-да...

— Ундай дема. Худо хоҳласа, хали сени болангни ҳам катта килиб бераман.

— Лекин унинг кулоғидан чўзмайсиз.

— Чўзаман...

Шу йўсин бувижоним иккимиз гоҳ йиғлашиб, гоҳ кулишиб, чакчаклашиб тонг оттирдик.

Эрталаб участкавой амаки билан шаҳарга жўнаб кетдим. Одамлар мени милиционер олиб кетаётганини кўриб: «Хошимни камагани олиб кетишяпти. Эссизгина, яхши ўқимаса ҳам, хар калай, яхши бола эди. Қаёқдан ҳам шу сартарошликка кўл урди-ю, балога колди...», дейишибди.

СЕРЖАНТ РЎЗИЕВ ИШ БОШЛАДИ

Қасам ич десангиз, қасам ичиб айтаманки, уч йилнинг қандай ўтганини мутлоқ сезмай қолибман. Бу орада бувижоним бир неча маротаба шаҳарга келиб, мени кўриб кетди. Мен ҳам бир неча маротаба кишлокка бориб, уларнинг ҳолаҳволини билиб қайтдим. Мен асли милиционерлар ўрта мактабининг ўқувчисимидим ёки ўзим очган «мархум уста Ақром бобо номидаги» бепул ишлайдиган сарторошхонанинг сарторошимидим, ишонсангиз, кейинчалик ўзим ҳам унутиб юбордим. Айтгандек, сизга айтаман деб, эсимдан чиқиб қолибди. Мен мактабга эсон-омон кириб олгач, ётоқхонамизнинг шундоқкина биқинига хурматли устозим номида устахона очдим. Аввал ўзимга ўхшаш камхарж курсант болаларнинг соч-соқолини олиб юрдим. Кейинчалик муаллимларимиз

хам, лейтенантдан тортиб, то полковникларгача кириб тура-
диган бўлишди. Бир куни, ишонсангиз, битта генералнинг
хам соқолини олиб кўйдим. Комиссия бўлиб келган экан,
ётоқхоналарнинг ахволини текшириб юриб, тўсатдан менинг
сарторошхонамга ҳам кириб колди. Дарров икки оёғимни
жуфтлаб честь бердим:

— Курсант Хошимжон Рўзиев!

— Яхши,— деди генерал, — «уста Акром» деганингиз
ким?

— Устозим бўлади, ўртоқ генерал.

— Милиционерми?

— Йўқ, ўртоқ генерал, сарторош бўлган.

— Текинга ишлайди, деганингиз нимаси?

— Устозим шундай деб васият қилган, ўртоқ генерал

— Соқолни яхши оласизми?

— Синаб кўришингиз мумкин, ўртоқ генерал.

— Қани, синаб кўрсак, кўрайлик-чи.

Ўзиям ўша куни бошқача бўлиб кетдим-да. Сочигу чой-
шабларнинг энг тозасидан ишлатдим. Устаранинг ҳам шуна-
қанги ўткиридан танладимки, ҳалигача ўзим ўзимга ҳай-
рон қоламан. Хушбўй атир-упалардан сепиб, беозоргина
массаж ҳам қилиб кўйганимдан сўнг генерал ўрнидан
туриб...

— Баракалла. Сендан қанақа милиционер чиқишини
айтолмайман-ку, лекин яхши сартарош чиқиши аниқ,— деб
елкамга уриб кўйди.

Хуллас, ўқишни тугатиб, ҳар ким ҳар ёққа йўлланма
ола бошлади. Мени шаҳарнинг Каттасой район милицияси
ихтиёрига жўнатишди.

— Қайси бўлимга лозим топишса, ўша бўлимда ишлай-
верасиз, хоҳласангиз милиционерларнинг соч-соқолини олиб
юраверасиз,— деб жиндак ҳазил ҳам қилиб кўйишди.

Аввал ишга жойлашай, кейин кишлокка бориб, беш-ўн
кун ўйнаб, ёру дўстларимни кўриб келарман, деб хаёл қил-
диму милиция бўлимига жўнадим. Бўлим бошлиғи Али
Усмоновнинг қабулхонасига кириб, шапалокдек келадиган
ойнага тикилганча лабини бўяб ўтирган секретарь қизга
нима мақсадда келганлигимни айтдим. Қиз ичкари кириб,
дарров орқасига қайтди.

— Киришингиз мумкин экан.

Ичкари кириб, қондага қаттиқ рноя қилган ҳолда тово-
ларимни бир-бирига уриштириб, баланд овоз билан честь
бердим

— Сартарош Хошимжон Рўзиев хузурингизга келди!
Полковник хиёл ўрнидан туриб

- Нима? — деб сўради.

— Кечирасиз, ўртоқ полковник, янглишиб кетибман Сержант Хошимжон Рўзиев хузурингизга келди.

— Бу бошка гап. Хўш, хизмат?

Полковник мен узатган йўлланмага кўз югуртириб чик-кач, шошмасдан ўрнига ўтирди. Курсда канака ўкиганлигим, кимлар дарс берганлиги, қаерлик эканлигим, ота-онам нима иш билан машғуллиги тўғрисида ярим соатча суриштирди. Кейин катталиги кичикрок хонтахтачадек келадиган, сурғучланган конвертни очиб, менинг шахсий делом билан ҳам шошмасдан танишиб чикди. Ниҳоят, маъкул бўлди шекилли, бошини кўтариб:

— Чакки эмас, — деб кўйди. — Хўш, қайси бўлимда ишламоқчисиз?

Хўш, қайси бўлимда ишласам экан? Хабарингиз борми, йўқми, милицияда бўлимлар жуда кўп бўлади: жиноят кидирув бўлими, жамоат мулкани талон-тарож қилувчиларга қарши курашиш бўлими, айбига икром қилдириш бўлими, хизмат бўлими, автоинспекция бўлими, коровуллар бўлими, ўт ўчириш бўлими, э борингки... шунақанги бўлимлар-да, Бир хаёлим ўт ўчириш бўлимига кириб олиб, ошхўрлик қилиб электр чойнакда аччиқ-аччиқ чой дамлаб ичиб, маза қилиб юраверайин ҳам дедим-у, негадир, бу фикримдан дарров қайтдим. Хўш, қайси бўлимда ишласам қимматли дадажонимнинг орзуларини тезрок рўёбга чиқарар эканман, қахрамонликлар кўрсатиб, Ориф, Зокир, Миробиддинхўжаларни хайратда қолдирар эканман?

— Нега ўйланиб қолдингиз? — сўради бошлик.

— Ўртоқ полковник, бувижоним етти ўлчаб бир кес, деб айтарди.

— Демак, ўлчаяпман денг?

— Ҳа, ўртоқ полковник, ўлчаяпман.

— Лекин, ўртоқ сержант, жуда узок ўлчар экансиз

— Йўқ, жавобим тайёр. Қайси бўлимни лозим топсангиз, ўша бўлимга ўтиб ишлайвераман.

— Раҳмат, ўртоқ сержант. Мана бу чинакам милиционернинг жавоби. Милиционер, яъни давлат канцеляриясининг ходими эгарланган отдек ҳамиша шай туриши керак. Қайси ишга юборсак бўйин товламай, уни қойиллатиш пайдан бўлиши керак. Мен ҳозир сизни полковник Салимжон Отажоновга топшираман. У кишидан иш ўрганасиз. Республикамининг энг атоқли милиция ходимларидан бири у. Ҳалол, садоқатли, халқ, давлат ишига жонини тиккан тенги йўқ одам. Ундан иш ўрганишга ҳаракат қилинг. Кейин қайси бўлимда ишлашингизни яна ўйлашиб кўрармиз

Бошлик кнопокани босган эди, остонада секретарь киз кўринди:

— Ўртоқ Отажоновни чакиринг.

Хиёл ўтмай хонага новча бўйли, кўкраклари кенг 55—60 ёшлардаги бир одам бош яланг кириб келди. Али Усмонов билан сўрашиб, менга бир кўз ташлаб кўйди. Юзи чўзинчоқдан келган, ўнг бетиди чандиғи бор, пешанаси кенг, тепа сочи тушиб кетибди. Кўзлари, негадир сал галатироқ боқади. Бир қарашда кишини эркалатаётгандек, яна бир қарашда: «Тўхтаб тур, сен ўзинг ким бўласан?» — деб сўраётгандек туюлади, Иккала кўзи билан баравар тикилса, худди биров кўкрагингга тўппонча қадагандек, кўрқиб, беихтиёр ўрнингдан туриб кетасан. Лаблари кулиб турибди-ю ammo юрагининг қаърида сенга нисбатан яширин қазаби борга ўхшайди. Мен негадир калтирай бошладим. Али Усмонов қискагина тушунтириб:

— Ўртоқ Рўзиев сизнинг кўлингизда ишлайди,— деди.

Полковник Отажонов:

«Менинг бўлимимни бола боғча қилиб юбординглар-ку», деб кулиб кўйди. Ўртоқ Усмонов ҳам кулиб: «Чунки сиз меҳрибон мураббийсиз-да», дея жавоб қайтарди.

Мен жимгина янги бошлиғимнинг орқасидан эргашдим. Бай-бай-бай, бўйдан ҳам берган экан-да, худди девга ўхшайди-я. Гурсиллатиб қадам ташлаганда-чи, ишонсангиз, поллар лапанглаб кетяпти-я. Эшикларнинг ҳаммасидан энгашиб ўтди. Хонага киргач, диванга ўтириб, мени ҳам ёнига таклиф қилди.

— Хўш, отинг нима, ўғлим? — деб тўсатдан сенлаб гапира бошлади.

— Ҳошимжон!

— Ие, менинг амаким билан адаш экансан-да. Милиционерлар тайёрлайдиган ўрта мактабнинг биринчи битирувчилариданман дегин? Яхши. Хўш, милиционерликни танладингми ёки бировнинг тавсияси билан келдингми?

— Дадам тавсия қилди.

— Ўзинг бу ишни яхши кўрасанми?

— Яхши кўраман.

— Унда ишимиз соз экан. Бир хиллар милиционерликка формаси билан ҳуштагига ишқибоз бўлиб киради. Бунақалар узоққа бормайди. Икки-уч йилда постни ташлаб қочиб кетади. Турадиган жойинг борми?

— Ҳозирча, ўртоқ полковник, курсантларнинг ётоқхонасида турибман.

— Мени Салимжон ака деб чакиравер, расмийчиликни ёмон кўраман. Лекин, рапорт бораётганинда, ўртоқ пол-

ковник деб мурожаат қилмасанг, нақ тилингни суғуриб оламан... Ҳозир ўша ерда тура тур. Кейин бир иложини қилармиз. Эҳтимол уйимга олиб кетарман... Бизнинг бўлим қанақа бўлим эканлигини биласанми?

— Йўқ, билмайман.

— ОБХСС бўлими дейилади. Жуда оғир бўлим. Нима кўп десанг, ҳозир жамоат, давлат мулкига кўз олайтирувчилар кўп. Улар шунақанги устаки, хушёр бўлмасак, сен билан менинг бошимизга қалпоқ кийгизиб кетишади. Мен уларга нисбатан қаттиқрок туриш тарафдориман. Лекин Али Усмонович тарбиялаш керак, деб кўпинча кўнгилчанлик қилади... Ха майли, булар ҳақида кейин яна бафуржа гаплашамиз... Нима бўлганда ҳам милиция қаттиққўл бўлиши керак.

Менинг Салимжон ака ҳақидаги фикрим ўша кунини тез-тез ўзгариб турди. Ҳали бошлиқнинг ҳузурида бўлганимда, очигини айтсам, ундан кўркиб кетган эдим. Ҳозир эса, дилкашлик қилгани учун сал-пал яхши кўриб қолгандек бўлдим. Кечга томон менинг кўз олдимда ёш бир лейтенантни қаттиқ уришганини, лейтенантнинг дағ-дағ қалтираётганини кўриб, бу одамни яхши кўришни ҳам, ёмон кўришни ҳам билолмай, ланж бир тушунча билан ётоқхонамга қайтиб кетдим.

Орадан ўн уч кун ўтгач, мени полковник Отажонов ўз ҳузурига чакиртирди.

— Хўш, ўртоқ Рўзиев, энди ишни бошласак ҳам бўлар дейман?

— Бўлади, ўртоқ полковник.

— Мана бу шикоятни ўқиб чиқинг-да, тезда чора кўришга киришинг.

— Хўп бўлади, ўртоқ полковник.

Меҳнатқашлар ёзган шикоят хатни олиб, ўз хонамга чиқиб кетдим. Иш бошланди! Сержант Ҳошимжон Рўзиев иш бошлади! Мана энди, жамоат мулкига кўз олайтирадиганлар бўлса навбати билан таъзирини еяверади!

ОШХОНАНИНГ БАХТИ ҚАРО ДИРЕКТОРИ

Биринчи топшириқ жуда галати бўларкан. Бир томондан, кувончим ичимга сиғмай, сакраб, ўйин тушворай-ўйин тушворай дейман. Иккинчи томондан, бордию ишни бузиб қўйсам-чи, деб ўзимдан-ўзим андак кўркиб ҳам турибман. Юрагимни ҳовучлаб, шикоятни қайта-қайта ўқийман.

«Каттасой район милиция бўлимининг бошлиғи полковник ўртоқ Усмоновга. «Роҳат» ошхонасида овқатланиб, ҳамиша жони азобда юрувчи бир группа хўрандалардан

Ш и к о я т

Биз, сиз ҳурматли бошлиққа шуни езиб маълум қиламизки, 12-сонли ошхонада институт студентлари, поликлиника ва дорихона хизматчилари, маҳалла аҳлининг катта-кичик меҳнаткашлари овқатланиб келамиз. Бу ошхона эмас, азобхона! Овқатлари шунақанги бемазаки, таърифини ҳеч келтириб бўлмайди. Бунинг устига чўмичдан ҳам қоқиб қолишади. Шу ойнинг бошида шаҳар савдо инспекциясига шикоят қилган эдик, у ердан келиб текшириш ўтказишувди, хўрандаларнинг ҳақидан 30—35 фоизини уриб қолинаётгани маълум бўлди. Биз, мана энди қўли эгри ошпазлар таъзирини ейди, деб турган эдик, йўқ, бунақанги воқеа юз бермади. Ҳаммаларига биттадан ҳайфсан улашиб чиқишди. Агар шунақанги ҳайфсандан мингтасини ипга тизиб, бўйнига осиб қўйганингизда ҳам бу товламачиларга зигирдек таъсир қилмайди. Негаки, булар учун ҳайфсан билан ташаккурнинг фарқи йўқ.

Биз, бир группа ўқитувчилар, врачлар, студентлар ва бошқа кўнгли тўлмай юрган хўрандалар, сиз бошлиқдан ошхонада тартиб ўрнатишга ёрдам беришингизни сўраймиз. Қамбаров, Қосимов, Қодиров ва бошқалар».

Бу шикоятни кечаси билан қайта-қайта ўқийвериб, ишонсангиз, паккос ёдлаб олдим. Ёдлаб олдим-у, эртасига кундуз соат биргача ишни нимадан бошлашни билмай гаранг бўлиб ўтиравердим. Ниҳоят: «Аввал бориб, шу ошхонада овқатланаман, мазали-мазасизлигини ўзим синаб кўраман. Сўнгра таомларнинг ҳамма хилидан оз-оздан олиб, шаҳарнинг бош лабораториясида текширтириб кўраман»,— деган қарорга келдим.

Ошхона «Ғалаба» хиёбонининг шундоққина ёнгинасида, кўп қаватли уйнинг остида экан. Одам шунақанги кўпки, худди вокзалнинг чиптахонасига ўхшайди. Аввал таомлар қўйилган витриналарни кўздан кечирдим. Қотлет — 42 тиён, лағмон — 38 тиён, палов — 63 тиён — ҳаммаси жойидага ўхшайди. Буфетга ўтдим. Бошига оқ сурпдан халтача кийиб олган, бурни, пешанаси терлаб турган бақалоқ бир йигит кўли-кўлига тегмай хизмат қиляпти: бировга арок, бировга перашка, яна биттасига конфет узатяпти — норозилик йўқ, ҳаммаси сизу биз. Қассани ҳам кўздан кечирмок-

чи бўлдим. Ўн етти-ўн саккиз ёшлардаги битта кизча ўтирибди. Шунақанги озғин, шунақанги нимжонки, худди шу ошхонага киргандан буён овқат беришмаганга ўхшайди. Аммо позик бармоқчалари шунақанги тез, шунақанги аниқ ишляаптики, худди сеҳргарга ўхшайди.

— Эшитаман,— деб сўради мендан яқинига борганимда.

— Бир порция лағмон,— дедим шошилиб.

— Нон ҳам оласизми?

— Йўк.

— Ўттиз саккиз тийин,— деди киз чек узатиб.

— Қирк тийин ола қолинг,— деб илтимос қилдим қўлга туширмоқчи бўлиб.

— Раҳмат, йиғиб юрсангиз мороженое олиб ейсиз!— шундай деб кизча чиккита бир тийинлик узатди.

Лағмонни олиб, чеккароқ бир ерга ўтирдим. Энди ея бошлаган эдим, 55—60 ёшлардаги бир одам бир қўлида котлет, бошқасида шавла келтириб ёнимга ўтирди. Юрагим «шув» этиб кетгандек бўлди, бу одамнинг нимасидир Ёнғоқ қори поччамга, велосипед миниб қочган ўша устозимга жуда ўхшаб кетарди. Йўғ-эй, қори поччамнинг мошгуруч соқоллари кўксиларига тушиб турарди, қўлларига тасбех, бошларида саватдек салла бўларди. Бу одамда бўлса, соқол деган нарса йўк — кип-кизил кўса. Бошида шляпа, кўксида тугуни муштумдек келадиган гулли галстук. Йўк, йўк. Бу бутунлай бошка одам.

— Тфуу! — деди ёнимда ўтирган одам, қошиқ билан тарелкани бир уриб.— Шу ҳам овқат бўлди-ю!

— Ростини айтсам мен ҳам ея олмай ўтирибман,— дедим бошимни кўтариб,— лағмон эмас, мағзава.

— Мен котлет деб олсам, билмадим нимани солиб беришибди,— деб ёмонлади яна ёнимдаги хўранда.

— Қайласига гўшт ўрнига баклажон солишибди,— дедим мен уни кўпроқ гапга солиш учун.

— Ўғри бўл, инсофли бўл-да, номард! — деди бегона одам баттар тутақиб.

Таомларнинг бемазалиги хусусида иккимизнинг фикримиз бир жойдан чиқиб қолди. Ўн минут чамаси ошпазу, кассиру, директоригача аралашига ёмонлаб, гўрига гишт қаладик.

— Мана, сиз милиция ходимсиз,— деди суҳбатдошим кизишиб,— нега шунақанги юлғичларга чора кўрмайсизлар?

— Эҳтимол кўрармиз.

— Йўк, сизлар чора кўрмайсизлар, шикоятни эшитиб, чакканглари қашиб, тескари қараб кетаверасизлар.

— Аксинча, мен чора кўргани келдим.

— Ишонмайман.

— Ишонинг. Мана, чўнтагимда мехнаткашларнинг шикоятлари ҳам турибди.

— Демак, чора кўрасизми?

— Кўрамиз.

— Бўлмаса, юринг, ичкарироққа кирамиз. Алохида хона бор. Ўша ерда бафўржа гаплашамиз.

Мен ишимга ёрдами тегадиган шерик топилганидан ўзимда йўқ севиниб кетдим. Ўзи омади бор йигитман-да, бирор ишга кўл ургудек бўлсам мана шувақа ўз-ўзидан юришиб кетаверади!

Залнинг тўрида кичкинагина хона бор экан. Ўша ерга кириб, эшикнинг ичидан беркитиб олдик.

— Аввало танишиб олайлик: исми — Одил, фамилиям — Аббосов. Ўзларининг исм-шарифлари?

— Хошимжон Рўзиев.

— Хошимжон, мен бу ошхонанинг бахти қаро директори бўламан.

— А?! — беихтиёр ўрнимдан туриб кетдим.

— Кўркманг, — секингина елкамдан босиб қўйди бахти қаро директор, — мен сизнинг ишингизга халақит бермоқчи эмасман. Аксинча, ёрдам бермоқчиман... Мен, укагинам, бу ерда яққаланиб қолдим. Менга ёрдам керак, ёрдам беринг! Директор бўлиб келганимга олти ой бўлди, олти ойдан буён овқатларни лаззатли қилиш учун курашаман. Аммо бу ерда иккита пихини ёрган, фирром ошпаз бор. Бири миллий таомлар бўйича, иккинчиси европача таомлар бўйича бош ошпаз бўлиб олишган. Ҳар бирининг бештадан шогирди бор. Ўнта шайтон бирлашиб олса, директорнинг қўлидан ҳеч иш келмас экан. Мен чидай олмаганимдан яқинда хўрандаларга айтиб, шаҳар савдо инспекциясига шикоят ёздирдим... Афсуски, ундан ҳам наф чиқмади — биттадан хайфсан билан кутулиб кетишди... Ўртоқ сержант, сизга тўлиқ ишонсам бўладими?

— Милицияга ишонмасангиз, унда кимга ишонасиз? — дедим сал аччиғим чиқиб.

— Раҳмат. Минг раҳмат сизга, укам. Сизга айтадиган сирим шуки, ҳалиги ошпазлар ҳар куни 100 сўмдан пул ишлаб кетишади, шогирдлари 25 дан олишади.

— Йўғ-эй! — дедим ишонмай.

— Рост айтяпман. Бу балохўрлар ҳар қандай одамни дарров сотиб олишади. Лекин... сиздан ҳам кўркиб турибман.

— Хошимжон Рўзиев сотиладиганлар хилидан эмас! — столни муштраб ўрнимдан туриб кетдим.

— Барч бир, сизни ҳам-тузлаб жўнатишади. Ҳар эҳти-
молга қарши огоҳлантириб кўйяпман.

— Кўрамиз, ким кимни тузлар экан!

— Сиз хушёр йигитга ўхшайсиз. Кўзларингиз чакнаб
турибди. Ешсиз-да, оловсиз, олов! Яқинда енг шимариб иш-
га астойдил киришдим. Меҳнаткашларга айтиб, яна шикоят
ёздирдим. Милицияга жўнатишлар, халқ, давлат манфа-
атини ўша ерда ҳимоя қилишади дедим... Шикоят ҳалигача
бормабди-да?

Чўнтагимдан шартта шикоятни чиқариб, бахти қаро
директорга узатдим. У шикоятномани ўқияпти-ю, мен бўл-
сам: «Бечора Одил ака-ей, битта ўзингиз ўнта шайтонга
қарши нима ҳам қила олардингиз, оғир аҳволга тушиб
қолган экансиз, нега дарров менинг бошлиғимга уч-
рашмадингиз. Ҳа, майли, ҳали ҳам кеч эмас. Таъзирини
бериб кўямиз...», деб ўйлайман. Унга раҳмим келади. Кўн-
лини тоғдек кўтарадиган бирор гап айтмоқчи бўламан.

— Бу врачларни танийман,— деди Одил ака шикоятни
менга узатиб.— Мана бу Қамбаров дегани тиш доктори
бўлиб ишлайди. Қўли жуда енгил, ҳар қандай бақувват
тишни ҳам бир силтаганда суғуриб олади. Қодиров бўлса —
хирург. Худди сизга ўхшаш адолатпарвар, хушёр йигит!
Бўлмаса энди амалий ишга ўтсак.

— Мен тайёрман.

— Текширтириб кўриш учун таомлардан қачон оласиз?

— Эртага олсамми деб турибман.

— Йўқ, ё шанба, ё якшанба куни оласиз. Негаки, шанба
ва якшанба назорат қилувчи жамики идоралар берк бў-
лади, Сулаймон ўлди, девлар кутулди, деб бу шайтонлар
ўғирликни уч-тўрт барабар кўпайтириб юборишади. Кейин,
ўрток сержант, бунчалик соддадиллик қилманг.

— Нима қилибман?

— Ошхонага кириб витринадаги таомларнинг нарҳини
текшириб юрибсиз. Сизнинг нима мақсадда келганингизни
мен дарров сездим. Ошпазлар мендан олдинроқ сезишган
бўлса керак. Тезроқ бормасам, ичкарига тортиб кетишади,
деб дарров олдингизга келдим... Ўрток сержант, иложи бўл-
са, ўзингиздан олдин ошхонага бегона одамларни киритиб,
таомларни ўшаларга олдингиз-да, кейин таппа босинг.

— Бу маслаҳатингиз ҳам маъқул,— дедим ич-ичимдан
севиниб.

— Кейин, ўрток сержант, яна бир нарсани айтмоқчиман.
Бу ерда шикоят дафтари иккита юритилади. Биттасига
фақат мақтовларини ёздиршиб, мукофот олишади, иккин-
чисига фақат шикоятни ёздиршиб, уни ҳеч кимга кўрсатиш-

майди. Иккови ҳам буфетчида туради. Ўртоқ сержант, яна бир илтимосим бор. Лекин, йўқ демасангиз айтаман.

— Йўқ демайман.

— Буфетчини ҳам кўшиб текширсангиз,— деди Одил ака. Гарчи хонада иккимиздан бошқа одам бўлмаса ҳам, гапимизни биров эшитмаяптими, дегандек у ёқ-бу ёғига қараб олди, кейин шивирлаб давом этди:— Аслида ўғри-боши шу! Меҳнаткашларнинг ёнини олганим учун мени ишдан олдириб ташламоқчи. Бирорта тўғри иши йўқ. Ароғу коньяк — ҳаммаси ясама. 20 грамм арокка 80 грамм сув қўшмаса, кечаси ухлай олмай чикади.

— Жуда очкўз экан-ку!

— Очкўз ҳам гапми? Ҳозир синаб кўришимиз ҳам мумкин. Чикиб икки стакан ароқ келтиринг, мен чиксам тозасидан беради, хумпар!

— Қалай бўларкин?

— Яна соддалик қиялпсиз-а! — уришиб бергандек бўлди бахти каро директор. «Содда» деган гапни эшитиб, жуда ҳам унчалик эмаслигимни исботлаш учун шартта чикиб, бурни терлаб турган бақалок буфетчидан икки стакани тўлдириб ароқ келтирдим.

— Баракалла, мард йигит экансиз! — хурсанд бўлиб деди директор.— Энди бир стаканини ичиб кўринг-а, зигирча маза топсангиз, бетимга тупуриб юборинг.

— Мен умримда ароқ ичган эмасман,— эътироз билдирдим.

Одил ака қўл силтади:

— Бу ароқ эмас-ку!

— Бари бир, ичолмайман.

Одил ака ҳафсаласи пир бўлгандек ўрнидан туриб, тез-тез юриб чикиб кета бошлади:

— Мен сизни мард йигит деб, сирларимни ошкор қилиб ўтирибман-а...

Иш бошлаш олдидан ишончли ёрдамчидан ажралиб қолишдан кўркиб бир стакан арокни шартта ичиб юбордим.

— Қалай? — Оркасига қайтиб сўради директор.

— Жуда бемаза нарса экан,— дедим афтимни бужмай-тириб.

— Офарин! Хушёр йигитсиз-да, дарров сездингиз. Бошқа жойда ароқ ичсангиз хузур қиласиз, кайф қиласиз. Бу бўлса одамнинг кўнглини айнилади. Номард, ўғри бўл, инсофли бўл-да! Манг, бунисини ҳам ичиб юборинг, ошқозон тўлса, кўнгил айнашингиз босилади, бўлмаса кечгача ўкчийсиз.

— Бошим айланиб кетяпти.

— Шунинг учун ҳам ичинг деяпман-да, мард йигит! Кўнгил босилади. Баракалла, офарин! Лекин азамат йигит экансиз! Сиз билан ҳар қандай ишни бажарса бўларкан. Қани, энди милиционерларнинг ҳаммаси сиздака бўлса.

Бир нафасдан сўнг чиндан ҳам бошимнинг айланиши тўхтади-ю, кўнглим тоғдек кўтарилиб, ашула айтгим кела бошлади. Одил аканинг пешанасидан ўпиб:

— Сизнинг бу хизматларингизни милиция ҳеч қачон унутмайди,— деб хитоб қилдим.— Ашула айтиб берайми?

— Шошмай турсангиз ҳали ўйинга ҳам тушиб бера-сиз, ука! — дегандек бўлди Одил ака. Кейин нима бўлганини билмайман.

ТУШИММИ, ЎНГИММИ

Кўзимни очиб, ўзимни бошлиғимиз ўрток Отажоновнинг хонасида кўрдим, диванда чўзилиб ётибман. Бошимдан сув куйишган бўлса керак, кийимларим ҳўл. Хонада бошлиғим, мени болакай деб чақирадиган — бўлимимизнинг энг кекса хизматчиси — лейтенант Ортиқов, тергов бўлимидан капитан Қорабоевлар ўтиришибди. Ҳаммалари ковокларини солиб олишган... Тушимми, ўнгимми, нега мен бу ерга келиб қолдим. «Роҳат» ошхонасининг бахти қаро директори қаерда қолди. «Ассалому алайкум!» деб секин ўрнимдан турмоқчи бўлган эдим, бошим тегирмон тоши осилгандек оғир, чайқалиб кетдим. Ҳеч ким жавоб қайтармади. Демак, туш кўраётган эканман, деб ўйлаб яна диванга чўзилмоқчи бўлган эдим, Салимжон ака:

— Тирилдингми? — деб сўради.

— Тирилдим-у, лекин...

— Тур ўрнингдан! — буюрди бошлиғим.— Ташқарига чиқиб бет-қўлингни муздек сувга ювиб кел.

Бет-қўлимни ювиб келдим, бошимнинг гувиллаши босилгандек бўлди, кўзларим ҳам ярақлаб очилиб кетди.

— Қани, бир бошдан гапириб бер-чи! — яна буюрди бошлиғим.

— Нимани гапирай? — хайрон бўлиб сўрадим.

— Ошхонада қилган безорилигингни гапир.

— Безорилик, қанақа безорилик?

— Гапни чўзма! — Салимжон акам бу сўзни шундай бир оҳангда айтдики, беихтиёр ўрнимдан туриб кетдим. Ошхонада бўлган воқеани ўзимдан ҳеч нарса қўшмай, ҳеч нарса олиб ташламай, қандай юз берган бўлса шундайлигича сўзлаб бердим. Ўтирганлар, тавба дегандек, елкаларини қисиб,

бир-бирларига маъноли қараб олишди. Ўртоқ Отажонов Ортиқовга сўз берди.

— Соат бешларда,— ўрнидан тургани эриниб, секин гап бошлади Ортиқов,— ошхонадан телефон қилиб, бизга ўртоқ Отажонов керак, дейишди. Мен у киши йўқ дедим. Унда ўзингиз келинг, ходимларинг сержант Рўзиев тўполон қилиб, ҳаммамизни қийнаб юборди, деди. Дарров етиб бордим. Ўртоқ Рўзиев диванда учиб ётибди, директор кўлимга мана бу актни берди.

— Актни ўқинг! — буюрди Отажонов. Лейтенант актни худди мени осиб ўлдириш ҳақидаги ҳукми ўқиётгандек, ғамгин бир овозда дона-дона қилиб ўқиб берди:

«Бизларким, тубанда қўл қўйиб, акт тузувчилар: «Роҳат» ошхонасининг директори Одил Аббосов, ошпазлар Ўроз Хайдаров, Қарим Турсунов, буфетчи Зокир Зариповлар тузамиз ушбу актни шу мазмундаким, милиция сержанти Хошимжон Рўзиев ошхонага кириб, алоҳида хонада зиёфат қилишимизни сўради, ярим литр ароқ келтирилсин деб буюрди. Ароқни паққос ичиб олиб, чўнтагидан шикоят чиқариб, ҳаммангнинг жонинг мана шу коғозда, ёғимласам ўласан, деди. Сўнгра, агар 300 сўм нақд пул берсаларинг ишни бости-бости қилиб кетаман, деди. Маслаҳатлашиб, сўраган пулини беришга ва тегишли органларни хабардор қилиб қўйишга қарор қилдик. Сержант пулни олгач, шикоятни бизга берди (ушбу актга шикоятни ҳам қўшиб топширяпмиз) ва «эсизгина, шикоятнинг баҳоси 500 сўм турарди, мен уни жуда арзон пуллаб юбордим. Яна ҳеч бўлмаса 100 сўм топиб берасизлар», деб тўполон кўтарди.

Ушбу актни тўғри деб...»

— Елғон, туҳмат!! — ич-ичимдан бир хайкириқ отилиб чиқдики, хайкириқ зарбидан, ишонсангиз, деразалар зирқираб кетгандек бўлди.

— Ўзингни бос,— гўё ҳеч нарса бўлмагандек, бир оҳангда деди Салимжон ака.— Ўртоқ Ортиқов, ўша пайтда Рўзиевнинг чўнтагини қараб кўрдингизми?

— Йўқ.

— Ҳозир қаранг-чи, пул бормикан.

— Хўп бўлади.

Ортиқов чўнтақларимни титкилаб гимнастёркамнинг кўкрак чўнтагидан бир даста пул олди.

Кўзимдан ўт чиқиб кетди.

— Сананг! — буюрди полковник.

Ортиқов бармоқларини хўллаб, пулни негадир шошмасдан санай бошлади. Ўзим ҳам, тагин адашиб кетмасин, дедим шекилли, кўзимни лўқ қилиб тикилиб турдим.

— Ропла-роса уч юз сўм экан,— деди лейтенант бошини кўтариб.

Мен, тухмат, деб яна бакирмоқчи бўлган эдим, негадир овозим чикмади. Тишларим-тишларимга киришиб кетибди. Қўлларим мушт бўлганча котиб қолибди. Оғзимдан оппоқ кўпик чиқаётганини сезган полковник:

— Сув беринглар! — дегандек бўлди. Сув ичгач, сал ўзимга келдим.

— Эҳтимол махсус уюштирилган тухматдир,— худди ўзига-ўзи гапиргандек, бир оҳангда деди полковник,— эҳтимол ростдир. Нима бўлганда ҳам бугун Ҳошимжонга дам берайлик.

Лейтенант Ортиқов кўлтиклаб ётоқхонамгача элтиб кўйди. У кўпни кўрган кекса хизматчи эди. Ҳар хил гаплар айтиб, кўнглимни кўтармоқчи бўлди. Бизнинг ишимизда мана шунақа тухматлар ҳам тез-тез бўлиб туради, қай-гурма, ҳаммаси жойинга тушиб кетади, деган гапларни айтди.

Нималар бўлди ўзи, ўнгимми-тушимми, бу? Қанақа тухматларга колдим. Одил Аббосов бахти қаро эмас, ичи қора экан-ку. Мени шунақанги боладики, шунақанги усталик билан кўлга туширдик, нима дейишимни ҳам билмайман. Менга ҳеч ким ишонмайди энди!

Бир хаёлим шартта ишхонасига бориб, кўпчиликнинг олдида оғзидан кўпик келгунча савалай дедим. Унда чинакам жиноятчи бўлиб қоламан-ку, йўқ, буниси кетмайди. Ё панада пойлаб туриб бошига тош билан уриб, асфала-софинга жўнатиб кўя қолсаммикан? Йўқ, буниси ҳам кетмайди.

Оҳ, менинг маслаҳатчим, сеҳрли қалпоқчам, қаерларда ётибсан, ахир сен ёнимда бўлсанг бунчалик маломатларга қолмас эдим-ку!

Ўн кунгача бўлимга келиб-кетиб беиш юрдим, ҳеч қандай топшириқ беришмади. Ўн биринчи куни бўлим бошлиғи Али Усмонов ҳузурига тўпландик. Менинг масалам кўрилар экан. Маълум бўлишича, бахти қаро директор ОБХСС устидан министрликка «Жиноятчи, порахўр милиционерга нега чора кўрилмайди» деган мазмунда шикоят ёзибди.

Комиссия келибди.

Мажлис қисқа бўлди.

Аввал менадан эшитишди. Бўлган воқеани қандай юз берган бўлса, шундайлигича сўзлаб бердим. Лекин, назаримда, менинг гапларимга ҳеч ким ишонмади. Комиссия бошлиғи эснаб ўтиргандек бўлди. Сўнгра Одил Аббосов билан йкки ошпазга сўз беришди. Вой-бўй, шунақанги гапга

чечан эканки улар, оғзим очилиб қолди-я! Бахти қаро директор гапира туриб, икки марта йиғлаб юборса бўладими...

Икки хил таклиф тушди: бири — мени ўз вазифамни сунистеъмом қилганим ва пора олганим учун Ўзбекистон жиноят кодексининг бир юзу қирк тўртинчи моддасига бинан жиноий жавобгарликка тортиш, иккинчиси — мен ҳали ёш бўлганлигим ва бундай ишни биринчи бор қилаётганим сабабли милициядан ҳайдаш билан чекланиш.

— Овозга кўяман,— деди полковник Али Усмонов ўрнидан туриб.

— Тўхтанг,— шундай деб менинг бошлигим ҳам ўрнидан турди.— Жиноятчилар билан олишамиз, тартиббузарлар билан олишамиз, ишимиз қалтис. Биз кўпинча тухмату игвони дарров англаб етолмаймиз. Менимча, бу ишда ҳам гоят уста, тажрибакор тухматчининг кўли борга ўхшайди. Мен шу кунлар давомида баъзи бир нарсаларни ўрганишга ҳаракат қилиб кўрдим. Икки йил ичида «Роҳат» ошхонаси устидан юқори идораларга йигирмата шикоят ёзилган, бу шикоятлар йигирма хил йўл билан йўққа чиқарилган. Йигирма биринчи шикоят ҳам, мана кўриб турибсизлар, йўққа чиқиб турибди. Ўртоқлар, мен махсус комиссия тузилишини талаб қиламан, токи бу иш синчиклаб ўрганилсин.

Кўпчилик овоз билан сўнгги таклиф қабул қилиниб, шу ернинг ўзида дарҳол комиссия ҳам тузилди. Ўртоқ Отажонов унга бошлиқ этиб тайинланди.

Мажлисдан кўнглим тоғдек кўтарилиб чиқди. «Хайрият,— дейман ўзимга-ўзим,— яхши одамлар ҳам бор экан. Энди кўлимдан келганча яхши хизмат қилганим бўлсин».

Коридорда бақалоқ буфетчи билан бахти қаро директорга дуч келиб қолдим, мажлиснинг натижасини кутиб ўтиришган бўлса керак. Икковларининг орасидан ўта туриб, гўё қоқилиб кетгандек бўлдим-у, тирсагим билан директорнинг биқинига туртдим, бечоранинг кўзлари олайиб кетди.

— Эй, тўхта! — деди инграб.

— Шикоят дафтарининг иккови ҳам буфетчида, биттасига мактов, биттасига шикоят ёзилди,— шундай деб бақалоқнинг қорнига ҳам бир туртдим. Кейин рапорт бергани бораётган милиционерга ўхшаб, тап-туп қадам ташлаганча ташқарига чиқиб кетдим.

Етоқхонамга бордим-у, бари бир, юрагим сиқилиб ўтира олмадим. Бувижоним шафтоли қоқи сотиб, йиғиб юрган пулига мактабни битиришим муносабати билан костюм-шим олиб берган эди, ўшани кийдим-да, ташқарига чиқдим. Негадир овқат ҳам егим йўқ, кинога жўнадим. Қизик, бу ерда ҳам гашлигим таркамади. Ўзи мен жуда галатиман. Бир

хил пайтларда дунёга сизмай кетаман, тўхтамай юргим ёки ашула айтгим келаверади. Шаҳарда, ўзингиздан колар гап йўк, ашула айтиб бўлмайди. Қишлоқда бўлса, бошка гап, кафтингни оғзингга ликопча қилиб бир-икки бакириб юборсанг ғашлигинг тарқайди-кетади.

Уйқум келгунча кўчаларда тентираб юрдим. Зокирни эсладим. Фермада молбоқар бўлиб ишлаяпти у. Ишқилиб, далада ухлаб қолиб молларни йўқотиб қўймаса, деган фикр ўтди бошимдан. Миробиддинхўжа-чи, каранг-а, шу ҳам ишини ўнглаб кетди, политехника институтида ўқияпти.

Бир маҳал қоронғи кўчадан ўтиб бораётган эдим, жарлик томондан қиз боланинг: «Ёрдам, ёрдам беринг!» деган кичқириши эшитилгандек бўлди. Беихтиёр ўша томонга югурдим, лекин овоз қаердан чикди экан?

— Вой, войдод! — бу гал овоз чинорнинг орқасидан чиқди, тўрт ҳатлаб етиб бордим. Об-бў, номардлар-эй! Тўрт барзанги йигит нозиккина бир кизни ўртага олиб туришибди. Мана энди, мулла Ҳошим, ўзингни кўрсатишинг керак. Кўркма, чекинма! Бутун айбларингни ювадиган пайт келди. Ҳа, сенинг ҳам кимлигингни билиб қўйишсин. Сен порахўр эмас, балки жасоратли милиционерсан. Бугун сен дадажонингни ҳам ўчини оласан. Ўша камсуқум, камгап, ойингдан ҳаммиша гап эшитиб юрадиган даданг ҳам хурсанд бўлади. Дадил бўл:

— Нима гап? — дедим уларга яқинлашиб.

— Мана буларни каранг, — йиғлади киз.

— Қўйворинглар уни, — шундай деб кизнинг биллагидан тортмоқчи бўлган эдим, киз аксинча менинг қўлимдан тортиб даврага олиб кирди-да, ўзини бир чеккага олиб:

— Костюмни еч! — деб буюрди.

— Ие, ҳа! Ахир ўзинг додладинг-ку?!

Ғазабдан қалтираб кетдим. Билмадим, бу ғазабмиди, кўркувмиди, ҳар қалай қалтираб тиззаларим букилиб кетаётганини сездим.

— Додласам чопиб келаверасанми, лакма! Костюмни еч! — яна буюрди киз. Бундай атрофимга қарасам, тўрт барзанги ҳар биттаси ярим метрдан келадиган пичоқ ўқталиб, даврани қисиб келяпти. Демак, киз ўзларининг одами экан, найранг ишлатишган экан. Муштлашсаммикан? Наридан борса иккитасига кучим етади, қолгани-чи? Ҳаммасида яланғочланган пичоқ! Йўк, нима бўлганда ҳам муштлашман, осонликча таслим бўлмайман! Ўлдириб кетишса, яна яхши, анови тухматчилардан ҳам бир йўла қутулиб қўя қоламан... Костюмимни ечмоқчи бўлиб хиёл орқага ташландим-да, қаршимдаги барзангининг қорнига тепдим... Йўк,

бўлмади, ҳар қалай, беш киши беш киши экан-да! Ерга босиб, оғзимга кир латта тиқиб, ечинтириб кетишди, бир оёғимдаги пайпоғим қолибди, холос.

Ҳа, майли, бувижоним омон бўлса, шафтоли қоқи сотиб яна бир костюм олиб берар... Аммо обрў-чи! Шафтоли қоқи сотиб, пулига обрў олиб бўлмайди-ку!..

ЖИННИХОНАГА ТУШИБ ҚОЛДИМ

Ўрнимдан туриб чанг-чунгларимни қокдим-у, кетишимни ҳам, кетмасдигимни ҳам билмай серрайганимча туриб қолдим. «Етоқхонага қандай етиб олдим-а?» — деб ўйлардим. Юрагимни ваҳима боса бошлади. Битта турсикда шаҳар кўчаларида юриб бўлмайди. Эс-хушли одам шундай юрса ҳамма кулади, жинни юрса ҳамма ачинади. Одамларнинг кулгисига қолгандан кўра ўзимни жинниликка солиб, уларда ўзимга нисбатан раҳм-шафқат уйғотганим яхши эмасми. Еки додлаб ўтган-кетганларни ёрдамга чақирайми? Милиционер учун бу уят. Ўзинг милиционер бўла туриб, бировларга ёрдам бериш ўрнига шу ахволда таланиб ўтирсанг. Милициянинг шаънига иснод келтирасан. Борди-ю, паналаб чопиб қолсам-чи? Йўқ, унда ҳамма сени ўғри деб ўйлайди. Ушлаб, эрталабгача зах уйга қамаб қўйишлари ҳеч гап эмас. Яхшиси, ҳалиги йўлим йўл. Ўзимни жинниликка солиб кетавераман!

Ўрта кўчага тушиб, худди қизил майдондан тантанали парад билан ўтаётган аскар боладек оёқларимни кўтариб-кўтариб ташлаб, қўлларимни кулоғимгача силкитиб жадал кетавердим. Машиналар сигнал берса ҳам парво қилмайман, кўзларимни чирт юмиб олганман. Бир хил машиналар мени четлаб ўтишади. Шофёрлар:

— Қармисан! — деб қўяди баъзан. Бир хиллари:

— Бечора жинни бўп қопти! — деб ачинади. Учинчи бири бўлса:

— Бўш келма, йигитча! — деб қулиб қўяди.

Бир маҳал, орқамдан келган машина чўзиб-чўзиб кетма-кет сигнал берди-да, буферини шундоққина тақимимга қадаб тўхтатди. «Уваз» машинаси экан. Биқинидаги эшиги очилиб, икки милиционер кетма-кет тушиб келди. Бири ҳаддан ташқари новча, ориқ. Иккинчиси ҳаддан ташқари пана, семиз. Худди қизикчилик учун бирга юришганга ўхшайди.

— Йўл бўлсин, гражданин? — деб сўради новчаси.

— Қовун сайлига, — дедим орқамга қарамасликка ҳаракат қилиб.

— А?! — деди паканаси.

— Душман кўшинлари пароканда бўлиб кочмокда, олға! — деб йўлимда давом этдим.

— Тўхтаб! — новчаси билангидан ушлади.

— Тегманг, портлаб кетаман, бомбаман! — деб кўйдим.

Паканаси шеригининг этагидан тортиб «кип-қизил жиннику, нима киласан, кўйсанг-чи», деди. Новчаси: «Сенда ўзи раҳм-шафкат деган нарса борми, бечорани машина уриб кетса нима бўлади. Қара, ёшгина йигитча экан, худди менинг укамга ўхшайди... Эҳтимол дўхтири ахтариб юргандир», деди. Паканаси: «Хизматдан кечикияпмиз ахир», деди. Новчаси: «Йўк, мен бу шўрликни шундай ташлаб кетолмайман, виждоним йўл кўймайди», деб, оёғи ҳам узун эмасми, икки кадам ташлаб менга етиб олди.

— Ука, отингиз нима? — Шундай бир меҳрибон оҳангда сўрадики, Хошим деб юборишимга сал колди. Дарров ўзимни кўлга олдим-у, яна пала-партиш жавоб кайтара бошладим:

— Отим — Наполён!

— Яхши, яхши! Фамилиянгиз?

— Бонопарт.

— Яхши, яхши! Ана, танишиб ҳам олдик, шу кетишда жаноби олийлари қаёққа кетяптилар?

— Европани забт этгани.

— Офарин, офарин!

Йўк, ортик чидай олмадим. Ўзимни қанча жинниликка солиб алжисам, милиционер шунча раҳмдиллик кўрсатяпти. Оккўнгил одамни алдаш кўлимдан келмас экан. Юришдан тўхтаб новча милиционерга ўгирилдим. Кейин икковимизнинг ўртамизда мана бундай суҳбат бўлиб ўтди:

— Кечирасиз, ўрток сержант, мен жинни эмасман.

— Мен ҳам сизни жинни деяётганим йўк, гражданин.

— Унда сиздан бир илтимосим бор.

— Бажонидил.

— Агар малол келмаса, машинангизда мени ётоқхонамга элтиб кўйсангиз. Шу аҳволда юриш уят.

— Тўғри айтасиз. Жуда уят. Қани, машинага марҳамат.

Новча милиционер, негандир, машинага чиқинимга ёрдамлашиб ҳам юборди. Сўнгра ўртоғи иккови икки ёнимга жиперок ўтириб олишди.

— Қани хайда, — буйруқ берди пакана милиционер шофёрга.

— Қаёққа хайдай? — сўради шофёр.

— Рухий касаллар шифохонасига, — тушунтирди новча милиционер.

— Жиннихонагами?! — сапчиб ўрнимдан турмоқчи бўлган эдим, милиционерлар кучли қўллари билан пастга босишди, худди михлаб кўйилгандек, ўрнимдан кўзгалолмай қолдим.

— Ташвишланманг, ука,— меҳрибон, шу билан бирга юпатуви оҳангда деди новча милиционер,— ўз уйингизга эйтиб кўямиз. Хўш, уйлари қайси томонда?

— Милиционерлар ётоқхонасида тураман,— деб тушунтирмоқчи бўлдим.

— Яна бошланди... — Гапимни бўлиб деди пакана милиционер.

— Ишонмаяпсизлар-а? Очиғини айтсам, мен ҳам милицияда хизмат қиламан. Старший сержант Хошимжон Рўзиев бўламан.

— Эҳтимол полковникдирсиз? — кулиб деди пакана милиционер. Мен ҳам ҳазилга-ҳазил билан жавоб қайтардим:

— Чиндан ҳам яқинда полковник бўлмоқчиман.

Шундан сўнг жинни эмаслигимни исботлаш учун кўп ҳаракат қилдим. Бирга ишлайдиган милиция ходимлари, бошлиғим ўртоқ Отажоновнинг номини тилга олдим. Лекин, нима сабабдан кўчада битта турсикда кетаётганлигимни айтмадим. Кўрқок деган ном олишдан ор қилдим.

— Бугун чиққанмидингиз? — яна ҳалигидек юмшоқ бир оҳангда сўради новчаси.

— Қаёқдан?

— Шу касалхонадан-да.

— Мен, кечирасиз, соппа-соғман деяпман. Фақат...

— Нима фақат?

— Фақат ўғриларга учраб қолдим: коҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, гапнинг очиғи шу: улар мени ечинтириб-кетишди.

— Кўркманг. Мен даволовчи врачингизга ётиғи билан тушунтираман. Ахир сиз безорилик қилганингиз йўқ, тўполон кўтариб, бировларнинг ойнасини синдирганингиз йўқ. Шунчаки шаҳарни айлангани, томоша қилгани чиққансиз. Шундай эмасми?

— Аслида шундай эди, шаҳарни айлангани чикувдим

— Ана энди ўзингизга келдингиз, ука.

— Лекин мен жинни эмасман.

— Мен ҳам сизни жинни деяётганим йўқ. Соппа-соғсиз.

— Соғ бўлсам қўйворинглар, ахир!

— Бақирма! — жеркиб берди чап томонимда мудраб кетаётган пакана милиционер.

Иш расво бўлди. Ўзимга-ўзим қилдим. Уйи куйган ёлгончининг ўзгинаси бўлиб қолдим. Сиз ўқигансизми йўқми, лекин мен тўртинчи синфдагилигимда бир шеър ўқиган эдим

Сўзлари эсимда йўғ-у, лекин мазмуни тахминан мава бундай. Бир одам кўни-кўшнларининг ўзига бўлган садоқатини синаб кўрмоқчи бўлиб, уйига ўт тушмаган бўлса ҳам, «ўт тушди, ёрдам беринглар», деб додлабди. Кўни-кўшнлар тўпланиб келишса, ўт йўк. Нега додладинг, деб сўрашса, уй эгаси «ҳазиллашдим», дебди. Кўни-кўшнлар хафа бўлиб тарқалишибди. Эртасига ҳалиги одамнинг уйига чиндан ҳам ўт тушибди. Томга чиқиб шу додлармиш, шу додлармиш, қани энди биров ёрдамга келса. «Яна алдаяпти бизни», деб ҳеч ким лоқал уйдан ҳам чиқмабди. Ёлғончининг уйи куйиб кул бўлибди.

Мен ҳам ҳозир ўша ёлғончининг аҳволига тушиб қолдим. Ўзимни минг кўйга солмай, бари бир ишонишмайди энди. Хошимжон Рўзиев — жинни тамом-вассалом! Бўлар иш бўлди. Хўш, яна бир-икки соат жинни бўлсак нима бўпти дедим-да, яна ҳар хил қилиқлар кўрсата бошладим. Мақсадим уларни гафлатда қолдириб, дарвоза олдида машинадан тушаётганда қўлларидан чиқиб кочиш.

— Ўйинга тушиб берайми? — деб сўрадим.

— Йе, ҳали ўйинга тушишни ҳам биласизми?

— Андижон полкасини қийиб юбораман.

— Ҳозирча қўя туринг. Кейин ўзимиз алоҳида келамиз.

Мана, уйингизга ҳам келиб қолдик.

Машина дарвоза олдида тўхтади. Дарвозанинг тепасига катта-катта ҳарфлар билан: «Шаҳар руҳий касаллар шифохонаси» деб ёзиб, икки томонига лампочка осиб ёритиб ҳам кўйишибди. Дарвозанинг қанотлари овозсиз очилиб, машина ичкари кирди.

Новча милиционер анча маҳал йўк бўлиб кетди. Ниҳоят, пастаккина уйдан оқ халат кийган бир аёл билан чиқиб келишди. Машинадан туширишаётганда:

— Вой оёғим! — деб кичқирдим.

— Нима бўлди?

— Босиб олдингиз? — пакана милиционер беихтиёр ерга энгашди. Бир силтаниб кўлидан чиқдим-у, ўзимни қоронғиликка урдим. Бир соат чамаси беркинмачок ўйнадик. Қасалхонанинг ичи бир гектарча келадиган боғ экан, дарахтзор орасида роса қувлашдик. Учовларига-ку, туткич бермасдим-а, аммо кўпчилик бўлиб кетишди-да. Яна иккита врач, иккита қоровул, бешта ўзимга ўхшаган жинни қўшилди. Айниқса, жинниларнинг биттаси — мен билан тенгқури худди този итдек чопоғон экан. Чопганда ҳам улоқни ёппа қилган чавандоздек «Хе-хе-хее!» деб қийкириб чопади денг. Ана шунисидан ҳеч қутулолмай, охири қўлга тушдим. Икки кўлимни орқамга қайириб, қабулхонага олиб киришди. Тўрт

киши қўл-оёғимдан босиб турди. Катта синглим Ойша-хондек келадиган, икки бети таранг олмадек қип-қизил бир кизча юшоқ жойимга укол қилганди, бутун вужудим жириллашиб кетди-ю, тўсатдан ўхлаб қолдим.

ҚАНОТЛИ ОДАМЛАР

Эртасига уйғондимми, индинисига уйғондимми, эҳтимол бир ҳафтадан сўнг уйғонгандирман, бунисини аниқ айтолмайман-у, ҳар қалай, тонг палласида уйғондим, йиғи-сиги, додвой, шовқин-сурондан уйғониб кетдим. Уйғондим-у, дастлаб қаерда ётганимни билиб олиш мақсадида атрофимга назар ташладим: хонани худди тонг гира-ширасига ўхшаб кетадиган кўкимтир нур ёритиб турибди. Меники билан тўрт каравот бор, шерикларим ухлаб ётишибди. Бир киши хона ўртасида осмонга тикилганча қотиб қолибди. Хонанинг деворларига чиройли суратлар солинган, биттасида денгиз соҳили тасвирланган. Денгиз суви тўлқинланиб кирғоққа уряпти. Қирғоқ бўйида ям-яшил арчалар гуркираб ўсиб турибди, кўм-кўк осмонда қушлар чарх уриб учади... Бошқа бир расмда икки тоғ орасидаги кенг водий тасвирланган, йўк, водий эмас, поёнсиз лозазор! Лолалар қийғос очилган, тоғ ортидан эндигина кўтарилиб келаётган қуёш лолаларга қизил нур тўқияпти, бутун водий алвон нур ичида, ял-ял ёнаётгандек. Ўн-ўн бир ёшлардаги бир кизча лола териб юрибди. Негадир шу пайтда юрагимга шодлик, қувонч тўлгандек бўлди. Ўша кизчага ўхшаб лозазор оралаб чопқиллаб кетгим келиб қолди. «Бу ер ўзи жиннихонами ёки курортми?» деган фикр ўтди бошимдан.

Ҳалиги одам хона ўртасида ҳамон қотиб турибди, назаримда хуррак ҳам отаётганга ўхшайди.

Ташқарида шовқин-сурон яна кучайди. Оппоқ чойшабга ўралиб ўша ёққа ошиқдим. Катта чинор дарахти остида беш-олти киши чўзилиб ётибди, чинорнинг баланд-паст шохларида ҳам тўрт-беш киши — бирови кўйлагидан, бирови иштонидан осилиб қолган. Дўхтирлар ҳар томонга югурган, ҳамширалар шошган, кимдир чинорга нарвон тираяпти.

— Вой, сиз уйғондингизми? — деди орқамдан кимдир: ўгирилиб қарадим, — менга укол қилган ҳамшира киз кулиб турибди.

- Уйғондим, — дедим мен ҳам кулишга ҳаракат қилиб.
- Ўзингизни яхши сезяпсизми?
- Отдекман. Кўп ухладимми?
- Икки сутка, холос.

— Роса маза килибман-да... Бу ерда нима бўляпти ўзи?

— Сўраманг, фожиа юз берди,— йиғламсираб деди қиз.— Юринг, палатага кирамиз. Катта дўхтирлар кўрса икковимизни ҳам уришиб беришади.

— Йўк, аввал билайлик, нима бўляпти ўзи?

— Ўзим ҳам билмайман ҳали, қани, юринг тезроқ.

Бу воқеанинг тафсилотини эртасига билдим. Мен ётган палатадан тўрт хона нарида ўн кишилик яна бир палата бор экан, режими бизниқига қараганда каттиқроқ экан. У ердаги кишиларнинг бир хиллари икки йил, бир хиллари уч йилдан буён шу ерда даволанишар экан. Охири қочиб кетмоқчи бўлишибди. Толиб ака деган одам қочиш режасини пухталаб тузиб чиқибди. Қанот чиқариб учиб кетамиз, тўппа-тўғри ойга бориб кўниб, у ерда магазин очиб, фақат тешиккулча билан савдо қиламиз, дебди. Ҳар ким ўзига ок чойшабдан қанот, адёлдан қирқиб узун-қиска дум ясабди. Ётиш олдидан Толиб ака тайёргарликни текшириб, осмонда ёруғ юлдуз кўриниши билан, уни мўлжалга олиб парвоз қиламиз, деб тайинлабди. Навбатчи врач ухлагач, шарпасиз дарахтга чиқиб, ёруғ юлдуз кўринишини пойлаб ўтиришибди. Ниҳоят юлдуз ҳам кўринибди.

— Парвоз! — деб қичкириб команда берибди Толиб ака.

Ёттибаси шалолаб ерга тушибди, учтаси дарахт шоҳига илиниб қолибди. Хайриятки, чинор ости, водопроводнинг суви тошиб, уч-тўрт кундан буён лой бўлиб ётган экан, ҳеч бири ўлмабди.

Ҳали нима деётган эдим, ҳа, ҳамшира палатага кириб деб кистади, деётган эдим, шекилли. Шундай қилиб, ҳамшира мени палатага қайтариб олиб кириб кетди. Хонага киратганимизда қулоғимга пичирлаб:

— Бу одам тикка туриб ухлайди,— деб кўйди.

— Нега? — дедим мен ҳам шивирлаб.

— Ётса оғзига илон кириб кетармиш... Қорнингиз ҳам очгандир?

— Очганда кандок.

— Менда озгина патир бор, ейсизми?

— Агар бир пиёла чой ҳам бўлса...— дедим тортиниброқ.

Қиз ҳозир деди-ю, чиқиб кетди. Хиёл ўтмай менга кийим-бош келтирди-да, «кийиниб, орқамдан юринг», деб буюрди. Ҳамширалар хонасига ўтдик. Нон, бошбармоқдан сал каттароқ термосда чой келтирди. Битта кичикроқ пиёлачадек келадиган апельсин билан иккита куртлаб қолган шоколад ҳам узатди. Ўзиям очқаб қолган эканман, кўз юмиб

очгунча берганларини тушириб бўлдим. Қиз нарирокда зимдан мени кузатиб ўтирарди. Мен бирпас гаплашмоқчи эдим, ammo у кўнмай, ҳали турадиган вақтингиз бўлгани йўқ, ўрнингизга кириб ётинг, деб илтимос қилди.

Ўрнимга кириб ётдим. Ҳалиги одам ҳамон ҳайкалдек қотиб турибди, оёғи толмадимикан? Бечорага жуда қийин экан, борди-ю, йиқилиб тушса унда нима бўлади?..

Ухлаб қолибман. Тушимга аввал Зокир кирди. Ҳўкиз миниб мол боқиб юрган эмиш. Ҳўкизнинг усти шунақанги кенг эмишки, мен бир чеккасига сартарошхона курмоқчи эмишман. Кейин Миробиддинхўжани ҳам кўрдим. Бошига ўттиз челақ сув кетадиган хум кийиб олибди. Нега бундай қилдинг десам, болалар бошимга уравериш роса қийнаб юборишди, хум кийсам уришолмайди дейди. Ойижонимни ҳам кўрибман. У мени роса кутибди-да, охири, мен бора-вермагач, шу мен ётган касалхонага врач бўлиб ишга кирибди, сочларимни силармиш, оёқларимни уқалармиш...

— Ойи, ойижоним! — деб бақириб юбордим.

Ўзимнинг овозимдан ўзим уйғониб кетдим. Йўқ, тушим эмас экан, ўнгим. Оёқ томонимда елкасига оқ халат ташлаб, бошига чучвара нусха халта кийиб олган, афт-ангори ойижонимга жуда, жуда ҳам ўхшаб кетадиган бир аёл ўтирибди.

— Ойижон! — дедим уни кучоқлаб олмоқчи бўлиб талпиниб. Аёл сапчиб ўрнидан туриб кетди. Йўқ, ойим эмасга ўхшайди. Ойим бўлганда бўёққа қилиб қочмаган бўларди.

— Уйғондингизми, янги меҳмон? — эшик олдида турганча кўрка-писа сўради аёл.

Мен анграйиб қолдим.

— Кириб ювининг, нонушта маҳали бўлиб қолди, — деди яна аёл.

Кейин билсам бу аёл — менинг даволовчи врачим Фотима Салоҳиддиновна экан, нонуштадан сўнг кабинетига кирганимда билдим. Она деб янглишмаган эканман, негаки онамдан ҳам меҳрибонроқ муомала қилди у. Бир соат чамаси гаплашиб ўтирдик. Бошқа дўхтирларга ўхшаб касаллик варақасига бўлар-бўлмас нарсаларни ёзиб, савол устига савол ёғдириб, бошимни ҳам қотириб ўтирмади. Қаерлик эканлигим, оиламизда кимлар борлиги, ойим билан дадажоним қанақа касал билан оғриганлиги, кўпроқ нимадан кўрққаним, нимани яхши кўришим — тамом, вассалом. Охирида анализ учун кўрсаткич бармоғимдан уч томчи қон, озгина тупук олиб, миямни суратга туширди.

— Лекин, опагон, мени тезроқ чиқазиб юборинг. Кўриб турибсиз-ку, соппа-соғман! — деб ёлвордим.

— Мен ҳам шу фикрдаман. Сизда ҳеч қандай касаллик йўққа ўхшайди,— кўнглимни кўтарди Фотима Салоҳиддиновна.— Бугун-эрта чиқариб юбораман.

Палатага қайтиб кириб, хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, ажойиб бир воқеанинг гувоҳи бўлдим — ҳамхоналарим концерт кўйишмоқда эди. Кечаси тикка туриб ухлайдиган амаки, асли чилдирмачи бўлганми дейман, бошидаги марғилон нусха дўпписини қўлига олиб, «Воҳай, бола»га уриб турибди. Эшик тағйдаги каравотда ухлайдиган қари амаки қўлларини қисирлатиб, елкаларини учириб, муқомлар қилиб ўйинга тушяпти. Бир кўзи сал қисикрок, ўттизлар атрофидаги йигит алюмин қошиқ билан каравотнинг поясига уриб, бақириб ашула айтяпти:

Магазинчига қиз берманг, воҳай бола!
Растрати бор экан, воҳай бола!

Очигини айтсам, уч-тўрт кундан буён дили сиёҳлик устига дили сиёҳлик бўлавериб, юрагим қон бўлиб кетган эди, беихтиёр ўйинга қўшилиб кетдим. Полларни дўпиллатиб, ўйинни энди авжга чиқармоқчи бўлиб турган эдим, кечаси тикка туриб ухлайдиган амаки:

— Қоч, илон келди! — деб бақириб юборди-да, бир сакраб коридорга чиқиб кетди. Қари амаки каравотга ётиб, бошини адёл билан ўраб олди. Кўзи қисик йигит ўтирган ўрнида бир нуктага тикилиб, худди сеҳрлангандек қотиб қолди. Шу кўйи ярим соатча ўтиргач, ниҳоят менга юзланиб:

- Отинг нима? — деб сўради.
- Ҳошимжон.
- Кўринишингдан касал эмасга ўхшайсан.
- Тўғри, касалим йўқ.
- Унда нега ётдинг?
- Янглишиб олиб келишди.
- Олма ейсанми?
- Майли.

Йигит иккита олма олиб менинг каравотимга ташлади-да, энгашиб қулоғимга шивирлай бошлади:

- Сенга ишонсам бўладими?
- Бўлади.
- Сотқинлик қилмайсанми?
- Йўқ.
- Қулоқ сол бўлмаса, — йигит гапимизни ҳеч ким эшитмаяптимиқан дегандек, атрофга бир назар ташлаб олди.— Мана шу касалхонани менинг отам қурган. Уйлардан бири-

нинг шипига, панернинг остига бир халта олтин беркитган. Улаётганда бу сирни менга айтиб кетган эди. Ана шу олтинни олиш учун ётибман бу ерда.

— Шу уйдалигини қаердан биласиз?

— Бошқаларини қараб кўрдим.

— Топилмадимми?

— Йўк.

— Демак, шу уйда экан-да?

— Шу уйда.

— Олтинни топсангиз нима қиласиз?

— Сотқинлик қилмайсанми?

— Йўк, дедим-ку.

— Икковимиз қочиб Афғонистонга ўтиб кетамиз.

— У ерда нима қиламиз?

— Енгил машина ишлаб чиқарадиган завод курамиз.

— Йўк, мен боролмайман,— дедим узил-кесил қилиб.

— Борасан.

— Бормайман!

— Хали шунақами!!!

Йигит шартта ўрнидан туриб, ёкамга ёпишиб, маҳкам сика бошлади. Нафасим чикмай хириллаб қолдим. Жон аччиғида бир силкинган эдим, ёкам йиртилиб, бир парча латта йигитнинг қўлида қолди. Яна ҳезланиб келаётган эди, юрагини мўлжаллаб қалла урдим, шилқ этиб каравотига йиқилди. Ётган жойида хонани бошига кўтариб қулиб юборди.

— Ҳазиллашган эдим, жинни.

— Ўзинг жинни экансан.

— Лекин, Хошим, мени сотмайсан-а.

— Сотмайман.

— Олтинни олишга ёрдамлашасанми?

— Ёрдамлашаман.

— Олма ейсанми?

— Олманг бошингдан қолсин! — деб халатимни елкамга солдим-да, коридорга чиқиб кетдим.

Аммо сариқ олтин жинниси ниятига етолмади. Кечкурун область милициясининг жиноят-қидирув бўлимидан иккита хушбичимгина лейтенант келиб, уни кийинтириб, олиб чиқиб кетишди. Ун минутлардан сўнг эшик ёнидаги каравотда ётадиган қари амаки ҳам мен билан қўл бериб хайрлашиб, жўнаб кетди.

Мен кечаси билан ўйлаб ўйимга етолмадим. Кўзи қисик йигитни милиционерлар нега олиб кетишди, нега анови амаки ҳам тўсатдан йўк бўлиб қолди, шу ҳақда роса ўйладим-у, лекин, бари бир, жавоб топа олмадим. Бу савол-

ларга эртасига ҳамшира қиз Фаридадан жавоб олдим. Фарида негадир менга уйларидан овқат олиб келибди.

— Ие, нега бундай қилдингиз? — деб сўрадим ўзимни жиндек нокулай сезиб.

— Ўзим, шундай... — деди киз ерга қараб.

— Чучварани яхши кўришимни қаёқдан биласиз?

— Вой, ростдан ҳам чучварани яхши кўрасизми?

— Жон-дилим чучвара. Ойим чучвара киладиган куни эрталабдан ашула бошлайман.

— Менинг дадам ҳам чучварани яхши кўрадилар.

— Бўлмаса қайнатам ҳам ўзимга ўхшар экан-да! — деб хонани бошимга кўтариб хузур қилиб кулдим.

Фарида кулмай:

— Сиз шу ерликмисиз? — деб сўради.

— Йўқ. Фаргона томонданман.

— Бу ерда ўқийсизми?

— Милицияда ишлайман.

— Палатанглар ўзи милиционерлар палатаси бўлиб копти.

— Нега ундай дейсиз?

— Анави эшикнинг ёнидаги каравотда ётадиган Ориф ака ҳам милиционер экан, — шундай деб Фарида менга ҳамма гапни айтиб берди.

Бир кўзи қисқ йигитнинг оти Олим бўлиб, ўзи машхур жинойтчи, ашаддий товламачи экан. Уч бор камалиб, ҳар гал қамокдан чиққанда меҳнат дафтарчасини янгилаб, худди камалмагандек иш бошлайверар экан. Охири у райондаги каттакон вино заводида омборчи бўлиб олибди-ю, шайкалари билан бирлашиб, вино дейсизми, спирту ароқлар дейсизми, ҳаммасини ташқарига пуллайверибди. Жуда уста бўлгани учун бетайинроқ бир врач билан тил топишиб, ўзини руҳий хаста сифатида унга кўрсатиб борибди. Қасаллик тарихига, фалон йилдан буён шу касал билан оғрийди, деб қайд қилдириб қўйибди. Омборда ўғирланган ичимликнинг қиммати саксон минг сўмга етганда ҳалиги врачнинг ёрдами билан шу касалхонага жойлашибди. Бу найрангдан милиция хабардор экан. Ёйлай чиндан ҳам руҳий касалга чалинганми, чалинган эмасми, у кимлар билан муомалада бўлади, шериклари қанақа одамлар ўзи, ана шуларни аниқлаш учун область милиция бошқармасининг ходими Ориф ака Асомов ҳам ўзини руҳий касал қилиб кўрсатиб, шу касалхонага жойлашибди ва олти ой давомида ҳалиги кўзи ёйлай жинойтчини роса ўрганишибди, шерикларини аниқлабди. Бир кўзи ёйлайнинг олтин ҳақидаги гаплари шунчаки бир алдов экан.

— Буни кимдан эшитдингиз? — шошилиб сўрадим Фаридадан.

— Фотима Салоҳиддиновна айтдилар, — шундай деб Фариди у ёк-бу ёғига қараб олди. — Сизни ҳам шунақанги бир иш билан келганга ўхшайди деяптилар.

— Эҳтимол... — деб кўйдим мен ҳам мужмалрок қилиб.

— Милиционерлар шунақанги иродали бўлишар экан-а! Бечора Ориф ака жиннилиги тўғрисида шубҳа туғдирмаслик учун, мен отман, деб олти ой давомида хонама-хона тўрт оёклаб чопиб юрдилар, баъзан кечалари кишнаб, ер тепиниб, ҳаммани уйғотиб юборадилар... Сизнинг ҳам шу нақанги иродали бўлишингизни истардим.

— Бунинг учун ҳар куни бир тоғора чучвара еб туриш керак! — деб ҳазиллашдим Фаридага. Лекин унинг жавобини эшитолмадим. Нега десангиз, худди шу пайтда палатага Фотима Салоҳиддиновна кириб келди, кўлида тугун. «Ўрток Рўзиев, кийиниб бош врачнинг хонасига кирар экансиз» деди-ю, яна орқасига қайтиб чиқиб кетди у.

Шошилиб тугунни ечдим, кизик! Янги костюм-шим, янги кўйлак, янги туфли, янги ботинка, янги дўппи, янги майка, янги пайпоқ — ҳаммаси янги.

— Вой, Хошим ака, тинчликми? — хайрон бўлиб сўради Фариди.

— Сиз ҳам тез кийининг, ҳозир ЗАГСга борамиз, — дедим жўрттага ковоғимни солиб.

— Ҳазилингиз курсин! — Фариди уялди шекилли, чопкиллаб ташқарига чиқиб кетди.

Апил-тапил кийиниб, бош врачнинг кабинетига югурдим. Хойнаҳой ё ойим, ё бувижоним келган. Бечора бувижоним-эй! Мехрибон ойинжоним, бекорга тушимга кирмаган экансиз, ҳозир бориб бағрингизга отиламан, юзингиздан, кўзларингиздан ўпаман, тўйиб-тўйиб хидлайман; хидингизни яхши кўраман!

Бош врачнинг хонасига кириб, тўсатдан ўти ўчган мотордек такка тўхтадим. Қайноқ бир ҳаяжон вужудимга ёйилди-ю, томирларим ловиллаб ёниб кетгандек бўлди. Юрагим уриб кетди, томоғимга нимадир тикилиб, кўзимга ёш келди. Йиғлаб юбордим. Қаршимда қулочини кенг ёзиб, кулимсираганча Салимжон ака Отажонов турарди!

— Йиғлама, тентак! — деди у мен томон юриб, — ке бир ачомлашайлик. Ў, баракалла! Энди Суръат аканг билан кўриш. У сендан кечирим сўрагани келди. Бориб айтмаганида, мен сени қочиб кетдига чиқариб юраверар эканман.

Ўзимга келиб қарасам, бош врачнинг шундоққина ёнгинасида илжайганча тунов кунги новча милиционер ўтириб-

ди. Кўришиб хол-аҳвол сўрашдик, биргалашиб кулишдик. Бир пиёладан иссиқ-иссиқ кўк чой ҳам ичдик.

Ниҳоят, Суръат ака ўрнидан турди:

— Кетдикми?

Юрагим шув этиб кетди:

— Қаёққа?!

— Европани забт этгани! — деди кулиб Суръат ака. Мен ҳам ўрнимдан турдим:

— Йўқ, мен энди бормайман!

— Нега? — кулимсиради Суръат ака.

— Жиннихонани забт этганим ҳам етар!

Яна кулишдик.

МЕҲМОНГА БОРДИМ

Шундай қилиб, мана, ўзингиз ҳам кўриб турибсизки, ишларим яна юришди-кетди. Омадимни каранги, Суръат ака виждонли ва мен таърифни ҳеч келтира олмайдиган даражада раҳмдил бир киши экан. Мени жиннихонага элтиб кўйгач, эҳтимол, чиндан ҳам ўғри талагандир, эҳтимол чиндан ҳам милиция хизматчисидир деб ўйлаб, роса уч кун ўзи билан ўзи мунозара қилибди. Ва, ниҳоят, бугун эрта-лаб менинг бошлигим ҳузурига кириб: «Шундай-шундай йигит сизда ишлайдимиз», деб сўрабди.

— Ишлайди, — деган жавоб бўлибди.

— Ўзи соғмиди? — деб сўрабди яна.

— Соғликка-ю, соғ эди-я, тинчликми? — деган жавоб бўлибди яна. Э, боринги, ишим ўз-ўзидан ўнгланиб кетибди-да.

Осма кўприк олдига етганимизда Суръат ака, ўғлимни боғчадан олмоқчиман, деб машинадан тушиб қолди.

— Ўрток Рўзиев, яна бир марта узр сўрайман, — деди у кўлимни сиқиб хайрлашаркан.

— Мен эса сизга яна бир марта раҳмат айтаман, — деди Салимжон ака менинг ўрнимга жавоб қайтариб. — Сиз чинакам милиционер экансиз!

Салимжон ака билан анча маҳалгача жим кетдик. «Волга» машиналарни қувиб ўтиб, силлик йўлдан учиб бор-япти. «Ростдан ҳам ўғриларга учраб қоядингми?» — худди ўзи билан ўзи гаплашгандек оҳангда сўради бошлигим.

— Учраб қолдим.

— Ечин деса ечинавердингми?

— Йўқ, аввал муштлашдим.

— Муштлашиб яхши иш қилибсан. Ҳақиқий милиционер осонликча таслим бўлмайди.

— Улар беш киши эди-да.

— Беш киши дедингми? — хушёр тортиб қайта сўради бошлигим. — Ораларида аёл киши ҳам бормиди?

— Уша аёлни кутқараман деб шу балоларга қолдим-да.

— Шу хафта ичида сен билан икки кишини талашди. Улар ҳар қалай бизнинг шаҳардан эмас — гастролга келишганга ўхшайди... Ҳа, майли қўлга тушиб қолишар. Шофёр бола, тўппа-тўғри бизникига ҳайдайвер.

Салимжон ака бошқа гапирмади, ўриндиқнинг орка суянчиғига бошини қўйиб, кўзларини юмиб олди. Ким билади, нималар ҳақида ўйлаб кетдийкин? Ҳалиги ўғриларни ушлаш режасини туза бошладими ёки мен билмаган бошқа нарсалар хусусида ўйлаётими, билиб бўлмасди.

Машина шағал тўкилган торгина кўчага бурилиб, кўрмисизгина, ранги ўчган кўк дарвоза олдида силқиниб тўхтади. Бошлигим қўзини очиб, қани туш, деди менга. Сўнг шофёрга, эрталаб соат еттида келгин, яна ухлаб қолдим деб баҳона қилсанг талонингни тешиб бераман, деб ҳазил қилди.

Кўнғироқ тугмасини галма-гал олиб узоқ босдик. Ниҳоят дарвозанинг бир табақаси очилиб, 45 ёшлардаги, оқ лўппи юзли бир аёл кўринди. «Сигир соғиб ўтирувдим, эшитмабман», деди-да, салом бериб, кўришиш учун елкамга икки қўлини баравар ташлади.

Ичкари кирдик. Саккиз сўтихча келадиган ҳовли, ҳовлида бир туп ҳам дарахт кўринмайди. Аммо икки минг десамку, лоф бўлиб кетар, ҳар қалай бир ярим минг туп келадиган ранг-баранг атиргуллар гуркираб ўсиб ётибди.

— Полковник ўрток Отажоновнинг кулбаи олий мақоми шу бўлади, — деди Салимжон ака қулиб.

— Лекин, гулларни роса хиллабсиз!

— Юр, аввал ечиниб чиқайлик, гул ҳақида бафуржа гаплашамиз.

Шу пайт қўшни ҳовлидан ўртадаги кичкинагина эшикчани шарақлатиб очиб, бир-бирини итаришиб, бир йўла беш бола югуриб чиқди. Қаттаси, етти ёшлардаги малла соч бола олдинда, энг кичиги, икки ёшлардаги, худди елим кўғирчокка ўхшаб кетадиган қизча орқада чолиб келарди. Полковник ҳаммаларини галма-гал ачомлаб, шоколад улашиб чиқди.

— Баҳром, сен нега келмаяпсан? — деб чақирди сўнгра.

Гулзорнинг орасидан ёш боланинг овози эшитилди.

— Менинг иштоним йўқ-ку.

— Сен ҳеч иштонга ёлчимадинг-да, — кулди Салимжон ака. — Аввалги қуни шим олиб берувдим-ку?

— Унингизни ҳўл қилиб қўйдим.

Салимжон ака унга ҳам битта шоколад бериб юборди.

— Қўшнимизнинг болалари,— деб тушунтирди Салимжон ака менга.— Бечоранинг ўн битта боласи бор. Ўзи магазинчи, аммо жуда ҳалол, пок йигит! Бошқалар бирикки йил магазинда ишласа, данғиллама участка қурган, машина олган, босар-тусарини билмай қолади. Бу бўлса, йигирма йилдан буён магазинда-ю, болаларига иштон олиб беролмайди!

Полковник ўртоқ Отажоновнинг қулбаи олий макоми тўрт хонали уй ва бир ойнаванд равондан иборат. Ўн метрча келадиган, трамвайнинг вагонига ўхшаш равоннинг кунга бетгай томонига ҳам ҳар хил тувакларда гуллар қўйилибди. «Гул жинниси экан» деб ўйладим ичимда. Лекин, менга ўхшаб болаларни ҳам яхши кўрар экан, деган фикр ҳам ўтди бошимдан. Бувижоним, болажон одамнинг юраги тоза бўлади, шунақа кишини учратсанг этагидан маҳкам ушла, дер эди. «Этагидан маҳкам ушлайман», деб ўйладим яна.

Салимжон ака ичкаридан ола-була шалвор кийиб, худди Африка ўрмонларида яшайдиган зебра киёфасига кириб чиқди-ю:

— Бошлиғим нега мени уйга олиб келди, деб ўйлаётгандирсан? — деб сўради.

— Тўғри, худди шундай деб ўйлаб турувдим,— дедим шошилиб.

— Ёлғиз тураман. Сўкка бошман. Уй олғунингча мен билан тура тур. Сенга ўхшаган ўғлим, жуда меҳрибон хотиним бор эди... Юр, уларни сенга кўрсатаман.

Ичкари уйда, ялтироқ стол-стуллар, ялтироқ шкафлар, ранг-баранг вазалар қўйилган хонада икки сурат ёнмаён осиглик турарди.

— Келинойинг,— деди Салимжон ака овози калтираб,— кара, худди ўлмагандек! Нега кечга қолдингиз, қорнингиз ҳам очгандир, деб сўраётгандек. Буниси ўғлим — Каримжон! Ҳозир камокда.

Бошлиғимнинг кўзларида милтиллаб ёш томчилари кўринди, овози бўғилиб гапиролмай қолди. Шошилиб ташқарига юрди. Мен ҳам орқасидан эргашдим.

Токқайчи билан гулларнинг энг чиройли очилганларидан қирқиб катталиги нон қутичадек келадиган дастали саватни тўлдирди-ю, индамасдан кўчага чиқиб кетди. Ҳалиги оқ лўппи юзли аёл катта қора патнисда ҳар хил канд, тандирдан янгигина узилган нон, буғи кўтарилиб турган чой олиб чиқиб, равонга қўйди-да:

— Ичиб ўтиринг, тортинманг. Салимжон акам қаб-ристонга кетдилар чоғимда. Ораси яқин... Бечорага жуда жабр бўлди-да, ҳар куни боради...— деб яна изига қайтди.

Хотини нега ўлди? Хўш, у-ку қариб қолган бўлса, ўз ажал билан ўлгандир, ўғли-чи, нега қамалди экан? Тавба, милиция полковнигининг ўғли ҳам қамаладими? Бутун ша-харда уни танимайдиган милиционер йўқ, ҳамма уни устоз деб чақиради. Ҳаммалари бирлашиб, ўғлини қамокдан чи-қариб юборишса бўлмайдими?.. Ўғлини қамаган одам мени ҳам қамаши ҳеч гап эмас-ку! Анави ошхонанинг бахти қаро директори ёзган шикоят тасдиқланиб қолган бўлса-я.

— Ҳошимжон, зерикиб қолмадингми? — деган овоз эши-тилди ҳовлидан. Салимжон ака қайтиб келибди, ҳалиги гамгинлигидан асар йўқ, юз-кўзи чарақлаб кулиб турибди. Йўл-йўлакай магазинга ҳам кириб чиққанга ўхшайди — са-ват тўла майда-чуйда.

— Палов қилишни биласанми?

— Биламан.

— Ечин бўлмаса. Бир қўлбола ош дамлайлик.

Икковлашиб ошга уннаб кетдик. Зирвакни пиширгач, бошлиғим, тарелкада озгина гўштдан олиб кел, деб буюрди. Ўзи ҳалиги саватчадан битта коньяк чиқарди.

— Ичасанми?

— Йўқ, оғзимга ҳам олган эмасман.

— Яхши қиласан, оғзингга олма бу захарни! Мен ҳам эллик ёшимгача оғзимга олмадим. Кейин тантанали кунлар-да дилхушлик учун унча-мунча татиб кўрадиган бўлдим... Хўп майли, ўлим бўлмасин! Бай-бай-бай, бунча бадхўр-а, бу! Шунини пулга олиб ичамиз-а... Раҳматли келиноингнинг менга қилган яхшиликларидан биттаси шу бўлдики, мени ичкиликдан сақлади. Мана энди, мени етимча қилиб ташлаб кетди. Гўринг тўла нур бўлгур, ажойиб аёл эди!.. Ке, тагин бир ичай, буниси сен учун, милицияда униб-ўсишинг, пол-ковник бўлишинг учун ичман.

— Келиноининг вафот этганларига анча бўлди-ми?

— Бир йилча бўлди, ўғлим.

— Қарим акам нега қамалдилар?

— Айтаман, ҳаммасини айтаман. Айтсам дардим енгил-лашади. Об-бў, Ҳошимжон-эй, нечага кирдинг?

— Ўн саккизга.

— Қарим йигирмага кирди ҳозир. Ўзимга ўхшаган паҳ-лавон, забардаст йигит бўлувди. Елкалари кенг, кўкраги ирғиб чиққан, хипча бел... бор, қозоннинг ўтини тортиб кўй. Баракалла! Ичасанми?

— Йўқ.

— Ичма бу захарни! Мен ҳам, ҳали айтдим-ку, элик ёшимгача яқинига йўламадим... Қаримни ўзим қамадим. Келинойинг уни деб ўлиб кетди. Демак, у бечоранинг ўлимига ҳам мен сабабчи бўлдим. Фариштадек беозор аёл эди-я! Табиатимдаги юмшоклик, раҳмдиллик ўшандан юккан. Қаттиққўллим, назаримда отамдан юкканга ўхшайди... Бечора, ёш кетди! У мени одам қилувди, бузилишдан, адолатсиз бўлишдан сақлаб, ўттиз йил тарбиялади! Мен энди одам бўлдим деганимда у мени ташлаб кетди... Майли, сенга гапириб бераман, ҳаммасини гапириб бераман. Гапирсам энгил тортаман.

ПОЛКОВНИК ЎЗ ЎҒЛИНИ НЕГА ҚАМАДИ?

— У пайтларда тоғли районда яшардик, тергов бўлимида ишлардим. Район марказидаги пилла қабул қиладиган бир пунктда катта жиноятлар бўлаётганини сезиб қолдик. Уни фош қилишни менга топширишди, сездирмасдан иш олиб бориш керак эди. Кўп овора бўлдим. Ниҳоят, бир кун жиноятчиларнинг изига ҳам тушдим. Шаҳардаги шойи тўқийдиган кичкина артеллар билан алоқалари бор экан. Артеллар, ўз навбатида, магазинлар билан муомалада бўлиб, яширинча тўқилган атласларни ўша магазинларга чиқариб пуллашар экан. Йигирмага яқин одам қамалиши керак эди. Мен милиция хизматида кирганимдан буён бунақанги катта жиноятни очишга ҳеч қўл урмаган эдим, илҳом билан жуда берилиб ишлардим. Бир кун почтадан хат келиб қолди. «Салим, бизни тинч қўй, бўлмаса авлодинг билан кириб юборамиз. Ахир, ҳаммамизни қамай олмайсан-ку!» деб ёзилибди унда. Бошлиғимиз Макаров деган чол эди, уни Макар бува деб чакирардик... Қозоннинг ўтини ўчириб қўйганмисан?

— Ўчириб қўйганман.

— Хатни Макар бувага кўрсатдим. Ўқиб, кўзларини юмганча, бармоқлари билан столни чертиб, узоқ мулоҳаза қилди:

— Қўрқяпсанми? — деди ниҳоят кўзини очиб.

— Қўрқяпман,— дедим очик иқрор бўлиб.

— Қўрқма, сен билан мени бутун халқ, қудратли ҳукумат ҳимоя қилиб турибди,— деб Макар бува кўнглимни тинчитган бўлди.

Ўша кечаси шаҳар милициясидан ёрдам чакириб, жиноятчиларнинг ҳаммасини қўлга олдик. Энди мени ишим асосан тугаган эди. Терговни область милициясига ўтказдик. Келинойинг ўша пайтларда ҳам ҳамшира бўлиб ишлар,

уйимиз медпунктнинг шундоққина биқинида эди. Иккита кизимиз бор эди. Бири учда, иккинчиси — бешда, бирам чиройли, бирам дўмбоқ эдики, тилларининг бийронлигини айтмайсанми! Ишга бормай, кун бўйи гаплашиб ўтирсам дердим.

Хуфтон маҳалида бегона бир одам ҳаққалаб уйга кириб келибди, афт-башараси, тиззалари қоп-қора қон эмиш.

— Сиз ҳамширамисиз? — сўрабди у энтикиб.

— Ҳамшираман, — дебди келинойинг.

— Тез бўлинг, булоқ бошида машина авария бўлди, ҳам-маёк қон, одамлар ўляпти.

— Вой, тўхтаг! Қизларимни кўшнимникига олиб кириб кўяй! — дебди бечора келинойинг. Бегона одам: «Оёғим синганга ўхшайди, юролмайман. Сиз келгунча уйни пойлаб тураман, кейин менга ҳам дори-дармон қиласиз». дебди. Келинойинг кўп оқ кўнгил аёл эди, лаққа тушибди! Бечорага ўша пайтда янгигина велосипед олиб берган эдим. Ўшани миниб булоқ бошига жўнаб кетибди. Ҳалиги ёвуз қизчаларимни уйга киритиб, устидан қулфлаб, керосин қуйиб, ўт қўйиб қочибди... Ўша куни мен навбатчи эдим. Қимдир менга телефон қилиб, «қанақа одамсиз, уйингизга ўт қўйишди-ю, ялпайиб ўтиришингизни қараг-а», деди. Машинамиз йўқ эди. Отга миниб учиб бордим.

Қишлоққа етгунча йўл анҳор ёқалаб боради, ўнг томон қир, ўрикзор. Бир маҳал остимдаги от мункиб кетди-ю, нимагадир осилиб қолдим. Чилвир! Мени йиқитиш учун йўлни чилвир билан тўсишган экан. Ҳали ўзимга келмасимдан туриб, одамлар устимга ёпирилиб, бошимга ҳўл чакмон ёпишди. Айни етилган пайтим, ўзимниям ҳўкиздек қучим бор эди. Бошимдагини олиб ташлаш учун кўп ҳаракат қилдим, бўлмади! Қўл-оёғимни чилвир билан боғлаб ташлашди. Чуқурга иргитишганини, устимдан шалдираб сув туша бошлаганини ҳам эс-эс биламан... Қизик, ўзим ўлиб боряпман-у, бечора қизларим ўт ичида қолмадимикин, она-сига нима бўлдийкин, деб ташвишланаман... Кейин ўзимдан кетиб қолибман.

Бир маҳал кўзимни очсам, тепамда энтикиб, ўн тўрт-ўн беш ёшлар чамасидаги бир бола турибди.

— Ўзингизга келдингизми? — деди у шивирлаб.

— Қимсан? — деб сўрадим.

— Ўрнингиздан тура оласизми? — деди бола яна. Турмоқчи бўлган эдим, гандираклаб юзим билан ерга йиқилдим. Йиқилдим-у, қизик, негадир дарров ўрнимдан туриб кетдим.

Ўрикзор оралаб кишлок томонга югурдик. Бола кўшни кишлокдан, Одилжон муаллимнинг ўгли экан, тегирмонга юк ташлаб қайтаётган экан. Мен унинг олдидан от чоптириб ўтибман. Мени дарров таниб, от уриб кетмасин деб ўзини четга олибди. Икки юз метрча нарида мен тўсатдан йиқилибман, бориб ёрдамлашмоқчи бўлган экан, одамлар мени хар томондан куршаб, кўл-оёғимни боғлашаётганини кўриб, кўркиб ўзини четга олибди. Чуқурга ташлашганини, устимга сув очиб юборишганини ҳам кўриб турибди. Кейин ҳалиги одамлар отга миниб, ўрикзор оралаб тоққа қараб кетишибди. Бола бир амаллаб мени чуқурдан чиқариб, ёнидаги пичоқ билан чилвирни киркиб, юрагимга кулоқ солса, тирик эмишман. Оёғимдан судраб ўрикзорга олиб ўтибди.

— Ўша бола ҳозир ҳаётми? — деб гапни бўлдим.

— Ҳаёт. Ҳозир кишлок Советининг раиси.— Шундай деб, ҳикоясини яна давом эттирди Салимжон ака.— Дарахтзор оралаб уйга етиб борсак, атрофга одам дегани сизмай кетибди... Бечора қизчаларим бутунлай куйиб кетибди... Келинойинг... кўшнимизнинг уйида беҳуш ётарди... Эрталабгача сочим оппоқ оқариб кетди.

— Уйга ўт кўйган одамни топдингларми?

— Афсуски, топилмади.

— Йўлтўсарларни-чи? Уларни ҳам топишолмадимми?

— У пайтда милиция ҳозиргидек кучли эмасди.

— Кейинчи, кейин нима бўлди?

— Кейинми, кейин келинойинг касал бўлиб ётиб қолди. Уни даволатаман деб шахарга келдим-у, ўзим ҳам шу ерда қолиб кетдим. Милициядан кетмоқчи бўлудим, раҳматли келинойинг кўнмади. Ички душманлар билан олишиш ўрнига улардан кўркиб, ишни ташлаб кетиш йигитнинг иши эмас, деди бечора. Жиноятчиларни фош қилиб, бевақт ўлиб кетган қизчаларимизнинг руҳини шод қиласиз деб туриб олди... Шунинг учун ҳам мен жиноятчиларга нисбатан шафқатсизман, қаттиккўлман! Мендан зириллашларининг боиси ҳам мана шунда. Мени бераҳм дейишади, ёлғон! Юрагим раҳм-шафқат билан лиммо-лим тўла!.. Аммо жиноятчини кўрганамда, у отам бўлса ҳам, аямайман, зарур бўлса ўғлимни ҳам қамайман!

Салимжон ака катта мушти билан столга бир урди-ю, ўрнидан туриб кетди. Водопроводга шланга улаб, гулзорга сув очди, ўчоқ бошига бориб, қозонга ўт ёқди.

— Тур, гуручни юв! — деди негадир менга зарда билан.

Феъли айнаб қолганини кўриб, ҳикоянинг давомини сўрагани ботина олмадим.

Салимжон ака ошни дамлаб, қайтиб ўрнига ўтирди-да, ярим бўлган бутилкани кўлига олиб, негадир, чайкатиб кўрди.

— Қолганини ичиб қўйганим маъқулми ёки энди бас қилайми? — деб сўради мендан.

— Энди ичмай қўя қолинг.

— Ҳар кун ичадиган одатим йўқ, — деб бошлигим ичимликнинг қолганини стаканга кулкуллатиб қуя бошлади. — Баъзан бир ойда, баъзан икки ойда кўнгиш кургур мана шунақа тортиб қолади. Ичсам йиғлайман, йиғласам, кўнглим бўшайди. Лекин, ҳамманинг олдида ҳам кўз ёши тўкиб бўлмайди. Чайқовчининг олдида йиглаб кўр-чи, эшак қилиб елканга миниб олади. Сен ўғлимни эслатиб юбординг. У ҳам сенга ўхшаб сал ёлғончироқ эди. Кўлидан келмайдиган ишни буюрсанг ҳам «хўп бўлади» деяверарди. Ош қилишни билмас экансан-у, қийиб юбораман дейсан. Назарим-да, гуручни ҳам ювмасдан солдинг.

— Челақда сув тугаб қолган экан, — деб ўзимни оқламоқчи бўлдим.

— Ҳа, майли, лекин оқкўнгиш бола экансан... Ҳикоямиз нимага келиб тўхтаган эди? Ҳа, шаҳарга кўчиб келдик деяётгандим, шекилли... Халққа, ҳукуматга содиқ ўғил бўлишга ҳаракат қилдим. Область милиция бўлимида аввал терговчи, кейин бўлим бошлиғи бўлиб ишладим. Бошқармага бошлиқ этиб тайинламоқчи бўлиб туришган эди, кимдир устимдан тўхмат ёзиб қолса бўладими. Ҳақ жойида қарор топгунча бир йилча фурсат ўтиб кетди, ўғлим.

Бу орада Қаримжон туғилиб, онаси икковимизга овунчоқ бўлиб қолди. Якка ўғил эмасми, уни шунақанги эъзозлаб, шунақанги папалаб катта қилдикки, охири бола расво бўлди. Инжик, сиркаси сув кўтармайдиган, ишёқмас, ҳали айтганимдек, жиндек ёлғончироқ бўлиб ўсди. Шундай бўлса ҳам уни онаси икковимиз еру кўкка ишонмас эдик, ҳадеб эркалатардик. Саккизинчи синфни тугатгач, ўқишни бутунлай ташлаб юборди. Уч йилча саланглаб бекор юрди. Шу бекор юрган пайтларида бола тамом бўлган экан, спорт тўғарагига қатнашиб боксни ўрганишман деб, бизни лақиллатиб юрган экан.

Бир кун эрталаб турсам, ётоқхонамдаги ёзув столининг тортмаси очилиб қопти. Бу ерда менинг шахсий тўппончам сақланар эди, уни менга марҳум министримиш ўша пилла пунктидаги жиноятни очган йилим мукофот сифатида тақдим этган эди. Қалит менда-ку, тортмани ким очди экан, деб ўйладим. Лекин тўппонча ўрнида-ю, битта ўқ етиш-

майди. Юрагим уриб кетди. Ховликиб Каримнинг хонасига кирдим.

Ухлаб ётибди. Шимига кўзим тушди! Почасига лой ёпишган, лой ҳали қурмаган. Демак, у яқинда қайтибди. Тўппончани шу олган! Ўқни кимга отди экан?!

Ютиниб, орқамга қайтдим. Нонушта маҳалида ўзимни ҳеч нарса билмаганга солиб ўтирдим. Қарим, негадир нонушта қилмади, мазам бўлмапти деб ётоқхонасига кириб яна ётиб олди... Ишхонада тилла магазин қоровулини магазиннинг ёнида эмас, Эгарчи маҳалласида, жарликка тушаверишда отиб кетишганини эшитдим. Кечга томон қоровул тўппонча ўқидан ўлганлиги ҳам маълум бўлиб қолди. Бутун шаҳар милицияси қотилни ахтаришга тушди.

Кечкурун Каримни ётоқхонамга чакириб, тортмамдан тўппончани олдим-у, олдига тащладим.

— Ма, қолган ўқ билан аввал мени, сўнгра онангни ҳам от!

Карим бошини эгиб олди.

— Яхшиямки, қоровул ўлмабди,— дедим секин гап олиш учун. Карим ялт этиб менга қаради. Кўзида таърифга сизмас бир даҳшат бор эди.

— Қоровул сени таниб қолибди...— дедим яна.

— Мен отганим йўқ! — кичкириб юборди Карим.

— Ким отди?

— Толиб!

— Нега отди?

— Чўнтагида йигирмата олтин танга бор эди.

— Олдиларингми?

— Олишди.

— Қани олтинлар?

— Толибда.

— Тўппонча нега унинг қўлига тушиб қолди?

— Карта ўйновдик. Агар ютқизсам бир кечага сизнинг тўппончангизни ўғирлаб олиб бориб беришим керак эди.

— Ютсанг-чи!

— Менга транзисторини берарди.

— Ҳозирча бу ҳақда онангга ҳеч нарса дема!

— Яхши!

Кечаси билан ухлаёлмай, илон чаккан кишидек тўлганиб чикдим. Онасининг юраги касал, эшитса, чидай олмай бир гап бўлиб қолиши мумкин. Бу сирни беркитиб юбориш ҳам мумкин эмас, виждоним йўл қўймайди бунга... Эҳтимол қотилни топиша олмас, ахир ундан ҳеч бир нишона қолмаган-ку? Сирни ошқор қилсам, Қарим камалади. Унинг аламига

чидаёлмай онаси бечора ҳам.. фарзанд доғини энди кўтаролмайди у.

Эрталаб воқеани онасига айтдим. Бечора жим ўтириб тинглади-ю, оқариб кетди. Дори ичирдим, ўзига келиб:

— Кўпга қамашмайдими? — деб шивирлади..

Яна икки кун азобда ўтди. Охири бўлмади, виждон қўймади, ўғлим!

Каримни етаклаб, министримишнинг хузурига чиқдим.

Озод Азимович ҳам худди сенга ўхшаб менинг кўлимда тарбия топган, раҳматли келиноингни ҳам яхши биларди. Олдига ишдан бўшатишларини сўраб ёзган аризамни, тўппончамни қўйдим, бўлган воқеани оғзаки сўзлаб бердим.

— Жуда хунук иш бўпти! — деди Озод Азимович бошини чайқаб.— Ҳозирча Карим очикда юра турсин. Лекин сиз ишдан кетмайсиз.

— Кетаман, энди ишлай олмайман.

— Ишдан кетиш-кетмаслигингизни сиз эмас, министрлик ҳал қилади.

— Йўқ, мен виждоним буюрганни қиламан! — Шундай деб хайрлашмасдан ҳам чикиб кетдим, узок ўтиришга юзим чидамади.

Лекин, Каримни судгача қамашмади, министрнинг буйруғи шундай бўлган экан. Бечора ўғлим остона ҳатлаб кўчага чиқмай, уч ой бемор онасининг ёнида ўтирди. Бирор марта бўлса ҳам бетимга қарай олмади шўрлик. Қилган ишига минг бор пушаймон бўлган эди у. Аммо жазоланиши керак эди! Ҳар қандай жиноят қайси асосда юз беришидан қатъи назар, жиноятчи жазоланиши керак! Эшитяпсанми, жазоланиши шарт!

Суд белгиланган куни келиноингнинг аҳволи анча оғир эди, боролмади. Ўзим бордим, беш йил беришди. Қайтиб келсам, бечора келиноинг, менинг маслаҳатчим, ҳамдардим, ётган ўрнида ўлиб қолибди!.. Хайрлашолмай қолдим, эшитяпсанми, Ҳошимжон, қирк йиллик кадрдонимнинг охири сўзини эшитолмай қолдим-а!

— Қўйинг, йиғламанг! — деб, негадир ўзим ҳам йиғлаб юбордим.

— Қўй, ўғлим, бир йиғлаб олай, тўйиб-тўйиб йиғласам ёзиламан. Ешликдаги куч-ғайратим яна қайтгандек бўлади. Эртага яна чайқовчи, товламачи, юлғучлар билан жангга киришиб кетавераман, ҳақиқат учун курашавераман. Ҳақиқатни биласанми, ўғлим?

— Биламан.

— Билсанг, ҳақиқат битта бўлади. Аммо уни чайқовчи ўзича тушунади. Юлғуч ҳам бировнинг чўнтагини мўлжалга

олиб туради-ю, ammo мен ҳақман, ҳақиқат мен томонда деб ўйлайди. Қўлга тушиб қолса, милиция билан тиккама-тикка олишади! Биз ҳақиқатнинг юзига доғ туширувчиларга қарши уришамиз, тўғрими?

— Тўғри.

— Озгина қуйиб берайми?

— Мен ичмайман.

— Баракалла, ичма! Кел, ўғлим, бир ачомлашайлик. Ҳидинг ҳам, тавба қилдим-эй, худди Қаримнинг ҳидига ўхшайди! Қарим келгунча мен билан бирга турасан, энди сен ҳам ўғлимсан. Икковингги бир кунда уйлантираман, уйла-насанми?

— Бувижонимдан сўрашим керак!

Салимжон акам кулиб ўрнидан турди-да, ошни сузиш учун ўчоқ бошига қараб кетди.

ЖИНОЯТ КОДЕКСИНИНГ 197-МОДДАСИ

Юрагим ғаш, кўнгил ташвишда. Бугун-эрта қамаб қўйишлари ҳам мумкин. Ахир, ўртоқ Ортиқовнинг айтишича, баъзан тухмат билан қамалиб кетганлар ҳам бўлган-ку! Полковник ўз ўғлини қамаган, керак бўлса отамни ҳам қамайман деяпти. Эҳтимол, мени чуқурроқ ўрганиш учун ўз уйига олиб боргандир? Менга кўрсатилган меҳрибончиликларнинг ҳаммаси ясама бўлса-я?!

Комиссия уч кундан буён роса текшир-текшир қиляпти. Ўша бахти қаро директору, ошпаз Турсунову, бақалоқ буфетчигача роса сўроқ қилишди, ўша-ўша гап — ўртоқ Рўзиев пул сўради, бердик, тамом-вассалом!

Бугун комиссиянинг икки аъзоси келмади, қаранг, иккови ҳам грипп бўлиб қолибди. Полковник бўғилиб, гарчи кабинетининг бўйи билан эни қанча эканлиги ўзига аввалдан маълум бўлса ҳам, оёғини метр қилиб, яна ўлчашга тушиб кетди. Назаримда эллик мартача ўлчаб чикдиёв! Ниҳоят, бу машғулот жонига тегиб кетди шекилли, юришдан тўхтаб:

— Қани кетдик! — деди шошилиб.

— Қаёққа?

— Ошхонага борамиз. Кўнглимга бир гап келиб қолди, — деди бошлиғим кўтаринки бир кайфиятда. — Умуман сен, мен қандай иш олиб боришимни кўрганинг яхши. Бу сенга бир мактаб бўлади. Керак бўлса, мен қўйдек ювош бўламан, керак бўлса, тулкидек айёр бўламан, шароит тақозо қилса, шердек ҳамла қиламан... Ораларида биттаси сал оккўнгилроқ... Ўшандан иш чиқиши мумкин.

Ошхонага соат ўн бирларда етиб бордик. Негадир хў-

рандалар жуда оз. Озгин кассир иш йўклигидан бўлса керак, қаламтарош билан тирноғини тозалаб ўтирибди. Директорнинг хонасига ўтдик, йўқ экан. Буфетчи оркали ошпаз ўроз Ҳайдаровни чақиртирдик. ўроз худди Зокирга ўхшаб ок лўппи юзли, кўй кўзлари доим кулиб турадиган, йигирма икки-йигирма уч ёшлардаги йигит бўлиб, киши билан гаплашганда уйнинг шифтига караб турар экан.

— Хўш, ўрозбой, хали ҳам кечаги гапингда турибсанми? — сўради полковник.

— Мен ҳақиқатни айтдим, — деди ўроз.

— Кўзларинг эса «ёлғон!» деб турибди.

— Ёлғон бўлса текшириб кўринг.

— Шундай килиб, юз сўм берганмисан?

— Ҳа.

— Маошинг қанча?

— Саксон сўм.

— Маошинг саксон сўм бўлса, юз сўм чўнтагингга қаёқдан келиб қолди.

— Мен уни йиғиб юрувдим.

— Бирор нарса олмоқчимидинг?

— Телевизор олмоқчи эдик.

— Анчадан буён йиғаётганмидинг?

— Уч ойдан буён.

— Ўша порага берган юз сўминг қанақа пуллар эди, уч сўмликми, беш сўмликми, ё ўн сўмликмиди?

— Қанақа дейсизми?

— Ҳа, қанақа пуллар эди деяпман.

— Қанақалиги... ҳозир эсимда йўқ.

— Уч ой ёнингда сақлайсан-у, қанақа пуллар эканлигини билмайсанми? ўрозвой, кўриб турибманки, ҳалол, ростгўй йиғитсан, ёлғон гапириб ўрганмагансан. Шунинг учун ҳам кўзингни олиб қочяпсан. Кўзларинг эса, ҳамма гапни айтиб турибди. Қани, кўзингни олиб қочмай тур-чи, ҳа, баракалла!

— Болаларинг борми?

— Фотима-Зухра қизларим бор.

— Ота-онанг ҳаётми?

— Ҳа.

— Қамалсанг, шуларга жабр бўлади! Очиқ икром бўлсанг, қамокдан сақланиб қолишинг мумкин. Шерикларингдан биттаси ҳамма гапни ёзиб берди. Ма, ўкиб кўр. Фақат имзосини мен беркитиб тураман, сир сақлашга ваъда берганман.

Ошпаз хатни бир эмас, икки марта ўқиб чикди. Ўқиб чикди-ю, бу гал кўзини шифтга эмас, ерга қадаб:

— Билиб қолса, директор мени тириклайин кўмади!— деб пичирлади.

— Сен директорни эмас, кизларингни, хотинингни, қари ота-онангни ўйла!

— Сир сақлашга сўз берасизми?

— Сўз бераман.

— Ошхонадан эсон-омон бўшаб кетишимга ёрдамлашасизми?

— Ёрдамлашаман.

— Менга қоғоз беринг бўлмаса.

Ўрозвой икки йилдан буён ошхонада юз бериб келаётган барча кирдикорларни, менга қилинган тухматни, директор нима деб тайинлаганигача — ҳамма-ҳаммасини батафсил ёзиб берди. Чиқиб кетгач, мен бошлигимдан:

— Унинг шериги чиндан ҳам бирор нарса ёзиб берганимиди? — деб сўрадим.

— Йўқ, бу қалбаки хат эди, ўзим ёзувдим, — кулиб деди Салимжон ака. — Сенга ҳали айтдим-ку, шу бола кўнглимга сал маъқул тушиб қолди деб... Сўроқ бошлаш олдидан аввал одамнинг психологиясини ўрганиш керак. Буфетчи бўлса, тажрибали, уни алдаб бўлмайди. Унга темир қопқон тайёрлаб келдим. Бошқасига илинмайди у.

Бакалок буфетчи икки кўлини кўксига кўйиб, хиёл эгилиб, одоб-назокат билан кириб келди. Қирди-ю, кўллари-ни кўксига кўйганича, ўтирмай тик тураверди. Хона унча иссиқ бўлмаса ҳам, аввал бурни ва пешанасида, сўнгра семиз, сەرғўшт юзида тер кўриниб, бора-бора худди ҳаммомга тушгандек пишиллаб кетди. У гоҳ менга қараб кўяди, гоҳ бошини кўтармай, ҳамон бир нарсаларни ёзиб ўтирган полковникнинг елкасига салом беради.

— Ўтиринг! — буюрди полковник.

— Раҳмат. Мен ҳурматли бошлиқлар хузурда тик туришга ўрганганман.

— Исмингиз?

— Кеча айтувдим-ку, ҳурматли бошлиққа зарур бўлса, яна айтишим мумкин.

— Исмингиз деяпман?!

Буфетчи бир сакраб тушди:

— Зокир Зарипов, худди шундай.

— Гражданин Зарипов, сиз қамокка олиндингиз!

Буфетчи бир чайқалиб кетди. Уч минут чамаси оғзи очилганча, қошларини кериб, анграйиб турди. Сўнгра «қамокқа» деб пичирлади ўзига-ўзи. Унинг бутунлай довдираб

қолганини кўриб, полковник ўз хужумини яна ҳам шиддат-лироқ давом эттирди. Кеча мен Салимжон акани жуда дилбар, раҳмдил бир киефада кўргандим. Ҳозир у шундай бир важоҳат ва ваҳшат билан боқардики, ишонсангиз, бу боқишлардан ўзим ҳам довдираб қолаётгандек бўлдим.

— Кечирадилар,— деди ниҳоят буфетчи тилга кириб,— камалишимнинг сабабини билсам бўладими?

— Шу йилнинг 22 мартада шаҳар савдо инспекцияси буфетингиздан ўн тўрт бутилка қалбаки коньяк топган, шундайми? — метиндек оғир бир оҳангда сўради полковник.

— Йўқ, йўқ, бир англашилмовчилик бўлган эди!

— Мана акти! — Салимжон ака актни узатмоқчи бўлувди, буфетчи яна довдираб қолди шекилли, негадир, орқасига тисарилиб, елкасини деворга уриб олди.

— Ҳа, айтгандай, шундай бўлувди, лекин чора кўришган. Ҳайфсан олганман.

— Сиз Ўзбекистон жиноят кодексининг бир юзу тўқсон еттинчи моддасига асосан жиноий жавобгарликка тортилишингиз керак.

— Лекин, мен ҳалол меҳнатим билан ўз айбимни ювганман.

— Ўнинчи февраль куни дружиначилар томонидан текширув ўтказилганда, бир харидорни бир сўм йигирма икки тийинга алдагансиз.

— Йўқ, йўқ, ўртоқ полковник, мен янглишиб кетганман. Ўша куни касал эдим, иситмам бор эди!

— Мана, ўзингиз қўл қўйган акт.

— Лекин, мен ўртоқлик судида узр сўраганман, ҳайфсан беришган.

— Сиз Ўзбекистон жиноят кодексининг бир юзу етмиш еттинчи моддаси билан жиноий жавобгарликка тортилишингиз керак. Гражданин Зарипов, сиз камокқа олиндингиз!

Бакалоқ буфетчи назаримда, шу пайтда жуда, жуда ҳам ингичка тортиб кетгандек бўлди. Дадасидан кўрққан ёш боладек бурчакка тикилиб, тиззалари дағ-дағ қалтирай бошлади. Ҳалиги тер босган сергўшт юзи энди совуқ урган помидордек гезариб кетди. «Ке-ке-ке...» деди-ю, тили тутилиб, яна жим бўлди. Йиғламсираганча, худди ёрдам кутгандек бир менга, бир деразага қараб кўзларини мўлтиратиб тураверди. Ниҳоят, костюми ичида йўқ бўлиб кетган бўйнини сал чўзиб:

— Кечирасиз, бир нарса сўрасам майлими? — деб сўради.

— Сўранг! — жеркиб бергандек бўлди полковник.

— Шу актларни каердан олганлигингизни билсам бўладими?

— Кеча кечкурун директорингиз Одил Аббосов олиб бориб берди.

— Номард!

— Гап тамом. Буфетни қулфланг! — шундай деб, Салимжон ака ўрнидан туриб, стол устидаги қоғозларини йиғиштириб, портфелига жойлай бошлади.

— Тўхтанг! Бир нарса айтмоқчиман! — шошилиб деди буфетчи.

— Кераги йўк. Кеча ҳамма гапни айтгансиз,— эшикка томон юра бошлади менинг бошлигим.

— Йўк, йўк, кеча мен сизни ва бутун комиссия аъзоларини алдаган эдим, ёлғон сўзлагандим. У мени сотганда, мен қараб тураманми? Мен ўртоқ Рўзиевга тухмат уюштирилганидан хабардорман. Одил эмас, каззоб, муттахам у, учига чиққан порахўр у. Шаҳар савдо инспекциясига ҳам, дружиначиларга ҳам тухмат қилган. Бечоралар текширгани келгани безиллашади...

Э, ҳа, ҳамма гап бу ёқда экан-ку, деб ўйладим.

Бақалок буфетчининг айтишича, бахти қаро директор учига чиққан тухматчи, учига чиққан порахўр экан. Шаҳарнинг икки мавзеида иккита данғиллама участкаси, бировнинг номига олинган қора «Волга»си бор экан. Ҳар куни бош ошпазлардан эллик сўмдан, шу кўксига муштлаб сўзлаётган буфетчидан 60 сўм олар экан. Сўралган пулни бермаса ошпазларни кечаси олиб қолиб, перашка пиширтириб, вокзалга олиб чиқиб соттираркан. Район ошхоналар трестининг бошлиғи бахти қаро директордан шунақанги кўрқар эканки, бошқа ошхоналарга директор тайинланаётганда шу билан маслаҳатлашар экан.

Бахти қаро директордан буфетчи ҳам кўрқар экан, ўғриликка ўргатган ҳам, қалбаки коньяк тайёрлашга мажбур қилган ҳам шу ебтўймас директор бўпти. Агар буфетчи унинг қўлидан эсон-омон чиқиб кетса, аввал электромонтёр бўлган экан, яна ўз касбига жон-жон деб қайтишга тайёр экан...

— Болаларинг борми? — тўсатдан гапни бўлди полковник.

— Олтита қизим бор, ўртоқ бошлиқ.

— Хотининг ишлайдими?

— Ишламайди, ўртоқ бошлиқ. Қасал, нафаси қисади.

— Айтган гапларингни ёзиб бера оласанми?

— Ёзиб бераман. У номард мени сотибди: энди мен ҳам очиб ташлайман ҳаммасини! Қўлингиздаги актларни бости-

бости қиламан, деб мендан пул олган. Хотинимни курортга жўнатаман, деб бир амаллаб путёвка топувдим, номард, дружиначиларга берамиз, деб ўшани ҳам олиб қўйди. Мен... мен...

— Йиғлама! — деди Салимжон ака ҳамон аввалги ваҳшатидан тушмай.

— Йўқ, мен...

Буфетчи Салимжон аканинг ўрнига ўтириб, тушунтириш хати ёза бошлади. Аввал қўллари қалтираб, иши юришмади, ёзганининг устидан ўчираверди. Кейин бир стакан сув ичиб олгач, қалтироғи босилиб, равон ёза кетди. Ниҳоят, ўрнидан туриб:

— Ўртоқ бошлик, агар, рухсат берсангиз, кизларим билан хайрлашиб келсам,— деб илтимос килди.

— Ҳозирча сени очикда қолдираман,— деб Салимжон ака чикиб кетиш учун унга рухсат берди.

— Ростдан қамамайсизми?

— Фақат ҳалол ишлагин, қаллоблик қилмагин.

— Ҳалол ишлайман, қаллоблик қилмайман!

— Лекин, ўртамизда бўлган бу гапларни директорингга айтма.

— Айтмайман, пешанамга тўппонча қадашса ҳам айтмайман.

Бақалоқ буфетчи оёғи ечиб юборилган паррандадек сакраб-сакраб чикиб кетди. Салимжон акадан ўша актларни чиндан ҳам директор элтиб берганмиди, деб сўраган эдим, у кулиб: «Сен директорни ўзингга ўхшаган лакма деб ўйла-япсан шекилли», деб мени андак койиб ҳам берди. Актларни у шаҳар савдо инспекцияси билан милиция идорасидан олган экан, буфетчидан гап олиш учун атайлаб, директорини айтиб берди, деган гапларни айтган экан.

Директордан ҳамон дарак йўқ. Ошпазлардан бири кириб, у киши келмас эканлар, грипп билан оғриб қолибдилар, деб чикиб кетди. Иккинчи ошпаз Карим Турсунов тунги сменада ишларкан, уни кутмай бугунги ишни тугатиб қўя қолдик.

Кўнглим бир оз таскин топгандек бўлди. Хайрият, ҳақ жойида қарор топадиган бўлди, бу ғалвадан ҳам эсон-омон қутулиб кетадиган бўлдим, деб ўйладим. Бошлигимга, сизга мингдан-минг раҳмат, сизга, милицияга ўла-ўлгунча содик бўламан, дедим.

— Раҳмат дейишингга ҳали эрта,— деди Салимжон ака ўйга толиб.

— Нега энди, ҳаммаси беш кўлдек аён бўлди-ку?

— Одил Аббосов қари тулки, уни осонликча кўлга тушириб бўлсан. Сен билан мен тўплаган фактларни, бир ҳамла билан йўққа чиқариб қўйиши мумкин! Биламан, у бугун касал эмас, уйда ҳам ётгани йўқ. Шаҳар прокуратурасида оғайниси бор, ўша билан маслаҳат қилгани кетган. Қани энди сеҳргар бўлсаму, кўзга кўринмайдиган бўлиб олиб, овоз ёзадиган аппаратимни кўлтиқлаб уларнинг хузурига кириб, ҳамма гапларини окизмай-томизмай ёзиб олсам... Афсуски, сеҳргарлик кўлимдан келмайди-да. Аммо бу сарик шайтонлар билан охиригача олишиш кўлимдан келади! Нима дединг, Хошимжон, олишамизми?

Мен индамадим. Негаки, шу пайтда сеҳрли қалпоқчам ҳақида ўйлардим. Борди-ю, Салимжон акамга очигини айтсам-чи... Йўқ, яхшиси, айтмасдан бориб олиб келаман. Бу галвалар тинчисин, уч-тўрт кунга жавоб оламану, бориб албатта олиб келаман. Ана ундан сўнг сарик шайтонлару, сарик девларнинг таъзирини бераверамиз.

— Қорин қалай? — сўради бошлигим.

— Жуда оч!

— Юр, бир кабобхўрлик қилайлик.

ПОЛКОВНИКНИНГ ЎН БИР НАБИРАСИ

Эртасига Салимжон акам ҳам грипп билан оғриб қолди. Магазинчининг хотини — ўн бир боланинг онаси Лутфи хола унга қараб турадиган, мен идорага бориб, ёзув-чизув ишлари билан машғул бўладиган бўлдим.

Кечкурун қайтсам, кўшнимизнинг Ботир, Бобур, Собир, Баҳодир, Баҳром, Бахтиёр, Севар, Саври исмли болалари менинг устозимни ҳар томондан ўраб, чуғурчикдек чуғурлашиб бошини қотиришяпти.

— Амаки, оёғингизни уқалаб кўйсам менга рогатка олиб берасизми? — дейди иштонсиз юрадиган Баҳром.

— Олиб бераман, — дейди Салимжон акам ҳам кўзини очмай.

— Амаки, бўлганинг юшоқ жойидан чайнаб, кафтимда думалатиб, курт ясаб берайми? — дейди тўрт ёшли Бахтиёр.

— Майли, ясаб бер, — деган жавоб қайтарди унга ҳам.

— Амаки, пешанангизга латта ҳўллаб босайми? — деб сўрайди Баҳодир.

— Ҳозир босдинг-ку?

— Тағин босгим келяпти-да.

— Ҳа, майли, боссанг-боса қол.

Саккиз ёшли Севар билан тўққиз ёшли Саври энглари-ни шимаришиб олиб, ҳаммаёқларини хўл килиб, пишил-лашиб пол ювишяпти. Ботир ҳовлига шланкада сув сепиш билан машғул.

Сувни ҳовлига сепяптими, бошидан қуяяптими, билиб бўлмайди, нега десангиз, худди сувга тушган мушукдек ҳаммаёғи шалаббо.

— Амаки, менга нима олиб берасиз? — деб сўрайди Саври.

— Сочингга лента олиб бераман.

— Менга-чи? — эркаланади Севар.

— Сен кимсан ўзинг?

— Мен Севарман-ку.

— Э, анови дадаси магазиндан сотиб олган қизми?

— Йўқ, мени ойим туккан.

— Ха, майли, сенга елим қўғирчоқ олиб бераман.

Салимжон ака шу ётишда касалга эмас, кишлоғимизда-ги боғчанинг энагасига ўхшарди, катта-кичик болалар чу-ғурлашиб, у ёқ-бу ёғидан торткилашиб, унга ҳеч тинчлик беришмасди. Аччигим чиқиб: «Қани, уйлариингга жўнаб қо-линглар,— деб уришдим уларни,— бўлмаса грипп юқиб қолади». «Биз грипп бўлиб ўтганмиз, энди юкмайди», деб чу-ғурлашди болалар. Қўлимга супурги олиб, худди урмоқчи бўлгандек ўдағайлаб ҳаммаларини ҳайдаб солмоқчи бўлув-дим, Салимжон акам: «Қўй, ҳайдама, ўзим чақиртириб чиқ-дим, шуларни кўрсам касалим енгиллашади», деб кўнмади. Ҳамшира укол килгани келган эди, унга кўзимни қисиб: «Аввал болаларга нина тиқаркансиз, Салимжон акам айт-яптилар», дедим.

Болалар шаталоқ отиб қочиб қолишди, ҳовли сув қуй-гандек жимжит бўлиб қолди. Иккита чинни косада маста-ва кўтариб, магазинчи Неъмат ака чиқди.

— Тузукмисиз? — деди у Салимжон аканинг оёқ томони-га ўтираётиб.

— Иситмам тушди шекилли, ўзингнинг ишларинг қалай?

— Бугун яна муштлашиб кетишимга оз қолди.

— Бўлар-бўлмасга муштлашаверар экансан-да.

— Бўлар-бўлмасга эмас. Ҳошимжон, бор, иккита қо-шиқ олиб чиқкин... Салимжон ака, шу маставани ичинг, терлайсиз. Тўхтанг, мана бу дорини аввал ичиб юборинг, буям терлатади шекилли, менам шундан тузалдим... Бўлар-бўлмасга муштлашма дейсиз. Шу баттоллар билан мушт-лашмай бўларканми. Эрталаб юз қоп ун келиб қолди. Экспе-дитор урни туширмай, қопига бир сўмдан берасан, деб туриб олди. Бир тийин ҳам бермайман десам, бўлмаса бир

коп ҳам ун ололмайсан, деди. Оламан дедим, ололмайсан деди. Оз қолди муштлашиб кетишимизга.

— Унни ташлаб кетдими, ахир? — гижиниб сўради полковник.

— Бермади. Сизга юз марта айтдим, шуларнинг попуғини бир силаб кўйинг деб.

— Улгурмаяпмиз-да.

Салимжон акам маставани қайноқ-қайноқ ичиб, ўралиб ётиб олди. Магазинчи бўшаган косаларни олиб чиқиб кетди. Мен бўлеам бошлиғим ҳақида ўйлай бошладим. Бечорага жуда қийин, ҳатто касал ётганида ҳам порахўрлар ҳақида шикоят қилишиб, тинчлик беришмайди. Жиноятчилар бўлса, кучайгандан-кучайиб боряпти. Уч кунда ўн тўртта шикоят тушди, ҳали биттасига ҳам қўл урганимиз йўқ. Бирини тугатсанг, иккинчиси чиқади. Ким билади, ҳозир анови бахти қаро директор мени жавобгарликка тортиш учун қанақа тадбирлар кўраётган экан. Ишқилиб, Салимжон акам тезроқ тузалсинлар-да, бўлмаса, улар мени нақ асфаласофилинга жўнатишлари ҳеч гап эмас.

Салимжон акамнинг эски, шалоғи чиққан, узоқдан қарангиз ўрмалаб кетаётган қўнғизга ўхшаб кўринадиган «Москвич»и бор экан. Райсобеснинг шофёри икковимиз уч кун унаб, уни оёққа турғаздик. Шанба куни эди. Салимжон акам касалдан бутунлай соғайиб, яна аввалгидек қувноқ, аввалгидек ҳазилкаш бўлиб қолди. Неъмат аканинг болаларини циркка олиб борадиган бўлди.

— Ўзимиз бораверсак бўлмайдими? — деб сўрадим. Салимжон акам, сен нимани тушунасан, дегандек бир оҳангда қулиб қўйди.

— Дадасига ачинмайсанми? — деб сўради охирида.

— Нега ачинар эканман, соппа-соғ-ку!

— Соғликкаю соғ-а, лекин унга жуда қийин. Ўн битта болани катта қиламан деб, ҳар куни икки сменада ишлайди бечора,— шошмасдан тушунтира бошлади бошлиғим. Уларни сен билан мен ўйнатмасак, стадионга бориб, бутилка йиғишади, безориларга қўшилиб кетишади. Қарим аканга ўхшаб, расво бўлади... Ундан кейин, ҳали сенга айтдим-ку, шу болалар билан бирга бўлсам, ўзим ҳам яйрайман. Қаримнинг қамалганини, келинойингнинг вафот этганини бир оз бўлса ҳам унутаман... Неъмат аканг яхши одам... Раҳматли келинойинг ҳам бу чуғурчиқларни жон-дилидан яхши кўрарди. Ҳаммасини ўзи тугдирган, киндигини ҳам ўзи кесган. Раҳматли, хўп ажойиб аёл эди. Сен болаларнинг сочини олиб тур.

— Сиз-чи?

— Магазинга бораман. Болаларга кўйлак олиб бермоқчиман. Бу пулларни сақлаб, кабристонга олиб кетармидим? Тўғрими, ўртоқ сержант?

— Тўғри айтасиз, ўртоқ полковник. Иложи бўлса менга ҳам битта кўйлак олиб беринг,— деб кўйдим.

Болалар менинг сартарош эканлигимни билишмас экан. Аввалига бошимизни кесиб оласиз деб, кўнишмади. Мен ким сочини олдирмаса Салимжон акам циркка олиб бормас экан, деган эдим, қизиқ томошадан маҳрум бўлишдан кўркишди шекилли, олдин мен олдираман, олдин меникени оласиз, деб навбат талашиб қолишди.

— Амаки, сиз милицияда сартарош бўлиб ишлайсизми? — деб сўради Ботир.

— Тўғри, сартарош бўлиб ишлайман.

— Амаки, сиз соч бўяшни ҳам биласизми? — деб сўради Бобур.

— Биламан.

— Менинг сочимни қорага бўяб беринг.

— Нега энди қорага бўяб эканман?

— Ҳаммаси мени маллавой деб чақиради.

— Сени ким маллавой деса, ўткир устарам бор, ўша билан шартта кулоғини кесиб ташлайман.

— Иккала кулоғини ҳам кесасизми?

— Икковини ҳам кесаман.

Бу гапдан Бобур жуда хурсанд бўлиб кетди шекилли, ишлатилмаганидан занглаб, тишлари ўтмаслашиб қолган машина қайчи сочларини юлиб олса ҳам, бўйнини ичига тортганча, жим ўтираверди.

Бир соат ўтар-ўтмас чуғурчиқларнинг бошини тарашлаб ташладим. Бу орада Салимжон акам ҳам оладиганини олиб қайтиб келди. Янги кўйлақларни кўриб, болалар шунақанги севиниб кетишдики, бу чексиз қувончларни мен ҳеч таърифлай олмасам керак. Ҳамиша иштонсиз юрадиган Баҳром ўзига аталган янги шимни қўлтиғига қисганича ирғишлай бошлади. «Нега киймайсан?» десам: «Керак бўлганда тугмасини ечолмасам, шимимни ҳўл килиб кўяман», деб циркка иштонсиз жўнаш пайдан бўлди.

Йўлга чикдик. Мен рулда, полковник олдинги ўриндиқда, чуғурчиқлардан еттитасини орқа ўринга ўтказиб, битта сал каттароғини багажникка ётқиздик; багажникда у ўтган йили икки марта лола сайлига ҳам бориб келган экан. Йўлга чиқишимиз билан мен негадир жуда, жуда ҳам хурсанд бўлиб кетдим. Бутун шаҳар милиционерлари устоз деб ҳурмат қиладиган эътиборли бир одам билан мана шундай ёнма-ён ўтириб, томошага кетаётганимданми ёки

ўзим ҳам билмаган бошка бирор сабабданми, ҳар қалай ўзимда йўқ хурсанд, қалбим ғурур, ифтихор ҳислари билан лиммо-лим тўлган эди.

— Болалар, ашула айтишни биласизларми? — деб сўрадим оркамга ўгирилиб.

— Йўқ, шеър ўқишни биламиз, — дейишди чуғурчиқлар.

— Қани бошланглар бўлмаса!

— Ўқинг аъло.

Бўлинг доно, —

Деган бизга,

Ленин бобо, —

дея бир-бирига гал бермай шеър ўқиб юборишди болалар. Машина йўлнинг қоқ ўртасида пат-пат қилиб тутун чиқарди-ю, таққа тўхтаб қолди. Стартёрни шунча боссам ҳам ўт олмади. Бензин келмаяптимики деб, карбюраторни қараган эдим — ҳаммаси жойида. Эҳтимол, ток узилгандир, деб бабинани пайпасладим — ток ҳам бор.

Салимжон ака ҳам тушиб, машинанинг у ёқ-бу ёғини кўздан кечирган бўлди-ю, «ҳаммаси жойида-ку» дея елкасини қисиб кўйди.

— Аккумулятор кучсизланибди, итариш керак, — деб таклиф қилдим. Маслаҳатим полковникка ҳам маъқул бўлди. Болалар тушиб худди ширали бир нарсага ёпишган пашшадек ҳар томондан машинага ёпирилишиб, уни чоптириб кетишди. Беш метр, ўн метр... Мана, икки юз метрча юриб кўйдик ҳамки, қани энди зорманда ўт олса! Бошлигим болаларни олиб йўловчи машинада циркка жўнайдиган, мен машинани тузатиб, орқаларидан етиб борадиган бўлдим.

Яна кўп уннаб кўрдим. Ўткинчи машиналарнинг менга қараганда хийла тажрибалироқ шофёрлари ҳам бир иш чиқаришолмай, «бу шалоқ аравани темир-терсақлар дўконига топшириб, ўрнига ов милтиғи олса яхши бўларди...» деб маслаҳат бериб, ўтиб кетишаверди. Охири кўмир ташийдиган аравага судратиб, уйга қайтиб кетдим. Гулларга сув қўйган бўлдим, чўлтоқ супурги билан ховлини супуриб чиқдим. Лутфи холам бир лаган мошкичири олиб чиққан эди, уни пок-покиза тушириб олгач, кайфиятим яна ўз-ўзидан кўтарилиб кетди. Ўзи мен доим шунақаман, бирор нарсадан хафа бўлиб турганимда тўйиб овқатланиб олсам, хафагарчилигим тарқайди-кетади. Хуштак чалиб, хонани айланишга тушдим. Бирор нарса ўқиш ниятида жавонни очган эдим, Салимжон акамнинг ёзувларига кўзим тушиб қолди. Бировнинг хатини ўқиш аслида одобдан эмаску-я... лекин мен бегона эмас, Салимжон акамнинг тутинган ўғли-

ман-ку, нега энди ўз дадамнинг ёзганларини ўқишга ҳақ-ким бўлмас экан!

Бошлиғим ёш милиционерлар учун китоб ёзаётганини эшитган эдим. Бу ёзувлар ўша китобнинг қўлёзмаси экан. Тозароқ ёзилган бир жойини топиб ўқий бошладим:

«Сен милицияга ишга келдингми, демак халққа, ҳукуматга хизмат қилишга бел боғлабсан.

Энди, мулоҳазанг чуқур, ўзинг совуққон бўл. Меҳрли, шафқатли, калби қайноқ бўл. Соф бўл, эгри қўл бўлма!

Сен, ҳукумат номидан гапирасан, энди шунга лойиқ бўл.

Одамларга ишон, одамлардан ёрдам кут.

Адашганлар кўп, ёрдам қўлингни тут.

Мақсадинг қамаш эмас, қамокдан олиб қолиш.

Одамларга баҳо беришга шошма, баҳо бердингми, сўзингдан қайтма.

Сенинг обрўйинг — милициянинг обрўйи. Милициянинг обрўйи — ҳукуматнинг обрўйи. Обрўйингга эҳтиёт бўл.

Ўзинг тартибли бўлмасанг, ўзгадан тартиб кутма.

Қаттиққўллик қилу, одил бўл. Шунда ҳурматли бўласан».

Биласиз-ку, кўп ўқисам уйқум келадиган одатим бор, қўлёзманинг у ёғини ўқий олмадим. Фақат бу менга бағишлаб ёзилганга ўхшайди, деб пичирлашга улгурдим, холос. Пешанамни қўлёзмаларга қўйганимча донг қотиб ухлаб қолдим.

БАХТИ ҚАРО ДИРЕКТОР ЯНА ҲУЖУМГА ЎТДИ

Жанг кизиб кетди. Бир томонда бахти қаро директор бошлиқ тухматчилар енгларини шимариб, тиним билмай ишлаб туришибди. Бир томонда полковник ўртоқ Отажонов бошлиқ адолат комиссияси иш кўряпти. Адолат комиссияси ўртоқ Рўзиевга, яъни менга тухмат қилган ошхона директори ва унинг қора қилмишлари хусусида икки папка ҳеч рад қилиб бўлмайдиган ҳужжат йиғди. Меҳнаткашлар томонидан юқори идораларга ёзилган йиғирма бир шикоятнинг асл нусхаси сўраб олинди, ошхонадаги қаллоблиқни қайд қилувчи шаҳар савдо инспекцияси, милиция ва халқ контролидан олинган актлар, бир ошпаз, бақалок буфетчининг тилхати ва яна мен беҳабар бўлган қанчадан-қанча актлару, фактлар жамулжам қилиниб, папкаларга жойланди.

Буларнинг ҳаммасини рад қилиш учун бахти қаро директор ҳам бир папка материал тўплаб, қуйидаги даъволарни ўртага ташлади.

Биринчидан, милиция бўлими қаттиқ туриб ҳимоя қилаётган сержант Рўзиев аслида рухий касал, яқинда беш сутка жиннихонада ётиб, чикди. (Справкага қаралсин.)

Иккинчидан, адолат комиссиясига бошчилик қилаётган полковник Отажоновнинг ўзи ҳам пок эмас, ўғли ашаддий жиноятчи бўлган: Қамокхонада ётибди. (Справкага қаралсин.)

Учинчидан, порахўр сержант Рўзиев полковникнинг туғишган жияни бўлади. Уни ўз уйига олиб бориб олган. (Маҳалла комиссияси берган справкага қаралсин.)

Тўртинчидан, полковник ўртоқ Отажонов комиссия аъзоларининг касал бўлиб қолганлигидан фойдаланиб, ошхонага бориб, ўз хизматини ҳалоллик билан ўтаб турган буфетчи Зокир Зариповнинг пешанасига тўппонча қадаб: «Ўртоқ Рўзиевга тухмат қилган эдим, директор ёмон одам, тухматни ўша уюштирди...» деб ёзиб берасан, бўлмаса отиб ташлайман, деб дўк урган. (Буфетчи Зокировнинг райисполком раиси муовини номига ёзган шикоятини илова қиламиз.)

Хуллас, ана шундай даъволардан яна еттитаси келтирилиб, охирида, биз бу адолат комиссиясига энди ишонмаймиз, бошқа, чинакам адолатли комиссия тузилишини сўраймиз, деб ёзишибди.

Мана бугун адолат комиссияси ўзининг энг охирги мажлисига тўпланди. Яна бир неча соатдан сўнг мулла Ҳошимнинг иши ё у ёкли, ё бу ёкли бўлади. Бу ёкли бўлса, нур устига нур, яна ўйнаб-кулиб, шерикларини ҳам кулдириб, милицияда ишини давом эттираверади. Борди-ю, у ёкли бўлса-чи, тамом. Меҳрибон бувижони қамокхонага совғасалом ташийвериб, оёқдан қолди деяверинг.

Салимжон ака бугун ҳар кунгидек қувноқ эмас, ғамгин ўтирибди. Кўзлари ўйчан, серташвиш боқади. Афтидан, бақалоқ буфетчининг иккиюзламачилиги уни ўйлантириб қўйганга ўхшайди. Адолат комиссиясининг иккинчи аъзоси капитан Қаромат Ҳошимова аввал қандай бўлса бугун ҳам шундай, ковоғидан чакиллаб заҳар томиб турибди. Уни жуда қаттиққўл дейишади, ўзи милиция бўлимидаги жамиқ коммунистларнинг бошлиғи. Шунча вақт ишлаб бир марта ҳам қулганини қўрган эмасман. Ишга янги келган маҳалимда унга «келинойи» деб мурожаат қилиб, нақ балога қолганман.

Адолат комиссиясининг учинчи аъзоси Жамол Қорабоев худди кечаси яхши ухламаган кишидек мудраб, аҳён-аҳёнда эснаб қўяпти. Унинг ғалати одати бор — ҳеч қачон, ҳеч кимга эътироз билдирмас экан. Салимжон акам бирор фикрни ўртага ташласа:

— Тўғри, ажойиб фикр,— деб кўяди у.

Капитан Ҳошимова Салимжон акамга эътироз билдириб, бошқа фикрни баён қилса:

— Тўғри, буниси ҳам ажойиб фикр,— деб кўяди Қорабоев. Гоҳо менинг бошлиғим бўғилиб:

— Сизда тайинли бир фикр борми ўзи? — деб сўрайди. Жамол Қорабоев беозоргина кулиб:

— Адолатга озор етмасин дейман,— дейди.

Шундай қилиб, учовлари жамулжам бўлиб ўтиришибди. Капитан Ҳошимова бахти қаро директорнинг папкасини узоқ варақлади, ниҳоят бошини кўтариб:

— Етиб колгунча отиб кол, кабилида иш тутишяпти. Хўш, Салимжон ака, энди нима қилдик? — деб сўради.

— Менимча, буфетчини чақириш керак.

— Тўғри,— деди Ҳошимова. Сўнг Қорабоевга мурожаат қилди.— Сиз қандай фикрдасиз?

— Мен ҳам чақириш тарафдориман,— деб секингина эснаб кўйди Қорабоев.

Бакалоқ буфетчини телефонда чақиришган эди, қанот боғлаб ўчиб келдими, ўн беш минутдан сўнг остонада ҳозир бўлиб, икки кўли кўксида эгилиб салом берди.

— Сен нега ўз фикрингдан қайтдинг? — сўради полковник.— Менга директорингнинг кирдикорларини ёзиб берган эдинг-ку. Мана бу хат сеникимиз?

— Меники, ҳурматли бошлиқ.

— Нега фикрингдан қайтдинг?

— Сиз ўша куни мени кўрқитдингиз.

— Нима деб кўрқитдим?

— Отаман дедингиз.

— Мен умуман тўппонча такмайман-ку?

— Ўша куни кўлингизда ўқланган тўппонча бор эди.

Полковник қалтираб кетди. Ҳаяжонланса оқ оралаган қалин қошлари паст-баланд бўлиб, бир кўзи хиёл қисилиб, бошқаси олайиб кетарди. Ҳозир ҳам шундай бўлди. Салимжон ака бошини кескин кўтариб:

— Қани, менинг кўзимга тўғри қара-чи, баракалла! Ана шундай туриб жавоб берасан. Ўша куни менинг кўлимда тўппонча бормиди? — деди.

— Бор эди! — бақрайиб туриб деди буфетчи.

— Қанақа тўппонча эди? Кўзингни олиб қочма, қанақа тўппонча эди, деяпман?

— Қанақалиги... эсимда йўқ.

— Ранги оқмиди, сариқмиди?

— Эсимда йўқ.

— Эҳтимол окдир?

— Ҳа, оқ эди, шекилли.

— Ёлгон! Мен доим сарик тўппонча тақаман.

— Ҳа, ҳа, сарик эди!

— Ёлгон! Ҳамма тўппончаларнинг ранги қора бўлади!

— Қо-қо, қо-қо... — буфетчи Салимжон аканинг юзига қараганча дағ-дағ қалтираб, худди тухум қилишга кетаётган она товукка ўхшаб, «қо-қо»лай бошлади. Унга сув ичирмоқчи бўлишган эди, тишлари стаканни тараклатиб, сувни тўкиб юборди. Ўтказиб қўйишувди, қалтироғи босилиш ўрнига баттар кучайиб кетди, столларни ҳам қисирлата бошлади. Ниҳоят, ўзига келиб:

— Мени отмоқчи бўлиб кўрқитгансиз, бошқа гапим йўқ, — деди-да, шартта ўрнидан туриб, худди биров орқасидан қувлаётгандек, югуриб чиқиб кетди. Ўтирганлар шарақлаб кулиб юборишди.

— Бечорага жуда қийин! — деди капитан Ҳошимова чиндан ҳам раҳми келиб. — У ёққа борса, бошлиғи қўймайди, бу ёқда сизнинг кўзингиздан кўрқади... Лекин Салимжон ака, хафа бўлмаг-ку, кўзингизда аллақандай бир куч бор. Очигини айтсам, астойдил тикилиб қарасангиз, мен ҳам кўрқиб кетаман.

— Мен ҳам кўрқаман, — деб яна эснади Қорабоев.

— Бу кўзларимда яхшилар учун шафқат, ёмонлар учун даҳшат бор, — кулиб қўйди полковник. — Астойдил тикилсам, иродаси бўшроқ одамни ухлатиб қўяман... Лекин буфетчи бошлаб қочиб қолди... Бари бир ҳақиқатни айтишга мажбур қиламан уни.

Маслаҳатлашиб, ошпаз Ўрозни ҳам чакирадиган бўлишди. Ўроз кабинетга кириши билан дарров уйнинг шифтига қараб, ўша ердан кўзини узмай:

— Сиз борган кун кечаси директорнинг уйида ҳаммамиз тўпландик. Мен ўртоқ полковникка ҳеч нарса ёзиб берганим йўқ, дедим.

— Директорнинг уйида яна кимлар бор эди? — шошилиб сўради Ҳошимова.

— Иккита бегона одам ҳам бор эди.

— Сиз уларни танимайсизми?

— Йўқ. Ҳар қалай обрўли кишилар бўлса керак. Яхши кийинишган эди. Яна бир нарса айтмоқчиман.

— Ҳўш?

— Боғот кўчасидаги қирқинчи уйда директорнинг юз-кўп ўғирланган уни бор.

— Шунча уни нима қилади у?

— Кечаси перашка пиширтириб, вокзалга чиқариб соттиради.

Полковник хурсанд бўлиб кетди шекилли, ўрнидан туриб, ҳамон шифтга тикилиб турган ошпазга яқинлашиб, унинг елкасига кўлини ташлади.

— Сенинг виждонли йигит эканлигингни биринчи учрашувдаёқ сезган эдим. Сен бу ифлос одамлар орасига тасодифан тушиб қолгансан. Халол йигит бўлганинг учун мукофот тарикасида бошқа ошхонага ўтишингга ёрдамлашаман. Ошхонага бош ошпаз бўлиб ўтасан.

— Мен кетсам майлими? — сўради ошпаз.

— Сизларда бошқа савол йўқми? — комиссиянинг бошқа аъзоларидан сўради полковник. Маълум бўлишича, икковларидан ҳам ҳеч қандай савол йўқ экан.

Ўроздан сўнг бахти қаро директорни чакиртиришди.

Қизик, мен бу одамга илгари синчиклаб карамаган эканман. У доим кўзларини қисиб, кишига худди мазах қилаётгандек боқар экан. Лаблари бир-бирига маҳкам ёпишиб, олдига хиёл чўччайиб турганидан, хоҳ кўрнинг, хоҳ кўрманг, худди оёқ остида қолиб эзилган анжир шафтолининг ўзгинаси дейсиз. Дўнг пешанасининг йилтираб туриши, юзининг сергўштлиги, бурнининг бақага ўхшаб ялпқклиги афтани худди довучча чайнаб олгандек бужмайиб туриши, бир қарашда, одамнинг раҳмини келтириб юборади. Яна бир қарашда эса, аччиғини чиқаради. Савол-жавоб узокка чўзилмади. Бахти қаро директор «мен бу комиссияга жавоб бермайман, адолатлироқ комиссия тузилишини талаб қиламан», дея хайр-маъзурни нася қилиб чиқиб кетди.

— Сизнинг фикрингиз? — Ҳошимовадан сўради полковник.

— Бу осонликча таслим бўладиган хилдан эмас, — деди Ҳошимова.

— Сиз нима дейсиз? — Қорабоевга мурожаат қилди менинг бошлиғим.

— Мен ҳам шу фикрга қўшиламан, — деган жавоб қайтди капитандан.

Узоқ маслаҳатлашишгандан сўнг ниҳоят ошпаз берган маълумотга асосан, учта оператив группа тузиб, ошхонани, вокзалдаги перашка сотувчи филдиракли аравачаларни, Ботот кўчасидаги қиркинчи номерли уйни текширишдан ўтказадиган бўлишди. Текшириш кеч соат ўнга белгиланди.

Дружиначи йигит-қизлардан, кекса пенсионерлардан кўпроқ олишди-ю, негадир, мени ҳеч қайси группага қўшишмади.

— Мен-чи? Мен ким билан бораман? — сўрадим бошлиғимдан.

— Сен шу ерда штаб бошлиғи бўлиб қоласан, — деди

Салимжон акам. Ҳазиллашиб айтдим, чиндан айтдим, бунисини суриштириб ўтирмай, ўша куни тунги соат ўн иккиларгача идорада қокилган қозикдек кимирламай ўтирдим. Биринчи бўлиб, Салимжон акамнинг оператив группаси қайтди.

— Телефон қилишмадими? — ҳовлиқиб сўради полковник.

— Йўқ, — дедим уйкусираб.

— Ҳошим, мени табрикласанг бўлади. Жуда катта ишни очиб келдим. Ун, ёғ, шакар, қоп-қоп майизлар дейсанми! Бу ҳазилакам гап эмас, ўғлим!

Иккинчи бўлиб Қаромат келинойимнинг группаси қайтди.

— Ишлар зўр! — деди у ўзини диванга ташлаб. — Мингтача перашка, олти юзтача қоржик, ҳаммаси фактурасиз! Вой номардлар-эй! Вой номардлар-эй! — Салимжон ака, энди мен борай, эмизикли болам бор. Йиғлайвериб, дадаси шўрликни қийнаб юборгандир. Мана актлар, сотувчилардан фақат биттаси қўл қўймади... Мен кетдим.

Энг охирида капитан Қорабоев бошлиқ группа қайтди. У иккита ишбилармон, тажрибали пенсионер қол билан ошхонадан ошпазларнинг тугун кўтариб чиқишини пойлашган экан. Ошпаз буни сезиб қолиб, орқа эшикдан чиқиб, жуфтакни ростлаб қолишибди.

— Ишни расво қилибсиз! — деди полковник бўғилиб.

— Ўзим ҳам шу фикрдаман, — афсусланиб, бош чайқаб қўйди капитан.

ЮРАККА ХАНЖАР УРИШДИ

Мана энди, қимматли дўстларим, ҳамма нарса кундек равшан бўлди ҳисоб. Мулла Ҳошимжоннинг бўйнига қўйилган айбларни олиб ташлаш соатлари ҳам яқинлашди. Бахти қаро директорнинг ўзи ўғрибоши экан, яширинча пиширилган таомларнинг пулини паққос чўнтагига ураркан. Бугун адолат комиссияси доклад ёзиб, икки нусхада кўчиртириб, бирини бошлиғимиз ўртоқ Усмоновга, иккинчисини министрликка жўнатиб юборса ҳам бўларди-ю, аммо ўртага бир хайрли иш тушиб қолди-да.

Нуъмонжон Насимов деган лейтенант уйланадиган бўлиб қолибди, тўй комиссияси тузилиб, капитан Ҳошимова унга раис бўлибди. Мен илгари милиционерларнинг тўйини ҳеч кўрмаган эдим, ҳаммаёқни погонлилар босиб кетиб, бир-бирларига честь беришавериб, тўй ҳам тўйдек бўлмас, деб кўрқкан эдим, йўқ, унақа бўлмади. Меҳмонларнинг ҳаммаси нафталин билан атирнинг аралаш ҳиди анқиб турган чиройли костюмлар, йилтирок туфлилар кийиб келишибди.

Мен Салимжон акамнинг топширигига кўра, тўйхонада югуриб-елиб хизмат қилар эдим. Қўл-оёғи чакконгина йигит эмасманми, гоҳ ошхонага югураман, гоҳ ўчоқ бошида пайдо бўлиб қоламан, гоҳ самоварга ўт қалаб кетаман. Ўрганиб қолган эканман, унвони ўзимникидан каттароқларга ҳадеб ғоз туриб честь бераверган эдим, тўйбоши капитан Хошимова:

— Тўйда честь берилмайди, Хошимжон! — деб шивирлади кулоғимга.

— Хўп бўлади, келинойн! — деб унга ҳам честь бериб қўйдим.

Аммо-лекин, тўйхонани ҳам қойилмақом қилиб безаб юбордик-да! Бувижоним ишлатадиган ангишвонадек келадиган лампочкалардан ранг-баранг гуллар ясаб, чор томонга осиб қўйганмиз. Салимжон акамнинг ҳовлисида келтирилган кучок-кучок анвойи гуллар ноз-неъматлар тўла столларга ҳусн бериб турибди. Бир милиционер йигит ола-була тарвузлардан чиройли саватчалар ясаркан, ўша саватчаларнинг ёнларига ҳам атиргуллардан санчиб, столларга териб қўйганмиз. Бизнинг қишлоқларда тўппа-тўғри қовуриб ёки пишириб ейилаверадиган қўй гўштларни ҳам тарелкаларга юлдузсимон қилиб теришиб, ўртасига аллақандай нарсалар қўйишаркан бу ерда.

Ноз-неъматлар мўллигидан узун столларнинг бели нақ эгилай деб турибди.

Нихоят, меҳмонлар келиб бўлгач, тўйбоши Каромат опа базмни очиб, куёв-келиндар бахтига қадах кўтаришларингизни сўрайман, деди. Мен қадах деган сўзни эшитиб, бир қадах арок туфайли бошимга қандай ташвишлар тушганини эсладим-у, югурганимча ташқарига чиқиб кетдим. Эшик олдида бир кишига қорним билан урилиб кетдим. Бундай бошимни кўтариб қарасам, ёпирай, ўнгимми-тушимми, қаршимда кулимсираганча, ўша жиннихонада танишганим — кечаси билан от бўлиб кишнаб чиқадиган Ориф ака турибди.

— Ассалому алайкум! — дедим кўришиш учун қўлимни узатиб. — Қани, ичкарига марҳамат.

— Йигитча, сизни қаердадир кўрганга ўхшайман? — сўради амаким. — Тағин Наполеон Бонапартнинг ўзи бўлманг!

— Йўқ, мен қирчанғи отман, бир кишнаб берайми? — деб кулиб юбордим. Кулиша-кулиша, Ориф акани ичкари олиб кириб, ўз обрўйи, ўз мавқега мос бир жой танлаб ўтказдим.

Уни тинчитганимча бўлмай, ҳурматли меҳмонлар келиш-

япти, деб ҳамма гур этиб ўрнидан турди. Ўгирилиб қарасам, Салимжон акам билан шаҳар милиция бўлимининг бошлиғи, хў бирда мен соқолини ҳафсала билан олиб кўйганимда «сендан қанақа милиционер чиқишини айтолмайман-ку, аммо яхши сартарош чиқади», деган генерал кириб келяпти. Шошмасдан бошларини кимириллатишиб, гоҳ ўннга, гоҳ чапга салом беришиб, куёв-келиннинг ўнг томонига ўтиб ўтиришди.

Шошиб қолдим. Ўзимнинг сартарошхонада эмас, балки милицияда ишлаётганлигимни ҳурматли генералга бир кўрсатиб кўйгим келиб кетди. Олдиларига қандай борсам экан? Ҳа, топдим, ошхонага кираман-да, қовурилган, қайнатилган, димланган гўштлардан бир лаган босиб чиқаман...

Лагани олдиларига кўяётиб, одоб билан салом бергандим, генерал бошини кўтарди.

— Соқолингизни олиб кўйгандим, эсингизда борми?

— Бу, ҳалиги курсант бола-ку! — деб генерал кутилмаганда менга қўл узатиб қолди. — Қалай, ўқишларни тугатдингми?

— Тугатдим, ўртоқ генерал.

— Сартарошхонада ишляапсанми?

— Йўқ, менда ишляапти,— гапга аралашди Салимжон акам,— бирга ишляапмиз.

— Жуда гўр-ку,— деди генерал.

— Гўрликка гўр-а, лекин ўзим пишириб оламан.

— Адаш, сенинг шу одатинг яхши, ҳаммага умид билан қарайсан.

Худди шу пайтда тўй кечасига раислик қилаётган Каромат келиноним микрофонга йўталиб, ширин суҳбатимизни бўлиб қўйди.

— Навбат созандаларга!!

Шаҳар милицияси бошқармаси қошидаги йигирма икки кишидан иборат бадний ҳаваскорлик тўғараги аъзолари ташриф буюришиб, икки каравотни лик тўлдириб, созларини созлашиб, томоқларини ҳам оз-оздан мойлашиб ўтиришган эди. Ашула бошлаб юборишди, ашула кетидан ашула, машқ кетидан машқ уланиб кетаверди. Ҳамманинг кўзқулоғи, бутун диққат-эътибори каравотларда бўлиб қолди.

Бир маҳал, сўрида ўтирган созандалардан бири шеригининг тиззасига қўлни тираб ўрнидан турди-да, меҳмонларга қараб негадир, бир кулиб қўйди:

— Рухсатингиз билан, навбат сержант Суръат Ориповга! Суръатжон ажойиб истеъдод эгаси, ҳам шеър ёзади, ҳам куй яратади, ҳам ашула айтади. Суръатжон, меҳмонлар сизни кутиб қолишди!

Э-ха, ҳамма гап бу ёқда экан-ку, деб ўйладим ичимда. Шу пайтда негадир жуда хурсанд бўлиб кетдим. Суръат ака фақат кечаси йўлдан адашганларни жиннихонага элтиб қўйиш билангина шугулланмас экан, шеър ёзаркан, куй яратаркан, кани бир эшитайлик-чи!

Эл учун, халким учун, туну кун хизматдаман,
Шул сабаб кадрим ошиб, эъоздаман, шухратдаман.
Енгин чиқса сув бўлиб, сув тошса ғаввос бўлиб,
Элда тартиб ўрнатиб, ҳар куни ҳурматдаман.
Ниятим шу, интизом ҳар ерда барқарор бўлса,
Катта-кичик, сизу биз — ҳурматда баробар бўлса,
Сокин ўтса постимиз ҳам ғалвасиз ўтса тунлар,
Қўнгиллар ҳам мисли тонг — бегарду беғубор бўлса.

Суръат ака танбур чертиб, шунақанги бир завқ билан куйлардики, ёқимли тўлқинлар хатто ўчоқ бошидаги ошпазларни ҳам сеҳрлаб қўйди. Улар қўлларидаги капгиру човлиларни қозонга ташлаб, бўйинларини чўзишиб, ўртага тикилганларича шамдек қотиб қолишди. Куй ҳаммадан ҳам генерални маҳлиё қилиб қўйганди. У ўзи ҳам сезмаган ҳолда, ашула баландласа секин ўрнидан туради, пасайса яна секин ўрнига ўтиради. Ашула тўхташи билан шунақанги бир қарсак янградик, назаримда, тепамиздаги лампочкалар-у, дарахтларнинг яланғоч новдалари ҳам одамларга қўшилиб қарсак чалиб юборгандек бўлди.

— Офарин, ука, минг офарин! — Генерал ўрнидан туриб, Суръат акани чақириб ёнидан жой берди. Ҳалиги Суръат акага номер берган созанда яна ўрнидан туриб:

— Қимматли меҳмонлар! — дея одамларни ўзига қаратиб олди. — Тўйда ўйин-кулги, хурсандчилик ярашади дейишади. Ўйнагани, кулгани тўпланганмиз бу ерга. Мана, даврамизда ҳурматли акахонимиз Жамол Қорабоев ўтирибдилар. Навбатни шу кишига берсак.

Жамол аканинг созандалар билан ўтирганини кўрувдиму, аммо у ҳам шуларнинг группасидан эканини билмаган эканман. Мен шунчаки чой-пой куйиб бериб, уларга хизмат қилиб ўтирган бўлса керак, деб ўйловдим.

Капитан ўрнидан туриб, қўллари билан икки сонини шапалаб:

— Ку-ку-ку! — дея қичқириб юборди. Одамлар аввалига овоз қаёқдан келганини пайкамай, бир хиллари томга, яна бир хиллари дарахтларнинг шохига кўз ташлаб олишди. Капитан иккинчи марта қичқирган эди, даврада гур этиб кулги кўтарилди.

Кулги босилгунча капитан ўртага чиқиб олди ва:

— Онам товукбоқар бўлиб ишларди, болалигим товуклар орасида ўтган,— дея меҳмонларга мурожаат қилди.— Товукларнинг овозига таклид қилишни ўшанда ўрганганман... Мана, даканг хўроз дон топиб, макиёнларни чакиряпти...

Назаримда, шу пайтда Жамол ака чинакам хўрозга айланиб қолгандек бўлди. Унинг овози ва ҳаракатлари одамларнинг кўз ўнгига ҳақиқий хўрознинг ўзгинасини келтириб қўйди.

Карсак янгради.

— Ферма мудирни товук шўрва ичгиси келиб, она товукни ушламоқчи бўляпти, она товук лапанглаб, мана бундай қилиб қочяпти...

Даврада аввал кулги, қийқирик, сўнг яна карсак янграб кетди.

— Фермамизда иккита каклик ҳам бўлар эди, бир куни ёнларидан ўтиб кета турсам, мана бундай қилиб сайрашаётган экан...

Яна кулги, яна карсак, яна офаринлар ёғилди! Жамол ака чинакам санъаткор экан. Назаримда, унинг қорнига ҳар хил паррандалар жойлашиб олиб, галма-галдан сайрашаётганга ўхшайди. Гоҳ булбул нолиш қиляпти, гоҳ беданалар «битбилдик» отиб кетишяпти... Йўқ, сиз нима десангиз денг-у, лекин мен бунақасини ҳеч кўрмаганман. Меҳмонлар қотиб-қотиб, тиззаларига уриб-уриб кулишарди. Кулиб бўлишгач, раислик қилувчи:

— Куёв-келинни табриклаш учун ҳурматли меҳмонимиз Салимжон ака Отажоновга сўз берилади! — деб эълон қилди.

Салимжон ака икки қўлини столга тираб кулимсираганча ўрнидан тураётган эди, кўча эшик ёнидаги узун скамейкада маҳалла аёллари даврасида ўтирган ёшгина бир жувон, қўлидаги чақалогини чинқиратиб ўртага чиқди-да, Салимжон акани мўлжалга олиб келаверди.

Ҳамманинг кўзи чақалоқ кўтарган жувонда бўлиб қолди.

— Тўхта, гапирма! — деди жувон бошлигимга дўк уриб.— Тўйларда гапиргунча аввал болангни боқиб олсанг, бўлмайдимми?

Шундай деб, номаълум аёл ингалаб йиғлаётган чақалоқни Салимжон акамнинг олдига ташлади. Сўнг одамларга ўгирилиб, кўксига муштлаб, дард-алам билан гапира кетди...

— Одамлар, нега қараб турибсиз, нега бу зolim хотин-бозни тартибга чакириб қўймайсизлар?! Бола шуники! Али-

мент бермаса, кийим-бош олиб бермаса, бу қандай бедодлик ахир! Хотиним ўлса, уйимга олиб бориб оламан деган эди, мана, хотинининг ўлганига ҳам бир йилдан ошди... Хамон тутқич бермай қочиб юрибди... Ол энди, бола керак бўлса ўзинг бокиб ол!

— Сиз кимга гапиряпсиз?! — хайрон бўлиб сўради Салимжон ака.

— Хали тонарсиз ҳам! — Салимжон аканинг юзига бақрайиб туриб деди жувон.

— Жинними бу! — Елкасини қисиб атрофига қаради Салимжон ака.— Мен сени умримда кўрган эмасман-ку.

— Ол, болангни ўзинг катта қилиб ол!

Аёл икки қўли билан юзини беркитиб, йиғлаганча кўчага югурди.

Ана тўю яна томоша! Одамлар хангу манг, тўйхонада фақат чақалоқнинг йиғисигина эшитилади. Ҳалиги аёл бамисоли хаммани сеҳрлаб қўйгандек. Барчанинг боши ҳам, каттаю кичик сукутда!

Биринчи бўлиб тўйбоши Қаромат Ҳошимова ўзига келди. У, гўё тез юрса, одамларни уйғотиб юборишдан кўрқкандек, битта-битта босиб, чинқириб йиғлаётган чақалоққа яқинлашди. Қўлига олиб, «боринглар, онасини қайтариб келинглар», деб буюрди.

Беш азамат бир-бирини қувлашиб, кўчага чиқиб кетишди. Йўқ, аёл аллақачон ғойиб бўлган экан, азаматлар шалвираб қайтиб келишди.

Тўй азага айланди. Одамлар, негадир, бир-бирига ковушолмай қолди. Бир хиллар ачингандек ер остидан Салимжон акага қараб-қараб қўйишади, бир хиллар бўйнини чўзиб, ўчоқ бошида акиллаётган чақалоқ томонга назар ташлашади, бошқа бир хиллари пичирлашиб, ўзларича ҳар хил тахминларни айтишади:

— Полковник ҳам қариганда айнибди-да!

— Мен бу одамни жуда покиза деб юрардим.

— Одамнинг оласи ичида, деб шуни айтишса керак-да

— Бе, бу кип-қизил тухмат-ку!

— Тухматлигини қаёқдан била қолдинг?!

— Мен бу шаллақи аёлни танийман. Чорсудаги ошхонада официантка бўлиб ишларди.

— Менимча, жуда ўйлаб қилинган тухмат бу.

— Лекин, нима бўлганда ҳам бечора Салимжон аканинг юрагига ханжар уришди-да!

— Мен ҳам ачиняпман.

— Ҳаммага ёрдам қиларди у.

— Лекин, ўзининг боласига алимент бермагани чакки

бўлибди-да! — шундай деб меҳмонлардан иккитаси, овоз чиқармаслик учун оғзини юмиб, қорнини силкитиб кула бошлади.

— Валерианка борми? — деб қичқирди кимдир. Қарасам, Салимжон акам ўнг қўли билан юрагини чангаллаганича, ўтирган стуlining суянчиғига бошини қўйиб, ўздан кетиб қолибди.

ЗАРБА УСТИГА ЗАРБА

Бошлиғим туни билан ухламади.

Ўйлаяпти, тинмай ўйлаяпти. Нималар ҳақида ўйлаётган экан? Хойнаҳой тухматчилар ҳақида ўйлаётгандир...

Қизик, оқшомги аёл ким ўзи, нега бунақа қилди?

Салимжон акам тўйда нега ўздан кетиб қолди?

Жумбок, ҳаммаси жумбок...

Ухлаб қолибман. Бир маҳал кўзимни очсам, ташқарида тонг ёришай деб қолибди. Салимжон акам ўрнида йўқ. Шошилиб ҳовлига чиқдим — бу ерда ҳам кўринмади. Қизик, бу маҳалда қаерга кетди экан? Е магазинчи олиб чиқиб кетдимикан?.. Эшикчадан Неъмат аканикига ўтдим. Деразадан аста мўралаб қарасам, катта-кичик болалари бирининг оёғига бири бошини қўйиб, пишиллаб, куён болаларидек беозоргина ухлаб ётишибди...

Неъмат акани турткилаб уйғотдим. Аввалига уйқусираб, мени катта ўғли деб ўйлади шекилли, ухлатасанми, йўқми, деб бир пой ботинкани қўлига олиб урмоқчи бўлди, кейин мен эканлигимни билгач, кулиб, елкасини қашиди.

— Тинчликми?

Салимжон акам йўқ бўлиб қолганларини айтдим.

— Қабристонга кетгандир, — деди Неъмат ака оғзига кафтини тутиб эснаб. — Баъзан шунақа одати бор. Кечасини, кундузимни, хотинининг олдига боради... Юр-чи...

Кетма-кет қабристонга югурдик. Шинамгина ишланган шийпонга узокдан сим тортиб келиб лампочка туширилган экан. Салимжон ака ана шу шийпон остида ўтирарди. Гулзорга қўйилган мрамор курсичада бошини икки қўли билан чангаллаб, бутун борлиқни унутиб ўйга толиб ўтирарди у. Бизни кўриб, гуноҳкор одамдек кулимсираб ўрнидан турди:

— Сизларни ташвишга қўйибман-да?

— Ташвишга-ку қўйганингиз йўғ-а, лекин мана шунақа пайтда бир оғиз айтиб кетсангиз яхши бўлади, — таъна оҳангида деди Неъмат ака.

— Бу ерга қандай келиб қолганимни ўзим ҳам сезмай қолибман... Қелинойнинг билан бир ишни маслаҳатлашгани келувдим. Бошимга қанақа мушкул тушса, ҳамиша менга

хамдард бўларди, ақлли маслаҳатлар берарди. Рухингиз тушмасин, дадил бўлинг, дерди!

— Қанака мушкул иш тушди яна?— ташвишланиб сўради магазинчи.

— Ҳошим айтиб бермадимми?

— Ҳеч нареа дегани йўк.

— Айтмаган бўлса кейинроқ билиб оларсан, кўшни, лекин бошлашди мени! Бу ҳаммаси Одил Аббосовнинг иши, офарин, тан бердим унга! Олишсанг, мана шунақаси билан олишсанг-да! «Пус» десанг товукқа ўхшаб пусаверадиган жиноятчини унча хушламайман. Бунақанги жиноятчилар мийлицияни дангаса қилиб кўяди... Пистафуруш ҳам жиноятчи бўлибди-ю! Тўғрими, ўртоқ сержант?

— Тўғри айтасиз, ўртоқ полковник,— дедим шоша-пиша,— куртфурушлар ҳам жиноятчи эмас.

Гап билан бўлиб уйга етиб келганимизни ҳам сезмай қолибмиз. Нонуштага Лутфи холам жиззали нон ёпди, янги олинган қаймоқлар келтирди, кулиша-кулиша нонушта қилдик. Салимжон акам бирор қарорга келиб олгандан сўнг, мана шунақанги дилбар, кизикчи, ҳаракатлари кескин, жиддийроқ бўлиб қолади. Шошилиб ишхонага жўнадик. Бошлигим шундай тез ва катта қадам ташлардики, мен унинг ортидан деярли югуриб борардим. Йўловчилар, «тинчликми» дегандек оркамиздан қараб қолишарди.

Кабинетга киргач, бошлигим пўлат сандикни оча туриб, худди ток уриб олгандек сапчиб ўрнидан туриб кетди:

— Сейф очилиб қолибди-ку, Ҳошим!

— А! — мен ҳам бир сапчиб тушдим.

— Тўхта, тўхта, ҳужжатлар ҳам йўк!

— Қанака ҳужжатлар?

— «Роҳат» ошхонасига тегишли жами ҳужжатлар сарик папкада эди. Сарик папка йўк! Югур, одамларни чақир!!!

Ховлиқиб коридорга чиқдим. Аввал катта бошлигимиз полковник ўртоқ Усмоновга хабар бердим. У ҳам, назаримда, худди ток ургандек бир сакраб тушди. Кейин ўзимни парткомимиз Қаромат Ҳошимованинг кабинетига урдим. Қизик, бу шум хабарни ким эшитса, бир сапчиб тушаверди.

Кабинетимизга қайтсам аллақачон беш-олти чоғли одам тўпланиб қолибди. Салимжон акамни, негадир, диванга чўзилтириб ётқизиб қўйишибди. Ранги докадек оқарган, қўллари икки томонда шалвираб осилиб ётибди... Нима бўлди ўзи? Наҳотки... наҳотки дадамдан ҳам меҳрибон бир кишимдан айрилиб қолган бўлсам!

— Салимжон ака! — дедим-у, хўнграб йиғлаб юбордим.

САРИҚ ДЕВНИ ҚУВИБ

БАХТИ ҚАРО ДИРЕКТОРНИНГ ХАЗИНАСИ

Қишлоқдан қайтяпман. Чамадонимда икки банка қай-моқ, олти бош ҳусайни узум, саккизта катлама, бир ҳовуч жийда, бир ҳовуч шафтоли қоқи, бир ҳовуч туршак — буларнинг ҳаммасини бувижоним бериб юборди, бошлиғингга бергин, касалхонадан тузалиб чиққунча ёнидан жилмагин, яхши киши экан, одам бўлгунингча этагини маҳкам ушлагин, деб тайинлади.

Хурсанд қайтяпман. Ойижоним, дадажоним, жондан азиз сингилларим билан маза қилиб дам олдим. Ўзлариям роса соғинишган экан, юз-кўзларимдан ўпавериб, нақ ҳамма ёғимни шилиб юборишди-я! Аммо қимматли дўстим Зокирни кўролмаганим чакки бўлди. Областга, илғор бузукбоқарлар кенгашига кетган экан. Қайтаётганда автобусда ухлаб қолиб, яна ўша автобус билан областга қайтиб кетиб қолибди бечора.

Шаҳарга тушишим билан қимматли қалпоқчамни бошимга кийиб, ўзимши бир синаб кўрмоқчи бўлдим. Мана, кийдим... мана, кўздан ғойиб ҳам бўлдим.

— Салом, қалпоқчам!— дедим қувониб.

— Салом, Ҳошимжон,— деди дўстгинам.

— Мени роса кутдингми-а?

— Бетоқат кутдим, Ҳошимжон.

— Менга яна ёрдамнинг керак.

— Ниятинг яхши бўлса ҳеч нарсани аямайман.

— Мен жамики жиноятчиларни* тугатмоқчиман, азиз қалпоқчам!

— Мен ҳамиша ёрдамчингман, қувноқ Ҳошимжон!

— Ишни нимадан бошлай, доно маслаҳатчим?

— Бахти қаро директорнинг орқасидан бор, кизикчи дўстим.

— Раҳмат, қалпоқчам.

— Арзимаёйди, Ҳошимжон.

Ҳа, ҳа, деб енгларимни шимариб, кафтимга туфуриб,

гайратим жўшиб, ўзим ҳам руҳланиб Салимжон акамнинг уйига қараб югурдим. Совға-саломимни уйга қўйиб чиққанимни Лутфи холамга маълум қилдим-у, тўппа-тўғри «Роҳат» ошхонасини мўлжалга олдим. Кеч кириб қолгани учун ошхонада ҳам ишлар тугаб, бош ошпазлар ҳисоб-китоб қилиш учун бахти қаро директорнинг хузурига йиғилишган экан.

— Ҳеч ким шикоят қилдими?— сўради директор.

— Шикоят қилганнинг тишини қоқиб, қўлига беряпмизку!— деди ошпазлардан бири.

— Баракалла, бундан кейин ҳам худди шундай қилинглар!— кўнгилларини кўтарди директор.— Мажлис ёпик.

Одил Аббосов ҳаммага жавоб бериб, хонанинг ичидан беркитди. Пўлат сандикни очиб, бир даста ўн сўмлик, бир даста беш сўмлик, бир даста уч сўмлик олиб, портфелига жойлади-да, кейин шошмасдан ташқарига чиқди.

Унинг ҳам, қишлоғимиздаги Бодом Қори амакига ўхшаб, йўл юрганда ўзи билан ўзи гаплашиб юрадиган одати бор экан. Мана ҳозир ҳам хилват кўчалардан кетяпти-ю, худди тушида алжиган одамга ўхшаб жавраб боряпти:

«...Ҳа, Салим, аҳволинг қалай энди? Полковник эмиш! Менинг кўлимда ўйинчоқсан-ку. Истаган куйимга ўйнатишим мумкин сени, йўқ, ўйнатмайман, тириклай кўмаман сени. Йўқ, кўммайман, аввал роса жонингни қийнайман! Сен оқкўнгилсан, соддасан. Мен тулкиман, айёр тулкиман! Бундан ўттиз беш йил олдин мен пилла заводида тарозибон бўлиб юрганымда менинг икки акамни, отамни қамадинг! Уч тонна пилла ўғирлаганимиз учун бутун оилани вайрон қилдинг. Ушанда биз сени огоҳлантирган эдик, ўч оламиз деб қасамёд қилган эдик. Аммо еен, ҳукуматнинг эрка ўғли, бизнинг йўлимизга юрмадинг, уйингга ўт қўйдириб, икки қизингни куйдирган мен бўламан! Қамокда ўлган акам, ўлиги жаназасиз кўмилган марҳум отам ҳақи, сенга тийчилик йўқ, ҳеч қачон...

Сен оқкўнгилсан, соддасан. Мени танимайсан. Мен бўлсам сени ўттиз беш йилдан буён қуваман, оромингни ўғирлаб, бахтингга чанг соламан. Ўғлинг Қаримни жинойтчиларга қўшган, уйингдан тўппонча ўғирлатиб, ўша тўппонча ўқи билан қоровулни оттирган ҳам мен бўламан!

Сен ҳукуматга содиқсан, мен жинойтчиларга содиқман. Сен жинойтчиларни тугатиш пайдансан, мен уларни парваришлаб, бошини силаб, кўпайтириш пайданман. Тўғри, жинойтчилар оз қолди. Оз-у, лекин сози қолди!.. Тўйда кўлингга чақалоқ тутқазиб, эл ўртасида шармандангни чи-

карган ҳам, пўлат сандигингдаги хужжатларни ўғирлатган ҳам мен бўламан!.. Йўк, мен сени хали-вери ўлдирмайман, жонингни азоблайвераман! Ўлиги жаназасиз кўмилган отам хақи, сендан ўч олавераман!..

Умрбўйи кўлимда жарак-жарак пул ўйнади; кўша-кўша участкалар курдим, кўша-кўша машиналар олдим, бир сандик олтин йиғдим. Қани, кўлга тушира олмадинг-ку! Чунки, мен ёвузман. Мен жамики саркитлар йиғиндисидан ташкил топган Одил баттол бўламан...»

Йўк, азиз дўстим, ортиқ чидай олмадим. Вужудимни калтироқ босиб, ихтиёримни йўкотдим, алжиб бораётган Одил баттолнинг белига қараб тепиб юбордим. Тўғри, хато қилдим, жуда катта хато қилдим. Милиция ходими учун бировни уриш катъиян ман этилган. Лекин, бошқа иложим йўк эди... Кўлтигидан олиб, ўрнидан туришига кўмаклашиб юбордим. Одил баттол, «тавба» дегандек, у ёқ-бу ёғига қараб елкасини бир қисди-ю, этагини қоқиб йўлида давом этди. Аммо калтироғим ҳамон босилгани йўк, ишқилиб, яна тепиб юбормасам гўрга эди, дея ўзимдан-ўзим кўркиброк боряпман.

Одил баттол кўшканотли темир дарвоза олдида тўхтаб, тепадаги сариқ тугмачани босган эди, дарвозанинг эшик-часи очилиб, йигирма беш ёшлардаги хушрўйгина, кийим-бошидан муаттар атир-упалар ҳиди уфуриб турган бир жувон кўринди.

— Ассалому алайкум!— деди у боши ерга етгунча таъзим қилиб.

— Ҳеч ким йўқлаб келдимиз?— сўради бахти қаро директор.

— Йўк, ҳеч ким келмади,— деди жувон дарвозанинг ичидан беркитаётиб.— Дарагингиз бўлмади, жуда хавотир олдим.

— Катта кундошингникида эдим,— жеркиб деди директор.

Йўлакда мен аёлга бошдан-оёқ разм солиб чиқдим. Ўттиз иккита тишини омбур билан суғуриб олиб, ўрнига тилла тиш қўйишибди. Қулоғида, ҳар биттаси чакалоқнинг шапалоғидек келадиган олтин сирғалар, ўн бармоғида ўн узук — ўнтови ҳам тилладан, кўзлари ёқут бўлса керак, яля ёниб турибди. Оппоқ билақларидаги тилла билакузукларнинг санаб саноғига етолмадим. Бундай эгилиб қарасам, ёпирай, оёқларидаги хушбичим кавушчалари ҳам тилла суви юритилган зардан тикилган экан... Йўк, кечирасиз, мен бахти қаро директорнинг кичик хотини турадиган уйга эмас,

бувижоним айтиб берган эртақлардаги подшоларнинг қас-рига келиб қолганга ўхшайман. Ха, ха, худди қасрнинг ўзи! Саккиз хонали уйга саккиз рангда бўёқ берилган, уйларнинг шифтига олтин суви юритиб, ранго-ранг расмлар солинган. Шифтларнинг тўрт бурчига, мен номини билмайдиган, лекин биллурга жуда ҳам ўхшаб кетадиган ялтироқ ойналар қўйилган. Қандилларни айтмайсизми! Саккиз уйга саккиз рангли биллур қандиллар осилган. Қора-қизғиш шкафлар, қимматбаҳо вазалар, тўрт уйда тўрт хил телевизор, қизил-сарик гиламларнинг саноғи йўқ, шкафларда қимматбаҳо, олтин суви югуртирилган чойнак-пиёлалар, лагану тақсимчалар — бамисоли енгил саноат буюмлари кўргазмаси ташкил этилганга ўхшайди.

— Оёғимни укалаб қўй! — деди директор атлас кўрпачага ўтираётиб.

Аёл унинг оёғини уқалай бошлади.

— Белимга ёстик қўй, — буйрук бўлди яна.

Аёл белига ёстик қўйди.

— Овкатиңни олиб кел!

Шошилиңч овқат келтирилди.

— Бир пиёла коньяк қўй.

Коньяк қуйилди.

Жимгина овқатланишга тушди. Мен ҳам, очқаб қолган эканман, товоқдаги буги чиқиб турган мантини кўриб, ўзимни тутолмай, чўккалаб бир бошдан тушира бошладим.

— Сал секинроқ есанг ўласанми?! — ўшқирди директор. Хотини бир чўчиб тушди.

— Вой, мен еганим йўқ-ку!

— Яна ёлғон гапиради-я. Бор, яна сузиб кел, — кўзининг пахтаси чиқиб деди директор. Хотини гизиллаб бориб, яна бир товоқ манти келтирди, уни ҳам биргалашиб едик.

— Дарвозани кулфлаб кел, — буюрди директор.

Дарвозага кулф солинди.

— Итни қўйиб юбор! — буйрук бўлди яна.

Ит ҳам қўйиб юборилгач, ховлидаги чирок ўчирилди, атроф гўристондек қоп-қоронғи бўлди-қолди...

Одил баттол кўмирхонага қараб йўл олган эди, ҳар қалай бир шум нияти бор-ку, дея секин унинг орқасидан эргашдим. Қўл фонарь билан йўлини ёритиб, кўмирхонадаги латта-лутталар босилган охурни узоқ пайпаслади. Ниҳоят, бир тугмачани топиб босган эди, уй ўртасидаги кўмир бир томонга сурилиб, юз килограммли чой яшигидек келадиган, тўрт бурчакли чуқурча пайдо бўлди. Чуқурчага тушиб кафти билан деворнинг бир четини қаттиқ босган эди, ичкарига эшик очилиб, яна тўрт бурчакли бир эшикча пайдо

бўлди. Қўл фонари ёруғида Одил баттол тепадан осилиб турган арқончани аранг топди. Арқончани ечиб, чап томондаги ипни уч бор тортган эди, назаримда, қаршимиздаги девор ичкарига қараб қулаб тушгандек бўлди. Ўнг томондаги ипни уч бор тортган эди, лампочка ёниб, ичкари ёришиб кетди. Зах хиди келиб турган ертўлага кирдик. Ертўла унча катта эмас, нари борса ўқувчи болаларнинг дархонасича келади, холос. Яшиқларда коньяк, ароқлар. Битта яшиқда лик тўла шойи-атлас, яна бир яшиқда юз метрча қора бахмал: Ертўланинг деворлари цемент сувоқ қилинган. Таги негадир цементланмаган, тупрок. Одил баттол эшик олтидан йиғирма пой ўлчади-да, энгашиб, қўллари билан тупрокни бир томонга сура бошлади. Яна йилтираб турган кнопка очилди, кнопкани ўрнидан суғуриб, тешикчага сим тикиб бураган эди, ертўланинг чап томондаги девори аста-секин ерга ёта бошлади. Ичкарида катта-кичик ўнтача токча бор экан. Бир токчадаги чамадонни олиб очган эди, анграйиб қолдим: ичи тўла 50 сўмлик, 100 сўмлик пуллар! Умрим бино бўлиб, бунақанги кўп пулни кўрган эмасман. Одил баттол ҳали ишхонасида сумкасига солиб олган пуллардан тахминан ярмини чамадонга жойлади-да, уни ўрнига қўйиб, бошқасини очди. Буниси лик тўла олтин экан. Беш сўмлик, ўн сўмлик сўлкавойлар, ҳар хил тақинчоқлар, яхлит олтин парчасидан ясалган, оғирлиги икки килоча келадиган гулдор лаган ҳам турибди... Уч дона олтин танга олиб, чамадонни яна ўрнига қўйди.

Учинчи чамадон очилганда, ишонсангиз, мен ҳаддан ташқари кўрқиб кетдим. Чамадонда худди Салимжон акамни­кига ўхшаб кетадиган учта тўппонча совуқ ялтираб турарди... Юрагим уриб кетди. Қўрқяпманми, унисини аниқ билмайман-ку, лекин дағ-дағ қалтирай бошлаганимни сезиб турибман. Бир хаёлим баттолнинг белига яна бир тепиб, қўлоёғини боғлаб, тўғри милицияга олиб борайин ҳам дедим-у, ammo катта бир жиноят очилиши олтида ишнинг пачавасини чиқариб қўйишдан кўрқдим.

Баттол тўппончалардан бирини олиб, чўнтагига солди. Салимжон акам айтгандек, оғир бўлишга ҳаракат қилдим, тишимни-тишимга босиб, изма-из унинг орқасидан чиқдим. Ярим соатлардан сўнг иккимиз таксига ўтириб, номаълум томонга жўнадик.

— Раҳмат, қалпоқчам!— деб шивирлайман.

— Раҳматга ҳали эрта,— дейди қалпоқчам ҳам шивирлаб,— ишнинг каттаси мана энди очилади...

ЕРТЎЛАДАГИ МАХФИЙ КЕНГАШ

Таксида шаҳар чеккасига қараб учиб борардик. Қинғирқийшиқ, пастқам кўчалардан, ўғри топмас тор йўллардан юриб, ниҳоят, жарлиқ ёқасига бориб тўхтадик. Бахти қаро директор машинадан тушиб шофёрга битта ўн сўмлик узатди:

— Соат бирда, худди шу ерда мени кутасиз.

Шофёр мен тенги йигитча экан, ўн сўмликни кўриб, сурати бор томонидан ўпди-ю, чўнтагига солди:

— Айтган вақтингизда келаман!

Атроф шунақанги қоронғи, шунақанги ваҳималики, ким билади, бошимда сеҳрли қалпоқчам бўлмаганда, додлаб қочиб қолармидим. Ахлат тўкилган тепалиқдан ўтиб, суви қуриб қолган анҳор ичидан ярим километрча юриб бориб, ўнг қирғоққа чиқдик. Катта жарликнинг тубида атрофи пахса девор билан ўралган кичкинагина кўрғонча бор экан, ўшанга кирдик. Уй эшигини, ёши етмишда десамми, тўқсонда десамми, ишқилиб, нечага кирганини ҳеч аниқлаб бўлмайдиган бир кампир очди. Кампир қадди букилиб, ҳассага суялиб қолибди. Юрганда худди эмаклаётганга ўхшайди. Оғзида битта ҳам тиши бўлмагани учун гапирганда ҳуштак чалиб юборади. Хоҳ кўринг, хоҳ кўрманг, эртақлардаги ялмоғиз кампирнинг ўзгинаси дейсиз.

— Кечга қолдинг, бўталоғим?

— Такси топиб бўлмади, — деди Одил баттол, — ҳаммалари келишганми?

— Сени кутиб ўтиришибди, бўталоғим.

Ялмоғиз кампир бизни даҳлизга олиб кириб, умивальникни бир томонга секин сурган эди, пастга йўл очилди. Зинадан гиламлар билан безатилган катта ертўлага тушдик. Хона иссиқ бўлгани учунми, меҳмонлар кўйлақларини ечиб, майкачан атлас кўрпачалару парестикларда ёнбошлашиб ётишибди. Бу шубҳали одамларни биринчи бор кўраётганим учун, кейинчалик яна учратсам янглишиб ўтирмай деб, милицияга хос зийраклик билан ҳаммаларини кўздан кечириб, асосий белгиларини, юз тузилишларини ёдда сақлаб қолишга ҳаракат қилдим.

Тўрда бармоғи билан бодом чақиб еб ўтиргани, ёши қирқларда, ўзи худди Иван Поддубнийга ўхшаган паҳлавон, бўйнидаги гўшtlари ирғиб чиққан, бағбақалари осилиб кетган, қошлари худди жундан тўкилган арқонга ўхшаб, ҳаддан ташқари қуюқ; гапирганида пишиллаб кўяпти у. Паҳлавоннинг ўнг томонида бети худди ёғочдан йўнилгандек сип-силлик, сочи ҳам киртишлаб олинган, узокдан қа-

расангиз ҳам худди елим кўғирчокка ўхшаб кўринадиган бир одам ўтирибди. Юз-кўзларига мой суртган бўлса керак, пешанасининг икки чаккаси худди хирагина лампочка осиб кўйгандек йилтираб кўриняпти. Пахлавоннинг чап томонида ўтирган ўттиз ёшлардаги йигит боксчими дейман, билагадаги мускуллари диркиллаб ўйнаб турибди. Бетида узун чандиғи бор, боши худди отнинг калласидек чўзинчок, бада-нида бўш жой колмаган, ҳаммаёғига тушь билан ҳар хил расмлар солинган: бўғма илон дейсизми, пичок ўкталиб турган йигит дейсизми...

Ўнг елкасига эса бир аёлнинг сурати чизилиб, остига «Не забуду мать родную», деб ёзиб кўйилибди. Бу йигитдан куйирокда бир семиз одам ўтирибдики, бай-бай-бай, ҳалиги биз тушган тешикка қандай сикканига ўзим ҳам хайронман. Қорни шунақанги каттаки, бир аравага бемалол юк бўлади. Бечора нафас ололмай, бурнидан хуштак чал-япти.

Энг пойгакда чўкка тушиб, яна бир йигит ўтирибди. Шу даражада озғинки, бечоранинг ўн икки коворғаси ўтирганларга бемалол кўриниб турибди. Олманинг савоғидек ингичка бўйни катта калласини кўтаролмаяпти шекилли, у худди кўғирчок ўйнаётгандек бошини силкитиб ўтирибди.

— Ана, устоз ҳам келдилар!— деб ҳаммалари «дув» этиб ўрниларидан туриб, кўлларини кўксиларига қўйиб, бошларини эгиб, таъзим бажо келтиришди. Одил баттол ҳаммадан юқорига, бахмал кўрпачалар тўшалган ўриндикка ўтиргач, бошқалар ҳам ўтириб, ҳалиги орик одам фотиҳа учун кўл кўтарди:

— Милиция ҳамиша ғафлатда колсин!

— Облоху акбар!— дейишди ҳаммалари.

Шундан сўнг улар бир-бирларидан хол-ахвол сўрашга, бола-чакаларининг соғлигини суриштиришга тушиб кетишди. Гап айланиб бориб, шаҳардаги янгиликлар, одамлар ўртасидаги мишмишларга такалди. Семиз киши бурнидан хуштак чалиб, ҳозир милиция кучайиб, ёнига дружиначилару, халқ контроли вакилларини тўплаб, жамки жиноятчини йўқ қилишга астойдил бел боғлаганлиги, кетма-кет тадбирий чоралар кўраётганлигини айтиб зорланди. «Бизга жуда кийин бўлиб колди» деб уф тортди.

— Қўрқоклик қилаверма!— уришиб берди Одил баттол. Сўнг ёнидаги йигитга буюрди:

— Мутал, тур ўрнингдан!

— Хўп бўлади!— сапчиб ўрнидан турди Мутал.

— Мен айтган ишни битирдингми?

— Битирдим, сарқор.

— Хужжатлар кани?

— Портфелимда, саркор.

Мутал дераза ёнидаги катталиги лўлаболишдек келадиган кизил портфелни олиб, ичидан «Роҳат» ошхонасига тегишли жамики хужжатларни чиқарган эди, ўзимни йўқотиб қўяй дедим. Бу ўша Салимжон акамнинг пўлат сандигидан ўғирланган хужжатларнинг айнан ўзгинаси эди. Нима қилай, папкани қўлидан тортиб олиб, гизиллаганимча Салимжон акам ётган касалхонага бориб, бошлиғимдан суюнчи олсаммикан? Йўқ, сабр қилишим керак. Бизнинг ишимизда сабр-тоқат ҳамма нарсани ҳал қилиб беради.

— Гапир!— буюрди баттол.

— Нимани гапирай, устоз?— шошилиб сўради Мутал.

— Хужжат ўғирлаш операциясини қандай бажарганингни гапир, дўстларинг эшитсин.

— Худди сиз ўргатгандек бўлди, саркор. Кечаси милиция майори формасини кийиб милиция бўлимига бордим. Кексагина бир сержант навбатчилик қилаётган экан, ўзимни область милиция бошқармасидан деб танитиб, гувоҳномами кўрсатган эдим, сержант:

— Хизматингизга тайёрман, ўртоқ майор!— деб честь берди. Мен навбатчилик қандай ўтаётганлигини суриштирган бўлдим. Худди шу пайтда шеригим — у ҳам милиция формасида эди, қўлида бир кучоқ гул, олдимизга кириб келди-да:

— Кечирасизлар, шу атрофда бир милиционер уйланаётган эди, тўйхонани тополмай турибман, кўрсатиб қўя олмайсизларми?— деб сўради. Сержант:

«Меъ постдаман, боролмайман»,— деган эди. Мен:

— Дарров бирга бориб, тўйхонани кўрсатиб қўйинг, бир-бирларингга ёрдам беришни ўрганинглар, тоқайгача сизларга ўргатиш керак, деб уришиб бердим. Кейин, сержант қайтиб келгунча, полковникнинг пўлат сандигини очиб, хужжатларни олиб қўйдим.

— Офарин!— секингина қарсак чалиб қўйди Одил баттол.— Энди полковникнинг қўлига чакалокни қандай топширганингни гапир.

— Уни Шарифа бажарди.

— Шарифа, қайси Шарифа?

— Сиз уни танийсиз, менинг группамда ишлайди. Илгари ошхонада официантка эди, ҳозир идорама-идора юриб, пальто ўғирлайди. Эрсиз туғиб қўйиб, иснодга қолиб, боши қотиб юрган эди. «Шаҳар марказидан икки хонали уй олиб берамиз, уч минг сўм пул ҳам берамиз», деб сиз айтганингиздек таклиф қилган эдим, дарров кўнди.

— Шарифа ҳозир беркиндими? — сўради бахти қаро директор.

— Ҳа, беркинди.

— Айт, очикқа чиқсин. Бўлмаса иш расво бўлади. Хар куни милицияга бориб, алимент талаб қилаверсин, — топширик берди Одил баттол. — Биз ҳали полковникдан пул ҳам ундирамиз, уни хонавайрон қиламиз!.. Мана бу, Шарифага ваъда қилинган пул. Мана бу олтинлар — сеники. Тилла тиш қўйдирасанми, хотинингга узук ясатиб берасанми, ихтиёр ўзингда. Мен ўз дўстларимни ҳеч қачон алдамайман, ваъда қилдимми — бажараман... Саллабодрок, тур ўрнингдан!

Саллабодрок деганлари ҳалиги паҳлавон экан, шошмасдан, инқиллаб ўрнидан турди.

— Араванг гилдираб турибдими?

— Юриб турибди, саркор.

— Уларни элтиб бердингми?

— Айтганингиздек бўлди, саркор.

— Шакарни-чи?

— Олиб чиқишнинг иложи бўлмади.

— Шу кечаси тинчит.

— Хўп бўлади, саркор.

— Шойи артелига бордингми?

— Бордим.

— Олдингми?

— Сиз айтган жойга элтиб ташладим.

— Ма, мукофотингни ол! — Шундай деб бахти қаро директор сумкасида бир даста пул чиқариб, Саллабодрокка узатди.

«Қанақа жойга келиб колдим ўзи, булар кимлар? — деб ўйланиб колдим. — Наҳотки, ҳозир ҳам шунақанги одамлар яшаб келаётган бўлса. Бири ўғри, бири порахўр, бири туҳматчи, жамики сарқитлар макони экан-да, бу ер. Демак, мен одамларнинг ҳаловатини ўғирлаб, милицияга туну-кун тинчлик бермайдиган сарик девлар хузурига келиб қолибман-да!»

— Чайқовчилар бошлиғи, Ориф, тур ўрнингдан!

Озгин йигит қўлини ерга тираб, аранг ўрнидан турди, тураётиб бир мункиб ҳам кетди.

— Гапир!

— Ишлар чаток, саркор.

— Нимаси чаток?

— Чайқовчилар камайиб кетяпти.

— Нега?

— Милиция, чайқовчи уруғи борки, ушлаб камаяпти.

— Сен ўз кадрларингни саклаб қолиш чораларини кўрмайсанми?

— Кўряпман. Махсифуруш хотинлар номидан тухмат уюштириб, участкавой милиционерни ишдан олдиртирдим.

— Яхши, шунга ўхшаш ишларни яна давом эттир. Кадрларни эҳтиёт қил. Хўш, бозорда нарх-наво қалай?

— Кўнгилдагидек, саркор. Йигирма бир сўмлик атлас элликка кетяпти!

— Эшитдингми, семиз?— сўради Одил баттол. Семиз киши ўтирган ўрнида «нимм» деб қўйди.

— Бир юз элик сўмлик гилам икки юз эликдан пулланыпти,— ахборот беришда давом этди чайқовчилар бошлиғи.

— Буни ҳам эшит, семиз!— яна буюрди Одил баттол. Семиз киши яна «нимм» деб қўйди.

— Андатра калпоғининг баҳоси ҳозир олтимишга...— Чайқовчилар бошлиғининг сўзи оғзида қолди; бахти каро директор биров оёғини босиб олгандек сапчиб ўрнидан туриб кетди. Бориб, хўппа семиз амакининг ёқасидан тортиб, ўрнидан турғизда-да, бўғиб:

— Сен семизга қачон ақл киради? Қалпоқнинг баҳоси юз сўмга чиққунча омборда саклаб тур, деган эдим-ку, нега магазинларга чиқариб юбординг, мен у молларни осонлик билан топиб келганмидим...— деб унинг бетига тарсаки тортиб юборди..

— Ахир, магазинчилар тўполон кўтаришди-да,— ўзини окламоқчи бўлиб деди хўппа семиз амаки.

— Нима деб тўполон кўтаришди?

— Молни бер, бўлмаса ОБХССга борамиз дейишди

— ОБХССдан энди кўркмасанг ҳам бўлади!— тутақиб деди бахти каро директор.— Унинг бошлиғи ҳозир ўлим тўшагида ётибди. Худо хоҳласа, яқинда ҳаммамиз жанозасига борамиз... Ваъда қилинган пулни олиб келдингми?

— Ярмини.— Шундай деб, яна тарсаки тушиб қолишдан чўчиб, икки кўли билан икки бетини беркитиб олди хўппа семиз амаки.

— Қолгани-чи?

— Айтдим-ку, пора олиш қийинлашиб кетяпти деб.

— Елғон айтяпсан, итвачча! Пора олишни икки баробар кучайтирганиндан хабарим бор. Тушган пулларни шахар ташқарисндаги уйингга беркитиб қўйганингни ҳам биламан... Мутал!

— Лаббай, саркор?

— Бугун кечаси тинтув ўтказасан.

— Хўп бўлади, саркор.

— Кечирасиз, устоз,— хўппа семиз амаки оёғи куйган товукдек питиллаб қолди,— пулларнинг ҳаммасини олиб келган эканман, энди эсимга тушди. Чап чўнтагимда эди, ҳа, ҳа, чап чўнтагимда...

Семиз амаки шоша-пиша чўнтагидан белига энсизгина оқ коғоз ёпиштирилган икки даста пул олиб саркорнинг олдига қўйди.

— Лахтак магазинининг тадбиркор директори Қаям, тур, дўстларингга ҳисоб бер.

Пешанаси йилтироқ амаки дик этиб ўрнидан туриб, буй-руғингизга тайёрман, дегандек қўл қовуштирди.

— Фирмалардан келган молларни сотдингми?

— Ярмини сотдим.

— Ярми-чи?

— Филиалларимга чиқариб юбордим.

— Қўлга тушиб қолишса-чи?

— Чорасини кўрдим. Аввал лахтакка бўлиб, сўнг чиқардим.

— Офарин!— қарсак чалиб қўйди саркор. — Бизга тегишли пулни олиб келдингми?

— Олиб келдим, устоз...

Худди шу пайт ертўланинг қопқоғи очилиб, инқиллаганича ялмоғиз кампир тушиб кела бошлади. Ўн бештача билкиллаб пишган товукни катта тоғорада аранг кўтариб келарди у.

— Чик биттанг, коньякни олиб туш!— деди Одил баттол тамшаниб. Пешанаси йилтироқ амаки физиллаганича тепага чиқиб, ўн бутилка коньяк олиб тушди.

Зиёфат бошланди. Худди кароқчиларга ўхшаб, ҳар биттаси биттадан товукни бутунича қўлига олиб, чинни косаларга тўлдириб коньяклардан қулқиллатиб қуйиб, лабларини чапиллатишиб, пишиллашиб, бир-бирларига ҳазил-мутойиба сўзлар айтишиб, овқатлана бошлашди.

Ора-чора дастурхонга мен ҳам қўл узатиб турдим.

Бора-бора ўтган-кетган гаплардан, кийинчиликлардан ҳам гапира бошлашди. Гапларидан шу нарса маълум бўлдики, шаҳарда жиноятчилар камайиб кетавергач, милиция таъқибидан бир амаллаб жон сақлаб қолган мана шу жиноятчилар бир-бирини химоя қилиш, бир-бирига суяниш, бир-бирига кўмаклашиш, бир-бирига фойдали, фойдасиз маслаҳатлар бериш мақсадида бир неча ой муқаддам бирлашиб олишибди. Одил баттол ҳаммасининг бошлиғи бўлиб, унинг ҳар бир сўзи мана шу чапиллатиб товук гўшти еяётганлар учун қонун экан. Тарсаки еган хўппа семиз амаки

район матлубот жамиятининг омборчиси, орик йигит — Ориф бозорда паттачи, Мутал йигирма иккинчи базада шофёр, пешанаси йилтирок Қаям лахтак дўконининг директори экан.

Бошлик милициядан эҳтиёт бўлиш, дружиначиларга қандай қилиб чап бериш ҳақида фойдали маслаҳатлар берди. Шубҳали туюлган ҳар бир кишини иложи борича қўлга олиш, қўлга олиб бўлмаса ундан қандай қилиб қутулиш йўлларини ўргатди: «Тухмат қилиш, мишмишлар тарқатиш энг яхши куролимиз бўлсин», деган гапларни айтди.

— Навбатдаги учрашувимиз шу ойнинг йигирма еттинчи числосида соат ўнда бўлади, — деб гапини тугатди Одил баттол. — Энг муҳими хушёр ва дадил бўлайлик, хушёрлик ва дадиллик шиоримиз бўлсин. Орифжон, қани ука, шу ердан ўтган-кетганларнинг арвоҳига бир тиловат қилиб юбор.

Чайковчилар бошлиғи чўкка тушиб, худди боласини йўқотиб қўйган она эчкининг маърашига ўхшаш овозлар чиқариб, тиловат қила бошлади. Охирида:

— Илоё омин! — деб икки қўлини чирокқа етгудек қилиб баланд кўтарди. — Ғанимлар ғафлатда бўлсин, ишимизга ривож берсин, тадбиркор бошлиғимиз Одилжон акамлар ҳамиша саломат бўлсинлар!

— Облоху акбар! — деб ҳаммалари ўриндан туришди.

Хужжатларни каерга беркитишини кўриш мақсадида, мен Одил баттолнинг орқасидан эргашдим. Бояги такси кутиб турган экан. Ўтиришимиз билан машина кушдек учиб кетди.

Бахти қаро директор орқа ўриндикда ёнбошлаб, ҳаддан ташқари хурсанд бўлса керак, ўзича хиргойи қилиб боряпти. Мен бўлсам Салимжон акамнинг сўзларини эслайман. «Биласанми, Хошимжон, — дерди баъзан у, — юз минглаб виждонли, ҳалол яшаётган кишилар ичида баъзан битта-иккита турки совуғи ҳам учраб қолади-ю, ҳамманинг дилини сиёҳ қилади, оромини ўғирлайди. Сен билан менинг ва-зифамиз ана шу турки совуқларни топиб, яхши йўлга солиш, йўлимизга юрмаса, бошлаб таъзирини беришдан иборат...» «Хайрият, деб ўйлайман яна ўзимча, — районимизда турки совуқлар унча кўп эмас, бор-йўғи олтита экан. Мана, мен уларнинг изига тушиб ҳам олдим. Навбати билан ҳаммасини қўлга оламиз...»

Бахти қаро директор ошхонага тегишли хужжатларни ер остидаги хазинасига беркитганини ўз кўзим билан кўргач, кўнглим тинчиб, ярим тунда уйимизга жўнаб кетдим.

УЙҚУСИЗ УТГАН БИР КЕЧА

Кўнғирокни ҳар қанча жиринглатганим билан Лутфи холам бари бир уйғонмаса керак, деб ўйлаб, Салимжон акамнинг ховлисига девордан ошиб тушдим. Ховлига тушгач, бошимдан калпоқчамни олиб, кўзга кўринадиган бўлиб олдим. Қизиқ, тушимми, ўнгимми?! Салимжон акам гулзор оралаб, тоққайчи билан гул қирқиб юрибди. Ахир, у мен кетаётганда шаҳар касалхонасида ётувди-ку, дўхтирлар ахволи анча оғир, деб айтишаётган эди-ку!

— Ассалому алайкум!— дедим яқинига бориб.

— Ие, Хошимжонмисан?— деди бошлиғим қаддини ростлаб.— Осмондан тушдингми, ердан чикдингми?

— Девордан ошиб тушдим,— дедим,— ўзингиз-чи? Ўзингиз қаёқдан пайдо бўлиб қолдингиз? Оқшом йўқ эдингиз.

— Касалхонадан қочдим,— деб Салимжон акам негадир ўзини-ўзи оқлай бошлади.— Биласанми, ўғлим, мен умримда касалхонада ётган эмасман. У ерда касалим оғирлашса оғирлашадими, лекин тузалмайди. Дўхтирларга бу гапни ҳеч тушунтиролмадим. Бу ёқда, кўриб турибсан-ку, ишлар чалкашиб ётибди... Бунақа пайтда касалхонада ётиб бўларканми... Ҳаммасини ухлатиб, секин қочиб қолдим. Биласанми, Хошимжон, мен қандай хулосага келдим?

— Йўқ, билмайман.

— Менинг пўлат сандиғимдаги ҳужжатларни ўғирлашни Одил Аббосов ташкил қилган.

— Тўғри айтасиз.

— Чунки, бу ҳужжатларни йўқотишдан фақат шу одамгина манфаатдор. Лекин ўғирликни ўзи қилмаган.

— Тўғри айтасиз. Ўғирликни ўзи қилмаган.

— Бу одам сен билан мен ўйлаганчалик содда эмас. Тузалмайдиган хилдан экан... Яхши йўлга тушиб олар, деб мен унга қанча яхшиликлар қилдим. У бўлса доим мени алдаш пайида.

— Сиз Одил Аббосовни кўпдан танийсизми?

— Ўн йилча бўлди таниганимга.

— Пилла заводидаги жинойтчилар орасида у ҳам бормиди? Эслай оласизми?

— Эсимда йўқ, ўғлим. Сал кам қирқ йиллик гап ёдимда туради дейсанми. Нега буларни сўраяпсан?

— Ўзим... Шундай...

Йўқ, бахти қаро директордан эшитган гапларимни ҳозир айтишнинг мавриди эмас. Бошлиғимнинг юраги касал, яна ётиб қолиши мумкин. Унга фақат хурсанд қиладиган гапларнигина айтишим керак. Ҳужжат қаердалигини айтсам,

хойнахой, севинганидан касали ҳам тузалиб кетиши мумкин.

— Салимжон ака, диванга ўтирайлик,— дедим мумкин кадар жиддий бўлишга ҳаракат қилиб.

— Бирон муҳимрок гапинг борми?

— Муҳимдан ҳам муҳим!

Кетма-кет айвонга чиқиб, диванга ўтирдик. Сеҳрли калпокчам ҳақида ҳеч нарса демай, қишлоқдан қайтиб ошхонага бордим директорнинг кетидан тушдим, деб секин гап бошладим. Сўнгра шу кечаси нимани кўрган бўлсам, нимани эшитган бўлсам, окизмай-томизмай сўзлаб бердим.

— Наҳотки, сени сезишмаган бўлса?— гапимга ишонкирамай сўради полковник.

— Мен кўздан ғойиб бўлиш йўлини биламан.

— Йўғ-е!— яна ишонмади бошлиғим.

— Рост айтяпман. Ишонмасангиз синаб кўришингиз мумкин. Кўзингизни юминг-а...

Полковник истар-истамай кўзини юмди. Бошимга калпокчамни кийиб, ғойиб бўлдим. Ўрнимдан туриб:

— Энди мени кўряпсизми?— деб сўрадим.

— Ростдан ҳам кўринмай қолдинг! Овозингни эшитяпман... Тавба... Бу қанақаси бўлди? Тагин сен сеҳргар бўлмагин?

— Йўк, мен сеҳргар эмас, сержант Хошимжон Рўзиев бўламан.

— Тавба, тавба! Қани, яна кўзга кўрин-чи!

— Бўлмаса кўзингизни юминг.

— Мана юмдим.

— Энди очинг.

— Эй, тавба, эй, тавба! Хошим, бу ўзингизмисан! Ё мен туш кўряпманми! Эй, тавба! Сен кип-кизил фокусчи экансан-ку. Қанақа қилиб, кўздан ғойиб бўлдинг-а?

— Дорисини ичдим.

— Қани, ўша доридан бир кап менга ҳам бер-чи.

— Бу дорини бошқа одам ичса, тил тортмай ўлади.

— Йўғ-е!

— Рост. Кейин бу сирни учинчи бир киши эшитса, эшитган захоти учови ҳам ўлади.

— Тавба, мен туш кўраётганим йўкми?

— Йўк, ўнгингиз, Салимжон ака.

— Бўлмаса фокусингни яна бир такрорла-чи.

— Кўзингизни юминг.

Ўн-ўн беш минут чамаси айвонда беркинмачоқ ўйнадик, овозим чиққан жойга бориб, мени топа олмагач, Салимжон акам хонани бошига кўтариб, қулиб юборарди.

Нихоят яна диванга ўтирдик.

— Бу дорини сен каердан топдинг?— ҳамон хайрати ошиб борарди бошлиғимнинг.

— Бувижоним берди.

— Бувижонинг алхимикми дейман?

— Нима дедингиз?

— Катта олимми деяпман.

— Шунақарок.

— Бувижонингни бу кашфиёти учун, менимча, давлат мукофотига такдим этиш керак.

— Мумкин эмас.

— Нега энди мумкин бўлмас экан?— бир оз ранжигандек бўлди бошлиғим.— Ахир, бир хил одамлар оташкурак ясаса ҳам, мукофот берасан, деб тўполон кўтаради-ку, сен бўлсанг...

— Бу сир ошкор бўлган куни бувижоним ҳам ўлади.

— ЙўҒ-е!

— Рост айтяпман.

— Демак, бу сирни бировга айтиб бўлмайди дегин?

— Ха.

— Қизик...— Бошлиғим ўрнидан туриб, хонада у ёқдан-бу ёққа юра бошлади.— Халқ орасида қадим замонлардан буён сеҳргарлик илми яшаб келади, дейишади. Мен бўлсам, ишонмас эдим. Бундан уч йил олдин Ленинградга семинарга бордик. Бир қизчани кўрсатиб, кўзи шунақанги ўткирки, етти қават пўлат сандик ичидаги нарсаларни ҳам бемалол кўра олади дейишди. Мен ишонмадим. Қизча ёнимга келиб: «Синаб кўришингиз мумкин, амаки», деди. Чўнтагимда паспортиму, келинойинг билан Қарим бирга тушган расм бор эди. «Қани, чўнтагимда нима бор, топ-чи», дедим. Қизча кўксимга тикилиб туриб: «Паспорт билан икки кишининг бирга тушган расми турибди», деса бўладими!.. Ким билади, сенинг бувижонингда ҳам ҳали фанга маълум бўлмаган бирор илм бордир...

— Салимжон ака!— мурожаат қилдим бошлиғимга.

— Нима дейсан?— ҳам сўзлашдан, ҳам юришдан тўхтади бошлиғим.

— Сиз мени яхши кўрасизми?

— Ўғлимдан ҳам аъло кўраман.

— Мен ўлиб қолсам оғир аҳволга тушиб қоласизми?

— Ундай дема, тентак! Шу гапингни эшитибок, юрагим ўйнаб кетди.

— Унда бу сирни бировга айта кўрманг. Сир ошкор бўлган куни аввал мен ўламан...

— Сир сақлашда менга тенг келадигани йўқ, ўғлим.

Қирк йилдан буён милицияда ишлаб, қирк йилдан буён одамларнинг сирини саклаб келаман. Лекин, ўғлим, сендаги бу сехр билан мендаги тажриба кўшилса, жиноятчиларга қирон келарди-да!

— Шунинг учун ҳам қишлоққа бориб келдим-да.

— Баракалла, ўғлим! Энди ишга киришайлик. Хозир мен ҳужжатлар қаерда турганини полковник Али Усмоновга хабар қилай. Лекин кўркма, сирингни очмайман, бу сир энди мен билан бирга қабрга кетади.

Соат учдан ошиб қолган эди. Салимжон акам телефон қоқиб, Али Усмоновнинг хотинидан, эрингни уйғотиб бер, деб илтимос қилди. Бир оз вақт ўтгач, телефонга Али Усмоновичнинг ўзи келди шекилли, Салимжон акам: «Қасалхонадан эмас, уйдан гапиряпман. Қочиб келганим йўқ, дўхтирлар руҳсат берди. Сенга муҳим бир гап айтмоқчиман, ўғирланган ҳужжатлар қаердалиги аниқланди. Хозир бораман дейсанми, яхши бўларди...» деб гаплашди.

Ярим соатлардан сўнг, полковник Усмонов ўзи билан бирга жиноят қидирув бўлимининг бошлиғи, ҳали ёш бўлишига қарамай сочлари оппоқ оқариб кетган майор Холиқовни бошлаб, ҳовлиққанча кириб келди.

Равонга думалоқ стол қўйиб, тўртовимиз унинг атрофига ўтирдик.

— Сўз сизга, ўртоқ Рўзиев!— деди полковник Усмонов.

Ўрнимдан туриб, нима кўрган бўлсам, нима эшитган бўлсам — ҳалиги жиноятчиларнинг исм-фамилиясигача ҳамма-ҳаммасини сўзлаб бердим.

— Ақлинг бовар қилмайдиган гаплар-а...— ўйга толиб деди полковник Али Усмонов.

— Мен ўртоқ Рўзиевнинг гапларини тўлиқ тасдиқлайман,— қутилмаганда менинг фойдамга гапириб қолди майор Холиқов.— Жарликда шубҳали одамлар онда-сонда йиғилиб туриши ҳақида бизда маълумот бор... Лахтак магазини эса, ҳозир бизнинг назоратимизда. Шойи артели билан алоқада бўлгани учун ишни очмай турибмиз. Мен ўртоқ Рўзиевнинг маълумотларини тўлиқ тасдиқлайман ва бу ёш йиғитчани жасорат кўрсатгани учун табриқлайман!

Шу гапдан сўнг жиноятчиларни қандай қўлга олиш планини тузишга киришдик. Мен, бу кечасиёқ бахти қаро директорнинг уйига бориб, ҳужжатларни олиш керак деган эдим, бу режам ҳеч бирларига маъқул бўлмади. Шерикларини хуркитиб қўямиз, дейишди. Жиноятчини жиноят устида қўлга тушириш зарурлигини айтишди. Қолган беш жиноятчининг изига тушиш, уларнинг қора қилмишларини

пухталаб ўрганиш, яна шериклари бўлса, уларни ҳам аниқлаш ва навбатдаги йиғинларида ҳаммаларини ўша жарликдаги ертўланинг ўзида қўлга олишга қарор қилдик.

— Хўш, бу операцияга раҳбарлик қилишни кимга топширсак экан?— сўради Али Усмонов.

— Сержант Рўзиевнинг ўзига топширамиз,— деди тўсатдан менинг бошлиғим.

— Сержант ёшлик қилиб қолмасмиканлар?— иккиланиб қолди Али Усмонов.

— Сени ўз ўрнимга район милициясига бошлик қилиб тайинлашларини сўраганимда,— қошларини кериб, ҳар бир сўзини таъкидлаб гапира бошлади Салимжон акам,— бошқалар ҳам, «бу она сути оғзидан кетмаган йигитча нима қаромат кўрсатаркан...» деб қулишган эди. Лекин мен сенга ишонган эдим, янглишмаган эканман. Мана, лейтенантликдан полковник даражасига кўтарилдинг. Районда тартиб ўрнатдинг. Одамларга ишониш керак, полковник! Мен Хошимжонга худди ўзимга ишонгандек ишонаман.

— Салимжон ака, сиз менинг устозим бўласиз,— қулиб қўйди Али Усмонов,— милициянинг алифбесини сиздан ўрганганман. Ҳар бир сўзингиз мен учун қонун! Ўртоқ Рўзиев, сизни биринчи масъулиятли топширик билан табриклайман.

— Хизматга тайёрман, ўртоқ полковник!— дик этиб ўрнимдан туриб, честь бердим.

— Лекин,— сўзида давом этди полковник,— ҳар бир кадамингизни мен ва Салимжон акангиз билан маслаҳатлашиб ташлайсиз.

— Хўп бўлади, ўртоқ полковник.

Тонг отиб қолган эди, самоварга тараша ташлаб, стол устига бувижоним бериб юборган нозу-неъматларни келтириб қўйдим.

Чакчақлашиб ўтириб нонушта қилдик.

Ишнинг бу ёғи жуда тез юришиб кетди, ҳа, ҳа, жуда тезлашиб кетди. Салимжон акам билан икковлашиб, операцияни қандай амалга ошириш режасини тузиб, унга шартли равишда «Сарик девни қувиб» деб ном бердик.

— Ўртоқ сержант,— деди бошлиғим ўрнидан туриб,— энди хўппа семиз порахўрнинг изидан тушасан.

— Бахти қаро директор-чи, ўртоқ полковник?

— Уни назорат қилиш учун ҳам ишхонасига, ҳам уйига қоровулни ўзим қўяман.

— Жуда соз, ўртоқ полковник.

— Оқ йўл, сержант болам!

Фотоаппаратни елкамга осдим, милиция ходимлари учун махсус ишланган ихчамгина магнитофонни қўлтиғимга қис-

диму, қаердасан хўппа семиз порахўр, деб район матлубот жамиятининг омборхонасига жўнаб кетдим.

Ана бойлигу, мана бойлик! Узунлиги икки юз метр, баландлиги 20 метр келадиган катта омборхона ҳар хил моллар билан лиммо-лим тўла! Ипак гиламлару деворга қокиладиган гиламчалар, гулли шойилару ранг-баранг товланиб турган — «Қизи кийиб, келини куйиб ўлсин» деб номланадиган атласлар, бувижоним ҳеч ёқтирмайдиган холодильнигу ойижоним излаб тополмай юрган ялтирок жавонлар... Йўк, йўк, биласиз-ку, мен сўзга унча чечан эмасман, барчасини номма-ном айтиб беролмайман, ёш болаларнинг бежирим кийим-бошларини айтсам, жерси пальтолар қолиб кетади. Пахта гулли чойнак, пиёлалардан гап очсам, уюлиб ётган андатра калпоқларию той-той қилиб боғланган жун рўмолларга навбат келмайди.

Омборга шундоқкина кираверишда юк ташийдиган машинанинг кабинасидек келадиган кичкинагина бир хона бор экан, очиқ эшигидан бундай қарасам, хўппа семиз амаки шу ерда ўтирибди. Бошида шляпа, бўйнида тугуни муштдек келадиган гулли галстук. Қовоғи айрон халтадек осилган. Иягини кўкрагига тираб, кирган одамни сузиб олмоқчидек, пешанасини эшикка ўхталиб, чўт қоқяпти. Ташқарида ўн-ўн беш чоғли магазин мудирлари, ичкари киргани юраклари бетламай, сен бошла, сен бошла, деб бир-бирини итаришиб турибди.

Магнитофонни овоз ёзишга шай қилиб, фотоаппаратимни ҳам тайёрлаб турдим.

— Ассалом алайкум!— деди ниҳоят биттаси ичкари кириб.

Жавоб бўлмади.

— Қалай, кайфиятингиз яхшими?— яна сўради кирган киши.

Хўппа семиз амаки ниҳоят бошини кўтарди. Унинг шу пайтдаги важоҳатини кўриб, магазинчи у ёқда турсин, менинг ўзим ҳам кўркиб кетдим, бай--бай-бай, бир одамнинг ваҳшати ҳам шундай бўладими!

— Мен, мен...— деб магазинчи дудуқланиб қолди.

— Нима «мен», «мен»?— жеркиб берди хўппа семиз амаки.

— Молга келувдим.

— Мол йўк.

— Ўтган сафар ҳам ололмовдим.

— Худо хоҳласа бу сафар ҳам ололмайсан.

— Жон хўжайин, беш-ўн минг сўмлик бериб туринг.

Плани ҳеч бажариб бўлмапти.

- Нима керак ўзи?
- Кеча атлас, гилам келибди деб эшитдим.
- Уларнинг харажати бор.
- Харажатига биз ҳам шерик, хўжайин.
- Қанча берасан?
- Юз сўм.
- Юз эллик, чўз, ўнта гилам бераман.
- Юз ўн берайин, хўжайин.
- Ҳа, майли, юз кирқ бера кол, сен ўзимнинг укамсан.
- Юз йигирма берай, ахир акамдек бўлиб колгансиз.

Ака-укалар бозордаги зикна чайковчи билан пули оз-у, лекин молни ёктириб колган харидорга ўхшаб роса талашиб-тортишишди. Охири бир юз йигирма беш сўмга келишиб, магазинчи пулни узатди, хўппа семиз амаки кўлини чўзди. Худди шу пайтда мулла Ҳошимжон уларни эсдалик учун суратга ҳам тушириб кўйди.

Одоб, назокат билан салом бериб, яна бир магазинчи кирди. Хали пора олаётганида хўппа семиз амакининг чеҳраси гул-гул яшнаб, лабида илжайиш деса илжайишга, табассум деса табассумга ўхшамайдиган аллақандай ифодалар пайдо бўлган эди. Улар хозир каёкқадир йўқ бўлди-ю, ўрнини довучча чайнаб олганда пайдо бўладиган бужмайишга ўхшаш бир ифода коплади.

- Ассалому алайкум!— деди магазинчи йигит.
- Нима?— бошини кўтармай сўради амаки.
- Салом деяпман.
- Гапингни айтавер.
- Биз ҳам молга келдик.
- Шакар бераман.
- Шакар магазинда тикилиб ётибди.
- Юз коп туз ол бўлмаса.
- Тузни бошимга урамани?
- Бошқа ҳеч нарсa йўқ.
- Кеча апельсин, хинд чойи келибди, деб эшитдим. Ўшалардан беринг. Харидорларни бир хурсанд қилай.
- Мени-чи? Мени ким хурсанд қилади?
- Келинойи хурсанд қилсинлар.
- Сен айтган нарсалар йўқ.
- Бор. Кеча келган.
- Уларнинг чикими бор.
- Бўлмаган гап.
- Йўкол!
- Устингиздан арз қиламан, ОБХССга бораман!!!
- Йўкол деяпман! Сен халқ душмани, совет савдосига доғ тушириб юрган провакаторсан!— Шундай деб хўппа се-

миз амаки столни муштлаб, ўрнидан туриб кетди. Икки кўлини икки томонга ёзиб, худди жўжасини химоя қилган она товукдек хурпайиб, магазинчининг устига бостириб бо-ра бошлади.— Сен тайёр молларни олиб бориб сотмасдан давлат планининг бажарилишига зарба беряпсан. Сен ёт ўн-сур, ички душмансан. Сени жавобгарликка тортиш керак, камаш керак! Сен харидорлар ҳақига хиёнат қилувчи ашад-дий юлғичсан!

— Бақирма, сенга пора берадиган аҳмоқ йўқ,— деди йи-гит ҳам, муштлашсам муштлашай деди шекилли, кўлини мушт қилиб.

— Йўқол деяпман!

— Менинг йигитларим ҳалол ишлашади, улардан бир тийин сўрашга ор қиламан. Мол берасанми, йўқми?

Йигит азамат экан, хўппа семиз амакининг дўқидан кўркмай, кўлига стол устида турган чўтни олди.

— Ҳозир бошингни ёраман.

Омборчи амаки орқасига тиёарилди-да, ўрнига ўтириб қолди. Кейин кутилмаганда хахолаб кулиб юборди.

— Ҳазиллашдим, тентак. Қанча чой керак?

— Тўрт яшик.

— Апельсиндан-чи?

— Берганингизча.

— Об-бо тентаг-ей, хазилни ҳам билмайсан-а? Болала-ринг яхшими?

— Яхши.

— Қелин бола ўқияптими?

— Ўқияпти.

— Лекин, ука, ҳеч бўлмаса йигирма сўм берасан. Ири-ми шунақа, бўлмаса касал бўлиб қоламан.

— Бир тийиним ҳам йўқ.

— Ҳеч бўлмаса бир сўм бер, тушлик овқатим чиксин.

— Енимда автобуснинг абонементидадан бошқа ҳеч вақо йўқ.

— Ҳа, майли, ўшани бера қол.

Йигит икки дона абонемент узатиб, мол ёзилган факту-рани олиб чиқиб кетди. Омборчи амаки: «Бўшман, латта-ман!»— деб негадир ўз биқинини чимдиб-чимдиб ола бош-лади...

Кейинги қирган магазинчилар унча савдолашмай, омбор-чи сўраган пулни узатиб, айтган молларини, олиб чиқиб кетаверишди. Омборчи ҳам хурсанд, магазинчилар ҳам хур-санд, магнитофону фотоаппарати яхши ишлаб тургани учун Ҳошимжон ҳам хурсанд, хайрли ишга ёрдами тегиб, мили-

ция олдидаги ўз бурчини ўтаётгани учун сеҳрли қалпоқча ҳам хурсанд.

Ҳаммаёқ хурсандчилик!

Хўппа семиз амаки кимдан қанча пора олгани, қанақа мол берганини дафтарига қайд қилиб бораркан. У ёзиб боряпти-ю, мен бўлсам дафтарни суратга тушириш билан овораман. Омборчи пулни санаётиб, хиргойи ҳам қила бошлади. Сўнг пул солинган сумкани бағрига босиб, бир-икки ўпди. Пулат сандиғини очиш учун энгашган эди, секингина сумкасини олиб қўйдим. Бу пуллар порага тушган, олишга ҳаққи йўқ унинг. Шу билан бирга, уларни олиб кетиш учун менга ҳам руҳсат берилмаган. Салимжон акам билан маслаҳатлашаман, унғача омборхонанинг томига беркитиб қўйганим яхши.

Пулни томга беркитиб тушсам, хўппа семиз амаки омборхонада оёғи куйган товукдек, ҳар томонга зир югуриб юрибди. Мол тақсимлаётган йигитчани ёқасидан бўғиб, оёғини ерга теккизмай, зинғиллатганча ўз хонасига олиб кирди.

— Пулни бер!— деди сўнг негадир қулиб.

— Қанақа пул?— елкасини қисди йигитча.

— Ҳозир олдинг-ку!

— Тавба!

— Елкангни қисма, кўриб турувдим.

— Худо урсин, агар пулингизни олган бўлсам,— деб йигитча йиғлаб юборди.

Хўппа семиз амаки кечгача ўзининг хонаси-ю, омборнинг ичкариларини титқилайвериб, гаранг бўлиб кетди. Бошларига муштлаб, биқинларини чимчилаб, «энди хотинимга нима дейман?»— дея, ишонсангиз, жиндек кўз ёши ҳам қилиб олди.

Салимжон акам жиноятнинг изига тушдингми, уни охирига етказ, деб таълим берган. Бошлиғимнинг ана шу сўзига амал қилиб, хўппа семиз амакининг уйигача кузатиб боришга аҳд қилдим. Бахти қаро директорнинг ер остидаги хазинасига ўхшаш, эҳтимол, бунинг ҳам беркитиб қўйган хазинаси бордир.

Хотини Одил баттолдан кўрқарди, хўппа семиз амаки хотинидан кўрқар экан.

— Бўрими, тулки?— деб сўради хотини омборчи уйига қадам босиши билан.

— Тулки...— чайналиб деди хўппа семиз амаки.

— А, тулки?! Бекорларни айтибсиз!— енгларини шимариб эрига қараб ўдағайлаб кела бошлади хотини.— Кеча

мол келмади, деб баҳона килдингиз, бугун тулки дейсиз. Йўқ, бунақаси кетмайди...

— Ўғирлатиб қўйдим, ахир, ишонсанг-чи.

— Сиз бўласизу, пул ўғирлатасизми?! Йўқ, уйга қўймайман. Овқат ҳам емайсиз. Бу ёқда ковокларим бўшаб ётибди-ю, топган баҳоналарини қаранг-а.

Ковок, нега ковок бўш қоларкан? Чиндан ҳам бу ҳовлида бедана ковоклар шунақанги кўпки, олмаларга, сўриларга каторлаштириб илиб ташланган. Йигирма чоғли бедана бир-бирига гал бермай, «воволағу битбилиқ»ни авжига чиқаришяпти. Қизик, наҳотки, бедана пул еса! Йўқ, нима бўлганда ҳам бир текшириб кўриш керак. Милиция ходимининг вазифаси — шубҳали туюлган ҳар бир нарсани текшириб кўришдан иборат. Айвонга йигирма бештача гулли тўрқовок осилган, иккитасида бедана борлиги аниқ. Негаки, тўрқовоклар билинар-билинемас силкиниб турибди. Қолганлари-чи? Нарвонни қўйиб, биттасининг ёпқичини кўтариб, секин мўралаган эдим, ана холос, ана ҳангома-ю, мана ҳангома! Яшаворсинлар-ей! Кетма-кет бошқаларини ҳам кўздан кечирдим. Олмаларга, қари тутнинг устига ҳам чиқиб тушдим. Эллик тўрқовокнинг йигирматасида сайроки бедана-ю, қолганида лик тўла пул, олтин такинчоқлар, тангалар!

Бахти каро директор бойлигини ер остида сақласа, беданавоз келинойим осмонда, тўрқовокларда сакларканлар! Яшаворсинлар-ей!

Жамики тўрқовокларни шошилич суратга тушириб, ит қувган соковдек, кечирасиз, жуда шошилиб демоқчи эдим, ҳаллослаганимча идорага қараб югурдим.

Лабораторияга кириб, кун бўйи олган суратларимни чиқардим. Кейин ўттизта сурат, ҳар хил суҳбатлар ёзилган 18 метр плёнкани кўтариб, бошлиғимнинг ҳузурига кириб бордим.

— Ишлар қалай, сержант?— ўрнидан туриб сўради Салимжон акам.

— Кўнгилдагидек, ўртоқ полковник.

Келтирган совға-саломимни бошлиғимга узатдим. Уларни кўриб, аввал Салимжон акам, ўн беш минутлардан сўнг полковник Усмонов севинганларидан андак бўлмаса қичкириб юбораёзишди. Магнитофонни қўйиб, полковник Али Усмонов бир нафас ёқимли музыка тинглаётгандек чайқалиб ўтирди-ю, охиригача чидай олмади шекилли, ўрнидан туриб:

— Офарин, ўртоқ сержант!— деб хитоб қилди.— Салимжон ака, сиз, тўрқовокли уйни дарров назоратга олинг.

— Хўп бўлади!— Ўрнидан туриб деди менинг бошлигим.

— Ўртоқ Рўзиев, омбордаги энг кўп молни ўн олтинчи мағазин директори олди дедингизми?— сўради Али Усмонов.

— Ўзиям поранинг кўпини ўша берди-да.

— Магазинни кузатинг! Лекин, ўртоқ Рўзиев, яна бир марта раҳмат. Сиз фавқулодда талант эгаси экансиз. Сизга район милиция бўлими номидан ташаккур эълон қиламан ва унвонингизни оширишларини сўраб, бугуноқ министрликка тавсиянома ёзаман.

МАҲСУМ ПОЧЧА, ҚАЛАЙСИЗ?

Мен сал уйқучирок бўлганим учун ўрнимдан ҳамиша кеч тураман. Бошимни кўтарсам, Салимжон акам йўқ — аллақачон ишга кетиб бўлибди. Бошлигим доим шунақа. Икки соат олдин бормаса, кўнгли жойига тушмайди.

Апил-тапил нонушта қилиб, идорага жўнадим. Коридордан ўтаётганимда партия ташкилотининг секретари капитан Хошимованинг хонасидан Салимжон акам икковларининг каттик-каттик гапиришаётгани эшитилиб қолди, нима гап экан, деб секин мўралаган эдим, Хошимова:

— Кираверинг,— деб таклиф қилди.

Кириб, бир чеккага ўтирдим. Капитан сўзида давом этди:

— Шундай қилиб ўша сизга чақалоқ топширган жувонинг изига тушдим. Оти Шарифа экан. Бундан уч йил олдин Чорсудаги ошхонада официантка бўлиб ишлаб юрган пайтида камомад келтириб у ердан қочган. Бир йилча поездда проводник бўлиб ишлаган. Кейин бетайин одамларга кўшилиб, саёқ юра бошлаган.

— Сиз у билан юзма-юз учрашдингизми?— бетокат бўлиб сўради Салимжон акам.

— Учрашдим, икки марта учрашдим,— давом этди капитан.— Кейинги учрашганимизда, синглим, чақалоқнинг қони билан полковникнинг қонини солиштириб кўрдик, ҳеч қандай ўхшашлик йўқ, демак, чақалоқнинг отаси бошқа одам. Менга очиғини айт, мен ҳам онаман, сенга ёрдам берай, ахир,— дедим.

— У нима деди?— яна сўради полковник.

— Йиғлади, узоқ йиғлади. Мана қоғоз, мана қалам, ҳаммасини ёзиб бер, дедим. У жувон, уйда ёзиб келаман, ҳаммасини ёзиб бераман, деди.

— Хўш, нима деб ёзибди.

- Афсуски, у қочиб кетди.
- Қочди?!
- Ҳа!
- Иш яна чалкашибди, капитан. Чакалок қаерда?
- Болалар уйида.

Сухбат худди шу ерга етганда, мен қўлим билан «ҳозир келаман» дегандек ишора қилиб, ташқарига чиқиб кетдим. Чунки, менинг зиммамга бундан ҳам муҳимроқ вазифа юклатилган. Уни тезроқ бажарсам, эҳтимол Шарифанинг туҳмати ўз-ўзидан очилиб қолар.

Бошимга қалпоқчамни кийиб, ашқол-дашқолларимни кўтариб, аралаш моллар магазинига йўл олдим. Бориб биринчи қилган ишим омборхонага ўтиб, кеча катта пора эвазига келтирилган моллар бутми, бут эмасми, шуни текшириб кўриш бўлди. Хайрият, ҳаммаси жойида экан.

Директорнинг хонасига кирдим. Директор эллик ёшлардаги кош-кўзи коп-қора, юзи ҳам қора тўрдан келган, ўзи ёкка пиширилган бўғирсоқдек дум-думалоқкина бир киши экан. Сочини тарашлаб устарада олдириб, бошига қора духоба дўппи кийиб олибди. Кичкинагина мўйловчасига йилтироқ мой суртган бўлса керак, узоқдан қарасангиз, устки лабида иккита қора қўнғиз ўрмалаб кетаётганга ўхшайди. Кеча хўппа семиз амаки унга «Маҳсум почча» деб мурожаат қилган эди, иши ҳам номига муносиб экан, пичирлаб, ҳар хил дуолардан ўқиб ўтирибди.

— Илоё омин,— деди бир маҳал Маҳсум почча қўл кўтариб,— эл-юртга қуту барака ато қилгинки, юки бизга ҳам тегиб турсин. ОБХССга инсоф бергинки, уч-тўрт кун магазинни босмай турсин. Қайтим олмайдиганлар кўпайиб, шикоятчининг қўли калта бўлсин, облоҳу акбар!

— Облоҳу акбар!— деб юборибман мен ҳам беихтиёр. Маҳсум почча чўт қоқиб, бир нарсаларни ҳисоблашга тушди. Мен магазинга ўтдим. Ўттизта сотувчининг ҳаммаси хотин-қизлар, савдо шунақанги авжига чиқибдики, қўл-қўлга тегмайди. Битта қоғозга: «Дугонажон, хушёр бўлинг, бугун ОБХССдан текширув бор», деб ёздим-да, икки бети нақш олмадек кип-қизил бир сотувчининг олдига ташладим. Сотувчи, хатни ўқиб, ранги сал оқаринқирагандек бўлди. Шеригига бир нарса деб пичирлаган эди, шериги ўнг томонидаги аёлнинг қулоғига шивирлади. Кўз очиб-юмгунча ўттиз сотувчи бир-бирига нималарнидир шивирлаб чиқишди. Шу пайтда денг, сотувчиларнинг ҳаммаси таърифлаб бўлмайдиган даражада самимий, сертакаллуф, сержилва бўлиб қолса бўладими! Бир хиллари ичкаридан халат кийиб чиққан, бир хиллари сочини тузатган, биттаси негадир, лаби-

га чаплаб кизил бўёқ ҳам суртиб олди. Эшик олдида харидор кўринса, ҳаммалари бирдан эгилиб, салом беришади денг. Харидорлар чиқиб кетаётганда қўлларини кўксига қўйиб:

— Хуш кўрдик!

— Келиб турсинлар!

— Пулни бегона қилмасинлар!— деб кузатиб қўйишади.

Маҳсум почча магазинга кириб, секция мудирлари навбати билан менинг хонамга кирсин, деб қолди. Директорнинг хузурига биринчи бўлиб, трикотаж секциясининг мудир, ўзи аёл бўлса ҳам, муштлашиб колгудек бўлса, иккита эркакни бемалол юмалок ёстиқ қилиб ташлайдиган паҳлавоннамо Анвара опа кирди.

Магнитофонни ўрнатиб, фотоаппаратимни шай қилиб турдим.

— Савдо қалай, Анварахоним?

— Емон эмас, Маҳсум почча.

— Қовоғингиз осилганроқ кўринади?

— Ўзим шундай...

— Сизни бир хурсанд қилайми?

— Ихтиёрингиз.

— Бўлимингизга беш минг сўмлик мол чиқариб берман.

— Раҳмат.

— Уч юз сўм чиқими бор.

— Қўйинг шунақа гапларни, жонимга тегди!— Паҳлавон Анвара опа ўрнидан турди.— У ёкда ОБХСС, бу ёкда сиз. Ўртада қолиб, қайтага юрак ўйноқ бўлиб қолдим. Тўғрима-тўғри ишлатсангиз ишлайман, бўлмаса йўқ. Худога шукр, эрим фан кандидати, топиш-тутиши ёмон эмас, давлатимиз тўрт хоналик уй бериб қўйган... Йўқ, энди чиқимли ишга ҳеч юрмайман.

— Эсингиз жойидами?— хайрон бўлди Маҳсум почча

— Жойида.

— Курук ойлик билан ишлаб бўларканми?

— Бошқалар ишляпти-ку!

— Бор, чиқиб кет!— бақириб берди Маҳсум почча. Паҳлавон Анвара опа чиқиб кетгач, ўйинга тушаётгандек, бармоқларини қирсиллатиб бошқа жувон кирди.

— Ке, қизим,— юмшоққина қилиб деди Маҳсум почча.

— Келдим, дадажон.— Эшик ёнидаги стулга омонатгина ўтирди жувон.

— Савдо қалай?

— Расво, дадажон.

— Нега расво бўларкан, опоқ қизим?

— Харидорбоб молларни омборга қулфлаб ўтирибсиз-ку, опок дада.

— Шаддодсан-да, Шоҳиста, шаддодсан! Лекин, бугун сени хурсанд қиламан. Жерси пальтоллар келтирдим...

— Жерси!— хурсанд бўлиб ўрнидан туриб кетди Шоҳиста.

— Андатра калпоғидан беш юзта.

— Вой дадажоним-ей!— Шоҳиста югуриб келиб, Маҳсум поччанинг пешанасидан икки марта чўпиллатиб ўпиб олди, кўлларини қирсиллатиб ўйинга тушди.

— Беш юз сўм чикими бор, она кизим.

— Йўк, йўк, йўк!— Шоҳиста қайтиб бориб, ўрнига ўтирди.— Жинойтдан кўрқаман, камалиб кетсам, эримга Нигора тегиб олади. Мени тинч кўйинг, дадажон.

— Валдирама!

— Йўк, йўк, дадажон, ОБХССдан кўрқаман. Қамалсам, эргинам шимига дазмол босолмай йиғлаб юради.

— ОБХСС, ОБХСС!— директор жаҳл билан ўрнидан туриб кетди.— Ҳаммангнинг оғзингдан шу гап тушмай қолди. ОБХССнинг бошлиғи менинг чўнтагимда!

— Қани, дадажон, кўрсатинг-чи?— кизиқиб қолди Шоҳиста.

Директор чўнтагидан бир даста пул олиб, «тап» эткизиб стол устига ташлади.

— Мана, ОБХССнинг бошлиғи!

— Шу пулларингизни еб, маза қилиб юраверинг, дадажон.

Шоҳиста ўрнидан туриб чиқиб кета бошлади. Ажойиб киз экан у. Бу ёқда директор аламидан сочини битталаб юлгудек бўлиб ўтирибди-ю, у бўлса кўлларини қирсиллатиб:

«Магазинга мол келди,

Бир дунё ғалва келди,

Тарам-тарарам...» деб, ашула айтиб чиқиб кетди.

Қувнок киз экан.

Директор учинчи аёлни чакириб:

— Эҳтимол, сен ҳам ноз қиларсан?— деб пичинг қилди.

— Чикими бўлса, керак эмас!— Гапнинг охирини ҳам кутмай чиқиб кетди аёл.

Директор тутақиб, кутурган шернинг ўзгинаси бўлди-қўйди. Печка олдидаги кўмир тўла челақни шунақанги бир зарб билан тепдики, челақ тараклаганича эшикларни очиб, ховлига чиқиб кетди. «Ўзим аҳмоқман,— деб Маҳсум почча хона ўртасида тик туриб, артистларга ўхшаб, монолог ўқий бошлади,— бўш қўйдим, талтайтириб юбордим ҳаммасини. Таълим-тарбия ишлари сусайиб кетди... Ҳалол ишлармиш,

халол ишлаб бўлсан. Чикимсиз ишлармиш. Чикимсиз мол бор эканми бу дунёда...»

Маҳсум почча ярим соатча монолог ўкигач, ниҳоят, чарчади шекилли, эшикни қия очиб:

— Холтўраева!— деб чакирди.

— Лаббай,— деган овоз эшитилди нариги хонадан.

— Бу ёкка киринг.

Остонада кексагина бир аёл кўринди.

— Тушки овқат маҳалида ҳамма сотувчиларни менинг хонамга тўплайсиз. Анвара Одиловани ишдан бўшатиш ҳақида буйрук тайёрланг. Планларни бажармай келаётганлигини кўрсатиб ўтинг.

Тушки овқат маҳалигача директор ғазабдан тушиб, яна аввалгидек мўмин-қобил, қуён боласидек беозоргина бўлиб қолди. Кабинетига тўпланган аёлларнинг ҳар бири билан қўл беришиб, алоҳида-алоҳида сўрашиб чикди. Кейин шошмасдан жуда узоқдан гап бошлади:— Савдода ишлаш ҳозир жуда оғир бўлиб кетганмиш, базада шунақанги катта аждархо ўтирган эмишки, оғзи ғордек келармиш... Унга бир нарса бермасдан мол олиш жуда мушкул эмиш... Бир магазин мудури ишга янги келган сотувчисига: «Акаси, менга икки килограмм гўшт тортиб бергин», дебди. Еш сотувчи гўштни олиб келган экан, мудир уни тортиб кўрса, роппароса икки килограмм эмиш. «Йўқ, акаси, мendenки юз грамм уриб қололмадингми, сендан сотувчи чикмас экан», деб ишдан бўшатиб юборибди.

— Мана шунақа гаплар,— деди Маҳсум почча, таълим-тарбияга бағишланган нутқининг биринчи қисмини тугатиб.

Аёллардан ҳеч қандай садо чикмади, бошларини эгиб олишган, ухлаб қолишганга ўхшайди. Маҳсум почча чиройли нутқининг иккинчи қисмини бошлаб юборди. Масалан, бир сотувчи кунига, ўрта ҳисобда, икки юз харидор билан муомала қилади. Ҳар биридан молнинг бўйи ва энидан чегириб, қайтимини бермай, ўртача ҳисобда, беш тийиндан олганда ҳам, кунига ўн сўм бемалол ишлайди. Буни на ОБХСС сезади, на халқ контроли. Ишлашни билиш керак, муомалангиз ёқимли, сўзларингиз ширин, ҳаракатларингиз назокатли бўлса, харидор сизга маҳлиё бўлиб, бир-икки сўм ортиқ ташлаб кетганини ўзи ҳам сезмай қолади...

— Тўғрими, қизим?

— Нотўғри!— деди Маҳсум поччанинг қизи.

— Нима, нима, нима?!— секин ўрнидан тура бошлади директор.

— Ха, нотўғри!— умумий хор бўлиб такрорлашди кизлар. Директор ўрнидан туриб кетди, кизлар ҳам кўзгалишди. Сиз бир ёнда, биз бир ёнда дегандек, директор бир тараф, жамики сотувчилар бир тараф, ўрталарида тортишув бошланди.

Директор. Нима, нима?

Кизлар. Хеч қайси магазинда юлғичлик йўқ, фақат сиз ўргатяпсиз?

Директор. Бўлмаган гап.

Кизлар. Қаршимиздаги магазин-чи? Улар хеч қандай чикимсиз ишлашади-ку?

Директор. Шунинг учун ҳам хеч планлари тўлмайди.

Кизлар. Елғон! Ўтган ойда кўчма кизил байроқ олишди.

Директор. Жим бўлинглар, захчалар! Мен айтганни киласанлар.

Кизлар. Қилмаймиз! Ҳалол ишлаймиз!

Директор. Ҳали шунақами? Холтўраева, буйрукни ўқинг.

Холтўраева. Ўқимайман.

Тортишув худди шу ерга етганда, кизлар директорни ҳар томондан қуршаб кела бошлашди. Бештаси қўлидан, бештаси оёғидан, бештаси белидан кўтариб, ҳовлига олиб чиқишди-да, тузланган балиқ солинадиган каттакон бочкани аввалдан тайёрлаб қўйишган экан, директорнинг дод-войига ҳам қарамай, қўл-оёғини боғлаб, бочкага солишди.

— Бизни юлғичликка ўргатадиган ҳали сизмисиз?— дейишди кизлар.

— Ҳаммангни ишдан бўшатаман!— бакирди директор.

Кизлар чуғурлашиб, қикирлашиб кулишиб, бир-бирини итаришиб бечора Махсум поччанинг устидан челақлаб сув қуя бошлашди. Директор додлаган эди, ҳалиги шаддод киз, Шохиста югурганича ичкаридан териси буришган бир чилдирмани олиб чиқди-да, дўпиллатиб чала кетди. Қизлар бочкани ўртага олиб, сакрашиб, ўйнашиб, ашула айтиб, директорнинг овозини йўқ қилиб юборишди:

Махсум почча қалайсиз?

Қаймоқ берса ялайсиз!

Чикимсиз мол бер, десак,

Бобов бўлиб талайсиз!..

— Кизлар,— буйрук берди биттаси,— кечгача тегманлар! Бир таъзирини есин. Энди юринглар, магазинни очайлик, танаффус ҳам тугади.

Қизлар қилган ишларидан мамнун бўлишиб, кулишиб, бир-бирларини чимчилашиб, магазинга кириб кетишди. Маҳсум почча, томоғигача сув ичида, дағ-дағ қалтираб, бочканинг ичида қолаверди. Аста олдига бориб:

— Илоё омин,— деб ўзига ўхшатиб фотиҳа ўқидим,— мана шунақа шаддот қизлар кўпайиб, сизга ўхшаган таъмагирларнинг таъзирини бераверсин, ОБХССнинг иши енгиллашаверсин, облоҳу акбар!

Очқаб қолган эканман. Кўчанинг нариги юзидаги ошхонага қараб югурдим.

ЎҒРИ БИЛАН ЧАЙҚОВЧИ МИЛИЦИЯГА ЧАП БЕРДИ

Ошхонада ўтириб, чўзма лағмон еяпману, назаримда, мен лағмонни эмас, лағмон мени еяётганга ўхшайди. Хаёлим Маҳсум поччада. Ҳаво аёз, изғирин шамол эсиб турибди. Бечора музлаб қолса нима бўлади, деб ўйлайман. Хуллас, овқат егандай бўлмадим.

Магазиннинг ҳовлисига чиқсам кимдир Маҳсум поччани бочкадан олиб, қуруқ кийим-бош ҳам келтириб берибди. Идорасида ўтириб, тишлари тарақлаб, «ме-ме-ме», «се-се-се», «ке-ке-ке» дейди-ю, қалтироқ зўрлигидан гапини эплаб гапиролмайди. Назаримда: «Мен сенларга кўрсатиб кўяман», демокчи бўляпти шекилли. Бочкадан чиқариб олган одам косада қайноққина шўрва билан бир стакан ароқ келтириб:

— Тезроқ ичиб олинг,— дея маслаҳат берди. Лекин, жуда боплашибди-да!

— Ку-ку-кулма! — ўшқириб берди Маҳсум почча.

Ароқни бир кўтаришда ичиб, шўрвани ҳам пок-покиза тушириб олган Маҳсум поччанинг рангига қон югурди.

— Сенларга бир сўмлик ҳам мол бермайман! Магазин томонга қўлини мушт қилиб, ўдағайлади у. Кейин пўлат сандиқларни қулфлаб, магазиннинг орқа эшиги билан кўчага чикди. Бир шум нияти бор-ку, деб ўйладиму, секин орқасидан эргашдим.

Директор чайқов бозорига бориб, қўлда тўқилган жун пайпоқ сотиб юрган семиз кампирдан: «Паттачилар бошлиғи Орифни қандай топсам бўларкан», деб сўраган эди, кампир қулиб: «Орқангизда турибди-ку, болам», деди.

Паттачи билан сувга пишилган магазинчи қучоқлашиб узок сўрашишди, негадир бир-бирларини ердан кўтариб ҳам қўйишди.

— Сенга ҳеч эт битмади-да, новча терак!— деб корини силкилатиб кулди Маҳсум почча.

— Гўштини ўзларинг еб, суюгини менга ташлайсизлар, қандай қилиб эт битсин. Ваҳ-вах-вах!— Осмонга қараб оғзини катта очиб кулди Ориф.

— Худо хоҳласа, бугун хурсанд бўласан.

— Хушxabар олиб келдим денг?

— Бир чеккага чиқайлик...

Холирок жойга бориб олгач, Маҳсум почча кўзини бақрайтириб туриб, ёлғон гапира бошлади. «Кеча базадан 20 минг сўмлик камёб, харидоргир мол келтирдим. Сотувчиларим, тезрок бизга беринг, икки-уч минг сўм чиқариб берамиз, деб холи-жонимга қўймай, орқамдан қувлаб юришибди... Лекин, ука, сенга бир яхшилик қилай дедим. Бу дунёда бир-биримизга қилган оқибатимиз қолади...»

— Мен ўғил боламан, бировнинг яхшилигини унутмайман,— деб қасам ичиб юборди Ориф чайковчи. Кейин, «бировнинг яхшилигини унутмайдиган ўғил бола» билан ҳозиргина сувга пишилган магазинчи ўртасида савдолашиш бошланди. Мухсум почча ҳар ўн сўмлик молга бир сўмдан фойда берасан деди, чайковчи унча эмас, бунча бераман, деди. Магазинчи йўқ, мени жуда ерга уриб юбординг, деб жўнаб кетаётган эди, чайковчи унинг этагидан тортиб:

— Олтмиш беш тийиндан!— деди.

— Йўлдан қўйма мени,— этагини силтаб тортиб деди магазинчи.

— Олтмиш етти тийиндан.

— Жерси пальтолар, андатра калпоклари!.. Хайр, саломат бўл!

— Етмиш!

— Об-бў сен-эй, қўймадинг-да. Бор, барака.

Магазиннинг омборида турган моллар шу йўсин чайков бозорида пулланадиган бўлди. Паттачи Ориф соат бешларда, магазинда савдо айни авжга чиққан бир паллада орқа дарвозадан машина олиб келадиган бўлди.

Лекин, ўзи айтгандек, бир сўзлик йигит экан у. Ваъда қилган вақтида устига брезент қопланган юк машинасини дарвозадан олиб кирди. Рулда... йўғ-е, эҳтимол янглишаётгандирман, йўқ, ўша, худди ўшанинг ўзгинаси! Қуни кеча кўргандим, елкасига «Не забуду мать родную» деб ёздириб олган Мутал! Шапкасини пешанасигача бостириб кийиб олибди, ҳамма нарсага бепарво, лоқайд қараб, бир келиб кетинг қишлоғимизга оҳангида хуштак чаляпти.

Ҳозир буларни қўлга олиб бўлмайди, ишни бузиб қўяман. Полковник Али Усмонов айтганидек, ҳозир менинг ва-

зифам эсдалик учун суратга тушириш, овозларини ёзиб олиш, кузатиш, кузатиш ва фақат кузатишдан иборат. Қани, молни қаёққа олиб боришаркин, шунча газмол, шунча кийимликни бу чайковчилар бошлиғи қаерга жойлар экан. Лекин, юракдан ҳам бор экан-да, зиғирча тап тортмайди, койил-эй!

Машинага чиқиб, Мутал билан Орифнинг гапларини эшитиб кетиш ниятида кабинкага яқинроқ ўтирдим. Омадимни каранги, машинанинг орқа ойнаси синган экан, уларни бемалол кўриш, овозларини ҳам барала эшитиш мумкин. Бир километрча юрган эдик. Мутал:

— Изимиздан бир мотоцикл йўлга чиқди!— деб кўйди.

Ориф чайковчи эшикни қия очиб, орқага мўраллади:

— Милиционер!— деди у кабинканинг эшигини қарсиллатиб ёпиб.

— Граждан кийимида-ку?

— У кўпинча формасиз юради,— тушунтирди чайковчилар бошлиғи.

Мен, қани ким келаётган экан деб, орқароққа бориб брезентни сал кўтарган эдим... нималар бўляпти ўзи, нима бало, бугун барча оғайниларим билан кўришадиган кунми дейман! ...Мотоциклда бошини эгиб, пешанаси билан хавони сузиб келаётган менинг танишим, яқинда унвони оширилиб, шу атрофга участкавой этиб тайинланган Суръат ака эди.

«Демак, у ҳам чайковчининг изига тушибди-да. Хайрият, ёлғиз эмас эканман, зарур бўлса, икковлашиб ҳаракат қиламиз», деб ўйладиму, ўзимдан-ўзим севиниб кетдим.

— Ўнгга бур!— кичкирди чайковчи.

— Кўчанинг боши берк!— Ўша оҳангда жавоб қайтарди шофёр.

— Чапга ол бўлмаса.

— Йўл тор, машина сиғмайди.

— Газ бер, газ!

— Ўзингни бос, ўпка!— парвосига ҳам келтирмай деди ўғри.

Текис, равон йўлга чиққач, машинанинг спидометри юзни кўрсата бошлади. Чайковчи кўрқканидан дастмолковокдек буришиб боряпти, Мутал бўлса пинагини ҳам бузмай, хуштак чалиб кетяпти.

— Ҳозир миясини анжирдек эзаман!— деди хуштак чалишдан тўхтаб у.

— Урмоқчимисан?

— Йўк, мотоциклини яқинроқ келтираман-да, тўсатдан тормоз бераман.

— Тадбиркор йигитсан, Мутал.

— Бунака ишни биринчи бор қилаётганим йўк.

Шошиб қолдим. Нима қилсам экан? Яқинлашиб келаётган хавфдан, мен учун жуда қимматли бўлган Суръат акани қандай огоҳ қилсам бўларкан? Бошимдан қалпоғимни олиб, ўзимни танитиб, эҳтиёт бўлинг, деб бақирайми, ҳа, ҳа, шундай қиламан, шундай!

— Гиййййкк!— тескари ағдарилиб тушдим.— Демак, тормоз берилди. Кеч қолдим, кеч! Бечора Суръат ака-ей! Жонҳолатда брезентни кўтардим, кизик. Суръат ака йўк. Сакраб пастга тушдим. Участковой икки юз метрча олдинда мотоциқлини ўқдек учириб боряпти. Бехуда таҳликага тушган эканман. Суръат ака мен ўйлаганчалик содда эмас экан. Тўсатдан тормоз бериб қолишларини ҳисобга олиб мотоциқлини сал чапроқдан ҳайдаб келаётган экан. Қойил! Суръат ака! Бекорга участковой қилиб кўтаришмаган экан.

— Оркага!— энтиқиб деди Ориф чайковчи.

— Бақирма. Сен айтмасанг ҳам биламан.

Машина кўз очиб-юмгунча орқасига бурилди. Мен ҳам кўз юмиб-очгунча устига чиқиб олдим. Юз метрча юргач, ўнгга бурилиб, сертупроқ йўлдан кета бошладик. Орқадан бурксаб шунақанги чанг кўтарилдики, ҳеч нарсани кўриб бўлмай қолди. Суръат ака биз томонга бурилди-ю, назаримда юролмай, турган жойида тўхтаб қолди. Ярим соат чамаси кинғир-кийшиқ кўчалардан юргач, қутилмаганда шаҳар чеккасидаги асфальт йўлга чиқиб олди. Илон изи бўлиб, буралиб-буралиб чанг анча жойгача бизни қувиб келгандек бўлди. Бир маҳал Суръат акамга кўзим тушиб қолса бўладими! Мотоциқли йўк. Пиёда. Ҳаллослаганча асфальт йўл томон интиларди у. Аслида унга мотоциқлнинг кераги ҳам йўк экан. Нега десангиз, бечора мотоциқлдан тезроқ, соати-га тахминан 100 километрга тенг келадиган тезлик билан югурияпти... Ана, асфальтга ҳам чиқиб олди. Устига тахта юкланган прицепли машинага қўл кўтарди! Э, аттанг, машина тўхтамади. Суръат ака тахтанинг учини ушлаб, бир оз югуриб борди-да, сакраб, машинанинг устига чиқиб олди. Қорни билан сурилиб, кабинага яқинлашиб келяпти, ана, кабинанинг томига кафти билан урди. Машина тўхтади. Суръат ака кабинкага тушиб олди. «Хайрият, хайрият!»— деб қичкириб юбордим. Прицепли машина шердек ўкириб бизни қувиб кела бошлади.

— Газ бер,— ёлворди чайковчи.

— Мотор эски, бундан ортик тортмайди!— тишларини гижирлатиб деди Мутал.

— Қўлга тушдик!

— Тирик кўлга тушадиган аҳмоқ йўк.
— Расво бўлдиқ, тамом бўлдиқ!
— Йиғлама, хажикиз!— шундай деб Мутал чайковчининг кўкрагига тирсаги билан бир туртган эди, унинг юрагига тегди шекилли, кўзлари олайиб, овози ичига тушиб кетди.

Прицепли машина ёнимиздан пишкириб ўтди-ю, йўлнинг ўртасига тушиб, орка чирокларини баробар ёкиб, «тўхта» дегандек, кетма-кет сигнал бера бошлади.

— Ёнидан бориб ураман!— кора терга ботиб деди ўғри.

— Лб илоху иллоблеху...— калима келтира бошлади чайковчи.

— Ё Жамшид!— деган хайкириқ эшитилди. Мўъжиза юз берди, ха, ха, мўъжиза! Қаттиқ тормоз қилинган машина чирпирак бўлиб бир айланди-ю, оркасига ўгирилиб колди. Чайковчи кўзини очиб:

— Ҳазрати Баҳовуддинга етти танга атадим!— деб кўйди.

— Менга-чи?— сўради ўғри.

— Сенинг кира ҳақингга яна эллик бола кўшдим... Фақат номерини билиб олгани чакки бўлди-да.

— Бўлмаса, яна эллик сўм кўш.

— Нега?

— Мен машинанинг номерини ўзгартириб олганман.

— Рўст айтяпсанми, акаси бўйидан?

— Орка ва олдинги номерлар қалбаки, бошқа область машинасининг номери.

— Бўйингдан ўргулай, тадбиркор укам! Яна юз сўм кўшдим.

Оркага қайтиб, яна бир соатча елиб-югурдик. Ниҳоят, машина тўхтади. Шофёр кабинкадан сакраб тушиб, номерларини ўзгартириб олди. Кузов устига ёзилган брезентни суриб, молларнинг устига ёпди-да, дала йўлидан шаҳарга қараб кириб борди.

Молларни чайков бозори ёнидаги чакалоқларга бешик ясаб сотадиган кўримсизгина бир дўкончага туширишди.

ПОЛКОВНИК АЛИ УСМОНОВНИНГ РЕЖАСИ

— Ўртоқ Рўзиев, қани суратларни кўрсатинг-чи?

— Марҳамат.

— Қани, магнитофонни кўйинг-чи.

— Марҳамат, эшитишларингиз мумкин.

Икки полковник билан майор Холиқов Маҳсум поччани сувга пишаётганларида ёзиб олинган йўғон-ингичка овозларни эшитиб, аввалига жим туришди-ю, кейин уовлари баравар кулиб юборишди.

— Оббо, шайтонлар-ей, сувга пишишдими-а?— завки ошиб сўради Али Усмонов.

— Худди шундай, сувга пишишди.

— Лекин боплашибди, офарин!

— Азамат кизлар экан!— деб кўйди Салимжон акам ҳам. Гап айланиб бориб, бешик ясаладиган дўконга беркитилган молга тақалди. Маълум бўлишича, мендан бир соатча олдин участкавой Суръат ака жиноят кидирув бўлимига телефон қилиб, аралаш моллар билан савдо қилувчи магазиндан олинган қийим-бош ва газламалар қўшни областга ўтиб кетди, рухсат берсангиз орқасидан бормокчиман, деган экан. Менинг гапларимни эшитиб, майор хангу манг бўлиб колди. Бу гапларга ишонишни ҳам, ишонмаслигини ҳам билмай, бир оз иккиланди-да, ниҳоят, ишонишга қарор килди шекилли, секин ўрнидан туриб:

— Баракалло, ўртоқ Рўзиев!— деб яна ўрнига ўтириб олди.

Бешик ясаладиган дўконга беркитилган молни шу кечасиёк таппа босиб, чайковчи билан ўгрини кўлга олиш керакми ёки сабр қилиш тўғрирок бўладими, шу хусусда баҳс бошланиб кетди. Агар мол бугун кўлга олинса, биз изига тушган бошқа жиноятчилар хушёр тортиб, яширин кўйган тузокқа илинмай қолишлари мумкин. Борди-ю, унга тегилмаса, бир машина харидоргир, ноёб атласу шойилар, пальтою қийимликлар чайковчилар кўлига ўтиб кетиши мумкин.

— Мен бу чайковчиларга бир метрини ҳам бермайман!— қизишиб деди менинг бошлиғим.

— Тўғри, чайковчига шароит яратиб бериб, томошабин бўлиб ўтираверишимиз ўринли эмас,— шошмасдан гапира бошлади Али Усмонов.— Лекин шу бир машина молни деб, катта бир ишни барбод қилиб қўймасмиканмиз, мен шундан кўрқяпман.

— Баъзан меҳнаткашларнинг кайфиятини ҳам ҳисобга олишимиз керак, полковник!

— Бирон гап эшитдингизми, устоз?

— Жиноятчилар ялло қилиб юришади-ю, милиция кўриб кўрмасликка олади, дейишяпти...

— Салимжон ака, сиз мени ҳамиша совуқкон бўлишга ўргатиб келардингиз, шундайми?— кулиб сўради Али Усмонов.— Лекин бу гал ўзингиз қизишяпсиз.

— Тўғри айтдинг.

— Чунки,— деб давом этди Али Усмонов,— сизга тухмат қилишган. Тезроқ уни фош қилиб, эл олдида юзим ёруф бўлса дейсиз.

— Бу гапинг ҳам тўғри. Очиғи, шу кунларда кўчага чиқолмай қолдим.

— Лекин, сабр қилишдан ўзга чорамиз йўқ. Кейин, хурматли Салимжон ака,— бир оз ўйланиб қолди район милиция бўлимининг бошлиғи,— очиқ айтганим учун хафа бўлманг, кузатувчиларингиз ландовур экан. Одил Аббосов уч кундан буён шаҳарда йўқ, каердалигини ҳеч ким билмайди.

— Командировка қоғози бўйича айтадиган бўлсак,— гапга аралашди майор,— директор ошхонага гўшт олиш учун область марказига кетган.

— Шаҳарда гўшт тикилиб ётибди-ку,— эътироз билдирди Али Усмонов.

— Гўшт бир баҳона,— ўз фикрини баён қилди Салимжон акам,— аслида ўғрилиқ мол ахтариб кетган.

— Тўғри айтасиз,— тасдиқлади Али Усмонов,— афтидан унинг ҳамма шаҳарлар билан алоқаси борга ўхшайди.

— Мен ҳам шунга айтмоқчи эдим,— тасдиқлади майор Холиқов.

Хуллас, бешик ясайдиган дўконга беркитилган молларга қоровул кўйилладиган бўлди. Яъни, дўконнинг яқинида бир милиция ходими ҳеч ёққа жилмай, шу билан бирга дўконда мол борлигидан мутлақо беҳабар бир кишидек, ҳар хил нарсаларни баҳона қилиб, шу атрофда ўралашиб юриши керак, деган хулосага келдик. Хўш, бундай вазифани ким уддалай олиши мумкин?

— Шу кечаси ўша дўконнинг қаршисига автоинспекциянинг пости ташкил этилса қандай бўларкин?

— Шу соатда, шу соатнинг ўзида!— деб севинганидан ўрнидан туриб кетди Салимжон акам.— Лекин, Али Усмонович, топқир йигитсан-да! Режаларнинг ҳаммиша қутилмаган, фавқулодда режалар бўлади.

Ўша кунги кенгашимизда яна бир нарсани муҳокама қилиб чиқдик. Капитан ўртоқ Ҳошимованинг айтишича, чақалокнинг онаси Шарифа тўсатдан йўқ бўлиб қолган. Уни сир очилишидан кўркиб, ўлдириб бирон чуқурга кўмиб юборишган бўлишлари ҳам мумкин... Лекин, ошхона директори ҳам уч-тўрт кундан буён йўқ. Борди-ю, қаёққа бўлса ҳам, бирга кетишган бўлишса-чи... Бирга кетди, деб фараз ҳам қилайлик, унда икковлари бирлашиб қанақа иш бажаришлари мумкин? Нима бўлганда ҳам, ошхона директори

устидан назорат олиб бораётган киши ишни расво қилган, энди унга бунақанги масъул вазифани ишониб топшириб бўлмайди.

— Ўртоқ Рўзиев!— менга мурожаат қилди Али Усмонов.

— Эшитаман, ўртоқ полковник!

— Сиз...

— Бу ишнинг ҳам урдасидан сиз чиқасиз, демоқчимсиз?

— Хушёр йнгитсиз-да, Ҳошимжон!

— Салимжон акамнинг тарбиясини олганман-да.

— Раҳмат, ука, ишонаманки...

— У сариқ дев хозир қайси тоғда макон қурганини эртагаёқ билиб бераман, кетсам майлими?

— Коридорга чиқиб туринг, лекин кетиб қолманг.

Коридорга чиқдим, ўйлаиб қолдим. Нега энди мени чиқариб юборишди ёки мендан яширадиган бирон гап чиқиб қолдимикан? Эшикка яқин келиб, калитнинг ўрнига кулоғимни тутдим. Али Усмонович:— Бу йнгит келтираётган қимматли ҳужжатлар мени додиратиб кўйди. Эсимни таниганимдан буён бирон милиция ходими ишни бунақанги қойиллатганини билмайман. Ўзингиз ўйланг. Жиноятчининг ҳар бир одимини суратга тушириш, ҳар бир сўзини ёзиб олиш, бу осон иш эмас! Ахир улар ҳам анойи одамлар эмаски, расмини олдириб қараб тураверса! Йўқ, бу йнгит ё сеҳргар, ё фавқулодда талант эгаси...— деган эди, Салимжон акам:

— Гапинг тўғри, Ҳошимжон катта истеъдод эгаси. Эсингда борми, аввалги йили Ленинградда бир кизни кўрдим, кўзи шунақанги ўткирки, етти қават пўлат сандик ичидаги ҳужжатларни ҳам бемалол кўра олади, деган эдим. Ҳошимжонда ҳам ўшанақанги, сен билан менинг ақлим етмайдиган бир қобилият бор. Яхшиси, унга ишониб, ундан фойдаланиб қолайлик,— деди.

Шу пайт бир қизиқчилик қилгим келиб қолди. «Кун бўйи пешаналарини тириштириб, тартиббузарлару жиноятчилар ҳақида ўйлаб, юраклари қон бўлиб кетади, тушларнда ҳам жиноятчилар билан олишиб чиқишади. Бир қулдириб чарчоқларини тарқатай», дедим-да, бошимга қалпоқчамни кийиб, ҳузурларига кириб бордим. Учовлари кўксиларини бериб суҳбатлашаётган стол остига кириб, бошимдан қалпоғимни олиб, қақришларини кутиб турдим.

Салимжон акам эшикни қия очиб:

— Ҳошимжон!— деб қақриб қолди.

— Мен бу ердаман!— деб стол остидан чиқиб келдим.— Овозларингизни ёзиб ўтирувдим...

Аввал ҳайкалдек қотиб қолишди, кейин бир-бирларига

караб елка кисишди, охирида, хахолаб, бараварига кулиб юборишди.

Майор Холиков жуда каттиқ куларкан, ўзиям туғилганидан буён мана шунақанги тиззаларига шаппалаб уриб, кўзларидан ёш чикиб, хузур қилиб кулиши биринчи марта бўлса керак.

ШАРИФА УЛИМГА ҲУКМ ЭТИЛДИ

Бугун, негадир, барвакт уйғондим. Уйғонишга уйғондим, ўрнимдан тургим келмай, ширин-ширин хаёллар суриб, қиладиган ишларимнинг режаларини тузиб, жимгина ётавердим. Сиз қанақалигингизни билмайман-ку, лекин менинг миям юраётганимдагига нисбатан, оёғимни узатиб ётганимда яхшироқ ишлайди. Мана ҳозир ҳам ажойиб бир фикр бошимга келиб қолди. Борди-ю... ха, ха, худди шундай қиламан. Лутфи холам столга кўйиб кетган сутни, ўзиям қайноққина экан, банкаси билан кўтариб ичдим-да, йўл-йўлакай лаб-лунжимни артиб, телефонга югурдим.

Район матлубот жамиятининг омборчиси, хўппа семиз амакиннинг номерини топиб, кўнғирок қилдим.

— Эшитаман!— худди бурнидан чиққанга ўхшаш манқа бир овоз билан деди амаки.

— Ассалому алайкум!— дедим чўзиб.

— Гапингни айтавер, кимсан?

— Ана шунақа овозимизни ҳам танимай коласиз-да,— деб ўпкаландим.

— Ҳар куни мингтанг телефон қиласан, қайси бирингни овозингни эслаб қоламан.

— «Роҳат» ошхонасининг сояи давлатингизда ўйнаб юрган буфетчисиман.

— Зокир бақалокман дегин? Лекин овозинг жуда ингичка-ку!

— Хо-хо-хо-хо!— котиб-котиб кулган бўлдим жўрттага.— Аскияларингизни яхши кўраман-да, акахон!

— Ҳа, нима гап?

— Одил акам мен келгунча бирон муҳим гап чикса, шу акахонинг билан маслаҳатлаш деган эдилар...

— Ўзи бугун қайтади-ку!— Хўппа семиз амакиннинг ёнига биров келиб қолди шекилли, паст овоз билан «бирпас чикиб тур, аҳмок», деб уришди-да, сўнг яна менга гапира бошлади:— Кечаси телефонда гаплашдик... Ошни қачон еймиз?

— Қанақа ош?— дедим ҳеч нарса тушунмай.

— ОБХССдан эсон-омон кутилганинга ош қилиб бермайсанми, хасис!

— Ош ҳам гапми,— деб хахолаб кулдим яна,— шоҳона зиёфат қилиб бераман!

Шундай деб, хайр-маъзурни ҳам насия қилиб, трубкани ўрнига қўйдим.

Тушдан сўнг олис сафардан қайтаётган бахти қаро директорни иззат-хурматини жойига қўйиб кутиб олиш учун аэропортга йўл олдим. Андак бўлмаса, кечикиб қолаёзиман. Одил баттол таксига ўтирмакчи бўлиб турган экан, биргалашиб ошхонага қайтдик. Ходимлари билан қўл учида сўрашди-да, чарчадим, бирпас мизғиб олай, деб эшикнинг ичидан беркитиб, аллакимга телефон қила бошлади. Сўраган кишиси йўқ экан, жаҳли чиқиб:

— Итвачча!— деб қўйди.

Кейин хона ўртасида тик турганича, бир кўзини хиёл қисиб, остки лабларини тишлаб, ўйга толиб кетди.

Телефон жиринглади.

— Қим керак?— сўради Одил баттол овозини тишларининг орасидан чиқазиб.

— Эсон-омон қайтдингизми?— қувноқ овоз эшитилди трубкадан.

— Эҳ, оморчи, сенмисан? Қалай, ишларинг яхшими? Молларни таркатиб олдингми?— Баҳри-дили очилиб кетди директорнинг.— Шаҳар тинчликми?

— Жуда тинчлик ҳам эмас, жуда бетинч ҳам эмас.

— Тушунарли.

— Қалай бўлди ишларингиз?

— Бизнинг ошиғимиз ҳаммиша олчи-да!— кўзларини қисиб, енгилгина кулиб қўйди директор.— Ўн беш кундан сўнг оморинг молга тўлиб кетади. Суюнчини тайёрлайвер...

Хўппа семиз амакидан сўнг Мутал ўғри телефон қилиб, «жуда муҳим маслаҳат бор, телефонда айтиб бўлмайди, уйингизга борсам майлими», деган эди, Одил баттол бир оз ўйланиб турди-да: «Бўлмаса кеч соат тўққизда Муқимий паркиннинг орка эшиги олдида учрашамиз, ўзинг билан Саллабодроқни ҳам олиб кел», деб тайинлади. Шундан сўнг уч-тўрт жойга қўнғироқ қилиб, аллакимлар билан ҳеч тушуниб бўлмайдиган қилиб гаплаша бошлади. «Сомонхонага хашак ташлайман», деди, «ҳамма жойда шамол», «кўз очиб бўлмайди» деди, «куруқ қошиқ оғиз йиртади» дегандек ҳам бўлди...

Мен сабрсизлик билан қоронғи тушишини, Саллабодроқ, Мутал ўғрилар билан бўладиган учрашувни кутардим. Ҳар қалай, муҳим бир гап бўлса керак. Одил баттол анча-

мунча жойга борадиган бекорчилардан эмас, у ҳар бир кадамини ўлчаб босади, фойдаси тегмайдиган жойга отиб юборсангиз ҳам бормаёди.

Кеч кира бошлади. Майдалаб ёғаётган ёмғир корга айла-ниб, дарахтларнинг яланғоч новдаси, томлар оппок оқариб қолди. Биргалашиб чиқиб такси кута бошладик. Шамол туриб, дарахтларнинг шохини бир-бирига ишкаб, қорларни тўкиб, кўз очиртирмай қўйди. Электр симлари узилди ше-килли, кўчада лампочкалар ўчиб, атрофга шунақанги бир қоронғилик тушдики, тағин йўқотиб қўймай, деб қўрққаним-дан бахти қаро директорнинг ўнгиридан ушлаб олишга мажбур бўлдим. Ҳаво совуқ, иккимиз ҳам дағ-дағ калти-раб турибмиз.

Паркнинг орқа дарвозаси олдида таксидан тушдик. Одил баттол сумкасидан тўппонча олиб, ўқи бор-йўқлигини тек-шириб кўрди-да, отишга шай қилиб, қўлтиғига солиб қўйди. Ана, хув нарида иккита қора кўринди. Девдек баҳайбатли-си, ҳойнаҳой, Саллабодрок бўлса керак. Енидагиси, совуқ қотганидан бўйнини ичига тортиб келаётгани Мутал, ал-батта.

Совуқкина кўришиб, бир-бирларидан ҳол-ахвол сўраш-ган бўлишди.

— Саллабодрок,— мурожаат қилди Одил баттол.

— Эшитаман, устоз.

— Бугун кечаси сомонхонага ем-хашак келиб тушади,— директор у ёқ-бу ёғига назар ташлаб олди,— эртага ярми-ни катта сигиринга олиб бориб берасан.

— Хўп бўлади, устоз.

— Қолган ярмини иккига бўлиб, бир қисмини бузоқ-чанга элтиб ташла.

— Қолганини-чи?— шошилиб сўради Саллабодрок.

— Қолганини хўкизингга бер.

Қизик, нега булар бунақа қилиб гаплашишади. Ахир, бахти қаро директор бузоқчалар боқиладиган ферманинг мудирини эмас, бошқа шахарларга ҳам хашак тайёрлагани боргани йўқ-ку. Ахир, мана бу қора дев ҳам ҳеч молбоқар-га ўхшамайди!

— Хизмат ҳақини қачон оламан?— сал тортиниброк сў-ради Саллабодрок.

— Йигирма еттинчида,— деб директор яна у ёқ-бу ёғига қараб олди.— Энди нарироққа бориб тур. Мутал билан гапимиз бор, шарпа сезсанг, хуштак чал.

Одил баттол Мутал ўғрини қўлтиқлаб паркка кириб кет-ди. Устини қор босган темир скамейкага ўтириб, портфели-ни тиззасига қўйди-да, совуққотган қўлларини бир-бирига

ишқалаб, андак иситган бўлди. Шамол кучайгандан кучайиб қор учкунларини юз-кўзларимизга уриб турибди. Дарахтларнинг шохи бир-бирига тегиб, аллақандай ваҳимали овозлар чиқаради, сим ёғочларга таранг тортилган электр симлари, назаримда хуштак чалаётганга ўхшайди. Бутун борлиқ ваҳима ичида қолгандек.

Магнитафонни нақ тумшукларининг остига келтириб турдим. Қани энди овозларини радиога улаб, бутун областга эшиттирсанг, деган фикр ўтди бошимдан.

— Тинчликми? — пальтосининг ёқасини кўтараётиб сўради Одил баттол.

— Шарифани қамаб қўйдим, — ахборот берди Мутал.

— Қаерга?

— Тошбулоқ кўчасидаги йигирма иккинчи уйга, иккинчи қаватнинг олтинчи хонасида турибди ҳозир.

— Нега қамадинг?

— Феъли айнаган.

— Сотмоқчими?

— Шунга ўхшаш...

— Нега айнаб қолди, сабабини суриштирмадингми?

— Назаримда, капитан Ҳошимова йўлдан урганга ўхшайди. Айтишларича, капитан бировларнинг кўнглига қўл солишга жуда уста эмиш. Шарифа билан икки-уч бор учрашди-ю, ишнинг расвосини чиқарди. Шарифани ишга киритишга, ҳамма айбларини бўйнидан олиб ташлашга, келаси йил бир хонали уй ҳам олиб беришга ваъда қилибди. Хатто, болангни боғчага жойлаб, ўзингни кечки мактабга ўқишга киритаман, деган гапларни ҳам айтибди.

— Нияти бузилганини қаердан билдинг?

— Кечаси уйга кириб, мана бу хатни топиб олдим.

— Кўп нарса ёзибдими?

— Ҳа.

— Агарда у иккунга бўлса, ҳаммамиз расво бўламиз!

— Шунинг учун қамаб қўйдим.

— Уни... тинчитиш керак! — ўрнидан туриб кетди Одил баттол. — Ҳоиннинг жазоси — ўлим!

Мутал ўғри ҳам ўрнидан турди:

— Мен ҳам шу фикрдаман, устоз!

Икковлари бир-бирларига тикилишиб жим қолишди. Энтикиб, чуқур-чуқур нафас олишяпти. Қани энди, уларнинг сирини очмоқчи бўлган Шарифа шу ерда бўлса-ю, гўштини тириклайин ейишса!

— Ўлдириш керак, — худди ўзига-ўзи гапиргандек гўлдирай бошлади бахти қаро директор, — шу кечасидан қолдирмай гум қиласан. Иложи бўлса, бўғиб ўлдириб, сўнг

анҳорга ташлайсан. Лекин, шошмай тур... Борди-ю, унинг ўлимидан фойдаланиб қолсак-чи, ҳа, фойдаланамиз! Унинг номидан полковникка хат ёзиб қолдирамиз.

— Хат ёзишга қўнмаса-чи? — ташвишланиб сўради ўғри.

— Хатни сен ёзасан, икки нусха ёзасан. Бир нусхасини чўнтагига солиб қўясан. Иккинчи нусхасини министрлик номига битиб, шу кечасидан қолдирмай, почта қутисига ташлайсан.

— Нима деб ёзаман?

— Нима деб ёзса бўлар экан-а... Нима бўлганда ҳам ишонарли қилиб ёзиш керак. Ҳамма айбни полковникка тўнкаб: «Мана, номард эр, муродинга етдинг! Болангни боқмасанг, менга қарамасанг, эл ўртасида шармандаи-шармисор бўлдим! Бундай беномус бўлиб яшагандан ўлганим минг марта яхши! Хайр, эй яхши одамлар. Ҳамма умидим сизлардан, мен учун, ўн гулидан бир гули очилмай иснодга қолиб ўлган етимча қиз Шарифа учун полковник Салом Отажоновдан ўч олинглар! Унинг гапларига ишонманглар, менга ўхшаб сизларни ҳам алдаб қўяди... Хайр, эй бевафодун!» деб ёзасан.

— Бу гапларингиз эсимдан чиқиб қолади.

— Ишқилиб, шунга ўхшатиб ёзасан-да.

— Яхши.

Магнитофоним лентаси узилиб, хуштак чалганга ўхшаш галати овоз чиқарган эди, бу хуштакни Саллабодрок чаляпти, деб ўйлашди шекилли, баттол билан Мутал ўғри кўз юмиб-очгунча скамейканинг остига кириб кетишди. Ўша ерда ётиб, бир-бирига пешанасини тираб, гаплаша бошлашди:

— Министрликка ёзган хатни ишни битирганингдан кейин почта қутисига ташла.

— Ҳўп.

— Лекин, хатни шу кечаси, албатта ташла.

— Яхши.

— Хатни қаерда ёзасан?

— Уйда.

— Демак, Шарифанинг олдига соат ўн бирларда борар экансан-да?

— Ҳа.

— Анҳор бўйига олиб чик.

— Яхши.

— Анҳор бўйига етгунча ниятингни сездирма. Базмга борамиз, ўйнатиб келаман, де.

— Ҳўп.

— Ҳушёр бўл!

— Үргатманг.

Энгашиб, ўғрининг чўнтақларини ковлаган эдим, ўнтача қалит топиб олдим. Бирортаси Шарифа беркинган хонага тўғри келиб қолар деб ўйладиму, паркнинг дарвозасига қараб югурдим.

«ЁДГОРБЕГИМ ТИРИКМИ?»

Нима қилиш керак, нима қилсам, Шарифани ўлимдан қутқариб қолишим мумкин? Аввал идорага бориб, бу шум хабарни Али Усмонов билан ҳурматли бошлиғим Салимжон акамга етказайми ёки аввал Шарифа қамалган уйга юғрайми? Тавба қилдим-эй. Бунча шошиб, энтикмасам!

— Хўш, қалпоқчам, сен қандай фикрдасан?— деб сўрадим кадрдонимдан.

— Тошбулок кўчасига қараб югур!— маслахат берди қалпоқчам.

— Бемаслаҳат иш тутиб, бошлиқларимни ранжитиб қўймайманми?

— Аксинча, хурсанд бўлишади сендан.

— Раҳмат, қалпоқчам!

— Тезрок, тезрок югур, Ҳошимжон!

Такси тўхтайдиган бекатга югурдим. Ана холос, буниси неча пулдан тушди энди! Ўғри Мутал мендан олдин етиб келибди-ку! Нима бало, у ҳам менга ўхшаб сеҳргарми, дейман. Шартта бошимдан қалпоғимни олиб, ўғрига яқинлашдим:

— Гражданин, соат неча бўлди?

Мутал ўнг қўлини чўнтагига солди. Назаримда, тўппончаси борга ўхшайди, ўшани пайпаслаб:

— Ўрток сержант, кечирасиз, соат тақмайман,— деб ўрни бўлмаса ҳам, хи-хилаб кулиб қўйди.

— Такси кутяпсизми?— сўрадим яна.

— Ҳа, аэропортга чиқишим керак эди.

Устида оппоқ қори билан «Волга» келиб тўхтади. Икковимиз баравар эшикка интилган эдик, Мутал:

— Ўзингиз милиция ходимисизу, тартибни бузасиз-а,— деб ўқрайди менга.— Аввал мен кетаман!

— Кечирасиз, мен ҳам аэропортга бормоқчиман.

— Унда бемалол, мен бошқасида кетсам ҳам бўлади,— деб Мутал менга йўл берди.

Қор ёғиб, шамол эсиб тургани учун Тошбулок кўчасидаги йиғирма иккинчи уйни топгунча нақ она сутим оғзимга келди. Сўрай десам, кўчада зор йўқ, ўзим топай

десам, бу атрофдаги уйлар янги тушгани учун ҳали номер осилмаган экан. Бу ёқда эса, вақт яқинлашиб қоляпти...

Ҳамма уйларда чирок бор, иккинчи каватдаги бир хона коп-коронги. Таваккал қилиб, ўша хонанинг эшигини қокдим. Жавоб бўлмагач, мени ўғри деб милицияга ушлаб беришса бериша қолсин, дедим-да, халиги калитлардан бири билан эшикни очдим. Ичкари ҳам гўристондек коп-коронги, пайпаслаб чирокни аранг топдим.

— Вой!— бир аёл диванда ётган экан, кўркиб чойшабни тортиб олди бошига.

— Кечирасиз, Шарифа Усмонова эмасмисиз?— яқинига бориб сўрадим.

— Танаймайман уни,— баттарроқ ўралиб олди аёл.

— Эй аттанг,— дедим гўё тарвузим қўлтиғимдан тушгандек бўлиб, сўнг орқага қайта бошладим.— Бечоранинг ўғилчиси милициянинг боғчасида эди. Ўлиб қолди! Шунини хабар қилгани келувдим...

— Ёдгорбегим ўлдими?!— Аёл бир қалқиб, бошини кўтарди. Оқ чойшабга ўралиб олгани учунми, шу туришида, у худди тобутдан бошини кўтарган мурдага ўхшаб кўринарди. «Ҳа, қўлга тушмай кўр-чи!» деб ўйладиму:

— Мен келаётганда тирик эди,— деб яна орқамга қайтдим.

— Тирик эди, нима қилди унга?

— Бир милиционернинг тўппончасини ўйнаб ўтирган экан, ўзини-ўзи отиб қўйибди.

— Вой шўрим!

— Кўркманг, тўппонча ўйинчок тўппонча экан, ҳеч нарса қилмабди...

Бориб эшикни ичидан қулфлаб келдим. Диваннинг бир чеккасида ўтириб, Мутал ўғри билан Одил баттол уни ўлдиришга қарор қилганларини айтган эдим, аёл мен унақа одамларни танаймайман, бахтсиз бир ожизаман, мени тинч қўйиб, марҳамат қилиб чиқиб кетинг, деб туриб олди.

— Ишонмаяпсизми?— андак бўлмаса бақириб юбораёздим.

— Илтимос, мени тинч қўйинг.

— Овозларини магнитофонга ёзиб олганман. Марҳамат, эшитинг.

Магнитофонни қўйиб берган эдим, аёл жим ётиб эшитди. Тугагач, нозик қўллари билан бошига муштлаб: «Мунча бахтсиз бўлмасам!»— деб ингради. Ишонсангиз, бу овоздан ўзимнинг ҳам юрак-бағрим эзилиб кетгандек бўлди, ўлим олдида айтилган сўз жуда ҳам аянчли эшитилар экан.

— Туринг ўрнингиздан!— буюрдим.

Аёл бошидаги чойшабни олиб, нари ирғитди... Йўқ, ҳали тўғри айтган эканман, аёлнинг афтига чинданам мурданинг нусхи уриб қолибди: ҳаддан ташқари озиб, юзлари сарғайиб кетган, сочлари тўзғиган, ич-ичига ботиб кетган кўзларини айтмайсизми, шу туришида тирик одамга ҳеч ўхшамайди у.

— Очиқ айтинг, Ёдгорбек тирикми?— ғалати бир оҳангда сўради Шарифа.

— Мен сизга ҳазил қилувдим...

— Ўртоқ сержант, менинг бу дунёда шу боладан бошқа ҳеч овунчоғим йўқ.

— Тезроқ кийининг бўлмаса.

— Олиб кетмоқчимсиз?

— Бўлмаса ўлдириб кетишади.

— Номардлар, номардлар-эй! Ҳамма қора ишларини бировларнинг қўли билан қилиб, ўзлари оппоқ бўлиб юришаверади... Ёдгорбегим тирикми?

— Маза қилиб ухлаб ётибди.

— Ҳозир бориб кўрсам бўладими?

— Бўлади, фақат тезроқ кийининг.

Нима бўлганда ҳам она экан-да, Шарифа шошиб, энтиқиб қолди. Аёл киши ўзи жуда ғалати бўлар экан, бир нафас кечиксак, бирор қори хол бўлиши аниқ бўлиб турибди-ю, у бўлса, тошойна олдида туриб олиб, гоҳ у қўйлагини кийиб кўради, гоҳ бунисини... Тавба қилдим-эй, хатто шу пайтда лабига қизил суртиб ўтирибди-я!

— Мен тайёрман,— деди ниҳоят, қора сумкасини қўлига олиб.

Мутал билан Одил баттол қалбаки хат ёзиб, милицияни, одамларни чалғитмоқчи бўлишди, борди-ю, биз ҳам Шарифа номидан қалбаки хат ёзиб кетсак-чи?

— Қоғозингиз борми?!— сўрадим Шарифадан.

— Нима қиласиз?

— Хат қолдириб кетамиз.

— Қимга?

— Қотилларга!

— Ҳозир менинг миямга ҳеч нарса келмайди.

— Мен айтиб тураман. Ёзинг: «Қимматли М. Бу хатни сенга қолдирияман. Ўғлимдан айрилдим. Сенинг ишончингдан маҳрум бўлдим, энди яшадим нима-ю, яшамадим нима! Сир очиладиган бўлса, ҳаммамиз нобуд бўламиз! Сенга ва бошқа дўстларимга бўлган садокатимни исботлаш учун ўзимни ўлдиришга қарор қилдим. Ҳаммаларингга хайр энди! Ўлимим олдидан сендан бир нарсани илтимос қилмоқ-

чиман, ўзимни анҳорга ташлайман, ўлигим топилса, хурмат билан кўминглар! Хайр, эй бевафо дунё! Шарифа».

Хатнинг остига бугунги числони кўйиб, стол устига ташладик-да, эшикни кулфлаб, кетма-кет кўчага отилдик. Чунки соат роппа-роса ўн бир бўлган эди. Бу атрофларга автобус келмас экан, марказгача пиёда кетишга тўғри келди. Шарифа менинг олдимда жимгина боряпти. Негадир, индамайди. Мен бўлсам унинг ҳақида ўйлайман. Бечорага кийин, жуда кийин. Ҳеч ким мана шунақа йўлдан адашмасин, адашдими тамом, ёмон одамлар кўлида ўйинчоқ бўлиб қолади. Қабих ишларга буюришади, ўлимга маҳкум этишади...

— Мени кўпга қамашадими?— тўсатдан ўгирилиб сўради Шарифа.

— Салимжон акам ўз айбини бўйнига олган кишини қамашга рухсат бермайди.

— Капитан Хошимова ҳам шундай деганди.

— Нима деганди?

— Ўртоқ Отажонов сенга ўхшаб йўлидан адашганларнинг кўпига ёрдамлашди, бир хиллари яхши одам бўлиб кетишди, баъзилари билан ҳалигача борди-келди қилади. Бағри кенг, саховатли одам. Айбингга иқрор бўлсанг, бошингни силайди, деганди.

— Ота-онангиз борми?

— Ўлиб кетишган,— хўрсиниб кўйди Шарифа,— болалар уйида катта бўлганман. Ота меҳрига ҳам, она меҳрига ҳам қонмадим...

— Бўлмаса. Салимжон акам сизга чинакам ота бўлишга арзийдиган одам. Қаромат опани эса онам деяверинг.

— Кечирасиз, сизни қўлтиқлаб олсам майлими, юролма-япман. Раҳмат... Тўғри айтдингиз, меҳрибон аёл экан, ишга киритиб кўймоқчи эди.

— Ҳалиям ўз фикрида турибди.

— Энди фойдаси йўқ.

— Нега?

— Бари бир, мени ўлдиришади,— яна хўрсинди Шарифа,— Мутал билан Одил аканинг қамоқхонада ҳам одамлари бор. Қамоқдалигимни эшитмайди дейсизми, эртагаёқ эшитишади.

— Милиция сизни эҳтиёт қилади.

— Милиция олдида юзим қора-ку! Тухмат қилдим-ку!

— Шунга билингки, милиция кек сақламайди, одамлардан ўч олмайди, балки тарбиялайди. Бизнинг уставимизда шундай деб ёзилган.

— Сиз ҳам кек сақламайсизми?

— Нега энди кек сақлар эканман?

— Биз сизни, эсингизда бўлса керак, кечаси ечинтириб кетгандик.

— Эсимда йўқ.

— Фамилиянгиз Рўзиевми?

— Ҳа.

— Уша кечаси граждан кийимда эдингиз.

— Қўйинг, шуларни эсламайлик...— Ўғриларга таланган кунимни кўз олдимга келтириб, ишонсангиз, шу пайтда эларим жимирлашиб кетди. Демак, ёрдам беринг, деб додлаб мени алдаган шу аёл экан-да...

— Уша ишни ҳам мана шу қотил Мутал топширган эди. Сизни икки кун изма-из юриб, пойлаган эдик, обрўйингизни тўқишмоқчи экан...

— Шерикларингиз шу ерликмиди?!

— Бошқа шаҳардан келишган эди...

— Мен аллақачон унутиб юбордим, энди сиз ҳам унутинг.

— Йўқ, ҳеч унутолмайман, ҳаммасини очик айтаман энди. Жонимга тегди! Мен ҳам бошқаларга ўхшаб яшасам дейман. На уйқунгда ҳаловат бор, на еган-ичганингда... Ўртоқ Рўзиев, эзмалик қилмаяпманми?

— Йўқ, гапираверинг.

— Раҳмат...— Ниманидир ўйлаб Шарифа бир оз жим қолди.— Мен уларга хизмат қилдим, улар бўлса, мана, мени ўлимга маҳкум этишди. Милицияга тухмат қилдим, милиция бўлса мени ўлимдан қутқаряпти... Бунинг учун кимга раҳмат айтишимни ҳам билолмай қолдим.

— Ҳукуматга раҳмат денг.

Идорага етгач, Шарифа ўғлимни бир кўрсатинг, деб талаб қила бошлади. Мен кечаси болалар уйига бориш ноқулай бўлади деган эдим, у ҳиқиллаб йиғлашга тушди. Капитан Хошимованинг уйига телефон қилиб, шундок-шундок деган эдим, «навбатчи машинадан фойдаланинг, дархол муштипар онага ўз ўғлини кўрсатинг», деб топшириқ берди. Хизматчилик экан, йўқ деёлмай, кечаси бориб, тарбиячиларнинг ширин уйқусини бузиб бўлса ҳам, чақалокни олиб келишга мажбур бўлдим.

Шарифа йиғлаб турган ўғилчасини қўлига олди-ю, ҳўнграб «онагинанг ўргилсин!» дея юз-кўзларидан ўпа бошлади. Бутун вужуди тўлқинланиб кетгандек бўлди. У тишларини гижирлатиб, болани бағрига маҳкам босар, тўйиб-тўйиб ҳидлар, ўпар «онагинанг ўргилсин, тирикмисан! Энди сени ҳеч кимга бермайман, бермайман!» дея антикар, йиғлар эди...

Шу пайтда негадир меҳрибон ойижонимни эсладим-у, мен ҳам ўзимни тутолмай йиғлаб юбордим.

— Болам, болагинам!— деб йиғлайди Шарифа.

— Ойим, ойижоним!— деб йиғлайман мен ҳам.

Қонун бўйича болали аёлни қамаб бўлмайди. Шуни ҳисобга олиб, эрталабгача Шарифа иккимиз бошлиғимнинг хонасида ўтириб чикдик.

САЛЛАБОДРОК АМАКИ

— Ошхона директори сомонхонага хашак келади дедими?

— Ҳа, шундай деди.

— Сомонхонаси қаерда экан?

— Билолмай қолдим.

— Саллабодрокни илгари билармидинг?

— Йўқ.

— Уйи милиция идорасининг орқасида-ку!

— Билмас эканман.

— Аммо, буни ҳам қўлга туширганингда антиқа иш бўларди-да, ўғлим.

— Албатта тушираман.

Салимжон акам икковимиз шу йўсин гаплашиб ўтирибмиз. Кечаги шамол тинган, ховлилар, томлар, деворларнинг усти оппоқ қор. Аста-секин кўтарилиб келаётган куёш нурлари қор устида ўйнаб, кўзни қамаштиради, диллар қувонади. Ташқарига чиқиб, қорбўрон ўйнагинг, югургинг, чопгинг келади.

Кўнглим тоғдек кўтарилган, кайфим чоғ. Ишларим яхши кетаётгани учун каттаю кичик менга ҳавас билан қарайди, қўлимни қисиб, раҳмат айтади. Полковник Али Усмоновнинг пўлат сандиғини яширинча олинган суратлару, магнитофон ленталари билан тўлдириб юбораётганим учун, энди менга катта ишонч ва умид билан қараб: «Ўртоқ Рўзиев келажакда катта қаҳрамонликлар кўрсатади...» дея шерикларига икки-уч бор мактаб ҳам қўйди.

Саллабодрок, Салимжон акамнинг айтишича, илгари кўмир олиб-сотиб, чайқовчилик устида бир қўлга ҳам тушган экан. Ҳозир боғчада аравакашлик қилиб, бўш вақтларида кўчама-кўча юриб, саллабодрок сотаркан.

— Лекин... сомонхона деганларида бир сир бор-ку, тўғрими, Ҳошимжон?— деб секин ўрнидан турди бошлиғим.

— Тўғри айтасиз,— деб мен ҳам ўрнимдан турдим.

Саллабодрокни тезроқ топиб, жумбокни тезроқ ечиш учун шошилиб унинг уйига жўнадим. Чиндан ҳам ховлиси милиция идораси билан туташ экан. Қирсам иссиққина танчага бағрини бериб, нонушта қилиб ўтирибди. Олдида бир

тоғора тухум, хотини бир бошдан арчиб беряпти, у оғзига солиб, худди дон тикилиб колган хўроздек, бўйинини бир чўзиб, тухумни бутунича ютиб турибди. Элликтача тухумни эсон-омон ютиб олгач, хотини тоғорада элликтача сомса келтирди. Сомсадан сўнг яна ўша тоғорада лиммо-лим қилиб илитма мошхўрда олиб чикди — хаммаси катта қоринга тушиб кетди. «Йўк, бу одам эмас, дев! Бувижоним айтган эртақлардаги қора девнинг ўзгинаси,— деб ўйладим,— бўлмаса одам боласи хам овқатни шунақа кўп ейдими?»

Девкоматли пахлавон ўрнидан туриб, кўлларини кериб, уч марта керишди, бузоқчанинг маърашига ўхшатиб, чўзиб-чўзиб кекирди, сўнг тикка турганча, ярим челақ сувни ичиб, аравасини кўшиб, йўлга тушди.

Мол эгасига ўхшамаса харом ўлади, деганлари паққос рост экан. Саллабодроқнинг оти хам худди девларнинг отидек баҳайбат, оёқлари шунақанги йўғонки, нақ Африка ўрмонларида дайдиб юрадиган филларнинг хартумидек келади. Филдирак ўрнига машинанинг балонини кўйдириб олган усти очик аравасининг ичи шунақанги каттаки, бир маҳалланинг кўч-кўрони бемалол жойлашиб кетади, десам ишонаверинг.

— Чу, тойчоғим!— деб камчи урди отига девкоматли пахлавон.

Аравада уч сават саллабодроқ, ярим қоп пуфак, ярим қоп лойдан хўрозга, қушчага ўхшатиб ясалган, ичига сув қуйиб чалсангиз булбул бўлиб сайрайдиган хар хил хуштаклар, ярим қоп катта-кичик елим кўғирчоқлар, бир қоп ўйинчоқ чилдирма, хуллас, ойиси ҳовлига қамаб, ўзи бозорга тушиб кетганда болаларга эрмак бўладиган хар балолар бор эди.

Арава шаҳар марказидан чиқиб, шағал тўкилган тор йўлга бурилгач, девкоматли пахлавон қўлига дўппидек келадиган чилдирмачани олиб, чалиб, унинг оҳангига мослаб, ашула хам айта бошлади.

— Кеп колинг, саллабодроқ,
Тугади, колди озроқ,
Маккани қовурганман,
Қиёмга йўғирганман

Ширин-шакар оқ бодроқ,
Тугаб колди, чоп тезроқ,
Шишалардан олиб чиқ,
Пулдан кўпроқ солиб чиқ..

Кўз юмиб-очгунча кўчани бола демагани босиб кетди: бирининг кўлида шиша, бошқасининг чангалида танга. Бирри ялангоёқ югуриб келяпти, бошқаси ойиси билан дадасининг ковушини пойма-пой кийиб, чап кўли билан иштонини ушлаб чопяпти, учинчи бир хиллари акасининг орқасидан додлаб келяпти.

Савдо авжига чикиб кетди, шиша билан тангалар тепага-ю, бодроклар пастга тушиб кетаверди.

— Ширин-шакар ок бодрок,

— Тугаб колди, чоп тезроқ!— дея чилдирмасини чалиб кўяди девкоматли паҳлавон.

— Амаки, менга ҳам битта беринг!— деб ёлворди охирида бир бола.

— Бор, шиша олиб чик,— деди девкоматли паҳлавон.

— Шиша йўқ экан...— йиглаб юборди бола.

— Пул олиб чик, пул!

— Уйда ҳеч ким йўқ.

— Бекорга берилмайди.

— Тўхтанг бўлмаса,— бола физиллаганча уйига кириб, бир товок тузланган гўшт кўтариб чикди. Девкоматли паҳлавон энгашиб, гўштни товок-повоғи билан олди-ю, болага иккита саллабодрок узатди. Сўнг:

— Чу, тойчоғим!— деб отига яна камчи урди.

От йўртиб кетди, болалар орқада колди, чилдирма яна ишга тушиб, ашула ҳам бошланди:

Кушларим бор сайроки,

Кўғирчоклар ўйноки.

Мана бундай ўйнайди,

Мана бундай ўйнайди —

деганча девкоматли паҳлавон елкаларини учуриб, белларини бураб, хуштаклар чалиб, ўйинга ҳам туша бошлади. Бирпасда орқамиздан кўғирчок оламан деб дадасидан пул олган кизчалар, рогатка ясаб, чумчуқ овлайман, деб бугун мактабга бормаи муюлишда беркиниб ўтирган болалар эрғашиб қолишди.

— Сурнайча-ю, сурнайча,

Кўпрок олгин, хой кизча!

Ғу-Ғу сурнайим,

Вағ-вағ сурнайим...

Девкоматли амаким маҳалладаги жамики болаларнинг юрагига ўт ёқиб, сотганига сотиб, сотмаганига кошнини кокиб, муқомлар қилиб кетаверди.

Бир маҳал бундай қарасам, шаҳар ташқарисига чиқиб қолибмиз. Қолхозлараро бўрдоқчилик фермасининг катта девор қўрғони олдида турибмиз. Молларга ем таркатадиган қўш дарвозали омбор ёнида эчки соқолли бир одам ўралашиб юрган экан, бизни кўриши билан:

— Паҳлавон, хў полвон!— деб чақирди.

Девқоматли паҳлавон отнинг бошини ўша ёққа бурди. Яқинига боргач, аравадан тушиб, эчкисоқол билан бир нарсалар тўғрисида гаплаша бошлади. Мен гапларини яхши эшитолмай қолдим. Нега десангиз, худди шу пайтда уларни суратга тушириш билан овора эдим-да. Девқоматли паҳлавон аравани катта дарвозали кенг омборхонага ҳайдади. Мен сезмаган эканман, араванинг ичи икки қаватли бўлиб, ўйинчоқлар тепасида-ю, ости бўм-бўш экан. Тўрт томони текис қиркилиб, симлар билан маҳкам ўраб боғланган, оғирлиги тахминан юз килоча келадиган бир той сомони девқоматли паҳлавон даст кўтариб, араванинг таг қаватига жойлади, устки қисмига эса яна ҳалигидек қилиб ўйинчоқларини териб қўйди.

— Бугун яна келадиларми?— сўради эчкисоқол.

— Соат учларда,— жавоб қайтарди девқоматли паҳлавон.

— Худо ёр бўлсин.

— Айтганингиз келсин!

Биз яна йўлга тушдик. Лекин, мен бир нарсага жуда ҳайрон бўлиб қолдим. Тўғриси, шубҳага тушиб, ўзимни ўзим алдаганим учун андак хафа ҳам бўлдим. Сомонхона деганлари ҳам тўғри экан, хашак деганлари ҳам тўғри экан, мана, олиб кетяпмиз-ку, ахир! Бекорга Салимжон акамнинг ҳам кўнглига шубҳа солган эканман... «Йўк, йўк, тўхта, мулла Ҳошим,— деб ўйлай бошладим яна,— нега энди той қилиб боғланган сомони яширинча олиб кетяпти, очик олиб кетаверса бўлмайдими?! Йўк, бунда бир сир бор. Нима бўлганда ҳам бораверай-чи, тайини чиқиб қолар ахир. Ҳеч бўлмаса бахти қаро директор тилга олган катта сигирни кўриб келарман. Яширинча сомон ейдиган сигир қанақа бўлар экан, эҳтимол қисир ёки бўғоздир, эҳтимол челақлаб суг бераётган говмишдир!

Қушларим бор сайроки,

Қўғирчоқлар ўйнади.

Мана бундай ўйнайди,

Мана бундай ўйнайди!—

деб девкоматли паҳлавон яна чилдирмасини чалиб, ўйинга тушиб, мукомлар қилиб, оркасидан болаларни эргаштириб кета бошлади.

Соат роппа-роса бир ярим бўлганда эски шаҳардаги лахтак магазинининг олдига етиб келди. Пешанаси йилтирок амаки шу ерда директор эканлигини билардим. Шу ҳақда ўйладиму, негадир, юрагим шиф этиб кетди. Ахир, бу магазинни сиз кузатманг, жиноят кидирув бўлими назорат олиб боряпти, деб менга минг марта тайинлашган эди-ку. Интизомсиз деб, ҳайфсан эълон қилиб қолишса-я! Ҳа, майли, бўлганча бўлди, энди орқага қайтиш йўқ. Шунча раҳматлар эшитганда, битта ҳайфсан ҳам олсак, олибмиз-да...

Магазин директори тушликка ўтирган экан, қўлида сомса, лунжи тўла овқат, югуриб чикди-да:

— О-о...— деб кўзлари олайиб, бир ютиниб олди.— Орқага! Орқага олиб ўтинг.

— Яхши,— деб қўйди девкоматли паҳлавон сомсага қараб ютиниб. Аравани орқага олиб ўтиб, ҳалиги той қилиб боғланган сомонни эҳтиётлик билан магазиннинг омборига туширди.

— Қорин қалай, полвон?— сўради пешанаси йилтирок амаки.

— Очман!

— Шухрат, югур, эликта кабоб буюриб кел.

Ўн минутлардан сўнг, кабоб тайёр бўлди шекилли, мен тенги бир йигит келиб, девкоматли паҳлавонни бошлаб чиқиб кетди. Шу пайтда жуда очкаб, корним кулдираб турган бўлса ҳам, сомонни пойлаб, омборхонада ўтиравердим.

Пешанаси йилтирок амаки эшикни ичкаридан кулфлаб сомон ўралган симларни жон-жаҳди билан бўшата бошлади. Симлар ечилгач, сомон ҳар томонга тўкилиб, ўртасидан қора чойшабга ўралган сандикдек бир тугун чикди. Директор қора чойшабга пичоқ солди-ю:

— Хайрият!— деб, назаримда, кулиб юборгандек бўлди. Мен бўлсам «Йўғ-е!» деб ўрнимдан туриб кетдим, ҳа-ҳа, ўрнимдан туриб, ханг-манг бўлганимдан беш минут чамаси анграйиб қолдим. Кўз ўнгимда минг метрча намозшом гулли атлас ял-ял ёниб турарди... Бошқа шаҳарларда қанақалигини билмайман-ку, лекин бизнинг шаҳарда намозшом гулли атлас ҳозир шунақа расм бўлганки, баъзи бир аёллар шу атласни деб, эри билан қўйди-чикди бўлиб юришибди...

Ана хийлакорлигу, мана хийлакорлик! Ўғирлик молларни олиб келишнинг мана бунақа йўллари ҳам бўлар экан-у! Катта сигир бўлмай кетсинлар-ей, еганлари намозшом гул-

ли атлас бўлса, қаймоқлари ҳам хўп ёғли бўлса керак! Шундай деб, камоли ғазабим ошганидан, ўзимни йўқотиб қўйдим шекилли, пешанаси йилтироқ амакининг ёқасидан бўғиб олдим. Бўғдиму, лекин начора, хизматчилик экан, қовун тушириб қўймай деб қўрқиб, дарров қўйиб юбордим. Кетма-кет бешта сурат олиб, югуриб ташқарига чиқиб кетдим.

Ўша кунни кечгача девқоматли паҳлавон билан аравада катайса қилдим. Ўзиям, чилдирма овозидан нақ қулоқларим батанг бўлиб кетди-да. Шундай бўлса ҳам, бузукча билан хўкиз деганлари кимлигини аниқлаб, ўғирлик моллар ёнида уларнинг ҳам суратини олмагунимча аравадан тушмай юравердим.

БУВИЖОНИМ МЕНИ МИЛИЦИЯДАН БУШАТМОҚЧИ

Бугун ойнанинг йигирма еттиси! Шунча кундан буён аппарат қўлтиқлаб югуриб-елганим, уйқусиз ўтказган тунларимга каттакон яқун ясаллади. Бу кунни, аввало, сабрсизлик билан бахти қаро директор кутяпти. Жарликдаги ертўлага ўзининг жиноятчиларини тўплаб, яхши ишлаганларига мукофот беради, ёмон ишлаганларининг ёқасидан бўғиб, юзига тарсаки туширади, жиноятлар қилиш учун яна янги-янги режалар тузади, ҳа-ҳа, бу кунни у сабрсизлик билан кутяпти. Милицияга тухмат тошини отиш учун у ҳамтовоклари билан маслаҳат қилиб олиши, уларга иш тақсимлаши керак. Бу кунни хўппа семиз амаки ҳам кутяпти, пулимни ўғирлатиб қўйдим, рост айтяпман, худо урсин, деб қасам ичмоқчи. Дев қоматли паҳлавон бугун, жуда эҳтиётлик билан ишлагани учун саркорнинг мақтовини эшитади, энг муҳими, ялмоғиз кампир пиширган товуклардан беш-олти-тасини маза қилиб еб, уч-тўрт коса коньяк ҳам ичади.

Чайқовчи Ориф билан ўғри Мутал милицияни қандай алдаб кетганларини айтиб, мақтанишмоқчи: «Иш деган мана бундай бўпти!»— деб шерикларига дашном беришмоқчи. Пешанаси йилтироқ амаки бугун атайлаб ўнг томонини босиб турди, шунча кун ишим ўнгидан келди, бугун ҳам ўнгидан келиб, саркор яна минг метр атлас ҳадя қилсин, деб орзу қилди.

Ҳа, бугун сарик девларнинг байрами. Қадим-қадим замонларда девлар Қўхикоф тоғида байрам қилишаркан, энди бўлса жарликдаги ертўлада байрам қилишади.

Бугунги кун Янгибоғ милициясининг ҳам байрами, йўқ, кечирасиз, шошқалоқлигим қурсин, жиндек олдинга кетиб

колибман. Бугун байрамга тайёргарлик, чинакам байрам эртага — жиноятчилар кўлга олингандан кейин бўлади. Бугунги кун қандай яқунланишини, ишонсангиз, шаҳар милиция бошқармасида, министрликда ҳам сабрсизлик билан кутиб туришибди. Бугун, протоколларда номи Ўғирлик, Тухматчилик, Порахўрлик, Чайқовчилик, Таъмагирлик деб қайд қилинган иллатлар билан милиция ўртасида сўнги жанг бўлади. Жанггоҳ жарликдаги ертўла. Ким билади, қурбонлар ҳам бўлар, эҳтимол Хошимжонга дайди ўк тегиб, у бувижони билан хайрлашолмай нобуд ҳам бўлиб кетар...

Биз охири мажлисга тўпланганмиз. «Сарик девни кувиб» операциясига иштирок этаётганлар: мен, яъни сержант Хошимжон Рўзиев, хурматли бошлиғим, яъни полковник ўрток Отажонов, район милициясининг бошлиғи, яъни полковник ўрток Али Усмонов ва ниҳоят жиноят кидирув бўлимининг ғоят тадбиркор раҳбари ўрток Холиқов — ҳаммамиз бутун диққат-этиборимизни тўплаб, жиноятчиларни безарар қўлга олиш режаси устида бош қотириб ўтирибмиз. Режани ғоят пухта тузишимиз ва шаҳар милиция бўлимини бу ҳақда кундуз соат ўн биргача, албатта, хабардор ҳам қилиб қўйишимиз керак.

Шошилиш, факат шошилиш керак!

— Хошим, Хошим-у-у-у-у!— деган овоз эшитилиб қолди тўсатдан қулоғимга.

Бир сапчиб тушдим, юрагим уриб кетди, ахир бу бувижонимнинг овози-ку! Ҳа, бувижонимники!!! У ёк-бу ёкка ўйнагани кетсам, томга чиқиб, кафтини оғзига кўвача қилиб, ана шундай овоз билан чақирарди у... Лекин ҳозир мен қаёқда-ю, бувижоним қаёқда. Эҳтимол, менга шундай туюлгандир. Ахир, баъзан соғинганингда меҳрибон кишининг овози қулоғингга эшитилади, дейишади-ку.

— Хошим-у-у-уу!— деган овоз келди яна.

— Бувижоним!— деб ўрнимдан туриб, югуриб коридорга чиқсам, ҳа-ҳа, бувижоним, белини оқ дока билан маҳкам боғлаб, бошига лаккисини ўраб олибди. Кўлида сафарга чиққанда олиб юрадиган ирғай ҳассаси! Йўлкадаги скамейканинг устига чиқиб, қўлини оғзига кўвача қилиб, тинмай чақиряпти. Бир милиционер «Холажон, бу ер унақа шовқин соладиган жой эмас», деса ҳам, «нари тур, ҳамма жой худонинг жойи», деб силтаб ташлаб яна чақирди:

— Хошим-у-у-уу!

— Бувижон!— деб бақириб юбордим.

— Хошим, тойлоғим!

Емон соғинишиб қолган эканмиз, ачомлашиб кўришиб кетдик. Энтикамиз, ўпишамиз, яна ачомлашамиз.

— Тирикмисан, тойлогим?
— Тирикман, бувижон!
— Ке, тагин бир ачомлашайлик, болагинам, кўзимнинг нури, нега хат ёзмайсан?

— Хизматчилик, бувижон.
— Хизматинг бошингдан қолсин! Юрагимни эзиб юбординг-ку! Бор, даданг билан кўриш энди.

Қарамаган эканман, дадам нарирокда турган экан. Эғнида кундузли пальто, оёғида катта керзи этик, бошида кулоқчин. Пальтони шунақанги узунидан олибдики, этаги полга тегай-тегай деб турибди, елкасида икки кўзи лик тўла хуржун.

— Дадажон!

Дадам елкасидаги хуржунни эҳтиётлик билан ерга қўйди-ю, кўришаётиб, негадир, пиқиллаб йиғлаб юборди. «Дада, дадажон!» дедим-ку, мен ҳам ўзимни тутолмадим. Бечорага жуда кийин, ойим билан бувижоним кўз очиргани қўймайди. Кунбўйи далада. Бошқаларга ўхшаб бундай бир дам олса-чи, каёқда, дам олганда ҳам сават тўқиб ўтиradi.

— Йиғламанг, дада!— дедим ниҳоят ўзимни қўлга олиб.

— Қара-я, катта йигит бўлиб кетибсан,— деди дадам кадок кафти билан кўз ёшларини артиб.

— Ойим яхшимилар?

— Жин урармиди уни?!

— Ойша, Донолар-чи?

— Чопқиллашиб юришибди.

— Зокир-чи? Ишлари яхшими?

— Яхши. Сенга резинка таёқ бериб юборди.

— Уни нима қилар эканман?

— Ўғрилар билан муштлашганда керак бўлади, деди.

— Ўб-бо, Зокир-эй!

— Медаль олди, пальтосининг устидан тақиб юрибди.

Худди шу пайт бувижоним бизга яқинлашиб:

— Рўзи, кўтар хуржунни, шунча ялашганинг ҳам етар,— деб буйруқ бериб қолди.

— Ўртоқ Рўзиев!— деб чақирди коридорнинг нариги бошида туриб Али Усмонов. Овоз чиққан томонга бораётган эдим, бувижоним:

— Ҳошим!— деб тўхтатди. Бувижонимга ўгирилган эдим, оркамга қайтаётганимни кўриб, Али Усмонович:

— Ўртоқ Рўзиев!— деди зарда билан. Бир сакраб тушиб, беихтиёр ўша ёққа юра бошладим.

— Қайт бу ёққа!— бувижоним қўлидаги ирғай ҳасса билан полни бир уриб қўйди.

Шундан кейин, коридорда гоҳ ўннга, гоҳ чапга бурила-вериб нақ гаранг бўлиб кетаёздим. Раҳбарим олдига борай десам, бувижоним қолиб кетяпти, бувижонимга борай десам, кўриб турибсизки, у ёқдан қўйишмаяпти.

Али Усмонов кириб кетди-ю, Салимжон акам чикиб кела бошлади. «Э, ҳа, меҳмонлар келиб қолипти-ку!» деб, дадам билан қўл бериб кўришди, сўнгра бувижоним билан кўришмоқчи бўлиб яқинлашаётган эди, «сеҳргарлик илмидан хабари бор» деганим ёдига тушиб колди шекилли, кутилмаганда орқасига тисарилди.

— Тутинган даданг шу бўлмасин тагин!— деб бувижоним кўришиш учун қўлини худди оташкуракка ўхшатиб чўзиб, Салимжон акамнинг елкасини мўлжалга олиб, унга яқинлаша бошлади. Салимжон акам шошилиб:

— Ассалому алайкум, холажон!— деб негадир, орқасига тисарилди яна.

— Хайрият, мусулмон одамнинг боласи экансиз,— бувижоним бошлиғимнинг елкасига уриб кўришган бўлди, қисқагина хол-аҳвол сўрашди, хол-аҳвол сўрашяпти-ю, бошлиқим, негадир кўркиброк турганга ўхшайди, гоҳ бувижонимга, гоҳ менга назар ташлаб кўяди. «Ҳошимжон билан икковимизнинг маслаҳатимиз бор» деган эди, бувижоним: «Шунча йил мажлис қилганларинг ҳам етар, Ҳошимни олиб кетаман, ўзимизнинг қишлоқда ҳам сартарошлигини қилаверади...» деб туриб олди.

— Холажон, ахир...— деди бошлиғим.

— Ҳошим, бор, қизил, шапкасини топшириб чик!— деб бувижоним ҳассасини ерга бир уриб қўйди. Тамом, энди бувижонимга гап уқтириб бўлсан, полковник эмас, генерал келганда ҳам ҳассасини дўкиллайтиб тураверади.

— Шунча ишлатиб лоақал битта тўппонча бермабсизлар-а, боламга! Соч-соколларингни олдиргани бошқа одам куриб кетганмиди?

— Нималар деяпсиз, холажон?— елкасини қисиб сўради бошлиғим.

— Бутун қишлоқда гап, нима дейсан, Бибиробиянинг набираси шаҳарда иш тополмай, милиционерларнинг соқолини олиб юрганмиш, дейишади. Уят-эй!

— Елғон!— деди бошлиғим.

— Гапирманг!— худди дадамни уришгандек уришиб берди бувижоним.— Нега бўлмаса, лоақал битта тўппонча бермадиларинг? Болам шўрлик қишлоққа икки қўлини бурнига тикиб борди-я! Хотинларнинг ичига киролмай колдим: «Вой, кўшни, Ҳошим сизни яна алдаб кетибди, милицияда

бўлса тўппонча тақиб келмасмиди!» деб кўз очиртиришма-
япти.

Биласиз-ку, Салимжон акам кулганда жуда қаттиқ ку-
лади, ҳозир ҳам дераза ойналарини зирқиратиб юборди. У
куляпти-ку, бувижонимнинг жағи очилиб, кўзлари олайиб
боряпти. Энди бутунлай тамом бўлдим, кенгашни менсиз
ўтказишаверса ҳам бўлади. Агар бувижонимнинг айтганини
қилмай ичкарига кириб кетсам, орқамдан кириб «ҳали сен
менинг гапимни икки қиладиган бўлдингми» деб, кўпчилик-
нинг олдида ҳассаси билан савалаб қолиши ҳам ҳеч гап
эмас. Эҳ, бувижон, бувижон-ей! Ешлигимда-ку, «сен одам
бўлмайсан» деб, кулоғимдан чўзавериб шалпанг кулоқ қи-
либ қўйган эдингиз, мана энди одам бўлиб, қўлимдан иш
келиб қолганда ҳасса кўтариб келишингизга бало борми!

Салимжон акам ҳам хушёр одам эмасми, гап нимада
эканини, бувижоним кампирларнинг иғвосига учиб, ғазабнок
бўлиб келганлигини дарров пайқади. Кулимсираганча ичка-
ри кириб, мажлисни тўхтатиб чиқди.

— Қани бўлмаса, меҳмонлар, уйга борамиз,— деб так-
лиф қилди.— Машина чақирдим. Хуржунни менга беринг,
отингиз Рўзивоймиди?

— Ҳа,— деди ниҳоят дадам тилга кириб, аммо хуржун-
ни бермади. Ташқарига чиқсак, идорамизнинг қора «Волга»-
си хизматга тайёрман деб, шай бўлиб турган экан, ўтириб
уйга жўнадик. Бувижоним ўқиб юрган имда ҳам кўп келган-
ди-ю, лекин бугундақанги дўк қилмаганди: бутун бошли
кенгашни тўхтатиб қўйди-я! Борди-ю, ишингни йиғиштир,
деб туриб олса нима қиламан...

— Лекин, Рўзивой, ажойиб ўғлингиз бор экан!— секин
гап бошлади Салимжон акам.

— Ҳа энди...— муштига йўталиб, гапирсам майлими де-
гандек, бувижонимга қараб қўйди дадам.

— Ажойиб бўлмай кетсин,— гапни илиб кетди бувижо-
ним,— гап сотиб ҳаммани ишдан қўйиб юргандир-да... Га-
пига ишонманг буни, кўпинча ёлғон гапирарди...

— Ҳошимжонга ҳамманинг ҳаваси келяпти ҳозир!—
шундай деб Салимжон акам мени мақташга тушиб кетди.
Шунақанги мактаб юбордики, эшитиб, ҳузур қилганимдан,
андак бўлмаса, бувижонимнинг тиззасига бошимни қўйиб,
ухлаб қолаёзбман. Мен бувижонимнинг насихатларини ку-
лоғимга олиб шунақанги хайрли ишлар қилаётган экан-
манки, шу кунларда обрўйим шунақанги зўр эканки, ҳатто
бутун бошли бир мажлис мен бўлмаганлигим учун тўхтаб
қолган эмиш...

— Ана, айтмадимми, Рўзи!— деди бувижоним тўсатдан ўзгариб,— шу Хожар манқанинг гапига кирмайлик деб...

— Бутун галвани ўзингиз бошладингиз-ку,— деб кўйди дадам кўрка-писа.

— Нима қилай ахир, тентагимни кўргим келди-да,— деб бувижоним мени бағрига босиб, пешанамдан ўпиб кўйди. Кара, суқсурдек йигит бўлибди! Иним, отингиз Салимжон-миди? Очигини айтинг, ростдан ҳам сартарошлик қилаётгани йўқми?

— Хошимжон hozир давлат аҳамиятига эга бўлган ишларни бажаряпти,— тушунтирди Салимжон акам.

— Хайрият, Хошим ҳақида ҳам яхши гаплар эшитарканмиз.

— Сиз нима деб ўйловдингиз бўлмаса?— деб кадини сал ростлаброқ олди дадам.

— Сен жим кет, анқов!— уришиб берди бувижоним.— Сенинг гапингга кириб-ку, кеча кунбўйи сарсон бўлдим.

Кеча эрталаб йўлга чиқиб, станцияга келишса, бўш автобус турган экан, дадам бечора суриштирмай-нетмай, дарров иккита билет олиб чиқибди. Автобус уларни бутунлай бошқа шаҳарга олиб бориб ташлабди. Йўлда бувижоним: «Рўзи, бошқа томонга кетаётганга ўхшаймизми?» деб сўраган экан, дадам, «бошингиз айланиб, кўзингиз тинаётгандир, жиндек мизғиб олинг» дебди. Хуллас, кеча кунбўйи сарсон бўлишибди. Бечора дадам шунинг учун кўрқиб гапиролмай ўтирган экан.

Бора-бора бувижоним жаҳлдан тушиб, менинг ҳам сартарошлик қилмаётганлигимга астойдил ишониб, «эсон-омон кишлоққа борсам, Хожар манқанинг тилини суғуриб оламан», деб қасамёд қилди.

— Лекин, иним, бундан кейин Хошим кишлоққа борса тўппончасиз жўнатманг,— деб илтимос қилди охири.

— Хўп бўлади, холажон,— ваъда берди бошлигим,— иложи бўлса, иккита тўппонча тақиб жўнатаман.

— Худоё умрингиз узок бўлсин!— дуо қилди бувижоним. Уйга боргач, Салимжон акам чой кўймоқчи бўлган эди, бувижоним кўнмади. Битта чой бўлса, бир амаллаб қайнатиб ичармиз, хизматдан кечга қолманглар, Хошимимга гап тегиб қолмасин тагин, деди. Чиқиб кетаётганимизда, кулогимга шивирлаб:

— Хошим, шу машина ўзингникими?— деб сўради.

— Ўзимники!— дедим мен ҳам мақтангим келиб.

— Қишлоққа миниб боргин. Хожар манқа бир кўрсин!

— Хўп бўлади, бувижон!

БАХТИ ҚАРО ДИРЕКТОРНИНГ МАСЛАХАТЧИСИ

Ишимизнинг баъзи бир томонлари мутлақо махфий бўлганлиги учун бугунги мажлисимизда қанақа масалалар кўрилганлигини, қўлга олиш, тинтув ўтказиш бўйича кимлардан иборат оператив группалар тузганлигимизни, кечирасиз, мен ҳам сир тутмоқчиман. Фақат бутун операцияга полковник Али Усмонов бошчилик қилишни ўз зиммасига олганлигини қулоғингизга шипшитиб қўйишим мумкин. Агар жуда, жуда ҳам қизиқаётган бўлсангиз, шуни ҳам аста шивирлашим мумкин: қўлга олиш группасига бошлиқ этиб мени тайинлашди. Жамоатчилик вакиллари, дружиначилар ва милиция ходимларидан иборат йигирма кишилик отряд тузиш ҳақида кўрсатма ҳам олдим. Кундуз соат учларгача отрядни тузиб бўлдим. Пенсиялардан Муслим бобо билан босмачиларга қарши курашда ном чиқарган Мерган ота, дружиначилардан ака-ука боксчилар Ҳасан билан Хусан, милиционерлардан участкавой Суръат ака, хуллас, танлаган кишиларимнинг ҳаммаси азамат, бос деса босадиган хилдан. Ҳаммасини тўплаб, операция планини гоёт махфий сақлашга сўз берганим учун, соат ўнда шу ерда тўпланамиз, область марказига концерт кўргани борамиз, деб кўя қолдим.

Ихтиёримда ҳали етти соат вақт бор. Уйга бориб, буви-жониму дадажоним билан, ияғимизни ияғимизга тираб олиб, гаплашиб, оқ жўхоридан туёб келишган бўлса, серкатик гўжа ош қилиб ичиб, маза қилиб ётишим ҳам мумкин эди. Аммо аллақандай бир ғашлик пайдо бўлиб юрагимга гулгула сола бошлади. Борди-ю, ҳамма иш тайёр бўлиб, катта-кичик оёққа турган бир маҳалда Одил баттол кочиб қолса-я! Шарифа, унинг ҳамма жойда одами бор, деганди, милициянинг режасидан хабар топиши ҳам ҳеч гап эмаску, ахир! Йўқ, нима бўлганда ҳам уни кўздан қочирмаслигим, орқасидан соядек эргашишим керак.

— Нима дединг, қалпоқчам? — маслаҳат сўрадим доно маслаҳатчимдан.

— Яхши ўйладинг, Ҳошимжон, — кўнглимни кўтарди қалпоқчам.

«Роҳат» ошхонасига жўнадим. Ҳар кунгидек бугун ҳам одам гавжум, навбатнинг охири чўзилиб, нақ кўчагача чиқиб кетибди. Утиргани жой йўқ, бир хил хўрандалар тикка туриб овқатланишяпти...

Ошпазларнинг олдига ўтдим. Қўли-қўлига тегмайди, энтиқишиб, пешаналаридан чакиллаб тер оқиб, гоҳ чўмични, гоҳ қапирни ишга солиб, овқат тақсимлашяпти. Ҳузур ош-

паз кўринмайди. Салимжон ака ўз ваъдасининг устидан чиқиб, уни ишчилар ошхонасига ўтказиб жамики ошпазларига бошлиқ қилиб кўйганга ўхшайди. Буфетчининг ишларини кўриб, очигини айтсам, унга ҳавасим келиб кетди: бирам чаққон, бирам тез ишлайптики, асти кўяверасиз. Арок деганга сув, коньяк деганга памил чой узатиб:

— Тез бўлинг, стаканни кутиб қолишди,— деб кистаб ҳам кўяди.

Бахти каро директор кўксини столга бериб, чўт қоқиб, пул санаб ўтирибди. Йиригини портфелига-ю, майдасини столнинг тортмасига жойлаяпти. Худди шу пайт эшикни кимдир кўрка-писа чертгандек бўлди.

— Эшик очик-ку!— ўшқирди директор.

Хиёл ўтмай остонада ўттиз беш ёшлардаги озғингина бир аёл кўринди. Орқасидан, магазинчи кўшнимиз Неъмат аканинг ўғилларига ўхшаган болалар, ёши тахминан олти, етти, саккизларда бўлган, совукқотишгандан дилдирашиб турган уч бола кўринди. Мен бу аёлни дарров танидим. Вокзалда перашка сотарди. Хув бирда капитан Ҳошимова уни жиноят устида қўлга ҳам туширган.

Бахти каро директор қовоғини осилтириб, гўё аёлни кўрмагандек, ўз ишини давом эттираверди.

— Мен яна келувдим...— деди аёл худди «ух» тортгандек бир оҳангда.

— Келган бўлсанг нима қилай, ашула айтиб берайми?

— Ахир, раҳмингиз келсин!

— Менга кимнинг раҳми келади? Трестга бор.

— Бордим, сизнинг руҳсатингизсиз ҳеч нарса қилишмас экан,— аёл пиқиллаб йиғлаб юборди.— Ҳеч бўлмаса, мана бу етимларнинг раҳмини енг.

Одил баттол бошини кўтариб, заҳарханда билан «хе-хе» лаб кулди. «Болаларимни олиб борсам, раҳми келади, деб ўйлагандирсан-да, писмиқ!» деб яна ишини давом эттираверди.

Икки томон ҳам ўн минутлар чамаси жим қолди.

— Эшикни тополмаяпсанми?— сўради ниҳоят директор.

— Жон Одил ака, бола-чақаларингизнинг ҳавасини кўринг.

— Ўрнингга харидор чиқди, сотиб юбордим.

— Ахир ўша пулни мен ҳам берардим-ку?

— Хўш, қанча олиб келдинг?— тўсатдан бошини кўтариб табассум қилди Одил баттол. Аёл:

— Уч ойдан буён ишсизман, менда пул нима қилсин, эсон-омон ишимни бошлаб юборсам топганим сизники,—

деган эди, бахти қаро директор ҳалигидан ҳам аччиғрок бир табассум билан:

— Билагингда олтин билагузук, бармоғингда тилла узук, пул йўк дегани уялмайсанми?— деди. Аёл аввал билагузугини, сўнгра бир оз иккиланиб тургач, «ҳа, майли, бошкўзимдан садақа», деб ўйлади шекилли, бармоғидаги ёқут кўзли узугини ҳам чиқариб берди.

— Эртага ишга тушсам бўладими?— сўради охирида.

— Ишгами?— узукнинг у ёқ-бу ёғини кўздан кечириб деди бахти қаро директор.— Ишга дейсанми? Ишга ҳали эрта.

— Вой нега?— кўркиб кетди аёл.

— ОБХСС босгани эсингдами? Ўша материаллар судга оширилган. Бир ёкли бўлсин, кейин тушасан...

«Ёлғон! Мутлақо ёлғон!— бақриб юборишимга оз колди.— Материаллар сенинг ўзингда — ер остидаги хазинанга беркитиб қўйгансан! Шошмай турсанг, бугун-эрта суд ҳам бошланиб қолар...» Ўзимни қўлга олиб, тишимни тишимга босиб, овозларини ёзиб олишда давом этдим. Чикиллатиб суратларини ҳам олавердим.

— Бу ишларни тинчитдим, девдингиз-ку?— бутунлай ўзини йўқотиб деди аёл.

— Ҳа, тинчитмоқчи бўлувдим... Лекин жуда катта пул сўрашяпти...

Аёл гоҳ директорга, гоҳ кўзлари мўлтиллаб йиғлаворай-йиғлаворай деб туришган ўғилларига қараб, «кошки эди, пулим бўлса!» дея тиззалари букилиб дағ-дағ қалтирай бошлади.

— Уят, уят-эй,— деб бошини чайқаб қўйди Одил Аббосов,— оғзинг тўла тилла тиш-у, пулим йўк дейсан-а!..

Аёл яна болаларига қаради, қамалиб кетсам, бу шўртумшукларнинг ахволи нима кечади, деб ўйларди шекилли, тиши ҳам омонатгина қўйилган экан, пастки томондагиларини шартта олиб, столнинг устига қўйди.

— Шу билан бости-бости бўладими?

Бахти қаро директор худди нордон бир нарса чайнаб олгандек, афтиний буриштириб:

— Ўнта тиш билан юристни қўлга олиб бўларканми?— деб чала қолган ишини давом эттиришга тутинди.

Аёл тепа тишларини ҳам суғуриб, стол устига ташлади,

— Энди битадими?

Одил Аббосов хиёл кулимсираб:

— Қачон ишга тушасан?— деб сўради.

— Ҳозир десангиз ҳам тайёрман,— севинганидан энтиқиб кетди аёл.

— Эртага тушарсан.— Шундай деб Одил Аббосов ўрнидан туриб, пўлат сандиғидан қотиб, пўпанак бойлаб кетган бир патирни олиб аёлга узатди.— Ма, қасамёд қил!

Аёл чўкка тушиб, пешанасини нонга тегизиб, тайёр бўлиб турди.

— Бу ерда бўлиб ўтган гапларни бировга айтсам нон урсин, де!— буйруқ берди бахти қаро директор.

— Бу ерда бўлиб ўтган гапларни бировга айтсам нон урсин!

— Тушган фойданинг ярмини бермасам нон урсин, де!

— Тушган фойданинг ярмини бермасам нон урсин!

— Ваъдаларимни бажармасам бошим кетса майли, де!

— Ваъдаларимни бажармасам бошим кетса майли!

Шунча ёшга кириб, бунақанги воқеани ҳеч кўрмаган, ҳатто эшитмаган эдим. Порахўрнинг бунақанги қасамёдлари бўлар экан-ку! Йўқ, бу чинакам баттол. Таърифлаб бўлмайдиган даражада баттол экан! Ердам сўраб келган бир аёлнинг оғзидаги тишларини қоқиб олди-я. Бу воқеани бировга айтсам, ўлиб қолса ҳам ишонмайди. Хайриятки, бу гамгин овозларни ёзиб, ҳаяжонли юзларни суратга тушириб турибман. Бўлмаса, бир нафасдан сўнг ўзим ҳам ишонмай қолардим. Қамоли ғазабим ошганидан, қалтираб, ташқарига чиқиб кетдим. Сув ичиб, ўзимни босишга ҳаракат қилдим.

Соат олтиларда директор иккимиз номаълум томонга қараб йўл олдик. Қаёққа боряпмиз, билмайман. Аслида бунинг менга аҳамияти ҳам йўқ. Фақат унинг ортидан қолмай, ҳар бир одимини суратга тушириб, ҳар бир сўзини ёзиб олсам бас.

Эшигининг тепасига «Юридик консултация» деб ёзиб қўйилган кўримсизгина бир идорага кирдик. Худди Одил баттолнинг ўзига ўхшаш оғзи ҳаддан ташқари катта, ялпок юзли, серажин пешанаси эски маҳсидек тиришиб кетган, эллик беш-олтмиш ёшлардаги бир одам и-ийлаб, секин ўрнидан турди:

— Қандай шамол учирди, Одилжон?

— Дўстларимни тез-тез соғиниб тураман,— кўришиш учун қўл узатди бахти қаро директор.— Кеча ун элтиб ташлашибдим?

— Бир йўла уч қоп! Сахийсиз-да, Одилжон.

— Дўстларимдан жонимни ҳам аямайман.

— Умрингиз зиёда бўлсин. Хўш, хизмат, дўстим?

Икковларининг суҳбатларидан шу нарсани билиб олдимки, бу одамнинг оти Шоқир бўлиб. Одил баттолнинг қонун-

дан ташқари жамиқ, хатти-ҳаракатларига йўл-йўриқ кўрсатиб турувчи қонуншунос экан. Салимжон акам Одил Аббосовнинг шаҳар прокуратурасида маслаҳатчиси бор, деб нотўғри тахмин қилиб юрган экан. Баттолнинг маслаҳатчиси мана шу хонада, эгаси кўчиб кетгандек хувиллаб қолган кўримсизгина идорада ўтирар экан.

— Мана бу келинга, биздан совға...— деди Одил Аббосов ҳалиги уч болали аёлнинг бармоғидан суғуриб олган ёқут кўзли узукни узатиб.

Маслаҳатчи севинганидан кўзлари чақнаб, ўрнидан туриб кетди. «Кўйинг, мени уялтириб кўйяпсиз» деди-ю, тагин қайтиб олиб кўймасин деб кўрқди шекилли:

— Ҳотамтойсиз-да, хотамтой!— дея шошилиб узукни чўнтагига солди. Бу орада бахти қаро директор портфелини аста очиб, Шарифанинг ўлими олдидан ёзиб қолдирган васиятномасини кўрсатди.

— Мана бу хушхабарни кўринг!

Маслаҳатчи васиятномани қошларини чимриб, овоз чиқармасдан ўқиб чиқди-ю, худди биров бўғаётгандек, хириллаб қулди:

— Табриклайман, табриклайман! Ўлгани аниқми?

— Аниқ.

— Демак, полковникнинг қуни битибди энди!

— Кошки эди-я...

— Уни ишдан олиб, жавобгарликка ҳам тортишади,— севинганидан ўрнидан туриб кетди маслаҳатчи.— Мана, менинг маслаҳатимга юриб кам бўлмадингиз. Васиятномани ўз қўли билан ёзганми?

— Ўз қўли билан ёзган.

— Энди бу ёғини менга кўйиб берсинлар. Шу кечасиёқ министрлик номига имзосиз ариза ёзамиз. Ўн гулидан бир гули очилмаган Шарифани иснодга кўйиб ўлдирган, порахўр Салим Отажонов қачонгача ялло қилиб юраверади, деб ёзамиз. Меҳнатқашлар номидан ёзамиз!

— Ёзган шикоятнингизни менга ҳам, албатта, кўрсатинг.

— Бўлмаса-чи, дўстим.

— Гўшт-пўшт керак эмасми?

— Кўйинг, одам уялади.

— Эрталаб бердириб юбораман. Хайр, мен кетдим.

— Омон бўлинг, хотамтой дўстим,— деганча, кўчагача кузатиб чиқди маслаҳатчи.

Соат ўнларда бахти қаро директорни жарлик тубидаги пахса деворли кўрғончага киритиб юбордиму, ўз гуруҳини тезроқ бошлаб келиш учун идорага югурдим.

ҚЎРҚИНЧЛИ ТУН

— Қўрқяпсанми, Ҳошимжон?
— Қўрқяпман.
— Қўрқма ўғлим, сенинг орқангда бутун халқ, ҳукумат турибди.

— Шундайку-я..
— Нашани олдингми?
— Олдим.
— Энг муҳими, шошма, ўзингни йўқотма.
— Хўп.
— Ҳамма ишни мен айтгандек қил.
— Яхши.
— Оқ йўл, ўғлим!— деб Салимжон акам мени йўлга кузатиб қолди. Ўзи ҳам бирга бормоқчи эди-ю, лекин начора, хизматчилик экан, боролмади. Унинг зиммасида ҳам меникидан оғирроқ вазифалар турибди. У ҳам тун билан ухламай югуриб-елиб чиқади.

Йигирма киши усти берк машинада йўлга тушдик. Шундан сўнгигина мен ҳамроҳларимга қаёққа бораётганлигимиз, бизни қандай хавф-хатарлар кутаётганлиги, бажаришимиз керак бўлган иш ғоят масъулиятли эканлигини тушунтирдим.

— У очопатларни аллақачон қўлга олиш керак эди,— гижиниб кўйди пенсионер Муслим бобо.

— Хайрият, балохўрларнинг илдицига болта уриладиган кунларни ҳам кўрар эканмиз,— хурсанд бўлиб деди Мерган ота.

— Ҳаммаси саккиз киши дедингизми?— ташвишланиб-роқ сўради Суръат ака.— Анча оғир бўларкан...

— Қўрқманг,— деб кўйди дружиначи Ҳасан боксёр. У ўз кучига ишонди шекилли.

— Иккитасини ўзим тинчитиб бераман,— деди укаси Хусан ҳам.

Ахлатхона ёнида машинадан тушдик. Бошқа жойларда эҳтимол бундай эмасдир-у, аммо, бизнинг шаҳарда киш тушиши билан ириллаб шамол эсгани-эсган. Бугун ҳам қаттиқ шамол туриб, кўкдаги қора булутларни гоҳ ўнгга, гоҳ чапга ҳайдаб тунни яна ҳам ваҳималироқ, яна ҳам қўрқинчлироқ қилиб кўрсатяпти. Атроф шунақанги қоронғики, бурнингдан нарини кўриб бўлмайди. Аксига олиб, суви қуриб қолган анҳорга шу оқшом сув очиб юборишибди. Пенсионер Муслим бобо билан Мерган ота шалошлаб сувга тушиб кетишди.

— Зарари йўк,— шивирлади Мерган ота,— босмачилар билан олишганимизда бундан оғирроқ кунларни кўрганмиз.

— Тўхтанглар, менинг калишим окиб кетибди,— деб каттиқ гапириб юборди Муслим бобо.

— Жим!— шивирлади Суръат ака.

— Кампиримдан балога колдим энди!— Муслим бобо кутилмаганда хахолаб кулиб юборса бўладими, ҳаммамиз кўркиб кетдик. Бир хилларимиз ерга ётиб олдик.

Гоҳ эмаклаб, гоҳ паналаб чолиб, жар тубидаги пахса кўргонга ётиб, аввал келишиб олганимиздек, уни ҳар томондан қуршаб олдик. Мен ичкари кириб, ҳамма иш жойида бўлса гугурт чакиб, бостириб киришга сигнал берадиган бўлдим.

Бир сакраб девордан ошиб ўтдим. Ховли худди гўристондек қоронғи, жимлик, тик этган овоз эшитилмайди. Фақат уйнинг мўрисида аҳён-аҳёнда жонсиз учкунлар отилиб чиқиб, қоронғилик қаърида йўк бўлиб кетяпти. Уйнинг эшиги берк, деразага парда тутилганга ўхшайди — тирқишдан нурсиз ёруғлик кўриниб турибди. Уйга қандай кирдим энди? Эшикни ким очиб беради? Салгина овоз чикса, ҳаммалари хушёр тортиб, режамизни чиппакка чиқариши мумкин! Шу пайтда кўғирчок театрида артист бўлиб ишлаганлигим жуда қўл келиб қолди-да. Бошимга қалпоқчамни кийиб кўздан ғойиб бўлдим, эшикка яқинлашиб, худди совуққотиб қолган мушук болага ўхшатиб зорланиб, миёвлай бошладим, қўлларим билан тахтани таталаб тирнадим. Хайрият, ялмоғиз кампир қулоғини динг қилиб ўтирган экан, дарров эшита қолди.

Эшикни қия очиб:

— Ҳмм, совуқ баданингдан ўтиб кетдим,— деди. Бу пайтда мен лип этиб уйга кириб олдим.— Кир, кира қол тезроқ... Кўрқяпсанми, ҳа, майли, совуққотсанг яна келарсан,— деб, кампир эшикни ичидан беркитди.

Дош қозонда бикирлаб шўрва қайнапти. Ўзиям нақ йигирматача товукнинг боши узилганга ўхшайди. Нега десаңгиз, қозон шунчалик катта бўлишига қарамай, гўштлар бир-бирига тикилиб қолибди. Хушбўй хид хонани тутиб кетибди. Иштахам кўзгаб, тамшаниб, бир-икки бор «култ-култ» этиб ютиндим, «бор-эй, бирпас кутишса кутишар», деб чала пишган бир товукни кўлимга олиб, тикка турганимча, пуф-пуфлаб, пок-покиза туширдим.

Салимжон акам кўп тадбиркор одам-да. «Бораётган жойинг жуда хавфли, гапингга қараганда, ҳаммаси қуролланганга ўхшайди. Ортиқ уринишнинг нима хожати бор, иложини топсанг, таомларига наша қўшиб бер, гаранг бўлиб

қолишади, кўлга олиш осонлашади», деб ўргатган эди. Хатто чўнтагимдаги чақалокнинг муштидек келадиган на-шани ҳам ўзи топиб берди. «Баняйти шифо бўлсин», деб уни қозонга ташладиму ассалому алайкум дея секин ертў-лага тушиб бордим.

Ана томоша-ю, мана томоша! Ҳаммалари аввалгидек ширакайф, кўзлари биё-биё. Майкачан бўлиб олишибди. Тағларида атлас кўрпачалар, шишалар очилган, майлар қадахларда гул-гул яшнаб турибди. Девқоматли паҳлавон ўртада, елкаларини учириб, бақувват билакларидаги му-шакларини ўйнатиб, гоҳ ўннга, гоҳ чапга шох ташлаб ўйин-га тушяпти, колганлари қарсак чалиб, ашула айтишяпти:

Беш кун экан бу дунё
Кўрарингни кўриб кол.
Ешлигингда хўб ўйнаб
Даври-даврон сүриб кол...

Хўппа семиз амаки қарсакни негадир, эриниброк чал-япти, ашулага ҳам кўшилмаяпти. Фақат аҳён-аҳёнда, худди омонатини топшираётган беморга ўхшаб, ияк қокиб кўя-япти, холос. Ўғри Мутал бўлса, гўё биров унга қарсакни қаттиқрок чалиб, ашулани ҳам бакириброк айтсанг муко-фот оласан, деб шипшитиб кўйгандек, шерикларидан ўзиб кетяпти. Пешанаси йилтирок амакининг жазаваеси тутиб қолибди: ҳамма нарсани унутиб, қора терга ботиб, оғзини қаппа-қаппа очиб, қарсакни ҳам бошқалардан кўпроқ ур-япти. Ориф чайковчи ашула боши экан. Кўзларини чирт юмиб, бўйинини чўзиб, ҳузур қилаётгандек бошини чайқаб, ашулани тобора авжига чиқаряпти:

Даврон келди сур, бегим!
Қандингни ҳам ур, бегим!
Омад келди от чопгин,
Савлати зўр, зўр бегим!..

— Яшавор, Бодрок!— Бесуяк бўлиб кетибсан-ку!
— Қийиб ташладинг, ука!— деб ора-чора қийкиришиб ҳам туришибди. Саллабодрок амаки чарчаб, боши айланди шекилли, чайқалиб кетди-ю, ўйинни тўхтатиб, бахти қаро директорнинг кўлидан торта бошлади.

— Туринг, устоз!

— Ҳа-ха, қани-қани!

— Қўймайсан, Бодрок!— деб ҳар томондан қийкириб қолишди. Йўқ, Одил Аббосов унча таранг қилиб ўтирмади,

лабини чўччайтириб, кўзларини қисиб ўрнидан турди-да, икки кўлини лайлакнинг қанотидек кенг ёзиб: «Қорасочим» га чалинглар бўлмаса», деб илтимос қилди.

— Қорасочим ўсиб қошимга тушди.
На савдолар мени бошимга тушди-ей!—

деб Ориф чайқовчи ашулани бошлаб юборди. Тавба қилдим-эй, нахотки бу ўша бутун шаҳарга жинойт уруғини сепаиб, мевасидан шерикларини ҳам бахраманд этиб юрган бахти қаро директор бўлса! Ахир у туппа-тузук ўйинчи экан-ку. Қўлларини чиройли ўйнатишини қаранг, оёқларининг ашула оҳангига мос тушаётганини айтмайсизми. Нима бало, ёшлигида эстрада театрининг ўйинчиси бўлганми дейман!

— Қойил!

— Офарин, устоз!

— Бекорга сизни саркорим демаганман, ахир!— деб олқишлай бошлашди шериклари.

Ўйин тўхтади. Чарчаб қолишганга ўхшайди, чуқур-чуқур нафас ола бошлашди.

— Мутал!— хитоб қилди бахти қаро директор.

— Лаббай, устоз!

— Қадаҳларни тўлдир, укам, бугун менинг энг бахтли куним. Душманнинг оёғига яна бир болта урдим...

Бири стаканда, бошқаси косада, бири оқидан, бошқаси қизилдан отиб олишгач, кўзларини сузишиб, чала-чулпа сўзлар айтишиб, ҳар хил нарсалар тўғрисида гаплаша бошлашди. Ўтган сафаргидек, бу гал ҳам саркор тобеларидан пул йиғиб, ўғри Мутал билан Саллабодроққа оз-оз бериб, қолганини портфелига жойлади. Чайқовчинини тайёргина молларни ҳалигача бозорга чиқариб сота олмаганлиги учун койиди. Бешик ясайдиган дўконча олдидаги автоинспекция ходимларини чалғитиш учун уч юз метр нарида авария уюштириш керак эди, деб маслаҳат берди.

— Бу фикрингиз жуда маъқул, устоз,— кўлини кўксига кўйиб қуллуқ қилди чайқовчи.

— Машинани ўзим топиб бераман!— ваъда бериб юборди ўғри Мутал. Пешанаси йилтироқ амаки билан хўппа семиз амаки, бизга яна ҳам кўпроқ хашак беринг, бозор жуда авжида, деб илтимос қилишди.

— Овқат пишди!— эълон қилиб қолди шу пайт ялмоғиз кампир. Чайқовчи билан Мутал юқорига чиқиб, билқиллаб турган товукларни катта тоғорага босиб тушишди. Бир оздан сўнг товук суяқларининг қирсиллаб синиши, лаблар-

нинг чапиллаши, пасти-баланд пишиллаш овозлари, ора-чора қекиришлар ҳам кулокқа чалина бошлади.

— Мутал!

— Буюринг, устоз!

— Куй, тўлдириб куй! Бугун мен бахтлиман!

— Сизнинг бахтингиз бизнинг бахтимиз,— чайналиб гап-га кўшилди чайковчи.

— Сиз бўлмасангиз биз аллақачон кўлга тушган бўлардик!— деб миннатдорчилик билдирди пешанаси йилтироқ амаки.

— Мен борман, ҳеч қайсинг кўркма,— кимнидир отиб ташламоқчи бўлгандек кўрсаткич бармоғини ўқталиб гап-ра бошлади бахти каро директор,— чунки мен айёрман, тулкиман! Ҳаммасига чап бераман... ОБХССми, у мендан кўркади! Юрагини олиб кўйдим, худо хоҳласа, яқинда ҳаммаси ишдан кетади. Ҳали кўп даври-даврон сурамиз. Тўғ-рими, Мутал?

— Ҳақ гапни айтдингиз, устоз. Уларни ҳали кўп ўйна-тамиз.

— Менинг тушимга ҳар куни ОБХССнинг бошлиғи кир-япти,— ютиниб кўйди чайковчи.

— Мен ҳам шунақа тушлар кўряпман,— аста бошини кўгарди хўппа семиз амаки.— Ҳозир ҳам туш кўраётганга ўхшайман, бошим айланиб кетяпти...

Пешанаси йилтироқ амаки:

— Айланиш...— деди-ю, гапини йўқотиб кўйди шекилли, бир оз жим қолди.— Ҳаммамиз айланяпмиз, товоқлар, шишлар, шишлар айланяпти, ертўла айланяпти...

Наша аста-секин ўз кучини кўрсата бошладими, бир-бирларига қараб илжайишиб, тиллари калимага келмай қолди.

— Хи-хи-хи!— қолди биттаси.

— Ҳа-ҳа-ҳа!— жўр бўлди бошқаси.

— Хе-хе-хе!— дея давом эттирди учинчиси.

Вактни қўлдан бой бермаслик учун шошилиб уларни қуролсизлантира бошладим. Бахти каро директор билан ўғрида ўқланган тўппонча, чайковчи билан девкоматли паҳлавонда ханжар бор экан. Қолганларида ё ҳеч нарса йўқ, ёки тополмадим.

— Наша! Товуқдан нашанинг хиди келяпти!!— бақириб ўрнидан туриб кетди девкоматли паҳлавон.

— Наша!

— Ҳа, ҳа, нашанинг хиди бор!— деб юмилиб бораётган кўзини каттароқ очмоқчи бўлди бахти каро директор.— Мутал, сен қилдингми бу ишни?

— Худо урсин!— қасам ичди ўғри.

— Чайқовчи, сендан шубҳам бор.

— Тил тортмай ўлай, устоз!

— Ҳозир тил тортмай ўласан!— бахти қаро директор костюмининг чўнтагини пайпаслаб кўрди, таталаб портфелини очди, охири шимининг чўнтагига кўл сукиб «тўппончам!» деб бакириб юборди. Турмоқчи бўлувди, мункиб кетди.

— Бодроқ, ушла ўғрини!— деди ётган ўрнида хириллаб.

Бир нафасдан сўнг ертўлада, томоша қилсанг арзийдиган муштлашиш бошланди. Девқоматли паҳлавон ўғрини, бахти қаро директор чайқовчини, пешанаси йилтироқ амаки, негадир омборчини бўғиб олди. Ҳаммаси ҳам гаранг, тузукроқ муштлашай деса, боши айланаётганидан кўлини кўтаргани мадори келмайди. Ўн минутлардан сўнг бир-бирларини бўғишганча чўзилиб қолишди.

Бахти қаро директор бошлиқ жинойтчиларнинг энг сўнги базми шу йўсин бир-бирларини бўғиш, иякларига мушт тушириш билан якунланди.

— Лекин ўғлим, довиюрак йигит экансан!— деди Муслим бобо жинойтчиларни машинага юклаб қайтаётганимизда.— Мана бу паҳлавоннинг ётишини қара, лоақал шундан ҳам кўркмадингми-а?

— Сал-пал кўркдим ҳам,— дедим камтарлик қилиб.

Эртасига эрталаб Одил баттолнинг ер ости хазинасидаги беҳисоб бойликлар-у, ўғирланган ҳужжатларни ҳам келтириб бергач, ўзим бошчилик қилган «Сарик девни қувиб» операциясини шу билан тугатган бўлдим. Икки минг тўрт юз дона ҳар хил сурат, суҳбатлар ёзиб олинган тўрт минг икки юз метр лентани бошлиқларимга топширдим. Тергов ишларини мендан кўра ўн баробар тажрибалироқ бўлган майор Холиқов олиб борадиган бўлди. Ўша куни кечга томон идорамизнинг қора «Волга»сида қишлоққа жўнаб кетдик.

САРИҚ ДЕВНИНГ ҲИМИ ЕКИ ОЛАМ ГУЛИСТОН БЎЛГАНИ

ҚИШЛОҚДА ҲТГАН ҚУНЛАРИМ

Шундай қилиб... нима деяётган эдим, бувижоним билан қишлоққа жўнаб кетдик деяётган эдим шекилли, ҳа, худди шундай деяётган эдим... Ҳзиям қишлоғимизни жуда соғиниб қолган эканман. Зоқир, Ориф, Миробиддинхўжалар ҳам мени интизор бўлиб қутишаётган экан. Агар яна бир ҳафта келмасам, Зоқир мени кўргани бормоқчи, қайтаётганда тўйга таклиф қилиб келмоқчи ҳам экан.

Йўқ, яхшиси бир бошдан гапирай. Ориф, семиз жиноятчилару, уларнинг қора қилмишларини исбот қилувчи ашё далилларни топширган қуним эртасига район милиция бошқармасида полковник Али Усмонов раҳбарлигида мени, яъни сариқ девларни қўлга туширишда қатта жасорат кўрсатган сержант Ҳошимжон Рўзиевни қандай рағбатлантириш масаласи кўриб чиқилибди. Қимдир, ўртоқ Рўзиевга пул муқофоти берсак яхши бўлар эди деган экан, ўстозим: «Менимча, Ҳошимжонга пулнинг ҳожати йўқ, негаки пулни ёмон кўради. Сарфлашни ҳам билмайди, олган маошини бир қунда харжлаб, эртасига яна қарз сўрашга тушадиган одати бор...» деб эътироз билдирибди. Шундан сўнг Али Усмонович: «Агар қаршилиқ бўлмаса Ҳошимжонни Қримга, милиционерларнинг дам олиш уйига жўнатиб, бориш-келиш, ейиш-ичиш ҳаражатларини ўз бўйнимизга олсак», деган экан, бу таклиф қамоли маъқул бўлганидан ўтирганлар қарсак қалиб юборишибди.

Шундай қилиб мен Қримга жўнайдиган бўлиб қолдим.

— Нима-нима?!— деди бувижоним қошларини пасти-баланд қилиб.— Қанақа Қарим қикди яна?

— Қариммас, Қрим!

— У ерда нима қиласан?

— Дам оламан.

— Ҳўқиздек йигит қаравотнинг поясига оёғингни ташлаб ётгани уялмайсанми?

— Йўқ, уялмайман.

— Ҳеч ёққа бормайсан. Қишлоққа олиб кетаман, таппи думалатасан.

— Таппи?!

— Бўлмаса, тўнка ёрасан.

— Тўнка?!

— Ҳтган йили отпуссага бормадинг, аввалги йили алдаб қочдинг. Уйда бир чўп ўтин йўқ, болам. Даданга ачинмайсанми? Бир ўзи қайси бирига улгурсин?

— Бари бир таппингизни думалатмайман, обрўйимга тўғри келмайди энди... Ойша билан Доно қилишсин. Улар қошига ўсма, кўлига хина кўйиб маза қилиб юришаркану, биз таппи думалатарканмиз-да!

— Гап қайтарма!— ўшқириб кўйди бувижоним.

— Бари бир начальнигимиз кўнмайди,— деб оёғимни тираб туриб олдим мен ҳам. Ўзингиз биласиз-ку, бувижоним билан тортишиб ўтиришнинг фойдаси йўқ. Бари бир айтганини қилдиради. «Хозирча мен тирик эканман, начальнигинг ўзим бўламан, мендан кейин ихтиёринг ўзингда!» деб ўрндан туриб менинг кийим-бошларимни йиғиштириб, чамадонга жойлай бошлади. Парадга кийиб чиқадиган шапкам бор эди, уни дадамнинг хуржунига солди. Бахтимдан ўргилайки, суҳбатимизни Салимжон акам айвонда эшитиб ўтирган экан. Чиқишим билан кулиб, бош чайқаб:— Қампир зўр-а!— деб кўйди.

— Кўриб турибсиз-ку!— дедим йиғлагудай бўлиб.

Биргалашиб бориб, Али Усмоновичга Қримга бора олмаслигимни ётиғи билан тушунтирдим. Лекин, ким нима деса деяверсин-ку, мен шу ёшга кириб Али Усмоновичдек мард, хотамтой бошлиқни ҳеч кўрган эмасман. Менинг гапимга кирмадинг, деб хафа бўлиш ўрнига кўнглимни тоғдек кўтариб юборди. «Ҳали ёшсиз, дам олишга улгурарсиз» деб, бошқарма фондидан икки юз сўм пул мукофоти ажратди, ўзи миниб юрган қора «Волга»ни ихтиёримга бериб:

— Юзимизни бутун министрлик олдида ёруғ қилган йигитдан жонимни ҳам аямайман,— деди.

Кундуз соат учларда қишлоққа жўнаб кетдик.

Рулда ўзим, ёнимда дадам мудраб кетяпти, орқа ўрндикда яйраб кетаётган бувижоним жавраб, мени одам бўлмайди деб бутун қишлоққа гап тарқатган Ҳожар келин-ойимнинг гўрига гишт қалаяпти.

Далаларда баҳор бошланиб қолибди: ариқлар бўйидаги ўтлар кўкарган, дарахтлар новдаси бўртиб, куртак чиқаришга мойил бўлиб турибди. Тракторлар гуриллаб ер ҳайдайди, ер текислаётган, ариқ очаётган эркагу хотинлар бизга тикилиб, бир хиллари қўл силтаб қолишади. Қушлар эсон-омон баҳорга чиқиб олганларига севиниб, осмону фалакда гужғон ўйнашади... Тўсатдан, кутилмаганда, қалбимга қувонч, шодлик тўлиб, ашула айтиб юборганимни ўзим ҳам сезмай қолибман. Бувижоним дағал қўллари билан сочимни силаб: «Оббо, тентагим-эй, ашула айтишни қачон ўргана қолдинг?» деб эркалаб кўйди.

— Милиция ходими ҳамма нарсани билиши керак, бувижон!

— Худоё сени одам қилган милиция у дунёю бу дунё кам бўлмасин,— қўлини очиб фотиҳа ўкиди бувижоним.— Зокир ўртоғинг уйланяпти, эшитдингми?

— Кимга?

— Овсар тегирмончининг набираси бор-ку, Ҳакима.

— Э, турникдан йиқилиб, оёғи чўлок бўлиб қолган қизгами?

— Ушанга. Фермада сут соғувчи бўлиб ишлаётган эди.

Зокир андак бўлмаса шарманда бўлаёзди. Ҳакимага иш-ки тушиб қолган экан. Нукул ферманинг томига чиқиб ашула айтармиш, бир-икки марта Ҳакимани пойлаб бориб, кўча эшиқлари олдида ухлаб қолибди...

Қишлоққа намозгар маҳалида кириб бордик. Худди цирк томошаси келгандек, болалар оркамиздан қувиб уйгача эргашиб боришди. Бечора ойижоним-ей, гоҳ йиғлайди, гоҳ кулади. Мени ўтказгани жой тополмай, нукул машина сигналлини эшитиб, бир чўчиб тушганини гапиради. Сингилларим Ойшахон билан Донохон бўлса севинганларидан ирғишлашиб, негадир, мен бу ёқда қолиб, бир-бирларини ачомлашишади, бетларимдан ўпишади.

Кўз юмиб-очгунча ҳовлимизга одам сиғмай кетди. Бир хиллари мен билан омонатгина сўрашиб, кўпроқ мен миниб келган машина билан кизика бошлашди. Ҳатто биттаси: «Ўғирлаб келганга ўхшайди, қаранг, Ҳошимнинг кўзи бе-жо!» деган гапни ҳам айтибди. Дадам Умурзок қассобни чақириб келиб қўй сўйдирди, катта қозонда шўрва пиширишди. Кечкурун, негадир, колхозимизнинг раиси, бухгалтер, агроном Анорбой тоғалар ҳам келишди. Участковой амакига бола юбориб, уни ҳам чақиртириб келдик. Бу ёқда мактабдош дўстларим Зокир, қаникулга келган Миробиддинхўжа, олтинчи синфдан ўқишни ташлаб кетиб, ҳозир тракторчи бўлиб ишлаётган Ақром, Тошкентда қайси бир институтда сиртдан ўқиб, колхозда бош табелчилик қилаётган Тошпўлат, тиш докторлиги техникумини битириб келиб, ҳеч кимга гап бермай юрган хумқалла Ориф... э борингки, ҳамма оғайниларим ҳам тўпланиб қолишди. Гарчи ҳаммалари мени кўриш, ҳол-аҳвол сўраш учун келишган бўлса ҳам, гап бутунлай бошқа ёққа бурилиб кетди. Эркаклар бу йил қиш чўзилиб, ҳашак тамом бўлиб қолгани, бозорда қўй-молнинг баҳоси тушиб, бир боғ бедага битта кўзи бераётгани ҳақида гаплаша бошлашди. Аёллар магазин мудирлари гардиши ҳалланган чинни коса билан пахта гулли пиёлани чайқовга чиқараётгани, худо хоҳласа, топгани ўлимлигига буюриши тўғрисида баҳслашишга тушишди. Ойниса кампир келинини кўз очирмасмиш, Тўпониса кампир куёвини ўзига

иситиб олиш учун домлага қатнаётган эмиш, Холниса кам-пирнинг эри, қариганда бузилмай ўлгур, хотинининг ўлим-ликка йиғиб қўйган пулини белига тугиб, курортга кетиб қолган эмиш... Хуллас, хотинлар бир-бирига гап бермай, бир-бирлари билан мана шунақанги шивир-шивир қилишарди. Биз, яъни синфдошлар, ўзингиздан қолар гап йўқ, ким қаерда ўқиётгани, ким қанақа ишга киргани, ким ишни удалай олмай қочиб кетгани, ким уйлангани-ю, қайси киз эрга теккани ҳақида суҳбатлашдик. Донга тўймай қолган хўрозлар қичқира бошлаганда ҳамма уй-уйига тарқалди, Дадам ният қилиб қўйган экан, участкавой амакига бошдан-оёқ сарпо кийгизди, ўғлимни яхши йўлга бошлаганингиз учун ўла-ўлгунча хизматингизда бўламан, деб ёлғондан бўлса ҳам қасам ичиб қўйди.

Охири кўчада Зокир икковимиз қолдик.

— Ке, яна бир кўришайлик,— деди у тўсатдан қўллари-ни ёзиб.

— Ҳали кўришдик-ку!

— Бир кучоқлаб ўпмасам тўймайдиганга ўхшайман, шерик. Ке, бир ўпишайлик...

Ачомлашиб, бир-биримизни ўпишиб, ялашиб, охири кураш ҳам тушиб, айик болалардек роса пуйпалашиб олдик. Чарчаб эшигимиз олдидаги супачага ўтирдик.

— Шерик, сендан бир нарсани сўрасам очик жавоб берасанми?— Шундай деб, Зокир, негадир, у ёқ-бу ёғига кўз ташлаб олди. Нимани сўрашини юрагим сезиб турибди. Уйланмоқчи бўлганини айтиб, шу ишим тўғрими ёки нотўғрими, деб мenden албатта маслаҳат сўрайди.

— Менга қара, очик айт, сен ҳеч кимни севасанми?— деди Зокир бирон ноҳўя гап айтиб қўйгандек кўрқиб.

— Йўқ, севмайман,— деб жавоб қайтардим.

— Мен расво бўлдим...

— Йўғ-э!

— Рост, овсар тегирмончининг набираси бор-ку...

— Ҳақимами?

— Ҳа, ўша. Фермамизда сут соғувчи бўлиб ишлайди.

— У чўлоқ-ку!

— Ўша чўлоқ оёғини яхши кўриб қолдим-да... Биласанми, Ҳақима соғадиган сигирларни ҳам яхши кўраман. Сут куядиган челақлари-ю, юрадиган кўчаларини, кўча эшиқлари олдидаги терақларгача — ҳаммасини яхши кўраман...

— Йўғ-э!

— Рост, шерик. Қечалари, агар ишонсанг, йиғлагим келади. Кундузлари бўлса, ҳадеб ашула айтсам дейман... Ўзини кўрсам оёғим қалтираб, тилим айланмай қолади...

— Чаток бўпти-ку!

— Охири чидолмай хат ёзишга қарор қилдим.
— Нима деб ёздинг?
— Нима деб ёзганимни кўяверу, шерик, бу ёғи жуда расво бўлди-да. Биласанми, мен Ҳакиманинг фамилиясини Шокирова деб юрар эканман. Хатни ёзиб, почта кутисига ташлаб юбордим. Беш кун кутдим, ўн кун кутдим, бор таваккал, деб яна ёздим. Тегирмон бошида қахрамон ояқ Ҳакима опа бор-ку, биласан-а, хатдарим бориб ўшанинг эрига тегаверибди. Бир кун эрталаб молларни энди далага хайдайман деб турсам, молхонага Турон тоға кириб келди. Хеч нарсадан-хеч нарса йўқ, камчи билан савалаб кетса бўладими. «Нега урасиз?» десам, «аҳмок, бу хатни сен ёздингми?» дейди. Бундай қарасам, мен ёзган хатлар. «Ишқингда куйиб ёнган молбоқар Зоқир», деб имзо қўйганман. Тек туравердим. Чарчагунча савалаб охири: «Нега ёздинг,— деб сўради,— ўз тенгинг қуриб кетганми, ўнта боласи бор хотинни бошингга урасанми?»

— Сизнинг хотинингизга ёзганим йўқ уни!— дедим.

— Қимга ёздинг бўлмаса?

— Овсар буванинг набирасига ёзгандим,— деб очик ик-рор бўлиб кўя қолдим.

— Аҳмок!— деди сал жаҳлидан тушиб Турон тоға.— Дадангга ўхшамай ўл! Опа-сингилларнинг қайси бирига ошик бўлганини билолмай даданг ҳам совчиларни бир йил кийнаган эди. Анқовнинг боласи ҳам анқов бўларкан-да.

Турон тоға жаҳл билан хатларни йиртиб, қоғоз парчаларини бетимга отди-да, «бобонг ҳам шунақа эди», деб жавраганча чиқиб кетди. Бу гап икки-уч кун ичида бутун кишлоққа овоза бўлди. Бечора Ҳакима касал бўлиб ётиб қолди... Охири ўзлари совчи юборишди.

— Сенгами?

— Менга.

— Тесқарисн бўпти-да?

— Шунақа, тесқари бўлди. Сен бўлганда бунақа бўлмасди, маслаҳат берардинг...

— Хўш, кейин ўзи билан гаплашдингми?

— Гаплашдим, йиғлади... Кейин менам йиғладим, роса йиғлашдик... Расмини ҳам берди... Шерик, сендан бир илтимосим бор, лекин йўқ демайсан.

— Хўп, йўқ демайман.

— Тўйдан сўнг Ҳакимани шаҳардаги катта дўхтирларга олиб борамиз, ёрдам берасан. Битта оёғи сал калта, менинг этимдан олиб, уласа бўларкан. Аптекачи айтди. Икковимизни битта қаравотга ёнбошлаб ётқизиб, оёғимизни оёғимизга улаб қўйишса, уч ойда соппа-соғ бўлиб кетар экан...

— Хакима кўнармикан?

— Кўнади.

— Тўй қачон?

— Май байрамига қиламиз, ўйинчини шаҳардан ўзинг олиб келасан.

Тонг отиб, бирин-кетин юлдузлар сўна бошлагунча гаплашиб ўтирдик. Лекин, шунда ҳам бир-биримизга тўймадик. Хали айтдим-ку, оккўнгил дўстимни жуда, жуда ҳам соғинган эдим.

Шу йўсин кишлоқда маза қилиб юравердим. Бугун Зокир билан дардлашган бўлсак, эртасига хумкалла Ориф билан хасратлашдик. Тиш доктори бўлмай кетгур, тиш кўйиб бериш бир бахона бўлибди-ю, хув бирда, олтинчи синфда ўқиб юрганамизда менга дарслардан ёрдам берган Садиннисо бор эди-ку, ўшанинг бошини айлантриб кўйибди. Ёзда, отпусқа пулини олса Садиннисонинг ойнасига ҳам тилла тиш кўйиб берармиш.

Ҳаммадан ҳам кишлоқда бўлган кунларимда бувижоним маза қилди. Эртадан-кечгача машинадан тушмай катайса қилгани-қилган. Кўпинча машина ойнасидан бошини чиқариб юради денг. Хожар келинойининг уйи нари борса 400 метр келади холос, ишонсангиз, ўшаникига элак ёки ҳамиртуруш сўрагани чикса машинада боради. «Нега бундай қиласиз, бувижон» десам, «ининг бўлмасин, манқани кўзини кўйдирмоқчиман», дейди.

Қари ўрикни кесиб гўла қилдик. Таппи думалатиб, томларни тўлдириб ташладик. Сандикдаги туршагу шафтоли кокиларни текин машинада бозорга олиб бориб сотиб ҳам келдик. Дадам икковимиз бокка чиқиб эртанги помидор экиш учун ер чопаётган эдик, бувижоним тарелкада туршак, кориндор чойнакда чой кўтариб келиб қолди. Дадам чой ичгани ўтирди. Мен жон-жаҳдим билан кетмон уришда давом этдим.

— Хошим, чой ичмайсанми, тайлоғим?— жуда меҳрибон бир оҳангда сўради бувижоним.

— Ҳозир сув ичиб олдим,— деб кўйдим.

— Нима қилай, Хожарникига совчиларни чиқараверайми?— халигидан ҳам майинроқ, меҳрибонроқ бир оҳангда сўради бувижоним.

— Қерак эмас,— дедим негадир худди китиғим келгандек бир кайфиятга тушиб.— Ўзиям манка, кизи ҳам манка.

— Халча бувининг кизи-чи?

— Ўрдакка ўхшаб лапанглаб юради-ку?!

— Рашидани келин қилайлик бўлмаса?

— Мен ашулачини олмайман.

— Кимни танлайсан бўлмаса?

— Фаридани!

— А, канака Фарида?

— Менга чучвара килиб берган Фарида...

Бувижоним кошларини чимириб, кўлига кесак олиб, секин ўрнидан тураётган эди, шу пайт бокка кишлоқ советининг секретари ховлиққанча кириб келди.

— Ўртоқ Рўзиев, шаҳардан телефон қилишди, зудлик билан етиб борар эмишсиз... — деди у энтикиб.

«Салимжон акамга бир гап бўлиб қолган бўлса-я», деб ўйладим-у, алланечук бўшашиб кетдим.

ВОЙ ОТАМЛАБ ЙИҒЛАДИМ

Шаҳарга учиб келяпман. «Волга» канча тезлик билан юра олса, шунча тезлик билан хайдаяпман. Назаримда йўлим ҳеч унмаётгандек, шаҳар мендан қочаётгандек туюлади. Эҳтимол ўлмагандир... Ё Одил баттол камокхонадан қочдимикан, борди-ю... баттол пичок урган бўлса-чи!.. Устозимнинг кўчасига бурилганимча бир-биридан кўркинчли ўйлар, поёнсиз хаёллар менга тинчлик бермади...

Салимжон акамнинг кўча эшиклари олди тозалаб супурилган, сувлар сепилган, катта-кичик одамлар узун-киска бўлиб кириб чикиб туришибди... Юрагим уриб кетди. Наҳотки, наҳотки мен учун дунёда энг қимматли бўлган, бағри кенг, саховатли бир одам омонатини топширган бўлса, наҳотки мен унинг охириги сўзини эшитолмай қолган бўлсам! Йўқ!!! Э, лаънати ўлим, дедим-у, додлаб юбордим... Кишлоқли эмасманми, ўзимизнинг одатимизга рўноя қилиб, «отамма, отамма!» деб ўкириб, остонага яқинлашавердим. Қуйиб кетган кўксимдан:

— Охиратга сафар қилган отамма! Бизни етим қилиб ташлаб кетган вой отам! — деган фарёдлар отилиб чиқаверди. Остона яқинида ранг-рўйи ўчиб кетган магазинчи кўшнимиз йўлимни тўсиб:

— Хошимжон, ўзингизни босинг! — деб ёлворди.

— Юрак-бағрим адо бўлди, отамма! — деб яна авжига чиқдим.

— Ўзингизни босинг деяпман, — деб Неъмат ака мени тўсмоқчи бўлувди, уни нари итардим-да: «Меҳрибоним вой отам»лаб ичкари кириб бордим ва остона остида ўти ўчган мотордек такка тўхтаб қолдим... Ховли тўла одам. Қўни-қўшнилар, маҳалланинг текин зиёфат дарагини эшитса тойдан ташлашга тайёр турган бекорчилари, Салимжон акамнинг узок-яқиндаги орик семиз ошна-оғайнилари... Халиги

трамвайнинг вагонига ўхшаш чўзинчоқ равои бор эди-ку, ана ўша ерда погонларини йилтиратишиб, савлат тўкишиб милиция ходимлари ўтиришибди. Каравотда ўзимизнинг со-зандалар машқ чалишяпти... «Нима қилдим энди, роса шарманда бўлдим-ку... Йўқ, шарманда бўладиган анойи йўқ! Хозир ўзимни мастликка соламан, ҳамма бемаъни ишлар мастликда қилинади. Ҳамма маст бўлганда милиционер ҳам бир марта бўлса нима қилибди!..» Қўлларимни ёзиб, дир-дир калтираб турган оёқларим билан ерни гурс-гурс тепиб ўйинга тушиб кетдим.

— Ие, Рўзиев кепти.

— Қип-кизил маст-ку!

— Қаранг-а, мастлик Хошимжонга жуда ярашаркан—

— Ўйна, йигитча, ўйнаб қол!

— Ўзлари ичиб олиб, кўчаларда «отамлаб» юришади-ю, сен билан мен юз грамм ичсак, ўн беш сутка беришади...— деган гаплар қулогимга эшитилиб турибди. Мен бўлсам парвойимга ҳам келтирмай, нуқул ўйинга бериламан. Аввал шаҳар милицияси паспорт бўлимида ишлайдиган иккита кизни, кетидан иккита бегона йигитни ўйинга тортиб, бошқаларни ҳам қарсак чалишга деъват этдим. Бир нафасда бутун меҳмонлар қарсак чалишиб, чайқалишиб, бир жону бир тан бўлиб кетишди. Секин бир чеккага ўтириб олдим.

— Хошим, ўғлим!— деган овоз эшитилиб қолди оркамдан. Бундай қарасам, одамларни оралаб, мени мўлжалга олиб кучоғини кенг ёзганча Салимжон акам келяпти.

Мени ердан даст кўтариб, негадир пешанамдан ўпди:

— Қарим келди, аканг келди, ўғлим!

Қарим ака, илгари устозим айтиб бергандек, чинакам паҳлавон йигит экан, бай-бай-бай, комати келишганини қаранг! Худди одамларга кўз-кўз қилиш учун қўл билан ясалганга ўхшайди.

— Янглишмасам, Хошимжон бўлсангиз керак, шундайми?— деди Қарим ака менга яқинлашиб.

— Худди шундай,— деб кўйдим. Ўзи мен жуда ғалати-ман. Бир хил вақтларда булбулигўё бўлиб гапиравериб, одамларнинг миясини қоқиб кўлига бераман. Хозир бўлса, тавба, оғзимга «алиф» ҳам келмаса бўладими! Қарим аканинг афтига қараб, илжайганимча жим туравердим. Хайрият, ўзи гап бошлаб қолди.

— Дадамнинг ёлғизлигини билдирмай жуда яхши иш қилибсиз, Хошимжон!

— Ҳа, ҳа, шунақа бўлди.

— Дадам икковларинг ёзган хатни олиб турдим, раҳмат!

— Арзимаёди.

— Ҳазилни ҳам боплар экансиз.

Тавба, нималар бўляпти ўзи. Нега бундай бўлиб қолдим? Йўқ, оғзимга талқон солгандек жим ўтираверсам, Қарим акам учун ноқулай бўлади, ё туриб кетишим керак, ё гапиришим керак! Ахир, у менинг илжайишимни томоша қилиш учун ёнимга келгани йўқ-ку.

— Қарим ака, ҳали сиз билан тўйиб-тўйиб гаплашамиз,— дедим ниҳоят ўзимни қўлга олиб,— руҳсат берсангиз, меҳмонларга хизмат қилсам...

Ичкари уйдан кийимимни алмаштириб чиқдим, енгимни тирсагимгача шимариб, хизмат қилишга тушиб кетдим: қабоб ташидим, чай келтирдим, бўш тарелкаларни йиғиб олдим, беш-ўнтасини синдириб ҳам қўйдим, хуллас, тунги соат биргача меҳмонлар кетиб, ҳаммаёқни йиғиштириб олгунимизча ҳеч тинмадим. Салимжон полковникнинг чинакам садокатли ўғли эканлигимни меҳмонларга ҳам, Қарим акамга ҳам бир кўрсатиб қўяй дедим-да.

«ЙЎҚ, МЕНГА ОТАЛИК ҚИЛМАДИНГИЗ!»

Эртасига мен бир йўла учта, йўқ, кечирасиз, тўртта хушxabар эшитиб, андак бўлмаса қувончдан гангиб қолаёздим. Соат ўнда Али Усмоновичнинг кабинетига йиғилдик. Мана шу ерда мен кетма-кет янгиликлар эшитдим ва ҳали айтганимдек, охири жиндек гангиб ҳам қолдим. Биринчидан менга, яъни Ҳошимжон Рўзиевга кичик лейтенант унвони берилибди. Иккинчидан, полковник Али Усмонов область милициясига бошлиқликка тайинланиб, министрликнинг тасдигидан ҳам ўтиб келибди. Учинчидан, менинг устозим район милиция бошқармасига бошлиқ бўлиб ўтиб, роппа-роса бир хафта ишлаб ҳам қўйибди. Тўртинчидан... Кечирасиз, очигини айтсам Ҳошим мактаняпти, баъзан жуда ошириб юборди-да, дейсиз, очигини айтмасам, ҳақиқатни беркитган бўламан... Тўртинчидан, кичик лейтенант ўртоқ Рўзиевни ОБХСС бўлимига бошлиқ қилиб тайинлашибди.

Али Усмонов биз билан хайрлаша туриб, йиғлаб юборди. Ростдан йиғладими ёки жўрттага йиғладими, бунисини аниқ айтолмайман-ку, аммо кўзларидан дув-дув ёш тўқилганини ҳаммамиз кўрдик.

— Мен сизлар туфайли одам бўлиб обрў топдим, оддий ишчи эдим, Салимжон акамнинг тавсияси билан милицияга келдим. Бу киши мен учун чинакам мураббий, чинакам устоз бўлди. Мен парткомимиз Қаромат Ҳошимова, маҳал-

лий комитетимизнинг раиси ўрток Холиқов ва бутун коллектив олдида бир умр қарздорман. Иш пайтида кўн камчиликларга йўл қўйдим, хағодар қилдим, мени тўғри йўлга солишди, тарбиялашди. Мен Суръат Орипов, Одил Шарипов, Хошимжон Рўзиев синғари ёш ходимларимизга таъзим қиламан. Шуларнинг садокатли меҳнатлари туғайли менинг режаларим амалга ошди. Мен... мен... бу ердан кетиш мен учун жуда оғир...— худди шу ерга келганда, ҳали айтганимдек, Али Усмонов кўзларидан дув-дув ёш тўкиб йиғлаб юборди.

Шу куни гарчи мен учун ҳар томонлама қувончли бўлса ҳам, бу хушxabарларнинг қайси бирига қувонишни билмай гангиганимдан ёки одамлар ичида: «Э ўл, ўзинг ҳам зўрға турган экансан, бунча талтайиб, бунча аталадек суюлмасанг!» деб айтишмасин дея кўрққанимдан жўрттага ковоғимни солиб, бирон муҳимроқ нарса ҳақида ўйлаётган кишидек пешанамни тириштириб хонада жим ўтиравердим. Куннинг иккинчи ярмида эса, одамлар: «Оббо, амал тегмай ўлсин, ковоғини солиб, хода ютгандек кеккайиб ўтиришини қаранг, амалдорлик курсисини бунча яхши кўрмаса-я!» дейишларидан чўчиб, хонама-хона юриб, латифалар айтиб, ҳамкасбларимни роса қулдирдим.

Кечкурун уйга қайтсам Салимжон акам ўғли билан равонда ўтирибди. Ораларидан гап қочганга ўхшайди, икковлари ҳам бошларини эгиб олган, бир-бирларига қарамаслик пайида. Хона ўртасида чамадон билан Қарим акамнинг қамокхонадан кийиб келган плаши ҳам турибди. Ичкариги уйга кириб ечиниб чиқдим. Тараша майдалаб, самоварга ўт солдим, сўнг ёнларига келиб ўтирдим.

— Ўғлим, ўйламай иш қиляпсан,— деди Салимжон акам уф тортгандек.

— Бошқа иложим йўқ,— деди ўғли тесқари қараб.

— Ҳар холда қари отангга ҳам жиндек ачинсанг бўларди, бир оёғим гўрда бўлиб қолди...

— Сиз-чи?— Қарим ака ўрнидан туриб кетди.— Мени каматаётганингизда мен ҳам сизнинг ўғлингиз эканимни ўйлаганмидингиз? Бошқалар ўғлининг бошига ташвиш тушса, югуриб-елиб ёрдам беришади, қутқариб қолишга ҳаркат қилишади. Сиз-чи? Сиз қўл-оёғимни боғлаб ушлаб бердингиз.

— Мен ўз бурчимни адо этдим, ўғлим!

— Халқ олдида, ҳукумат олдида юзим ёруғ бўлсин, виждонимга доғ тушмасин деб ўйлагансиз, шундайми?

— Шундай, ўғлим.

— Демак, сиз ўз обрўйингизни ўйлагансиз-у, менинг келажигимни, ўлим тўшагида ётган онам бечоранинг хаётини ўйламагансиз. Онамнинг хаёти билан менинг келажигимни ўз обрўйингизга қурбон қилгансиз!

— Лекин, сен жиноят қилган эдинг-ку!— Столни муштраб, Салимжон акам ҳам ўрнидан туриб кетди.— Сен қилмишингга яраша жазо олишинг керак эди. Хар қандай жиноятчи жазоланиши керак!

— Ёлғон гапиряпсиз.

— Тилингни тий!

— Мен сиз билан охириги марта гаплашяпман,— деб Карим ака секин ўрнига ўтирди,— шунинг учун ҳамма гапни очиқ айтиб кетишим керак. Сиз хар қандай жиноятчи жазоланиши керак деяпсиз. Мен ёлғон деяпман. Чунки сиз ўзингизга тухмат қилган, ўғриларга шерик бўлган Шарифа Усмоновани камоқдан чиқариб юборгансиз.

— Чунки у айбига иқдор бўлган.

— Мен-чи, мен ҳам иқдор бўлувдим-ку.

— Сен жиноятингни мен, яъни милиция ходими фош қилгандан кейин иқдор бўлгансан.

— Бари бир эмасми?

— Йўқ, бари бир эмас, ўғлим. Қонунчиликда мажбур бўлганда иқдор бўлиш билан, мажбур бўлмаган бир шароитда виждон амри билан иқдор бўлиш ўртасида ер билан осмонча фарқ бор... Кейин Шарифанинг эмизикли боласи ҳам бор эди.

— Тўғри, укам борлигини билмаган эканман!..

— Тилингни тий!— Салимжон акам ўғлига яқинлашиб, бир хамла билан ёқасидан бўғиб олди. Ота-бола тиккама-тикка бўлиб кетишди.— Бу гапларни кимдан эшитдинг?

— Ёкамни қўйиб юборинг!

— Гапир!..

— Қўйиб юборинг деяпман!— Карим ака ҳам бақувват йигит эмасми, бир силкиниб, дадасининг қўлидан чиқиб кетди, аммо устозим уни яна бўғиб олди.

— Кимдан эшитдинг деяпман?

— Қамокхонада хат олдим.

— Кимдан?

— Имзо қўймабди.

— Қачон олдинг?

— Чикаётган куним.

— Нима деб ёзибди?

— Отанг сени қаматган эди. Аммо ўйнашини саклаб қолишдан уялмади, деб ёзибди.

— Қани ўша хат?

- Йиртиб ташладим.
- Аҳмок!
- Екамни кўйиб юборинг.

— Сен бари бир одам бўлмабсан.— Салимжон акам ўғдининг ёқасидан кўлини олди-ю, бўшашиб диванга ўтирди. Бошини икки кафти орасига олганча жим колди. У жим бўлиши билан ўғли кучайиб кетди. Хона ўртасида тик турганча, икки кўлини шоп килиб гапира бошлади:

— Мени одам бўлмабсан дейишга ҳақкингиз йўк! Мен камокхонада ўтириб, ўнинчи синфни аъло баҳолар билан битиришга ҳаракат қилдим, кеча аттестатимни кўриб, ўзингиз пешанамдан ўпдингиз. Мен камокхонада, бошқаларга ўхшаб бекор ётмадим. Қилган гуноҳимни ҳеч бўлмаса меҳнатим билан ювай деб, ромсозлик комбинатида икки-уч нормадан иш бажардим. Кеча мактов қоғозларимни кўриб ўзингиз раҳмат айтдингиз. Одам бўлмабсан дейишга ҳақкингиз йўк... Дада, мени тўғри тушунинг, бари бир, сизни кечира олмайман. Онам ўлмаганда ҳам эҳтимол кечириб юборган бўлармидим... Бечора онам мени деб ўлди, мени эса сиз қамадингиз...

— Йиғлама!— ўшқириб берди Салимжон акам.

— Дада, мени кечиринг. Баъзан сизга раҳмим келади. дадам бечорага ҳам кийин деб ўйлайман. Баъзан тишларимни гижирлатиб, ахир у менга яхши тарбия бера олмади-ку, шу туфайли оғир аҳволга тушиб колганимда ёрдам кўлини чўзиш ўрнига обрўйимга путур етмасин, деб мени қаматди-ку, деб ўйлайману сиздан нафратланаман... Яхшиси мен кетай, бирга яшай олмаймиз...

— Йиғлама деяпман!

— Дада!

— Қаёққа кетмоқчисан?

— Чўлда ромсозлик комбинати очилибди. Ўша ерга ишга кирмоқчиман.

— Йўлкиранг борми?

— Йўк.

— Пул берсам оласанми?

— Йўк.

Қарим ака ичкари уйдан марҳум онасининг рамкага солинган суратини олиб чиқди-да, бағрига босганча юм-юм йиғлаб, жўнаб кетди.

Ташқарига чиқсам, самовар қайнаган экан, аччиққина чой дамлаб келдим. Салимжон акам бошини икки кўли орасига олиб, диваннинг бир чеккасида жимгина ўтирар эди.

Овоз чиқармасдан, кўз ёши тўкмасдан йиғлар эди у.

Эрталаб идорамизда жиндак дилсиёҳлик бўлиб ўтди. Қасаба союз комитетининг раиси майор ўртоқ Холиқов менинг ОБХСС бўлимига бошлиқ бўлиб ўтишимга жуда каттиқ норозилик билдирибди. Салимжон акам билан гижиллашиб олибди у: «Хошимжон ҳар қанча жасорат кўрсатгани билан, ҳали ёш, бошқармада ишлаётганига кўп ҳам бўлгани йўқ. Бу ерда ўн беш йиллаб ишлаётган тажрибали ходимлар бор. Бўлимга ўшалардан бирини ўтказамиз, деган экан Салимжон акам: «Ақл ёшда эмас, бошда, деган хикматни унутманг, ўша ўн беш йиллаб ишлаб, бирон жиноятни очолмаган ходимларингизнинг хатосини Хошимжон тузатди» дебди. Ўртоқ Холиқов «мен райкомга арз қиламан» деса, Салимжон акам «мен райком билан маслаҳатлашиб, иш тутганман» дебди. Ўртоқ Холиқов «райкомдагилар ҳақиқий ахволдан беҳабар бўлишса керак» дебди. Салимжон акам «бўлмаса бориб, уларнинг хатосини тузатиб келинг» дебди. Ўртоқ Холиқов «бари бир мен ўз фикримда қоламан» деган экан, Салимжон акам: «Мен ҳам ўз фикримни ўзгартирмоқчи эмасман» дебди. Ўртоқ Холиқов «кўрамиз» деса, Салимжон акам «кўрсак, кўраверамиз» дебди.

Бир маҳал ўртоқ Холиқов хонамга ковоғидан қор ёғиб, мени бўғиб ташлагудек бир алфозда кириб келди. Устозим билан ўрталарида бўлиб ўтган гапдан хабардор эдим. Шунинг учун мен ҳам ковоғимни ундан баттарроқ солинтириб, столни «Олмача анорингга балли» оҳангида чертиб, жим ўтиравердим.

— Шу ишингиз яхшими? — деди ниҳоят ўртоқ Холиқов тутакиб.

— Яхши, — деб кўйдим бепарвогина.

— Уялмайсизми?

— Йўқ, уялмайман.

— Виждон борми ўзи сизда?

— Ўзингизда-чи?

— Майнавозчилик килманг.

— Қилавераман, — деб яна бўш келмадим.

Шундан сўнг ўртоқ Холиқов графиндан сув куйиб ичди. Диванга ўтириб:

— Бу ерда хизмат кўрсатган майорлар, капитанлар оддий вазифада ўтирса-ю, кечагина келиб сиз бўлим бошлиғи лавозимини эгаллаб олсангиз, уят! Мен сизнинг ўрнингизда бўлганимда виждон азобида қолган бўлардим, — деди. У босиқ гапиргани учун мен ҳам босиқлик билан:

— Шу лавозим сизга керак бўлса, ола қолинг. Ростини айтсам, ўзимга ҳам ёқмайроқ турибди. Сиз билан амал та-

лашгандан кўра, кишлокка бориб, таппи думалатганим минг марта яхши, — дедим.

— Рост айтяпсизми? — ховликиб сўради ўрток Холиков.

— Рост айтяпман.

— Ёзинг бўлмаса!

— Нима деб ёзай?

— Маҳаллий комитет раиси ўрток Холиковга, мен ўзимни бу вазифага нолайик биламан, деб ёзинг.

Худди шу пайт, яъни мен ариза ёзиш учун ручкага эндигина кўл чўзган пайтимда секретарь киз кириб, «сизни партком чакиряпти» деб колди. Ўрток Холиковни кабинетимда ёлғиз колдириб, Каромат келинойимнинг хузурига шошилдим. Келинойим, кизчаси бугун боғчага бормайман, деб йўлда хархаша қилмаганга ўхшайди, ўзинча кулиб мамнун ўтирибди.

— Хўш, ўрток бўлим бошлиғи, ишлар калай? — деб сўради ўтиришим учун кўли билан жой кўрсатиб.

— Чакки эмас.

— Ишни нимадан бошламоқчисиз?

— Ариза ёзишдан.

— Ариза, канака ариза?

— Шу... ишдан бўшаш хақида.

— Сизнинг ҳам ҳеч жиддий гапирган вақтингиз бўладими?

— Ҳозир жиддий гапиряпман... Ўрток Холиков: «Сенда виждон борми ўзи» деяпти.

— Демак, сизнинг олдингизга ҳам кирибди-да. — Каромат келинойим ўрнидан туриб, секин менинг ёнимга ўтди. — Парво қилманг. Кеча шу ҳақда менга ҳам айтувди, уришиб бердим... Ўзи аламзада, Салимжон ака ўрнига бошлиқ бўлмоқчи эди. Райком тасдиқдан ўтказмади. Аламини кимдан олишини билмай юрибди... Бугун-эрта ўзига келиб қолади. Аслида ўзи ёмон одам эмас, тажрибаси зўр... Хўш, план туздингизми?

— Бугун тузмоқчиман.

— Эътиборингизни кўпроқ жиноятнинг олдини олишга, кишиларни тарбиялашга қаратинг. Конунчилик асосларини тушунтиришга ҳаракат қилинг. Ҳозир партиянинг талаби ана шундай.

— Айтганингиздек қиламан.

— Эртага менга тасдиққа олиб кирасиз.

— Энди кетсам майлими?

— Майли...

Хонага қайтиб кирсам, ўрток Холиков ҳамон мени кутиб ўтирган экан.

— Нимага чакиртирибди? — кизиксиниб сўради у.

— Виждонимни текшириб кўргани, — пичинг билан жавоб қайтардим.

— Хўш, бормикан?

— Жавобини кеча олган экансиэ!

Шу гапимдан сўнг кулимсираганча бир-биримизга тикилишиб қолдик. Ўртоқ Холяқов секин ўрнидан турди. «Бир ой ўтар-ўтмас ишни расво қилиб, муҳокамага тушмасанг, отимни бошқа кўяман» деди-ю, жавоб беришимни ҳам кутмай, полни тешиб юборгудек гурсиллатиб тепиб, чиқиб кетди. Анчагача хомуш ўтирдим. Гоҳ кулгим кистайди, гоҳ жаҳлим чиқади. Ўйлайману, лекин нима ҳақида ўйлаётганимни ўзим ҳам билмайман. Хаёлга берилиб, Салимжон акамнинг хонасига кириб борганимни сезмай қолибман. «Хўш, кичик лейтенант, эшитаман» дегандан кейингина ўзимга келдим. Бўлган воқеани оқизмай-томизмай сўзлаб бердим. Устозим кўпни кўрган, оғир, босик одам-да. Бу гапларни парвосига ҳам келтирмади. Аксинча, киши ҳар қандай шароитда ҳам мустақил бўлишга интилишни зарурлиги, агар ўзингни ҳақ деб билсанг, бутун дунё карши турганда ҳам билганингдан қолмаслигинг кераклиги ҳақида гапирди ва охирида бир хикоя ҳам айтиб берди...

Бир бор экан, бир йўқ экан, ўтган замондами ёки шу кунлардами, ишқилиб, бизнинг Фарғона томонда бир чол билан набираси бўлган экан. Набираси: «Бобожон, бир хил одамлар уни қил дейди, бир хил одамлар буни қил дейди, нима қилишимни билмай гаранг бўлиб қолдим, маслаҳат беринг», дебди. Чол: «Ўғлим, эшакни тўқимлаб чиқ бўлма-са», дебди. Чол эшакка ўзи миниб, набираси пиёда, гузардан ўтиб бораётган экан, ўтирганлар:

— Оббо, бераҳм чол-эй, ўзи эшакка миниб, ёш болани пиёда олиб кетяпти-я, миндириб олса асақаси кетармикан! — дейишибди. Чол нариги гузарга етганда набирасини эшакка миндириб, ўзи пиёда кетаверибди. Ўтирганлар:

— Ўз кадрини билмаган тентак чол-эй, хўқиздай йнгитни эшакка миндириб, ўзи пиёда кетяпти-я. Мингашиб олсанг, эшагинг ўлиб қолмайди-ку! — дейишибди. Чол набираси билан йўл юришда давом этибди. Йўл юришибди, йўл юришса ҳам мўл юришибди. Ниҳоят яна бир гузарга етишганда эшакка икковлари баробар мингашиб олишибди. Чойхўрлар бўйниларини чўзиб:

— Мушук боладек эшакка икки киши миниб олибди-я, бири миниб, бири пиёда кетса бечора эшакка бунча жабр бўлмасди, — дейишибди.

— Мана ўғлим, — дебди чол уйга қайтганда, — одамлар-

га ундай қилсанг ҳам ёкмайсан; бундай қилсанг ҳам ёкмайсан. Яхшиси, ёмон бўлса ҳам ўз билганингдан қолмагин...

Салимжон акам ҳикоясини тугатиб, гўё бу ҳикоя менга қанчалик таъсир қилганини кўзларимдан билиб олмоқчи бўлгандек, тикилганча, жим қолди. Шу пайт қабулхона секретари, ҳамиша устки лабига кизил суртиб, остки лабига суртишни эздан чиқариб юрадиган Лилияхон кириб:

— Ҳуртоқ Рўзиев, сизни бир киз анчадан буён кутиб ўтирибди,— деб негадир аччиқ қилгандек, эшикни тарсиллатиб ёпиб чиқиб кетди.

— Қиз, қанақа киз?!— «Ўҳу, ишлар қатта-ку!» деган оҳангда сўради устозим.

— Келинингиз келгандир...— деб ҳазилга олиб, ўрнимдан турдим.

ЮРАГИМНИ ҲИНАТГАН ҚИЗ

Қабулхонада... ёпирай, бу ўнгимми ё тушимми! Кўпинча кўлида бир тоғора чучвара билан тушларимга кириб чиқадиган, бувижоним шу ёздан қолдирмай сени уйлантираман, деб қийин-кистовга олганда кўз олдимдан нари кетмай юрагимни ҳинатган... Фарида ўтирибди, Фарида! У мени йўқлаб келибди!..

Кўл-оёғим қалтираб, юзимни тер босди. Энтикиб кетдим. Тўлишиб, юзлари тарам олмадек кип-қизариб, ўзи ҳам гулгул яшнаб кетибди... Гапир, Хошим! Фарида келибди! Тезроқ гапир ахир, Ҳуртоқ кичик лейтенант!

— Хошим ака, мени танимадингиз-а?— деди қиз.

«Овозлари ҳам бир майин, юмшоқ, эркаловчи», деган фикр ўтди бошимдан.

— Танидим, фақат нега чучвара олиб келмаганингизга ҳайрон бўлиб турибман!— дедим ниҳоят ўзимни қўлга олиб.

— Вой, ҳалиям ҳазилкашлигингиз қолмабди-я,— деди Фарида негадир кўзини мендан олиб қочиб.

Менинг кабинетимга кириб, диванга ёнма-ён ўтирдик. Қизиқ, нега мен тўсатдан бунақанги уятчан бўлиб қолдим, умрим бино бўлиб, бировдан уялган бола эмасдим-ку! Қўлим, оёғим, бурним — бутун борлигимдан уялиб кетяпман. Қўлим қурғур тинмай қалтираяпти, қалтираган қўлни кизлар ёқтирмайди дейишарди. Ҳаяжонлансам бурним терлайдиган одатим бор. Қани энди ўткир пичоқ бўлса-ю, шу зорманда бурнимни ҳам шартта кесиб ташласам... Қўнғир сочлари бирам майин, хушбўй хид анқиб турибди. Қўйлаги, жемперлари ўзига бирам ярашган. Йўқ, гўзал,

жуда гўзал у. Қишлоғимиздаги ҳеч бир киз унга ўхшамайди... Гапиришим керак... Нима деб гапирсам бўлар экан-а?..

— Мен, бир илтимос билан келган эдим,— хайрият, сени гап бошлаб қолди Фариданинг ўзи.

— Жоним билан,— дедим-ку, йўтал аралаш чиққан овозим ўзимга ёқмай, баттар уялиб кетдим.

— Деворий газета чиқараётувдик... Битта шеър ёзиб берсангиз. Шеър ёзишни биламан деган эдингиз-ку...

— Шеър, ҳалиги ўкиладиган шеърми?— дедим яна гўлдираб. Чиндан ҳам жиннихонада ётган маҳалимда Фаридага бағишлаб ҳазилнамо бир нарсалар ёзган эдим. Бир хилларини ўзига ўкиб бериб роса қулдирганман. Яна биттаси бор, ўшани ҳозир оқ қоғозга кўчириб берсам-чи.

Жиннихона ходими,
Жуда катта одими.
Калака қилманг уни,
Орқасида йўқ думи,—

деб ўкиган эдим, Фарида қулиб юборди. Қотиб-қотиб қулди Шеърим маъқул бўлганига севиниб, ўзим ҳам қулгига қўшилган бўлдим. Фарида «оббо Хошим ака-ей, сиз аслида циркда ишласангиз бўларкан» деб ҳазил қилган эди, мен ҳам «тўйдан кейин ишлайман» деб ҳазилга ҳазил билан жавоб қайтардим. Шундай дейишим билан Фарида ялт этиб менга қараган эди, кўзларимиз учрашди-ю ва тамом... Мен яна ўзимни йўқотиб қўйдим. У ер остидан менга қараб, шахло кўзларини сузиб, тимқора кошларини чиройли чимириб қўяди. Мен бўлсам оғзимнинг таноби қочиб, нимадандир севиниб, нимадандир андак кўрқиб, бўлар-бўлмасга илжяман. Ниҳоят, Фарида ўрнидан туриб:

— Мен борай энди...— деди билинар-билинемас энтиқиб. Шу пайтда унинг бутун вужуди енгил калтираганини, шахло кўзлари намланганини кўриб қолдим. Мен ҳам шошилиб ўрнимдан турдим:

— Кузатиб қўяман.

Орқама-орқа кўчага чиқдик. Йўлакда ёнма-ён бораётимиз. Қуриб кетмагур тилим яна танглайимга ёпишиб қолса бўладими. Аксига олиб, одамларнинг ҳам икки кўзи бизда.

— Ҳа, ҳа, яхши киз, ахир қўлга тушибсан-ку!

— Ўрток милиционер, мана шу киз ўғри бўлади, кеча бизнинг ховлимиздан ўсма ўғирлаган!

— Ҳафа бўлманг, оппоқ киз, ўзим уйлариңга хабар қилиб қўяман!

— Хой киз, калта кўйлак киймагин, милиция қамаб кўяди; демабмидим!..— деб ўтган-кетганлар ҳазил-мутойиба ҳам қилиб кетишяпти... Мен баттар уяламан. Ўзимдан, Фаридадан, дарахтлардан, машиналардан уяламан. Нукул чаккамни қашлаб, биров келиб «вах» деб кўрқитиб юбораётгандек ўгирилиб оркамга қарайман...

Лекин нима бўлганда ҳам Фаридаларнинг уйига яқинлашиб қолдик. Бахтимдан ўргилайки, худди шу биз яшайдиган кўчанинг охирида туришар экан, дадаси ун тортадиган комбинатнинг директори бўлиб ишлар экан.

Кузатиб қайтаётибману, негадир, қувончимни кўксимга сиғдиролмай, бакириб ашула айтгим, йўловчиларни кучоқлаб, пешанасидан ўпгим, югуриб, ариқлардан сакраб ўтгим келади. Ширин-ширин энтикаман. Охири бўлмади, кўчада онасининг олдида пилдираб келаётган бир гўдакни даст кўтариб, пешанасидан ўпдим-да:

— Фарида мени йўқлаб келди, укажон!— деб кичкирдим.

Идорага келсам, ҳаммаёқ ола-тасир бўлиб кетибди. Ходимлар у ёк-бу ёкка чопган, телефонлар жиринглаган, кабулхона секретари Лилияхон йўлимни тўсиб:

— Ўртоқ Рўзиев, Одил Аббосов қочибди!— деб хабар қилди.

— Яхши,— дедим ҳеч нарсанинг фаҳмига бормай.

— Эсингиз жойидами, жиноятчиларнинг бошлиғи қочибди деяпман.

— Мени табрикланг,— дедим Лилияхонга кўлимни узатиб.

— Ушладингизми?— ҳовлиқиб сўради киз.

— Ҳалиги келган киз Фарида эди!— дедим севинчимни беркитолмай.

Лилияхон менга қараб анграйиб турди-да, «бекорга жиннихонага тушмаган экансиз», деб орқасига бурилиб чиқиб кетди.

Мен бўлсам наша чеккан бангидек ҳамон гаранг, таърифлаб бўлмайдиган даражада маст эдим...

ОДИЛ БАТТОЛНИНГ ҚОЧИШИ ЁКИ ХАЁЛПАРАСТЛАР МАЖЛИСИ

Бахти қаро директор бошлиқ жиноятчилар устидан терговни ўртоқ Холиқов раҳбарлигида икки лейтенант олиб бораётган эди. Ўртоқ Холиқов бундан олдин ҳам мана шунанганги катта жиноятчиларнинг устидан тергов ишларини олиб бориб, энг ашаддийларнинг ҳам айбини бўйнига кўйиб тавбасига таянтирган, одил ва қаттиққўллиги билан

шаҳарда ном чиқарган эди. Шунинг учун ҳам одамлар: «Ишинг унинг кўлига тушса ё ўлиб кутулсан, ё бўйинингга олиб кутулсан!»— деб юришар эди. Одил баттол бўлса, мана эшитиб турибсиз, кочиб кутулибди.

...Тергов бўлимнинг бошлиғи баттолга бурама саволлар ташлаб, унинг бутун сир-асрорларини билиб олаётганда кўшни хонадан бир киши чижиб: «Ўртоқ майор, сизни райижрокомдан сўрашяпти», дебди. Холиков, ўзимга телефон килсин деган экан, халиги одам: «Шундай деган эдим, уришиб берди», дебди. Терговчи Одил баттолни хонага камаб, устидан кулфлаб чякиб кетибди. Бетайин бир одам ўртоқ Холиковни ўн беш минут чамаси гапга тутиб, охири, «жун тайёрлаш плани бажарилмаса, сиз бошингиз билан жавоб берасиз» деган гапни айтибди. Трубкани кўйгач, Холиков райижрокомнинг секретарига телефон қилиб, «Равшанов сизларда ким бўлиб ишлайди» деб сўраган экан, секретарь, бунақа одам бизда ишламайди, дебди. Терговчининг юраги бир нарсани сезиб, югуриб хонасига чикса... Юраги сезган нарса аллақачон юз бериб бўлган экан. Деразалар ланг очик эмиш, стол устида, «худо хоҳласа, Отажонов икковларингнинг жанозангизни бир кунда ўкйимиз!» деган ёзув турганмиш.

Район ва шаҳар милицияси оёкка турди, ҳамма елиб-югурди. Кечаси бутун республикага кидирув эълон қилиниб, баттолнинг сурагидан нухалар жўнатилди.

Бугун соат ўнга район милиция бошқармасининг ойлик, квартал планларини тасдиқлашга бағишланган мажлиси бўлиши керак. Бу ҳақдаги эълон уч кундан буён осиглик турибди. Мажлисга, гўё ҳаммамизнинг отамиз ўлгану, у билан охирги марта видолашиш учун тўпланаётгандек ғамгин бир кайфиятда йнғилдик. Одил баттолнинг қочиши ҳаммамизни ташвишга солиб кўйган. Ҳаммамиз ўзимизни гунохкордек билиб, бошимизни ҳам қилиб ўтирибмиз. Бошқармамизда йнгирма олти милиция ходими бор экан, бирон киши ҳам ташқарида қолмади. Ҳали мажлис бошлангани йўқ, пичирлашиб, Одил баттолнинг қочиш тафсилотлари хақида ҳар хил фикрлар баён қилиб ўтирибмиз:

- Баттол деганларича бор экан.
- Мен унинг қочишини олдиндан сезган эдим.
- Ташқарида одамлари бор экан-да?
- Эхтимол орамизда ҳам бордир.
- Оғзингга қараб гапир!
- Лекин, койил! Қочиш планини жуда пухталаб тузишган экан.
- Барн бир қўлга тушади.

- Ўрток Рўзиев ўзини яна бир кўрсатар экан-да!
- Рўзиевдан устароклари ҳам бор.
- Хар қалай, шаънимизга ёмон бўлди.
- Юзимизга қора доғ тушди десанг-чи!
- Эхтимол, Холиқовнинг ўзи уюштиргандир?
- Бе...
- Хар қалай, шубҳам бор.
- Холиқов садоқатли одам. Пешанасига тўппонча тира-санг ҳам бу ишни қилмайди у.
- Тўғри, жуда ачинаман унга.
- Ишкилиб, ишдан олишмасин-да...

Ўтирганлар ана шунақанги гаплардан гаплашишяпти, бирови Холиқовга ачинади, бошқаси «ажаб бўлсин, жуда кеккайиб кетган эди!» дейди. Холиқовнинг ўзи бўлса, бо-шини икки кафти орасига олиб, ўй суряпти, одамлардан кўзини олиб кочяпти. Аввалига унга жуда ачиниб кетдим, ёнига бориб:

«Хафа бўлманг, мана мен ёрдам бераман, истасангиз бугунок топиб беришим мумкин...» дегим ҳам келди-ю, лекин анови кун, сенда виждон борми, дегани эсимга тушиб, юзимни тескари ўгириб олдим.

Мажлисни капитан Каромат Хошимова очиб, президиум сайлашларингизни сўрайман, кимда қанақа таклиф бор, деб сўради. Мен шоша-пиша қўл кўтарган эдим, парво ҳам қил-мади. Олдиндан тайёрлаб қўйган одами бор экан, ўша ўр-нидан туриб, Салимжон акамнинг, Каромат келин ойимнинг, ўзини ва участкавой Суръат аканинг номзодини кўрсатиб юборди. Мен ўт ўчириш командасининг бошлиғи, кизикчи, ҳаммага бирдай меҳрибон, ўтган-кетганнинг йўлини тўсиб, ёнғиннинг олдини олиш ҳақида ҳеч эринмасдан гапиравера-диган майор Самад ака Қодировни президиумга кўрсатмоқ-чи эдим, қўлимни кўтарганимча қолавердим.

Суръат ака мажлисга раислик қиладиган бўлди. У, кун тартибни тасдиқлашиб олгач, биринчи сўзни капитан Хо-шимовага берди. Капитан мана шунақанги кўпчилик ишти-рок этадиган мажлисни соғиниб қолган эканми, шошмасдан, гапни жуда узокдан, ҳали мен ва менинг дадам ҳам туғил-маган даврлардан бошлади. Шу районда ишлаб, аллақачон омонатини топшириб кетган милиционер боболаримизнинг номини бирма-бир санаб ўтди. Бизнинг бошқармамизнинг эса, шу кеча-кундузда партия ва ҳукуматнинг юксак талаб-лари даражасида ишламаётганлигидан афсусланди. Пиро-вардида:

— Халққа, кенг жамоатчиликка таяниш ўрнига биз улардан қочамиз, жамоатчиликни аралаштирсак, ишни бу-

зиб кўяди, деб кўркиб, ишни аслида ўзимиз бузаямиз,— деди.— Ойлик, квартал иш планлари жуда бўш тузилган, омма ўртасида тарбиявий иш олиб боришга эътибор бермаймиз, планларимизда конунчилик асосларини тушунтиришга, шу йўл билан юз бериши эҳтимол бўлган жиноятларнинг олдини олишга қаратилган тадбирлар деярли кўришмайди. Хуллас, ўртоқлар, ўзимизга ортиқча баҳо бериб ва ортиқча ишониб, жамоатчиликдан ажралиб қолганмиз, асосий ёрдамчилардан маҳрум бўлганмиз. Хуллас, ўртоқлар, биз партия ва ҳукуматимизнинг ишни тубдан ўзгартириш кераклиги ҳақидаги кўрсатмаларини ёмон бажараямиз,— деган гапларни гапириб туриб, тўсатдан мени танқид қилиб қолса бўладими!

— Мана, ОБХСС бўлими,— деб келинчим бир стакан сувни ичиб олиб, менга эмас, ўтирганларга қараб гапира бошлади.— Ўртоқ Рўзиевдан умидимиз катта эди. Лекин, унинг тузган плани шахсан мени ўйлантириб қўйди. Жуда ҳавойи, ҳаётдан узок. Ўзимизнинг районда қилинадиган ишлар бошдан ошиб ётибди-ю, у бўлса, қўшни райондаги объектларни назорат қилишни планга киритибди. Кўн заводи, кондитер фабрикаси, трикотаж фирмаси... Ахир, ўртоқлар, бу корхоналар бизнинг райони территориясида эмас-ку!

Ўртада «гурр» этиб қулги кўтарилди. Назаримда, ўртоқ Холиқов ҳаммадан қаттиқроқ қулаётганга ўхшади. Ўзим бўлсам, худди шу пайтда, тарракдек қотиб қолдим... Қаллаварамлигим, анқовлигимдан уялиб кетдим. Кеча шунча миямни ишлатсам ҳам, бари бир план тузолмадим. Устозимдан сўрагани, гапнинг очиғи, истиҳола қилдим. Қўшни район ОБХСС бўлимининг бошлиғи Машраб ака Назаровнинг планидан фойдалангандим, корхоналарнинг номини ўзгартириб қўйиш ҳаёлимдан кўтарилиб кетибди...

— Ўртоқ Рўзиев, нега бунақа план туздингиз?— деди бир маҳал капитан Хошимова. Секин ўрнимдан турдим. Ҳамманинг кўзи менда, бири мазах қилгандек қулиб турибди, бошқаси, «э, аттанг» дегандек бош чайқаяпти. Нима десам экан? Очиқ икром бўлайми ё бирор баҳона топсаммикан? Бунақа пайтда очиқ икром бўлсанг ҳам балога қолсан, баҳона топсанг ҳам яна бир гап қилишади.

— Биз ўзаро текшириш ўтказмоқчи эдик,— дедим ниҳоят саял мужмалроқ қилиб. Яна «гурр» этиб қулги кўтарилди. «Бор-е, нима бўлса бўлар» деб ўзим ҳам қўшилишиб қулвордим. Ўртоқ Холиқов ўрнидан туриб:

— Шогирдингизга план тузишни ўргатмаган экансизда?— деб пичинг қилди устозимга. Салимжон акам жавоб қайтармоқчи бўлиб, бир тарадудланди-ю, негадир индамай

кўя қолди. Орадан хиёл фурсат ўтгач, майор мендан ҳам оғирроқ бир аҳволга тушиб қолдики... Мен планни бировдан кўчирган бўлсам, у ўзидан-ўзи кўчирар экан. Капитан Ҳошимова унинг беш йиллик планини солиштириб берган эди, шунақанги қулги кўтарилдики, асти кўяверасиз. Тергов бўлимнинг бошлиғи менга қараганда ўн чандонроқ дангаса экан. План тузаётганда фақат числосини ўзгартириб кўяркан, холос. Мазмун бир, қилинадиган иш бир хил, янгилик йўқ. Холиқов изза бўлганидан бошини тиззасининг орасига беркитиб олди.

Милиция ишига жамоатчилик вакилларини кўпроқ тортиш ниятида Салимжон акам билан Қаромат Ҳошимова бир анкета тузишган экан. Анкетани мажлис раиси Суръат ака, худди ўзининг шеърини ўқиётгандек, ёқимли бир овоз билан тўлқинланиб ўқиб берди.

АНКЕТА

1. Исм-фамилиянгиз.
2. Қасбингиз.
3. Иш жойингиз.
4. Ёшингиз.
5. Маълумотингиз.
6. Район милицияси ишидан мамнунмисиз?
7. Сизнингча, қандай тадбирларни амалга оширса милициянинг иши янада яхшиланган бўларди?
8. Жиноятчи ва тартиббузарни тугатишда сиз қандай ёрдам беришни истардингиз?
9. Милиция ишига жамоатчилик асосида кимлар яхши ёрдам бера олади, деб ҳисоблайсиз?
10. Савдо шохобчаларида баъзан учраб турадиган тартибсизликларни тугатиш учун сиз қандай чоралар кўрилишини истар эдингиз?..

Ҳозир чарчаб турганим учун анкетадаги саволларнинг ҳаммасини санаб ўтирмайман, вақти билан қолганларини ҳам айтиб берарман. Фақат шуни айтмоқчиманки, анкета бир баҳона бўлди-ю, ўртоқ Холиқов билан Салимжон акам андак бўлмаса ёқалашиб кетаёзишди. Ўртоқ Холиқов сўз олиб:

— Милиция ишини муҳокамага ташлаш — бу душмanning иши, бу, албатта, ўртоқ Отажоновдан чиққан бўлса керак! — деди.

Салимжон акам:

— Бўлмаса ўзимизни ўзимиз мақтаб юравершимиз керак экан-да, — деб қўйди

Ўртоқ Холиқов:

— Сиз ўзи иш қилишдан кўра кўпроқ мақтанишни яхши кўраркансиз!— деган эди, Салимжон акам:

— Партия ташкилоти билан маслаҳатлашиб қиялпмиз бу ишни,— деди.

Майор Холиқов бутунлай қизишиб, ўзини йўқотиб қўйди:

— Сиз ташкилотлар орқасига беркиниб, зарарли фикрларингизни тарғиб қилиб келяпсиз!

Салимжон акам негадир, қизишиб, столни муштлаб ўрнидан туриб кетиш ўрнига, «оббо сен-эй, тилинг бунча заҳарли бўлмаса» деб қўя қолди. Майор Салимжон акам паст келганини кўриб, демак, мен ҳақ эканман, деб ўйлади шекилли, ҳали капитан Хошимова стаканда сув ичиб доклад қилган минбарга чиқиб, қўли билан ҳавони кесиб, қуйиб-пишиб, гапира бошлади:

— Халқ ўртасида ҳар хил тушунчадаги кишилар бўлади. Дўстимиз ҳам, душманимиз ҳам бор. Душманларимиз анкета баҳонасида бизни қоралаб ташлайди. Бир хил бемаънилар бўлса, бизга ёрдамлашиш баҳонасида орамизга кириб олиб, ишнинг пачавасини чиқаради. Милиция идораси — бу муқаддас даргоҳ, ҳар кимнинг бостириб киришга ҳақи йўқ...— деди-да, сув ичмоқчи бўлиб графинга қўл чўзган эди, сув тугаб қолган экан, бўш графининг бўғзидан маҳкам ушлаганча пастга, одамлар орасига тушиб кетди. Ўрнига ўтираётди:

— Анкетабозлигу, мажлисбозликка чек қўйиб, амалий ишга ўтишимиз керак!— деб қўйди.

Минбарга район ўт ўчириш командасининг бошлиғи майор Самад акам Қодиров чиқиб, гапни нимадан бошлашни билмай, чўнтагидан рўмолча олиб, терламаган бўлса ҳам, аввал йўғон, гўштдор бўйинини, кейин олчадек қизариб турган юзларини артди. Қулиб бош чайкаб қўйди.

— Ўртоқлар, мана мени кўриб турибсизлар,— деди у ниҳоят,— худди кеча курортдан қайтгандек семириб, тўлишиб турибман. Юзимдан чакиллаб қон томай дейди. Чунки мен ҳамниша ялло қилиб юраман — ўт ўчириш ишларининг ҳаммасини халқнинг зиммасига юклаб қўйганман. Халқ билан бирга бўлган кишининг икки бети менга ўхшаб ҳамниша қип-қизил бўлади... Бирон жойда ёнғин чиқса биз етиб боргунча, оломоннинг ўзи ўчириб бўлади... Халқ катта куч, ўт қўядиган ҳам ўзи, ўчирадиган ҳам ўзи. Халқдан фойдаланиш керак, ўртоқлар! Шунда, Холиқов, сенга ҳам сал жир битиб рангинга қон югуради. Қара, тувакда ўсган гулдек саргайиб кетибсан. Камрок «ух» тортиб, пешанагни камрок тириштириб, одамлардан фойдаланишга ҳаракат қил. Ана

ўшанда менга ўхшаб ҳар кун ошхўрлик қилиб, шахматингни ҳам ўйнаб юраверсан. Ўртоқлар, менинг таклифим шу, анкетани тезроқ тарқатиш керак. Энди, ўртоқлар, ўзимнинг ҳам мажлис аҳлига айтадиган озгина дардим бор... Районимиздаги кўнгилли ўт ўчирувчилар ўртасида муаллақ нарвонга тез чиқиш бўйича мусобақа ўтказган эдик. Ўртоқ Хошимова, сиз мукофот ваъда қилгандингиз, қани ўша мукофот? Е ўт ўчирувчи машиналарни мукофотга бериб юбораверайми? Республика кўнгилли ўт ўчириш командалари ўртасида бўлган шахмат мусобақасида биринчи ўринни эгалладик. Сиз, ўртоқ Хошимова, командировка харажатларини тўлайман деган эдингиз, қачон ваъдангизнинг устидан чиқасиз?..

Бугунги мажлисда қарсақнинг кўпи Самад акага чалинди. Майор минбардан туша туриб, артистларга ўхшаб қарсақ чалаётганларга қайта-қайта кулук қилди-да, Холиковга:

— Сал қовоғингни очиброқ ўтир, биров арпангни хом ўргани йўк!— деди.

Мажлис қундуз соат учгача давом этди. Нотиклар биринкетин минбарга чиқиб, бири иккинчисини инкор қилиб, роса нутқбозлик қилди. Етти графин сув ичилгач, охири масалани овозга қўйишди. Анкетани тарқатиш тарафдори бўлиб ўн тўққиз киши овоз берди, етти киши қарши чиқди. Ўртоқ Холиковнинг, негадир ранги-кути ўчиб, лаби совук урган помидордек гезариб кетди:

— Йўк, мен министрликка арз қиламан,— деди у муштинини қисиб,— милицияни соддалаштиришга йўл қўймайман.

— Отажоновнинг ўзи шуҳратпараст одам экан!— деди ёнида ўтирган шериги.

— Қариганда ном чиқармоқчи!— деди қарши овоз берганлардан яна биттаси.

ЎН БИР МИНГ ЁРДАМЧИ

Иш қизиб кетди, йўк, хазил эмас, чиндан ҳам қизиб кетди. Ўттиз минг анкетага ўн тўрт минг жавоб хати олинди, ҳали кети тугагани йўк. Баъзи кунлари уч юз, баъзи кунлари тўрт юзтагача хат келиб турибди. Уларни ўқиш, мазмунига қараб ҳар хил яшиқларга солиш учун мактаб ўқитувчиларидан олти киши ёрдамга келишган. Хашарчилар хатларни ўн уч гурӯппага бўлиб тахлашяпти. Таклифларга бир жавон, танқидларга бир жавон, мамнуният сўзлари битилган хатларга бир жавон, илтимосларга бир жавон дегандек, ҳаммаси бўлиб, ўн уч жавон ажратиб қўйганмиз. Ўн

бир минг киши, милиция ишига ёрдам беришга тайёрмиз, деб ёзибди. Сотувчиларнинг ҳаммаси, ошпазларнинг тўксон фоизи, милициямиз ишидан мамнунмиз, милиция ходимларига минг офаринлар бўлсин, деб мактуб йўллашибди. Ёроч складининг директори милиция начальниги билан ОБХСС бўлимининг бошлиғига бўлган чексиз мухаббатини ҳеч қандай сўз билан изҳор қилолмагач, йигирма қатордан иборат шеър ёзиб, охирида, тўсатдан бўладиган текширувларни камайтирсангиз, деб илтимос қилибди. Йигирма тўртинчи гўшт дўконининг азамат қассоблари ёппасига дружиначи бўлишга қасамёд қилиб, енг шимаришибди. Ўз мактубларийнинг сўнггида, гўшларни сортларга бўлиб сотишни йўқ қилишга ёрдам беришларингизни ва харидорларга бу йилги гўшлар ҳаддан ташқари серсуяк эканлигини тушунтириб қўйишларингизни ўтиниб илтимос қиламиз, дейишибди. Ун биринчи боғчанинг тарбиячиси, сурункасига ароқ ичган эркак зоти борки, битта қолдирмай қамаб юбориш керак, деган фикр билдирибди. Кечки ишчи-ёшлар мактабининг физика ўқитувчиси, агар хотинининг тилини тийишга ёрдам берсаларинг, ўла-ўлгунча сизлардан миннатдор бўлардим, деб ёзибди. Шунақанги ҳазил аралаш ёзилган хатлар орасидан фойдали маслаҳатар ҳам бирин-кетин чиқаверди. «Вағрем» депосининг ишчилари: «Ичкиликбозликка қарши олиб бораётган курашларингиздан мутлако норозимиз. Ичиб кўчада балчикка қоришиб ётган кишини хушёрхонага олиб бориб, куёв болани эъозлагандек оппоқ чойшабларга ётқизиб, бошига парёстиклар қўйиб бериб, эрталаб ваннада ҳам ювинтириб ҳурматлашнинг нима ҳожати бор? Бунақа одамларни эшакка тесқари миндириб, бўйнига бўш шишалардан беш-ўнтасини осиб, шаҳарнинг гавжум кўчаларидан олиб ўтиб, сазойи қилиш керак...» деб таклиф киритишибди. Шойи артелининг бир группа тўқувчи аёллари ҳам ҳеч қутилмаган бир таклифни ўртага ташлашибди: «Дружиначиларни милиция тайинламасин, балки халқ ишхонада бўладиган умумий мажлисларда, маҳалла аҳли кенгашларида маълум муддат билан сайлаб, вақти-вақти билан ҳисобини ҳам эшитиб турсин».

Э, боринги, ана шунга ўхшаш хатларнинг кети ҳеч узилмаяпти, бамисоли лайлақкордек ёғилиб турибди. Мен, Салимжон акам кучдан қолиб боряпти, деб беҳуда ташвишланган эканман, бу одам филдан ҳам кучли экан. Ишонсангиз, ўша кунлари у баъзан ўн беш, баъзан ўн олти соатлаб ишлади-я! Кунбўйи хат ўқийди. Бўлимларга тарқатиб чиқади: ходимларнинг фикри, мулоҳазасини суриштиради. Лилияхонни таклифларни махсус дафтарга ёзиб боришга мажбур

килади. Ўн кунча уйга келмай, идорада диванда ётиб кечалари ҳам тинмай ишлади, овқатни ҳам қоровуллар билан бирга еди. Кастрюлда қайнатма шўрва қилиб ичавериб, нақ бўлмаса совуғи ҳам ошиб кетаёзди.

Йигирма кун деганда олти бўлим қошида жамоатчилик асосида иш олиб борадиган йигирма тўртта бўлим тузилди, бўлим бошлиқларини райижроком мажлисида тасдиқдан ўтказиб ҳам олишди: кўча-кўйда тартиб ўрнатувчилар группаси, ичкиликбозларга қарши курашувчилар группаси, машина ҳайдовчилар устидан назорат олиб борувчилар группаси, телефон будкаларини бузиб, газ сув аппарати ёнидаги стаканни ўғирлайдиган, симёғочдаги лампочкаларга панада туриб тош отадиган, машиналар тўхтаб турганда орқасидаги резинкасини кесиб қочадиган безори болаларнинг танобинини тортиб қўювчи муаллимлар группаси... Хуллас, мана шунақанги «у қилувчи», «бу қилувчи» группалар, бўлимлар, ангишвонадек кичкина-кичкина бўлимчалари тузилгандан тузилаверди.

Ўртоқ Холиқов бир хонага кириб:

— Мени айтди дерсиз, ҳаммаси қоғозда қолиб кетади, эсизгина қоғозлар!— деса, бошқа бир хонага кириб:

— Ишимиз энди хотинларга қолибди!— деб довучча чайнаб олгандек афтини бужмайтириб чиқиб кетади. Майор Самъад ака Қодиров бўлса худди катта ўғлига тўй қилаётгандек севиниб, ўзини қўярга жой тополмай:

— Милициянинг жони кирди. Мана энди Қумлоқдаги чойхонада ошхўрлик қилиб ётаверамиз!— деб дуч келганга мактанади.

Лилияхон Салимжон акам чакиртирганини айтиб қолди. Шошилиб кирсам, бошлиғим бир хатни ўқиб, баъзи сўзларининг остига кизил қалам билан чизиб ўтирган экан.

— Ке, мулла Ҳошим, ишлар қалай?— деди бошини кўтариб.

— Жуда ёмон!— дедим ўзимни диванга ташлаб.

— Хўш, нимаси ёмон экан?

Кеча мен пенсионер Муслим бобони штатсиз ОБХСС бўлимига бошлиқ этиб тайинлашларини сўраб, варақа тўлдириб кирганимда, Салимжон акам, ярамайди, деб қайтарган эди. Шунинг назарда тутиб:

— Чунки менга ўғай кўз билан қараяпсиз,— деб ўпкаландим.

— Нега энди ўғай кўз билан қарар эканман?

— Мен танлаган одамни тасдиқламадингиз-ку.

— Чол, шубҳасиз, милицияга садоқат билан ёрдам бериши мумкин,— ўз одатига кўра қошларини чимириб, бир

кўзини хиёл қисиб гап бошлади устозим,— лекин, ОБХСС бўлимининг штатсиз бошлиғи бўладиган одам аввало юрист бўлиши керак. Муслим бобо юрист эмас-ку. Менга араз қилиб, лаб-лунжингни осилтиргунча, яхшиси мана бу хатни ўқиб чиқ!

Мамарозик Мамаранмов деган бир одам биз тарқатган анкетани тўлдириб, ОБХСС бўлимига ёрдам бериш истагини билдирибди. Еши 58 да, Улуғ Ватан уруши иштирокчиси, икки оёғини Берлин остонасида ташлаб келган, область милиция бўлимида йиғирма саккиз йил ишлаб, яқинда пенсияга чиққан бир киши экан. Салимжон акам унн шунақанги мактаб кетдики... оғзим очилиб қолди. Чўлок бўлишига қарамай, Москвадаги юридик институтни аъло баҳолар билан тугатганмиш. Беш тилда бемалол тергов олиб бора олар эмиш, Москва, Ленинграддаги катта мажлисларда бир неча бор нутқ сўзлаб, икки оёғи бутун полковникларнинг ҳавасини келтирган эмиш... Агар мен у билан бир-икки йил ҳамкорлик қилсам, кўп нарсага эга бўлишим мумкин эмиш.

— Гараждан машинани олгин-да, уни дарров олиб келгин!— буюрди гапини тугатиб Салимжон акам. Ўрнимдан отилиб турдим, сал ижирганиб:

— Лекин, нима бўлганда ҳам чўлок экан-да,— дедим.— У ёқ-бу ёққа борсак, тўшакка ўраб, кўтариб юрамизми уни?

— Милицияда оёқ эмас, калла ишлайди, жўна тезроқ!— уришиб берди устозим.

Мамарозик ака Мамаранмов шаҳар чеккасида, опасининг ташқари ҳовлисида турар экан, суриштириб араб топдим. Олдига кириб, шундоқ-шундоқ деган эдим, бетимга тикилиб турди-да:

— Мошхўрда ичасизми?— деб сўради.

— Агар қатиғи ҳам бўлса...— дедим лабимни чапиллатиб.

Иштаҳа қургур ҳам қарнай бўлиб турган экан, кўз очиб-юмгунча икки коса мошхўрдани пок-покиза тушириб олдим. Мамарозик ака ёғоч оёқларини боғлаб, эски аравадек ги-жирлатиб, машинага чиқа бошлади.

— Агар янглишмасам, сиз Рўзиев бўласиз, шундайми?— деб сўради машина кўзгалгач.

— Қаёқдан билдингиз?

— Овқатдан қайтмаганлигингиздан,— кулиб қўйди чўлок ҳамроҳим,— сизни менга шундай таърифлашган эди.

— Тўғри айтишибди, жони-дилим овқат.

— Очигини айтсам, ука, сиз билан танишишни орзу қилиб юрган эдим.

— Йўғ-е,— дедим сал-пал уялиб.

— Одил Аббосов группасини кўлга туширганингиздан кейин, ука, сиз билан танишишни орзу қилмаган биронта милиция ходими қолмаган бўлса керак.

— Ростданми?

— Рост. Чиннакам қахрамонлик кўрсатдингиз. Лекин ма-на бу ишларинг ундан ҳам қолишмайди.

— Қайси ишимиз?

— Жамоатчиликни кўзгаш учун кўрган тадбирларинг-да.

— Бу Салимжон акамдан чикди.

— Йўк, ука, бу ҳукуматнинг талаби.

— Бир хиллар, фойдаси бўлмайди, деяпти.

— Кейин уялиб қолишади...

«ЮЛГИЧЛАРГА УРУШ ЭЪЛОН БЎЛИБДИ»

Салимжон акам чўлоқ пенсионер билан диванга ўтириб олиб, узоқ суҳбатлашди. Еру дўстларидан қайси бири тириг-у қайси бири вафот этганлиги, бундан ўттиз беш йил илгари семинарда бирга бўлган Романовский деган бир кўзи кўр оғайинлари ҳозир Тамбов областида ишлаётганлиги, ўзбек тилини сув қилиб ичиб юборган Палмин милициядан кетиб, область прокуратурасида хизмат қилаётганлиги тўғ-рисида ҳам гаплашиб олишди. Кейин Салимжон акам:

— Розик, сен Ҳошимга ёрдам берасан, иш ўргатасан, керак бўлса, хонани ичидан беркитиб олиб, ремень билан юмшоқ жойига савалаб ҳам кўясан. Бугундан эътиборан ОБХСС бўлимининг штатсиз бошлиғисан. Ҳозир район иж-роия комитетига бориб, тасдиқдан ўтиб келасан, сени ўрток Умаров кутяпти... — деди.

Мамарозик ака район ижроия комитетида узоқ ўтирма-ди. Афтидан, соғу чўлоқлар тасдиққа боравериб, Умаров-нинг ҳам жонига теккан бўлса керак, дарров орқасига қай-тариб чиқариб юборибди. Тасдиқлашмаган бўлса-я, деган фикр бошимга келди-ю, тажрибали ёрдамчидан маҳрум бў-либ қолишдан қўркиб:

— Кўнишмадимми?— деб сўрадим.

Мамарозик ака кулимсраб, «кучоқлаб табриклад-ю, муваффақият тилади», деди. Егоч оёқларини ғижирлатиб машинага ўтириб олгач: «Умаров милициядан чиққан. Ме-ни яхши танийди», деб қўшиб қўйди.

Идорага қайтгач, ўзига ажратилган стол ёнидаги стулда, гўё стул уни қанча муддат кўтариб туришини синаб кўр-моқчи бўлгандек узоқ ўтирди. Бир маҳал жонланиб, расмий, фақат идоралардагина гаплашиладиган бир оҳангда:

— Ўртоқ Рўзиев,— дея менга мурожаат қилди,— агар мумкин бўлса, сиздан учта нарсани илтимос қилмоқчиман.

— Эшитаман, ўртоқ Мамаранмов!— мен ҳам ундан баттарок расмий оҳангда жавоб қайтардим.

— Илтимосимнинг биринчиси шуки, ўртоқ Рўзиев, ОБХСС бўлимига кўмаклашувчи кўнгиллиларни менинг ўзим танлаб олсам.

— Лекин, ўртоқ Мамаранмов, мен тасдиқлашим керак.

— Албатта. Бусиз мумкин эмас, ўртоқ Рўзиев.

— Хўш, ўртоқ Мамаранмов, иккинчи илтимосингиз нимадан иборат?

— Иккинчиси шуки, ўртоқ Рўзиев, беш йилдан буён бўлимига тушган шикоятларнинг ҳаммасини менинг қўлимга берсангиз. Ўқиб, характери билан танишиб чиқсам.

— Жуда соз!— дедим расмий тил билан гаплашишга тоқатим чидамай.

— Учинчиси шуки, ўртоқ Рўзиев, райондаги жамки давлат корхоналарининг рўйхатини берсангиз.

— Ўртоқ Мамаранмов, бу илтимосингиз ҳам бажо келтирилади.— Сакраб ўрнимдан туриб, иши бошидан ошиб ётса ҳам бир кўзини юмиб, ҳамниша мудраб ўтирадиган, кўпам жонини кўйдирвермаслик ҳақида каттаю кичикка бирдек насихат қилишни яхши кўрадиган кўшни хонадаги кекса ходимимиз Қарим акани чақириб чиқдим. «Ўртоқ Мамаранмов нимани сўраса ҳаммасини муҳайё қилинг» деб топширик бериб, икковларини нариги хонага чиқариб юбордим.

«Техучилище»да КРУ ревизия ўтказиб, анчагина камомадни аниқлаган экан. Ўшанинг актларини олиш учун телефон қилмоқчи бўлиб энди қўлимни кўтарган ҳам эдимки, эшик очилиб, ўйинга тушганча, қабулхона секретари Лилияхон кириб келди.

— Ўртоқ Рўзиев, сизга хат бор!— деди-да, конвертни тап этказиб столга ташлаб ўзи ялпайиб диванга ўтириб олди ...Қизиқ, анови кунни Фарида келиб кетгандан буён бу кувноқ киз менга сал ғалатирок муомала қиладиган бўлиб қолди. Хар бир одимимни пойлайди, бўлар-бўлмас нарсаларни баҳона қилиб, олдимга беш-олти марта кириб кетмаса кўнгли жойинга тушмайди. Мана ҳозир ҳам, кўриб турганингиздек, диваннинг ёстиқчасига ёнбошлаб, юзини елпиб, бемалол ўтирибди.... Конвертнинг тепасига... «Шахсан половник Отажонов ёки кичик лейтенант Рўзиевга тегсин» деб ёзилган экан. Хатни шоша-пиша очиб, энди ўқий бошлаган эдим, Лилияхон бўйнини чўзиб:

— Нима деб ёзишибди?— деб сўради.

— Хозмагга лабга суртадиган помада келибди, шуни хабар қилишибди,— деб кўйдим.

— Ҳазилингиз курсин,— деди Лилияхон ўзига ҳеч ярашмайдиган бир ноз-истиғно билан.— Тағин нима деб ёзишибди?

— Май ойидан бошлаб қош қаламнинг нархи ошар экан.

— Вой, ростданми?— бу гал чиппа-чин ишониб сўради Лилияхон.— Тағин нима деб ёзишибди?

— Тағинми, тағин... хўш, кизлар хадеб юзига упа-элик суртишаверишмасин, упа-элик суртилган юз...

Хали гапимни тугатмасимданок, Лилияхон шартта ўрнидан туриб:

— Ўлинг илойим, сиздан ҳеч қачон жиддий гап чиқмас экан,— деб, жаҳли чиқди шекилли, эшикни тарсиллатиб ёпиб чиқиб кетди.

Тўғри, каминна жиддий гапни камдан-кам гапирди. Лекин, қимматли дўстим, қўлимдаги мана бу хат чиндан ҳам жиддий, чиндан ҳам самимий эди. Уни қайта-қайта ўқий бошладим.

«Ҳурматли Салимжон ака, қимматли дўстимиз Ҳошимжон! Бизни ҳам одам қаторига қўшиб, уйимизга анкета юборганларингиз учун мингдан-миг раҳмат. Сизлар мендан, милиция ишидан мамнунмисиз, деб сўрабсизлар. Бир мен эмас, қари отам, нуридийда онам ва келинингиз Муборақ номидан шуни айтаманки, биз ўла-ўлгунча мамнунмиз. Қимматли Салимжон ака, сиз мени даҳшатли аждарҳо оғзидан — Одил Аббосовнинг чангалидан қутқариб олиб, тўғри йўлга солдингиз. Гуноҳимни кечириб, бошимни силадингиз. Онам художўй аёл, ҳар кун бомдод намозидан сўнг: «Худоё худовандо менинг яккаю ягона йўғлимнинг халоскори Салимжон Отажон йўғлини балою офатлардан ўзинг асрагин, умрини зиёда қилгин...» деб дуо йўқийдилар. Отам омий, саводсиз бир одам. Жиноятчиларга илашиб юрган пайтларимда илон чаққан кишидек тўлғониб, ух тортиб чиқарди. Сиз билан бўлган учрашувларимни айтиб берганимда, бечора кўзига ёш олиб: «Ўғлим, Ҳизр бувамга учрабсан, этагини маҳкам ушлагин» деб ёлвордилар менга...

Биз бутун оиламиз билан сизлардан миннатдормиз, тунукун дуоларингизни қиламиз.

Милиция ишига қандай ёрдам беришингиз мумкин, деб сўрабсизлар. Маъқул кўрсанглар, вақти-вақт билан ошхонамиздаги воқеалардан хабардор қилиб турсам дейман. Одил Аббосов таъсиридаги ошхоналарга солиштирганда, бу ерда йўғрилиқ йўқ, десаам бўлади. Лекин, умуман олганда

баъзан хўжайиндан яшириб, унча-мунча гўшт, ёғ олиб кетиб туришади. Яқинда директоримиз ҳаммамизни тўплаб, ҳозир бутун шаҳар бўйлаб юлғичларга қарш уруш эълон қилинди, агар битта-яримтанг хўрандаларнинг ҳақиға кўз олатирсанг, тишингни сугуриб оламан, деди.

Қимматли Салимжон ака, ҳурматли Хошимжон! Мен улфат кўрган йигитман. Чойхонага тез-тез чиқиб тураман. Ҳозир жамики чойхўрлар, милициянинг отасига балли, илгарироқ шундай қилиши керак эди, лозим бўлса мана, биз чойхўрлар ҳам ёрдам берамиз, дейишяпти. Чойхонада ароқ ичиши тақиқланди. Хусусий нонвойлар, чакана қассоблар, попиросфурушу пиёста сотувчи майда-чуйда чайқовчилар шаҳардаги ваҳимадан қўрқиб ин-инларига кириб кетишди. Мана шунинг учун ҳам эл-юрт сизларга раҳмат айтяпти.

Хуллас, мени ўзларингга агент қилиб олсаларинг ва иложи бўлса, менга ҳам битта қизил кижжа берсаларинг.

Сизларга табиатнинг энг гўзал жойидан салом йўллаб, Чорсудаги шичилар ошхонасининг ошпази Ўроз».

Хатни қайта-қайта ўқидиму, бирор хулосага келолмай, Салимжон акам ҳам ўқиб чиксин, агар бизга агент керак бўлса, маслаҳатлашиб чақиртирармиз, деган ўй билан хатни устозимнинг кабинетига кўйиб чикдим.

Бундай карасам, соат олти бўлиб қолибди. Карим акам айтгандек, иш бўлса бир гап бўлар дедим-да, Фариданинг йўлини пойлаш учун, зора шунча кундан буён насиб қилмаган учрашув бугун насиб қилиб қолса, деган ширин орзулар билан кўчага отилдим.

ВАСЛИНГГА ЗОР ЙИГИТНИНГ ҲУРМАТИ ШУНЧАМИДИ?

Бутун кишлоғимизда мендаканги уйкуеи каттик, серуйку бола йўқ эди. Бунинг устига уйкум келиб қолса, жой ҳам танлаб ўтирмасдим. Кўпинча овқатланиб ўтириб, дастурхоннинг устида, кўпинча шундоққина телевизорнинг қаршисида ҳам ухлаб қолаверардим. Мана энди бўлса, бир ҳафтадирки, на кечаси ухлай оламан, на кундузи. Ўйлайвераман, ўйлайвераман. Қизик, нимани ўйласам ҳам охири бориб Фаридага такалаверади. Қаёқдан ҳам унинг бир тоғора чучварасини еган эканман. Менинг нафсим балодур... деб шуни айтишса керак-да... Баъзан, хаёлан, Фарида билан анҳор бўйлаб кечки салқинда саёҳат қилиб қоламиз. Анови кундагидек гаплашгани гап тополмай жим кетавера-

миз, кетаверамиз. Шунда нима фалокат юз беради-ю, Фаридани анхорга йиқилиб тушади. Анхор эса, тўсатдан, дарёдек кенгайиб кетади. Еввойи отдек ўйноқлаб ўтаётган тўлкинлар кизни чирпирак қилиб дарё ўртасига суриб кетади. Мен жуда уста сузувчи бўлганим учун, формамни ҳам ечмай, ўзимни сувга отаман. Фаридани ўнг қўлимда даст кўтариб, чап қўлим билан сузиб қирғоқка олиб чиқаман. Шунда Фаридани бўйнимга осилиб:

— Хошим ака, раҳмат, минг раҳмат сизга! Ўла-ўлгунча унутмайман!— деб бетларимдан чўпиллатиб ўпиб олади.

Мен бўлсам камтарлик қилиб:

— Раҳмат дейишнинг ҳеч ҳожати йўқ. Ахир бу ҳар бир милиционернинг бурчи-ку,— деб қўяман...

Баъзан хомхаёллар Фариданинг дадаси олдида ҳам менинг обрўйимни кўтариб юборади... Бир кун Фариданинг дадасини машина босиб кетишига оз қолди. Уни даст кўтариб, йўлдан олдим, ола туриб, ўзим йиқилиб тушдим. Машина оёқларимни чўрт кесиб ўтиб кетди. Бир неча кундан сўнг Фариданинг дадаси мени кўргани касалхонага бориб:

— Мени деб, ўзингиз чўлок бўлиб қолдингиз-а! Энди истасангиз ҳам, истамасангиз ҳам сизни ўзимга куёв қилман!— дейди. Мен бўлсам қизариб-бўзариб:

— Ҳожати йўқ, менинг ўрнимда бўлса ҳар бир милиционер шундай қиларди,— дейману, ширин-ширин энтикаман.

Фаридани учратиш учун (жиннихонага боришга юрагим дов бермайди), уйларининг олдида тўрт-беш марта пойлаб бордим. Кўча эшиклари олдида катта чинор бор экан. Ишга кетиш вақтида, қайтаётганида, зора кўзи тушиб қолса, дея чинор панасида пойлаб турдим. Ўзини-ку, учратмадим-а, аксига юриб, икки-уч бор дадасига дуч келиб қолдим. Ҳатто бир марта, у эшикнинг ортида, мен чинорнинг панасида бир-биримизга мўралашиб, ёш болаларга ўхшаб «ажж-ажж» ўйнашиб ҳам олдик.

Бир кун тўсатдан, ҳеч кутмаганимда Фариданинг ўзи қўнғирок қилиб қолса бўладими! Хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, ўрнимдан туриб, камоли севинганимдан, андак бўлмас бақириб юбораёзибман.

— Фаридани, бу сизмисиз?— дедим энтикиб.

— Ҳа, менман,— деди Фаридани ҳам.

— Хайрият, хайрият!

— Хошим ака, сиздан бир нарса сўрамоқчи эдим.

— Сўранг. Истаганингизча сўранг.

• — Телефонда айтиб бўлмайди.

— Бўлмаса олдингизга бораман.

— «Марс» нинг ёнида кутаман.

— Ҳозир учиб бораман.

— Формада келманг.

— Нега?

— Келганингизда айтаман.

— Хўп бўлади.— Трубкани кўйдиму, ўйланиб колдим.

Ие, нега энди Фариди менга формасиз келинг, деди? Бу ўша Фаридани ўзи? Ахир у: «Ҳошим ака, сизга форма бирам ярашадик, хамиша форма кийиб юришингизни истардим» деб, бир эмас, бир неча бор айтган эди-ку! Йўк, бу ерда бир сир бор... Ахир, анови куни Одил баттолни қочиришганда ҳам ясама овоз билан кўнғирок қилишган эди-ку. Формасиз борсам, демак, тўппончасиз ҳам борган бўламан, тўппончасиз борсам... Бутун шаҳар бўйлаб яхшилик билан ёмонлик, тўғрилик билан эгрилик, юлғичлик билан ҳалоллик, тартибсизлик билан осойишталик ўртасида охириги жанг кетаётган бир паллада бекордан-бекорга курбон бўлиб кетиш... Йўк, мулла Ҳошим ҳам унчалик содда йиғитлардан эмас, бекорга уни ОБХССнинг бошлиғи қилиб кўйишгани йўк. Бораман, лекин формада, тўппончамни ҳам тақиб бораман!

Навбатчи машинада «Марс» кинотеатрининг ёнига ўқдек учиб бордим. Фариди билет сотадиган кассанинг ёнида, худди билет олмоқчи кишидек, талпиниб турган экан. Ўзи ҳам нимадандир каттиқ қўрқаётганга ўхшайди, кўзлари аланг-жаланг, ташвишланаётганлиги шундоқкина юзидан ҳам билиниб турибди...

— Нега формада келдингиз?— биринчи саволи шу бўлди унинг.

— Мен... шундай ўзим...

— Яқинимга келманг,— йиғламоғи билан деди Фариди,— кўриб қолишадди.

— Кўрса нима кепти?

— Мени тириклайин кўмишадди.

Кинотеатрнинг орқаси хилват экан, ўша ёққа ўтдик. Фариди нарида, мен берида, аччиқ-тизикдан иборат савол-жавоблар, ўпқалашу, гинахонликлар бошланди.

— Бизиникига борганингиз?— атрофига қўрқа-писа кўз ташлаб сўради Фариди.

— Боринг ҳам гапми, чинорнинг тағида кўрпа-тўшак қилиб ётиб олдим-ку.

— Демак, сиз... сиз!

— Ҳа, мен.

Ошиқ бўлмай ўлай мен, ишми расво қилиб қўйибман. Эртаю кеч Фаридаларнинг уйини пойлаб бораверганимдан дадаси шубҳага тушиб:

— Онаси, сезяпсанми, бир милиционер бизни каттик назорат қияпти!— дебди.

Онаси:

— Кеча эрталаб ҳам пойлаган эди,— дебди.

Дадаси:

— Устимиздан чақув тушганга ўхшайди,— дебди.

Онаси:

— Бу Ҳаким нонвойнинг иши,— дебди.

Дадаси:

— Тўғри, бу очкўз ҳеч унга тўймади,— дебди.

Онаси:

— Эсингизда борми, аввалги йили Ҳасан магазинчининг уйини ҳам аввал милиция пойлаб, кейин таппа босган эди,— дебди. Шундай дебди-ю, «вой шўрим», деб йиғлаб юборибди. Дадаси:

— Йиғлама, бир иложини топармиз,— деб ковоғини солиб олибди. Кечаси билан эр-хотин уйларида кўзга ташланадиган нарса борки, ҳаммасини кўшиларниқига ташишибди. Лоакал тиш чўтка билан совун қутини ҳам қолдиришмабди. Ҳозир дадаси машиналарини бировнинг номига ўтказиш учун зир югуриб юрган эмиш...

Мен Фаридага:

— Бўлажак қайнотамга ўзимни танитай, машинани менинг ўзимга бера қолсин,— деган эдим, у «мени тириклайин кўмишади» деб баттар йиғлашга тушди. Шайтоним куртур зўр эмасми, у йиғлапти-ку, мен бўлсам қотиб-қотиб куламан. Бир маҳал Фарида:

— Энди менинг номини тилга олманг, кўчамизга қадам ҳам босманг!— деди-ю, ҳеч нарсадан-ҳеч нарса йўқ аразлаб жўнаб қолди.

Ана холос, энди бу ёғи неча пулдан тушди! Мен у билан тўйиб-тўйиб гаплашмоқчи, мабодо анҳорга кулаб тушса, ўнг қўлимда даст кўтариб чиқмоқчи эдим-ку!.. Васлингга зор йигитнинг ҳурмати шунчамиди, деб кинотеатрнинг орқасида қолавердим.

Ишхонага йиғлагудек бир алфозда кайтдим. Столга ўтириб, бошимни икки кафтим орасига олиб ўй суриб кетдим. Негадир шу пайтда Зокирни кўз олдимга келтириб, ишқ савдосига мубтало бўлган дўстимга ич-ичимдан ачиниб хўрсиндим.

— Кўп хўрсинаверманг, тирик қолибди-ку,— деди бир маҳал Қарим ака. Ўй билан бўлиб унинг хонага кирганини ҳам сезмай қолибман.

— Нималар деяпсиз?— дедим хушёр тортиб.

— Шарифани айтяпман.

- Қанака Шарифа?
  - Эшитмадингизми?
  - Йўк.
  - Сиз ўлимдан кутқарган Шарифа Усмоновани бугун эрталаб пичоқлаб кетишибди-ку.
  - А? — ток ургандек сапчиб ўрнимдан туриб кетдим.
  - Орқасидан пойлаб келиб уришибди...
- Карим ака яна бир нарсалар деди-ю, аммо кулоғимга ҳеч нарса кирмади...

ТОБУТХОНАДАГИ СУҲБАТ

Одил баттолнинг қочиши идорамизга катта ташвиш келтирди. Шаҳар милиция бошқармаси ўрток Холиқовга ишончсизлик билдириб, Одил Аббосов группаси устидан олиб борилаётган терговни ўз қўлига олди. Гўё баттолни Холиқовнинг ўзи қочирган эмиш, Холиқов Отажоновни ёмон кўрармиш, ундан ўч олиш учун шундай қилганмиш, деган тухмат деса тухматга, иғво деса иғвога ўхшамайдиган мишмишлар ҳам тарқаб қолди. Мана шунақанги пасту баланд гаплар бўлиб турган бир паллада Шарифанинг пичоқланиши, бувижонимнинг ибораси билан айтадиган бўлсак, ўлганининг устига тепган бўлди.

Шарифа Усмонова капитан Хошимованинг меҳрибонлигидан фойдаланиб, пайпоқ тўқув фабрикасига ишга жойлашиб, ётоқхонадан бир хонали жой олиб, суюкли ўғли Ёдгорбек билан ёшини яшаб, ошини ошаб маза қилиб юрган эди.

Мана энди, у бечорани пичоқлаб кетишди. Бир хиллар бу Одил баттолнинг иши дейишди, бир хиллар эски шериклари қилишган дейишди. Учинчи бир хиллар учинчи бир тахминни ҳам ўртага ташлашди... Эрталаб соат бешларда Шарифа ишга кетаётганда орқасидан билдирмай келиб, елкасига пичоқ санчишибди... Шарифа ҳозир чалажон бўлиб ётибди. Бутун шаҳар оёққа турган, дружиначилар, ётоқхонада яшайдиган кизу жувонлар, маҳалла аҳли ҳаммаёқни қовқовлаб юрибди. Лекин қотилни топишнинг ҳеч иложи бўлмаяпти.

Шарифага ачиниб кетдим. У йиғлаб, «энди, бошқаларга ўхшаб яшамоқчиман» дегани, ўғлини бағрига босиб, фарёд чеккани кўз ўнгимдан ҳеч нари кетмай қолди.

— Ох, қалпоқчам, яна ёрдамнингга мухтожман, — дедим бир куни ишдан қайтаётганимда.

— Мен ҳамиша ихтиёрингдаман,— овоз берди қўлтиғимда турган қалпоқчам.

— Одил баттолни топишим керак.

— Уйда мени бошингга кий, Хошимжон.

— Айтганингни қиламан, маслаҳатчим.— Шундай деб қалпоқчамни ўпиб, чиройли попуқларини кўзларимга суртиб, бошимга кийдим-у, кўздан ғойиб бўлдим.

— Қани бошла, қалпоқчам.

— Масжидга юр, Хошимжон.

— Намоз ўқиймизми?

— Одил баттол билан кўришамиз.

Эшигининг устига «Мантипазлик» деб ёзиб қўйилган бир ошхонага кириб, қасқоннинг тепасига ўтириб олиб, тўйгунимча мантихўрлик қилдим. Кўчанинг нариги юзидаги чойхонага ўтиб, шопириб-шопириб кўк чой ичдим. Бу орада қоронғи ҳам тушиб, ўн метр наридаги одамни таниб бўлмайдиган бўлиб қолди. Секин ўрнимдан туриб, Хўжа Ахрору Вали масжидини мўлжалга олиб, йўлга тушдим. Хуфтон намози тугаб, қари-қартаг намозхонлар бир-бирларини суюшиб, Бухородан келган ёш мутаваллининг илми зўрлиги, нафаси ўткирлиги хусусида гаплашиб, аста-секин чиқиб келишаётган экан.

— Мана, масжидга ҳам келдик,— шивирладим қалпоқчамга.

— Энди бир оз сабр қил,— маслаҳат берди қалпоқчам.

Энг охирги намозхон — бечоранинг ичига пистон қадалган яп-янги қалишини кимдир эски қалишга алмаштириб кетган экан, ўша одамни қарғай-қарғай, у ҳам чиқиб кетди. Бир оёғи чўлок, бир қулоғи йўқ, оқ яқтак кийиб бошига кичкинагина сайлача ўраб олган 55—60 ёшлардаги барваста киши Хўжа Ахрору Вали масжиди дарвозасини ичидан қулфлади. Бир оз ташқарига қулоқ солиб тургач, ҳеч ким пойламаётганлигига ишонч ҳосил қилди шекилли, аста-секин, шарпасиз қадам ташлаб, тобутхонага қараб юра бошлади. Бу одам ҳақида унча-мунча эшитганман. Кишилар уни Гўрков Сўфи деб чақиривади. Гўрков Сўфи бу юртга мен туғилмасдан олдин келиб қолган экан. Аввал гўрковлик, кейин сўфилик қилган. Шу кеча-кундузда эса ҳам гўрков, ҳам сўфи экан... Гўрков тобутхона эшигидаги қулфларни очиб, «Бисмиллоху раҳмону раҳим» деб секин ичкари кирди. Шам ёқиб, тобутхонанинг эшигига қора парда тутди. Тобутхонадан эски қабристоннинг моғор ҳиди келиб турибди. Хона ўртасида янгигина бир тобут. Нарирокда, девор тагида ҳам икки тобут. Бирини иккинчисининг устига қопқоқ қилиб қўйишибди. Гўрков секин бориб, устидаги

тобутни олди. Пастки тобутдан бир мурда аста бошини кўтарган эди, кўрққанимдан бир сапчиб тушдим. Тобутдан мурда эмас, ингиллаганча Одил баттол бош кўтарди! Ха, ха, ўша пешанаси кенг, афти сакрашга чоғланиб турган бақани эслатадиган сарик дев бош кўтарди... Юрагим уриб кетди, беихтиёр оркамга тисарилдим.

— Ха, Гўрков, келдингми? — деди баттол оғзини катта очиб эснаб.

— Қалай, халоскорим, яхши ухладиларми? — деб кўлида кўтариб кирган тугунчани узатди Гўрков.

— Шамни ўчир! — буюрди баттол.

— Эшикка парда тутдим, худо хоҳласа...

— Ўчир деяпман!

Қаранг-а, баттол мурдадек бўлиб тобутда ётибди-ю, аммо буйруклари ҳамон шоҳона, овози ҳамон аввалгидек салобатли, қиличдек ўткир, худди ўз қулига муомала қилаётган подшога ўхшайди-я!

Шам ўчирилгач, хона гўристоннинг ўзгинаси бўлди-кўйди. Хайриятки, бошимда қалпоқчам бор, бўлмаса ким билади аҳволим не кечган бўларди.

— Тугунда сомса бор, — пичирлади Гўрков.

— Аҳмоқ, топганинг сомса! — ўшқирди баттол. Оғзи ҳам аждарҳонинг оғзидек катта эмасми, лабларининг чапиллагани, ютингани, термоқдан култиллашиб чой ичаётгани бемалол эшитилиб турибди. Баттол ҳар ютинганда кўзини бир юмиб-очаётган бўлса керак, ахён-ахёнда хонада иккита нурсиз чўғ ёниб-ўчди...

— Гапир, — деди баттол хўриллатиб чой хўплаб.

— Нимани гапирай, халоскорим? — итоаткорона сўради Гўрков Сўфи.

— Шаҳарда нима гап?

— Худога шукур, тинчлик... Шарифа хали ўлмабди, — афсусланганнамо оҳангда деди Гўрков.

— Бари бир ўлади, — ишонч билан деди баттол. — Унинг юрагини мўлжалга олиб, ханжар урганман. Хўш, яна қанақа гаплар бор?

— Шу ҳар кунги гаплар, халоскорим. Авваламбор сизни ахтаришяпти. Иншоолло, изингизни ҳам топиша олмайди. Қолаверса, шаҳар кўчаларини енгига кизил боғлаганлар босиб кетган... Тартиб ўрнатишармиш.

— Тартиб ўрнатишиб бўпти! Хўш, анови ишлар-чи?

— Чаток, халоскорим, гапиргани ботинолмай турувдим.

— Нимаси чаток?

— Аввал катта хотинингизни кига бордим.

— Хўш, — чўккалаб ўтириб олди баттол.

— Халоскорим касаллар, дармонга киргунларича беш-ўн кун бошпана берсангиз, дедим. Бу гапни эшитиб, жуфти халолингиз шайтонлаб қолди... Кейин, худо тил ато қилиб, шундай деди: «Ўттиз йилдан буён устимга хотин олиб, хотин кўявериб, эл-юрт ичда мени шармандаю шармисор қилди, куйдириб адо қилди... Энди, ҳукуматдан қочок бўлганда мен керак бўлибман-да! Йўқ, ҳали ҳам ўша арзанда хотинларининг уйига бораверсин...» Халоскорим, хафа бўлманг. Хотин зоти ўзи шунақа бўлади. Машойиҳлар ит вафо, хотин жафо, деб бежиз айтмаганлар. Шунинг учун ҳам, камина қулингиз хотиним билан қизимни сўйганман-да... Худога минг катла шукур, халоскорим, ўша пайтда сиз мени қутқариб қолмаганингизда, аллақачонлар отилиб кетардим... Жуфти халолингиз шунақа онкўр экан, келмасин деди.

— Оббо алвасти-ей, шундай дедими-а?

Назаримда баттол ўрнидан туриб кетгандек бўлди.

— Шундай деди, халоскорим.

— Сен уни чавоқлаб ташламадингми?

— Йўқ, халоскорим, ундай қилмадим. Қўлимга пичок ушламайман, деб қасам ичганман.

— Хўш, кейин-чи?

— Кейин, халоскорим, худди сиз айтгандай қилиб энг кичик жуфти халолингизнинг уйини топдим. Сиз қуриб берган данғиллама иморатни давлатга топшириб юборибди. Ўрнига боғча очилибди. Ўзи шу боғчада тарбиячи бўлиб ишлаётган экан. Аввалига, нахотки халоскоримдан бир йўла қирқта чакалоқ қолган бўлса деб ёкамни ушладим. Кейин гапнинг тагига етгач, худди сиз айтгандай қилиб:

— Қизим, мен беш юз чақирим йўлдан келдим, умр йўлдошингиз юборди. Қелса, беш-ўн кун қараб, парвариш қиласизми? — дедим. Бу гапдан сўнг, жуфти халолингиз кўп беандиша аёл экан, милицияга хабар қилиш учун телефонга ёпишди.

— Номард! — ер тепиниб қўйди баттол.

— Лаббай? — шошилиб сўради Гўрков Сўфи.

— Тезроқ гапир! — тишларини гижирлатиб деди баттол.

— Худога шукур, бир амаллаб қайтардим, шайтонга ҳай беринг, дедим. Хотин киши-да, йиғлашга тушса бўладими! Бахти каро эканман, ўн олти ёшимда унинг ошхонасига официантка бўлиб бориб шу балоларга гирифтор бўлдим, ёшлигим қари чолнинг қўйнида ўтиб кетди, деб йиғлади...

— Аҳмоқ!

— Лаббай?

— Кейин нима деди?

— Кейин, халоскорим, йнглашдан тўхтаб, шартта ўридан туриб, бу ердан тез кетинг, бўлмаса сизни ҳам милицияга ушлаб бераман, деди.

— Пул сўрамадингми?

— Сўрадим, халоскорим, ўша нонтепки хотинингиз, харом пулларни милицияга топшириб юборганман, деди.

— Елгон!

Одил баттол қоронғи уйда пайпасланиб тобут борми, термос борми — дуч келган нарсани тепа бошлади. Назаримда, янглишиб, Гўрков Сўфининг қорнига ҳам тепиб юборди шекилли:

— Бу менман, халоскорим!— деган овози эшитилди унинг. Баттол қутурган шердек, ўн минут чамаси қоронғи хонада айлангач, ниҳоят жаҳлидан тушиб, тобутнинг чеккасига ўтирди. Ҳали чирок ўчганда хона жуда қоронғидек туюлган эди, ҳозир кўзим қоронғиликка ўрганиб қолдим, ёки дайди тепки тушиб қолишдан қўрққанимдан кўзларим равшанлашиб кетдим, ҳарқалай хонадаги нарсаларни бемалол кўра бошладим. Баттол хонанинг бурчагига тикилиб, бир оз тинч ўтиргач, ерда пачок бўлиб ётган термосдан чой қуйиб ичди-да:

— Папиросинг борми? — сўради Сўфидан.

— Мен нос чекаман, халоскорим.

— Бир кафт ол.

Одил баттол носни тилининг тагига ташлаб олгач: «Хафа бўлма, гўрков, қизишиб кетдим» деб қўйди. Сўфи:

— Нега хафа бўлар эканман, бир тепки экан-ку, жонимни олганингизда ҳам гинг демайман, ахир сиз туфайли тирик юрибман, сиз бўлмаганингизда ё аллақачон ўлиб кетардим, ё умрим қамоқхонада ўтарди,— деб ўрни бўлмаса ҳам хириглаб қулиб қўйди.

— Ўзиям садоқатли дўстим битта сен қолдинг! — илжайди Одил баттол ҳам.

— Ўла-ўлгунимча вафодор итингизман,— деб оғзига нос отди Сўфи ҳам.— Худо хохлаша найги дуйёда ҳам сижни дейман.

Икковлари ҳам оғизларидаги носни оёқлари остига туфлаб, энглари билан лаб-лунжларини артишиб, чала қолган суҳбатни давом эттиришди. Гўрков юридик консультация идорасида ишлайдиган, ҳў бирда Одил баттол бир йўла уч қоп ун ваъда қилганда, «хотамтойсиз, хотамтойсиз» деб кўчагача таъзим қилиб чиққан Шокир маслаҳатчининг уйига ҳам бориб келибди. Маслаҳатчи кечаси соат иккиларда қабристонда, Шайх Одил сағанасида учрашишга сўз бериб,

«ваъда қилган нарсасини олиб келсин, қайта учраша олмаимиз», дебди.

— Майли... олтиларни бугун беролмайман,— ўзига-ўзи гапиргандай деди баттол.— Мени қутқаргани учун олтинларимни олади-ю, эртага милицияга зимдан ҳабар бериб, у ёқдан ҳам мукофот ундиради. Шокирни яхши биламан... У ҳеч кимга дўст бўлмаган, бундан кейин ҳам дўст бўлмайди.

Одил Аббосовнинг илтимоси билан Сўфи бир қошиққина аччиқ қайнатма шўрва қилиш учун ўрнидан турди.

— Ичкиликка вино бўлса ҳам майлими? — сўради у эшикнинг пардасини тушираётиб.

— Коньяк тополмасанг, арок ол! — буюрди баттол.

ШАҲ ОДИЛ САҒА НАСИДАГИ ТИРИК МУРДАЛАР

Қабристон хиди анқиб турган тобутхонада Одил баттол икковимиз қолдик. У пайпасланиб, тобутлардан бирига чалқанча ётиб олди, кўзларини мўлтиллайтиб, нималар тўғрисидадир ўйлаб кетди... Нима қилсам экан, ҳозир қўл-оёғини боғлаб милиция идорасига ҳайдаб борайми ёки бир-икки кун сабр қилайми? Назаримда, кейингиси маъқулга ўхшайди, бир оз сабр қилиб, энг сўнгги жиноятчиларни ҳам қўлга олиб, ҳаммасини ҳайдаб борганим яхши. Шаҳарда жиноятчилар билан энг охириги жанг кетяпти, шу олишувнинг ҳам қахрамони ўзим бўла қолай... Баттол қамоқхонадан бекорга қочмаган, ташқарида анча-мунча ишлари, учрашадиган одамлари бўлиши керак, эҳтимол, беркитиб қўйган бойликлари ҳам бордир... Нима бўлганда ҳам тишини-тишга босиб, сабр қилишим керак.

Гўрков Сўфи кастрюлда шўрва билан яримта сассиқ арок кўтариб кириб келди:

— Бай-бай-бай! — деди у кастрюлни тўнкарилган тобутнинг устига қўйиб,— яримта арокни битта отнинг пулига олсам-а!

— Қоровуллардан сўрамабсан-да? — деганча Одил баттол шишанинг тиккини тиши билан суғира бошлади.

— Бу дружиначилар қоровулларнинг ҳам юрагини олиб қўйибди,— ух тортди Гўрков,— қайси бирига борсам, сиз айтган замонлар ўтиб кетган, дейди-я... Таксида бутун шаҳарни айланиб чиқдим...

— Бу полковникнинг иши, ўзиям ичмайди, бировни ҳам ичирмайди! — тишларини ғижирлатиб деди баттол.— Худо хоҳласа, уни мана шу тобутга тикаман!

— Худоё, айтганингиз келсин, халоскорим.

Бири пиёла, бошқаси термоснинг пачақланган копко-
гида арок ичишди. «Худо хоҳласа ганимлар ер билан яксон
бўлади, ишларимиз яна юришиб кетади, ҳали кўп давр-
давронлар сурамиз», деган гапларни айтишди. Гўрков
эркаланиб: «Халоскорим, агар яна худо сизга омад бериб,
ишларингиз ривожланиб кетса, шу масжиднинг имомлигини
ўзимга олиб берасиз», деб илтимос қилди. Баттол ароkning
колганини симириб:

— Иншоолло! Сенга кўп яхшиликлар киламан,— деган-
ча, кастрюлдан хўриллатиб бир-икки хўплаб шўрва ичиб
олди.— Лекин, Гўрков, сен яна бир ишга ёрдамлашининг
керак.

Гўрков кўксига қўлини кўйиб:

— Жоним сизга садақа! — дея таъзим қилди.

— Полковникни йўқотишимиз керак... Ушанда шаҳар
яна ўзимизга қолади.

— Худоё ниятингизга етинг! — кўлларини очиб фотиҳа
ўқиди Гўрков Сўфи.

— Лекин, сен ёрдамлашасан.

— Халоскорим, мен қўлимга пичоқ олмайман, деб қасам
ичганман.

— Худо хоҳласа, уни ўзим ўлдираман. Фақат сенинг ёр-
даминг керак. Сен, Гўрков, полковникнинг уйини ўрганасан.
Ертўласи борми, йўқми, уйи куннинг қайси вақтида кимса-
сиз бўлади, шуларни билиб берсанг бас. Уни кечаси уйку-
сида босаман. Етмиш жойига пичоқ уриб аламимдан чиқ-
масам, бу дунёдан армон билан кетаман!.. Лекин, ҳозирча
вақт бор. Аввал паспортни тўғрилайлик... Ана ундан кейин,
эй худо!

— Яратган эгам, Хўжа Аҳрору Вали,— Сўфи чаккон бир
ҳаракат билан чўкка тушди-ю, қўлини фотиҳага очиб, илти-
жо қила бошлади,— халоскоримнинг ишларига ривожу ку-
шойиш беринг! Облоҳу акбар!

— Облоҳу акбар! — деб қўлини юзига суртди баттол ҳам.
Сўнг чўнтагидан занжирли соат олиб, учрашув вақти бўл-
ганлигини маълум қилди. Яна бир фотиҳа ўқиб, Хўжа Аҳ-
рору Вали арвоҳидан яна бир мадад сўрашиб, бирин-кетин
қабристонга томон йўл олишди...

Қабристонга, ишонсангиз, кундузи боргани ҳам кўрка-
ман. Жин, алвасти, арвоҳ бор, деган гапларга унча ишон-
майману, лекин шундай бўлса ҳам бари бир кўрқавераман.
Ҳозир ярим тун, бутун шаҳар аҳли ширин уйкуга кетган.
Қабристон жимжит, тиқ этган овоз эшитилмайди. Бу жим-
житлик атрофни янада ваҳимадор қилиб юбораётгандек. Ҳар
замонда бойўғлининг хунук овози эшитилади. Сутдек ойдин

бўлгани учун дарахтларнинг сояси ҳар хил шаклда кўзга ташланиб, юракка ғулув солади. Бир маҳал кўзимга кулочга сиғмайдиган катта бир терак остида эллик-олтмиш чоғли мурда ерга ўтириб олиб, мажлис қилаётганга ўхшаб кўри-ниб кетди. Мурдаларнинг ҳаммаси кафанда, бир хили бошини силкитади, бошқа бир хили кўлини ҳавода ўйнатиб чапак чалади. Битта новчароғи ўртага тушиб, ўйнаётганга ҳам ўхшайди...

Кўркиб кетдим, ҳа-ҳа, ҳаддан ташқари кўркиб кетдим. Юрагимнинг гурс-гурс урганни бемалол эшитиб турибман. Беихтиёр Одил баттолнинг елкасига тирмашдим.

— Тавба,— деди баттол юришдан тўхтаб,— Сўфи, гавдам оғирлашиб кетяпти-я?

— Хаёлот, халоскорим, бу хаёлот! — далда берди Сўфи.— Кўпинча менга ҳам шундай бўлиб туюлади.

Ҳалиги мурдалар рақсга тушаётган катта терак остига келиб тўхтадик... Соялар кимирлаб, узоқдан менга мурдадек бўлиб туюлган экан, қарсак чалаётган мурданинг кўли эмас, терак барглари экан...

Учовимиз ҳам тик турибмиз. Қабристон жим, тупрок остидаги минглаб, балки ўн минглаб кишилар ҳам жимгина ётишибди. Ҳеч уйғонмайдиган уйқуга кетишган. Дунёнинг ҳамма ташвишларини: бировда қолган қарзни, битмай қолган уйини, дадам командировкага кетган, келса бўйнига осиламан, деб кўча эшик олдида кўзини мўлтиллашиб ўтирган ўғилчасини — ҳамма-ҳаммасини унутиб, маза қилиб ух-лашяпти. Ой ипакдек майин, сутдек оқ нурлар тўкиб, бу уйқуга яна ҳам кўпроқ ором бағишляяпти. Бойўғли қайғули бир овозда алла айтяпти. Сукунат бутун борлиқни бағрига олиб, майин кўллари билан силаб-сийпалаб «ухла, ухла, ухла» деб паст ва ғамгин бир овозда куйляяпти...

Уч киши уйғоқмиз, уч ният билан бир-биримизни пойлаб турибмиз. Ниҳоят, қабристоннинг этак томонидан ўт ёниб ўчгандек бўлди. Баттол ҳам гугурт чақиб, ёниб турган чўпни боши узра уч марта айлантириб қўйди.

— Гўрков, ҳар эҳтимолга қарши сен хушёр бўлиб тур,— шивирлади баттол.

— Ташвишланманг, халоскорим,— қасам ичгандек бир оҳангда деди Гўрков.

Баттол қабристоннинг ўртароғидаги кичикроқ уйдек келадиган Шайх Одил сағанасига қараб юра бошлади. Йўл-йўлакай чўнтагидан тўппонча олиб, отишга шайлаб, яна солиб қўйди. Қамокдан қочганига ҳеч қанча вақт бўлгани йўғу, тўппончани дарров қаёқдан топа қолдийкин, деган фикр ўтди бошимдан. Сағананинг пастаккиё эшигидан ав-

вал баттол, кетидан Шокир маслахатчи икковимиз кириб бордик. Одил Аббосов чўнтагидан шам олиб ёккан эди, сағананинг ичи ёришиб кетди. Бурчакка раҳматли Шайх Одилнинг суюкларини тўплаб, устига чириб, илвираб қолган кафан парчасини ёпиб қўйишибди. Бу ерда олдин ҳам учрашувлар бўлганга ўхшайди: оёк остида беломор папиросининг қолдиги, арокдан бўшаган шиша ётибди.

Шокир маслахатчи, бу ерга келгани учун ҳаддан ташқари кўркаётган бўлса керак, ранги-кути ўчиб, билинар-билинимас қалтираб ҳам турибди.

— Оббо, Одилжон-ей, саломат кўришдик-а! — деди ниҳоят у. Оғзини катта очиб, кулмоқчи бўлган эди, негадир кулолмади, илжайиб қўя қолди.

— Бунинг учун сизга раҳмат айтмоқчиман, — деб Одил баттол ҳам базўр жилмайиб қўйди. Илжайишганича, гўё ким кўп илжайишга мусобақа ўйнаётгандек, бир-бирларига тикилиб қолишди.

— Оббо, Одилжон-ей, — деди яна маслахатчи.

— Оббо, Шокиржон-ей, — деди баттол ҳам.

Гапларининг мазмунидан шу нарса маълум бўлдики, бундан бир неча йил муқаддам Одил Аббосов, мабодо қамалиб қолсам, кимки мени қамокдан эсон-омон олиб чиқса ёки улдасидан чиқиб қочирса, ўшанга бир килограмм Бухоро олтини атаб қўйганман, деган экан. Шокир маслахатчи ўша олтинларнинг умқида жонини жабборга бериб, ҳаётини хавф остида қолдириб, маҳбусни қамокдан қочиришга муваффақ бўлибди.

— Ўша ваъдангизда турибсизми? — сўради охирида маслахатчи.

— Турибман, — томоғини кириб қўйди Одил Аббосов.

— Демак, менинг ҳаракатларим бекорга кетмабди.

— Худо хоҳласа бундан кейинги ҳаракатларингиз ҳам бекорга кетмайди.

— Бўлмаса, олтинларни бериб, мен кета қолай.

— Хозир беролмайман... — Шундай деб, баттол қиёматли дўстидан узр сўрай бошлади. Ҳаммаси бўлиб уч жойда хазинаси бор экан. Биттаси ҳукумат ихтиёрига ўтиб кетибди. Қолган иккитаси бошқа юртда, авлод-аждодаларининг қабрига беркитилган экан. Қамокхонадан жуда қувватсиз бўлиб чиққани ва бунинг устига ҳамма жойда кидирув кетаётганлиги учун ўша ерларга боролмабди. Қамокхонадан чиққандан буён Гўрковга қолдириб кетган бир ҳовуч олтинини харжлаб турган эмиш, худо хоҳласа, шу ҳафта ичи хазинанинг биттасини бир амаллаб очмоқчи эмиш. Аммо ўша ёққа бориб келиш учун, албатта паспорт керак экан.

— Мен паспортнинг уддасидан чиқолмайман, — тўсатдан жонланиб қолди маслаҳатчи.

— Паспортсиз мен олтинларни олиб келолмайман, — бўш келмади баттол ҳам, жуда ҳушёр одам бўлгани учун маслаҳатчининг феъли айнаб қолганини дарров сезди-ю, чўнтагидан бешта бир сўмлик олтин танга чиқариб, унинг олдига қўйди. — Биттасига ҳар қандай паспортни сотиб олса бўлади, — деб кулямсираганча сўзида давом этди яна. — Шокиржон, мен ҳеч қачон дўстларимни алдаган эмасман.

Маслаҳатчи олтинларни қўлга олиб, тагин қалбаки бўлмасин, деб кўрқди шекилли, биттасини тишлаб кўрди. Шундан сўнггина мурдадек оқариб кетган рангига сал қон югургандек бўлди... Паспорт масаласини муҳокама қила бошлашди, ҳар хил вариантларини ўйлаб кўришди. Охири Хўжа Ахрор Вали масжидининг бундан ўн беш йил аввал ўлиб кетган имоми Қудрат Маҳсум номига паспорт тайёрлашга қарор қилишди. Чунки Қудрат Маҳсумнинг афт-башараси Одил баттолга жуда ўхшаб кетаркан. Бунинг устига ундан на бола-чақа, на кариндош-уруғ қолган экан. У сўқкабошнинг бу дунёда яшаб ўтганлигини Одил баттолдан бошқа кишилар аллақачон унутиб юборган экан. Ҳалиги олтинлар суҳбатга илиқлик киритди. Шокир маслаҳатчи жуда самий, серҳазил бўлиб қолди. Қиёматли дўстига фойдали, фойдасиз маслаҳатлар бера бошлади.

— Ҳозирча бошқа шаҳардан кўра сиз учун шу ернинг ўзи бежавотирроқ. Америкада қалбаки пул ясовчилар қалбаки пул ясовчиларга қарши курашадиған идоранинг ертўласида ишлашар экан, — деди.

Одил баттол кулиб:

— Тўғри айтасиз, пашша ўлдиргич пашша учун хавфли, аммо пашша унинг ўзига қўниб олса, унча хавфли бўлмай қолади. Мен яқинда доимий яшаш учун полковникнинг ертўласига ўтмоқчиман, — деди.

Икковлари овоз чиқармасдан, қоринларини силкитиб кулишиб, худо хоҳласа, янаги чоршанба куни, тунги соат иккида мана шу ерда учрашишга ваъдалашишди.

Гўрков дарахтнинг панасидан чиқиб:

— Хўш, халоскорим, ишлар битдими? — деб сўради.

— Худо хоҳласа, ҳаммаси жойида бўлади, — мамнунлик билан деди баттол. Кейин икковлари шивирлашиб, бир нарса ҳақида узоқ маслаҳат қилишди. Маслаҳат тугагач, Сўфи баттолга бир кунлик егулик овқат, пачоқ термосда чой бериб, Шайх Одил қабристонига тириклайин тикиб сағананинг эшигини устидан миҳлаб ташлади.

Кеч ётганим учун ўрнимдан ҳам кеч турдим — соат ўн бирлар бўлиб қолибди. Салимжон акам йўқ, ишга кетиб бўпти. Ховлида кўшнимизнинг иштонсиз юрадиган ўғли бир она товукни қақағлатиб кувиб юрибди, товукнинг овозидан уйғониб кетибман.

— Баҳром, нима қиляпсан? — сўрадим эснаб.

Баҳром жавоб қайтармади-ю, товукни ушлаб канотларини силкитганча менинг олдимга олиб келди.

— Хошим ака, мана бунинг оркасини пайпаслаб кўрингчи, тухуми бормикан?

— Тухуми бўлса нима қиласан?

— Уйда битта бор, икковини кўшиб, рагаткага чўзма оламан.

Баҳромга чўзманни ўзим олиб келишга ваъда бериб, ёлғиз нонушта қилгим келмай, йўл-йўлакай ичак-чавоқдан тайёрланидиган арзон сомсадан тўрттасини олиб еб, ишхонага шошилдим. Тунда кўрганларимни тезроқ устозимга айтишим, бундан сўнг нима қилишим кераклиги хақида кўрсатма олишим керак эди. Кабулхонага кириб:

— Салимжон акам ёлғизмилар? — деб сўрадим модалар журналинини варақлаб ўтирган Лилияхондан.

— Партком билан Тошкентга кетдилар, — худди мени кўрмагандек бошини кўтармай деди секретарь.

— Тошкентга? Тошкентда нима қилишар экан?

— Сиздан берухсат кенгаш чақириб кўйишибди.

— Салимжон акамда маслаҳатли ишим бор эди.

— Ҳамма ишни менга топшириб кетдилар. — Лилияхон ниҳоят бошини журналдан кўтариб икки кўлини биқинига тираб, ясама бир жиддийлик билан давом этди: — Хўш, ўртоқ Рўзиев, эшитаман?

— Никоҳ уйининг очилиш маросими бўлармиш, — ҳазилга ҳазил билан жавоб қайтардим мен ҳам, — биздан икки киши бориб, никоҳдан ўтиши керак экан.

— Демак, икковимиз борар эканмиз-да?

— Йўқ, йигит ҳам, қиз ҳам милиционер бўлса тўғри келмасмиш.

— Нега энди тўғри келмасмиш?

— Мабодо ўғил туғилса, қип-қизил хуштакбоз бўлиб туғилар экан.

— Мабодо қиз туғилса-чи?

— Мабодо қиз туғилса... модалар журналичан бошини кўтармайдиган бўп коларкан.

Лилияхон хандон отиб кулиб юборди. Кула-кула: «Хошим ака, аслида сиз кизиқчилик учун туғилган экансиз...» деб кўйди.

Қизик бўлди-ку, Одил баттолни нима қилдик энди? Ё Холиқов билан маслаҳатлашиб кўя қолсаммикан? Йўқ, у алам устида хозир бориб таппа босади-кўяди... Бунақа пайтда арконни узунроқ ташлаш керак. Ахир Одил баттол тирик тузоқнинг ўзгинаси-ку. Бу тузоққа беркиниб, пана жойларда писиб ётган яна қанчадан-қанча жиноятчилар илиниши мумкин... Йўқ, Одил баттолнинг қочгани бир жиҳатдан яхши ҳам бўлди. Унинг баҳонасида шаҳарда қолган-қутган жиноятчиларни ҳам йиғиштириб оламиз. Салимжон акам айтгандек, сабр-тоқат қила билиш — бизнинг ишимизда ярим ғалаба ҳисобланади.

Бўлимда иш бошимдан ошиб ётгани учунми, ёки штатсиз ўринбосарим Мамарозик акамга ҳаддан ташқари махлиё бўлиб қолганим учунми, ўша кун Одил баттол ҳақида қайта ўйламадим. Устозим тўғри айтган экан, милицияда оёқ эмас, кўпроқ калла ишлар экан. Мамарозик ака, очигини айтсам, оёғи билан эмас, калласи билан ишлайдиган, бундан ҳам очикроқ қилиб айтадиган бўлсам, мен орзу қилган ёрдамчининг нақ ўзгинаси экан. Ўн беш-йигирма кун ичида бутун бўлимнинг ишларини тартибга солди. Йигирма тўрт азаматни ёнига олиб, шубҳа остига олинган давлат қорхоналарини, ошхоналарини, магазинларни ёппасига текширувдан ўтказиб чиқди! Ҳа, ҳа, у ОБХСС ишининг чинакам пири, устан калони экан. Қаранг-а, шундай бир истеъдодли мутахассис, Салимжон акам тавсия қилмаганида, пенсия пулига чойхонада ош дамлаб еб, арчанинг чўпи билан тишини қовлаб ётаверар экан.

«Техучилище» хўжалик бўлими мудирини устидан жинной иш кўзгаб, терговни ўзим олиб бораётган эдим. Гаплашганда хўмрайиб, кўкрагига муштлаб гапирадиган Мирсалимовни бугун биринчи терговга чақирган эдим. У чиқиб кетиши билан хонамга ёғоч оёқларини гижирлатиб, Мамарозик ака кириб келди:

- Хошимжон, бир нарса айтсам хафа бўлмайсизми?
- Йўқ, сиздан ҳеч қачон хафа бўлмайман.
- Сиз ҳали терговга тайёр эмасга ўхшайсиз.
- Қаёқдан билдингиз?
- Ҳамма гапни эшитиб ўтирибман.
- Эҳтимол, тайёрдирман, — дедим очик иқроф бўлгим келмай.

— Йўқ, тайёр эмассиз, — Мамарозик ака ҳам бўш келмай туриб олди. — Сиз Мирсалимовни тергов қилганингиз

йўқ, у сизни тергов қилди. Демак, сизга қараганда у ўн баробар кўпроқ нарсани билади...

Мамарозиқ ака диванга ўтириб, агар малол келмаса, ташқари хонада стул устида совиб қолган чой бор, шундан бир пиёла қуйиб чиқсангиз, деб илтимос қилди. Чойни ич-гач, кафтининг орқаси билан лабини артиб, ўббў, Хошимжон-ей, деб қўйди.

Тергов иши ҳам ўзига хос бир санъат эканлиги, терговчи ҳам бамисоли ўз аскарларини хужумга бошлаб борадиган командирга ўхшаб иш тутиши зарурлиги ҳақида гапира бошлади. Командир душманнинг кайфиятини, кучини, тактикасини, асосий кучлари қаерга жойлашганлигини, ниҳоят, жанг майдонининг шаронтини: қаерда пастлик, баландлик бор, қаерда анҳор ёки қиялик бор, қаер ботқоғу қаер тақир, текислик — мана шуларни ўрганмасдан жангга кирса, енга олмаганидек, терговчи ҳам қайси объектда тергов олиб бориши зарур бўлса, ўша объектни терговдан олдин синчиклаб ўрганиши, тергов бериши керак бўлган шахсларни чуқурроқ текшириб чиқиши, жинойт бор деб гумой қилинса, бу жинойт қайси шароитда юз берганлиги ва унинг табиати қанақалигини пухта, жуда пухта ўрганиши зарурлиги ҳақида гапирди. Ана шундан сўнггина тергов бошланса, терговчи ҳукмрон бўларкан. Тергов бераётган киши қочгани жой тополмай довдираб қоларкан. Кейин менинг штатсиз ёрдамчим ўзининг бошидан кечирган воқеалардан ҳам бир-икки-тасини сўзлаб берди.

— Шундай қилинг, ука, ҳозирча терговни тўхтатинг, — деди охирида ва яна бир пиёла чой келтириб беришимни сўради.

— Тўғри айтдингиз, — дедим чойни келтириб бергач, — ишни ҳали пухтароқ ўрганганимча йўқ эди.

— Қамчилигингизни дарров бўйингизга олар экансиз, — бу яхши одат. — Мамарозиқ ака чойни шошмасдан ичиб сўзида давом этди. — Дунёда икки тоифа одамлар бор, шулардан жуда кўркаман. Бир тоифаси ҳамма нарсани мен биламан, бошқалар қип-қизил аҳмоқ деб, бировдан ўрганишни истамайди. Иккинчиси, ўзи ҳеч нарса билмайди-ю, эртаю кеч бировларга ақл ўргатиб юради... Хошимжон, сиз ўғлимдек бўлиб қолдингиз. Баъзан шунақанги гаплардан гапирсам хафа бўлманг.

— Аксинча, ҳозир сиздан жуда хурсанд бўлдим, — дедим ўрнимдан туриб. — Агар хўп десангиз, уйингизгача кузатиб борсам.

— Мен тушовланган туяга ўхшаб ҳаққалаб жуда секин юраман, Хошимжон.

— Бари бир борадиган жойим йўқ,— секин Мамарозик аканинг қўлтиғидан олдим. Йўл-йўлакай жиноятчининг табиати ва жиноятчининг руҳияти ҳақида гаплашиб кетдик. Мамарозик ака бундан бир неча йил олдин Россиянинг қайси бир шаҳрида практикада бўлибди. Ўша ерда бизнинг шаҳарга қараганда ўн баробар аҳоли кўп яшар экан. Лекин жиноят ва тартиб бузилиши бир неча баробар кам бўлар экан. Чунки, ўша шаҳарда ҳар қандай жиноятчи жазоланиши керак, ҳар қандай тартиббузар қилмишига яраша мукофотини ҳам олиши керак, деган бир кайфият ҳукмрон экан. Бу кайфият шаҳар ахлининг руҳига сингиб кетган экан. Ўша шаҳарда жиноятчи қонундан кўра кўпроқ халқнинг нафратидан қўрқар экан.

— Бизнинг шаҳарда эса,— деб сўзида давом этди Мамарозик ака,— жиноятчилару тартиббузарлар бир амаллаб қутулиб ўрганишган. Ўтган йили бир мактаб ўқитувчиси директорнинг жиноятини очган эди. Одамлар жиноятчини эмас, балки жиноятни очган йигитни ўртага олиб, «Хой, аҳмоқ, еса сеникни ебдим, давлатникни ебди-ку! Мана энди қамалиб кетса, бечоранинг болаларини ким боқади?» дейишиб, чойхонадан чиқариб юборишибди, тўю маъракага аралаштирмай кўйишибди... Биз ҳам жиноятчию тартиббузарларга халқ нафратини уйғотишимиз керак...

— Салимжон акамнинг ҳам орзулари шу...

— Лекин, Хошимжон, менга ишонинг, бизда ҳам ишнинг бориши чакки эмас. Агар шундай олиб борсак, бир йил ўтар-ўтмас... ҳа, майли, пайғамбарлик қилмай кўя қолай...

ИШҚ ПОКИЗА ДИЛГА МЕҲМОН БЎЛИБДИ

Тавба дейман ўзимга-ўзим, нега энди бунчалик оҳ-воҳ қиламану, ўз имкониятимдан фойдаланмайман. Ахир, мана бу газетада ҳар бир киши ўз имкониятидан тўла-тўқис фойдаланганидагина мақсадига эриша олади, деб ёзиб кўйишибди-ку... Менда Фаридани кўриб келиш учун имконият йўқми, қалпоқчам! Бошимга кийиб, кўздан ғойиб бўлиб, маза қилиб кўриб келсам бўлмайдими! Йиғлаётган бўлса, енгим билан кўзёшларини артиб қўяман, ашула айтиб, қошига ўсма қўяётган бўлса, ёнига ўтириб олиб, тўйиб-тўйиб томоша қиламан, ўсма сиқилган пиёласини беркитиб кўйиб, роса жаҳлини чиқазаман!

Жўнадим, шошилиб Фаридаларникига жўнадим. Одил баттолни бир кун пойламасам пойламабман. Умуман, бу сарик дев жонимга тегиб кетди. Магазинчи Неъмат

аканинг ўғилларини елкамга миндириб, тўрт оёклаб хона-ма-хона югуравериш ҳам жонимга тегди: бири тушиб, бири минади. Кошки бундай бир елкамдан туша туриб раҳмат деса. Қаяқда! Мени мингдирмадингиз, деб йиғлаб ҳам кўйишади.

— Кеч бўлганда қаяқка жўнаб қоляпсиз? — ташвишланиб сўради Лутфи холам.

— Магазиндан эгар олиб келмоқчиман.

— Эгарни нима қиласиз?

— Ўғилларингиз мени минганда эгарлаб минишади,— деб кулиб кўйдим,— бўлмаса, оркамни яғир қилиб юборишяпти.

Фаридаларнинг эшигига етганда қалпоқчамни бошимга кийиб, кўздан ғойиб бўлдим, «бисмиллоху раҳмону раҳим, илоё шу хонадонга суюкли куёв бўлай, кўшилганим билан кўша қарий» деб секин ичкари кириб бордим. Қайнотамнинг ховлиси унча катта эмас кўринади, Салимжон акам гул жинниси бўлса, қайнотам куш жинниси экан. Дарахтларга булбул, саъва, бедана, каклик, ...эй борингки, ола қарга билан пўпишакдан бошқа жамики кушлардан биттадан илиб кўйибди. Кушлар ҳам куёв бола келганини сезиб қолишди шекилли, бир-бирларига гал бермай сайрашга тушиб кетишди. Ховлининг этак томонида пастаккина айвон бор экан, қайнотам ўша ерда ўтирибди. Аввал шу киши билан танишай, нима бўлганда ҳам хонадоннинг каттаси-ку, деб ўша ёқка юрдим. Тагида эски шолча, кўзида кўш қаватли кўзойнак, чап томонида бир даста идора хужжатлари, ўнг томонида хонтахтадек келадиган катта чўт — нималарнидир ҳисоблаб ўтирибди. Ишга шундай берилиб кетибдики, ёнидаги жўмраги синган чойнакдан лаби учган пиёлага чой куйиб ичганимни, бир тарелка попукли қандни паккос тушириб кўйганимни ҳам сезмади. Бир маҳал кўздан кўзойнагини олиб:

— Ойиси! — деб қичкириб юборди.

— Лаббай, дадаси?

— Бери келинг!

Қайнонам шошилиб келиб:

— Чёхраингиз очилиб қоптими? — деди.

— Суюнчи беринг, суюнчи! — секин ўрнидан тура бошлади қайнотам.

— Жоним сизга суюнчи-да, дадаси!

— Комбинатнинг беш йиллик хужжатларини текшириб чиқдим.— Шундай деб қайнотам яна ўрнига ўтирди.— Бор-йўғи уч сўм камомат чиқди, холос.

— Вой худойим-ей! — севиниб кетди қайнонам ҳам.

— Мана энди, мен ўша бизни безовта қилган милиция билан гаплашиб қўяман.

— Тўғри қиласиз, дадаси. Нақ юрағимизни ёрди-я!

— Мана энди мен ўша устимиздан чақув ёзган Ҳасан нонвойнинг бурнини ерга ишқайман.

— Бир таъзирини беринг, дадаси!

Қайнонамга эргашиб, нариги уйларига ўтдим. Тўрт хонали уй, тўртови ҳам бўм-бўш, эгаси кўчиб кетгандек ҳувиллаб ётибди. Шу пайтда Фаридага кўзим тушиб қолса бўладими! Бечора озиб, чўпдай бўлиб қопти, юзлари сўлгин, кўзлари ғамгин, чехрасида ифодалаб бўлмайдиган дард, алам... Эски тўшак солинган каравотда тиззасини қучоқлаб, алланарсалар ҳақида ўйланиб ўтирибди... Бечора Фарида... Наҳотки...

Қиз шартта ўрнидан туриб:

— Ойи! — деб қичқирди.

Қайнонам, паловга уннаётган бўлса керак, қўлида кап-гир, кизининг бошига югуриб келди.

— Кўрқдингми, она кизим?

— Йўқ.

— Иситманг тушдимми?

— Мен касал эмасман.

— Ундай дема, она кизим. Ет. Мазанг йўқ.

— Сизга бир гап айтмоқчиман.

— Айтавер, кизим.

— Мени кечирсангиз айтаман.

— Вой, нега кечирмас эканман, фақат тузалиб қолсанг бўлгани, кизим.

— Дадамдан кўрқаман.

— Кўрқма.

— Ойи, ойижон! — Фарида ойисининг кўксига бошини қўйиб хўнграб йиғлаб юборди. Ойиси ҳам меннинг оймга ўхшаб сал кўнгилчанроқ эканми, қизига қўшилиб йиғлашга тушди. Охири Фариданинг қичкинагина юзини кафтлари орасига олиб, пешанасидан ўпаркан:

— Севиб қолдингми? — деб сўради.

— Ойижон...

— Вой ширин кизим-ей, суюниш ўрнига йиғлаб ўтирибсанми!

Оналик меҳри товланиб кетди шекилли, қайнонамнинг ўзи ҳам юм-юм йиғлаб, энтикиб турган қизининг сочларидан, ёш қуйилаётган кўзларидан ўпа бошлади.

— Она кизим, севин, хурсанд бўл! Ишқ фақатгина покиза дилга меҳмон бўлади...

— Дадамдан уяламан.

— Уялма, даданг ҳам севган, мен ҳам севганман. Севги билан чиройли бу дунё, кизим. Ким экан у бахтли йигит?

— Айтолмайман, ойижон!

— Менга айтмасанг кимга айтасан?

Фарида онасининг бағридан суғурилиб чикди-ю, ёстик остидан менинг расмимчи олиб, секин узатди. Қайнонам расмни кўлига олар экан, гўё бехосдан чўғни чангаллаган-дек:

— Вой худойим, бу анови кунги милиса-ку! — деб расмни отиб юборди.

Бир чеккада кўзларини мўлтиллашиб турган Фарида бошини эгиб, кўзларидан ёш тўкиб, кўрка-писа, жиннихонадаги танишган кунимиздан бошаб «Марс» кинотеатри биноси орқасидаги суҳбатгача — ҳамма-хаммасини сўзлаб берди. Мен, қайнонам қандай жавоб қайтараркан деб, ишонсангиз, кўркканимдан юрагимни чангаллаб турибман.

— Лекин, ўзи келишган йигит экан, — деб колди бир маҳал қайнанам, — кара, кўзлари ҳам кулиб турибди.

— Ўзлари жуда кизикчилар, — деди Фарида ҳам сал чехраси очилиб. Шу пайт қайнанам суратнинг орқасидаги ёзувга тикилиб колди. Қани, ўша жиннихонадан чикиб кетаётганимда шошилишда нима ёзган эканман, деб бундай қараган эдим, бемаъни бир ёзувга кўзим тушди: «Оғритмасдан укол килувчи Фаридахонга. Чучварахўр Хошимжондан эс-далик», деб ёзган эканман.

Қайнанам айвонга чикиб, «ҳой дадаси, тез келинг, тез-роқ келинг, гапнинг каттаси бу ёкда экан», деди ховликиб. Қайнатам куш солинган тўрқовокни кўтариб, шошмасдан келаётган эди, қайнонам:

— Қани, суюнчини чиқаринг! — деб кистади яна.

— Тинчликми? — тўрқовокдаги кушга чувалчанг бе-раётиб сўради қайнатам.

— Йўк, аввал суюнчини беринг! — шундай деб, қайнанам суюнчини ҳам кутмай, Фаридадан эшитганларини окизмай-томизмай айтиб бериб, охирида эрининг кўлига менинг суратимни тутди. Қайнатам кўшқаватли кўзойнагини тақиб, суратимга узок тикилди. Орқасидаги ёзувни ҳам бир-икки бор ўкиб чикди.

— Чучварахўр дегани нимаси экан? — деди ниҳоят елкасини кисиб.

— Ҳазилкаш экан, дадаси, — тушунтирди қайнанам.

— Демак, Рўзиев деганлари шу йигит экан-да, — ҳамон суратимдан кўзини олмай сўради қайнатам, — бу йигитнинг овозаси ҳозир бутун республикага ёйилган. Ўзлари ОБХСС-

нинг бошлиғи бўлиб ишлайдилар... Лекин, онаси, қизингнинг ҳам диди чакки эмасга ўхшаб қолди.

Шу гапдан сўнг қайнанам билан қайнатам кулим-сирашганча, бир нафас бир-бирларига тикилишиб туришди-да, кейин шарақлаб кулиб юборишди. Тиззаларига шаппалаб, қотиб-қотиб кулишар эди. Назаримда, ичкарида Фариди ҳам овоз чиқармасдан кулаётганга ўхшайди. Нега десангиз, ичкаридан каравотнинг бир меъёрда гижирлагани эшитилиб турибди.

— Вой, вой ўлдим, дадаси! — деди қайнанам кўксини чангаллаб.

— Афанди бўлибсиз, афанди! — деди қайнатам кулишга холи келмай.

Уйда хурсандчилик бошланди. Ховлидаги қушлар ҳам севинчларини беркитолмай, наво бошлашди.

Чехраларига кулги, табассум кўнди.

Ўртага кўйилган палов ҳам хурсандчилигу, хазил-мутойиба, сизу биз билан ейила бошланди. Тайёр ошни ташлаб кетиш куёвнинг шаънига тўғри келмас, деган ўйга бориб, секингина Фаридaxonнинг ёнига чўккаладим. Очкаб қолган эканман чақалокнинг калласидек-калласидек қилиб отаётган эдим, биз томоннинг ўпирилиб кетганини кўрган қайнанам:

— Дадаси, қизингизнинг иштаҳаси ҳам очилиб қолди! — деди севиниб. Шу гапдан сўнг қайнанамнинг ёнига ўтиб чўккаладим. Бир маҳал қайнатам:

— Лекин, онаси, сеники ҳам чакки эмасга ўхшайди, — деб хазиллашди.

Ердამимдан қайнатамни ҳам бебаҳра қолдиргим келмай, охирида у кишининг ёнига ўтдим. Товоқдаги ошнинг баракаси учиб бораётганини кўрган қайнатам:

— Ростини айтсам, ҳаммамиз ҳам очкаб қолган эканмиз, — деб кўйди.

Ошдан сўнг тишларини қовлаб ўтириб, чойхўрлик қилишди. Гап орасида қайнанам, бошини ердан кўтаролмай ўтирган Фаридага: «Қизим, худога шукр, даданг бир хил қоқоқ эрқақлардан эмас. Иложи бўлса, Хошимжонни эртага ёки инднга кечкурун уйга олиб кел, танишайлик, таги-тугини суриштирайлик» деган эди, Фариди бошини баттар-рок эгиб, билинар-билинмас жилмайиб кўйди. Фотиҳадан сўнг қайнанам билан қайнатам кўни-кўшниларикига беркитиб кўйган кўч-кўронларини олиб чиқиш учун кўзгалашди...

Уйга келсам, Салимжон акам хали қайтмабди. Неъмат

аканинг ўғил-қизлари ухламай, Хошим акам эгар олиб келса, аввал мен минаям, сен менадан кейин минаясан, деб бир-бирлари билан навбат талашиб ўтиришган экан. Уйга киришим билан Баҳром:

— Эгар қани? — деб сўради.

— Магазин беркилиб қолибди, — деб баҳона қилдим.

— Эгарсиз бўлса ҳам миндирасиз, — деб оркамга тир-машди уч ёшли Даврон.

Кайфим чоғ бўлгани учун болаларни ҳам бир хурсанд қилгим келиб қолди. Ечиниб чиқиб, Неъмат аканинг эски тўнини елкамга эгарга ўхшатиб ташладим-да:

— Қани, чавандозлар, марҳамат, — деб команда бердим.

Болалар қийқиришиб, бир-бирларини итаришиб, елкамга ёпишишди. Шушаканги кўп ўйнатдимки, охири чарчаб, хонанинг ўртасида елкамда эгарим билан ухлаб қолибман.

Тушимда Фаридани кўрдим... у ҳам мени от қилиб миниб юрган эмиш...

САРҚИТЛАР ХИЁБОНИ ЁКИ МЕНИ ҚАНДАЙ ҚИЛИБ СУВГА ПИШГАНЛАРИ

Муқимий кўчасидан ўтиб бораётган эдим. Формасиз, шунчаки томоша қилиш учун чиккан эдим. Бир маҳал оркамдан аввал яхши қиздирилмаган чилдирманинг дўпиллаган овози, кетидан қувончли қийқириклар эшитилиб қолди. Бундай ўгирилиб қарасам, ана томоша-ю, мана томоша! «ДТ» маркали прицепли тракторнинг кузовига олти кишини чиқариб қўйишибди. Бўйинларига, хў бирда ишчилар таклиф қилганидек, арокдан бўшаган шишалар осилган, ҳар бирининг кўксига шапалокдек келадиган тахтача. Тахтачаларга район милицияси қошида тузилган арақхўрликка қарши курашувчи группанинг ҳукми қароридан кўчирмалар ёзиб, охирига: «Ашаддий ичувчи Расул Ўсаров. Машина ремонт устахонасининг ишчиси», деб адресини ҳам кўрсатиб қўйишибди. Расул Ўсаров шерикларига ўхшаб икки кўли билан бетини беркитиб олган. Прицепнинг ёнида биллагига лента таққан мен тенги йигитлар соқчилик қилиб бориш-япти. Тепада биттаси, уста кўрмаган шогирдлардан бўлса керак, ҳар замонда чилдирмасини дўпиллатиб уриб қўйяпти. Тракторнинг орқасидан беш юз десам-ку, мулла Хошим яна лоф қияпти деб ишонмасиз, аммо уч юз чоғли болачака, эркагу хотин эргашиб, аракхўрларни яхшироқ кўриб олиш учун бир-бирларини туртишиб, елкаси оша мўралашиб келишяпти.

— Вой, бу Дилбарнинг дадаси-ку!

— Қизининг туфлисини сотиб арок олиб ичган одамми?
— Ҳа, ҳа, ўша.
— Ажаб бўпти!
— Ҳой, Мавлон, югур, буфетдаги бутилкани беркит.
— Бутилка бўш-ку, ойи.
— Бўш бўлса ҳам беркит, даданг қўлга тушиб кол-масин.

— Вой қўшни, анови боши йилтираганини танидингизми?
— Танитай-чи, куёв чарларда ичиб олиб, куёви билан кураш тушаман деб шарманда бўлган Қосим-ку!

— Ҳукуматга балли-ей!
— Гитлерни енгган ҳукумат ароқхўрни енголмайди дей-сизми!

— Ўйлаб топганга раҳмат.

— Дружиначилар савобнинг тагида колди деяверинг...— деган пасту баланд гаплар ҳам бўлиб турибди. Ора-чора Муқимий номидаги истироҳат боғида ташкил этилган «Сар-китлар хиёбони»ни ҳам тилга олишяпти. Қийимидан хандалакнинг ҳиди келиб турган бир чол:

— Дехқонбой, сиз парқда очилган кўрғазмани кўрдингизми? — деб сўради.

Қийимидан райҳоннинг ҳиди келиб турган бошқа бир чол:

— Ўн беш кундан буён белимга кепак бойлаб ётибман, Маҳкамбой,— деб кўйди.

— Келиним шунақанги мақтайдик, — деди биринчиси яна.

— Менинг набирам қоғозларни ёзиб берибди,— деб кўйди иккинчиси ҳам.

Икки чол ўша кўрғазмани кўриб келишга, мабодо йўлда Дехқонбобонинг бел оғриғи тутиб қолса, Маҳкамбобо уни суяб келишга аҳду паймон қилишиб, инқиллашиб, ҳассаларини дўкиллатишиб йўлга тушишди. Кўрғазма очилганига бир ойдан ошиб қолган бўлса ҳам гоҳ иш билан, гоҳ ташвиш билан бўлиб, бориб кўролмаган эдим.

Чолларнинг ортидан мен ҳам йўлга тушдим. Истироҳат боғининг орқа томонидан ярим гектарча ер ажратиб, текислаб, устини рангдор йилтирок шифер билан ёпиб, ичини одам бўйи келадиган яхлит ойналар билан катта-кичик хоналарга бўлишибди. Ўзи одамларга ҳам хайронсан, цирқда от ўйинлари, масхарабозликлар, театрларда ошиқ-маъшуклар ҳаётидан яхши томошалар, ёзги кинотеатрларда шпионлар тўғрисидаги фильмлар кўйилляпти-ю, ўша ёққа бормасдан ҳаммалари шу ёққа оқиб келишаверибди — навбатда

турганларнинг кети чўзилиб, нақ истирохат боғининг дарво-
засигача етиб борибди.

Кўргазма залининг кираверишига катталиги елпигичдек-
елпигичдек келадиган думалок ҳарфлар билан «Менинг ми-
лициям — менинг кўриқчим» деб ёзиб кўйишибди. Икки
соатча навбатда тургач, ниҳоят чолларнинг орқасидан
эргашиб, мен ҳам кўргазма залига кириб бордим. Лекин,
азаматлар бошлашибди! Бекорга одамлар бу ёкка оқиб
келмаётган экан. Нима бало, исполком ранси ўртоқ Умаров-
нинг бошқа иши йўқмикан дейман. Катта-кичик усталару,
хонаки рассомларнинг ҳаммасини шу ёкка ташлаганга ўх-
шайди. Зални шунақанги чиройли безашганки, кани энди
Суръат акага ўхшаган тезкор шоир бўлсаму, беш-ўн қатор
шеър тўкиб юборсам. Залга кираверишда, коридорнинг икки
четига қатор суратлар осилиб, суратлар остига тушунтириш
хатлари ёзилган. Ўнг томонга «Милициямиз отахонлари»
бўлимига шу районда ишлаб, катта-кичикнинг хурматига
сазовар бўлган милиционерларнинг суратлари кўйилган,
кўрсатган қахрамонликлари қайд қилинган.

Дехқонбобо бир сурат олдида тўхтаб, кўзларини қисиб
узук тикилиб қолди:

— Маҳкамбой, мана бу ўзимизнинг Қазлоп эмасми?

— Ўша,— деб кўйди Маҳкамбобо негадир гурур билан.

— Ковунни яхши кўрарди-а?

— Қишин-ёзин егани қовун эди! — Ҳалиям жўнатиб ту-
рибсанми?

— Ўтган йили посилка килувдим. Йўлда ириб оқиб ке-
тибди-ю, уруғи борибди. Иван: «Маҳкам, юборган уруғинг
учун раҳмат. Лекин биласану, тўртинчи қаватда қовун
кўкартириб бўлмайди» деб ҳазил қилибди.

— Омон бўлгур, бағри кенг ўрис эди!

— Кўнчини ёмон кўрар эди...

Икки чолни сурат олдида қолдириб, «Халқ милиция-
си» бўлимига ўтдим. Ўтдим-у, хангу манг бўлиб қолдим. Ил-
ғор дружиначилар дейсизми, бўлиму бўлимчаларнинг иш
кўрсатган бошлиқлари дейсизми, кўнгилли ўт ўчирувчилару,
...ҳа майли, гапни қисқа қилиб қўя қолай... ўнлаб таниш,
нотаниш суратлар орасида ўзимнинг ўрибосарим, жонги-
намнинг хузури Мамарозиқ акамнинг ҳам хўмрайиб тушган
суратини кўриб севиниб кетдим. Шу кўргазмани ташқил
этган кишига ичимда офаринлар айтдим.

Шундан кейин, кизик-кизик гаплардан маҳрум бўлиб
қолмайин, деб яна чолларнинг ортидан эргашдим. «Текин-
дан келса бойлик, охиридир вой-войлик» деб номланган
залга, Одил Аббосов бошлиқ жинойтчилардан тортиб олин-

ган ашқол-дашқоллар кўйлибди: бир хонага Одил Аббосовнинг сурати билан бойликлари, бошқа хонага хўппа семиз амакининг сурати билан қимматбаҳо нарсалари... Эборинги, шу ерда ҳам очкўзлик қилиб ўн тўрт хонани ўзлари эгаллаб олишибди.

— Бай-бай-бай! — деди Дехконбобо ёқасини ушлаб, — шу хонадаги молу дунёнинг ҳаммаси Одилникимиди-а?

— Ёзиб кўйишибди-ку.

— Бай-бай-бай! Бу олтинларни қара, Николай пошшо хазинасини қолдириб кетган экан-да!

— Сен билан менинг пешана терим бу.

— Бай-бай-бай! Шунча олтин билан камашдимми-а?

— Ҳозир яна қочиб кетган.

— Бай-бай-бай! Йўқ, уни ушлаш керак. Бел оғригим бўлмаганда ўзим ушлаб берардим. Тўхта-тўхта, Махкамбой, мана бу ўзимизнинг Абдурахмон хўппа семиз-ку?

— Ўша, омборчи эди.

— Бай-бай-бай! Худо худолигини кўрсатибди. Ўтган йили кишда келишимга битта пальто сўраб борсам, кўзини лўқ қилиб устига ўттиз сўм сўради-я? Ҳукуматга балли, етим-есирни, бева-бечорани олқинини олади энди!

Қарасам, чоллар ҳали «бай-байлашиб» бу залда кўпроқ қолиб кетишадиганга ўхшайди. Кеч кириб қолмасдан, бошқа бўлимларни ҳам кўрай, деб чиқиб кетаётган эдим, эшик олдидаги столчага кўйилган «Мулоҳазалар дафтари»га кўзим тушиб қолди. Ўтириб, секин варақлай бошладим. Ўн олтиннинг киши ўн олтиннинг мулоҳаза ёзиб кетибди. Ярми, жиноятчиларни қўлга туширган ўртоқ Рўзиевнинг отасига балли деса, ярми, ўнг-терсига қарамай халқни талаган бу очопатларни замбаракнинг оғзига кўйиб отиш керак, деб ёзибди. Ўзим ҳақимдаги мактовларни ўқиб, кўнглим тоғдек кўтарилиб кетди. Тап-туп кадам ташлаб, эшигининг тепасига «Безоричалар» деб ёзиб кўйилган залга ўтдим... Ҳаддан ташқари хурсанд бўлганим учун, мактаб ёшидаги болаларнинг безориликка бағишланган ажойиб нарсаларни кўрган бўлсам ҳам, кўпини эслаб қололмадим. Фақат бир бола рогаткадан тош отиб, ўн етти кўз ойна синдирганлиги-ю, яна битта бола қўшнисининг пишай-пишай деб турган бодрингини бекитикча узиб, бозорда сотаётганда қўлга тушганлиги ҳақидаги материалларгина эсимда қолди. Аммо, безорилик қилган болаларнинг сурати ёнига дадаси билан ойисининг ҳам суратини осиб, иш жойларигача кўрсатиб кўйишганига, негадир тушуна олмадим. Тавба, деб елкамни қисганимча, «Сарқитлар хиёбони»га ошиқдим.

Йўқ, ичимдан тўқиб чиқараётганим йўқ, чиндан ҳам

кўрғазманинг бу залини «Сарқитлар хиёбони» деб номлашибди. Чала муллаларни тўплаб, хатми-куръон ўқитган мактаб директорининг сурати, касал хотинига шифо тилаб Қурбон ота мазорига кўй сўйган аптекачининг сурати, ромчи хотиннинг гапига кириб, кўшнисини калтаклаган кассобининг сураги... Хуллас, сарқитларга илашган ҳамшахарларимизнинг барчаси мана шу ерга ташриф буюришибди.

Соат олтигача кўрғазмадаги бўлимларни айланавериб нақ оёғимда оёқ қолмади, тикилавериб кўзларим ҳам чарчаб кетди. Шунинг учун бўлса керак, «Халқ ҳукми» деб номланиб, ўртоқлик судлари ишини намойиш қилишга бағишланган залда нимани кўрганимни ҳалигача эслай олмаيمان. «Ҳой, ўртоқ, жиноятчини ушла!» дея ваҳимали ном берилган бошқа бўлимда бошим айланиб, кўзим тиниб кетди. Одамлар орасини ёриб, ташқарига чиқаётиб, бир кампирни: «Холажон, набирангизни ўйнатиб, уйингизда жимгина ётсангиз бўлмайдими!» деб жеркиб ҳам бердим. Чарчадим, аммо қалбим тўла қувонч, ифтихор билан чиқдим. Бечора Салимжон акамнинг югуриб-елишлари, уйқусиз ўтган тунлари бекорга кетмаганлигини кўриб, ич-ичимдан сеvindим.

Чанқаб қолган эканман, кўрғазмадан уч юз метрча наридаги анҳор устига омонатгина қурилган, мажнунтоллар соя ташлаб турган пивохонога кириб борганимни ўзим ҳам сезмай қолдим. Мен тенги, мендан каттароқ беш-ўн йигит пивоўрлик қилишиб, газасига қоғоз карнайчадан битта-битта шўрданак олиб ейишиб, чакчақлашиб ўтиришибди. Икки кружка пиво олиб, ёнларига ўтирдим. Секин қулоқ солсам, гап район милициясининг ажойиб ташаббуси, кичик лейтенант Рўзиевнинг жиноятни очишдаги фавқулодда таланти, полковник Отажоновнинг меҳрибонлиги ҳақида боряпти... Тўхтаб тур, сенларни бир лақиллатай дедим-да, бўйнимни чўзиб:

— Менга қаранглар,— дея йигитларга мурожаат қилдим,— Ўша Рўзиев сизлар мақтаганчалик талантли эмас.

— Бекор айтибсиз,— деди новча бир йигит менга ўқрайиб.

— Худо урган мақтанчок, лақма,— дедим яна.

— Нима, нима?! — бир йўла беш йигит ўрнидан турди.

— Бунинг устига менга ўхшаб ўлардек пивоўр ҳам...— деганимни биламан, ҳалиги новча йигит бир сакраб тепамга келиб «гапингни қайтиб ол», деди қалтираб.

— Қайтмайман. Анови полковникларинг ҳам хаёлпараст бир чол... Кунбўйи қоғозбозлик қилади...— гапимнинг у ёғи бўғзимда қолди. Бошқа йигитлар ҳам тепамга келишиб:

— Нега ўртоқ Рўзиев билан Отажонови ҳақорат қил-
япсан, ҳозир кечирим сўра,— деб кекирдагимдан бўғиб
олишди. Улар шаънига бўлмағур гаплар айтганим учун
менинг таъзимни бериб қўйишмоқчи бўлишди. Новча
йигит ғазабдан қалтираб: «Сувга пишиш керак бу тирран-
чани» деган эди, бу таклиф бошқаларга ҳам маъқул туш-
ди шекилли, бештаси қўлимдан, бештаси оёғимдан кўтариб,
анҳор томонга сургаб кетишди. Қарасам, чинга ўхшайди.
Жон талвасасида:

— Кечирасизлар, Рўзиев менинг ўзим бўламан,— деган
эдим, қайтага балога колдим: «Ҳали бу пивохўр ўртоқ Рў-
зиевнинг номини ҳам сотиб юрар экан, товламачи экан» деб
анҳорга отиб юборишди. «Шалоп» этиб сувга тушдим. Кейин
қирғоққа тирмашиб, бир амаллаб чиқиб келаётган эдим,
новча йигит:

— Хўш, йигитча, ОБХСС бошлиғи ҳақидаги фикрингни
ўзгартирасанми? — деб сўради.

— Ўзгартирмайман,— дедим тишларимни такиллаб.
Яна сувга итариб юборишди. Яна чиқиб келаётган эдим:

— Энди-чи? — деб сўради бошка бир йигит.

— Ўз фикримда қоламан,— дедим-у, анҳорнинг нариги
бетига сузиб ўтиб кетдим...

КАФАН КИЯГАНЛАР

Салимжон акам кенгашдан қайтган куни уйимизда чина-
кам байрам бўлди. Неъмат акамнинг ўғил-қизлари совга-
саломларни талашиб, унча-мунча араз ҳам қилиб олишди.
Ниҳоят, хурсандчилигу аразлашлар тугаб, гулзор ўртасида-
ги темир каравотда устозим иккимиз ёлғиз колдик.

— Хўш, Ҳошимжон, ишлар қалай? — райхон билан юзи-
ни елпиб сўради устозим.

— Ёмон эмас... Ўзингиз яхши бориб келдингизми?

— Ишчиларимизнинг овозаси ҳозир бутун республикага
ёйилибди.

— Рост айтяписизми?

— Қаромат Ҳошимова бир соат доклад қилди, зал йи-
гирма минут қарсақ чалди.

— Зўр бўпти-ку!

— Министримиз мени табриклар, бўш келманг, ниманки
ёрдам керак бўлса, ҳаммасини берамиз, деди.

— Ростдан ҳам шундай дедими?

— Шундай деди, ўғлим. Ишни чала ташлаб кетманг,
районингизни бутун республикамизга намуна қилиб кўрсат-
тиб, тажриба районига айлантирамиз, деди, ўғлим!

— Салимжон ака!

— Лаббай, ўғлим?

— Мен ҳам сизга бир хушxabар топиб кўйдим.

— Йўк, ўғлим, мен учун бундан катта хушxabар бўлмайди. Районда тартиб ўрнатишни халкнинг ўзига топшириш... бу катта гап, Хошимжон...

— Мен Одил Аббосовни кўлга туширдим...

— А?! — устозим бир сапчиб тушди, каравот лапанглаб кетди.— Нима дединг??

Қалпоқчам ёрдам берганини яширдиму, колган гапнинг хаммасини сўзлаб бердим.

— Шокир маслахатчи уюштирибди-да? — кошларини паст-баланд қилиб, худди қаршисида мен эмас, Одил баттол ўтиргандек, газабидан энтикиб деди устозим.

— Ҳа.

— Шарифани пичоқлаган ҳам баттол экан-да?

— Ҳа.

— Демак, энди мени чавақламоқчи экан-да?

— Ҳа.

— Номард!

— Энди паспорт олиш учун тайёргарлик кўришяпти.

— Майли, олсин. Биз ўша паспорт сотгаң қаллобни ҳам кўлга туширамиз... Хошим, тур ўғлим, пешонангдан яна бир ўпай...

Салимжон акам худди тревога эълон қилингандек, ховлиқиб ўрнидан туриб кетди. Оёғига шиппагини ҳам илмай ичкарига, телефонга югурди. Аввал, мен соқолини олиб кўйган генералга, сўнгра область марказига, полковник Али Усмоновнинг квартирасига телефон қилди. Ярим соатлардан сўнғ каравотга қайтиб чикиб:

— Сенинг планингни маъқуллашяпти,— деди-ю, совиб колган чойни бир кўтаришда ичиб олди.— Баттолдан бир тузоқ сифатида фойдаланамиз дейишяпти. Бу гапни ҳеч кимга айтмаганмидинг?

— Йўк, айтмагандим.

— Қаттиқ сир сақлансин, дейишяпти... Оббо ўғлим-ей, қариганимда юзимни яна ёруғ қиладиган бўлдинг-да... ёнингга одам кўшиб берайми?

— Мендан кўнглинғиз хотиржам бўлсин.

Тўппончамни чўнтагимга солиб, Шайх Одил сағанасига, Одил баттолнинг янги квартирасига жўнадим. Йўл-йўлакай бошимга қалпоқчамни кийиб кўздан ғойиб ҳам бўлиб олдим.

Хуфтон намозидан сўнғ Гўрков Сўфи масжид ховлисида узок ўралашиб юрди. Керосинкага кастрюл кўйиб, овқат

пишираётган экан, ўтини ўчириб, ташқаридан ароқ топиб келди. Ниҳоят, эл уйкуга кетганда секин Шайх Одил сағанасига қараб юрди. Олдинги гал шошганимданми ёки каттиқ кўркиб кетганимданми, яхшироқ разм солмаган эканман, Шайх Одил сағанаси одамнинг кучоғи етмайдиган азим тераклар остида бўлиб, тераклар кундузи салқин бераркан, кечаси сағанани кўздан беркитиб, хилватгоҳга айлантитаркан.

Сағананага яқинлашгач, Гўрков чўкка тушиб, атрофга кулок солди, дов-дарахтлар ола-чалпак соя ташлаб турган қабристонни синчиклаб кузатиб чиқди. Сўнгра эшикни очиб:

— Халоскорим, уйғокмисиз? — деб сўради. Ичкари кириб, чўнтагидан гугурт чиқариб, шам ёқди. Хона ўртасидаги тобутдан оппоқ кафанга ўралган мурда секин бошини кўтариб:

— Соатинг неча бўлди? — деб сўради.

— Иккилар бўлиб қолди-ёв, — жавоб қайтарди Гўрков. Мурда устидаги кафанни очиб, Одил баттол киёфасига кирди. Сўфи сув куйиб турди, юз-қўлини ювиб олди. Баттол ҳаддан ташқари олиб, электр будкаларининг эшигига чизиб кўйиладиган суратлар бор-ку, бамисоли ўшанга ўхшаб қолди. Соч-соқоли ўсиб кетган, хоҳ кўринг, хоҳ кўрманг, худди ёнига ошқовокнинг палласини олиб, бозорларда «дийдиё» ўқийдиган дарвешнинг ўзи дейсиз. Кўзлари ич-ичига ботиб кетган, бурни билан оғзи яна ҳам катталашиб, чинакам девнинг ўзгинаси бўлиб қопти.

— Ичкилик олиб келдингми? — қўллари қалтираб сўради дев.

— Олиб келдим, халоскорим.

Аввал пиширилган гўшт, кетидан хидланиб қолган норин ейишди. Термосдан чой куйиб ичиб, шаҳардаги воқеалардан, одамларнинг кайфиятидан гаплашишди. Гўрков бугун ниҳоят полковникнинг уйига бориб, ертўласи борлиги, кунбўйи ховлида ҳеч ким бўлмаслиги, уй эғаси кўпинча кечаси қайтишини билиб келганлигини маълум қилди. Баттол ёнидан узунлиги ярим метр келадиган ханжарни чиқариб, жаҳл билан ерга санчди.

— Эй, худо, қалбимдаги қасос ўтини сўндирмагин!

Яна хўриллатиб чой ичишиб, бугун кўмилган ўлик ҳақида узок гаплашишди.

— Аёл кишимиди? — сўради баттол.

— Аёл эди, халоскорим.

— Тириклигида кўрганмидинг?

— Кўрмаган эдим, халоскорим.

— Бўлмаса оғзида тилла тиши борлигини каёкдан биласан? Тагин кечагидек овора бўлмайлик?

— Йўк, худо хоҳласа бугун овора бўлмаймиз. Ўликнинг орқасидан элликтача енгил машина келди... Обрули хонадондан чиққан ўликнинг оғзида албатта тилласи бўлади.

Сўфи ташқарига кафан кийиб чиққанимиз маъкул, мабодо битта-яримтасининг кўзи тушса, мозорда арвоҳ кўрдим деб қочиб қолади, дея маслаҳат берди. Маслаҳат баттолга ҳам маъкул тушди шекилли, дарров кўна қолди. Икковлари ҳам кафан кийиб олишди. Бири кетмон, бошқаси бел олиб, янги кўмилган мурданинг қабрига қараб юришди. Анови кунни оқ чойшаб ёпинганларни кўриб, сал-пал кўркувдим, бугун икковларини ҳам кафанда кўриб, этларим жимирлашиб кетди: тирик одамнинг кафан кийиб, кетмон кўтариб юриши жуда хунук, жуда ваҳимали кўринар экан...

Қабрни жуда тез очишди. Мен, Одил баттол озиб, кучдан қолгандир деб ўйлаб, ҳато қилган эканман. Йўк, баттол жуда кучли экан. Кетмонни шунақанги тез, шунақанги чакқон ишлатдики, нима бало, Хўжа Аҳрор Вали куч бағишляптими, деб қўйдим ичимда. Гўрков лаҳадга тушиб, чопқи билан мурданинг жағларини кесиб чиқди... этларим аллақандай жимирлашиб, ич-ичимдан қалтирок турди, ўзимни йўқотгудек бир аҳволга тушиб қолдим. Лекин... лекин... начора, хизматда турибман. Уларга қарши бирон нарса қилишга ҳозир жуда, жуда ҳам ожизман!

— Мана, халоскорим, кулингиз ҳеч қачон янглишган эмас! — мактаниб деди гўрков, — эллик грамм келмаса, бетимга туфурым юборинг.

Шайх Одил сағанасига қайтиб, ўликнинг оғзидан олинган тишларни оёқ остидаги кир латта билан артишиб, халтага солишди. Халтачада яна икки юзтача тиш ялтираб кўриниб кетди. Демак, бунақанги ишни биринчи бор қилишаётганлари йўк экан, қамокдан қочгандан буён ҳар кунги машғуллари шундан иборат экан...

Одил Баттол халтачадаги тишларни чамалаб:

— Нар и борса, уч юз грамм келади холос, — деб уф тортиди. — Бу билан Шокирдан қутулиб бўлмайди. Айтганини бермасак... у бизни ушлаб бериши мумкин.

Одил Баттол кўзларини галаги қисиб, лабларини қимтиганча, бир нуқтага тикилиб, узоқ жим қолди. Сўнг кескин бир ҳаракат билан ёнидан ханжарини суғуриб, ерга санчди:

— Гўрков!

— Лаббай, халоскорим!

— Чўкка туш!

— Халоскорим!

— Чўкка туш, деяпман! — овозини кемшик тишлари орасидан чиқариб, буюрди баттол. Гўрков икки кўзи ханжарда, кўрка-писа чўкка тушди.

— Шу кеча кўрганларимни бировга айтсам, мана шу ханжар бошимни кессин, деб қасам ич! — буйруқ берди Одил баттол.

Гўрков дағ-дағ калтираб, қасам ичди.

Ха, ҳамма гап бу ёқда экан! Баттолнинг энг катта хазинаси — кўйфуруш отасидан қолган битмас-туганмас бойлиги шу қабристонга кўмилган экан. Баттол анови куни ўзининг маслаҳатчисига бойлигим бошқа шаҳарда, деб ёлғон сўзлаган экан, бундан йиғирма йил олдин, ўртанча хотини ўлганда қабр тоши қўйиш баҳонасида қишлоқдаги бойлигини келтириб қари тутнинг остига эсон-омон беркитиб олган экан.

Устини ўт-ўланлар қоплаган катта оқ мрамар тошни нари суриб, кўз юмиб-очгунча, қабрдан занглаган темир сандиқни суғуриб, ўрнини яна аввалгидек текислаб, гўё бу ерга куни кеча ўлик қўйилгандек тош ҳам бостиришди... Иккови ҳам қора терга ботиб кетган, қўрққан, ховликқан, энтиккан... Епириб-ей, деб юбордим. Одам боласи ҳам шунақанги аҳволга тушадими! Кўзлари ўт бўлиб ёняпти, тишлари ғижирляпти, кўкраклари темирчининг босқонидек кўтарилиб-тушиб турибди! Сандиқни сағанага олиб киргач баттол унга пешанасини қўйиб, узок жим қолди. Аввал елкасини учуриб, пикиллаб турди-да, кейин тўсатдан, ёш болаларга ўхшаб, хўнграб юборди:

— Дадам, дадажоним!

— Ҳалоскорим, ўзингизни қўлга олинг, — юпатмоқчи бўлди Гўрков.

— Шу максатда бойлик йиққанмидингиз?! Яйраб-яшнаб есам бўлмасмиди, даври-даврон сурсам бўлмасмиди!

— Йиғламанг деяпман.

— Дадажоғим... — деди-ю, баттол тўсатдан жим бўлди. Кўз ёшларини кафаннинг енгига артиб, ханжар билан сандиқнинг қопқоғини кўтарди: олтин тангалар, ҳозир ҳеч ким такмай қўйган тақинчоқлар, узугу тиллақошлар шам нурида ял-ял ёниб, Шайх Одил сағанасини бир нафасга ёритиб юборгандек бўлди. Икки тирик мурданинг ҳам чехраси ёришиб, гул-гул яшнаб кетди.

— Бу тўппонча билан ўқлар ҳам дадамдан қолган, Қашқардан келтирган эди, раҳматли! — ҳам ғурур, ҳам аллақандай ўқиниш билан деди Одил Аббосов. — Мен яна подшоман! Эшитяпсанми, Гўрков! Бу олтинлар менга яна куч-қудрат бағишлайди... Энди менга на милиция, на суд бас

кела олади, худо хоҳласа, мен яна шаҳарнинг ҳокимиман, шаҳаншоҳиман...

Ярим соатлардан сўнг Сўфи шаҳарнинг бўлажак ҳокимини кафанга ўраб, тобутга ётқизиб, сағананинг устидан кулфлаб чиқиб кетди.

ҚОРО ВУЛ ЯРАШМАЙ ҚОЛДИ

Истироҳат боғи истироҳат боғи бўлгандан буён, қасам ич десангиз қасам ичиб айтаманки, бунақанги шодиёнани, бунақанги қувончли кунни ҳали кўрмаган бўлса керак. Бир томонда карнай-сурнай, бир томонда така-тумига олиб, ноғора чалишяпти. Сочига лента таққан кизчалар, ойсидан яширган пулига морожний олиб ейишга ошиққан болалар, мактабда тартиб ўрнатишга ёрдами теккан ўсмирлар, «қани жиноятчию тартиббузар бўлса, кўрсатаверинг, таъзирини бериб қўямиз» деб енгига қизил лента таққан йнгитлару сайил баҳонасида ҳуснини кўз-кўз қилишга чиққан қизлар, ичкиликбозликка қарши курашда ном чиқарган ишчилар, жамоатчи ревизорлару штатсиз ОБХССчилар... э борингки, белига кепак боғлаган чоллар, кўзойнагини тополмай, келинини қарғаб келаётган кампирлар... ҳамма истироҳат боғи томон дарёдек оқиб боряпти.

Сувга чиққан икки келинчак водопровод олдида мана бундай гапларни гаплашиб ҳам турибди:

— Паркда нима бўляпти, ўртоқжон?

— Вой, дугонажон, эшитмадингизми?

— Йўқ, эшитмадим.

— Ўртоқжон, бу слёт-ку!

— Қайдам, акангиз, бугун жиноятчиларга жаноза ўқиймиз, деб ясан-тусан қилиб чиқиб кетди.

— Тавба, жаноза ҳам карнай-сурнай билан ўқиларканми?!

— Шунақа шекилли-да.

— Вой ўлмасам, ёғим ёниб кетди...

Тўғри, тўппа-тўғри айтишди — слёт бўляпти. Милицияга ёрдам берувчиларнинг бутун район слёти бўляпти. Ўлай агар, слёт деганларини илгари тушунмас эканман. Карнай-сурнай билан бошланиб, ўртароғида серсув путкбозлигу, охирида қарсак чалинар экан. Боғнинг директори, дружиначилар юрагини олиб қўйган эканми ёки халқ милициясига бир хизмат қилишни кўнглига тугиб қўйган эканми, ҳарқалай слётга роппа-роса ўн беш кун тайёргарлик кўрибди. Жума кун паркимизга марҳамат қилинг, дружиначиларга бағишланган халқ сайили очилади. Чойхоналарда ичак-

узилди аския, очик сахналарда поракхурларни фош қилувчи томошалар кўрсатилади. Дорбозлик, нуткбозлик, йўк, кечирасиз, адашиб кетдим... мушакбозлик ўйинлари кўрсатилади, деб заводларга, фабрикаларга таклифномалар жўнатибди.

Кабобхўрга — кабобу, мантихўрга — думба солинган мантилар пишиб турибди, паловпазлар бошларига оқ халта кийиб, капгирларини ўйнатиб, дунёда биздан устарок ошпаз йўк, деб мактанишиб туришибди. Оҳ, шу пайтда дўстгинам Зокир бўлармиди, нўхат солинган паловдан тўрт-беш товогини уриб, шерик, шунақанги мажлисларга мени тез-тез чакириб тургин, деб қўймасмиди, дея ич-ичимдан ачиниб кетдим.

Слёт роппа-роса тўққизда бошланди, ёзги бинога олти юзу киркта одам сигар экан, қолгани ташқарида қолиб кетди. Слётни ўртоқ Умаров очди. Жамоатчи милиционерларни роса мактаб туриб:

— Доклад учун сўз полковник ўртоқ Отажоновга! — деб эълон қилиб юборди.

Салимжон акам... бечора Салимжон акам-ей, шунча салобати билан, шунча гавдаси билан доклад қилишга мазаси йўқроқ экан. Шундай қилса гўё ишлари юришиб кетадигандек, нукул елкасини қашиб, муштига йўталади денг. Охири кўлини кўксига қўйиб:

— Ўртоқлар, мен гапиролмайман, — деб ўтирганлардан узр сўрай бошлади, — негаки, жуда хурсандман, севинганимдан йиғлаворай, йиғлаворай деяпман. Агар яна жиндек қарсак чалсанглар доклад ўрнига ярим соат йиғлаб беришим мумкин. 40 йилдан бери жиноятчилар, тартиббузарларга қарши курашни халқ ўз қўлига олса, деб орзу қилардим... орзумга етдим!!! Шу олти ой ичида, ўтган йилнинг олти ойига солиштирганда, жиноят 85 процент камайди, тартиб бузиш ҳоллари 96 процентга камайди.

Залда қарсак янграб кетди. Бундай қарасам, ёнгинамда ўтирган ўртоқ Холиқов ҳам забтига олиб, қарсак уряпти.

— Ия, ҳа, — дедим секин туртиб, — бу гапларнинг ҳаммаси қоғозда қолиб кетади деган эдилар-ку?

— Жаҳл устида айтганман, акаси! — деб қўйди ўртоқ Холиқов.

Салимжон акам ўзини тутиб олиб:

— Министримиз бизни қизғин табриклади, — дейиши билан, кафтини шай қилиб ёш-яланглар, билагига куч тўпланган мен тенги йигитлар яна қарсак уриб юборишди.

— Яна ҳам астойдилроқ киришамиз...

— Районимизни коммунистик районга айлантирамиз!

— Жиноят уруғига кирон келтирамиз!

— Тартиббузарларнинг бурнига сув куямиз! — деган бир чеккаси тантанали қасамга, бир чеккаси ўзимизнинг оддий ваъдаларга ўхшаб кетадиган ҳайқириклар ҳам эшитила бошлади.

Йўқ, мен қимматли устозимнинг нуткига кўпроқ қарсак чалинди, деб хато ўйлаган эканман, қарсакбозликнинг энг кучлиси Каромат Ҳошимова минбарга чиққанда, жамоатчи милиционерларга мукофот улашаётганда бўлди. Ўттиз олти йигит-қиз, ўн бир кампир ва еттита чолга катта-кичик совғалар, мактов қоғозлару фахрий ёрликлар топширилди. Мажлис раиси навбатдаги ишлар, янги режалар ҳақида доклад қилиш учун яна аллақимга сўз бермокчи бўлиб эндигина микрофонга пуф-пуфлаётган эди, залнинг ўртароғида ўтирган Муслим бобо ўрнидан туриб, қўл кўтарди. Гапиришга руҳсат ҳам олмай, шу холича қўлини боши узра кўтариб, кўйлагининг устидан тақиб олган орден-медалларини жиринглатиб, минбарни мўлжаллаб, жадал чиқиб келаверди. Минбарга чиқиб, чап қўли билан соқолини чапгаллаб, бир нафас жим туриб қолди.

— Мерган, ё ўзинг чиқасанми?— деб сўради ниҳоят. Залнинг ўртасидан:

— Ўзинг гапиравер,— деган овоз эшитилди.

— Хўп, гапирсам гапира қолай. Ҳурматли жамоа, мен ўттиз олтинчи магазинда қоровул бўлиб ишлайман,— Муслим бобо чўнтагидан кўзойнагини олиб, шошмасдан такди. Бошқа чўнтагидан дафтарча олиб, у ёқ-бу ёғига кўз ташлади-да: «Ҳа тўғри, ўттиз олтинчи магазин» деб қўйди ўзига-ўзи.— Мерган атлас магазинида қоровул... Тўғрими?

— Тўғри,— деб қўйди Мерган бобо.

— Шу дружинник масаласи чиққандан буён икковимиз ҳам бекормиз. Электр чойнакда чой қайнатиб ичиб, Николай пошшо давридаги от ўғрилари ҳақида гаплашиб, ағанаб ётамиз. Бекор ётиб, маош ейиш эскичасига макруҳ... янги-часига... хўш, инсофдан эмас-да, ахир... Менга ўхшаган, Мерганга ўхшаган бекорчи бўлиб қолган қоровуллар озми?.. Золимнинг вақтида ўғри кўп эди-ю, қоровул оз эди. Бутун эски шаҳар даҳасида битта қоровул шақилдок қоқиб юрарди... Ҳозир ўғрининг тайини йўғу, ҳаммаёқни қоровул босиб кетган... Магазин қоровули, фабрика қоровули, идора қоровули... Ҳой, одамлар, кичкинагина районимизда 260 та қоровул бор экан-а!

Залда қарсак яцгради. Орқа қатордагилар, негадир ўринларидан ҳам туриб кетишди. Ниҳоят, қарсак ҳам, говур ҳам босилгач, Муслим бобо:

— Мерган, ё нотўғри айтдимми? — деб сўради ўртоғидан. Ўртоғининг жавобини ҳам кутмасдан яна давом этди:— Ха, майли, икки юзу олтмишта бўлмаса икки юзу элликтандир. Иккита мияси айниган чол ўнтага адашган бўлса адашгандирмиз... Ҳукуматимиз ҳар бир қоровулга йилига 720 сўмдан маош берар экан. Хўп, 260 та қоровулнинг йиллик маоши қанча бўлади? Мерган билан бир кун хомчўт қилиб кўрсак... Мана, мана бу қоғозга ҳаммасини ҳисоблаб ёзиб қўйганмиз. Мана, «ярмаркага тушиб набираларингизга бир жуфт турсик, келинингизга атлас лозимлик...» йўқ, кечирасизлар, бу бошқа қоғоз экан... Мерган, қоғоз сендамиди, мендамиди?

— Тузукрок кара, ўзингда эди,— деган жавоб қайтди пастдан.

— Ха, мана бу ёқда экан,— гуноҳкорона кулимсираб давом этди Муслим бобо,— ҳаммаси бўлиб, бир юзу тўксон минг сўм бўлар экан. Қоровулларнинг сал кам бекорчиликдан иборат бўлган ишини халқ, жамоа ўз қўлига олса-ю, шу бир юзу тўксон минг сўмга гул кўчати олиб, ариқларнинг лабига, ташландиқ ерларга, кўча эшиклари олдига ўтказсак... Савобнинг тагида қолмасмидик!

Ўзи бугун одамлар қарсақбозлик қилгани тўпланишганга ўхшайди. Муслим бобо сўзини тугатиши билан пастда ўтирганлар шунақанги қаттиқ қарсақ чалишдики, ишонсангиз, анча вақтгача икки қўлим билан қулоғимни беркитиб ўтирдим. Бир маҳал қўлимни олсам қарсақ тинибди-ю, одамлар:

— Офарин, отахон!

— Худди сиз айтгандек қиламан, бобой!

— Қайтага, ёшлардан мана шу кексалар дуруст.

— Революцияни мана шу чоллар қилган-да! — дейишиб, бир-бирларига лукма ташлашяпти.

Муслим бобонинг турсик билан атлас лозимлик аралашган нутки сабаб бўлди-ю, ҳали айтганимдек, кўз кўриб, қулоқ эшитмаган тортишув, нутқбозлик бошланиб кетди. Бирини қоровулликни йўқ қилсак, ўғрилар қутуриб кетади, деди. Бошқаси, ўғри қўлга тушса, ҳадеб хайфсан эълон қилавермайлик-да, Африкадаги қабилаларга ўхшаб, қулоғи билан бурнини кесиб, суратини район газетасида босиб чиқарайлик, деди. Учинчиси, ўғри-ўғри деб ваҳима қилиб юраверсак, яна юз йилгача улардан қутула олмаймиз, деган гапни айтди. Шу пайт маҳалламиздаги мактабнинг директори сўзга чикиб:

— Қоровул бизнинг давримиз учун ярашмайдиган бир

нарса,— деб худди синф ойнасини синдириб қўйган ўқувчиларни уришаётгандек жаҳл билан гапира бошлади.— Қоровул ўтмишда, ўғри, қароқчилар кўп бўлган даврда пайдо бўлиб, кейин одамларнинг эсидан чиқиб кетган. Мана, мен мактабда қоровуллик билан фаррошликни йўқ қилиб, ҳаммасини коллективнинг зиммасига юклаганман. Иқтисод қилинган пулга аълочи болаларга велосипед олиб бердим... Тўғри, биз қоровулга гиёванд одам намага ўрганиб қолгандек ўрганиб қолганмиз. Қоровулсиз яшай олмаемиз, деб ўзимизни-ўзимиз ишонтириб қўйганмиз. Бу нуксонли ишончдан воз кечиш керак...

Э, боринги, ўша кунги слётда слёт қатнашчилари уч соатлик тортишувдан кейин, бизга қоровул керак эмас, керакли нарсаларни ўзимиз кўриклаемиз, қоровул пулига гул олиб экиб, шахримизни гулга кўмамиз, қоровулликдан бўшаган қари-қартангларга Қўшчинор маҳалласида қоғоз халта тикадиган артель очиб берамиз, деган мазмунда қарор қабул қилиб юборишди. Мажлис министрими номига ёзилган тантанали мактуб билан тугади.

Ярим кечаси уйга қайтаётган эдик, Салимжон акам меҳри товланиб кетди шекилли, катта қўлини елкамга ташлаб:

- Ўғлим, мен бугун жуда бахтлиман! — деб қўйди.
- Мен ҳам бахтлиман,— дедим мен ҳам шоша-пиша.
- Хўш, сен нима учун бахтлисан?
- Нима учунлигини билмайман, лекин жуда хурсандман.

САРИҚ ДЕВНИНГ ҲИМИ

Шокир маслаҳатчи баттолга чоршанба куни паспорт келтириб бериши керак эди. Ўша куни ишни битиролмабди. Шайх Одил сағанасидаги тунги учрашув ҳар икки томоннинг аччиқ-тизиқ сўзлари билан тугади. Шокир маслаҳатчи, агар ўртада турган одам эртага ҳам паспортни олиб келмаса урдасидан чиқа олмаган бўлади, унда бошқа киши орқали ҳаракат қилишга тўғри келади, деган эди, Одил Аббосов баттар тутақиб кетди. «Соғлиғим ёмонлашиб боряпти» деб йиғламосираб, муштини қисиб дағ-дағ қалтирай бошлади. Мен шу кунни овоз ёзиб оладиган аппаратимни олиб борган эдим. Овозларни ёзиб олдим, аммо ҳаддан ташқари қоронғи бўлгани учун суратга олишнинг ҳеч иложи бўлмади.

Лекин, Шокир маслаҳатчи сўзининг устидан чиқадиган кишилардан экан. Эртасига, тунги соат учларда қабристонга ваъда қилган нарсасини келтириб:

— Одилжон, лекин, сизни деб ўлиб бўлдим-да! — деб ух тортиб кўйди.

— Раҳмат, сиз ўзи қиёматли дўстимсиз-да,— миннатдорчилик билдирди баттол.

— Лекин, ҳеч бўлмаса шу бугун кафанингизни ечмабсиз-да,— секингина кулиб кўйди маслаҳатчи.— Икковларингни кўриб, рости, жуда кўрқиб кетяпман.

— Кафандан кўрқманг,— далда берди Сўфи,— охири бориб, сиз ҳам шунини қиясиз.

— Лекин, сизлар сал эртароқ кийиб кўйибсизлар-да,— ҳазил қилиб айтган гапи ўзига наша қилди шекилли, кулиб кўйди маслаҳатчи. Сўфи ҳам ҳазилкаш экан.

— Сизга ҳам битта тиктириб берайми? — деб кулди.

Одил баттол паспорт қўлга текканидан хурсанд. Маслаҳатчи бугун, ниҳоят, бир умр орзу қилган катта бойликка эришганидан ўзида йўқ шод. Гўрков, мана, халоскорим паспортини олди, энди тезгина даф бўлиб мен ҳам оёғимни узатиб ётар эканман, деб ўйлаб, ич-ичидан севинарди. Ҳаммалари шод, ҳаммалари хурсанд, ҳазил-мутойибанинг боиси ҳам шунда эди. Маслаҳатчи Одил баттолга оқ йўл тилади. Қаерда бўлсангиз ҳам омон бўлинг, деб яхши истак билдирди. Охирида, полковник сизнинг ҳам, менинг ҳам бир умрлик душманимиз, уни албатта бир ёқли қилиб кетинг, деб қайта-қайта илтимос қилди.

— Худо хоҳласа, индинга мана шу масжидда жаноза ўқиймиз! — деди баттол кўзларини чакнатиб.

Кучоклашиб хайрлашишди. Кафан кийган одам кафан киймаган одамни кучокласа жуда хунук кўриниб кетаркан, тескари қараб олдим.

Маслаҳатимизга кўра, агар, маслаҳатчи қўлида олтин билан чикса, мен уни қабристоннинг орқа дарвозасигача кузатиб бориб, ўша ерда пойлаб турган икки милиционерга гугурт чақиб сигнал беришим керак эди. Гугурт чақишим билан дарвозанинг орқасидан: «Кўйвор, жим!» деган йўғонингичка овозлар эшитилди-ю, кейин яна қабристон сукунати атрофга ҳукмрон бўлиб қолди, «Демак, қўлга олишди», деб хотиржам бўлдим, дарҳол орқамга, Шайх Одил сағанасига қайтдим. Яна қайси жиноятчилар билан учрашиш режаларини тузишади, шунини ҳам билиб овозларини ёзиб олмоқчи эдим. Қирсам, маслаҳат бутунлай бошқача, сандикдаги олтинни аллақаерга беркитишмоқчи. Менинг устозимни қатл этиш планини ҳам аллақачон тузиб бўлишибди. Эҳтимол бу ишни кундузи бажаришар, эҳтимол бирор ақлини йўқотган пулпарастни ёллашга қарор қилишгандир...

Йўқ, энди мен ҳам қараб турмаслигим, мустақил бирор чора кўришим керак...

Баттолнинг ёнидан паспортини, ханжари билан ўқланган пистолетни олдим. Гўрковнинг чўнтақларидаги бели синмаган қоғоз пуллардан тортиб, то бир тийинлик сийкаси чиққан чақаларгача олиб, темир сандикка жойладим. Одил баттолнинг жони энди менинг кўлимда, мана шу темир сандикда! Эртақлардаги асир тушган девларга ўхшаб, чалажон бўлиб қабрда ётаверади, қуролсиз, олтинсиз ҳеч ёққа чиқолмайди энди!

— Хайр, кафан кийган шаҳаншоҳим! — дедиму, оғир сандикни инкиллаб кўтарганимча, қабрдан чиқиб кетдим.

Ўша куні ўзбошимчалик қилиб кўпол бир хатога йўл кўйибман, яна қанчадан-қанча жиноятчиларни кўлга тушириш мумкин бўлиб турганда ишнинг пачавасини чиқариб кўйибман. Олтин тўла сандиғу қурол-яроғларни милицияга топшириб, энди уйга қайтиб келган ҳам эдимки, тўсатдан телефон худди бировнинг уйига ўт тушгандек, фарёд чекиб жиринглаб қолди. Салимжон акам трубкани кўтариб, аллаким билан қисқагина гаплашди-ю:

— Хошим! — деб қичқирди.

— Лаббай, устоз?

— Дарров кийин.

— Тинчликми?

— Одамлар қабристондан икки тирик мурданни хайдаб чиқиб, масжид атрофида қувиб юрган эмиш.

— Тағин Одил баттол бўлмасин?

— Бўлмаса ким бўларди!

Кийиниб чиққунимизча, бу ёқдан идорамизнинг навбатчи машинаси ҳам дуд-дудлаб келиб қолди. Машинага ўтирдим. Хўжа Аҳрору Вали масжидини мўлжалга олиб, қушдек учиб бораётган эдик, ҳеч қутилмаганда, машина йўлнинг қоқ ўртасида таққа тўхтаб қолди.

— Салимжон ака, бир қошиқ қонимдан кечинг,— деди шофёр бўшашиб.

— Нима бўлди?

— Кеча кечқурун бензин олиш эсимдан чиқиб қолган экан.

— Аҳмоқ! — деди Салимжон акам машина эшигини жаҳл билан очиб.— Сени ўзи аллақачон ишдан хайдашим керак эди.

Масжидга боришнинг ҳожати йўқ энди, бари бир пиёда етолмаймиз. Милицияга жўнадик. Ўша ердан машина топамиз. Яккачинор кўчасини шундай кесиб ўтиб, Муқимий кў-

часига бурилишимиз билан юз-юз эллик чоғли одам кафан кийган икки мурдани қувиб келаётганини кўриб қолдик.

— Ушалар! — дедим, негадир ҳам севиниб, ҳам кўрқиб.

Мурдалар энтиқиб, ҳаллослашиб, худди югуриш бўйича шаҳар мусобақасига қатнашаётган спортчиларга ўхшаб, бир-бирларини қувлаб, ёнгинамиздан ўтиб кетганди, ушлаёлмай қолдик.

Қувиб келаётганлар ҳар хил, аксарияти чоллар. Орқароқда кўрқа-писа болалар ҳам, ҳар нарсага қизиқувчи аёллар ҳам эргашиб келишяпти. Шовқин-сурон. Бир хиллар мурдаларга қараб тошми, кесакми отмоқчи бўлиб ўқталаяпти-ю, лекин негадир ботинишолмаяпти. Қуваётганлар энди етиб, ушлаймиз дейишганда, мурдалардан бири кўлидаги таёқни боши узра айлантириб:

— Е Хўжа Аҳрору Вали! — деб наъра тортиб юборади. Одамлар кўрқиб, орқаларига тисарилиши билан мурдалар яна йўлга тушишадӣ...

Кейинроқ эшитсам, мурдаларнинг қабрдан бевақт қувилишига, ҳали айтганимдек, менинг шошқалоқлигим сабаб бўлган экан. Сандикдаги тиллаю Гўрковнинг чўнтагидаги пулларни қоқлаб чиқиб кетишим билан баттол:

— Сўфи, ҳазилни қўй, — дебди.

— Ҳалоскорим, сизга нега ҳазил қилар эканман, — дебди кўлини кўксига қўйиб Сўфи.

— Тўппончамни олдинг-ку.

— Худо сакласин.

— Тўхта, тўхта, ханжарим ҳам йўқ!

— Э парвардигор! — ёқасини ушлабди Гўрков.

— Ие, паспортим қани? — бу гал баттол ҳам ёқасини ушлабди.

— Е навзамбилло! — деганча Сўфи кўзини лўқ қилиб тураверибди.

— Аблах! — тутақиб кетибди баттол. — Сандик қани? Тиллаларни қаёққа беркитдинг?

— Ўзингиз менинг чақаларимгача олиб қўйибсиз-ку! — деб Сўфи ҳам секин ўрнидан турибди. — Чўнтақларим қуп-қурук, қаламтарошим бор эди, ўшани ҳам олиб қўйибсиз.

— Сотқин!

— Ўғри! — дейишиб, мурдалар оч қолган жўжахўрозлардек бир-бирларига ташланиб қолишибди. Баттол, мол аччиғи — жон аччиғи деганларидек, ҳаддан ташқари қутуриб кетибди. Гўрков илгари катта ўғри бўлгани учун бунақанги муштлашишларни кўп кўрган, тажриба орттирган, бунинг устига текин овқатларни еб, шу кунларда боқувдаги букадек кучга тўлиб турган экан. Бир-бирларини

шунақанги савалашибдики, раҳматли Шайх Одил тирик бўлганда қайси бирига мукофот беришни билмай, роса гаранг бўлиб қолар экан.

— Ё Жамшид! — деб қулочкашлаб туширармиш баттол.

— Ё Хўжа Аҳрору Вали! — деб тепармиш Сўфи Гўрков. Охири иккови чарчаб, кучдан кетиб, сағананинг деворига суянишиб, оч бўрилардек бир-бирларига тишларини ги-жирлатишиб жим қолишибди.

— Сандик қани? — дебди биттаси.

— Қаламтарошни бер! — дебди бошқаси.

— Тўппончамни қаёққа беркитдинг? — сўрабди биринчи овоз.

— Чакамгача қокиб олибсан! — дебди иккинчи овоз. Шундан кейин: «Мана тўппонча, мана қаламтарош!» деб бир-бирларини яна шоли туйгандек туя бошла-шибди.

Абдураззоқ ота деган бир намозхон ҳар кунни бомдод на-мозига бора туриб, келинининг қабрига бир даста гул қўйиб ўтар экан. Бугун ҳам шундай қилибди. Гулни қўйгач: «Ху-доё жойинг жаннатда бўлсин!» деб, келинини дуо қилиб Шайх Одил қабри ёнидан ўтиб бораётган экан, сағанадан гупиллаган, пишиллаган, вой-войлаган овозлар эшитилиб қолибди. Абдураззоқ ота аввалига кўркиб кетибди. Кейин ўзини қўлга олиб, наҳотки, Шайхимиз тирилган бўлсалар, деб секин деворнинг ёриғидан мўралаган экан... ё парвардигори олам, икки мурда муштлашишаёт-ган эмиш!

Абдураззоқ ота бу гал чинакам кўркиб кетибди ва Хў-жа Аҳрору Вали масжидига қараб югурибди. Йигирма-ўттиз чоғли намозхон тўпланган экан, ҳаммасини бошлаб кепти. Намозхонлар калиман шаҳодатни ўқишиб, худонинг номини дилларига жо қилиб, сағанани чор томондан қуршаб олишибди. Девор тирқишларидан мўралашиб:

— Ё тавба!!! — деб ёқаларини ушлаб, орқаларига тиса-рилишибди. Худди шу пайтда масжиднинг имоми ҳеч қутил-маган бир жасорат кўрсатибди. Сағананинг эшигини ланг очиб:

— Инсу жинс бўлсанг ҳам чик! — деб аллақандай бир дуони ўқибди, дуо таъсир қилмабди.

— Арвоҳ бўлсанг ҳам чик! — деб яна дуо ўқибди имом. Дуо ҳам аптекада туриб қолган эски дорига ўхшаб, қув-вати кетиб қолган эканми, арвоҳларга таъсир қил-мабди.

— Тирик бўлсанг ҳам, ўлик бўлсанг ҳам чик! — яна хайкирибди имом, яна жимжитлик эмиш. Шунда имом: «Зокир кори, боринг, милицияга телефон қилинг!» деб буюрибди. Милиция деган сўз имомнинг оғзидан чиқиши билан сағанадан кўлида йўғон бир таёк, новча бир мурда отилиб чиқибди, кетидан оксокланиб, пакана мурда эргашибди. Икки мурда ўнгу терсига қарамай кабристоннинг орқа дарвозасини мўлжалга олиб югурибди.

Намозхон оталар кавушларини қўлга олиб, уларнинг орқасидан қувлашга тушишибди...

Қувлаётганлар тобора кўпаяверди. Кўча супураётган фаррошлар, бирининг кўлида эски челақ, бошқасининг кўлида чўлтоқ супурги, улар ҳам эргашишди. Уйқузираб биринчи сменага ишга кетаётган ишчилар, хамир қоргани турган кампирлар ҳам қизиксиниб изма-из чопиб келишяпти. Ниҳоят, оломон чарчаб, мадордан кетган мурдаларни ҳар томондан қуршаб олди. Лекин, биронтаси ҳам юрак ютиб, яқинига боролмай, ҳар хил тахминларни айтиб туришибди.

— Шайх Одил пиримнинг арвоҳлари бўлса-я!

— Мозорга беркинган ўғрилар бўлса-чи?

— Бе, шаҳарда ўғри колдими ҳозир!

— Бечораларни ўлмасдан кўмиб қўйишганга ўхшайди!

— Нега бетини очмайди бўлмаса?

— Қўркишяпти.

— Демак, ўғри экан-да!

— Ўғри ролини ўйнаган артист бўлса керак.

— Тўғри, яқинда «Гўрўгли Султон» фильмининг суратга олишар эмиш.

— Тавба!

— Қиёмат қойим бўлса, кўшни, хазрати Баҳовуддин пирим кабрларидан бош кўтарармишлар!

— Э, пирим! Мунаввар жамолингизни кўрсатинг!

Худди шу пайтда юрагини чангаллаб, орқада қолиб кетган Салимжон акам ҳам етиб келиб колди. Оломонни ёриб, ўртага ўтди-да: «Хошим, нега қараб турибсан Буларнинг бетини оч. Одамлар кўриб олишсин» деб буюрди. Мурдаларнинг устидан кафанларини ечиб олдим. Одамлар аввалига худди гипноз қилингандек, қотиб қолишди. Кейин тўсатдан ўзларига келиб, денгиздек чайқалиб кетишди.

— Одил баттол-ку бу!

— Жиноятчиларнинг пири шу-да!

- Соқолинг ўсмай ўл, юлғич!
- Яна камоқдан ҳам қочибдилар.
- Лекин, халқдан қочолмайди!
- Порахўр!
- Елғончи!
- Тухматчи!
- Ур, қотилни! — деб қолди кимдир.

Кишилардаги жиноятчиларнинг пирига бўлган ғазаб-нафрат бамисоли бир бомбага айланди-ю, гумбурлаб портлаб кетди. Ўртага тош, кесак, калтак демагани ёғила бошлади. Битта чол, ишонсангиз, отгани ҳеч нарса тополмай, носқовоғини отибди... Икки жиноятчини ҳимоя қиламиз деб, қайтага калтакнинг энг зўрини Салимжон акам икковимиз едик. Хайриятки, дружиначилар ёрдамга келиб қолишди. Бўлмаса, ким билади дейсиз, ғазабланган оломон баттолга қўшиб бизни ҳам қора калтак қилиб ўлдириб юборармиди... Йўқ, бир амаллаб баттол билан гўрковни навбатчилар хонасига олиб бориб, эски диванга ётқиздик. Иккови ҳам жонсиз, ўликми, тирикми — билиб бўлмайди... Бир маҳал баттол бошини кўтариб:

— Сув... — деб ингради.

Салимжон акам стаканда сув узатган эди, баттол қалтираб турган кўллари билан уни олди-ю, лекин негадир ичмади. Устозимнинг бетига сочиб юборди.

— Йўқ! Мен ҳали ўлмайман! — деб жон талвасасида ўрнидан туриб кетди у. Тишларини ғижирлатиб, оғзидан кўпиклар сочиб, бешиктерватардек тебрана бошлади. Кўзлари олайиб, юзидан тер қуйилиб келяпти.

— Мен ўлмайман! — деди баттол яна энтикиб.

— Албатта, ҳали кўп яшайсиз, — деди Салимжон акам.

— Жиноят ўлмайди!

— Ўзингизни босинг!

— Милицияга тинчлик йўқ, билиб қўй шуни!

— Манг, сув ичинг.

— Салим, сени ўзим бўғиб ўлдираман! — Қичкириб устозимга ташланди баттол. Бўғмоқчи бўлиб кўлларини чўзди-ю, бўшашиб, Салимжон акамнинг кўксига бошини қўйди. Кейин «шалоп» этиб ерга йиқилиб тушди... Қичқирганда жони чиқиб кетган экан. Диванга ётқизиб, доктор чақирдик...

Баттолнинг ўлиги, хотинлари олиб кетишдан бош тортгани учун, ўликхонада уч-тўрт кун қолиб кетди.

Уни ўзимиз кўмдик.

Кабрнинг устига майор Самад ака Қодировнинг тавсияси билан

«Бу ерга ўғрилик, порахўрлик, юлғичлик, тухматчилик, қотиллик, қаллоблик, очкўзлик, манманлик, маишатпарастлик, худбинликдан иборат сарқитлар йиғиндиси — Одил баттол Аббосов кўмилди. Туғилган йили маълум эмас, 14 июлда, тонг палласида жони узилди!»

деб ёзиб қўйилди.

Ўша куни бутун шаҳар халқи худди аждарҳо домидан қутулгандек енгил нафас олди, қушчалар шўх-шўх сайрадилар, кўёш мўл-кўл нур тўкди, гуллар яна ҳам чиройли, яна ҳам сўлимроқ бўлиб очилди. Болалар тўйиб-тўйиб морожний ейишди, эркаклар милиция билан дружиначилардан яшириб, оз-оздан ичиб ҳам юборишди.

Жиноят ерга кўмилди, Одил баттол қиёфасида кўмилди.

Шаҳар халқи, норасмий бўлса ҳам, бир кунлик байрам эълон қилди. «Алвидо, эй баттол!» деб мулла Ҳошим ҳам умумхалқ хурсандчилигига қўшилиб кетди.

ГУЛГА БУРҚАНГАН ШАҲАР

Шундай қилиб, ҳурматли дўстим, мана, ёлғон-яшиқ аралашиб кетган ҳикоям ҳам тугади. Билиб турибман, зерикиб қолдингиз. Гапнинг очигини айтсам, ўзим ҳам чарчаб кетдим. Энди у ёғини айтсам ҳам бўлади, айтмасам ҳам бўлади. Агар жуда қизиқаётган бўлсангиз, ҳа, майли, қисқагина қилиб сўзлаб бера қолай.

Жиноят деган нарса тугаб, шаҳардаги тартибга посбонлик қилишни халқ ўз қўлига олгач, биз — милиция ходимлари қип-қизил бекорчи бўлиб қолдик. Бир куни пошшою вазир ўйнаймиз, бошқа бир куни бармоқ яширар ўйнаймиз. Футбол командаси тузиб, мактаб болаларига ўн саккизу ногла ютқизиб қўйган пайтимиз ҳам бўлди. Ҳаваскорлардан иборат концерт бригадаси тузувдик, бунисини ҳам очик айтиб қўя қолай, ишимиз унча юришмади.

Майор ўртоқ Холиқов Боғишамол район милициясига бошлиқ бўлиб кетди.

Суръат ака Орипов район газетасига редактор бўлиб ўтди.

Каромат опа Хошимовани райкомга олиб қўйишди. Карим акани йиғи-сиғи билан пенсияга чиқариб юбордик.

Мана шунақанги кузатишу, узатишларни авжига чиқараётган эдик, тўсатдан устозим билан исполком ранси ўртоқ Умаровни Тошкентга, министрликка чақириб қолишди. Мен яна қанақа гап чиқиб қолди экан деб юрагимни ховучлаб турган эдим, йўқ, Салимжон акам чехраси гул-гул яшнаб, кучига-куч, ғайратига-ғайрат қўшилган ҳолда, қалби тўла кувонч билан қайтди.

— Хошим, болагинам! — деди мени кучоклаб.

— Яна табриклайми? — дедим бирон гап айтишим керакку, деб ўйлаб.

— Сени табриклайман, ҳаммангни, бутун милицияни табриклайман! Эшитяпсанми, ҳаммангни!

— Мен ҳам жами бекорчи бўлиб қолган дўстларим номидан, ўртоқ полковник, сизга ташаккур айтаман! — оёқларимни жуфтлаб честь бердим.

Устозим мени нима учун табрикламоқчи бўлганини бир ҳафтадан кейин билдим. Министрлигу, жами область милиция бошқармасидан келган вакиллар гувоҳлигида, районимизнинг катта-кичик аҳолиси кўз олдида милиция ишнини халқнинг ўзига топшириб юбордик.

Суръат ака Орипов бутун район кўнгилли милициясига бошлиқ этиб тайинланди. ОБХСС ишларини ёғоч оёғини ғижирлатиб юрадиган Мамарозик ака ўз кўлига олди. Жиноят қидирув бўлимига хотин-қизларнинг тавсияси билан, шу районда ўттиз саккиз йил судьялик қилиб, яқинда пенсияга чиққан Марҳамат Қосимова тайинланди.

Районимиз тажриба райони деб эълон қилинди.

Министрликдан келган вакил: «Ўртоқлар, энди хушёр бўлинглар, бутун мамлакат сизларни кузатиб туради», деган гапларни айтди. Бутун халқ оёкка туриб:

— Ташвишланманг, бўш келмаймиз! — деб қасамёд қилди.

Эртасига бошқармаимиздаги милиция ходимларидан тўққиз кишини, районимизда бошланган ташаббусни тарғиб қилиш учун тўққиз районга ишга жўнатдик.

Салимжон акам пенсияга чиқиш тайёргарлигини кўра бошлади.

Фарида билан мен бўлсак... айтгандек, бувижоним совчиликка бориб, бир боришдаёқ ишни ҳал қилиб келди «Агар кизингни Хошимгинамга бермасангиз, ҳаммангиз-

ни каматиб юбораман», деган мазмунда дўк қилибди... Фа-рида билан мен бўлсак тўйнинг маслаҳатига тушиб қолдик. Қишлоққа бориб, раҳматли устозим Уста Усмон Ақромов номида сартарошхона очадиган бўлдим. Тўйни узум пиши-ғига қолдирдик. Эртароқ ҳам қилсак бўларди-ю, меҳрибон бувижоним ўн саккизта кўрпа қопламасам, Ҳошимни уй-лантирмайман дебди.

Оғир кунларимда меҳрибон қўллари билан бөшимни си-лаган, дадамдан ҳам қадрдонроқ бўлиб қолган Салимжон акам билан роса уч кун тортишдим.

— Мен қишлоққа олиб кетаман, ўша ерда гулчилик би-лан шуғулланасиз,— дедим. У:

— Шаҳарда қоласан, мен ҳам келин кўрай, набирамни кўча эшик олдида кўтариб, бир хузур қилай,— деди.

Мен «кетамиз, кетамиз», деб бўйинига осилиб, соқоли ўсиб кетган бетларидан ўпаман. Устозим: «Келиноийнингнинг қабрини ёлғиз ташлаб кетолмайман», деб йиғлайди.

Уч кун йиғлашдик. Тўртинчи куни устозим кўчадан ҳов-лиқиб кириб келди:

— Ҳошим, уйдამисан?

— Чучвара тугаяпман,— дедим ошхонада туриб.

— Сен зўр келдинг, ўғлим. Бирга кетадиган бўлдим.

— Ростданми? — қўлимда бир зувала хамир билан ис-тиқболига югуриб чиқдим.

— Рост, ўғлим, кетаман. Биласанми, мен нимани яхши кўраман?

— Йўқ, билмайман.

— Сертупроқ қишлоқ кўчаларида қуёш қиздириб турган пайтда ялангоёқ юришни яхши кўраман... Биласанми, тағин нимани яхши кўраман?

— Йўқ, бунисини ҳам билмайман.

— Ойдин кечаларда экинга сув тараб қўйиб, марзада ёнбошлаб ётишни яхши кўраман.

— Тағин нимани яхши кўрасиз? — сўрадим юзу кўзлари қувончдан ёниб турган устозимдан.

— Тағинми? Тағин... саҳарда қовун полиз оралаб банд берганларини узиб чиқишни яхши кўраман.

— Тағин-чи?

— Соддадил дехқонлар билан чинор тағидаги супада ёнбошлашиб, бозордаги нарх-наводан, бу йилги ҳосилнинг мўллигидан... мана шунақанги гапларни яхши кўраман.

Салимжон акам асли қишлоқлик экан. Қирқ йилдан буён булбул гулга интилгандек қишлоққа интиларкан. Аммо хизмат тақозоси билан шаҳарда қолиб кетаверибди.

Ўша куни гулзор ўртасидаги каравотда ёнбошлашиб

олиб, кўп нарсаларни орзу қилдик: тоғ этагидаги тошлок жойлардан янги ер очиб, атиргуллар экдик, ковун экдик, қапа тикдик, бедана овладик, ойдин кечаларда ухлмасдан, эгатларга сув тарадик... ва охири марза устида эмас, шу ўзимизнинг каравотда ухлаб қолдик.

Милиция идораси ўрнида музей ташкил қилаётган эдик. Эртасига, Салимжон акамнинг уйидаги музейбоп нарсаларнинг ҳаммасини ўша ёққа ташиш билан овора бўлдик. Эски хатлар, хужжатлар, совғага берилган пистолету орден, медаллар... Устозим, ўғли билан гўринг тўла нур бўлгур келинойимнинг расмидан бошқа ҳамма нарсани музейга топшириб юборди.

Уйини кўшнимиз Неъмат аканинг номига ўтказди. Болачакаси билан бир яйраб яшасин, келинойингнинг руҳи шод бўлади, болаларнинг ҳаммасига ўзи доялик қилган, бечоранинг орзуси ҳам шу эди деб, устозим яна жиндек кўз ёши килиб олди.

Ингирма тўрт минг сўм пули бор экан. Икки мингини ундан юз ўгириб кетган ўғли Қарим аканинг номига ўтказди. Қолганини халқ милицияси ихтиёрига бериб, намунали ишлаган дружиначиларга мукофот тариқасида бериб юборилсин, деб хат қолдирилди.

Эрталаб, Николай пошшо замонидан қолган ўша эски кўнғиз нусха машинамизда йўлга чиқишимиз керак эди. Кечаси ўрток Умаров телефон қилиб, эртага кундузи истироҳат боғида кичкинагчна учрашувимиз бор, учрашувдан кейин жавоб берамиз, бўлмаса дружиначиларга айтиб, «пақ-пақ» машинангизни шаҳардан чиқартирмай қўяман, деб ҳазиллашди.

Йўқ, сиз нима десангиз деяверинг-ку, лекин ўрток Умаров устозимни мендан ўн чандон ортиқ яхши кўраркан. Шаҳарда устозимнинг ташаббуси билан неча туп гул эғилган бўлса, ҳаммасидан бир донадан гул кесиб келтирилсин, деб буйруқ берибди: ёшу қарининг қўлида даста-даста гул, йўлакларда гул, сўри-ю, тувакларда гул — нима бало шу кечаси осмондан ҳам гул эғилганми дейман, истироҳат боғи ранго-ранг гулларга кўмилиб кетибди. Гул кўп бўлса, еру кўк ғалати рангларда товланиб, қалбда шодлик, қувонч мавж уриб, киши аллақандай энтиқиб кетар экан.

Одам дегани ҳеч жойга сиғмайди.

Бизни енгига лента таққан йигитлар театрнинг ёзги биносига олиб киришди. Район ва шаҳарнинг катта-кичик раҳбарлари ўтирган саҳнага чиқишимиз билан залдагилар гуриллаб ўринларидан туриб, қўлларидаги даста-даста гулларни бошлари узра кўтариб, силкита бошлашди. Назарим-

да, бутун борлик майин ва хушбўй гуллар ичида чайқалаётгандек, залдаги одамлар гуллар тўлкини ичида сузиб юргандек бўлиб кетди.

Ўртоқ Умаров ўрнидан туриб кўнғирок чалди. Говурувуру босилгач:

— Ўртоқлар! — деб негадир жуда оғир, жуда гамгин бир оҳангда сўз бошлади.— Бугун биз Салимжон акамни бутун ҳаётини одамларнинг бахт-саодати йўлига бағишлаган, кишиларнинг тинчи-оромини деб ўзининг тинчи, оромидан воз кечган бебаҳо коммунистни пенсияга узатиш учун тўпландик. Салимжон акам районимизда сал кам қирқ йил ишладилар. Шу йиллар давомида бу кишидан наф кўрмаган, ёрдам олмаган бирон одам қолмаган бўлса керак...

Залдан, гулдасталар орасидан:

— Ҳа, бунақанги одам дунёга камдан-кам келади!

— Қилгани яхшилик бўлди-я!

— Лекин, ўзи рўшнолик кўрмади, бечора! — деган овозлар эшитила бошлади.

Ўртоқ Умаров Янгибўғ район ижроия комитетида «Фахрий граждaнлар китоби» таъсис этилганлиги, китобнинг биринчи бетига полковник Салимжон Отажоновнинг номи қайд қилинганлигини эълон қилди. Устозимга катталиги болаларнинг кўнжи узун этикчасидек келадиган калитни топшираётганда, одамлар «гурр» этиб ўринларидан туриб кетишди, қарсак билан йиғи аралашиб кетди. Устозим раҳмат айтиш учун ўрнидан турди-ю, йўқ, ўпкаси тўлиб гапиролмади. Икки кўлини кўксига қўйиб, бошини эгиб, узок таъзим қилди.

Шундан сўнг турли ташкилот ва корхоналарнинг вакиллари, Салимжон акамнинг эски таниш-билишлари сўзга чиқиб, уни роса макташди. Етти тўн, ял-ял ёниб турган бешта атлас кийикча, ўн битта чуст нусха дўппи кийдиришди, етмиштача гулдаста тақдим этишди.

Мен, энди кузатиш марбосими тугагандир, чойхонага ош буюришган бўлса ўша ёкка жўнасақ ҳам бўлади, деб турган эдим, тугамаган экан, пенсионер Муслим бобо билан Мерган боболарнинг гапи бор экан. Икковлари кулокли саватда гул кўтариб, саҳнага чиқиб келишди.

— Оббў, Салимжон-ей! — деди Муслим бобо қаддини ростлаб.— Шундай қилиб, кетадиган бўпсан-да, укам. Аслида кетмасанг бўларди... Шогирдларингнинг ишини кўриб, қариялар чойхонасида, бизга ўхшаб, ошхўрлик қилиб ағанаб ётсанг ҳам бўлаверар эди. Лекин, ҳа майли, худо ўзи сени катта ишлар учун яратган экан... Машойиҳлар, арслон юз йилда битта тугади, деган экан. Сен ҳам онангдан арс-

лон бўлиб туғилган экансан! Жиноятчи-ю, тартиббузарларни мўлжалга олиб, арслондек ҳамла қилдинг, баракалла, ука! Ўз номидан, оғзига носвой отиб олиб, гапиролмай турган мана бу Мерган номидан, шаҳардаги жамики пенсионер чоллар номидан сенга бир тўн кийгизай, тур ўрнингдан, лекин йиғлама! Милиция йиғласа ярашмас экан.

Хайрлашув маросимини тугатиб, ташқарига чиқсак... кўнғиз нусха машинамизнинг ўрнига идорамизнинг қора «Волга»сини қўйиб, уни келин-куёвларнинг машинасини безатгандек безаб, ранг-баранг гулларга кўмиб қўйишибди. Машина эмас, бамисоли улкан бир гулдаста турганга ўхшарди.

— Бу нима қилиқ? — хайрон бўлиб сўради устозим.

— Район ижроия комитетининг қарори, — кулимсираб устозимга қалитни узатди ўртоқ Умаров.

— Э, қўйсанг-чи, ўзимнинг шалоқ машинам яхши.

— Уни музейга элтиб қўйдик.

Музейнинг дарагини эшитган Салимжон акам елкасини қисиб қулди-ю, секин машинага ўтира бошлади.

Муқимий кўчасидан чиқиб кетишимиз керак, шаҳар ташқарисига бошқа йўл йўқ. Ўртоқ Умаров бу ерда ҳам ташкилотчилик қилганга ўхшайди: йўлнинг икки четига дружиначилар, халқ милициясининг вакиллари, мактаб ўқувчилари, э борингки, пенсионер чоллару кампирларгача чиқиб саф тортишибди. Ҳаммасининг қўлида кучок-кучок анвойи гуллар, райҳонлар...

— Хайр, ўртоқ Рўзиев!

— Салимжон ака! Уйлансам хабар қиламан, албатта келасиз!

— Салимжон, чойхонадаги улфатларнингни унутиб юборма!

— Хайр, э бағри кенг инсон! — дейишиб, машинанинг ғилдираклари остига, ойналарига гуллар отишди. Салимжон акам «пик-пик» йиғлаб, дармонсиз қўлларини силкитиб бор-япти. Мен бўлсам ўзимда йўқ шод, таърифлаб бўлмайдиган даражада хурсандман. Милицияга ишга кириб, мана шундай одамларга хизмат қилганим учун, Салимжон акамдек эл олқишига сазовор бўлган бир киши билан ёнма-ён кетаётганим учун, даста-даста гуллар, одамларнинг меҳру муҳаббати бошимиз узра нурдек ёғилаётгани учун... ва яна ўзим ҳам билмаган алланарсалар учун севинар эдим...

Бир маҳал, машинани энди тезроқ хайдамокчи бўлиб бундай оркамга қараган эдим, ҳу нарида, кўчани чангитиб, бир-бирини туртиб-итаришиб, қўшнимизнинг ўн бир фарзанди югуриб келаётганини кўриб қолдим. Ҳаммасининг

кўлида гул, оғизларини катта очиб, энтикишиб келишяпти. Машинани тўхтатиб, устозим билан ерга тушдик. Болаларнинг бири бўйнимизга, бири елкамизга, бошқаси оёғимизга тармашиб олишди.

— Хошим ака, кетяпсизми? — деди Даврон йиғлаб.

— Кетаман, ука, кишлокда мени катта ишлар кутяпти.

— Энди менга рогаткага чўзмани ким олиб беради?

— Ўзим жўнатаман, посилка қиламан, — деб Давроннинг чанг ва тер босган қайноқ бетларидан ўпдим.

Устозимнинг бўйнига осилиб олган иштонсиз Баҳром:

— Амаки, жон амаки, кетманг! — деб ёлвора бошлади.

— Шиминг қани, ўғлим? — боланинг бошини силаб деди устозим.

— Йўлга ташлаб келдим... жон амаки, кетманг!

— Бутунлай кетаётганим йўк... — хўрсиниб деди Салим-жон акам.

— Сиз кетсангиз, Бахтиёр мени уради! — деди Баҳром кўзларини мўлтиллаб.

— Урмайди. Урса, унга ҳеч нарса олиб келмайман.

Устозим болаларнинг пешанасидан ўпиб, ҳар бирини алоҳида-алоҳида эркалаб, янаги ҳафта албатта келаман, ҳаммангга совға олиб келаман, деб юпатди.

Болалар машина кўздан йўк бўлиб кетгунча қўлларини силкитиб, кўзларини мўлтиллаб қолишди.

Салимжон акам негадир чуқур-чуқур хўрсиниб боряпти. Мен бўлсам:

— Хайр, эй гулга кўмилган шаҳар, хайр, меҳрибон одамлар, хайр, эй иштонсиз укагинам, Баҳром! — деб машинага устма-уст газ бераман.

МУНДАРИЖА

РОМАН

САРИҚ ДЕВНИ МИНИБ

СЕҲРЛИ ҚАЛПОҚЧА	13
САРИҚ ДЕВНИ МИНИБ	80
МЕНИНГ ҲАМ ДУСТЛАРИМ БОР	163

САРИҚ ДЕВНИНГ ҲЛИМИ

ҲРТОҚ ПОЛКОВНИК	208
САРИҚ ДЕВНИ ҚУВИБ	281
САРИҚ ДЕВНИНГ ҲЛИМИ ЕКИ ОЛАМ ГУЛИСТОН БУЛГАНИ	340

На узбекском языке

Худайберди Тухтабаев

ВЕРХОМ НА ЖЕЛТОМ ДИВЕ

Роман

Печатается с издания издательства им. Г. Гуляма.
Ташкент, 1987 г

*Издательство «Ўзбекистон» — 700129, Ташкент,
Навои, 30*

Муҳаррир *Х. Мансурова*
Нашр учун масъул *А. Ҳажимжонова*
Безовчи расом *Н. Усмонов*
Бадний муҳаррир *О. Соибназаров*
Техн. муҳаррир *А. Бахтиёр*
Мусаҳҳиҳ *Ш. Собирова*

ИВ 5362.

Диапозитивдан босишга рухсат этилди 15.05.90.
Формати 84×108¹/₂ № 2 босма қоғозга «Адабий»
гарнитурда юқори босма усулида босилди.
Шартли бос. л. 22,68. Шартли кр.-отт. 23,10.
Нашр л. 28,31. Тиражи 75000, Заказ № 151.
Баҳоси 2 с.

«Ўзбекистон» нашриёти, 700129, Тошкент, На-
вой, 30. Нашр № 123—90.

Ўзбекистон ССР Матбуот давлат комитети, Тош-
кент «Матбуот» полиграфия ишлаб чиқариш
бирлашмасининг 2-босмаҳонасида босилди. 702800
Янгийўл шаҳри, Самарқанд кўчаси, 44.

Тухтабоев Худойберди.

T99 Сарик девни миниб: Роман/ (Сўзбоши муаллиф-
фи М. Қўшжонов)— Т.: Ўзбекистон, 1990.— 429 б.

ISBN 5-640-00727-3

Хурматли китобхон! Ўзбекистон Ленин комсомоли мукофоти лауреати, таниқли адиб Худойберди Тухтабоевнинг эътиборингизга ҳавола этилаётган романи, ёзувчи ҳаётидагина эмас, шу билан бирга ўзбек адабиётида ҳам катта воқеа бўлган асардир. Унинг биринчи қисми «Сарик девни миниб» чоп этилиши билан Ўзбекистон халқ ёзувчиси Саид Аҳмад асарнинг бош қаҳрамони Ҳошимжонга мурожат қилиб: «Имоним комилки, сен узоқ элларга сафарга чиқасан, эҳтимолки, Миссисипи дарёси бўйларига ҳам бориб Том Сойер, Гекльберри Финилар билан учрашиб қоларсан, ўшанда уларга ўзбек болалари ҳаётидан ичакузди ҳикоялар айтиб беришингга ҳеч шубҳа қилмайман» деган эди.

Дарҳақиқат, шу кунгача бу асар ўттиздан ортиқ тилга таржима қилинди, биргина рус тилининг ўзида турли номлар билан етти бора нашр этилди.

Ҳошимжон дунё бўйлаб сайҳатини давом эттирмоқда.

Тухтабаев Х. Верхом на желтом диве: Роман.

Ўз2

№ 358—90

Навоний номли ЎзССР
давлат кутубхонаси.

X 4803620201—89
M 351 (04) 90 90